

SOSYAL, BEŞERİ ve İDARİ BİLİMLERDE GÜNCEL TARTIŞMALAR 3

Editörler

Prof. Dr. Sinan SÖNMEZ

Dr. Özgür IŞIK

**SOSYAL, BEŞERİ ve
İDARİ BİLİMLERDE
GÜNCEL TARTIŞMALAR 3**

Editör

Prof. Dr. Sinan SÖNMEZ

Dr. Özgür IŞIK

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Güncel Tartışmalar 3

Editör: Prof. Dr. Sinan SÖNMEZ

Dr. Özgür IŞIK

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design

Baskı: Ekim 2022

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-8261-10-3

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm	7
Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Mev'ize Kitabı: Cevâhîrnâme Dr. Halilibrahim ERTÜRK	
2. Bölüm	33
Faslı Yazar Tâhir Bin Cellûn'dan Tıflu'l Rimâl Adlı Romanında Toplumsal Geleneklerin Sorgulanması Ercan BARAN	
3. Bölüm	49
Yaşlı Kadınların Sorunları Fatma ARPACI, Ömer Faruk CANTEKİN	
4. Bölüm	69
Etnomüzikoloji Alan Araştırmaları ve Kadın Ağışlarına Etnomüzikolojik Yaklaşımlar Songül ÇAKMAK, F. Gülay MİRZAOĞLU	
5. Bölüm	109
Hastanelerdeki İdari Hizmetlerin Yasal Çerçevesi Nurşen AYDIN	
6. Bölüm	131
Türkiye'de Kişibaşı Karbon Salınımı ile Kişibaşı Enerji Tüketimi ve Kişibaşı Gsiyh Arasındaki Nedensellik İlişkisi (1960-2015) Causality Relationship Among Capital Carbon Emission and Personal Energy Consumption And GDP PER Capital in Turkey (1960-2015) Osman Bahadır SİNAN	
7. Bölüm	147
Globalleşme ve Global Sorunlar: Genel Bir Değerlendirme Serdar YAY	
8. Bölüm	161
Eclat Algoritması – Python Uygulaması Serpil SEVİMLİ DENİZ	

9. Bölüm	171
Muhasebe Meslek Mensuplarının Hilenin Önlenmesi ve Ortaya Çıkarılmasına İlişkin Tutum ve Bakış Açılarının Belirlenmesi: Sivas İli Örneği Seval ELDEN ÜRGÜP	
10. Bölüm	197
Göçmenlik Durumunda Ana Dilin Kaybı ve İkidilliliğin Sınırları Sevinç AKDOĞAN ÖZTÜRK	
11. Bölüm	213
Nörofinansla Kavramsal Giriş SEZEN GÜNGÖR	
12. Bölüm	229
Çocuklarda Mahremiyet Eğitimi Sibel AYDIN, Yasin TOK	
13. Bölüm	243
Bölgesel Ekonomik Tehdit ve Fırsatların Ulusal Ekonomik Güvenlik Paradigması Kapsamında Değerlendirilmesi Şükrü İNAN, Onur KÖMÜRCÜLER	
14. Bölüm	273
Mekânların Kimliği - Kimliklerin Mekânı: Kentsel Mekâna Bütünlüklü Bir Bakış Tuba GÜN ÇINĞI	
15. Bölüm	293
Çin Kültür Devrimi Propagandasında Halk Kurtuluş Ordusu Tuğba BAYTİMUR	
16. Bölüm	317
Kültürlerarası İletişim ve Kimliklerin Sosyal Ağlarda Yansıması: Üniversite Öğrencilerinin Bakış Açılarının İncelenmesi Ufuk BAKAN	
17. Bölüm	345
Kırsal Mimari Mirasın Korunmasında Yüzeysel Bir Araştırma: Şeyh Nusrettin Köyü Örneği A Superficial Research in The Protection of Rural Architectural Heritage, The Example Of Sheik Nusrettin Cove Uğur DEMİRBAĞ	

18. Bölüm	353
Örgüt Yazınında Bir Paradigma Dönüşümü Olarak Koşul Bağımlılık Kuramı Umut DAĞISTAN	
19. Bölüm	365
Çocuklarda Yalan Söyleme Davranışı Yasin TOK, Sibel AYDIN	
20. Bölüm	379
Sabahattin Ali Eserlerinin Sosyolojik Bir Değerlendirmesi Yunus EROĞLU	
21. Bölüm	393
Heidegger’de Doğruluk/ Hakikat Sorunu Zehra VAHAPOĞLU BİNDESEN, Rızkan TOK	
22. Bölüm	407
Nuri Bilge Ceylan Sinemasında Oyun İmgesi Zeynep BAKİ	
23. Bölüm	443
Tâhir Bin Cellûn’dan Hapishane Anlatısı (Tilke’l Atemetu’l/Utmetu’l Bâhira) Ercan Baran	
24. Bölüm	461
Rusya Ukrayna Savaşı’nın Ekonomik Yansımaları Doğalgaz ve Tahıl Üzerinden Bir Değerlendirme Şerafettin KELEŞ	
25. Bölüm	475
İslam Öncesi Türk Devletlerinde Savaş Taktikleri ve Aletleri Mehibe ŞAHBAZ	

26. Bölüm	489
Uluslararası Denizyolu Taşımacılığı ve Akıllı Limanlar Ramazan YILDIZ	
27. Bölüm	503
Televizyon Haberlerinde Gerçekliğin Yeniden Üretimi ve Çerçeveleme; İzmir Depremi Haberleri Örneği Evin DOĞAN	
28. Bölüm	521
Vergi Psikolojisi Alanında Yer Alan Temel Kavramlar ve Vergiye Gönüllü Uyumu Etkileyen İçsel Faktörler Üzerine Bir Değerlendirme Hakan ARSLANER	
29. Bölüm	535
COVID-19 pandemisinden sonra İnsan Kaynakları Yönetimi'nin Rolü. İzzet ATALAY	
30. Bölüm	553
Anonim İletişime Sosyal Ağlar Perspektifinden Bakmak: Twitter Üzerine Bir Araştırma Ömer Faruk KOÇAK	
31. Bölüm	567
Bütçe Hakkı Bağlamında Orta Vadeli Mali Plan Uygulamasına Son Verilmesi Üzerine Bir Değerlendirme Serkan IŞIK	
32. Bölüm	581
Pandemi Sürecine Toplumsal Bakış Demet ÜNALAN, Tuğba Gül BAYNAL DOĞAN	
33. Bölüm	601
Savunma İhracatı ve AR-GE Harcamaları İlişkisi: Seçili Ülkeler İçin Bir İnceleme Levent KAYA	

1. Bölüm

Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Mev'ize Kitabı: Cevâhîrnâme

Halilibrahim ERTÜRK¹

¹ Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türk Dili Bölüm Başkanlığı. ORCID: 0000-0002-6966-4302

GİRİŞ

10. ve 11. yüzyıldan itibaren çeşitli nedenlerle Asya içlerinden batıya doğru göç etmeye başlayan Türkler, 11. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Anadolu'ya yönelmiş, yaklaşık iki asır içinde Anadolu'nun batı bölgelerine kadar fetihler gerçekleştirmiştir. Türkistan coğrafyasında Hoca Ahmed Yesevî ile temelleri atılan Türk tasavvuf anlayışı, bu fetihleri müteakip 13. yüzyıl dolaylarında Anadolu coğrafyasına taşınmış; Anadolu'yu fetheden Türkler, hem kendi inançlarını diri tutmak hem de fethedilen bölgedeki halkı İslam dini ile tanıştırmak amacıyla bu anlayışı kılavuz edinmişlerdir. İşte bu anlayış doğrultusunda Anadolu coğrafyasında İslamî Türk Edebiyatı tezahür etmiştir. Dinî konularda halkı bilgilendirmek, insanlara manevî anlamda katkı sağlamak amacıyla din büyükleri tarafından yapılan konuşmalar, kaleme alınan manzum ve mensur eserler, bu edebiyatın temelini oluşturmuştur.

Dinî konularda halkı bilgilendirmek ve insanlara manevî anlamda katkı sağlamak amacıyla genellikle tarikat ehli olan din adamları tarafından verilen vaazlardan teşekkül eden bu kaynakları genel anlamda mev'ize çatısı altında toplamak mümkündür. Mev'ize kelimesi; “nasihat etmek, uyarmak, kötülükten alıkoymak” şeklinde tanımlanan “va'z” kelimesinden türemiş olup kaynaklarda genel anlamda “bir topluluğa nasihat etmek, dinleyenlerin kalplerini dine ısıdırmak, kötülükten alıkoymak iyiliğe sevk etmek” maksadını güden dinî-tasavvufî içerikli kaynakları tanımlamak için kullanılmıştır.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden “Cevâhîrnâme” adlı kitap da Eski Anadolu Türkçesinin morfolojik ve leksik bazı hususiyetlerini taşıyan ve dini-tasavvufî bazı konuları ele alan, birtakım öğütler içeren bir mev'ize kitabıdır. Kaynaklarda “kıymetli taşlar, madenler, cevherler” şeklinde tanımlanan cevâhir kelimesinden türeyen “cevâhîrnâme” sözcüğü, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde genellikle değerli taşların birtakım özelliklerini ele alan kitapları adlandırmak için kullanılmıştır. Bununla birlikte bazı ayet ve hadisleri açıklayan, birtakım ahlaki öğütler içeren dinî-tasavvufî nitelikteki eserler de “cevâhîrnâme” şeklinde adlandırılmıştır. Bu eserler, genellikle insanları doğru yola sevk etmek, onlara öğüt vermek ve onları şer işlerden uzak tutmak amacıyla öncelikle bir ayet ya da hadisin anlamını verip sonrasında bundan hareketle öğütleri aktaran mev'ize türündeki eserlerdir.

1. Eserin Fiziksel Özellikleri

Cevâhîrnâme başlığını taşıyan bu eser, yaklaşık 13x17 ebadında kahverengi meşin bir cilt içerisinde. Toplam 161 sayfadan oluşan eser, harekeli nesih yazıyla abâdi kâğıt üzerine yazılmıştır. Eserin baştan itibaren 125 sayfası mensur olarak yazılmış olup son 36 sayfasında ilahi tarzında bazı manzumelere yer

verilmiştir. Eserin mensur bölümlerinde genellikle her sayfada 13 satır yer almaktadır. Bazı sayfalarda satır sayısı eksiktir. Eserin mensur bölümünün ilk sayfası “... هذا جواهرنامه كتابيدر بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين ...” şeklinde başlar ve “ يازانى يازدرنى رحمتله يارلغاغل ياغنى ” ifadesiyle sona erer. Çeşitli dinî bilgileri ve kıssaları içeren mensur bölümü müteakip, esere sonradan ilave edildiği düşünülen manzum bölüm başlar. Eserin incelemeye konu olan ve tespit edilebilen tek nüshası, Kütahya’da ikâmet eden (ismi mahfuz) bir vatandaşın şahsî kütüphanesinde bulunmaktadır.

2. Eserin Yazılış Tarihi, Müellifi ve Müstensihî

Eserin ilk sayfasında (01b) “hâzâ Cevâhîr-nâme kitâbıdır” şeklinde kitabın adı yazıldıktan sonra hamdele ve salvele ile bir giriş yapılmıştır. Ancak normalde klasik tertibe göre düzenlenen yazmalarda bulunan müellifin adı ve sebeb-i te’lif gibi bölümlere bu yazmada yer verilmediği görülmektedir. Bu durum, üzerinde çalışılan bu nüshanın müellif elinden çıkan telif metinden çok bir müstensih nüshası olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte yazma eserlerle ilgili yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerin veri tabanlarında ve YÖK’ün lisanüstü tezler veritabanında yapılan taramalar sonucunda aynı adla mevcut konuyu ele alan başka bir eser tespit edilememiştir. Yazmanın müellifi ya da müstensihî yazmanın herhangi bir yerinde kendisinden bahsetmemiştir.

Eserle ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer husus, telif ve istinsah tarihidir. Müstensihînin eserin telif, tercüme ya da istinsah tarihi hakkında da bir bilgiye yer vermediği görülmektedir. Ayrıca metnin transkripsiyonu sırasında da ne mensur bölümde ne de son kısımda yer alan manzumelerde tarih ile ilgili bir ibare tespit edilebilmiştir. Bu hususta fikir beyan edilebilmek ve yaklaşık bir tarih belirleyebilmek için eserin fonetik ve morfolojik özelliklerine ve kelime kadrosuna bakmak başvurulabilecek diğer bir yöntemdir. Eserin oldukça sade bir üslubunun olduğu dikkati çekmektedir. Özellikle klasik Osmanlıca metinlerde görülen Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin yoğunluğu, metinde karşılaşılan bir durum değildir. Bunun yanında yazmanın fonetik ve morfolojik özellikleri, Eski Anadolu Türkçesine ait birtakım karakteristik özellikleri yansıtmaktadır. Bu noktalardan hareketle, Eserin Eski Anadolu Türkçesi döneminde ya da en azından Osmanlı Türkçesine geçiş döneminde telif ya da istinsah edildiğini söylemek mümkündür.

3. Eserin İçeriği

Çalışmaya konu olan eser, içerik bakımından genel itibarıyla dinî-tasavvufî bir eser niteliği taşımaktadır. Eserde her bir bölüm “fasıl” adı altında ayrılmış ve her bir fasıl içerisinde ayet, hadis ya da menkıbevî bazı olaylardan hareketle

birtakım öğütler verilmiştir. Eserin müellifi, okuyucuyu doğrudan muhatap almış, “ey veledî, ey mü’min” gibi ünlem edatlarıyla muhatabına seslenerek vermek istediği nasihatleri, dinî birtakım emir ve yasakları karşısındakiyle konuşuyormuş gibi aktarmıştır. Eser bu yönüyle tam olarak mev’ize türünün karakteristiğine uymaktadır. İslamın ve imanın şartlarından dönülmemesi gerektiği ve bunlardan yüz çevirdiğinde kişinin başına neler gelebileceği, halka tasallut eden birtakım musibetler ve bunların sebepleri, evlatların ana ve babaya karşı vazifeleri, Allah’ın risaletle görevlendirdiği peygamberlere ve insanları Allah yoluna çağıran evliyâ’ullâha karşı insanların nasıl davranması gerektiği gibi hususlar verilen örnekler ve kıssalar vasıtasıyla anlatılmış, genel anlamda ahlaklı olmak ve sorumlu mü’min olmanın yolları gösterilmiştir.

4. Eserin Morfolojik Özellikleri

Tarihî devirler içerisinde telif ya da tercüme edilen eserlerin şekil özellikleri, bu eserlerin yazıldığı dönemi tespit etmede önemli verilerden biri olarak kabul edilir. Özellikle Eski Anadolu Türkçesi gibi kendine has spesifik ve karakteristik bir takım özellikleri haiz olan bir dönem söz konusu ise eserin şekil özellikleri araştırmacılara önemli ipuçları sunar.

Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınan metinlerde, bazı eklerin kalıplaşmış olarak daima düz ya da yuvarlak ünlülü kullanıldığı görülür. Eklerin Eski Anadolu Türkçesindeki imlalarının son zamanlara kadar kalıplaşmış olarak devam etmesi, eklerdeki yuvarlak veya düz oluş hadisesinin bir fonetik hususiyet olduğu kadar, bir imla meselesi olduğunu da göstermektedir (Timurtaş 1994: 32). Bu morfolojik kalıplaşmalar, tarihî bir metnin hangi dönemde yazıldığını saptamada en önemli belirleyicilerdendir.

Üzerinde çalışılan Cevâhîr-nâme adlı eserin de şekil özelliklerinden hareketle EAT dönemine ait olduğunu, en azından bu dönemin bir takım karakteristik özelliklerini taşıdığını söylemek pekâlâ mümkündür.

4.1. Kelime Yapımı ve Yapım Ekleri

Yapım ekleri Türkçenin üretken bir dil olmasının en önemli etkenlerinden biridir. Bu ekler kelime kök ve gövdelerine gelerek onların farklı anlamlar kazanmalarını sağlar. Böylece dilin hem ifade yeteneği gelişir hem de söz varlığı genişler. Yapım ekleri; isimden isim, isimden fiil, fiilden fiil ve fiilden isim yapma ekleri olmak üzere dörde ayrılır.

4.1.1. Fiilden Fiil Yapan Ekler

-(I)l-/(U)l-/(U)n- (Pasiflik/Mec’hullük): ol işidilen (03a/02), rivayet olunur (04a/03)

- (I)n/-(U)n- (Dönüşlülük): silkin diye (03b/11), ol makama konup (03b/12)
- t/-d- (Faktitif): bir taga iletti (04a/13), işin işletseler (28b/03)
- Ar/Ur- (Faktitif): imânı artırıcıdır (02a/11), yüzine çıkarurlar (07a/09)
- dUr/-dIr- (Faktitif): dedirmede (02a/04), faziletlerin bildürür (01b/05)
- gUr- (Faktitif): üzerinde turgurdılar (41b/05)
- (I)Ş- (İşteşlik): ağlaştılar (16b/07), gıybet edüp gülüşe (79b/03)
- mA- (Olumsuzluk): sabretmeyüp (08a/03), yavuz kasd kılmadım (08a/04)

4.1.2. İsimden Fiil Yapan Ekler

- +A: köye ugradı (12a/02), gözedesin (09b/05)
- +sA: susayup (78b/03)
- +(A)l-: timâr eyledi sagaldı (11a/05)
- +Ar-: Metinde bu ekin örneği tespit edilememiştir.
- +lA-: bogazladı (11b/04), Toplamış (64b/07)
- +sA: Metinde bu ekin örneği tespit edilememiştir.

4.1.3. İsimden İsim Yapan Ekler

- +cA: dünyâca (02b/07)
- +cAk: gökcek ver-gil (28b/06), tezcek kurtara (29a/03)
- +cİ: Gemiciler (13a/02)
- +İlk/İUk: cehennemlükdür (33a/13) konuklukda (35b/01) kulluğında (37a/07), bir karañulık (12b/06)
- +(I)nci/+(U)nci: ikinci zikr (18b/05), üçüncü namâz kılurken (18b/06)
- +IU: kanlum adına (11b/12)
- +sUz: ve özürsüz (18b/01), şefkatsüzdür (31a/06)
- +cUk: ya devecük (07b/06), azucuk riyadan (29a/09)
- +dAş: karındaşına ihsân êde (26b/09)

4.1.4. Fiilden İsim Yapan Ekler

- A: kanını sile sile (61b/01)
- ArAk: bizâr ağlıyarak (15b/01)
- I: satılık (48b/10)
- IncA: altına varınca uçar (02b/08)
- IncAk: görüncek (11a/01)
- IncAgAz: kıssayı eşidinegez (14b/03)
- IcAgAz: ahşâm olıcağaz (12b/05)
- Icİ: Cennete iledicidir (02b/01), imânı artırıcıdır (02a/11)
- mA/-mAc: bazlamacı getür (38a/09)
- mAk: Allah'a ulaşmaktır (06a/05), durmaga (08b/01)

- mİş: ‘ibâdet kılmışca (02a/10), yolından azmışlardan (07a/04)
- mur: yağmur (23b/09)
- gu: kayguya batup (54a/01)
- ku: gözine uyku geldi (17a/12)
- Uk/-k: tanukluk v Erdi (03a/01), sizden aukdur (03a/08)
- U: ne ki dEyu (34b/11), korku iindeyin (40b/10)

4.2.KELİME ÇEKİMİ VE ÇEKİM EKLERİ

4.2.1. İsim Çekim Ekleri

4.2.1.1. Çokluk Eki

Metinde, çokluk eki olarak +lAr kullanılmıştır. Bu ekten sonra Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi çekim ekleri gelebilmektedir. Aynı şekilde çokluk eklerinin Arapça ve Farsça kelimelerden sonra da kullanıldığı görölmektedir.

kulları (01b/06), müminlere (01b/06), feriştehlere (02a/11)

4.2.1.2. İyelik Ekleri

Metinde kullanılan iyelik eklerinin en belirgin özelliği, Eski Anadolu Türkçesinin belirgin bir özelliği olarak kabul edilen 1. ve 2. kişi iyelik eklerinin teklik ve çokluk şekillerinin sürekli olarak dar-yuvarlak ünlü olmasıdır. 3. kişi iyelik eklerinin teklik ve çokluk şekillerinde ise ekin ünlüsü daima dar-düz ünlüdür.

Tkl. 1. Kişi +Um: benüm kullarumdan (02b/13), dÜşmanlarum (03a/09)

Tkl. 2. Kişi +Uñ: akluñ (02a/04), ve dilüñ (02a/05), bedenüñe (02a/05)

Tkl. 3. Kişi +(s)I: müminler diline (02a/01), kavmini (02a/03), kelimesi (02a/11)

Çkl. 1. Kişi +(U)mUz: atalarumuz analarumuz (04a/08), kusurumuz (69b/08)

Çkl. 2. Kişi +(U)ñUz: atalaruñuza ve kardařlaruñuza (14a/12)

Çkl. 3. Kişi +lArI: gayrileri (15a/11), zulm Etdikleri (27b/10)

4.2.1.3. Hâl Ekleri

İsmin hâl ekleri, cümle içinde isimleri başka kelimelerle olan ilişkilerine göre çeşitli hâllere sokan eklerdir. Bu ekler cümle içerisinde nesnelere ve tümlelerin anlam açısından kesinlik kazanmasını sağlar. Bunlar kullanılmadığında ise anlatılmak istenen yargı tam olarak aktarılamaz ve anlamda eksiklikler meydana gelir. Bugünkü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesinde de bu ekler zaman zaman birbiri yerine kullanılmıştır. Bugün Anadolu ağızlarında görölen hâl eklerinin birbiri yerine kullanılması durumu esasında Eski Anadolu Türkçesinde temellenen bir durumdur.

4.2.1.3.1. Yalın Hâl

İsmın yalın hâlde kullanılması kelime kök ve gövdelerinde, bazen de iyelik eki almış kelimelerde görülür.

4.2.1.3.2. İlgi Hâli

Metinde ilgi hâli ekleri, 1. teklik ve çokluk kişilerde +Um şeklinde, 2. teklik ve çokluk kişilerde +Uñ şeklinde, 3. teklik ve çokluk kişilerde ise yine +(n)Uñ şeklinde kullanılmıştır. Ancak bir iki örnekte “ol ‘âbidiñ (05b/05)” örneğindeki gibi düz ünlülü şekli de kullanılmıştır. Metinde tespit edilebilen ilgi hâli eki örnekleri şunlardır:

Benüm (02b/13), senüñ başuña (10a/10), kuşuñ kanadınuñ (03a/03), anuñ (03a/08), Te ‘âlânuñ (09a/11), bizüm (14b/04), sizüñ (55a/04), ol ‘âbidiñ (05b/05)

4.2.1.3.3. Belirtme Hâli

Cümlede, geçişli fiilin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur. Metinde belirtme hâli, Osmanlı Türkçesi döneminde de genel olarak görüldüğü gibi düz-dar ünlü şeklindedir. Bunun yanında metinde belirtme hâli için teklik 3. kişi iyelik ekinden sonra sadece +n geldiği görülür.

faziletlerin bildirir (01b/05), recm etdüklerin defn étmezlerdi (10b/08), kızlarıñuzu ve kardeşleriñüzi (14a/02)

4.2.1.3.4. Yönelme Hâli

Eski Anadolu Türkçesinin genel bir özelliği olarak yönelme hâli eki büyük oranda damak uyumuna uyar. Metinde, Eski Anadolu Türkçesinin bu özelliğiyle paralel olarak yönelme hâli ekinin +(y)A şeklinde kullanıldığı görülür.

evlerine (14a/04), atalaruñuza (14a/12), bir yere (15a/03), kıldırmağa (15b/04)

4.2.1.3.5. Bulunma Hâli

Eski Anadolu Türkçesi döneminde, bulunma hâli eki kalıplaşmış bir biçimde daima +dA şeklinde ötümlü ünsüzle başlar ve ünsüz uyumuna uymaz. Metinde kullanılan bulunma hâli ekinin örneklerinden bazıları şunlardır:

anda (15a/06), secdede (16b/13), yigitlikde (17b/03)

4.2.1.3.6. Ayrılma/Çıkma Hâli

Bulunma hâli ekinde olduğu gibi ayrılma hâli eki de Eski Anadolu Türkçesi döneminde, kalıplaşmış olarak +dAn şeklinde ötümlü ünsüzle başlar ve bazı metinlerde düz dar ünlülü olarak +dIn şeklinde de kullanılmıştır. Metinde ayrılma hâli ekinin hem +dAn ve hem +dIn şeklinde geniş ve dar ünlülü kullanımı mevcuttur:

günâhdan yıılanmak (17b/07), işlemezden öñdin (18a/08)

4.2.1.3.7. Eşitlik Hâli

Bu hâl eki; kullanıldığı yere göre nitelemede eşitlik, benzerlik, miktar ve büyüklükte eşitlik, göreceli eşitlik ve karşılaştırma gibi bazı işlevleri bünyesinde taşıyabilir (Korkmaz, 2003: 25). EAT döneminde +cA eşitlik ekinin yanında +cI+lAyIn birleşimiyle kurulan bir ek daha eşitlik eki işleviyle kullanılmıştır. Bu ek, bazı kaynaklarda vasıta eki olarak da gösterilir (Köktekin, 2008: 94). Metinde eşitlik ekinin kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır:

kâbe yıkmışca (08b/13), bu dünyacadur (21b/11), sağışınca sevabı (25b/08), anlarcılıayın (59b/02)

4.2.1.3.8. Vâsıta Hâli

Eski Türkçeden beri kullanılagelen ve fiilin hangi vasıtayla yapıldığını bildiren durum eki +(I)n'dır. Bu ek Eski Anadolu Türkçesi döneminde yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu dönemde vasıta hâli olarak bu ekin yanında +lA ekinin de kullanılmaya başladığı görülür. Metinde tespit edilebilen vasıta eki örneklerinden bazıları şunlardır:

Hâl diliyle (09a/08), Bir kişiyle (18a/09), Geceyle (11b/03)

Kudretiyle (13a/06), Sünnetiyle (21a/08)

4.2.1.3.9. Yön Gösterme Ekleri

Standart Türkiye Türkçesinde canlı bir çekim eki olmaktan uzaklaşmış olan yön ekleri, Eski Anadolu Türkçesinde de birkaç kelimedede kalıplaşmış olarak görülür (Köktekin, 2008: 95). Yön gösterme ekleri +ArU ve +rA'dır. Metinde bu ekin birkaç örnek kullanımı tespit edilebilmiştir.

kancaru (03b/05), taşra çıkup (14a/04)

4.2.1.4. Soru Eki

Eski Anadolu Türkçesinin genel özelliklerine paralel olarak, soru eki dudak uyumuna aykırı şekilde daima düz-dar ünlülü +mİ şeklinde (Köktekin, 2008: 96). Metinde soru ekinin kullanımına dair örneklerden bazıları şunlardır:

öldürem mi (11b/10), Teñri bulunur mı (34b/08), kemikleri görür misin (36a/08)

4.2.2. SIFATLAR

Bir varlığı niteleyen veya belirleyen kelimelere sıfat adı verilmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan sıfatlar, bugünkü Türkiye Türkçesindeki sıfatlarla büyük oranda yakınlık gösterir.

4.2.2.1.Niteleme Sıfatları

Metinde kullanılan niteleme sıfatı örneklerinden bazıları şunlardır: ahir zaman (04b/09), mübarek cemalüne (05a/06), malaya'ni giybet (21a/13) ahir vakıt (21a/06), ayruk diş (25a/02), dürlü sazlar (35b/01) dürlü şaraplar (35b/02), çürümüş kemikler (36a/08)

4.2.2.2.Belirtme Sıfatları

4.2.2.2.1. İşaret Sıfatları

Metinde “bu, şol, ol” işaret sıfatlarının kullanıldığı görölmektedir. Metinde kullanılan işaret sıfatı örneklerinden bazıları şunlardır:

<u>İşaret Sıfatı</u>	<u>Örnek</u>
bu:	bu dilkü (35a/03), bu dememi (37b/01), bu saltanat (38a/02),
ol:	ol kuş (03a/03), ol düşmanlaruñ (03a/012), ol ayetler (25a/07)
şol:	şol kimseyem (16b/04), şol gün (32b/04),

4.2.2.2.2. Sayı Sıfatları

Metinde kullanılan sayı sıfatı örneklerinden bazıları şunlardır: yigirmi dört saat (02a/08), yedi kat (02b/08), iki bin sekiz yüz yıl (05a/02), yüz hacc (21a/03), kırk sevab (21b/06), bin günah (22b/01), yüz hacet (25a/13)

4.2.2.2.3. Belirsizlik Sıfatları

Metinde kullanılan belirsizlik sıfatı örneklerinden bazıları şunlardır:

bir

bir kişi (02a/09), bir kimse (02b/01), taglarından bir taga (04a/13)

her

her birisi (14a/04), her vilâyetden (14b/06), her kerre (19b/01)

cümle

cümle halk (52a/02), cümle derde (64a/09), cümle ümmetime (66a/04)

4.2.3. ZAMİRLER

Zamirler, ismin yerine kullanılan ve kendisi de aslında isim soylu kelimeler kategorisinde tasnif edilen kelimelerdir. Zamirlerin Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımı, Çağdaş Türkiye Türkçesi ile büyük oranda benzerdir. Eserde tespit edilebilen zamirler ve bunların türleri, aşağıda sırasıyla aktarılmıştır.

4.2.3.1. Kişi Zamirleri

Eserin yazıldığı dönemde kullanılan kişi zamirlerinden yalnız 3. teklik ve çokluk kişi zamirleri bugünkü kişi zamirlerinden farklılık gösterir. Metinde kullanılan kişi zamiri örnekleri şu şekildedir:

Tkl. 1. Kişi Zamiri: beni birledi (02b/13), ben ol kulumdan (03b/01)

Tkl. 2. Kişi Zamiri: seni (04a/09), sen hidâyet etmeyüp(07a/03)

Tkl. 3. Kişi Zamiri: şol (10b/05), ol dahı (13a/03), andan (02b/07), anuñ (23b/10)

Çkl. 1. Kişi Zamiri: bize (07b/11), biz (12a/07)

Çkl. 2. Kişi Zamiri: size (17a/07), sizi (53b/04),

Çkl. 3. Kişi Zamiri: anlaruñ (23b/09), anlar (12a/07),

4.2.3.2. İşaret Zamirleri

Metinde işaret zamiri olarak “ bu, bular, bunlar, şunlar” kullanıldığı tespit edilmiştir.

Budur dedi (05b/08), budur (21b/06), bunlardur gibi (25a/07), bunlar (36a/08), bunları (39b/12), şunlar (30a/06), bulardan biri ola (19a/06)

4.2.3.3. Dönüşlülük Zamiri

Metinde, Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan “kendü, kendözi, öz” gibi zamirlerin kullanıldığı görölmektedir.

kendüden (02a/13), Muhammed kendüye (04b/06), kendü (32b/01), kendözinden (43b/01), Urva özini (13a/11),

4.2.3.4. Soru Zamirleri

Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan soru zamirleri “kim, ne” ve bunların ekli şekilleridir (Köktekin, 2008: 100). Metinde tespit edilebilen soru zamiri örneklerinden bazıları şunlardır:

kimden sınırsuñ (06a/13), kim bağladı (07b/09), hâtonuñ kim dedi (16b/07), kim ki yigitlikde tevbe eylerse (17b/03), nenün güriüsidür (02b/10), ne azâmetdür (03a/04), haber nedür (04a/11), ancak nedür (10a/05), elimden ne gelür (10a/12)

4.2.3.5. Belirsizlik Zamirleri

Metinde kullanılan belirsizlik zamiri örnekleri şunlardır:

biri, birisi:

birisini ihtiyâr edem (14a/03), biri gökten yere indi (24b/05), biri nece oldu (38b/04), biriñüz (39b/02),

her biri, her birisi:

her birisi hâcet dilerler (14a/06), her biri bir ulu dağa beñzer (50a/07)

cümle, külli:

cümlesi ki zenbil örerdi (40b/03), bu cümlesi (48a/01), şol cümleden yeg (58b/13), bu cümlesini (60a/11)

kimse, kimesne:

kimse yokdur (02b/01), şol kimseler (07a/01), bir kimse asakomışlar (12a/02), alan kimesne diledi (12b/05), kimesneye vërdiler (13a/03),

4.2.3.6. Bağlama Zamirleri

Metinde örnekleri tespit edilen bağlama zamirleri, “ki, kim” zamirleridir:

ki:

gelmişdür ki (01b/10), yokdur ki (02b/01), biliñüz ki ol (03a/07), yüz yıldur ki (05a/02), ol idi ki recm (10b/08), fikreyle ki (11b/09)

kim:

dedi kim ben (14a/01), dilersenñ, kim Hak Te‘âla (18a/04), tut kim âhoretüñ ma‘mur ola (18b/09), kokarım kim (62b/03), dedi kim bir gün (53a/08)

4.2.4. ZARFLAR

Zarf; fiil, fiilimsi, sıfat, sıfat-fiil ve zarf niteliğindeki kelimeleri zaman, ölçü, yer, yön, soru bakımından destekleyen, açıklayan kelime türü olarak karşımıza çıkar (Korkmaz, 2003: 451). Metinde tespit edilen zarflar; zaman zarfları, yer-yön zarfları, durum zarfları, soru zarfları ve azlık-çokluk (miktar) zarfları olarak tasnif edilmiştir.

4.2.4.1. Zaman Zarfları

Metinde tespit edilebilen zaman zarfı örneklerden bazıları şunlardır:

ëşit imdi (68b/09), daima gülerün (68a/09), uş şimdi kaya kuyu dibine erişdi (52a/05-06)

dünde günde yoldaş olur (77b/01), düni gün efendiye hem niyaz eder (80a/03)

kıyamet gününde terâzudâ sevâbda ağırdur (01b/09), bunları göricek yolın aldılar (50a/10)

çün kıyâmet ola tamuda yılan ağzından yetmiş bin zencirle çekeler (51a/07-08)

pes tamuyu çekeler (51a/12), kaçan kim kaftanımı getürdiler (54b/06)

şimden gerü ben seni saklaram (27b/04), her işde inşallah diye işlemezden öñdin (18a/07-08)

4.2.4.2. Yer ve Yön Zarfları

Metinde tespit edilebilen yer ve yön zarfı örnekleri şunlardır:

İleri varub (07b/06), gerü al-gıl dilersen (29b/10), tavarın gerü dilese (30a/01), ilerü vardum (04b/07), gayrılar da ilerü geldiler (16a/05), başın aşaga salub (35b/06), eydür beri yakın gele (16b/03), taşra çıkdı (10a/04)

4.2.4.3. Durum/Tarz Zarfları

Fiilde oluş ve kılışın, sıfatta vasfın bir niteliğini belirtmeye yarayan zarflara durum/tarz zarfları denir. Metinde geçen ve usul, tarz, durum, sebep, hâl gibi anlamlar taşıyan zarflar bütün olarak durum/tarz zarfları başlığı altında değerlendirilmiştir. Metinde tespit edilebilen durum/tarz zarflarından bazıları şunlardır:

katı avaz ile çağırurlar (50a/08), yüzine bakub agladı (16a/13), segirdüp bir depeye çıkdı (17a/09), kul azad etmişce sevap bula (23a/97), anı azâbsız cennete kor (23b/12), evvelkileyin gözi gördi (37b/12)

4.2.4.4. Soru Zarfları

Soru zarfları, fiildeki oluş ve kılışı çeşitli yönlerden soru yoluyla sınırlayan zarflardır. Günümüzde kullanılmakta olan soru zarflarına karşılık Eski Anadolu Türkçesinde “nêce, nedeñlü, niçün, kaçan, kancaru” gibi soru zarflarının kullanıldığı görülür.

Mevlânâ bu ne azâmetdür (03a/04), saña niçün öğredem (19b/11), kaçan kul eydür (06a/10),kancaru vardığını (03b/05), nedeñlü katre düşerse (03b/12),

4.2.4.5. Azlık-Çokluk (Miktar) Zarfları

Azlık-çokluk zarfları; bir sıfatın, bir zarfın veya fiildeki oluş ve kılışın miktarını, ölçüsünü ve derecesini belirleyen zarflardır. Metinde tespit edilebilen azlık-çokluk zarflarından bazıları şunlardır:

‘azameti yetmiş dünyâca ola (02b/07), çok okusa (24a/08), biraz giderek (13a/04), sevabı iñen çokdur (24a/02)

4.2.5. EDATLAR

Edatlar, tek başına kullanılmayan, bir varlık ya da kavrama karşılık gelmeyen, sadece gramer vazifesi olan ve söz diziminde rol alan kelimelerdir. Kelime grupları ve cümleler içerisinde diğer kelimelerle birtakım ilişkiler kurarak anlam kazanırlar. Edatlar üç gruba ayrılırlar: ünlem edatları, bağlama edatları ve son çekim edatları (Ergin, 2009: 348).

4.2.5.1. Ünlem Edatları

Bunlar his ve heyecanları; sevinç, keder, ıstırap, hayıflanma ve coşkunluk gibi ruh hâllerini; tabiat seslerini, seslenmeleri; tasdik, red, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifâde eden edatlardır (Ergin, 2009: 349). Metinde kullanılan ünlem edatı örneklerinden bazıları şunlardır:

âh-vâh	âh vâh canum ogul (42b/13)
aceba	aceba hazretüñde (05a/13)
ey	ey mü'min (01b/06), ey benüm ferîştehlerüm (02b/12), ey kulum (06b/06), ey veledî (17b/07)
hey	hey mel'un dünya (40a/06)
işde	andan Resûl (as) éytdi işde! (05b/10), işde İbrâhim nebinüñ (19a/07-08)
tâ	tâ kıyâmet gününe (04a/01), tâ baña tâbi' ol (10a/10)
yâ	yâ ilahi (02b/10), yâ resûlallah (03b/05) ilâhünâ ve mevlânâ (03a/04), ashâblarum (04a/12)

4.2.5.2. Bağlama Edatları

Bunlar dil birliklerini, kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan edatlardır. Bağlama edatları; sıralama edatları, denkleştirme edatları, karşılaştırma edatları, cümle başı edatları ve sona gelen edatlar şeklinde sınıflandırılırlar (Ergin, 2009: 352). Metinde kullanılan bağlama edatı örneklerinden bazıları şunlardır:

ammâ	öğrenmişsin ammâ saña (36b/11), kaçarsız ammâ sizden biriñüz (39b/02)
ancak	fikrüñ var ancak nedür (10a/05)
çün/çünkü	deyü çünkü begler (14a/07), çün Yahya peygamberüñ (42b/05)
dahı	kendü dahı öldi (40a/02)
illâ	yaratmazdum illa kemal-i kudretüm (35a/10)
illâ meger	görmeye illa meger kamu ömrün ağlamağla geçürmiş (42a/07)
ile	mü'minler ile Allah (06a/03)
meger	uyudı meger gayet karnı (45a/03)
pes	pes ol iki kişilerden (39b/03)
ve	ki leziz ni'metler ve nefis libaslar (36b/10), cinler ve âdemlar anuñ emrine (40a/13)
ya	éytdi ya hısmuñdur (39b/06)

4.2.5.3. Son Çekim Edatları

Son çekim edatları, çekim eki vazifesi gören edatlardır. İsim çekim eklerinden vâsıta (instrumental), eşitlik ve yön eklerinin kullanımdan düşmesiyle onlardan boşalan yeri bu edatlar doldurmuştur. Hem onların yerlerini tutup hem de daha başka çekim ve münasebet hâli ifade eden bu edatlar, çekim eki vazifesi görürler (Ergin, 2009: 365). Metinde tespit edilen son çekim edatı örneklerinden bazıları şu şekildedir:

bile	benimle bile gelsün (39b/03)
birle	Yahya eşitdiği birle (41b/08)
degin	kıyamete degin bu azaba (46a/04)
dek	sabaha dek ârâm etdi (34b/09)
deyu	benüm ola deyu (14a/07)
gibi	bunuñ gibi iş mi edersin (11b/08), kuru ağaç yaprağı gibi (20a/11)
göre	aña göre ağaç bahçe vü bag (78b/08)
içün	bir kul için (03a/05), anuñ için (20a/10)
ile	dervişler ile yêrdi (40b/04), gemideki mal ile (13a/08)
ise	eger tartılı nesne ise (28b/08)
karşu	el bağlayub karşu durdı (74a/03), çağırana karşu gelür (77a/13)
togru	ümmetime togru (66a/05)
üzere/üzre	ayağı üzere (12b/09), şu sırad üzre varıcak (71a/07)

4.2.6. FİİL ÇEKİMİ

Fiillerin çekimli şekilleri en az üç unsurdan oluşur. Bunlardan birincisi fiil kök veya gövdesidir ki mücerret hareket ifade eder. İkinci unsur şekil ve zaman ekidir. Üçüncü unsur ise şahıs ekidir. Çekimli bir fiil bu üç unsur ile hareket, şekil, zaman ve şahıs olmak üzere dört şey ifade eder (Ergin, 2009: 281).

4.2.6.1. ŞAHIS EKLERİ

Fiilde var olan iş, oluş veya kılışı üstlenen ekler, şahıs ekleridir. Fiil kök veya gövdesinden sonra şekil ve zaman ekleri, bu eklerden sonra ise şahıs ekleri gelir. Türkçede zamir menşeli şahıs ekleri, iyelik menşeli şahıs ekleri ve emir şahıs ekleri olmak üzere üç çeşit şahıs eki kullanılır (Ergin, 2009: 282). Bugünkü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi EAT'de de iki çeşit şahıs eki kullanılmış olup emir kipinin çekimi ise zaman ve tasarlama çekiminden farklı olarak her şahıs için ayrı eklerle yapılmaktadır (Köktekin, 2008: 115). Metinde kullanılan bazı şahıs ekleri ve bunların örnekleri aşağıda verilmiştir.

a. Zamir Menşeli Şahıs Ekleri

Teklik 1. Şahıs

+(I)n	imdi ben ma'budın (32b/10), sevâb vèürin (05b/07), ben bilürin (62b/02)
+(A)m, +(U)m	ben seni saklaram (27b/04), gark èderem (32a/12)
+vAn	ve ben yetimven (61b/04)

Teklik 2. Şahıs

-sIn	aglarsın (41a/02), durursın (48a/13), ululuklar vèürsün (03a/05)
------	---

Teklik 3. Şahıs

-Ø	kılmışca sevâb vèür (02a/10), beni birledi (02b/13)
----	---

Çokluk 1. Şahıs

+(U)z, +vUz	'atâmuzu arturavuz (19b/01), konukluk èdevüz (35b/01)
-------------	---

Çokluk 2. Şahıs

+sIz	èdersiz (48b/08),
------	-------------------

Çokluk 3. Şahıs

+IAr	birgüme tanıklık vèürler (03a/10)
------	-----------------------------------

b. İyelik Menşeli Şahıs Ekleri

Teklik 1. Şahıs

+m	bir kuş yaratdum (03a/02), azîzim bulsam (80b/06)
----	---

Teklik 2. Şahıs

+ñ	olduñ (11b/13), lezzetlerin tatmaduñ (32a/01)
----	---

Teklik 3. Şahıs

+Ø	katre düşerse (2a/01), kızıl pul oldu (16a/09)
----	--

Çokluk 1. Şahıs

+k	bildik dèdi (03b/06)
----	----------------------

Çokluk 2. Şahıs

+ñUz	siz mi kurtarduñuz (12a/06), hasta olursañuz (08b/02)
------	---

Çokluk 3. Şahıs

+IAr	risâletine inandılar (03a/11), biñ altuna aldılar (12b/04)
------	--

c. Emir Şahıs Ekleri

Türkçede üçüncü tipteki şahıs ekleri olarak emir ekleri zikredilebilir. Bunlar aslında şekil ekleridir, yani diğer kip ekleri gibi zaman mefhumu dışında sadece şekil bildirirler. Bununla birlikte emir çekiminde her şahsın ayrı bir eki olduğundan, bu ekler aynı zamanda şahıs da ifade ederler. Bu bakımdan şahıs ekleri ele alınırken emir eklerinin şahıs fonksiyonundan da bahsetmek gerekir (Ergin, 2009: 288). Bir de emir çekiminde kullanılan eklerin çok eski

dönemlerden beri istek ekleriyle karıştığı, işlev bakımından birbiriyle karışık kullanıldığı görülür. Çalışmanın konusunu teşkil eden metinde de çokluk 3. kişi emir çekiminde, istek kipi ekinin de bazı yerlerde emir eki yerine kullanıldığı görülmektedir.

Teklik 1. Şahıs

-AyIn, -AyIm, -AyUm aluvèreyin (53a/01), varayın ümmetimle yatayın (66a/03),
birisini ihtiyâr edem (14a/03), zikr edeyin sübhânımı (67a/03)

Teklik 2. Şahıs

-ğIl, -Ø ve dahı bilgil (02a/10), bahir deñizinden çık var şol (03b/10),
hazzuñ al (32a/03)

Teklik 3. Şahıs

-sUn olmasun (52a/12), aldanmasun (52a/13),
sarf ètsün (54a/09),
fermân oldu ki Havva'dan ayrıla (47b/05)

Çokluk 1. Şahıs

-Alum/-AyUz namâzın kılalum (05b/12), belâdan kurtulalum (13a/01),
du'â eyleyelüm (15b/10), bulayuz cennet-i a'lâ (71a/05)

Çokluk 2. Şahıs

-ñ, -Uñ, -UñUz, -İñUz biliñüz ki yer (02b/12), siz şahid oluñ (03a/07),
siz anları esirgeñ (55a/03)

Çokluk 3. Şahıs

-sUnlAr/-AlAr magrûr olmasunlar (52a/12), amellerine
aldanmasunlar (52a/13), dilesünler (62b/06), togrusın dêsünler (16a/07)

4.2.6.2. FİİL ÇEKİMİNDE ZAMAN VE TASARLAMA

Fiil çekimi basit ve birleşik çekim olmak üzere iki kısımda incelenir. Basit çekim, bir fiilin tek bir zaman ya da tasarlama eki almış şeklindedir. Birleşik çekim ise birden fazla zaman veya tasarlama ekinin, araya ek fiili (cevher fiili) almak şartıyla üst üste getirilmesidir. Bu kısımda, fiil çekiminde kullanılan zaman ekleri

ve tasarlama (kip) ekleri üzerinde durulmuştur. “Zaman Ekleri” ve “Tasarlama Ekleri” başlığı altında sadece basit çekimler ele alınmış olup fiillerin birleşik çekimi hâriçte tutulmuştur.

4.2.6.2.1. Zaman Ekleri

Zaman ekleri, gerçekleşmiş, gerçekleşen veya gerçekleşecek olan bir hareketi, işi, oluşu, kılışı haber verir. Bu yüzden bunlara bazı kaynaklarda haber kipleri de dendiğini görüyoruz.

4.2.6.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman ekiyle çekimlenmiş fiillerde, şahadet, bizzat görme ya da kesin olarak bilme anlamı vardır. Metinde kullanılan görülen geçmiş zaman eki örneklerinden bazıları şunlardır:

-dU+m	uçmak padişahlığına irdüm (48a/01), er avrat komadum (56b/13)
-dUñ	sen yaratduñ (71b/03), lezzetlerin tatmaduñ (32a/01)
-dI+Ø	‘âsî oldı (32a/05), kulluk için yaratdı (33b/06)
-dUk+	bağlı koduk (07b/12), kabûl eyledük (14b/05)
-dU+ñUz	siz mi kurtardunuz (12a/06)
-dI+IAr	recm eylediler (14b/09), bir yere kondılar (15a/03)

4.2.6.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman ekiyle çekimlenen fiillerde, bir rivayet, sonradan duyma, başkasından duyma gibi anlamlar vardır. Bugünkü Türkiye Türkçesinden farklı olarak bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde daima düz-dar ünlülü olarak -mİş şeklindedir. Bunun yanında öğrenilen geçmiş zaman ifadesi için bazı metinlerde -(y)Up eki de kullanılmıştır (Şahin, 2009: 66). Cevâhîrnâme başlıklı metinde, öğrenilen geçmiş zaman eki olarak çoğunlukla “-mİş” eki kullanılmakla beraber, tespit edilen birkaç örnekte “-Up tur-” ve “-UpdUr” eklerinin de aynı işlevde kullanıldığı görülür. Metinde tespit edilebilen öğrenilen geçmiş zaman eki örneklerinden bazıları şunlardır:

asılıp turur (45b/07), haberde gelmişdür (01b/10), seccâde üzerinde oturmuş (04b/03), deveçüğü bağlamışlar (07b/05), ihsân eylemişem (11b/07), kendü yerime birer şeyh koyupdurun (57a/02-03), asa komışlar (12a/03), yaramazlık eylemişsin (16a/02)

4.2.6.2.1.3. Geniş Zaman

Türk dilinin hemen tüm dönemlerinde olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesi döneminde de geniş zaman çekiminde -(V)r eki kullanılır. Ekin ünlüsü

çoğunlukla dar-yuvarlak, bazen geniş-düz, nadiren de dar-düz ünlü olarak gelir (Şahin, 2009: 66). Metinde kullanılan geniş zaman eki örneklerinden bazıları şunlardır:

sevâb vërürin (05b/07), ben bilürin (62b/02), ben seni saklaram (27b/04), gark ederem (32a/12), aglarsın (41a/02), durursın (48a/13), uluklar vërürsin (03a/05), kılmışca sevâb vërür (02a/10), edersiz (48b/08), birgüme tanıklık vërürler (03a/10)

4.2.6.2.1.4. Şimdiki Zaman

Eski Anadolu Türkçesi döneminde “-(V)r ekinin şimdiki zaman ifadesi için kullanıldığı görülür. Bunun yanında “-(y)A” ve “-(y)V turur” eklerinin de bazı metinlerde seyrek olarak şimdiki zaman çekimi için kullanıldığı görülmektedir. “-(y)A yor(ur)” eki ise 15. yüzyıldan itibaren şimdiki zaman çekiminde sıklıkla kullanılmaya başlamış, bu yüzyıldan sonra kullanım alanı genişleyerek Anadolu sahasında Türkçenin işlek şimdiki zaman eki olmuştur (Gülsevin ve Boz, 2010: 72-74). Bununla birlikte daha önceki dönemlere ait EAT metinlerinde de bu ekin şimdiki zaman işlevinde bazı kullanımlarının olduğu tespit edilebilmektedir.

habibullah sallallahü ‘aleyhi’s-selam otururdu (24a/10-11), iki ayığı bağlı bir kişi yatur (36a/05), kardaşı kör olmuş oturur (14b/08), Allah göreyorur (09b/12), yanına gideyorur (17b/01), Hira tagına gideyorur (60b/10), namazı kılûñ urutururken (08a/13)

4.2.6.2.1.5. Gelecek Zaman

Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman çekiminde “-(y)A, -IsAr, -AsI, -sA gerek” eklerinin kişi ekleri ile birleşerek kullanıldığı görülür. Bergamalı Kadri, Müyessiretü’l-Ulûm adlı eserinde -sA gerek ekinin aslında farklı bir görevi olduğunu fakat anlam bakımından gelecek zaman anlamı taşıyıp bu görevde de kullanıldığını belirtmiştir. Bunların yanında aslında sıfat fiil eki olup sonradan gelecek zaman eki olarak izafe edilen “-(y)AcAk” eki de yine gelecek zaman çekiminde kullanılmaktadır (Gülsevin ve Boz, 2010: 74-75). Metinde gelecek zaman ekinin kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır:

söylemege kalmayısar (79b/07), dëse gerekdi ki (17b/01), edenüñ hâli nèce ola (40b/11), ol tagı görmeye (42a/07), tamuda kalasız (48b/09)

4.2.6.2.2. Tasarlama Ekleri

Tasarlama kipleri; zaman çizgisi üzerinde gerçekleşmeyen ancak tasarlanan fiilleri ifade etmek için kullanılır. Bu çekim kalıplarında zaman ifadesi yoktur, fakat şekil ifadesi vardır. Bu yüzden bunlara dilek kipleri de denir (Ergin, 2009: 288). Metinde tespit edilebilen tasarlama ekleri aşağıda verilmiştir.

4.2.6.2.2.1. İstek Kipi

Eski Anadolu Türkçesinde istek kipi eki olarak günümüz Türkiye Türkçesinde hâlâ kullanmakta olduğumuz -a/-e eki kullanılmaktadır (Köktekin, 2008: 119). Fakat bu ek genel anlamda istek kipi eki olmakla birlikte metinde bazen emir fonksiyonu taşıdığı da görülmektedir. Metinde tespit edilebilen istek çekimi örnekleri şunlardır:

-(y)A+m/-(y)AyIm	ibadetden hali olmayam (33b/12), cümlesi terk edem (48a/02), saña yardım edeyim (10a/09)
-(y)A+sIn	hayrân olasin (65a/04), evvelce gelesin (67a/01), bu hâtunı gözedesin (09b/05)
-(y)A + Ø	gayrı yazılar bozula (67a/04), şeytân-ı la‘in kör ola (68b/01)
-(y)AvUz, -(y)AlUm	konukluk edevüz (35b/01), ‘atâmuzı arturavuz (19b/01), tezyin edelüm (35b/03)
-(y)AsIz	‘aybıñuza bakasız (32b/01)
-(y)AlAr	turalar namaz kılalar (08a/03), okuyanlar varalar (24a/05), zina edeler (13a/05)

4.2.6.2.2.2. Gereklilik Kipi

Gereklilik kipi Eski Anadolu Türkçesinde çok sık kullanılan bir kip değildir. Bu kipi çekiminde -sA gerek, -A gerek veya -mAk gerek eklerinin yanında bazen yalnızca “gerek” kelimesinin kullanıldığı görülür (Köktekin, 2008: 120). Eserde, gereklilik anlamı “-mAk gerek, -sA gerek, gerek, gerekdür” kullanılarak sağlanmıştır.

dese gerekdi ki (17/01), sakınmak gerek (29a/12), nece vèrsem gerek (40b/09), imdi bilmek gerek (54b/08), almak gerek (28b/10-11)

4.2.6.2.2.3. Emir Kipi

Emir eki, tasarlanan hareketin emirle yapılmasına; mütekellim, muhâtap ya da gâibe emir verilmesine işaret eder. Emir çekiminde, her şahıs için kullanılan ekler birbirinden farklı olup şahsa özeldir. Metinde kullanılan emir çekimi örneklerinden bazıları şunlardır:

-(y)AyIn, -(y)AyIm, -(y)AyUm:

ten topraga katayın (66a/03), anda halin sorayın (66b/01), diñle haber vèreyin (66b/09)

-ğİl:
gider-gil cümle gamı (68a/11), bizi ‘azâd eylegil (78b/02), bilgil ey mü’min
(01b/06)
-sUn:
gerek mukîm olsun (08a/09), ma‘lûmuñ olsun (09b/07), yüzi yere degilsün
(26a/05)
-AlUm:
ava çıkaralum (34b/12), nesne getürelüm (39a/12), zehir katalum (39b/08)
-ñ, -Uñ, -UñUz, -İñUz:
‘atâlar isteñ (33a/01), kulak dutuñ (42a/03), ‘arz oluñ Hakk’a (70a/10), siz
şâhid oluñ (03a/07) biliñüz ki (03a/07)
-sUnlAr/-AlAr:
saña kurbân olsunlar (04a/08-09), beg bulsunlar (14a/12)

4.2.7. FİİLİMSİLER

Fiilimsiler, fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak, şahıs ekleri alarak çekime girmedikleri için yargı bildirmeyen kelimelerdir. Bunlarda fiil kök ve gövdelerine getirilen -mAk, -mA, -Iş/Uş, -AcAk, -mIş, -(y)Up gibi ekler fiilin esas anlamını değiştiren yeni bir kavram yaratmazlar. Bu bakımdan fiil kök ve gövdelerinde anlam değişikliği yaratarak isim, sıfat ve zarf türeten öteki eklerden farklılaşır (Korkmaz, 2003: 863).

4.2.7.1. İsim-Fiil

Fiillerin karşılıkları oluş, kılış ve durumları kişi ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil isimleridir. Fiillerdeki oluş ve kılışı kavramlaştırarak çoğunlukla soyut adlar teşkil ederler (Korkmaz, 2003: 864). Metinde tespit edilen isim-fiil örnekleri şunlardır:

-mA ile Kurulanlar

dahı almada sağda riyâdan sakına (29a/06), gülmede ve oynamada (44a/01)

-Iş/-Uş ile Kurulanlar

duruşda gök bağışla (28a/11)

-mAk ile Kurulanlar

Allah’a ulaşmakdur (06a/05), namazı terk etmek (08b/06), günâhdan yıgılanmak (17b/07), haram yemek (17b/11), namazı terk eylemek (08a/08), eger turmaga kadir (08b/01-02)

4.2.7.2. Sıfat-Fiil

Sıfat-fiiller, sıfat gibi kullanılan fiil şekilleridir. Bunlar fiil özellikleri dolayısıyla, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sıfatlara aktararak varlık ve nesnelere hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırılırlar (Korkmaz, 2003: 909). Metinde tespit edilen sıfat-fiil örnekleri şunlardır:

-AcAk ile Kurulanlar

dört yüz dirhem vereceği (12a/04), ev yapacak üç kerbuc (39a/03),

-An ile Kurulanlar

müminlere farz olan (01b/06-07), düşmanlık edenler (03a/12), akıllı bâliğ olana (08b/05-06), kendüye tevfiz edenleri (12b/10)

-mAz ile Kurulanlar

yaramaz iş mi edersin (12a/12), yaramaz mı oldu (31a/08), işlemezden öñdin (18a/08), ölmez gibi cem edersin (55a/08)

-AsI ile Kurulanlar

Metinde bu sıfat fiilin kullanıldığı bir örnek tespit edilememiştir.

-Ar/-Ir/-Ur ile Kurulanlar

beñzer bir padişah yok (32b/09),

-dUk ile Kurulanlar

anı sevdiği (07a/01), hışım etdiğüñden gayrı (07a/03), bu sen dedüğün (10a/01)

-mİş ile Kurulanlar

peygamber bogazlamış gibidür (08b/09), cümle yaradılmış (71a/10)

4.2.7.3. Zarf-Fiil

Zarf fiiller, zarf işleyişine giren ve zarf gibi kullanılan fiillerdir. Zarf fiiller bir yönüyle fiil, bir yönüyle de isim özelliği gösterdikleri için fiil yönleriyle sadece hareket ve zaman kavramını karşılarlar; zarf yönleriyle ise bir oluş ve kılışım durum ve tarzını bildirirler. Fiil kök ve gövdelerine birtakım belirli eklerin getirilmesi ile oluşturulan zarf fiillerde, fiillerdeki asıl anlam muhafaza edilir. Bu yönüyle isim soylu asıl zarflardan ayrılırlar (Korkmaz, 2003: 983). Metinde tespit edilen zarf-fiil örneklerinden bazıları şunlardır:

-(y)A/-(y)I/-(y)U ile Kurulanlar

câriye dëyu (12b/12)

-ArAk ile Kurulanlar

giderek bir köye (12a/02), biraz giderek (13a/04),

-Up ile Kurulanlar

bir karañulık çöküp (12b/06), bir agaca yapışup (13a/08), ta‘accüb eyleyüp (13b/05), havadan kanad kakup (35b/07)

-iken ile Kurulanlar

bunda iken (18b/12), talmış iken (35b/07), fırsat var iken (46b/10), arar iken seni (71b/12)

-mAdIn/-mAdAn ile Kurulanlar

eger vërmedin (28b/04), buyurursa görmeden kaluruz (70b/13)

-IcaK/-IcagAz/-IncAk/UncAk ile Kurulanlar

aşşâm olıcagaz (12b/05), câriye dëyu tasarruf isteyicek (12b/12-13), Musa münâcât êdicek (46b/12), bu kişiyi görüncek (11a/01)

-IncA ile Kurulanlar

karın doyunca yenüñ (45b/04), ‘arş altına varınca uçar (02b/08), tâ ahirine varınca okuya (25a/10)

-dUk+dA ile Kurulanlar

ikinci makberiyeye vardukda (46b/01)

-UbAn ile Kurulanlar

Metinde bu ekin kullanımı tespit edilememiştir.

DEĞERLENDİRME VE NOTLAR

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Cevâhîrnâme başlıklı yazma eser, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış, dinî ve ahlâkî konuları içeren bir mev‘ize kitabıdır. Eserin içeriğinde yapılan taramada te‘lif ya da istinsah tarihiyle ilgili herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Bununla birlikte eser üzerinde yapılan morfolojik incelemeye dayanarak yazmanın EAT’nin son döneminde ya da Klasik Osmanlı Türkçesinin başlangıç döneminde te‘lif veya istinsah edildiğini söylemek mümkün görünmektedir. Görülen geçmiş zamanın teklik ve çokluk 1.

kişi çekimlerinde görülen yuvarlak ünlülü kalıplaşma, -dUk sıfat fiil ekinin yuvarlak ünlüyle kalıplaşmış kullanımı, “-mAdIn, IcaK/-IcaGAz/-IncAk, IncA” zarf fiil eklerinin sıklıkla kullanımı, “-(y)AvUZ” çokluk 1. kişi ekinin kullanımı, “-IsAr” gelecek zaman ekinin kullanımı, “-a meşgûl ol-“ yapısının kullanımı gibi özellikler, metin üzerinde yapılan morfolojik incelemeyle tespit edilen EAT’nin karakteristik özelliklerinden bazılarıdır.

Metinde dikkat çekici hususlardan biri, bazı morfolojik unsurların ikili kullanımınıdır. Bu kullanımlardan ilki, teklik 1. kişi iyelik ekinde görülen düz ünlü-yuvarlak ünlü ikiliğidir. Bu ekin metinde “habîbüm (05b/03)” şeklinde genellikle yuvarlak ünlülü, bazı kısımlarda ise “feriştelerim (02b/12), kullarımdan (02b/13)” örneklerinde görüldüğü üzere dudak uyumuna uyacak şekilde düz ünlülü kullanımı tespit edilmiştir. Buna benzer bir diğer kullanım ise ilgi ekinde görülen düz ünlülü-yuvarlak ünlülü şekillerin bir arada kullanımınıdır. Bu ek de genel itibarıyla yuvarlak ünlülü olmakla beraber metnin bazı yerlerinde “ol ‘âbidiñ (05b/05)” örneğindeki gibi düz ünlülü kullanımlara rastlanır. Bu ve benzeri diğer kullanımlar, metinde ve dolayısıyla metnin yazıldığı dönemde dudak uyumuna doğru bir temâyül olduğunu gösterir niteliktedir. Bilindiği üzere dudak uyumu Türkçenin tüm dönemlerinde kuvvetli biçimde görülen bir uyum değildir. Bu uyum, bugünkü Türkiye Türkçesinde kuvvetli olmakla beraber EAT döneminde günümüzdeki durumun aksine bazı ekler yuvarlak ünlülü olarak bazıları ise düz ünlülü olarak kalıplaşmıştır. Dolayısıyla dudak uyumuna bir aykırılık söz konusudur. Bu aykırılığın ancak Klasik Osmanlı Türkçesi döneminin başlangıcından itibaren ortadan kalkmaya başladığını ve 16. yüzyıl başlarından itibaren bazı eklerin dudak uyumuna dâhil olduğunu söylemek mümkündür.

Metindeki birden fazla şekilli kullanımlara örnek olarak verilebilecek bir diğer ek, “-IcAk/-AcAk/-IncAk” zarf fiil ekidir. Bu ek, metnin bazı kısımlarında “münâcât edicek (46b/12)” örneğinde görüldüğü üzere, EAT dönemi metinlerinde çoğunlukla olduğu gibi “-Icak” şeklinde kullanılmış, bir örnekte “bu hâli görecek ben eytdim (04b/04)” cümlesinde “-AcAk” biçiminde kullanılmıştır. Bir örnekte ise “bu kişiyi görüncek (11a/01)” ifadesinde “-UncAk” biçiminde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bugün yaşayan bazı Anadolu ağızlarında da yine aynı işlevle (-dİğIndA/-dUğUndA işleviyle) “gelincek, alıncak, edincik, verincik” örneklerinde olduğu gibi kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, EAT döneminde eklendiği fiillere “-dİğIndA/-dİğİ zaman” anlamı katan “-IcAk” ekinin işlevini zamanla “-IncAk” ekine devrettiğini ve bu ekin de bugün son hâlini alarak “-IncA” şekliyle kullanıldığını düşündürmektedir.

Morfolojik açıdan metni müstesna kılan bir diğer özellik, EAT döneminde hiç rastlanmayan ya da nadiren görülen bazı eklerin metinde karşımıza çıkmasıdır.

Örneğin “benüm birgüme tanıklık vürürler (03a/10)” ifadesindeki “bir+gü” sözcüğünde tespit edilen “+gU” isimden isim yapma eki EAT metinlerinde neredeyse hiç karşılaşılmayan bir unsurdur. Metinde tespit edilebilen ve müstesna olarak görülebilecek bir diğer ek, “-KA” biçimindeki yönelme hâl ekidir. Orta Türkçenin doğu grubu lehçelerinde “-KA/-GA” şeklinde görülen ve Oğuz lehçesinin ilk dönem edebî ürünlerinde birkaç örnekte karşılaşılan yönelme ekinin bir örneği metinde “benüm birlülümke (48b/01)” kullanımında tespit edilmiştir.

“Eserin Morfolojik Özellikleri” başlıklı bölüm kapsamında yapılan inceleme ve tespitler ile yukarıda değinilen birkaç örnek vasıtasıyla da görüleceği üzere, çalışmanın konusunu oluşturan yazmada morfolojik bazı unsurların iki ya da daha fazla biçimde kullanılmış olduğu görülüyor. Aslında bu karışık dillilik, EAT döneminde te’lif edilen metinlerin pek çoğunda karşımıza çıkabilecek bir durumdur. Özellikle morfolojik açıdan kural dışılık ve düzensizlik EAT dönemi metinlerinin pek çoğunun genel özelliği olarak belirtilebilir. Zira Oğuzlar, 12. yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında kendi lehçelerine dayalı bir yazı dilini yeni yeni teşkil etmeye başladığından, bu döneme ait eserlerin bir bölümünde o dönemde yaşayan çeşitli ağızların özelliklerini görmek mümkündür. Oğuz lehçesi içinde yer alan bu ağızların yansımaları, döneme ait metinlerde birçok örnekte karşımıza çıkar. Aynı metnin içerisinde aynı zamanı ya da aynı şahsı ifade etmek için birden fazla ek, bazen de bu eklerin eskicil (arkaik) izleri görülebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında morfolojik inceleme kısmında yer verilen ve EAT’nin karakteristiğini yansıtan unsurlar olarak tanımlanabilecek morfolojik özelliklerin yanında, metinde tespit edilen morfolojik düzensizlikler de metnin üzerinde herhangi bir tarih tespit edilememiş olsa da yazmanın EAT dönemine ait olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Henüz incelemeye tâbi tutulmamış, teferruatlı ve etraflı monografilerle ele alınmayı bekleyen bu ve benzeri dil yâdigârları incelendikçe hem bu metinlerin hem de metinlerin telif edildiği dönemlerin dil ile ilgili hususiyetleri gün yüzüne çıkacaktır. EAT dönemine ait bir mev’ize kitabı olarak tanımlanabilecek Cevâhîr-nâme adlı eser üzerinde yapılan bu çalışmanın temelde filoloji alanına ve bilhassa EAT dönemi ile ilgili yapılan dil bilgisi çalışmalarına katkı sağlaması umulmaktadır.

KISALTMA VE İŞARETLER

EAT	: Eski Anadolu Türkçesi.
01b/01	: Birinci yaprağın b yüzünün birinci satırı.
/	: Veya.
Ø	: Sıfır biçimbirim.

KAYNAKLAR

1. ERGİN, M. (2009). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Yayınları.
2. GÜLSEVİN, G. ve BOZ, E. (2010). Eski Anadolu Türkçesi. Ankara: Gazi Kitabevi.
3. KORKMAZ, Z. (2003). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
4. KÖKTEKİN, K. (2008). Eski Anadolu Türkçesi. Erzurum: Fenomen Yayınları.
5. ŞAHİN, H. (2009). Eski Anadolu Türkçesi. Ankara: Akçağ Yayınları.
6. TİMURTAŞ, F. K. (1994). Eski Türkiye Türkçesi (XV. Yüzyıl). İstanbul: Enderun Kitabevi.

2. Bölüm

Faslı Yazar Tâhir Bin Cellûn'dan Tıflu'l Rimâl Adlı Romanında Toplumsal Geleneklerin Sorgulanması

Ercan BARAN¹

¹ Dr, Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı

GİRİŞ

TÂHİR BİN CELLÛN HAYATI

Tahar Ben Jelloun Aralık 1944'te Fas'ta dünyaya geldi. Çocukken Arapça-Fransızca iki dilli bir ilkokula gitti. Daha sonra 18 yaşına kadar Fas, Tangier'deki Lycée Regnault'da okudu. Rabat'taki Muhammed V Üniversitesi'nde felsefe okudu. Fas'ta felsefe profesörü olduktan sonra 1960'ların ortalarında edebiyat dergisi Souffles'ı yöneten gruba katıldı ve kültür dergisi için birçok yazı yazdı. Daha sonra Fas polisinin "baskıcı ve şiddet içeren eylemlerine" karşı öğrenci isyanına katıldı. 1966'da cezası olarak askeri kampa zorlandı.

Beş yıl sonra, ilk şiirleri Hommes sous linceul de sessizlikte (1971) yayımlandı. Kısa bir süre sonra psikoloji okumak için Fransa'nın Paris kentine taşındı ve 1972'de Le Monde için yazmaya başladı. 1975 yılında sosyal psikiyatri doktorasını aldı.

Ocak 2003'te Ben Jelloun, Fransız dilinin düzenleyici organı olan Académie Française'nin koltuğu için iki adaydan biri olarak gösterildi. Bu koltuk en son Léopold Sédar Senghor tarafından tutulmuştu. Bir ay sonra, Ben Jelloun pozisyon için kampanyasını sonlandırdı.

Bugün, Ben Jelloun sadece edebi kariyeriyle değil, aynı zamanda Fransa'da yaşayan Kuzey Afrika kökenli insanların deneyimlerinden bahsettiği Fransız medya kuruluşlarında yer almasıyla da tanınıyor.

Ben Jelloun'un 1985 tarihli romanı L'Enfant de Sable (Kum Çocuğu olarak çevrildi) yaygın ilgi gördü. 1987'de La Nuit Sacrée (Kutsal Gece) adlı romanıyla Goncourt Ödülü'nü aldı ve bu ödülü alan ilk Mağrip yazarı oldu.

1996 tarihli Les raisins de la galère (İng. The Fruits of Hard Work) ırkçılığın ve kadınların yeri hakkındaki geleneksel Müslüman fikirlerin bir yansımasıdır. Ana karakter Nadia (Cezayir kökenli genç bir Fransız kadın), Fransız toplumundaki yerini bulmak için ırkçılık ve dışlamayla savaşıyor.

1993 yılında İtalyan Araştırma Merkezi Archivio Disarmo tarafından verilen Barış İçin Altın Güvercinler gazetecilik ödülünü aldı. Ben Jelloun, 2004 yılında Cette aveuglante abuse de lumière (This Blinding Absence of Light) ile Uluslararası Dublin Edebiyat Ödülü'ne layık görüldü. 2005'te tüm yapıtları için Ulysse Ödülü'nü aldı.

Tahar Ben Jelloun birkaç pedagojik eser yazmıştır. İlki, Kızıma Irkçılık Açıklaması (1998) olarak tercüme edilen Le Racisme expliqué à ma fille'dir. Bu metin, çocuklar için eğitici bir araçtır ve bu, onun neden okullarda ve üniversitelerde düzenli olarak konuşmaya davet edildiğinin ana bileşenidir. Metni kendi kızına hitap ediyor, ancak aslında ırkçılığı çevreleyen karmaşık ama önemli konulardan rahatsız olan tüm Fransız çocuklara yazıyor. Fransa'da ırkçılığı çözümenin birincil çözümününün eğitimden, özellikle de genç yaşta başlayan eğitimden geçtiğini

savunuyor. Ayrıca sömürgecilik ve ırkçılık arasındaki bağlantıyı genç izleyicilerinin anlayabileceği bir şekilde yapıyor ve sömürgeciliğin ırkçılığın devlet düzeyinde var olmasına yardımcı olan bir tür tahakküm ve güç olduğunu açıklıyor. Ayrıca L'Islam expliqué aux enfants (İslam Açıklaması, 2002) ve Le Terrorisme expliqué à nos enfants, 1990'larda Fransız göçmenlik yasalarına karşı yapılan protestolara yanıt olarak Terörizm Üzerine (2016) olarak çevrilmiştir, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 11 Eylül saldırılarını ve Kasım 2015 Paris saldırılarını izleyen İslamofobi, sırasıyla. Eylül 2006'da Ben Jelloun, Lazio Avrupa ve Akdeniz Festivali'nde "insanlar arasında barış ve dostluk" için özel bir ödüle layık görüldü. 1 Şubat 2008'de Nicolas Sarkozy ona Légion d'honneur'un Büyük Memur Haçını verdi (Jelloun, 2022:1).

Yâsemîne Hadrâ Tâhir Bin Cellûn'un kendisine Fransa'da kota koyduğunu iddia ederek bu durumdan dolayı oluşan rahatsızlığını ifade eder (yabiladi.).

Tâhir Bin Cellûn'un yazdığı eserler:

- Sessizlik Örtüsündeki Adamlar , 1971 .
- Güneşin Yaraları , 1972 .
- Harrouda , 1973 – yeniden basım. Gallimard, 2010 .
- Yalnızlık , 1976 .
- Badem ağaçları yaralarından öldü, şiirler, 1976 , Fransız-Arap dostluk ödülü 1976.
- La Mémoire geleceği, Fas'ın yeni şiiri Antolojisi, 1976 .
- Yalnızlıkların En Yücesi , 1977 .
- Moha le fou, Moha le sage , 1978 , Fransa Kütüphanecileri ödülü, 1979 Radyo-Monte-Carlo ödülü.
- Bilinmeyen hafıza, şiirler, 1980 .
- Yokluğun Duası , 1981 .
- Kamu Yazarı, hikâye, 1983 .
- Fransız Misafirperverliği , 1984 .
- 12'nin Nişanlısı, ardından Cezayirli işçi, tiyatro, Bay Saïd Hammadi ile Röportajlar, 1984 .
- Kum Çocuk , 1985 .
- Kutsal Gece , 1987 – Goncourt Ödülü .
- Tanca'da sessizlik günü, hikâye, 1990 .
- Alçaltılmış Gözler, roman, 1991 .
- Alberto Giacometti , 1991 .
- Küllerden Doğuyor, şiir (iki dilli baskı, Kadhim Cihad'ın Arapça versiyonu), 1991 .
- Kör Melek, kısa öyküler, 1992 .
- Dostluğa Övgü , 1994 .

- Kırık Adam , 1994 .
- Kardeş Kaynak , 1994 .
- Komple Şiir: 1966-1995 , 1995 .
- İlk aşk her zaman sondur, kısa öyküler, 1995 .
- Kadırğa Üzümleri , 1996 .
- Hata Gecesi , roman, 1997 .
- Kızıma ırkçılığı anlattı , 1997 .
- Yoksulların Hanı , 1997 .
- Duyguların Labirenti , 1999 .
- Işığın Kör Eden Yokluğu , 2001 .
- Çocuklara İslam Anlatıldı , 2002 .
- Cadı Seviyor , 2003 .
- Son Arkadaş , 2004 .
- Uyuyan Güzel , 2004 .
- Delacroix'e Mektup , 2005 , Editions FMR . 10 , 2006'dan itibaren .
- Yemma , 2007 .
- Kayıp Okul , 2007 , Gallimard Jeunesse .
- Annem Üzerine , 2008 .
- Evde , 2009 .
- Âmin in Kırılğanlık adına - Yazarların sözleri Charles Gardou (kolektif), 2009 , Éditions Érés .
- Bir fotoğraf albümünün metni: Marabouts, Fas , 2009 , Éditions Gallimard .
- Beckett ve Genet, Tanca'da bir çay , 2010 , Éditions Gallimard .
- Jean Genet, yüce yalancı , 2010 , Éditions Gallimard .
- Ateşle , 2011 , Gallimard .
- Kıvılcım — Arap ülkelerinde isyan , 2011 , Gallimard .
- Bırak yara kapansın , 2011 , Editions Gallimard .
- Evlilik Mutluluğu , 2012 , Sürümler Gallimard .
- Cennetin eşiğinde , 2012 , Busclats'ın basımları .
- Ablasyon , 2014 , Gallimard, col. "Beyaz", 144 s.
- Perrault'dan Öykülerim , 2014 , Le Seuil .
- DEAŞ kim? , Edgar Morin , Régis Debray , Michel Onfray , Olivier Weber , Jean-Christophe Rufin ve Gilles Kepel ile birlikte, Philippe Rey, 2015 .
- Kuran Hikâyeleri, 2015.
- Korkutan İslam, 2015.
- Zevk Evliliği, Gallimard, col. "Beyaz", 2016 .
- Çocuklarımıza terörü anlattı , Le Seuil , col. "A'yı Açıklama", 2016 .
- Gergin bir ülke, şafak baskıları , col. "Kitaptaki 1", 2017 .

- Ceza, Gallimard, col. "Beyaz", 2018 .
- L'insomnie, Gallimard, 2019 (2021'de ciltsiz olarak L'insomniaque başlığı altında yeniden basılmıştır)
- Dünyanın acısı ve ışığı, önce Yara kapansın, Şiir/Gallimard, 2022.
- Kelimelerin Rengi, The Iconoclast, 2022 (Jelloun, 2022:1)

Tâhir Bin Cellûn'un Türkiye'de yayımlanmış kitapları:

1. Işığın O Kör Edici Yokluğu
2. Beckett ve Genet Tanca'da Bir Çay
3. Jean Jenet: Yüce Yalancı
4. Kum Çocuk
5. Yoksullar Hanı
6. Kutsal Gece
7. Ülkemde
8. Tanca'da Sessiz Bir Gün
9. Hata Gecesi
10. Kızıma Irkçılığı Anlatıyorum
11. Devenin Söylediği
12. Efsunlu Aşklar
13. Son Arkadaş
14. Annem Hakkında
15. Duygular Labirenti
16. Kör Melek
17. Bay Ahlakın Çöküşü
18. Gitmek (Jelloun, 2022:1)

Anlatıcı-deha bu romanını Fas'taki geleneksel din anlayışını sorgulamak için kurgulamıştır. Kız çocuklarının İslam toplumlarında özellikle Arap ülkelerinde öteki gibi görülmesini yazar bu kurgusu üzerinden eleştirmektedir.(Jelloun, 1995:5).

Yazar, kurgusuna romanın başkarakterinin yaşamını sorgulamasıyla başlıyor. Romanın özeti şöyledir:

“ Başkarakter odasında yalnızken hizmetçi yaşlı kadın Melike yemek, mektup ve portakal çiçekleriyle dolu bir kâse getirir. Yazar gergin bir ortam tasvir ederek dışarıdan gelen pis gülüşme seslerini, avluda devrilen su kovalarının gürültülerini, üçayaklı köpeğe işkence eden çocukların seslerini, dilencilerin yakınmaları ve ağlayıp sızlanmalarını tasvir eder. Ayrıca yazar berbat sesiyle insanları namaza çağırın ve günde beş kez hoparlörden tekrar eden keskin ezan sesini verir ama bu ezan sesi namaza çağırmaktan çok isyana teşvik eder gibidir. İnzivaya çekilmiş ve bundan sadece kendini sorumlu tutuyordu. Bu inzivası bile annesi ve kız

kardeşlerininkinden her zaman farklı bir dünyaydı. Üstelik anne ve kız kardeşlerinin farklı bir dünyaları olmadığını düşünüyordu. Çünkü onlar bir şey istemeksizin her şeyi yüzeysel olarak yaşıyorlardı. Bir süredir benimsediği tutum otoriter bir erkeğin tartışmasız bir aile reisinin babasının yerini almış olan bir erkeğin tutumu değildi ki. Ona kala kala sırf yalnızlığa sığınmak kalmıştı. İnzivada otuzuncu günüydü. Anlatıcı, hasır üzerine bağdaş kurup oturmuştu. Dosyadan bir defter çıkarıp ona göstermiş defterdeki sırrı kendisi öldükten kırk gün sonra açacağına söz vermesini istemişti. Anlatıcı öldükten sonra kırk birinci günün gecesini defteri açan başkarakter cennet kokusu içinde kalır ve gözlerinden yaşlar yanaklarına süzülür. Kitabı masum insanların okuyamayacağına karar verir. Başkarakter işte ben bu kitabım. Ben kendim gizlerin kitabı oldum ve kitabı okumanın da bedelini yaşamımla ödedim. Ey iyilik insanları, bu kitabın üç adam boyu yükseklikte bir duvara açılmış yedi kapısı var. Zamanı gelince bu kapıları açmanız için size anahtarları vereceğim, gerçekte bu anahtarlar sizde ama bilmiyorsunuz bilerseniz bile hangi mezar taşını altına gömeceğinizi bilemezsiniz. Gökyüzü tutuşmadan önce ayrılacak iyi olur yarın yine gelin, Gizler Kitabı hala aklınızdaysa. Herkes meydandan ayrılmaya başladı. Anlatıcı eşyalarını toplayıp çantasına yerleştirdi. Defteri özenle ipek bir kumaşa sardı. Meydandan ayrılmadan önce küçük bir çocuk eline bir somunla bir zarf tutuşturdu. Anlatıcı ağır ağır yürüyerek meydandan ayrıldı ve alacakaranlığın içinde yitip gitti. Başkarakterin annesi sekizinci çocuğunu doğurmaya hazırlanırken bu çocuğun erkek olmasını annesi de babası gibi arzu ediyordu. Çünkü doğan yedi çocuğun yedisi de kız çocuğu olmuştu. Evde Ayşe Teyze, yedi kız ve yaşlı hizmetçi Melike vardı. Baba bir kızın yeteceği kanısındayken yedi kız doğmuştu. Baba yedi kız çocuğunun çok üstelik acıklı olduğunu düşünüyordu. Baba kaç kez İslam'dan önceki dönemlerde çocuklarını diri diri gömen Arapların öyküsünü anımsadı. Bu felaketten kurtulamayacağına göre, kin duymuyordu kızlarına karşı. Yedi kızına rağmen çoluk çocuğu olmayan biri gibi evinde yaşıyordu. Kızların isimlerini ağzına bile almıyor onlarla annesi ve teyzesi ilgileniyordu. Kızlarından birinin yüzüne elini dahi sürmüyordu. İki erkek kardeşinin kendisiyle alay etmelerine artık dayanamıyordu. Açıkçası miras konusunda kafalarından neler geçiriyorlardı neler. Ölen kişinin erkek çocuğu yoksa ölenin bütün malvarlığı erkek kardeşlerine geçiyordu. Kızlara gelince onlar mirasın üçte birini alıyorlardı. Bu yüzden erkek kardeşler ağabeylerinin sanki ölümünü bekliyor gibiydiler. Bu yüzden korkunç bir kin vardı aralarında. Karısı bütün hekimlere ve üfürükçülere hatta zavıyeye ye bile gitmişti. Üstüne dişi deve sidiği serpilmiş sonra on yedi tür tütsünün küllerini denize savurmuştu. Ayrıca Mekke'ye gitmiş oradan dönüşünde üstüne muskalar yazılı dualar takmıştı. Hindistan'dan ve Yemen'den gelen bütün ender bitkileri kaynatıp içmişti. Kadın kocasına erkek çocuk doğurmak için elinden geleni yaptığı halde ona bir türlü erkek çocuk verememişti. Kocasını bu durum karşısında doğacak sekizinci çocuklarının cinsi

ne olursa olsun erkek olarak doğacağını ve herkese bu şekilde duyuracağını karısıyla ve ebeyi de işin içine katarak kararlaştırmıştı. Hatta adını Ahmet olarak koyacağını da eşine söylemişti. Ebe Lala Radia bütün ahaliyi dolaşarak Hacı Ahmet'in bir oğlu olacağını neredeyse bütün herkese duyurmuştu. Ebe fıslıtı gazetesi olarak görevini ifa etmişti. Doğum gecesi gelmiş su leğenleri hazırlanmıştı. Hacı Ahmet, ebe ve iki erkek kardeşi dışında herkes uyuyordu. Şafak vakti ezan sesi duyulmuş ve Hacı Ahmet namaza durup namazını bitirdikten sonra ebe Lala Radi "li-li-li-li" diye bağırmaya başlayıp doğan çocuğun erkek olduğunu oradakilere müjdelemişti. Hacı ve oradakiler şeytanın kör bacağını kırmanın sevinciyle karanlıkların sonunun geldiğini söyleyip Allah'a dualar etmişlerdi. Hacı Ahmet elli yaşında olmasına rağmen kendisini delikanlı gibi hissediyordu. Muhammed Ahmet, Hacı Ahmet'in kızı/oğlunun doğumu için görkemli bir tören yapıldı ve bir öküz kurban edildi. Kentin müftüsünün yaptığı dualara "Âmin" denildi. Tabak tabak yoksullara yemek dağıtıldı. Kuzu çevirmelerle donatılmış yirmi masaya Mulay Ahmet Lukili'nin orkestra eşliğinde çalınan Endülüs müziği de eşlik etti. Eğlenceler günlerce sürdü. Bebekten oradaki herkese uzaktan gösterilmişti. Bebeğe Lala Radia bakıyordu. Yedi kızın yedisi de çocuğa bakım işinden uzak tutuldu. Hatta baba Hacı Ahmet erkek oğlunun olmasından dolayı ulusal bir gazeteye yarım sayfalık bir ilan verip şöyle yazmıştı:

"Allah bağışlayıcıdır. Hizmetkârımız ve fedakâr çömlekçi Hacı Ahmet Süleyman'ın yaşamını ve yuvasını aydınlattı. Bir erkek çocuğumuz –Allah korusun, uzun ömürlü etsin onu-Perşembe günü saat onda dünyaya geldi. Adını Muhammed Ahmet koyduk. Bu doğum toprağa bereket, ülkeye barış ve refah müjdeliyor. Yaşasın Ahmet! Yaşasın Fas!"

Fransız polisi "yaşasın Fas" cümlesi ülke ve Arap milliyetçiliği koktuğu için sevmiyordu. Zehra/Ahmet'in doğmasıyla ev yıl boyunca sevince boğulmuş ve ilk saç töreni iki gün sürmüştü. Allah'ın Ahmet'i koruması için evliyadan şefaata bile dilenmişti.

Zaman hızla akıp geçmiş Ahmet/Zehra yirmi yaşında bir genç olmuştu. Ahmet babasına artık evlenme yaşının geldiğini evlenmek istediğini söyleyince babası şaşırılmıştı. Babası Ahmet'e kimle evleneceksin peki diye sorunca Ahmet babasına yeğenim Fatıma ile evleneceğim dedi. Babası olmaz üstelik Fatıma topal ve sara hastası dedi. Üstelik sen bir kızsın bize felaket getireceksin dedi. Ahmet sonunda babasını ikna ederek Fatıma ile evlenir. Ahmet'in evliliğinin üzerinden biraz zaman geçince babası hastalanır ve ölüür. Artık evin tek oğlu olan Ahmet/Zehra evin tek reisidir ve olan mirasa da o hükmetmektedir. Diğer kız kardeşleri de artık Ahmet ne derse evin reisi olarak ona itaat edeceklerdir.

Ahmet'in Fatıma ile evliliği çok uzun sürmeden Fatıma vefat eder. Ahmet bu vefatın ardından üç kız kardeşini baş göz eder. Ahmet artık yaşça büyümüş kadın göğüslü erkek olsa da göğüslerini kız olduğu belli olmasın diye saklamaktadır.

İlerleyen süreçte Ahmet/Zehra'ya portatif bir sahnede oyuncu olarak oynaması için teklif edilir. Ahmet bu teklifi kabul eder. Kendisine verilen rol kadın rolüdür. Ahmet/Zehra'ya ilk kez hayatında kadın rolü olma fırsatı verilmiş oda bu rolü severek kabul etmiştir. Ahmet ilk kez kadınlığını bu kadar ön plana çıkararak kadın olmanın farkına varmıştır.

Ahmet/Zehra bir gün inzivaya çekilmiş düşünmektedir. İnsanlara kendince içinden şöyle demek geldi: “ Din min beni ilgilendirmiyor aslında. Ama tutup ta onlara İbn Arabi'den ya da Hallac'ı Mansur'dan etmek başıma iş açabilirdi. Sürgündeki politikacılardan, ülkede iktidarı ele geçirmek isteyen Müslüman Kardeşler 'den söz ediyorum sanabilirlerdi.

Ahmet kadınlara kıyasla erkeğe ayrıcalık tanıyan miras hakkından yararlanmıştı. Kız kardeşlerin düşen mirasın iki katını almıştır. Ama bu parayı geri onlara bırakmak isteyip evi de terk etmek istemiştir. Çünkü istemediği halde erkekmiş gibi yaşayarak Allah ve peygamberi yanıltmaya çalışmıştır. Aslında bu duruma kendisini sokanın babası olduğunu bildiği halde kendisini suçlamaya çalışmıştır. Ayrıca Ahmet Kur'an'a atf yaparak kitapta yasa yerine geçen ayetler var; kadına hak tanımıyor der.

Ahmet sürekli gördüğü rüyalardan bir tane daha görür. Adı “Cervantes Meydanı” olan yerin eski ismi “Zafer Meydanı” olup Fas milliyetçi hareketi oradan başlamıştır.

Meydandaki sarıklı anlatıcı adam hikâyesine devam ediyordu. Eğer kentimizin yedi kapısı varsa onu seven yedi evliyası varda ondan. Ama bu sevgi lanete dönüşmüştür. Çünkü sekizinci çocuğun doğumunu ve yazgısını anlatmaya cesaret ettiğimden biliyorum. Ölüm orada dışarıda. Feleğin çemberi dönüp duruyor. Başka işlere atılmayı denedim. Halk öykücüsü oldum, müşteri bulamadım. Üfürükçülük yapayım dedim başaramadım. Ud çalayım dedim millet kulağını tıkadı. Hiçbir şey yolunda değildi. Lanetlenmişim. Yolunda bir gün yürürken Fatıma'ya rastladım. Artık sakat değildi yürüyordu. Başında çiçekler vardı yazgıdan öcünü almış gibiydi. Bana seçtiğin kahramanlardanım ama benden çabuk kurtuldun. Fatıma bana bakıyorum da ülke değişmemiş sense mahvolmuşsun dedi. Şimdi her şeyi duyuyorum özellikle çocukların çığlıklarını ve sıkılan kurşunları. Yirmisinde değilken serseri bir kurşunla ölmek ne aptalca. Zavallı çocuklar! Bir an durdu. Fatıma ortadan kaybolmuştu. Anlatıcı bu öyküyü herkese açıklarsam efsane olur ve herkes bilir dedi. Anlatıcı böylelikle Ahmet/Zehra'nın öyküsünü en ince ayrıntısına kadar anlattı. Anlatısı iki gün sürdü. Bu öyküyü dinleyen herkes artık sorumluluk sahibi gece gündüz düşüneceksiniz. Bu öyküden kurtulamayacaksınız çünkü uzaklardan gelen bir öykü. Anlatıcı beni terk etmeden önce iki yüz sayfalık bir defter verdi bana. İçinde Ahmet/Zehra'ya ait günce vardı. Tekrar tekrar okudum bu sefer öyküyü ben anlatmaya başladım. Sonunda ben her şeyi unuttum. Biri bu öykünün sonunu bilmek

isterse dolunaya sorsun. Ben her şeyi kitabı, kalemi ve hokkayı size bırakıyorum. Ötülerin mezarında Kur'an okumaya gidiyorum (Jelloun, 2022:1-167)."

Yazarın yazdığı bu anlatı aynı zamanda geleneksel din anlayışının da romandaki karakterler üzerinden sorgulanmasıdır.

Yazarın romanına başkarakterin bulunduğu iç ve dış mekânı tasvirle başladığı kısım önemlidir. Yazar özellikle camilerden günde beş defa hoparlörle okunan ezanın sesi güzel eğitilmiş kişilerce okunması gerektiğini belirterek bu konudaki cümlelerini şöyle kurar:

"Berbat bir ses kaydıyla milleti namaza çağıran ve günde beş kez hoparlörden yayınlanan keskin ezan sesi. Namaza çağırımdan çok isyana teşvik eder gibiydi (Jelloun, 2022:6)."

İslam dünyasındaki ezan okuyan hocalar ses eğitiminden geçirilmeli sesi kötü olan hocaların yerine Abdussamet gibi hocaların sesiyle ezan okunması sağlanabilmelidir.

İslam ve Arap dünyasında baba evin reisidir cümlelerini yazarın bu anlatısında da şu cümle ile görüyoruz:

"Bir süredir benimsediğim tutum, otoriter bir erkeğin, büyük evin tartışmasız reisinin, babasının yerini almış olan ve yuvasını en ince ayrıntısına kadar düzene koyan bir erkeğin tutumu değildi ki (Jelloun, 2022:7)."

Başkarakter Ahmet'in doğan yedi çocuğu da kız olur. Arap toplumlarında ta Cahiliye dönemi öncesi kız çocukların diri diri toprağa gömüldüğü bilinmektedir (Jelloun, 2022:14). Arap toplumunda aile reisi büyük çocuğun ismiyle isimlendirilir Ebû Ali (Alinin babası) gibi. Arap toplumunda kız çocuklarına fazla değer verilmez. Öyle ki başkarakterimizle iki erkek kardeşi erkek çocuğu olmadığı için onunla dalga geçerler (Jelloun, 2022:14).

Gerçek İslam anlayışı kadınlara değer verirken Kur'an yorumlarını genelde erkeklerin yapıyor olması meallerin erkek egemen bir anlayış doğurmasına sebep olmuştur. Bu Kur'an'ı yorumlama noktasında erkekler kendileri için pozitif ayrımcılık yapmıştır denebilir. Kur'an ilahi bir kitap olup bütün yanlışlıklardan münezzehtir. Onu yorumlayan biz insanoğlu bazı geleneksel yanlışlıklar yapabilmekteyiz. İşte yapılan yanlış yorumlardan biri de miras meselesi üzerine olandır. Hem İslam ülkeleri hem de Arap ülkelerinde miras olayı erkek egemen bir bakış açısıyla yorumlanmakta olup İslami bir yanı yoktur. Yazar bu anlatısında Fas'taki uygulanan yanlış miras anlayışını şu cümlelerle verir:

"Duydukları büyük sevinci açıkça gösteriyor, miras konusunda neler kuruyorlardı neler. Ey dostlarım, yandaşlarım, bilmiyor değilsiniz, dinimiz, ardında mirasçısı olmayan erkeğe karşı acımasızdır: Ölenin bütün varını yoğunu ya da malının mülkünün tamamına yakınına yakınını erkek kardeşler yararına elinden alır. Kızlara gelince, mirasın yalnızca üçte birini alırlar. Demek ki bu yüzden erkek kardeşler,

ağabeyinin ölümünü, malvarlığının büyük bir bölümünü aralarında bölüşmek için beklemekteydiler. Korkunç bir kin vardı aralarında (Jelloun, 2022:14,122)."

Yazar burada geleneksel İslam anlayışını eleştirirken gerçek İslam anlayışı gibi vermektedir. Yazarın bu tutumu eleştirilebilir. Miras noktasında bazı uygulamalara İbn Hazm da karşı çıkmıştır. Çünkü geleneksel İslam yorumu gerçek İslam değildir. İbn Hazm miras konusunda şu şekilde düşünür:

"Meselâ üç oğlu bulunan mûrisin bir oğlu kendisinden önce ölmüşse onun çocuğu veya çocukları mirasçı olamamaktadır; zira sağ olan amcaları dedelerine daha yakındır. Bu kuralın aynen uygulanmasının ortaya çıkardığı sakıncaları bertaraf etmek üzere bazı İslâm ülkelerinde çıkarılan kanunlarda, İbn Hazm gibi mirasçı olmayan yakınlarla vasiyetin zorunlu (vâcip) olduğunu savunanların da görüşünden yararlanılarak bu durumdaki torun veya torunların babalarına halef olacağı, yani kendileri lehine onun payı kadar vasiyette bulunulmuş gibi işlem yapılacağı hükmü benimsenmiştir (Aktan, 2020:143-145).

Gerçek İslam anlayışı kız veya erkek herkese mirasın eşit şekilde verilmesidir. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu da bu konuda şöyle fetva vermiştir:

"Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu, mal varlığının evlatlar arasında kız-erkek ayrımı yapmadan eşit olarak paylaştırılmasının dinin ruhuna daha uygun olduğunu bildirdi (Yenişafak, 2013:1)."

Başkarakter Ahmet kardeşleri geleneksel İslam'a dayanarak mallarını almasın diye doğacak sekizinci çocuğunu cinsiyeti ne olursa olsun erkek yapmaya karar verir. Bu konuyu eşi ve ebe Lala Radia'ya açarak söyler ve onlara da çocuk doğduğunda erkek olarak ahaliye ilan edeceklerini belirtir. Ahmet bunu kutsal sembollerle de şöyle pekiştirir:

"Şimdi abdest alalım, önce dua edeceğiz sonra açık Kuran üzerine el basıp yemin edeceğiz (Jelloun, 2022:19)."

Dinin yani kutsalların bütün toplumlarda önemli olduğunu gördüğümüz gibi Fas toplumunda da kutsalların önemli bir yer edindiğini görüyoruz.

Bir gece şafak vakti Hacı Ahmed'in kız çocuğu doğar ve Lala Radia bunu "li-li-li" zılgıtıyla hane halkına duyurur tabi ki daha önce kararlaştırıldığı gibi kız çocuğunu erkek çocuğu oldu diye duyurmak üzerine. Hacı Ahmet elli yaşındadır ama kendisini bir delikanlı gibi hissetmektedir (Jelloun, 2022:21). Hacı Ahmet çocuğuna ad koyma töreni yapar fakirlere yemekler dağıtılır ve Endülüs Müziği çalınır (Jelloun, 2022:24). Hacı Ahmed bununla kalmaz sevincini ulusal bir gazeteye ilan vererek şöyle ifade eder:

"Allah bağışlayıcıdır. Hizmetkârınız ve fedakâr çömlekçi Hacı Ahmet Süleyman'ın yaşamını ve yuvasını aydınlattı. Bir erkek çocuğumuz –Allah korusun,

uzun ömürlü etsin onu-Perşembe günü saat onda dünyaya geldi. Adını Muhammed Ahmet koyduk. Bu doğum toprağa bereket, ülkeye barış ve refah müjdeliyor. Yaşasın Ahmet! Yaşasın Fas! (Jelloun, 2022:24).”

Yazar, bu anlatısında Fas’ı yani kendi ülkesini Fransız polisi hoşlanmasa da ön plana çıkarır. Hacı Ahmet evliyadan şefaath diler ve Allah’a dua eder (Jelloun, 2022:25). Yazarın bu cümlesinden Fas toplumunun tasavvufa ve evliyaya verdiği önemi anlıyoruz. Hacı Ahmed için dini ritüeller ve semboller önemlidir. Bu sebepten dolayı babası çocuğunu sürekli cami’ye götürür. Erkek gibi büyüyen Ahmet/Zehra cami’ye babasıyla gider. Kutsal metinleri yanlış okur ve sonra da dua eder (Jelloun, 2022:30).

Günler hızla akar geçer ve Ahmet/Zehra yirmi yaşına gelir babasıyla amcası kızı Fatıma ile evlenmek istediğini söyler. Babası her ne kadar başlangıçta bu evliliğe karşı çıkarsa da engelli ve sara hastası olan Fatıma ile evliliğine izin verir (Jelloun, 2022:41, 42, 43). Fatıma Ahmet/Zehra’nın özel durumunu öğrenip kız olduğunu anlasa da bu durumu kimseye söylemeyecek sır olarak saklayacaktır (Jelloun, 2022:55).

Yazar İslam toplumlarında kadınların ikinci sınıf vatandaş yapılmasını ve geleneksel İslam’ı şu cümleleriyle eleştirir:

“Biz önce kadın sonra sakatız (Jelloun, 2022:65).”

Gerçek İslam’a baktığımızda peygamber efendimizin daha sonra eşi olacak olan Hz. Hatice gibi bir kadın potronunun olduğunu ve onunla daha sonra ticaret ortaklığı yaptığını biliyoruz. Bu noktada Vehhabi anlayışı ve türevleri olan İşid, el-Kaide ve Taliban Emirliği gibi örgütlerin İslam adına yaptıklarının geleneksel İslam olduğunu ve gerçek İslam’ı yansıtmadığını biliyoruz. Burada ki yanlışlık yazarın kurgusal da olsa geleneksel İslam anlayışını okuyucularına gerçek İslam anlayışı gibi vererek İslamofobi oluşturmasıdır.

Yazar Fas toplumunda erkek evliyaların olduğu gibi kadın evliyalarında olduğunu kurgusunda verir (Jelloun, 2022:66). Aslında İslam’ın sufi yorumu hem erkek hem bayanları eşit tutması açısından İslamı katı biçimi önceleyen Ortadoks görüşüyle zıttır. İslam’ın sufi yorumu şekli değil gönlü öncelemesi açısından değerlidir.

Başkarakterlerden Ahmet/Zehra’nın eşi Fatıma vefat eder (Jelloun, 2022:74). Ahmet kendi hayatı için önemli olan bir sır kâtibini kaybeder.

Aslında yazar Arap toplumlarında kızların değersiz olduğunu belirtmek için bu şekilde bir kurgu yapmıştır. Yazar istese Ahmet/Zehra’ya cinsiyet değiştirme ameliyatı yaptırarak erkek yapabilirdi.

Yazar Fas gibi toplumlarda bir insanın karşısındaki ezmezse ezileceğini kurguyla ifade eder (Jelloun, 2022:97).

Yazar, Ahmet/Zehra'yı otoriter bir baba, deli bir anne ve saralı engelli bir kızla bir araya getirerek karakterini oluşturur (Jelloun, 2022:103). Bu da bize Ahmet/Zehra karakterinin nasıl oluşmuş olacağına dair bilgi vermektedir.

Ahmet/Zehra beldelerine gelen panayırsirkine gider ve orada Abbas'la tanışır. Abbas bir Türk kadar güçlü, bir Berberi kadar imanlı, bir Arabistan şahini kadar iştahlı ve bir Avrupalı kadar ince biridir (Jelloun, 2022:112).

Ahmed/Zehra farklı gibi görünse de kutsala önem verir. Aslında Ahmet'in şahsında kutsala önem veren yazardır. Yazarın geleneksel İslam'a değil İslam'ın sevgi boyutunu ön plana çıkaran Sufi'liğe değer atfettiğini şu cümlelerinden anlarız:

“İçimde ki İslam bulunamaz; tek başına yaşayan bir adamım ve din min beni ilgilendirmiyor aslında. Ama tutup ta onlara İbn Arabi'den ya da Hallâc-ı Mansûr'dan söz etmek başıma iş açabilirdi. Sürgündeki politikacılardan, ülkede iktidarı ele geçirmek isteyen Müslüman Kardeşler'den söz ediyorum sanabilirlerdi (Jelloun, 2022:117).”

Anlatıcı-deha Sufi'liğin hoşgörü ve ötekileri önemsemesini ön plana çıkararak farkındalığını ortaya koymaktadır. Yazarın “Müslüman Kardeşler'den söz ediyorum sanabilirlerdi” cümlesi burada önemlidir.

Müslüman Kardeşler'in İslam ülkelerinde İslam devleti kurmak istemesi İhvan'ın önde gelen düşünürlerinden Raşid el-Gannuşi'nin “İslami Demokrasisi” felsefesiyle çelişmektedir (Gannuşi, 2019). İslam ülkelerinde aydın olmak demek bütün her kesimi kucaklamak demektir. Yani gerçek İslam'ın ötekileri kabul ettiği gibi kabul etmektir. Faslı olan yazarın ülkesindeki Müslüman Kardeşlerden çekindiğini bu kurgusal cümlesinden anlıyoruz. İslami demokrasi isteniyorsa Müslüman Kardeşler yani İhvânü'l-Müslimîn' düşen seküler/laik kesimin bu çekincesini ortadan kaldırmaktır. Yani İhvânü'l-Müslimîn'in ötekini kabul ederek dayatmada bulunmayarak demokratikleşmesidir.

Ahmet/Zehra dine önem vermekte olup karşısındaki kişiye Şeyh Abdussamed'in okuduğu 9. Sure yani Tevbe suresini banttan dinletmek istedim ama sonra vazgeçtim (Jelloun, 2022:143). Yazar durduk yerde buraya güzel sesiyle bilinen Mısırlı kari Şeyh Abdussamed'i boşuna koymamıştır. Yazar burada gerçek İslam'a verdiği önemi göstermek istemiştir denilebilir.

Mavi sarıklı adam yani haki meydanın öte tarafındaki kahvede hikâyesini anlatmaya devam eder ve şöyle der:

“Eğer kentimizin yedi kapısı varsa onu seven yedi evliyası var da ondan. Ama bu sevgi lanete dönüşmüştür. Biliyorum şimdi, sekizinci çocuğun doğumunu ve yazgısını anlatmaya cesaret ettiğimden beri biliyorum. Ölüm orada, dışarıda. Feleğin çemberi dönüp duruyor (Jelloun, 2022:162,163).”

Yazarın bu cümlesinden yazarın evliyaya önem verdiğini görüyoruz. Aslında bütün İslam toplumlarında sufi ve sufilik önemlidir.

Mavi sarıklı adam orayı terk etmeden iki yüz sayfalık bir defter verir Ahmet/Zehra'ya. İçinde Ahmet Bey'in güncesi ve düşünceleri vardır. Yazar ben her şeyi unuttum biri bu öykünün sonunu bilmek istiyorsa dolunaya sorsun. Yazar, kitabı, hokkayı ve kalemi okuyucularına bırakır ve ben ölülerin mezarında Kuran okumaya gidiyorum der (Jelloun, 2022:167).

Aslında yazarın “ben ölülerin mezarında Kuran okumaya gidiyorum” cümlesi İslam toplumlarının sosyal adalet ve eşitliği tam olarak sağlayamadıkları ve refahı adil bir şekilde bölüştürmedikleri için Kur'an'ın sadece mezarlarda okunduğunu belirtmesi açısından ilginçtir.

Roman akıcı ve sade bir dille yazılmış olup dünyadaki şiddet sarmalına ışık tutmakta ve eleştirmektedir. Yazar Ortadoğu üzerine güzel bir kurgu yapmıştır denebilir. Anlatıcı-deha'nın kurgusu bile gerçeği aratmamaktadır

Roman bir yerde geleneksel İslam anlayışıyla gerçek İslam anlayışının karşılaştırılmasına dayanıyor denebilir. Aslında yazarın bu romanından yazarın Sufiliğe verdiği önemde anlaşılmaktadır.

Romanda kurgu yoluyla oluşturulan başlıca karakterler yaşlı hizmetçi Melike, ailenin yedi kızı, Anne, Ayşe Teyze, Hacı Ahmet Süleyman, Ebe Lala Radia, orkestra şefi Mulay Ahmet Lukili, başkarakter Ahmed/Zehra, Ahmet/Zehra'nın eşi engelli ve saralı Fatımadır.

Romanın zamanı konusunda yazar ketum davranmamıştır. Yazarın yazma zamanı Aralık 1982-Şubat 1985 yılları arasındadır. Ama romanda geriye dönüşler söz konusudur. Fransızların Fas'ı işgali bile kurguya girmiştir. Bu anlamda baktığımızda zaman olarak yazar kurguda düz bir çizgisel zamanda kalmamış zamanda kırılmalar meydana getirerek geriye dönüşler yapmıştır. Ayrıca 1851 yılında Mısır'da basılan elli kuruştan bahsedilmektedir (Jelloun, 2022:153). 1936 yılı tarihi Fas Milliyetçi Hareketi'nin anlatıldığı yine kurguda verilir (Jelloun, 2022:148). Yine yazarın 1941 yılında yazdığı birtakım cümleler... diye kurgusu vardır (Jelloun, 2022:146). 1957 yılında Marakeş'te diye zamana dair ayrı bir kurgusu vardır (Jelloun, 2022:140). Yani yazar Realistlerin ve Natüralistlerin genellikle yaptığı gibi romana zamanı vererek başlamamıştır.

Kapalı ve açık mekân olmak üzere anlatıda mekân ikiye ayrılır. Kapalı mekân olarak cami, ev olarak sıralanabilir. Açık mekân için ise Marakeş şehri örnek verilebilir.

Yazar genelde edebiyat üzerinden kurgularında siyasasını vererek siyaset yapmaktadır. Tahir Bin Jelloun da Yâsemîna Hadrâ'nın “Kaddafi'nin Son Gecesi” adlı romandaki gibi siyaset yapar (Baran, 2022: 1-20). Yazarın bu romanı Necip Mahfûz'un Yevm Makteli'z-Za'îm (Baran, 2022:61-80), Radva Aşur'un et-Tanturiyye romanı (Baran, Mart 2022: 659-670), Sun'ullah İbrâhîm'in Tilke'r-Râ'îha İsimli Romanı (Baran, 2022:141-148) ile siyasayı ele alması açısından

kurguda benzerlik gösterir. Ayrıca Tahir Bin Jelloun bu romanında kadına verilen miras anlayışı üzerinden dine atıfta bulunmuştur. Bu noktada yazar Necip Mahfûz'un sembolik romanlarında ele aldığı gibi dine kurgusunda fazlasıyla yer vermiştir (Baran, 2021:1-321).

SONUÇ

Yazar bu romanında Fransanın Fas'ı işgaline değinmiş ve Hacı Ahmet Süleyman'ın mektubu üzerinden Fas milliyetçiliği yaparak bir Frankofon olarak Fransa'nın Fas'ı işgal etmesine kurgusal da olsa karşı çıkmıştır. Ayrıca yazar İslam'da sıkça tartışılan kadına miras hakkına kurgusunda yer vermiştir. Yazar miras konusunda geleneksel İslam anlayışını karakterleri üzerinden tenkit etmiştir. Hâlbuki gerçek İslam anlayışı mirasın herkese eşit verilmesi taraftarıdır. Her ne kadar meallerde miras konusuna erkekler kayırlmış olsa da günümüzde bu böyle değildir. Yazar geleneksel İslam anlayışı üzerinden miras konusunu gerçek İslam böyle düşünüyormuşçasına vererek kurgusal da olsa yanlışa düşmüştür denebilir. Ama yazarın miras hakkında böyle düşünmesi İslam hakkında olumlu düşünmesine engel değildir. Yazarın bu kurgusu ve diğer kurgularında Sufiliğe ve evliyaya verdiği önem ortadadır. Yazar bu kurgusunda herkese evliya denilmesine de karşıdır. Yazar bu kurgusunda İbn Arabi ve Hallac'ı Mansur'dan olumlu söz etmektedir. Ayrıca yazar bu kurgusunda din devleti kurmak isteyip ötekileri kabul etmeyen Müslüman Kardeşleri de eleştirmektedir. Yazar bütün kurgularında kendini insanları iyiliğe yöneltmeye adanmıştır denilebilir.

KAYNAKÇA

1. Baran, E. (2022). Necip Mahfûz'un Sembolik Romanlarında Din Anlayışı. Kayseri: Tiydem Yayınları
2. Baran, E. (2021). Necip Mahfûz'un Sembolik Romanlarında Din Anlayışı. (Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
3. Baran, E. (2022). Yâsemîna Hadrâ'nın Kaddafi'nin Son Gecesi Adlı Romanı Üzerine Genel Değerlendirmeler. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
4. Baran, E. (2022). Necip Mahfûz'un Yevm Makteli'z-Za'îm Romanında Siyaset. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
5. Baran, E. (2022). Filistin Göç Edebiyatı (Radvâ 'Âşûr'un Et-Tantûriyye Adlı Romanı). Ankara: 2. Uluslararası Göç Sempozyumu Olgusu.
6. Baran, E. (2022). Çağdaş Arap Edebiyatında Zindan Edebiyatı (Sun'Ullah İbrâhîm'in Tilke'r-Râ'îha İsimli Romanı) . Asya Studies, 6 (20).
7. Cellûn. T. (2022). Kum Çocuk (Çev: Necla Işık). İstanbul: Sia Yayınları.
8. Aktan, H. (2020). "Mîras". (Cilt. 30, ss. 143- 145). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı.
9. <https://www.babelio.com/auteur/Tahar-Ben-Jelloun/79792>. Erişim Tarihi: 28.09.2022
10. Raşid G. "İslam, Laiklik ve Demokrasi" https://www.youtube.com/watch?v=J7Ct_z59XOw. Erişim Tarihi: 28.09.2022

3. Bölüm

Yaşlı Kadınların Sorunları

Fatma ARPACI¹

Ömer Faruk CANTEKİN²

1 Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi sosyal Hizmet Bölümü. arpacif@gazi.edu.tr

2 Doç. Dr. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi sosyal Hizmet Bölümü. cantekin@gazi.edu.tr

GİRİŞ

Günümüzde insanın yaşam süresi tüm dünyada uzamaktadır ve yaşlılık sosyal bir problem haline gelmektedir. Maksimum ömür uzunluğu 125 yıl olarak yaşam süresinin zirvesine ulaşmak yaşlılığın çevresel ve aynı zamanda kalıtsal etkileşimlerin bir arada düşünülmesi gereken bir dönem olmasını sağlamaktadır. Yaşam süresinin uzaması erkek ve kadın için farklı sonuçlar doğurmaktadır. Kadınlar, erkeklerle karşılaştırıldığında yaşam süresi daha uzundur. Fakat yaşlı kadınlar düşük eğitim düzeyi, dul kalma, yalnız ya da huzur evlerinde yaşama, düşük sosyoekonomik düzey, hastalık, çok sayıda ilaç kullanma gibi birçok nedenlerle erkeklere göre çok daha fazla risk taşımaktadırlar. Kadın “biyolojik açıdan erkekten daha şanslı görünmektedir; çünkü neredeyse bütün toplumlarda kadınların ortalama yaşam beklentisi erkeklerden daha uzundur. Bu yüzden yaşlılığın feminleşmesi olarak isimlendirilen ve yaşlı nüfustaki kadın faktörünün ağırlığını ve çokluğunu vurgulayan demografik etkiye dikkat çekilmektedir. Türkiye’de 65 yaş ve üzeri yaş grubundaki kadın sayısı erkeklerden daha fazladır, bu kadınlar ataerkil ideoloji ile yoğrulmuşlardır, güçsüzdürler ve birçoğu yoksul konumundadır (Dağ, 2016).

Evlilik ve aile, her toplum için en bilinen sosyal kurumlardır. Medeni durum bireysel yaşamın birçok alanında etkili olmakta, istikrar ve denge, bakım ve gözetim, duygusal ve finansal destek nosyonları evliliğin ve aile yaşamının bir parçası sayılmakta, dışardaki dünyaya karşın güvenli bir sığınak sunmaktadır. Genel olarak bunlar doğru olsa da bazı durumlarda şiddet ve suiistimal evliliğin ve aile yaşamının diğer bir parçası olarak kendini göstermektedir. Evlilik ve aile yaşantısı, tüm bu yanlarıyla, birçok sosyal sistemde olduğu gibi, Türkiye toplumunun da genel karakteristiğidir. Yine de kadınlar daha uzun yaşam süresine sahip olmalarıyla birlikte toplumda marjinalleşmekte, ilerleyen yaşlarında evli kalma olasılıkları erkeklere nazaran dramatik biçimde azalmaktadır (Arun ve Arun, 2011).

Gerçekte kadın sorunlarını toplumsal yaşamın her alanında inisiyatif eşitsizliği olarak değerlendirmek gerekmektedir. Toplumsal örgütlenme içinde kadın bir birey olarak yaşamın hemen her alanında ‘ast’ konumundadır. Toplumsal ilişkilerde çoğu kez edilgendir. Birçok konuda sorumluluğu vardır ancak yetkisi yoktur. Toplumsal bir aktördür ancak rolünün sınırlarını ve seçeneklerini kendisi belirlemez. Kadının bu konumunu tüm yaşam sürecinde olduğu gibi yaşlılık sürecinde de gözlemlememek mümkün değildir. Değişen bir şey varsa da bu ilişkilerde görülen nitelik değişmesinden çok niceliksel değişme olarak kalmaktadır (Özkul, vd., 2017).

Modern yaşamın koşulları, genç nüfusta düşüşe yol açarken yaşlı kategorisindeki nüfus artışını da hızlandırmaktadır. Erkeklerle göre ortalama yaşam beklentisinin kadınlarda daha yüksek olması, yaşlı kadın nüfusunun görece yüksek olmasını beraberinde getirmektedir. Beşerî ve sosyal sermaye özellikleri açısından görece daha yoksun kalmış kadınlar için bu durum, yaşlılık günlerinin, potansiyel olarak daha sorunlu geçeceği bir işareti olarak kabul edilebilir. Çocukların ayrı şehirlerde ya da mekânlarda yaşaması, kurumsal desteğin yetersizliği, eşin ölümüyle oluşan yalnızlıkla birlikte kadınların daha çok mağduriyeti söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla yaşlı nüfusun artışıyla oluşan demografik değişim sonucunda yaşlı kadın sayısı artmış ve zaten dezavantajlı konumda bulunan kadının yaşlandıkça toplumsal, ekonomik ve politik sorunları da artmıştır. Bu sorunların çözümü ve gerekli politikaların oluşturulması için özellikle yaşlı kadınların sorunlarının ve beklentilerinin belirlenmesi önem taşımaktadır (Özkul, vd., 2017).

Dünya genelinde yaşlı nüfusun genel nüfus içindeki oranının artması nedeniyle, demografik yapı giderek değişmekte, yaşlı nüfusun karşılaştığı sorunlar daha belirgin bir biçimde hissedilir hale gelmektedir (Danış, 2009). Yaşlı kadınların karşı karşıya kaldığı sorunlar yaşlanma sürecinin geneline ilişkin sorunları, kadınlara ilişkin sorunları ve yaşlı kadınlara ilişkin biyolojik-psikolojik-sosyal temelli sorunları kapsamaktadır (Artan ve Irmak, 2018). Bu makalede, yaşlı kadınların sorunları sosyal dışlanma, emeklilik, yoksulluk, yaşlı istismarı, yaşlı ayrımcılığı, yalnızlık, eşini kaybetme/dulluk, sağlık sorunları ve bakım sorunları olarak ele alınmıştır.

Sosyal Dışlanma

Sosyal dışlanma kavramının birçok tanımı bulunmaktadır. Genel kabul gören tanım engelliler, çocuklar, kadınlar, yaşlılar, göçmenler, yoksullar gibi toplum içerisindeki dezavantajlı grupların ekonomik, sosyal ve kültürel nedenlerden dolayı kaynaklara ve hizmetlere ulaşamama ve bu kaynaklardan yararlanamama durumu şeklindedir. İnsanoğlu yaşamının her evresinde farklı bir şekilde dışlanma riskine sahiptir. Ancak yaşlılık dönemiyle beraber bireyde meydana gelen mental ve fiziksel gücün zayıflaması beraberinde getirdiği sosyal yaşamdan uzak kalma bu riski arttırmaktadır. Sosyal dışlanma ve bununla beraber oluşan yaşlı yalnızlığı yaşlılık döneminde sık sık görülen sosyal bir problemdir. Sosyal dışlanma kavramı, toplumsal bütünlük ve entegrasyon açısından risk oluşturabilecek bir durumu ifade eden sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda sosyal dışlanma, bireylerin ya da grupların toplumun sosyal, ekonomik ve politik imkanlarının dışında ya da kenarında kalmalarını ve toplumda giderek

görmezden gelinmelerini ifade etmektedir. Dışlanmanın, ekonomik, sosyal ve kültürel birçok boyutu vardır (Ünalın, 2021).

Toplumlar, erkek ile kadın arasına bir sınır çekerek kadınlara ve erkeklere farklı özellikler yükleyerek, onların birbirlerinden farklı roller üstlenmesine ortam hazırlamaktadır. Toplum içerisinde üretim ve yeniden üretim bölünmesi, geleneksel olarak bir işin cinsiyetlere bölünmesi anlamına da geldiğinden önemli sorunlara ve sonuçlara neden olmaktadır. Yaşlı kadınlar toplum içerisinde ataerkil normlar nedeniyle sosyal dışlanmaktadır. Yaşlı kadının toplum içerisinde sosyal dışlanmasının temel nedenleri; eğitim, medeni durum (eş kaybı), iş gücüne katılım, göç, engelli olmak, gelir yetersizliği ve yoksulluk olarak sıralanabilir. Gençlik ve orta yaş döneminde ataerkil ideoloji sonucu ikincil konumda yaşayan yaşlı, eş kaybı sonrası problemleri çok daha fazla artmıştır. Özellikle 75 yaşından sonra demans rahatsızlıkları baş göstermeye başlamıştır ve bakıma muhtaç hale gelmiştir. Bakıma muhtaç olan yaşlıya kimin bakacağı çok ciddi bir problem oluşturmaktadır. Yaşlının ailesi genellikle bu güç görevi yerine getirmek istemez. Üstlenen çocuklar ise uzun süre dayanamazlar ve kısa süre içerisinde tükenirler. Bu dönemde yaşlı kadının fiziksel istismar ve emekli maaşına el koyma gibi olayları yaşama ihtimali çok fazladır. Cinsiyetçi yapı içerisinde sınırlandırılan kadın artık hayatının geri kalanında daha çetin mücadeleler vermek zorunda kalmaktadır. Tüm bu faktörlerin sonucunda kadın yaşlılık döneminde sosyal dışlanmaktadır (Dağ, 2016).

Türk toplum yapısında geleneksel aile içerisinde kadın eşine ve çocuklarına bağımlıdır. Kadınlar kamusal alandan dışlanmışlar ve özel alana (ev içi) mahkûm edilmişlerdir. Kadınlar evlerinin sorumluluğunu tek başına üstlenmek zorunda kalmışlardır. Reis kavramı yaratılmış, kültür yoluyla erkeğe verilmiş ve bu durum kadına öğretilmiştir. Toplumsal olarak erkeğe kadına bakma görevi verilmiştir. Kadına ve erkeğe bu durum kültür yoluyla öğretilmiştir. Yani kültürel yapımız gereği kadın zayıf kabul edilmiştir ve kültürümüz kadın erkek eşitliği üzerine değil, daha çok kadın erkek eşitsizliği üzerine inşa edilmiştir. Bu durum günümüz yaşlı kadınının ekonomik, kültürel ve siyasi sistemlerden sosyal dışlanmasının temel nedenidir (Dağ, 2016).

Emeklilik

Emeklilik insan yaşamındaki en önemli dönemlerden biridir. Emeklilik, genellikle çalışma eylemini sona erdiren bir olaydır. Çalışan kimsenin yaşamında, önemli işlemlere sahip olan mesleğinden veya yıllarca yaptığı işinden emekli olmak, bir dönüm noktasıdır ve ileri yetişkinliğe geçişin de bir göstergesidir. Çalışan için bir statü değişimini içeren emeklilik sadece nesnel ve ekonomik bir yaşam dönüşümü değil, aynı zamanda sosyal ve psikolojik

boyutları da olan bir yaşam dönemidir. Sanayileşmiş bir ülkede emeklilik, insan yaşamının önemli bir kilometre taşıdır. Artık iş açısından insanın işe yaramaz kategorisine girmesidir. Emeklilik atıl kalma ve yetersiz sayılmadır. Toplum onları iş dünyasından uzaklaştırmış, eve koymuştur (Arpacı, 2012; Arpacı, 2014).

Emeklilik yaşı her ne kadar 65 olarak belirlenmişse de son yıllarda erkeklerin daha uzun yıllar çalışmaya devam etme eğilimi gösterdikleri; kadınların ise giderek daha erken yaşlarda emekli olmak istedikleri belirlenmiştir. Emeklilik kararında yaş önemli bir faktör olmakla birlikte bireyin sağlığı, ailesinde hala bakmakla yükümlü olduğu çocuk veya torunların varlığı, emeklilikten sonraki gelirin yeterli olup olmayacağı, işinden doyum sağlayıp sağlamadığı gibi faktörlerde belirleyici rol oynamaktadır. Emeklilerin aslında çok küçük bir grubunun toplumla uyum sorunu yaşadığı ve bu bireylerin de genellikle işlerine daha bağlı bireyler oldukları görülmektedir (Arpacı vd., 2021).

Yaşlıların yaşlılık döneminde yaşamış oldukları kritik dönemlerden biri olan emeklilik döneminde yaşlı kasıplar uzun süren bir çalışma hayatının noktalanmasının ardından hem meslek hayatlarından hem de sosyal ve kültürel çevrelerinden uzaklaşma süreçlerine girmekte ve bir bakıma yalnızlığa itilmektedirler. Emeklilik durumuna uyum sağlamak yaşlı insanlar için önemli bir sorun teşkil etmekte, yaşlılığın neden olduğu olası sıkıntılara, bir de emekliliğe özgü toplumsal, kültürel ve ekonomik sorunlar eklenmektedir (Kurt vd., 2010). Yaşlıların sosyal yaşamlarını ve psikolojik durumlarını etkileyen en önemli faktörlerden bir diğeri olan emeklilikle birlikte bireylerde, günlük yaşam akışı birdenbire değişmektedir. Zamanın değerlendirilmesi bir sorun olmaktadır. Bunun yanı sıra, pek çok yaşlı, statü ve prestijlerini kaybetmenin üzüntüsünü de yaşamaktadırlar (Emiroğlu, 1989).

Aktif çalışma yaşamının sona ermesi anlamına gelen emeklilik süreci, bireyin sosyal yaşamdan uzaklaşarak eski sosyal çevre ve ilişkilerinden soyutlanması ve yalnızlaşması sorununu da beraberinde getirmektedir. Günümüzde; emeklilik, eşlerden birinin ölümü, çocukların evden ayrılması ve sağlık sorunları gibi nedenlerle çoğu yaşlı, yalnızlık ve sosyal izolasyon sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır (Danış, 2009).

Bireyin, mesleki kimliği, toplumsal sistem içinde ona belirli bir sosyal statü sağlamak ve gerekli rolleri vermektedir. Emekli kişi toplum içinde etkili rollerini ve fonksiyonlarını kaybetmektedir. Türkiye’de, emeklilik sonrası kişilerin reel gelirlerinin azalması, yaşlı bireylerin sosyal statüsünü düşürmekte, bu ise onların topluma uyum sürecinde çeşitli problemler yaşamasına ve yalnızlaşmasına neden olmaktadır (Danış, 2009). Yaşlanma sürecinde yaşanan eş kaybı, emeklilik, sağlık sorunlarının artması gibi yaşamla ilgili değişiklikler yaşlı

kadınların yoksulluk sorunundan daha fazla zarar görmesine neden olmaktadır (Artan ve Irmak, 2018).

Yoksulluk

Determinist bir ilişki olarak yorumlamak pek mümkün olmamakla birlikte, modern yaşam biçiminin en önemli sonuçlarından biri de nüfusun yaşlanmasıdır. Yaşlı nüfusun görece her geçen gün biraz daha artması, bir yandan bu oluşumun toplumsal bir probleme dönüşmesi anlamına gelmekte diğer yandan da onun, toplumsal ihtiyaçlar açısından daha yararlı kılınması gereğini ortaya koymaktadır. Problem, faal çalışan nüfus azalırken bağımlı nüfus oranının yükselmesi, sağlık ve bakım maliyetlerinde artış vb. sonuçlarla ilgilidir. Bu tür sorunların kamu-birey ilişkisi kadar gündelik-toplumsal ilişkileri de etkilemesi kaçınılmazdır. Bir taraftan çalışan bireylerin sınırlı gelirlerini doğrudan ya da dolaylı olarak daha fazla kişiyle paylaşmaları, onların yaşam standartlarını düşürecek, diğer yandan toplumsal refahın ve ekonomik büyümenin gerektirdiği görece daha önemli girişimlere ayrılacak olan kaynakları azaltacaktır (Özkul, vd., 2017).

Yaşlılık döneminde bireyler gerek sağlık harcamalarının artması gerekse gelir getirici faaliyetlerin kesintiye uğraması gibi nedenlerle önemli ekonomik sorunlar yaşanmaktadır. Düşük sosyo-ekonomik düzey içerisinde değerlendirilecek durumda olan yaşlı bireyler, yaşlanmanın etkisiyle iş hayatından soyutlandıklarında yoksulluklarının kronikleşmesi durumuyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Yaşlı bireyler herhangi bir iş yerinde çalışsalar dahi düşük ücretlerle çalışmaktadırlar. Bu konuda yeterli ölçüde yasal düzenlemelerin olmayışı konuyu daha karmaşık hale getirmektedir (Nazlıer Keser, (2019).

Tüm bu olumsuz durumlardan yaşlı ve yoksul kadınlar daha çok etkilenmektedir. Yaşlı kadınlar, yaşlı erkeklere oranla yoksulluk deneyimini daha derinden ve şiddetli hissetmektedir. Bunun nedenleri arasında ataerkil ideoloji vardır. Kadının her zaman erkeğe oranla geride durmasının beklenmesi, yapısal engeller yüzünden kısıtlı olan olanaklara erkekler kadar ulaşamaması onu olduğundan daha yoksul bir konuma itmektir. Kadının sosyal güvencesiz olarak çalıştırılmasının yanı sıra ev içi emeği her zaman yok sayılmıştır. Ev ve aile ile ilgili sorumluluklar, bakım verme görevi gibi ev işleri de tamamıyla kadına yüklenmiş durumdadır. Böylece kadın gelir getirici bir işte çalışmadığı gibi evin içinde ücretsiz işçi gibi çalışmaktadır. Türkiye’de yapılan araştırmalar ve açıklanan istatistikler yaşlı kadının ev içi emeğinin görünmediği veya yok sayıldığını göstermektedir. Evin bakım sorumluluğu, yaşı ne olursa olsun kadının asli görevi olarak görülmektedir. Yaşlı kadın kendi çocuklarının ve evinin bakım

sorumluluğunun yanı sıra, torunlarının bakım sorumluluğunu da hiçbir bedeli olmaksızın yüklenir (Nazlıer Keser, (2019).

Yaşlı nüfusun karşılaştığı en büyük sorun, aktif çalışma dönemine göre yoksun kalınan gelir ve buna bağlı olarak yaşanan yoksulluk durumudur. Yaşlı nüfus yoksulluktan etkilenen önemli bir risk grubunu oluşturur. Her ne kadar yoksulluğun nedeni bireylerin gösterdikleri kişisel sorumluluk ve kişisel özelliklerle ya da tamamen yapısal etmenler ve sosyoekonomik sistemle ilişkilendirilse de yaşlı yoksulluğunun başlıca nedeni, sosyal güvenlik sistemindeki eksiklikler ve dolayısıyla gelir transferindeki adaletsizlikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kayıt dışı çalışmanın yaygın olması, sosyal sigorta uygulamasının çalışanların önemli bir bölümünü kapsam dışı bırakması, emekli aylıklarının ve yaşlı aylıklarının düşük olması yaşlı yoksulluğunun boyutunu ve bunun sonuçlarını önemli ölçüde arttırmaktadır (Karadeniz ve Öztepe, 2013).

Yaşlılık, bireyin gelir kaybına yol açan sosyal bir risktir. Yaşlılıkta gelir yoksunluğu yoksulluğa yol açan en önemli nedenlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada sosyal güvenlik sisteminin, yaşlılıkta sağlanan edimler ve miktarı açısından yeterli korumayı sağlaması, yaşlı yoksulluğunu ortadan kaldıracabilecek en önemli araçtır. Türkiye’de 2009 yılı itibarıyla yaşlıların %26,1’i 10 gelir grubu içinde en yoksul 3 gelir grubunda bulunmaktadır. 65 yaş üstü nüfusun üçte biri sosyal sigorta kurumlarından herhangi bir gelir ya da aylık elde etmemektedir. Özellikle okuma yazma bilmeyen kadınlar ve eşi vefat etmiş yaşlı kadınların yoksulluk oranı çok yüksektir (Karadeniz ve Öztepe, 2013).

Genel olarak tüm ülkelerde ve görece farklı frekanslarda olmakla birlikte, cinsiyetler arası eşitsizliğin, ayrımcılığın ve istismarın kadınlar aleyhine olduğu kabul edilir. Kadınların istihdam edilmesi konusunda hukuksal açıdan cinsiyete dayalı ayrımcılık söz konusu olmamasına rağmen sosyal ve kültürel yapı içerisinde belirli işler ve meslekler kadınlara uygun görülmemektedir. Bu durumda kadınlara görev dağılımında adil davranılmaması, öncelikli grup olarak işten çıkarılması, kayıt dışı sektörde düşük ücret verilmesi gibi çeşitli ayrımcılık örnekleriyle karşılaşabilmektedir. Bu nedenle kadınlar öncelikli olarak geleneksel kadın mesleklerinde yoğunlaşmakta, daha düşük statülü ve ücretli işlerde çalışmaya razı olmaktadır. Bu işler süreli ve geçici çalışmayı, sosyal güvencesizliği ve yoksulluğu beraberinde getirmektedir (Özkul, vd., 2017).

Yaşlı yoksulluğu büyük ölçüde işgücü piyasasındaki eşitsizliklerden, sosyal güvenlik sisteminin kapsamının yetersiz olmasından, bireylerin istihdama katıldıkları dönemde kayıt dışı çalışmasından, ya da emekli aylıklarının düşüklüğünden kaynaklanmaktadır (Karadeniz ve Öztepe, 2013). Dolayısıyla yoksul yaşlı sorunu bugün gitgide büyümektedir. Bu sorunun kadın boyutu ise

oldukça kritiktir. Müdahale planları oluşturulurken konuyu toplumsal cinsiyet perspektifinden de düşünmek gereklidir. Ülkemizde yaşlı kadın yoksulluğunu azaltmak için işgücü piyasasında kadınlar aleyhine olan eşitsizlikleri ortadan kaldıracak politikalar izlenmeli, kadınların eğitim seviyesi ve düzenli ve güvenceli işlerde çalışma oranları arttırılmalıdır (Karadeniz ve Öztepe, 2013; Nazlıer Keser, (2019).

Yaşlı İstismarı

Yaşlı istismarı ve ihmali geçmişte olduğu gibi günümüzde de gizli bir problemdir. Eş ve çocuk istismarı yıllardır tanınmasına rağmen, yaşlı bireylerin istismarı toplumun dikkatini ilk olarak 1970'li yıllarda çekmiştir. İstismar ve ihmal tüm ırklarda ve dini sınıflarda tanımlanmakta ve tüm sosyo-ekonomik düzeylerde görülmektedir. Genel olarak 60 ve üstü yaşta görülmekte olan yaşlı istismarı, kendisini korumada yetersiz olan bireylerde acı ve üzüntüye yol açan olaylar olarak tanımlanırken, Amerikan Tıp Konseyi yaşlı istismarını yaşlı bireye zarar veren ve onu tehdit eden davranışlar ve ihmalkârlıklar olarak ele almaktadır. İstismar bireysel istismar, yaşlıya yönelik kötü davranış, fiziksel acı, duygusal çöküntü ve ekonomik kaygı ile sonuçlanan her türlü davranışı kapsamaktadır. Yaşlıların ihmali ise yetersiz beslenme, giyim ve konut gibi temel ihtiyaçların karşılanmamasını içermektedir (Arpacı ve Bakır, 2017).

Kadınların yaşlılık dönemlerini mutlu bir şekilde geçirebilmesi, onların özgür ve huzurlu olmasına bağlıdır. Yaşlılıkta istismar kadınların bu huzur ve özgürlüklerini engelleyen etkenlerden birisidir. Herhangi bir çıkar ya da yarar amacı olsun olmasın, yaşlı bireylere yöneltilen, yaşlılarda zarar oluşturabilecek tüm davranışları kapsayan yaşlı istismarı; fiziksel istismar, psikolojik veya duygusal istismar, ekonomik istismar ve cinsel istismar gibi başlıklar altında toplanmıştır. Kadınların, ilerleyen yaşı ile birlikte fiziksel güçlerinin azalması, üretkenliklerini kaybetmeleri, bakım vb. nedenlerle başka birine olan bağımlılığının artması ve sosyal yaşamdan kolaylıkla dışlanabilmeleri yüzünden istismara daha yatkın oldukları ifade edilmektedir. Özellikle yaşlı kadınlara yönelik bu istismarların, vücutta kırık çürük yaralanma ve hastalanma gibi fiziksel sonuçları, depresyon, korku, çaresizlik, ürkek ve çekingen olma durumu gibi psikolojik sonuçları ile karşılaşılmaktadır (Efe ve Aydemir, 2015).

Yaşlı kadınlara yönelik gerçekleştirilen istismarlar, "kırık, çürük, yaralanma ve hastalanma gibi fiziksel sonuçları; depresyon, korku, çaresizlik, ürkek ve çekingen olma durumu gibi psikolojik sonuçları" beraberinde getirmektedir. Bu nedenle birey, aile ve toplum üzerinde fiziksel, sosyal, psikolojik ve ekonomik boyutlarda etki eden ve çoğunlukla aile bireyleri arasında saklı kalan yaşlı

istismarının açığa çıkarılması noktasında yaşlılar ile çalışan farklı mesleki disiplinlere önemli sorumluluklar düşmektedir (Artan ve Irmak, 2018).

Yaşlı istismarı ve ihmalinin hiçbir şekli kabul edilemez. Bu nedenle alınacak önlemler ve çeşitli girişimlerle yaşlı istismarı ve ihmalinin önlenmesi ve saptanması gerekmektedir. Tüm dünyada yaşlı nüfusun artması nedeni ile daha önceden sorun olmayan veya göz ardı edilmiş yaşlı bireylere yönelik hizmet ve düzenlemeler ülkemiz için sorun olmaya başlamıştır. Yaşlı bireylerin hak ettikleri insan onuruna yakışır şekilde yaşamalarına yönelik hizmetlerin ve imkânların hayata geçirilmesi gerekmektedir (Arpacı ve Bakır, 2017).

Yaşlı Ayrımcılığı

Yaşlı ayrımcılığı, bir kişiye sadece yaşı nedeniyle gösterilen farklı tavır, ön yargı, davranış ve eylemleri barındıran çok boyutlu bir durumdur. Bu nedenle yaşlı ayrımcılığına ilişkin veriler incelenirken, olumlu ve olumsuz tutumlar bir arada ele alınmaktadır. Yaşlı ayrımcılığının gelişiminde bu olumlu ve olumsuz tutumlar belirleyici olmaktadır. Yaşlanma toplum tarafından kötü, kaçınılması gereken ve hastalıkla eşdeğer tutulan patolojik bir durum olarak algılanmaktadır. Yaşlandıkça oluşan yetersizlikler, sınırlılıklar ve olumsuz değişiklikler ise yaşlı ayrımcılığı olarak yorumlanmaktadır. Gerontolog Robert Butler ise yaşlı ayrımcılığını ayrımcılık, ırk ayrımcılığı ve cinsiyet ayrımcılığı gibi yaşlı bireylere yönelik eyleme dönüşebilen bir durum olarak tanımlamıştır (Veliufkuçay Yılmaz ve Terzioğlu, 2010).

Toplumsal cinsiyet bağlamında yaşlı ayrımcılığının ele alınması durumun çok boyutlu olarak özellikle kadın açısından anlaşılmasına dikkat çekmektedir. Kadın yaşlandığı zaman hem toplumsal cinsiyeti hem de yaşı nedeniyle yaşlı ayrımcılığı riski ile çok daha fazla karşı karşıya kalabilmektedir. Ataerkil toplum yapısı nedeniyle dünyanın birçok yerinde kadın doğumdan ikinci planda olmakta, erkeğe göre eşit hizmet, fırsat ve kaynağa erişememektedir. Böylece kadın yaşamı boyunca erkekte daha düşük statü, daha düşük çalışma yaşamı kalitesi ve daha düşük yaşam kalitesine sahip olmakta ve bu durum yaşlılık döneminde de devam etmektedir. Düşük düzeyde kadın istihdamı, cinsiyetçi iş bölümünün varlığı, eşit işe eşit ücret ödenmemesi durumu vb. etkenler kadının gençlik yaşlarında istihdama ve çalışma yaşamına daha az katılmış olmasına neden olabilir. Kadın evlendikten sonra ev ve aile yaşamı ile ilgili sorumlulukları da çalışma yaşamından uzak kalmasına yol açabilir. Tüm bunlarla birlikte ortaya çıkan sosyal güvencesizlik durumuna yaşlılık dönemi ve emeklilik ile birlikte ekonomik gelir kaybı eklendiğinde yaşlı kadınlar kendi kendine yetebilmekte daha da yetersiz kalabilmektedir. Yaşlı kadınlar yaşamlarının en güç

dönemlerinde azalan gelir nedeniyle yoksulluk sorununu daha fazla yaşayabilmektedir (Buz, 2015).

Bugün toplumların çoğunda yaşlı bireyler, dolayısıyla daha uzun ömürlü oldukları için yaşlı kadınlar ayrımcılığa uğramaktadır. Bu ayrımcılık genel olarak yaşlı bireylere ve yaşlanmaya karşı toplumdaki olumsuz tutumlardan kaynaklanmaktadır. Toplumun yaşlı bireylere ve yaşlanmaya karşı olumsuz tutumları bu kişilere sunulan tüm hizmetleri etkilemektedir. Toplumun yaşlı ayrımcılığına ilişkin eşitlikçi bakış açısı kazanabilmesi, kendi düşünce, davranış ve tutumlarını geliştirebilmesi için rehberliğe gereksinimi vardır. Ayrıca topluma eğitim ve danışmanlık hizmeti veren profesyonellerin yaşlılık ve beraberinde getirdiği değişiklikler, sorunlar hakkında özel bilgi ve beceriye sahip olması gerekmektedir (Veliufkuçay Yılmaz ve Terzioğlu, 2010).

Yalnızlık

Teknoloji, maddi imkânların gelişimi, yaşlılara yönelik sosyal güvence ve kurumsal bakım hizmetlerinin artması, geleneksel toplumun fonksiyonel evliliklerini azaltacak niteliktedir. Bunun sonucu olarak da yaşlılar bir başka sorun olan yalnızlık ile karşılaşmaktadırlar. Öncelikle yaşlıların toplumsal süreçlere aktif katılımının dışına çıkmasını, yani “izolasyon” durumunu, “yalnızlıktan” ayırmış olmak gerekmektedir. Bu bağlamda izolasyon durumu büyük ölçüde toplumsal ilişkiler sisteminden uzaklaşmaya işaret ederken, yalnızlık daha bireysel ve sosyal ilişkilerin bir sonucu olarak kavramsallaştırılır. Bu anlamda, bireyler en yoğun toplumsal ilişkiler sisteminde aktif olsalar da yalnızlık hissi çekebilir. “Kalabalıklar içinde yalnızlık” deyiimi bu yargıyı dile getirmektedir. Yaşlı kadınlarda yalnızlık hissi ise genellikle yalnız yaşama ile birlikte ruhsal can sıkıntısı, kendini ve sorunlarını ifade edememe, hareketsizlik gibi belirtilerle ortaya çıkar. Yaşlı kadınlarda hissedilen yalnızlık duygusu farklı şekillerde sorunlar yaratır. Kendilerini yalnız hisseden yaşlı kadınların, yalnızlık duygusu yaşamayanlara göre, sağlık durumlarının daha kötü oldukları belirtilir (Efe ve Aydemir, 2015).

Yaşlı kadınların çoğunluğunun dul olmasının başlıca nedeni kadınların erkeklere göre tüm dünyada yaşam süresinin daha uzun olmasıdır. Yaşlı erkeklerin eşleri öldükten sonra tekrar evlenme olasılığı yaşlı kadınlara göre daha yüksektir. Günümüzde yaşlı kadınların eşi vefat ettikten sonra tekrar evlenmek istememeleri yaşlı erkelerin eş bulmalarını güçleştirmekle birlikte yaşlı bir erkek genç bir kadınla evlenebilir. Eş kaybı sonucu tekrar evlenmek istemeyen ve dul olarak yaşamını sürdürmek isteyen kadın artık yalnız yaşamak durumunda kalacaktır. Yalnızlık, kadınların yaşlılık döneminde en sık karşılaştıkları sorunlar arasında yer almaktadır. Ülkemizde, yaş ilerledikçe evli olanların oranı azalmakta

ve eşini kaybedip yaşlılığını dul olarak geçirenlerin oranı artmaktadır. Ayrıca günümüzde özellikle büyük kentlerde hiç evlenmemiş yaşlı kadınlara da sıkça rastlanmaktadır. Aile üyelerinin ve diğer yakınların ölüm nedeniyle kaybedilmesi bekar yaşlı kadınları yalnızlaştırmaktadır (Efe ve Aydemir, 2015).

Ülkemizde huzurevinde yaşayan yaşlıların, aileleri yanında yaşayan akrabalarına kıyasla daha yalnız hissettikleri ve umutsuz oldukları gerçeği, huzurevi ve evde yaşayan yaşlıların psikolojik sorunlarını inceleyen çok sayıda araştırma sonucu ile kanıtlanmıştır. Genellikle huzurevi yaşamı insan yaşamının geriye dönüşü olmayan son evresi olarak görülür ve bu değişmez niteliği nedeniyle de reddedilir. Bir huzurevine kendi isteği ile gitmek veya oraya evlatları tarafından yerleştirilmek, kimsesiz olup da zorlayıcı nedenlerle buraya düşme anlamını taşır. Alışılan çevreden ve yıllarını geçirdiği aile ortamından ayrılmak, acı, tatlı birçok anıyla bağlandığı evinden uzaklaşmak, yeni bir çevreye uyum sağlamak ve tanımadığı insanlarla birlikte yaşamaya çalışmak, yaşlı açısından kabul edilmesi zor bir durumdur. Bu nedenle huzurevinde yaşamak biyolojik ve psikolojik sağlığı ve sosyal işlevselliği etkileyen stresli bir yaşam olayı olarak değerlendirilir. Huzurevi yaşamının yaşlı birey üzerindeki olumsuz etkilerinden birisi de yalnızlık ve terkedilmişlik duygusu biçiminde ortaya çıkmaktadır. Yalnızlık ve terkedilmişlik duygusu, ülkemizde gerek kurumlarda kalan gerekse kırdaki yaşayan ve şehirde yaşayıp da çocukları ve akrabaları ile sınırlı iletişim içerisinde olan yaşlılar için çok önemli bir sorundur. Araştırmalar Türkiye’de yaşlıların önemli bir bölümünün yalnızlıktan ve terkedilmişlikten yakındıklarını ortaya koymaktadır. Yalnızlığın, yaşlı bireyin yaşamına getirdiği olumsuzluklar; güvensizlik, korku, depresyon, yakın ilişki özlemi ve gelecek kaygısı biçimindedir (Danış, 2009).

Yaşlılık dönemi bireylerin özellikle psikolojik ve duygusal yönden en kırılgan olduğu dönem olduğundan, yaşlı kadınların yanlarında güven duydukları eşlerinin olmaması yaşama güçlerini olumsuz etkilemektedir. Bu dönemde eş kaybına uyum sürecinde sağlıklı bir sosyal iletişim ve arkadaşlık büyük önem taşımaktadır. Bu noktada yaşlı kadınların hem kendi yaş gruplarındaki hem de farklı yaş grubundaki bireyler ile bir araya gelerek birlikte zaman geçirmeleri için fırsatlar yaratılması yalnızlık hislerinin azaltılmasına yardımcı olacaktır. Daha da önemlisi yaşlılık dönemi öncesinde gençlik ve orta yaş döneminde aile ilişkisi dışında kurulan sosyal ilişkilerin gelişmesi ve korunması sağlanmalıdır (Artan ve Irmak, 2018).

Eşini Kaybetme / Dulluk

Dulluk aynı zamanda sosyal yaşamın organizasyonu bakımından da sorunlu bir dönemin başlangıcıdır. Yaşlı bireylerin ilerleyen yaşlarda eşlerini yitirmesi ve

dul kalmaları, yaşlandıkça yalnızlaşan bir kuşağın varlığına işaret etmektedir. Zira yaşlı bireyin hayatından öylesine ve sıradan birisi eksilmemekte, o hayat arkadaşını yitirmektedir. Eşini yitiren yaşlıların tüm gündelik yaşam düzenlemeleri değişmektedir. Alışveriş, aile ziyaretleri, gününbirlik geziler gibi günlük yaşam aranjmanlarını birlikte organize eden eşler, birinin ölümüyle, benzeri birçok işi kendi başlarına yapmak zorunda kalmaktadırlar. Türkiye'deki verilere bakıldığında ileri yaşlarda özellikle yaşlı kadınların sosyal, ekonomik, kültürel ve hukuki açıdan başka bir bireye ya da kuruma bağımlı hale geldikleri tespit edilmektedir (Arun ve Arun, 2011).

Eşi vefat eden yaşlı kadınların çoğu çocukları da iş ya da evlilik gibi nedenlerle evden ayrıldıktan sonra artık tek başlarına yaşamlarını sürdürürler. Yaşlı kadınlar bağımsızlıklarını koruma yönünden yaşlı erkeklere göre daha çok sorunla karşılaşır. Yaşlı kadınlar çoğu zaman kötü yaşam koşulları altında yaşamlarını sürdürmek durumunda kalırlar. Cinsiyet açısından ele alındığında huzurevleri ya da bakım evlerinde yaşayan yaşlıların çoğunun kadın olması bir tesadüf değil aslında bir zorunluluğun göstergesidir. Erkeğe göre daha uzun yaşama süresine sahip olma dulluğun daha çok kadına özgü bir durum olarak ortaya çıkmasına neden olur. Yaşlı dul kadınların karşı karşıya kaldığı en olumsuz durum, yaşlılığa bağlı olarak sağlık sorunlarının artması ile birlikte fiziksel ve ekonomik açıdan yaşamlarını bağımsız bir şekilde devam ettirmelerinin neredeyse imkânsız bir duruma gelmesidir. Bu dönemde yaşlı kadın yaşlılık aylığı, ayni ve nakdi yardımlarla desteklenerek, babasından kalan maaş ya da eşinden kalan emekli dul maaşı ile yaşamına devam edebilmektedir. Dul kadının başkasına olan bağımlılığının azalmasında kendi gelirininki olması çok önemlidir. Yaşlı kadın bu dönemde evinde yalnız yaşayarak tek başına kalmayı tercih etmekte veya çocuklarının evinde kalarak yaşamaya devam etmektedir (Dağ, 2016; Yelboğa ve Varol, 2018).

Ülkemizde toplumun kadına biçtiği geleneksel roller nedeniyle dul kadınların yalnızlığı tercih ettiğini görülmektedir. Erkeklerin yaşlılık döneminde genellikle evli olduğunun görülmesi ya da evli olarak yaşamak istemesi, yaşlanma ile birlikte artan bakım gereksinimi nedeniyle de olabilir. Diğer deyişle erkek yaşlılar kişisel bakım, ev bakımı, beslenme ve gıda hazırlanması gibi ihtiyaçlarını kendi başına karşılayamayacağı için de dulluk dönemlerinde tekrar evlenme eğiliminde iken, yaşlı kadınlar bu tür gereksinimlerinin karşılanmasında başkasına ihtiyaç duymayabilir ve ev yaşamını kendi başına sürdürebilir. Bu durumu aynı zamanda yaşlılık döneminde kadına yüklenen kültürel norm ve değerler, erkek egemen yapı ile açıklamak da mümkündür. Erkeklerin eş kaybı sonrası genç bir kadın ile evlenmesi doğal bir durum hatta övünülecek bir durum olarak ele alınırken, kadının genellikle zorda kalmadıkça evlenmesi pek hoş

karşılanmaz. Dul kalan kadının tekrar evlenmesini çocukları ve yakınları da istemeyebilir.

Sağlık Sorunları

Kent ve sağlık hizmetleri hızla gelişerek çağdaşlaşan Türkiye’de, kendi kaderlerine terkedilmiş durumdaki yaşlı kesim, gelişen kent ve sağlık hizmetlerinden de uzak ve kötü koşullarda yaşamaktadır. Öte yandan kentlerde yaşanan hızlı toplumsal değişme sürecinde, kadınlar ev dışında çalışmakta, akrabalar ve komşular ile olan ilişkiler zayıflamaktadır. Özellikle büyük kentlerimizde yaşlılar sağlık, konut, gelirin korunması ve sosyal refah hizmetleriyle ilgili gereksinimlerinin karşılanması hususunda önemli derecede güçlüklerle karşılaşmaktadır. Ülkemizde yaşlıların genel yaşam standartları gün geçtikçe düşmekte; yaşlı bireyler sağlık, beslenme, serbest zamanı değerlendirme, konut, bakım, gibi sorunlarının yanında yoksulluk ve yalnızlıkla da mücadele etmek zorunda kalmaktadır (Danış, 2009).

Yaşlılıkla gelen ilgisizliğin yanı sıra, bedensel yıpranma, yaşlının yaşama gücünü, sevincini ve de arzusunu alacaktır. Bu etki ile direncini yitiren yaşlı birey kısa süre sonra oldukça ciddi sağlık sorunu ile karşı karşıya kalacaktır. Yaşlanma süreciyle serebral kan akımında, nöron ve sinaps sayısında azalma olur, beyin metabolizması yavaşladığından nörotransmitter sentezi, serotonin, dopamin, norepinefrin metabolitlerinin beyin konsantrasyonları azalır (Konak ve Çiğdem, 2005).

Yaşlanma ile birlikte kronik hastalıkların arttığı, kronik hastalıkların da yaşlanmayı hızlandırdığı söylenmektedir. Kronik hastalıkların neden olduğu yetersizlikler; fonksiyonel bozukluk fizyolojik ve anatomik fonksiyonlarda yetersizlik ve kayıplar buna bağlı yaşamsal aktivitelerini gerçekleştirmede yetersizlik olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca yaşlanma süreciyle ortaya çıkan fizyolojik işlevlerde gerileme ve kronik hastalıkların, yaşlı bireylerin günlük yaşam aktivitelerini yerine getirmede, yeteneğini azaltıp bağımlılığını artırdığı belirtilmektedir. (Konak ve Çiğdem, 2005).

Yaşlılar yaşlılık döneminde daha sık hastalanmakta, daha fazla kronik hastalık veya sorun ile yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Bu hastalıklar veya sağlık sorunları doğal olarak yaşlının yaşam memnuniyetini ve yaşam kalitesini etkilemektedir. Yaşlılarda görülen bu hastalıkların başında demans, alzheimer, idrar kaçırma, görme bozuklukları, işitme bozuklukları, malnütrisyon, osteoporoz, yürüme bozuklukları ve sık düşme, bası yaraları, uyku bozuklukları, osteoartroz gelmektedir (Kurt vd., 2010).

Yaşlılık, ruhsal sorunların en önemli etiyolojilerden birisidir. Gerek nöro fizyolojik anlamda bağımlılık/düşkünlük gerekse yaşlılık dönemi sağlık sorunları, sosyalizasyon ve yalnızlık yaşlılık döneminde ruhsal sorunları tetikleyebilmektedir. Literatüre göre yaşlı kadınların erkeklerden daha fazla ruhsal sorun yaşadıkları bildirilmektedir. Kadınların yaşam sürelerinin erkeklerden daha uzun olması bunun temel belirleyicisi olarak düşünülse de ekonomik güçlük, sağlık hizmetlerine ulaşmada yetersizlik ve sosyokültürel boyutta yaşanan toplumsal cinsiyet eşitsizliği yaşlı kadınlarda ruhsal sorunları tetikleyebilmektedir. Yaşlı kadınlarda sıklıkla karşılan ruhsal sorunlar depresyon ve psikozdur. Demans ve alzheimer gibi ağır bilişsel bozukluğa yol açan hastalıklar da kadınlarda erkeklerden daha fazla görülmektedir. Demans ise ruhsal sorunlara yol açmakta ve genellikle depresyon ve psikoz ile ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle holistik bakış açısı çerçevesince yaşlılık dönemi kadın sağlığını geliştirmeye yönelik sağlık politikaları içerisinde fiziksel sorunların yanı sıra ruhsal sorunlara da yer verilmesi oldukça önemlidir (Yıldırım, vd., 2019).

Yaşlılıktaki sağlık sorunları ile ilgili önemli bir husus, bir kişide birden fazla kronik hastalık olmasıdır. Çoklu hastalık oluşu 50 yaşından itibaren başlamakta ve ilerleyen yaşla birlikte artmaktadır. Bu durum yaşlı bireylerin bakım ve tedavilerinin değişik uzmanlık alanlarının iş birliği ile yapılmasını gerekli hale getirir. Ayrıca farklı hastalıkların ve bu hastalıklar için yapılan tedavilerin birbiri ile etkileşimi sorununa neden olabilir. Yaşlı bireylerin sağlık sorunlarının tam olarak belirlenmesi ile ilgili bazı güçlükler vardır. Yaşlıların hastalıkları hemen daima kronik hastalıklar olduğundan hastalık yavaş gelişir, sinsi seyir izler. Yaşlı bireylerin önemli bir bölümü bazı sorunlarını “yaşın gereği” olarak değerlendirdiği için bu nedenle sağlık kuruluşuna gitmeyebilir. Kimi zaman da yaşlı birey kendi başına sağlık kuruluşuna gitmeyi başaramaz. Bu durum özellikle yaşlı kadınlar açısından önemlidir. Yaşlı kadınların önemli bir bölümü yalnız yaşayan kişilerdir; yaşlıyı sağlık kuruluşuna götürecekt kimsenin olmadığı durumda çoğu yaşlı kadının sağlık sorunu bilinmez. Bu nedenle yaşlı kadınların sağlık sorunlarının saptanması için sağlık hizmetleri bu sorunları aktif olarak tespit etmek durumundadır. Bu amaçla yaşlı kadınlar belirli aralıklarla muayeneye davet edilmeli, sağlık durumları değerlendirilmelidir (Bilir, 2018).

Yaşlılıkta Bakım

Dünya Sağlık Örgütü, bakımı; “kendi kişisel bakımını sağlama, yaşam kalitesini sürdürme kapasitesinde olmayan, kişisel tercihlerini kullanmada ve yaşamın devamının sağlanmasında aile, akraba veya tıbbi, sosyal ve diğer uzmanların desteğine gereksinim duyulan etkinlikler” olarak tanımlamaktadır.

Yaşlı birey, her zaman hasta birey anlamına gelmez, ancak bazı kronik sorunları olabilen ve homeostazisi kolaylıkla bozulabilen birey olabilir. Yaşlı birey uzun süreli değişikliklere kolaylıkla uyum yapamaz, adaptasyon kapasitesi azalmıştır, stres durumunda adaptasyon için baş etme kapasitesi gerekli düzeyde olmayabilir. Yaşlılık yaşamın gerileme dönemi olduğu ve yaşlı bireylerde hastalık olmasa bile yetersizlikler ya da kırılabilirlik olabilir. Yaşlı bireyin bakımında bu özellikleri dikkate almak gerekir.

Günlük yaşamlarını bağımsız olarak sürdürmede zorlanan, sağlık sorunu bulunan yaşlı bireyler için evde ya da kurumda yaşama uygun olabilir. Evde ya da kurumda, özellikle ileri yaşlarda kendine yetemeyen yaşlı kadınlara uygun bakım hizmetlerinin sunulması onları memnun etmekte ve yaşam kalitesini arttırmaktadır. Huzurevlerinde kalan yaşlı kadınların yeme, içme, barınma ve temizlik gibi günlük gereksinimlerinin karşılanmasının yanı sıra, tıbbi bakım ve tedavilerinin yapılması, psikolojik ve sosyal kaynaklı sorunlarının çözümünde yardımcı olunması, sosyal ilişkilerinin geliştirilmesi, zamanlarının değerlendirilmesi, aktivitelerinin devamının sağlanması yaşam kalitesinin yükselmesinde önemlidir (Arpacı, 2018).

Bakım verme; tek bir yardım çeşidi ile sınırlı olmayıp, fiziksel, maddi ve duygusal destek vermeyi, sağlık bakımını ve aldığı bazı sosyal hizmetleri koordine etmeyi, rutin sağlık bakımını (ilaç alımı, tedavisini takip etme vb.), kişisel bakımı (beslenme, tualete gitme, yıkanma, giyinme vb.), ulaşımını, alışverişini, küçük ev işlerini yapmayı, para yönetimini, maddi yardımı ve aynı evi paylaşmayı kapsamaktadır. Hem ülkemizde hem de gelişmiş ülkelerde, değişen toplumsal yapıya rağmen destekleyici aile ilişkileri hala varlığını sürdürmektedir. Erkeklerle göre daha uzun süre yaşamaları nedeniyle bakım gereksinimi daha çok kadın yaşlılarda ve özellikle 85 yaş üstü bireylerde, diğer deyişle ileri yaşlılık döneminde ortaya çıkmaktadır. Kadın yaşlıların bakım sorununun çözümü de genellikle kadın merkezli olmakta, yaşlı bakımından birincil olarak eşler, kız çocuklar, gelinler olarak kadınlar sorumlu tutulmakta, kadının üzerinde bulunan yüklerle bir yenisi eklenmektedir. Kız evladın olmadığı ailelerde erkek evlatlar yaşlıların bakıcısı olmaktadır. Erkek evlatlar daha çok kendi eşleri diğer deyişle gelinler aracılığı ile yaşlı bakımını paylaşmaktadır. Yaşlı bakımında daha az stresli olan ev dışı hizmetlerle ilgili işlere yardımcı olmaktadır. Bakım yükü yetersizlikleri olan yaşlılarına bakan aile bireylerinin yaşadığı fiziksel, psikolojik ya da duygusal, sosyal ve finansal sorunlar olarak tanımlanmaktadır. Bakım yükü çok boyutludur. Dünyada ve ülkemizde bu yükü taşıyan aile bireyleri kadınlardır. Ülkemizde ailenin giderek çekirdeklediği ve daha çok kadının çalışma yaşamına katıldığı göz önüne alınırsa ücretli bir işte çalışan ve aynı zamanda eş ve anne olan kadınların pek çok rol ve sorumluluğu

aynı anda yerine getirdiği görülmektedir. Bu kadınlar bakım yükü yaşamakta, kişisel ihtiyaç ve istekleriyle diğerlerinin sorumluluğunu dengelemek zorunda kalmaktadırlar. Hem bakım alıcıların hem de bakım vericilerin çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır (Arpacı, 2009).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yaşlılık, gençlik ve orta yaş dönemine göre bireyin birçok risk faktörüne açık olduğu bir dönemdir. Birey önceki yaş dönemlerine göre fiziksel yetisini önemli ölçüde kaybetmiştir. Çalışma gücünü önemli ölçüde yitiren birey, gelir kaybıyla karşı karşıyadır. Bu durum yaşlılık dönemini fizyolojik bir sosyal risk olarak karşımıza çıkarmaktadır. Özellikle günümüzde doğumda beklenen yaşam süresinin uzaması ve dolayısıyla yaşlı nüfusun genel nüfus içindeki payının artması ve yaşlı kadın nüfusu artması, bir risk grubu olarak yaşlıların ve onlara yönelik oluşturulacak sosyal politika önlemlerinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır (Karadeniz ve Öztepe, 2013).

Yaşlı kadınların sorunları yaşlılık olgusunun devingen ve karmaşık sosyal ve bireysel süreçleri içermesinden dolayı kompleks bir yapıdadır ve çözülebilmesi için belli başlı faktörlerin aynı anda bulunması gerektirir. Bu bağlamda yaşlı kadınların sorunlarının çözümü için, önerileri toplumsal ve bireysel olarak ayırmak daha pratik olacaktır. Yaşlı kadınlara yönelik devlet desteğinin sağlanması toplumsal açıdan önemli bir koşuttur. Yaşlı kadınların maddi güvenceleri ve maaşlarının iyileştirilmesi, sosyal güvenlik haklarının genişletilmesi, kamu kurum ve kuruluşlarında yaşlı kadınlara yönelik farkındalığın ve önceliğin artırılması gibi öneriler, yaşlılık sorunlarına toplumsal çözümde resmi/devlet mekanizması tarafından alınacak önlemlerden bazılarıdır (Efe ve Aydemir, 2015).

Ülkemiz gibi yaşlı kadınlar geleneksel toplum yapısının izlerinin görüldüğü toplumsal yapılarda kadınların en büyük sorunları toplumsal süreçlere katılamama durumudur. Bu noktada bazı yaşlı kadınların, yaşamlarının neredeyse tamamını evde, bahçede geçirdikleri, okuma yazma bilmedikleri, 'neyin nasıl yapılacağını bilemedikleri' gözlemlenmiş, bu görevleri de erkeklerin üstlendiğini, kendilerinin sadece evde gelişen durumlardan sorumlu olarak yaşlandıkları belirlenmiştir. Böyle bir yetişkinlik süreci sonunda, 'yalnız kalan' ve 'yaşlanan kadın' ihtiyaçlarını gidermek için toplumsal süreçlere dahil olamamaktadır. Günümüz yaşlı kadınlarının toplumsal süreçlere katılımının sağlanması oldukça önemlidir. Ayrıca özellikle yaşlı kadınlara yönelik istismar ve ihmalin toplumsal süreçlerde onaylanmaması, bu gibi durumların oluşmasını engellemek için gerekli hukuki altyapıların oluşturulması ve güvence sağlanması,

istismarların genelde gizlendiği bilinmesine rağmen, gelişmiş bir toplumsal bilinçle önlenmeye çalışılması gerekir (Efe ve Aydemir, 2015).

Kadınların, yaşlılık dönemine yönelik önceden yapılacak toplumsallaştırma süreci, yaşlılık dönemi ile ilgili kişiisel ve kamusal maliyeti azaltacağı gibi, kadının ruhsal ve toplumsal uyumunu da kolaylaştıracak, kendisi ve çevresi için sorun kaynağı olma durumu azalacaktır. Yaşlı kadınların aile, sosyal ve çevresel unsurlara dâhil edilen yaşam tarzının sağlanması; yaşlılık sürecinin nitelikli şekilde geçirilmesi için gereklidir. Bunun yanı sıra yaşlılarla ilgili olarak sosyal eşiitsizliğin ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik politikalar belirlenmelidir. Medyanın yaşlılık olgusu ve yaşlı kadınların sorunlarına önem vermesi toplumsal farkındalığı artırması gerekmektedir (Özkul vd., 2017).

KAYNAKLAR

1. Arpacı, F. (2009). Yaşlıya bakan kadınların bakım yüklerinin incelenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*. 1:61-72.
2. Arpacı, F. (2012). Türkiye Emekli Profili. Türkiye Emekliler Derneği Eğitim ve Kültür Yayınları. Ankara.
3. Arpacı, F. (2014). Emekli Bireylerin Emekliliğe Uyum Konusundaki Görüşleri ve Emekliliğin Yaşamlarında Meydana Getirdiği Değişikliklerin İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*. 33:73-85.
4. Arpacı, F. ve Bakır, B. (2017). Yaşlı İstismarı ve İhmali. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 21 (3):691-703.
5. Arpacı, F. (2018). Yaşlı Bakımının Temel İlkeleri. Birinci Baskı. Ankara Nobel Tıp Kitapevleri. Ankara.
6. Arpacı, F., Cantekin, Ö.F., ve Yazıcıoğlu, C.T. (2021). Türkiye Emekli Profili II. Birinci Baskı. Gazi Kitabevi. Ankara.
7. Arun, Ö. ve Arun, B. (2011). Türkiye’de Yaşlı Kadının En Büyük Sorunu: Dulluk. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.10(4):1515 -1527.
8. Bilir, N. (2018). Yaşlılık Tanımı, Yaşlılık Kavramı, Epidemiyolojik Özellikler. *Yaşlılık ve Solunum Hastalıkları*. Ed.Arzu Ertürk, Ayşe Bahadır, Filiz Koşar. TÜSAD Eğitim Kitapları Serisi. Ankara.
9. Buz, S. (2015). Yaşlı Bireylere Yönelik Yaş Ayrımcılığı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 268-278.
10. Dağ, A. (2016). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Yaşlılık e Sosyal Dışlanma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4(28):480-500.
11. Daniş, M.Z. (2009). Türkiye’de Yaşlı Nüfusun Yalnızlık ve Yoksulluk Durumları ve Sosyal Hizmet Uygulamaları Açısından Bazı Çıkarımlar. *Toplum ve sosyal Hizmet*. 20(1):67-84.
12. Efe, A. ve Aydemir, M. (2015). Yaşlı Kadın Olmak: Psiko-Sosyolojik Kuramlar Çerçevesinde Yaşlılık ve Kadın- Isparta Huzurevi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1(34):193-223.
13. Emiroğlu, V. (1989). Yaşlılık ve Yaşlının Sosyal Uyumunu, Ankara: Başkan Yayınevi.
14. Irmak, H. S. ve Artan, T. (2018). Feminist Gerontoloji Bağlamında Yaşlılığın Kadınsallaşması, Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi, 5 (2): 236-243 . DOI: 10.17681/hsp.370597
15. Karadeniz, O. ve Öztepe, N.D. (2013). Türkiye’de Yaşlı Yoksulluğu. *Çalışma ve Toplum*. 3(38):77-102.
16. Konak, A. ve Çiğdem, Y. (2005). Yaşlılık Olgusu: Sivas Huzurevi Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 29(1):23-63.

- 17.Kurt, G., Beyaztaş, F.Y., ve Erkol, Z. (2010). Yaşlıların sorunları ve Yaşam Memnuniyeti. *Adli Tıp Dergisi*. 24(2):32-39.
- 18.Nazlıer Keser, E.N. (2019). Türkiye’de Yaşlı Yoksulluğu Sorununa Yönelik Bir Değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 30829:739-764.
- 19.Özkul, M., Kalaycı, I., ve Aslan, A. (2017). Yaşlılık ve Kadın Sorunlarını Toplumsal Sermaye Perspektifinden Düşünmek. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2 (27):366-386.
- 20.Ünalın, A. (2021). Yaşlı Bireylerin Yalnızlık, Sosyal Dışlanma Ve Yaşam Bağlılığının İncelenmesi: Kahramanmaraş Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*. 8(75): 2622-2628.
- 21.Yelboğa, N., ve Varol, B., (2018). Yaşlı Kadın Ayrımcılığı ve Kadının Dışlanması. *Sosyal Çalışma Dergisi*. 2 (1): 51-64.
- 22.Yıldırım F, Büyükkayacı Duman N, Keskin M. (2019). Yaşlı kadınlarda ruh sağlığı sorunlarına güncel bakış. Büyükkayacı Duman N, editör. *Yaşlılık ve Kadın Sağlığı*. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri. p.58-61.
- 23.Veliufkuçay Yılmaz, D. ve Terzioğlu, F. (2010). Yaşlı Ayrımcılığı ve Hemşirelik. *Türkiye Klinikleri J Nurs Sci*. 2(2):137-144.

4. Bölüm

Etnomüzikoloji Alan Araştırmaları ve Kadın Ağıtlarına Etnomüzikolojik Yaklaşımlar

Songül ÇAKMAK¹

F. Gülay MİRZAOĞLU²

1 Dr. Öğretim Görevlisi, Van Yüzüncüyıl Üniversitesi, Türk Müziği Devlet Konservatuarı, VAN/Turkey
songulcakmak@yyu.edu.tr

2 Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halkbilimi
Bölümü, ANKARA/Turkey,
gulaym@hacettepe.edu.tr

Giriş

Ağıt, ebedi yolculuğuna intikal eden bireye son sözlerin söylendiği, ezgisel aktarımın kültürel seslerden oluştuğu, sözün güçlü tutulduğu ölüm arkası söylemelik lirik türlerdendir. Kaybın geride bıraktığı yoksunluk hem toplumsal hem de bireysel eksikliğin o an için kabullenilmesinin zor olduğu bir sürecin gösterilmek istenmesiyle doğaçlama bir şekilde meydana gelir. Ağdın her yörede farklı yakılması, coğrafi ses işaretlerinin kültür bağlamında değişkenliği ile ilintili gelişmektedir. Aynı zamanda yakılma şekilleri; kültürün ölüme nasıl yaklaştığına, kaybın niteliğine ve yoksunluğun büyüklüğüne göre değişmektedir. Ağdın etnomüzikolojik olarak incelenmeye başlaması yakın bir döneme tesadüf etmektedir. Bunun en önemli gerekçesi de Batı armonik kurallarına uymamasından kaynaklanmaktadır. Düzensiz kalıp sözler, serbest ritim, resitatif yapı vb. bileşenleri onu bir yere konumlandırmakta zorlaştırdığından, müzikoloji disiplini ölüm üzerine yakılan ağıtları müzikolojik açıdan incelemeye olumlu yaklaşmamıştır.

Etnomüzikolojinin tarihi serüveni çok eskilere dayandırılmaktadır. Karşılaştırmalı müzikoloji ile başlayan bu serüven, kültürel niteliklerin öneminin kavranmaya başlamasıyla birlikte yerini kültürel müzikoloji ya da şu an kullandığımız adlandırmayla etnomüzikoloji alanına bırakmıştır. Karşılaştırmalı müzikolojinin kurucularından Guido Adler (1855-1941), etnomüzikoloji hakkında; dünya üstündeki değişik kültürlerin halk ezgilerini toparlayarak araştırmak ve diğer kültürlerle karşılaştırarak etnografik amaçlar için sınıflandırma yapmak olarak tanımlamış ve amacını doğal ortamlarda doğaçlama gelişen müzikal ürünler üzerine araştırma yapmak olarak belirlemiştir. Theodore Baker (1851-1934), doktora tezinde Seneca Kızılderililerin şarkılarını incelemiş ve “Kuzey Amerika Vahşilerinin Müzikleri Üzerine” (Über die Musik der Nordamerikanischen Wilden) adlı tezini karşılaştırmalı müzik alanında yaparak tamamlamıştır. Carl Stumpf (1848-1936) birkaç yıl Bellakula Kızılderililerin şarkılarını ele almış ve kültürel ortamlarıyla birlikte değerlendirmiştir. Her ne kadar müziğin etnografyası üzerine yeteri kadar yoğunlaşılmasa da kültürün önemli bir nesnesi olarak müziğe odaklanan bir dönem başlamıştı. Demir (2022), 1882 yıllarında Seneca yerlilerinin müzikleriyle ilgili saha çalışması yürüten antropolog Theodore Baker’in doktora tezinin bu konuda ilk örnek olarak gösterilebileceğini belirtmiştir (Demir, 2022: 54). Baker (1882)¹, kültürel çalışmayı bağlamında araştırıp açıklamalara tüm etkenleri dâhil ederek

¹ Detaylı bilgi için bkz., Baker, T. (1882). Über die Music der Nordamerikanischen Wilden. Leipzig Breitkopf &Hartel.

çalışmasını oluşturduğu için kimileri ona etnomüzikolojinin kurucusu gözüyle bakmışlardır.

Bu yeni disiplinin gerçek kurucusu ise Jaap Kunst (1891-1960) olarak gösterilmektedir. Buna karşın, Kunst bu onurun Alexander J.Ellis'e ait olduğunu vurgulamıştır (Kunst, 1959: 2-3). Walter Fewks (1889) ise Edison'un icat ettiği fonografi; yani ses kaydeden silindirini alana taşıyarak Kızılderililerin şarkılarını (Passamaquoddy yerli Amarikalılar) kaydeden ilk kişi olarak tarihe adını yazdırmıştır. Kendisi antropolog olduğu için ve müzik eğitimi almadığı için kaydettiği ezgileri notaya aktarması için Benjamin Gilman'a vermiştir.

Avrupa'da Bela Vikar, 1892'de Macar halk şarkılarını kaydetmiş ayrıca Osmanlı topraklarında fonografla yapıldığı bilinen ilk derlemeler, 1898-99 yıllarında Fransız araştırmacı Hubert Pernot tarafından Sakız adasında gerçekleştirildiği Demir tarafından aktarılmıştır (Perno, 1903, aktaran; Demir, 2022: 55). Pernot, saha çalışmasında bir ilki gerçekleştirdiği için sonraki çalışmacılara ilham olmuştur.

Amerika'da Antropoloji Okulu açıp öğrenci yetiştiren ve burada bir ilk olarak gösterilen Franz Boas ise (1858-1942) öğrencilerine bağlamında incelemenin öneminden söz ederek, alan çalışmalarına sevk ettiği belirtilmektedir. Alan çalışmalarına devam eden Boas, o süre içinde Amerika'nın kuzeybatısındaki Kwakiuti Kızılderililerinin şarkılarını kaydetmiş ve bazılarını notaya almıştır. O dönem Amerikan Etnoloji Bürosu gibi bütçesi fazla olan kurumlar, Kızılderililer üzerine yapılan araştırmalara parasal destek vermesiyle birlikte, alan çalışması yapanların sayısını giderek artırmıştır. Antropoloji ağırlıklı müzik çalışmalarının aktarıldığı bir başka çalışma da Ruth M. Stone'un *Theory for Ethnomusicology* (2008) adlı kitabıdır. Antropolojik ve müzikolojik yaklaşımın bağdaşıklığını karşılaştırarak veren Stone, evrimsel teorinin müzik kültürünün ilerlemesinde çok büyük bir etkisinin olmadığına değinir. Karşılaştırmalı müzikoloji akabinde 2. dünya savaşından sonra etno-müzikolojiyi oluşturmuştur. Karşılaştırmada yapısal bir sınıflandırma, yani etnolojik yaklaşım söz konusudur.

Etnolojik müzik araştırması olarak başlayan bu serüvende, iki bilim dalı birleştirilerek tek sözcük olarak 1956 yılında kullanılmaya başlamıştır. Avrupa'da Etnoloji o dönemde kültürel antropoloji ile eş anlamda kullanılıyordu. Etnomüzikoloji yeni adıyla kurumsallaşmaya başlamış ve kurucusu da Franz Boas olarak tarihe geçmiştir. Boas, müziğin kültür içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiş ve öğrencileri de bu tavsiyeye uyararak ve bu görüşü benimseyerek yol almışlardır. Öğrencilerinden Melville J. Herskovits (1895-1963)'da antropolog olmasına rağmen müziğin bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini savunmuş, hocalarıyla aynı yönde fikir beyan etmiştir. Herskovits'in öğrencisi Alan Merriam ise görüşe yeni yaklaşımlar da katarak müzik kültür

bağlantısıyla ilgilenmiş ve bu yeni alanı dünya çapında tanınacak ve işlevsel kılacak bir duruma getirmiştir. Alan Merriam (1923-1980), *The Anthropology of Music* (1964) adlı kitabında “müzik-kültür” bağlantılı çalışmaları dünya çapında tanınacak bir boyuta getirerek antropoloji alanına da yeni bir soluk kazandırmış, müziğin bağlamında ve kültür içinde incelenmesini fonksiyonel yapısıyla savunmuş ve bu etnik müzikleri de kendi içinde tasnif ederek işlevleri yönünden sınıflandırmıştır (Merriam, 1964). Merriam’ın getirdiği tanım, etnomüzikoloji derneği tarafından kabul görerek alanın tanımlamasında kullanılmıştır. Bu tanım (1973) Amerika’daki etnomüzikologların büyük bir çoğunluğu tarafından da benimsenmiş ve müziği anlamının o kültürü anlamaya bağlı olduğu görüşü kabul edilmiştir.

Müzik kültürü araştırmalarına dönen etnomüzikologlar, zamanla sahasını genişleterek folklorik müzikten kitle aracılı popüler müziğe, seçkin sınıflarla ilişkili müzik uygulamalarına kadar her şeyi incelemeye başlamışlardır. Müzik, içinde yaratıldığı kültürün dışına da taşabilen bir özelliğe sahip olmuştur. Müzik psikolojisi ve müzik etnografyası işbirliği ve müzik estetiğinin doğal temellerine dayalı gerçekler ve örneklerle, doğal malzeme yoluyla kendi sonuçlarını oluşturacak bir müzikolojiye işaret ediyordu (2022: 55). Farklı amaçlar için kullanılma özelliği etkileme gücünün yoğunluğundan geliyordu. Belirli kültürlerde bu yeteneğe sahip kişiler, kültürün taşıyıcılığı dolayısıyla sürekliliğine katkıda bulunması dolayısıyla etnomüzikolojide önemli bir yere konumlanabiliyordu.

Müzik performansı ırk, sınıf, cinsiyet ve cinsellik gibi çeşitli kimlik eksenleriyle bulunduğu toplumu en iyi yansıtan araçlar olarak görülmektedir. Müziğin tüm bu özelliklerinin ve nitelikli yapısının olması dolayısıyla tüm toplumlarda en kısa zamanda kültürü yeni kuşaklara aktarırken aynı zamanda bazı mesajların da iletimini kolaylaştırmak şeklinde olmuştur.

Küçükaksoy (2022), ritüel ve performans bağlantısının müzik olmadan gerçekleşmeyeceğini Reichl’in destan performansı örneğiyle açıklamış ve söyleyen kişinin sesi olmadan o destanın nakledilemeyeceği, yani müziksiz bir performanstan söz edilemeyeceğini öne sürmüştür. Hikâyeli aktarımlarda hikâyenin önemli yerlerini vurgulamak müzikle mümkün görünmektedir. Resitatif söyleme şekilleri de performansın içeriğini oluşturur. Bu performansları, sergiledikleri mekân, müzikal yapı, mimikler, vurgular, müziğin durduğu ya da devam ettiği, hareketlendiği yerler gibi birçok açıdan bir bütün olarak nitelendirmek gerekir. Çünkü tüm bu önemli detaylar, performansın bütünüdür (Küçükaksoy, 2022: 162).

Antropologlar tarafından etnografik çalışmalar esnasında önemi anlaşılan bu alan, dolayısıyla antropolojik yaklaşımla geliştirilmiştir. Etnomüzikologlar

ayrıca dilbilim, sosyoloji, psikoloji, kültürel coğrafya ve post-yapısalcı teori, özellikle Michel Foucault'nun çalışması dâhil olmak üzere bir dizi diğer sosyal bilim teorileri de kullanılmaktadırlar. Etnografik çalışmalar, müziğin özelleşmesinde ve kültür ile ilgili çalışmaların daha detaylandırılarak incelenmesinde önemli bir adım olmuştur. Bu alana dâhil olan müzik ile birlikte inceleme soruları da değişmiştir. Müziğin nasıl yapıldığı ve yapan ile dinleyeni nasıl etkilediği gibi sorularla müziğe kültür içinde verilen anlam araştırılmaya başlanmıştır. Bu hususta görüşme tekniği kullanılmış ve hem katılımcı hem gözlemlenerek ve hem de kültür içindeki müziğin iletişim boyutu değerlendirilerek aktarılmaya başlanmıştır. Bu tanım aynı zamanda kültür incelemelerini (etnografya) ve kültürel biçimleri ayırt etmek üzere verilerin tahlil ve yorumunu (etnoloji) içerdiğini² işaret etmektedir. Hatta çoğu etnomüzikolog, sahadaki müzikle çalmayı, şarkı söylemeyi ve dans etmeyi de öğrenmiştir. Bu yöntem, bir müzik pratiği hakkında uzmanlık ve bilgi edinme şekli olarak kabul edilmiştir. 1960 yılında UCLA'da (Kalifornia, Los Angeles Üniversiteleri) bu programı kuran etnomüzikolog olan Mantle Hood, bu iki müzikaliteyi hem Avrupa klasik müziğini hem de Batı dışı bir müziği çalabilme yeteneği olarak adlandırmıştır².

Etnomüzikologlar, saha çalışması süresince çeşitli katılımların anlamlarını çözmekte ve alan notları alarak, ses veya video kaydı yaparak bu müzik icrasını tüm yönleriyle belgelemektedirler. Daha sonra elde edilen kayıtlardan müzikal analiz ve transkripsiyonlar yapılır. Müzikal analiz, tamamen müzik sesleriyle ilgilidir ve detaylı tanımının yapılması gerekir. Bu işlem hem etnomüzikologlar tarafından hem de tarihi müzikologlar tarafından aynı şekilde yapılır. Transkripsiyon ise müzik seslerinin müzik notasyonuna dönüştürülmesidir. Etnomüzikologlar genellikle transkripsiyonlar üretir ve argümanlarını daha iyi açıklamak için bunları yayınlarına dâhil ederler³.

Etnografya, kültürel çözümleme (kültür analizi) yöntemi olarak etnomüzikolojik araştırmaların ana çatısını oluşturan, toplumları ve kültürleri saha çalışması yoluyla inceleyen, insanın toplumsal varlığını nitelik ve nicelik açıdan irdeleyen bir araştırma yöntemi olarak görülmektedir (Demir, 2022: 42). Antropolojiden doğan bu yeni alan, sosyolojiden beslenen bir araştırma yöntemi olduğu ve belli grupları katılarak gözlem tekniğiyle inceleyen; sosyal etkileşimleri, inanışları ve davranışlarını detaylı bir şekilde yorumlayıp açıklayan

² Etnomüzikolojinin diğer disiplinlerden nasıl ayrıştığı bilgisinin detayları için bkz; <https://pdfs.semanticscholar.org/57ba/3c7b0f113210bdd2df89582ce9df3ebddd48.pdf> 05.05.2021

³ Etnomüzikolojide saha çalışması ve etik detaylı bilgi için bkz; <https://pdfs.semanticscholar.org/57ba/3c7b0f113210bdd2df89582ce9df3ebddd48.pdf> 05.05.2021

bir teknik olarak bütüncül nitel araştırma verilerini sunma olarak belirlenmiştir (2022: 46).

Etnografya ağırlıklı çalışmaların etnomüzikoloji biliminde arşiv çalışmaları da önemli yer ediniyor. 1970 sonrası Folklorun performans teorisi olmak üzere feminist teori, ekofeminist teori ve medikal müzikoloji gibi birçok disiplin, etnomüzikolojinin ilgili alanlarından faydalanmışlardır. Müziğin sömürgecilikten arınması gerektiğini belirten etnomüzikologlar, bu yaklaşımla halk kültüründeki malzemelerin toplanması esnasında, müziği yapan ve dinleyen deneyimleri gözönüne alınarak objektivite-subjektivite kapsamında, çoğu zaman aidiyet duygusu da katılarak kültürel birikimin sürekliliğine katkı sağlayacak bir şekilde işlemlerin titizlikle yapılmasını önermektedir. Fenomenolojik denen bu yeni yaklaşımda, özne-nesne işbirliği ve üretimin devamına katkıları da ele alınmış oluyor.

Türkiye’de müzikoloji çalışmaları 1980 sonrası ve genellikle antropoloji ağırlıklı akademiya okutulmaya başlanmıştır. Kültürel müzikoloji de denen bu alanda, saha çalışmasının önemli olduğu ve organik bilginin işlenmesi sürecinde akademik bir dil ile ifade edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bağlamın çok iyi gözlemlenerek ve anlamlarının düşünülerek oluşturulmasının önemine ve bu işlemlerin bilimsellikten ödün vermemesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bağlamı içinde saha çalışması yapan kişilerin aidiyet duygusu ve sosyal hafızasının sübjektif değerlendirmede etkin olabileceği de eklenmiştir. Etnomüzikolojinin en önemli misyonu ötekine açık hatta özellikle ötekini objektif çalışma nesnesi olarak kullanıp, kültürel çeşitliliğin önemini vurgulamaktır. Milliyetçilik düşüncesiyle hareket etmez, tamamen kültürel malzemeyle ve sömürgecilik düşüncesinden uzak bir şekilde, hoşgörü ve barışçıl yaklaşımlarla ilgilenir.

Sözlü anlatılar ve sözlü tarih bağlantısıyla ilgilenen etnomüzikoloji, usta çırak meselesine de toplumsal cinsiyet açısından yaklaşmıştır. İlk ustanın annenin ninnileri ve anlatıları olduğu ilgili çalışmalarda belirtilerek, bu alanda kadın-müzik merkezli bir yaklaşımla araştırma ve incelemeler yapılmıştır. Ağıtların etnomüzikoloji bağlamında incelenmesi, kültürel olarak müziğin genellikle kadınlar vasıtasıyla gerçekleştiği özellikli bir formu da belirlemektedir. Doğumdan ölüme kadın ezgilerinin birleşimi olan bu türde, ninniden ağıta kadın acısının, duygularının gizli işlevleri bulunmaktadır.

1- Feminist Kuram Çerçevesinde Etnomüzikoloji

Kadın folkloru, feminist teori başta olmak üzere eşcinsel yaklaşımlar ve kadının toplumsal yapıdaki yerlerini incelerken, toplumsal cinsiyet ise toplumsal olarak var olan bir dönüşümün nedenleriyle birlikte, toplumsal cinsiyet olgusuna kültürel olarak yaklaşmaktadır. Bu tür cinsiyetçi yaklaşımlarla cinsiyetin ortadan

kalktığı, yapılan işin veya ürünün değerlendirildiği saptamalar arasında yer almaktadır. Post sömürgeci, etnik ve kimliksel yaklaşımlar da son yüzyılda performans incelemeleri arasında yer alan çalışmalar arasındadır. Mustan Dönmez (2019), *Etnomüzikolojinin Temel Kavramları* adlı kitabında, feminist kuramın etnomüzikoloji açısından önemine şöyle değinmiştir: etnomüzikolojinin antropolojiye benzer yaklaşımı nedeniyle folklordan ayrılmaktadır. Folklor, daha çok milli değerlere sahip çıkabilme refleksiyle oluşturulmuş bir alandır. Oysa antropoloji ve etnomüzikoloji, bütün kültürlerle eşit mesafede yaklaşmayı ve objektif bir perspektifi gerektirir. Kültürlere eşit mesafede olmak, cinsiyetlere ve cinsel kimliklere de eş mesafede olmak anlamına gelmektedir. Erkek-merkezli dünya algısı, bilim ve tarih yazıcılığı, etnomüzikolojinin doğasına terstir. Kültürel görelilik gerçeği kabul edilmeksizin ve bir kültürün diğerine, dolayısıyla bir cinsiyetin de diğerine üstün olduğu ön yargısından uzaklaşılması nesnel bir biçimde, düzgün analizlere dayanılarak etnomüzikoloji yapılabilmesi mümkün değildir. Ellen Kaskoff, Suzanne Cusick, Susan McClarry, Marcia Citron gibi isimler bu alanda önemli çalışmalar yapan kadın etnomüzikologlardır. Bu kadın etnomüzikologlar sayesinde literatürde önemli feminist etnomüzikoloji çalışmaları da gün geçtikçe artmaktadır (Mustan Dönmez, 2019: 73-74).

Etnomüzikolojinin Folklor (halkbilimi) ile benzer yayılış ve disiplinlerarası yönünün özellikle antropoloji çıkış noktalı olması dolayısıyla iki disiplinin birlikte hareket edebilmesinin en önemli gerekçesi olarak görülmektedir. Ferris'in (1997) yazısında belirttiği gibi Charles Seeger'in araştırmalarında tespit ettiği halk şarkılarının kültür bağlamı içinde ve kültürü kadın-erkek birlikte kuşaktan kuşağa aktaran özellikli bir alan olduğu vurgulanmıştır.

Seeger, sürekli değişim içinde olan bu müzik kültürü geleneğini incelemek üzere etnolojik çalışmalarına başlar. Kültürün fonksiyonu olan bu müzik geleneğinin incelenmesi, halk şarkıları üzerinde etnolojik çalışmalarla başlamıştır diyebiliriz (Ferris, 1997: 87). Alan Lomax (1968), kadın-erkek arasındaki müziksel dışavurum farkını cinsiyet üzerinden belirtmek için altı maddenin ikisinde gelenekte cinsel üstünlük belirten müziksel stil ve kültürel bağlantıdan söz eder. Lomax, müzik stillerinin kültürler arasındaki farklılığını cinsiyetler arasındaki farklılıkla kıyaslayıp açıklamıştır (Nettl, 2005: 412).

George Herzog, halk şarkılarının içinde bulunduğu kültür minvalinde nasıl görüldüğü ve geleneği nasıl yansıttığı ile ilgili tasnif çalışmalarının yapılabileceğini belirtmektedir. Herzog, halk şarkısının sosyal boyutunu inceleyerek halk topluluklarının geçmişi ve bugünü aktarmasında etkili olan aktarma şekillerini incelemiş, içerik ve üslupla bunu nasıl başardığına odaklanmıştır (Ferris, 1997: 88). Toplumun kültürel unsurlarının en önemlilerinden biri de toplumsal cinsiyet ile ilgili olanıdır. Cinsiyetler arasındaki

rol değişimi dönemsel olarak değiştii için müziğe yansması bu yönde etkili sonuçlara ulaşmayı sağlayacağından, etnomüzikolojik olarak inceleme alanına dâhil edilerek yeni kazanımlar sağlanmıştır.

ınar vd. (2008), kadın müzik icracıların toplumsal cinsiyet açısından inceleyip aterkil toplumunda yaşadıkları zorlukları ele almıştır. Bu konunun etnomüzikoloji alan araştırması ile yapılmasından ötürü, bu alanda ilk çalışmayı yapanların yöntemlerinden faydalanılmıştır. Cinsiyet zerine çalışma yapan kimi etnomüzikologlar, yaptıkları çalışmalarla birlikte çalışmaya hangi açıdan yaklaşıldığını somutlaştırmıştır. Bu kuramsal yapıyı oluştururken en çok Alan Lomax'ın bakış açısının benimsendiği görülmüştür.

Alan Lomax yaptığı çalışmalar sonucunda şarkı söyleme stilinin toplum içinde belirginleşmesi dolayısıyla kültürel olarak kadını şekillendirdiği ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bir ölçüsü olabileceğini, cinsel göreneklerin kadın-erkek arasındaki otoriteyi belirlediğini ve bu belirlenimlerin toplumsal cinsiyet eşitsizliği olarak açıklanabileceğini açıklamıştır. Aynı zamanda Sarkissian, (1992), kadının ses sahalarını ve kadınlardaki melodi yapılarının, söz konusu toplumun kadına olan tutumun bir göstergesi olabileceğini de eklemiştir.

Kadın icracıların hangi temayı ağırlıklı ele aldığı da toplum içindeki konumunu belirleyen önemli bir göstergedir. Kadın kimliğinin toplum içinde ifade edilme şekilleri ve kadının bunu müzik icrası sırasında yansıtması, kadınların kendilerine özgü anlatım üslupları olduğunu göstermektedir. Bu dikkat çeken vurguların şiirsel ya da müzikal sunumlarındaki ağlamaklı duygu aktarımları olduğu, bu özgün vurgulamalara bir örnek teşkil edebileceğini ve bu durumun da "kadın tarzı" sunumun doğal bir sonucu olarak değerlendirilebileceği belirtilmiştir. Kadınların duygularını ifade ederken erkek dilinin hkimiyetinin fazla görülmesinin nedenini de erkek egemen kültürün yansması olarak görülmesi gerektiği vurgulanmıştır (ınar, Sevilay vd., 2008: 48-49).

Merriam, müziği yapısal işlevselci kurama göre değerlendirmiş ve müziğin bütünlüklü bir sistem olarak değerlendirilmemesinin bazı aksaklıklara sebep olacağını görmüştür. Yalnızca müziğe ait yapısal bileşenlere odaklanarak, dışsal unsurlardan kısmen faydalanmanın değerlendirmelerin hatalı sonuçlanmasına sebep olduğunu fark etmiştir. Dilbilim açısından bakıldığında, dillerinde müzik terimini açıklayan bir terim olmamasına rağmen müzik hayatın içinde yaşamla bir tutulmuş olabilir ve bunu görebilmek ancak kültür içindeki dil yapısını zlemekle mümkün olur. Bu noktada etnomüzikolojik çalışmalarda etnometodolojinin bir unsuru olan gruba özgülük özelliği ne çıkmaktadır. Mirzaoğlu, mani türü metinleri "Mani ve Kadın" adlı makalesinde detaylı araştırarak bu türün kadın yaratımı olduğu genellemesine varmıştır. Geleneğin kadın yaratımı maniler aracılığıyla gelişimi ve icrası tematik yapılarına göre

sınıflandırılmıştır. Kadın yaşantısının çeşitli kesitlerinden meydana gelen maniler, kadın yaratıcısının rolü ve icra bağlamları ele alınırken ölüm üzerine söylenen manilerden söz edilmemiştir (Mirzaoğlu, 2015: 295).

Araştırmamız kapsamında yapılan saha çalışmasında, Erzurum/Oltu ilçesinde kadınların taziye ortamlarında söyledikleri ağıt, bilinen tanımlamasıyla ağıt olarak söylenmemektedir. Başka bağlamlarda rastlanmayan bu niteliğin gruba özgülük özelliği taşıdığı görülmektedir. Bununla birlikte, “Ağıt” yerine “Acıklı Meni”, yani “Acıklı Mâni düzmek” terimini kullanırlar ve lirik olarak düzülen bu manileri yas/taziye ortamında, ölen kişinin nitelikleri göz önüne alınarak kafiyeli ve yarı ezgili bir şekilde düzerler. Bunun yanında birçok yörede yas tutmak anlamına gelen “Şivan” kelimesi de ağlayarak ve resitatif yakım yapılarak uygulanmamakta, bu söyleyiş halay çekilerek yad etmek manasında kullanılmakta, çekilen halayda söylenen sözler ağıt yakmak manasında kullanılmaktadır. Bu tür performanslardan ötürü, bu toplulukların geçiş dönemi olan ölüm ile ilgili müziksiz/şiirsel tören yapılmaktadır, yanlış algısı bu sayede önlenmiş olmaktadır.

Sosyolojinin gelişimine paralel bir çizgi benimsenerek etnomüzikoloji de bu gelişme ile doğa bilimlerine yakın bir ilerleme sağlamıştır. Bağlamın yani içinde bulunulan şartların müziği etkilediği görülmüş ve evrimsel anlayış, ses sistemleri dışında kullanılarak kültürel müzikoloji ivme kazanmış ve tüm müzikologlar tarafından benimsenmiştir. Bireyin, bağlamı içinde müziğe atfettiği anlam ile kurduğu öznel bağ ve günlük kullanımının çeşitliliği bu noktada etnometodolojide yapılan etnomüzikolojik çalışmaların arka planını vermektedir. Diğer müzik türlerine de uygulanan bu anlamacı yaklaşım ile belli grupların kendine özgü kullanımları belirlenmiş ve gruba özgülük anlayışı ile müziğe yaklaşılarak, grup dışında anlaşılmasının zor olduğu durumlarda yeni metodolojilerle açıklanmaya başlamıştır (Adızel, 2019: 213-214).

2- Kadın Ağıtlarının Yapısal Göstergeleri

Kadın söyleminin erkek söyleminden farklılığı anlatılardaki dişil mâduniyetin çaresizce çırpımında görülmektedir. Dişil dilin yazın alanına yansımaları göstergelerinden olan kalıp yargılar doğrultusunda naif bir söyleyiş ve estetik kaygı öne çıkan nitelikleri olarak göze çarpmaktadır. Söylemin cinsiyeti bazı türlerde bariz görülürken yazının statik yapısı cinsiyeti heteroseksüel bir yapı içine yerleştiriyor. Ölüm veya bir kayıp sonrası kadının erkeksileşmek kaydıyla bağırıp-çağırması, kendini yerden yere vurarak saç-baş yolması, kendini yaralaması ve ağıtlarda protesto niteliğinde söylemlerde bulunması kadının cinsiyetinden ödün veren gösterenleridir. Ölüm/kayıp durumunda yaşanan kaos, geri dönüşsüz bir yolculuk ve kadının yarattığını geri getirebilme tümgüçlü

kontrol mekanizmasına başvurması, çaresiz bir çırpınışı içinde kendini kutsala sunma ve pazarlık aşamasında bulduğu yegâne bir aktarım alanı olan ağıtta ifade yolu bulmuştur. Bu çerçevede müziği barındıran ölüm adetlerinin, ölümün toplumsal olarak ele alınmasında inanç ve gelenekler ekseninde şekillenen birer araç olarak kullanımı söz konusudur. Ancak tüm bu çerçeve içerisinde müziği, yalnızca geride kalanları değil, öleni de kültürel yaşantıya dâhil eden; onunla iletişime geçilmesini sağlayarak öte dünyaya yaptığı yolculuğu, ulaştığı yerdeki durumunu, yaşamakta olan yakınlarıyla arasındaki ilişkinin durumunu sorgulamayı temeline alan kadim ritüel bütünlüğünden ayrı düşünmek mümkün değildir (Erkan, 2021: 87).

Ölenin arkasında bıraktıkları, diğer bir deyişle gündelik yaşantısında devam eden topluluk için ölüm, John Chapman'ın ifadesiyle “topluluğun kültürel özü ve en belirgin ilişki biçimleri” hakkında beyanlarda bulunarak topluluğun sosyal üretiminin yeniden müzakere edilmesi için bir fırsat doğurur. Bu nedenle birey ve sosyal üretim moduyla ölüm ritüelleri arasında bir bağlantı olduğu varsayılabilir (Chapman, 1994: 44). Böylece ölüm uygulamaları bu iki dünya arasında varsayılan ilişkinin söze, bedene ve davranışa yansıyan, geleneksel estetik dışavurumları olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna dayalı olarak bir sözlü ifade biçimi olan müziğin kullanımının temel çerçevesi, ölenle ve ölen aracılığıyla toplumsal iletişimin sağlanmasında kültürel biçimlerin icra edilmesi ve toplumsal hafızada ölenin barındırılması için toplumsal sanata başvurulması olarak değerlendirilebilir (2021: 90).

Anadolu'da ağıt yakmanın kadınla olan bağlantısının yalnızca Türk kültürüyle ilgili olmadığını; daha doğru bir deyişle bu kültürel bağlantının Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden önce de Anadolu'da mevcut olduğunu belirtmek gerekiyor. Örneğin Roma döneminde “praeeficae” adıyla bilinen profesyonel ağıtçı kadınların varlığı bilinmektedir (Chew, 2001). Böylece ağıt ve kadın arasındaki bağlantının evrenselliği ortaya çıkmakla birlikte, Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinde bu ortak gelenek üzerine diğer halklarla etkileşimlerinin ne olduğunu bilmek şimdilik mümkün görünmüyor (2021: 92). Türk dünyası sahasında ağıtın kadın işi olduğu referans kaynaklarla belirtilmiştir (2021: 95). Ölüm durumunda bir ağıtçının yardımına başvurulması, kadim zamanlardan bu yana gelen, ölüm ve müzik bağlantısının bugün unutulmuş en önemli halkalarından birini oluşturmaktadır.

2.1. Kadın Sözlü Şiirinin Ekolojisi

Kadın sözünün anlatılardaki incelikli yapısı düşünüldüğünde, doğasından kaynaklı bu dışavurumun ilk şiirsel yapıyı ortaya çıkardığı görüşlerinin hiç de yabana atılır fikirler olmadığını düşünüyoruz. Şiirin sembolik dışavurumu, onu

anlamayı güçleştiren bir yapıdadır. Bu yüzden “herkes şiirden anlamaz” diye bir söz vardır ve bu söz daha çok erkeklere söylenmiştir. Kadın ya şiirdir ya da şiirin malzemesi olan estetik bir objedir. Bundan dolayı şiirden anlamak, kadın ruhundan iyi anlamayı gerektirdiği için şiirin aynı zamanda heteroseksüel bir yapısının da olduğunu söylemek mümkündür. İlk şiirin acıdan doğduğu sorunsalı literatür taranarak belirlenmeye çalışılmıştır. Bu acının dışavurumu kadınlar tarafından neden-nasıl gerçekleştirildiği sorunsalından yola çıkılarak, doğa-kültür oluşumunun etkili olduğu bazı savlar da göz önüne alınarak açıklamalarda bulunulmuştur. Ölümün yeni bir hayata doğmak olduğu tasavvufi düşüncesinden hareketle, ekolojik dengenin muhafazasında ölümün zorunlu olduğunu görmekteyiz. Karaca (2000), ölümün gerekliliğini ve hayatın döngüsü için kaçınılmazlığını vurgulayarak, her şeyi etkileyen kısa süreliğine bile olsa dengeleri bozan olağanüstü bir durum olduğunu belirtmiş ve bu açıdan bakıldığında ekolojik denge ve hayatın devamı ölüme bağlanmıştır. Yani ölüm, yeni bir oluşum için zarurettir diyerek çift değerli ilişkisini öne sürmüştür.

Mustan Dönmez (2008), ağıtın şiirsel yönünü inceleyerek bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Şiir, tek başına iletişim formu işlevi yüklenmez. Şiirdeki duygunun iyi anlaşılabilmesi için ezgisel bir araca ihtiyacı vardır. Bu ezgisel bağlantı yeni bir forma da dönüşümünü sağlamaktadır. Başka bir deyişle, duygusal durumun dışavurumunu sağlayan güzel duyusal bir iletişim formudur. Ağıt içindeki sözler, ölüme ilişkin dışavurumu olan şiirsel sözlerdir. Bu şiirsel sözler trajik olayı anlatmakla yükümlüdür. Bu anlatımın ezgiyle desteklenmesi şiire ve yakıma güç katar. Konuşmanın mantıksal ve kuru dizgesinden farklı olan bu aktarım ile söyleyen de dinleyen de davranışa sürüklenir. Bu davranışlar gerek ritimli salınışlar olsun gerekse dizlere vurarak ağlama olsun aktarılan eşliği sağladığı için tragedyaya dönüşme potansiyeli gösterir. Bu sayede ağıtlar, ağıtı yakanın kendisini daha iyi ifade etmesini ve mesajın ulaştırıldığı karşı tarafın daha fazla ikna olmasını sağlar (Mustan Dönmez, 2008: 140). Şiirsel dilin insanlık tarihi kadar eski olduğu görülmektedir. Bu dilin kadınla başladığı çoğu feminist yazar tarafından da belirtilmektedir. Kaygısız (2005), Feminizmin dünya çapında öncülerinin bu kapsamdaki çalışmalarını inceleyerek bu kanıyı ispat etmeye ve fikirlerinden yola çıkarak sebeplerini irdelemeye başlamıştır. Kadınların yaptıkları çalışma ve mücadelelerinin barışçıl yönünün etken olduğu vurgulanmıştır. Fransız feminizminin en önemli kadın yazarların başında kuşkusuz Julia Kristeva, Luce Irigaray ve Helene Cixous gelmektedir. Ve vurgulamak gerekir ki her üç yazar da Beauvoir gibi dişil dilin bastırıldığı hususunda hemfikirdir. Dolayısıyla dişil dil, toplumsal ve kültürel konuşmanın “Öteki”sidir.

Dişil edebiyatın ortaya çıkışıyla beraber kadın, hayat görüşü başta olmak üzere tüm kadınsal deneyimlerini aktararak yeni bir öğeyi beraberinde getirmektedir. Kadın ve erkek arasındaki bu deneyim farklılığı aynı zamanda kadın-erkek ayrımının kültürel ve sosyal yazında farklı bir ifade biçimine bürünmüştür. Kadın edebiyatı hep öykünerek ve taklit edilerek yaratıldığı için özgün yapısını uzun süre sağlayamamıştır. Erkeklerin yazdığı gibi yazmak kadınlar için başlı başına bir amaç, sıkça işlenebilecek bir günah olmuştur; halbuki onların yerine getirmeleri gereken asıl görev, kadın olarak yazmaktır. Üstelik şunu da göz önüne almak gerekir ki toplamda bir cins oluşturdukları iddia edilebilirse de her kadının (bireyin) yaşantısı kendi içerisinde bir evreni de işaret etmektedir. Kadın cinsine ilişkin genel birtakım çıkarımlardan söz edilebilir olsa da tüm kadınları kapsayacak sözlerin bir sınırı bulunmamaktadır; ayrı ayrı her yaşantı farklı bir deneyimler bütününe bizleri götürmektedir ki bu da her yaşantıya ilişkin anlatımın ayrı bir form iddiasını/talebini beraberinde getirmektedir.

Etnomüzikolojide duygusal-iletişimsel İşlev olarak Alan Merriam tarafından adlandırılan müziğin fonksiyonu ağıtlar bağlamında ele alınmıştır. Kadın doğasının bu özellikli türü yaratmasında, kadının kültür içindeki konumunun etkili olduğu görülmekte, kültürel ekolojinin bu anlamlandırmada ekomüzikolojik çerçevede incelenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Kadının haykırmasını Çinliler kurt ulumasına Yunanlılar ise kaz çığılığına benzetmişlerdir. Bu doğrultudan hareketle doğayı taklit, kadının ağıt içinde de doğadan imgeleri yansıtması, ağıtların ekolojik incelenmesini bu yön ve açılardan incelenmesini gerektirmektedir. Ekolojik müziğin oluşumuna katkısı olan kadının bu katkıda önemli görülen argümanlarının anlaşılabilmesi için ekofeminizmin anlaşılması gerektiğini düşünmekteyiz.

Toplumdaki ya da kültürdeki müzikal sesler kültürden kültüre değişmektedir. Çoğu zaman non-musical olarak görülen bu seslerin detaylı incelendiğinde, farklı arkaik karşılıkları olabileceğini belirten ekomüzikologlar, bu incelemelerin insanı daha iyi anlamamızı sağlayacağını savunmuşlardır (Hendy, 2014: 12-13). 1970’lerde çevre sorunlarının artması akabinde böyle bir düşüncenin ve karşılaştırmanın gündeme geldiği, fakat ekomüzikolojinin 2000’li yıllarda oluşturulmaya başlandığı belirtilmektedir (Allen, 2013). Ekomüzikoloji teriminin ilk kez 1972 yılında, R. Murray Schafer’in müzik, ekoloji ve “soundscape” çalışmaları üzerine düzenlenen bir tartışmada kullandığı söylenir (Allen, 2017: 94).

Ekomüzikoloji, sadece doğa ile ne kastettiğimiz değil, müzik ile de ne kastettiğimizi eleştirel bir gözle incelemeyi ve tartışılan nesnelere geniş bir bakış açısıyla yaklaşmayı hedefleyen, ortaya çıkan cevapları da farklı açılımlarda

değerlendirerek sonuç çıkarmayı hedeflemektedir (Rehding, 2011: 412). Ekoeleştirel düşüncenin müzikoloji ile birleşmesi sonucu ortaya çıkan ekomüzikolojiyi, etnomüzikoloji çalışmalarına doğayı katmakla, doğada varolan her tür sesin bu çalışma dâhilinde incelenmesini amaçlamış ve yeni üretimlere dönüşebileceğini belirtmiştir.

Within Ethnomusicology, Where Is Ecomusicology? Music, Sound, and Environment adlı makalesinde Titon (2020), bir alan konusu olarak ekomüzikolojinin yaklaşık on yıl önce müziğin eko-eleştirel çalışması olarak ortaya çıktığını ve belli bir süre içinde ses, müzik, kültür, doğa ve çevrenin incelenmesiyle birlikte daha yakın zamanlarda çevresel krizin ortaya çıkmasıyla önem kazandığını belirtmiştir.

Ekomüzikologlar “eko-” önekini ekoeleştirici olarak değil, ekoloji olarak keşfedip kullanmıştır. O zamandan bu yana William K. Archer’ın müzik ve ekoloji hakkındaki öncü gözlemleri ve 1964’te etnomüzikologlar ve müzikologlar birleşerek ekolojik bir çerçeveyi desteklediler. Kültürel üretim gibi alanlardan yararlanarak müziğin kültürel üretiminin ekoloji, ekolojik psikoloji ve insan ekolojisi ile ilgili konuları gündeme getirmişlerdir. Ekomüzikolojik bir yaklaşım, müziğin ve sesin ortamdaki yeri hususunda önemli argümanları gündeme getirerek etnomüzikoloji ile devam eden bu tartışmalara, bilgilerini işin içine katarak katkıda bulunmayı amaçlarken, ayrıca çevresel aktivizmi bursla temellendirirler. Titon bu çalışmasını ekolojik krizin farkındalığını müzik yoluyla açığa çıkmasını sağlamak için oluşturduğunu savunur.

Ekomüzikoloji ile uğraşan etnomüzikologlar bunlara ses, müzik, doğa, kültür ve çevre anlayışını katarak sistemi gerçekleştirmektedirler. Bir alan olarak ekomüzikoloji, yaklaşık on yıl önce müziğin ekokritik çalışması olarak ortaya çıkmıştır.

Ecomusicology back to the roots of soundmusic and environmental sustainability adlı master tezinden üretilmiş makalede Challe (2015), çevre hareketinin ekomüzikoloji ekseninde yansıtılmasıyla birlikte ses ve müziğin büyük ölçüde sürdürülebilirlik konularında gözden kaçtığını belirtmiştir. Mekânı yaratan müzik, bir yerin eşsiz ruhunu yakalayabilir ve dinleyicileri yerel ekolojileriyle buluşturur. Ekomüzikolojinin potansiyeli burada yatmaktadır çünkü müzik, kültür ve doğa arasındaki bağlantıları dikkate alan gelişmekte olan bir alandır. “Bilişim Teknolojileri” yoluyla kritik çevre sorunları hakkında farkındalık yaratmada önemli bir potansiyel sunar. Sanat ve bilim, doğa ve kültür, insan ve insan arasındaki birçok boşluğu dolduran müziğin merceğinden, insan olmayan ses dünyaları ve sürdürülebilirliği desteklemek için müzik ve sesi göz önünde bulundurarak estetik kavramını açıklar. İçinde bulunduğumuz Ekosistemde inançsal müzikler yayılmaya elverişlidir.

Görsel sanatlar, kültürel akımların şekillenmesine dikkat çekerek katkıda bulunurken, çevre öncelikle görselliğe odaklanmaya koşullanmış, görsel yaratıklar olduğumuz için uyaranlar ses (müzikal ve müzikal olmayan) ve buna karşı duyarlılığımız büyük ölçüde Ekolojik farkındalık alanlarında göz ardı edilmiştir. Ortaya çıkan disiplinin rolü, ekomüzikoloji olmuştur. Ekomüzikoloji artan bu ihtiyaca hizmet etmek için bir mekân olarak keşfedilmiştir (Challe, 2015: 10).

Ekokritiğin oluşma gerekçesi de bu sorunsala bağlanmıştır. Bu düşüncede, insanın tekrar doğayla bağlantılı ve uyumlu olması, kadın-erkek arasındaki uyumlu dengeye bağlanmaktadır. Ekomüzikoloji, müziğin etkileme gücünü ve sesin bu uyarılmayı nasıl sağlayacağını deneysel olarak kanıtlama peşindedir. Buna eşlik etmesi gerekenler, ekomüzikoloji kaynaklı çevresel aktivizm ve sivil örgütlenme olacaktır. Ekomüzikoloji, gelişmekte olan ekoeleştirici ve müzikoloji bağlantılı bir disiplindir. Ekoeleştirici, edebi metodolojilere dayanan edebi çalışmalar alanının bir parçasıdır. Disiplinlerarasıdır ve ekoloji; antropoloji, coğrafya, çevre çalışmaları ve okuryazarlık gibi disiplinler, ekoeleştiricinin kapsamı içindedir.

Feminist teoriyle toplumsal cinsiyet ve cinsellik bağlamının, müziksel metinde yer alan ifadelerde araştırılması McClary'nin (1991) çalışmalarının merkezini oluşturmuştur. Bu çalışmalarda müzik-birey-toplum-kültür ilintisi tarihsel zeminde, öznel ve eleştirel olarak incelenmiştir. McClary'nin (1991) eleştirel feminist bakışla irdelediği müziğin estetik yapısı, müziğe yansıyan öznel tasvirler bakımından zihin-beden ilişkisi, müzikte toplumsal cinsiyet ve cinsellik simgeleri "Yeni Müzikoloji"nin eleştirel alanlarını oluşturmuştur.

Citron (1993: 66, 73) ise toplumsal cinsiyet ve cinsellik kategorilerini çalışma alanı olarak görmekle birlikte aynı zamanda Müzikoloji çalışmalarını bütünsel olarak besleyen ve genişleten analitik kategoriler olarak tanımlamıştır. Toplumsal cinsiyet ve cinsellik çalışmalarını, eleştirel ve disiplinlerarası alan başlıklarıyla geleceğe ilişkin, yeniye ve var olandan farklıya ulaşılmada ana itici güç olarak görmüştür. Citron (1993) toplumsal cinsiyet ve cinsellik çalışmalarında, müziğin sanatsal otorite oluşturan ideolojisini, egemen toplumlarda müzik dışı etkenler ile tanımlamış ve evrensel müzik anlatımlarını yapısökümcü stratejilerle analitik olarak sorgulamıştır (Işıltan, 2019: 37).

Müziğin toplumsal (yönünün) cinsiyet değerlendirmesinde, öteki ve ikincil tutumda kadın kavramının, feminist anlatımla tespit edilmesi, müzik tarihinin baskın anlatım biçimini sosyal gerçeklerle bağlantılı olarak üç farklı anlamda ilişkilendirebilecektir. Bu evrimsel alanlar, ana akım Batı müzik tarihinin, müziğin mükemmel formunu temel alan eril anlatım kodlarının çözümlenmesiyle meydana gelmiştir. Bu sınıflandırma; feminizm, kadın, sosyalist anti-empyralist

ve siyahi-etnik çalışmaların etkisinde yanlış veya hiç temsil edilmeyen toplumsal grupların (Said, 1985: 91) söylemlerinin tespiti, cinsiyet ve cinselliğin doğrudan duygu ve deneyim farklılıklarına ilişkin müziksel kodların tanımlanması biçiminde sıralanabilirler (Said, 1985, aktaran; Işıltan, 2019).

Ağıt, Şiir, Kadın adlı kitabında Temizyürek (2019), şiirin kaynağını sorgulayarak çalışmasına başlamış; ağıtın şiir ile bağlantısı, şiire nasıl kaynak olduğu, destandan hikâyeye, ninniden masala, sözel ve yazınsal edimleri beslemesinin örneklerini sergileyerek, her kültürde benzeri yaşanan evrensel töresini tarihi kaynaklar ışığında açıklamıştır. Bu anlamda ilk söz olarak şiirin kaynağına eğilmiştir. Şiirin kaynağının dille mümkün olduğu ve dilin de bir arada yaşama olgusundan geliştiği belirtilmiştir. Sözlü tarihin, dolayısıyla sözlü kültürün bu noktada ilk verileri sunacağını fakat toplumsal örüntülerin ve ataerkil yapının sözlü kültürü saptırdığı düşüncesine sahiptir. Buna rağmen şiirin ilk kaynaklarını diyalektik olarak analiz ederek bazı yargılara varmıştır.

Yapılan kimi araştırmalara dayanarak şiirin ilk insanların büyü törenlerinden doğduğunu savunmuştur. Büyüsel olan bu sözlerden şiirin doğmuş olma ihtimalini değerlendirmiş fakat bir olasılık olduğunu ve başka olasılıkları da dikkate almak gerektiğinin altını çizmiştir. Şiir ve ağıt bağlantısı kurarak aslında şiirin ağıttan, ağıtın kadın feryadından, acının söze bürünmesinden oluştuğu, dolayısıyla ilk şiirin kadın edimi olduğunu iddia etmiştir. Sanatın acıdan doğduğu mottosunu emsal göstererek, kadının geride kalan olduğu ve acıyı, ölüm duygusunu ve kaybı yaşayan olduğuna değinmiş, dolayısıyla tüm bu nitelikler düşünüldüğünde ağıtın kadından gelmesi akla yatkın görülmüştür.

'Dişil Dil': Bir Örneklem Olarak 1990'larda Türk Edebiyatında 'Kadın' Şairler" adlı Yüksek lisans tezinde Atayurt (2009), Kristeva'dan yola çıkarak şiir dilinin izini sorguluyor. Annenin yaratan olduğu savından hareketle anne karnında bir dönem geçiren insanın, annenin vücudunda (le corps de la mere) ilk ritimleri, sesleri ve hareketleri de aldığı ve temel kaynağın anne olabileceği görüşündedir. Kristeva'ya göre anne bedeni kültürden önce tanımlanmış ve bu bedene bazı anlamlar yüklenmiştir. Kültürün erksel olduğu ve kadını kültür öncesiyle tanımlayarak sınırladığı görülüyor. Kadın ve erkek arasındaki farklılığın dilbilim ve psikanalizle sentezlendiği kuramında bu farklılığın dilde nasıl temsil edildiğini konu edinmiştir. Bu farklılığın dil ile oluştuğunu iddia eden yazara göre, farklılığın kaldırılmasının da ancak dil ile mümkün olabileceğini vurgulamıştır (Atayurt, 2009: 15). Kristeva'ya göre dilin ritmik, müziksel boyutu semiyotikten gelir ve sembolik içinde simgeselleştirme, anlamlandırma ve temsil işlevini üstlenir. Kadınların sembolik düzene geçişinin erkeklere göre daha karmaşık olduğu çünkü erkeğin sembolik kadının imgesel olduğu belirtilmiştir. Kadının ataerkil dilini taklit ederek kendini yansıtmayı erkeklere bir başkaldırı

olarak görülmüş ve erkeklerin kurduğu düzenin kadını küçümseyen taraflarıyla kendilerine gösterilmesi ise bir savunma mekanizması işlevi yüklediklerini göstermektedir (2009: 26).

Irigaray'a göre erkeklerin rahatlığını sağlayan bu ataerki düzen, erkekleri baş köşeye oturtmuş ve kadını etrafında döndüren bir metaya çevirmiştir. Sandra M. Gilbert, "Yeni Doğan Kadın"a (The Newly Born Woman) yazdığı giriş yazısında Cixous ve Catherine Clement'in kadınlarını şöyle tanımlar: Vahşet içinde ağlayan sesler. Dans eden, gülen, haykıran, ağlayan bir beden sesi. O kimin? Onlar diyor ki, o ses kadının, henüz doğmuş ama geçmişe ait, sütün ve kanın sesi, bir ses susturulmuş ama vahşi (Atayurt, 2009: 30). Kurtlarla Koşan Kadınlar kitabında Clarissa P. Estés (2003)'de kadının benzer yakarışlarının yankılarını kitabında işlemiştir.

Robin Lakoff ve Dale Spender dil teorisini hâkimiyet üzerine kuranlardır. Onlara göre, 'kadınlar' kendilerine has bir cinsiyet ağzına (genderlect) sahiptirler. Bu dil çekimsiz özellikler gösterir. Yani erkeklerin kullandığı dile göre daha tereddütlü, daha az akıcı, daha az mantıksaldır (2009: 45-46). Bu durum da normu yıkan bir anormallik şeklinde açıklanır. Toplumsal cinsiyet eksenine taşınan bu savla, asıl üzerinde durulması gerekenin erkeğin değil kadının davranışı ve söylemi olduğu belirtilir. Bu bağlamda kadın gibi yaşamayı, söylemeyi, yazmayı konu edinen bu teori ile kadının öz ürünlerine ulaşılacağı iddia edilir (2009: 47). Şiir yazmanın doğum ile ilgili olduğu ve bu durumda erkeklerin kadınlara yarışabilecekleri bir alan kalmadığından boşa kürek çektikleri belirtilir. Bejan Matur da tekrar başa dönüp ilk kodlara bakmanın önemli olduğunu vurgular. Bu ilk kodlarda da ilk şiirin annede olduğu savunulur (2009: 90-91). Matur'un söyleminde kadın ve doğa özdeşliği görülür, dolayısıyla kadın-doğa ilişkisini savunduğu söylenebilir. Betül Tarıman da çalışan kadına yüklenen aynı zamanda ev içi görevlerinin, 'modern' hayatın bir dayatması olan çalışan kadın imajının, anneliğin kutsallığı mitinin ona yüklediği ağır yükün farkında olarak kadının teslimiyetini gösteren bir durum olduğunu belirtir.

2.2. Kadın Yarattığı Sözlü Şiirler ve Ağıt Yakımının Etnomüzikolojik Yapısı

Âdem ile Havva'dan bu yana feryat figan dalgalanarak günümüze gelen ağıt, kadın acısının ve isyanın da ilk şiir dizeleri, ilk müzik ezgileri olarak görülmektedir. Çoğu Feminist araştırmacının ilk şiirin kadının çığlığından ortaya çıkmasını savunduğu gibi ilk ezginin de bu acı çığlık sonrasında oluşmuş olma ihtimali yüksektir. Sanatın acıdan doğduğu görüşünden hareketle şiir ve müziğin ilk oluşumunun kadın tarafından, kişinin ve doğanın katledilmesi sonucu ve doğal yollardan ortaya çıktığı görüşlerini paylaşmaktayız. Kadının müzik icrası içinde

bulunduğu doğal ve kültürel ortamın yaratıcılıktaki rolü üzerine tartışılıp ağıtlar özelinde açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca Ekomüziğin, müzikoloji bağlamında incelenmesi, sözlü ifade edilen ezgi/metin incelenerek doğa ile ilgili ses ve sözlerden elde edilen veriler ışığında açıklanmaya çalışılmıştır. Ağıtların resitatif ve çoğu zaman anlamsız gibi görünen müzikalitesinin bu açıdan incelenmesi önem arz etmektedir.

Türklerin ilk ağıtında Çinliler bu ağıtları kurt ulumasına benzetmişlerdi. Yunan ölüm ritüelinde de bireysel feryatların kaz çığlıklarını andırdıklarını, doğaçlama olan bu performansların Gorgon'un Pythian 12'deki feryadı olduğu ve tipik olarak ölümlerin akraba kadınları tarafından yakıldığı, diğer yandan genellikle profesyonel şarkıcılar tarafından söylenen daha gösterişli, kolektif threnolar olduğu belirtilmektedir. Benzer taklit ve yankılar günümüzde de ağıt yakılırken ve derin bir acı hissedilirken yankılanmaktadır. Ölüm gibi doğal bir olayın, kayıp kişinin uğurlanmasında doğa ile bütünleşen söz ve ezgi ile gerçekleşmesi, ekolojik müzikoloji pratiğinin gelişmesine katkıda bulunacaktır. Ekolojik bilgeliği kodlayan ağıtlar ve ritüelleri aracılığıyla kültürel sürekliliğin devamı bu aktarıcılar vasıtasıyla gerçekleşmektedir.

Türk Edebiyatında Mersiyeler adlı makalesinde Stebler Çavuş (2008), Mersiyeleri, kaybedilen kişinin ardından söylenen ve kişiyi anmak amacıyla okunan ve genellikle methiyelerle düzenlenen, neredeyse her toplumda zorunlu olarak meydana gelen aynı zamanda doğal bir ihtiyaçtan kaynaklanan nazım türü olarak tasnif etmiştir. Mersiyeler, ölenin ardından söylenen estetik şiirlerdir. Günümüzde, ilk zamanlarda söylenen sagular gibi gelişigüzel söylenmemekte, estetik kaygılar güdülerek yazılmaktadır. Divan şiirinde görülen bu türler eski zamanlarda “yoğ” törenlerinde söylenirdi. Arapça “resâ” kökünden gelen mersiye, ölenin ardından onu iyilikleriyle yâd etmek anlamında kullanılır. Ölen bir kimsenin ardından üzüntüyü dile getiren manzume veya lirik şiir olarak ifade edilmektedir.

Halk edebiyatında yakılan ağıtlarla şekli hususiyetler dışında ortak birçok yönü vardır. Ağıt ve mersiye türünden iki şiir çeşidi olarak ölenin ardından yazılır, ölümün verdiği üzüntü dile getirilir (Stebler Çavuş, 2008: 131-132). Mersiyelerde dikkat çeken bölümler vardır ve bu bölümler diğer lirik şiirlerden ayrılan yönüdür. “Dünya ve felekten yakınma, övgü, dua” gibi bölümlerin varlığı sorgulama ve mutlak teslimiyet içerdiği görülür. Felaket ve olumsuzlukların da bir sebebi olduğu düşünülür ve görünmeyen bir kutsal güçten geldiği düşünülerek isyan edilmez (2008: 133). Mersiyelerde “feleğe kafa tutulur”, hatta mersiyelerin bu türden eylemsel tavır içinde olan şekilleri çoktur. Felek ve kadere yükleme yapma ağıtların birçoğunda görülen niteliklerdir. Mersiyede de görülmesi dolayısıyla ortak özellikleri olarak görülmektedir.

Bir kayıptan sonra birey ve toplum için önemli birini artık göremeyeceğini düşünmek tüm insanların en çok etkilendiği hadiselerden biridir. Bu etkilenmenin en estetik hali manzumelerle ifade yolu bulur. Bu etkilenmelerin manzum şekilde dışa vurulması çeşitli isimlerle (sagu, ağıt, mersiye vb.) anılır. Tarihte insanoğlunun manzume olarak söylediği ilk ürünün bu türe ait olduğu bilinmektedir. İlk mersiye Arap kültüründe ortaya çıktığı, hatta kadın şair olarak bilinen ve peygamberimiz Muhammed'in de dinlerken hüzünlendiğini belirttiği manzum şiirlerin bu kadın tarafından (Hansa) icra edildiği belirtilir. Hansa, ilk mersiyesini bir kabile mücadelesinde kaybettiği iki kardeşinin acısıyla söylemiştir. O dönem mersiyelerde uhrevi hayattan söz edilmediği gibi ölenin intikamının alınması gerektiği mersiyelerde dillendirilir. Anadolu'da ise mersiyelere ait ilk örneğin XIV. yüzyılda Germiyan beyi Süleyman Şah'ın ölümü üzerine Ahmedî'nin yazdığı mersiye olduğu belirtilir. Bu mersiye daha sonra yazılacak mersiyelere de örnek olur.

Zamanla ölüme karşı derin düşünme ve korkma düzeylerinin değişmesiyle mersiyeler de farklılaşmaya başlar. Artık ölenden çok ölümün kendisi şiirlere konu olur ve bireysel trajediler mersiyelerde sergilenir. Yazar çalışmasında Tarhan'ın "Makber" isimli şiirinin buna ilk örnek olduğunu belirtmiştir. Mersiyelerin değişmesiyle toplumsal olaylar ve kolektif çekilen acıların yanı sıra şairin kendi dünyasını, kendi acısını ifade eden şiirlerin de ortaya çıktığını belirtir. Değişen mersiyelere örnek olarak Recâizâde Mahmud Ekrem'in "Ah Nijâd" ve "Şevki Yok" isimli şiirleri örnek verilmiştir. Diğer sorgulama şekli ise ölenden çok ölümün, şairlerin felsefi düşünceleriyle sorgulanmasıdır. Form olarak her yüzyılda değişen mersiye, sürekli değişmekle ve dönüşmekle birlikte her yüzyılda varlığını devam ettirebilen önemli bir edebi türdür (2008: 136-137).

Din ve Fenomenoloji, Mircea Eliade'ın Eserlerine Toplu Bakış adlı kitabında Tacou (2000), ölmüşlerin anılarını yaşatan şiirlerin, ilk zamanlardan bu yana farklı şekillerde söylendiğini belirtmiştir. Bu kişiler ağıtçı, falcı, büyücü gibi isimlerle bu işi yüklenen gizemli kişilerdir. Ölünün arkasında yakılan ağıtların aynı zamanda ölünün ruhunu da yöneten bu kişiler tarafından yönetilmesi, ona daha özellikli bir yer kazandırmıştır. Perilerin de göğüslerini dövüp bu ayinsel ağıt törenine eşlik ettiği belirtilerek, gizemsel/mistik yönü vurgulanmıştır. Bu tür şiirler, doğa'nın sesini işiten Ophelie'ye kadar sayısız başlıklar taşıyan ölmüşlerin anılarını yaşatan lirik şiirlere kaynak oluşturduğu iddia edilir (Tacou, 2000: 105-106). Eliade, aynı düşünceyi başka bir yerde şöyle açıklar; şiir, dili yeniden yapar ve uzatır; her şiirsel dilin gizli bir dil olduğu belirtilerek, kişisel mistik deneyimlerin karanlık dünyasında ortaya çıktığı öne sürülür (2000: 115).

Şamanlar tarafından söylenen ve çeşitli ruhsal durumlara girip çıkmakla sağlanan bu şiirlerin, Şamanın yönünü kaybetmemesi için kurallarıyla

gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu durum bilinçaltıyla yolculuk anlamına gelen ve Jung tarafından bu bilinçaltında işlevsel olan karanlık gücün “gölge” olduğu ve onunla o sırada yüzleşildiği belirtilmektedir (2000: 117). Eliade, bu tür davranışsal farklılıkların psikeden kaynaklandığını ve kuramını oluştururken psikanalist verilerin sunduklarından yararlandığını belirtmektedir. Anlaşılması zor olan bu eylemlerin, arkaik kültürlerin aydınlatılmasında örtülü psikeyi meydana getiren imgeler, düşler, mitoslar ve semboller aracılığıyla açıklanmaya çalışılmasıdır (2000: 120-121). Saf halde bulunan bu imgelemlerin gerçek manada kutsalla ilişkili olduğu belirtilmiş ve onlar aracılığıyla ebediyet ve ilahi gücün nasıl anlamlandırıldığına ilişkin anlaşılma başlandığını vurgulamıştır.

Tanrı dünyayı yarattıktan sonra geri çekilir ve günümüzdeki ruhbilimcilerin bu olayı insan zihninde imgelerden çözerek bir nevi bu yaratımı tekrar gerçekleştirdiği belirtilir. Psikanalistler imgelemin, hayatta sanıldığından çok daha büyük bir rol oynadığını keşfederler. Çünkü tüm ruhsal hastalıklar bu imgeleme ile başlar yine onun aracılığıyla tedavi edilir (2000: 138-139). İmgelemin yaratıcısı olarak da kadın gösterilmektedir. Dolayısıyla kutsal ve profan birbirinden farklı cinslerde ortaya çıkmaktadır. Kutsalın kadında tezahürü birçok yazında tartışılıp savunulan bir görüştür. Varlığın ifşası olan kutsalın, dünyaya ait olmayan bir güç olduğu ama insanı uzaktan etkilediği belirtilmiş, dünyayı aşan bu gücün etkileri araştırılmıştır (2000: 144-145).

Anadolu kültüründe erkekler daha çok ayrıcalığa sahiptir. Kadınların tek ayrıcalığı bu ortamlarda ağıt yakmak, yaktığı ağıtlar genellikle kendinden çok sevdiklerinedir ve gerek ninni gerekse halay çekerek müzikal bir biçimde acılarını dışa vurarak yansıtmaktadırlar. Bu durum özelinde ele alınan ağıtların Feminist kuramlar açısından müziğin sosyo-kültürel bağlamları ve ağıt özelinde açıklamalarına yer verilmiştir. Ağıtın kadın yaratımı bir tür olduğu görülmüş ve nedenlerine kişisel-toplumsal açıdan yaklaşılarak ağlamanın başat rolü üzerinden ağıtlar açıklanmıştır. Herhangi bir müzik icrasının “kadını” olarak algılanması ve kadının müzik üretim sürecine toplum, kültür ve halk tarafından kabul edilebilir meşru bir gerekçeyle yani ağıt ile katılması, kadın yaratım sürecini olumlu etkileyerek, bu türün kadın tarafından günümüze ulaşmasının ve devam ettirilmesinin de önemli gerekçeleri olarak görülmüştür. Kültürel sürekliliğin kadın yaratımı olan ağıtlarda geleneksel yollardan sürdürülebilirliği ekolojik olarak da ağıtların işlevsel olduğunu göstermiş ve bu minvalde ağıtlar kültürün sürekliliği bağlamında incelenmiştir. Özkişi (2013); feministler, nihai amaçlarının sadece teoride değil, kadınların günlük yaşamlarında da olumlu değişiklikler sağlamak olduğunu belirtmiştir.

The New Grove Dictionary of Music and Musicians’and “Feminism” başlıklı makalesinde feminist müzikolog Ruth Solie (2013), müzik alanları ile feminist

bakış açısında ortak görülen görüşlerin, kadının yaptığı işle değerli görülmesi ve bu iş sayesinde refaha kavuşmasını sağlama isteği olduğunu belirtir. Geçmişteki yaratıcılıkları bu minvalde kendilerine hatırlatılarak yaşamdaki yaratıcı katılıma eşlik etmesi bu sayede sağlanabilir. Feminist akımlar, kadının yapıp ettiği tüm müzik icralarının çok değerli ve bu alana katkı sağlayacağını belirtmişlerdir. Bu alanda feminist müzik bilimi ile özellikli bir alan olarak doğmuş olan kadın müziği, cinsiyetleştirilmiş toplumsal ürünlerin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Toplumsal cinsiyetin tek başına bir performans alanı olduğu, evrensel anlamından ziyade belirli koşullar içinde ne yaptığıyla ilgilendiği önemli görülmüştür. Konudan ziyade konunun nasıl aktarıldığına önem veren sanat, kadındaki sanatsal yeteneğe de aynı şekilde yaklaşmaktadır.

Müziğin cinsiyet üzerine etkisinin tartışıldığı ilk çalışmalar marjinal olarak nitelendirilen kadın bestecilerin biyografileri ve kompozitörlük yetenekleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu kadınların ve eserlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte eleştirmenler, söz konusu kadınların bunca zaman neden ortaya çıkmadığını düşünmeye ve onları geri plana iten toplumsal kısıtlamaları araştırmaya başlamışlardır (Özkişi, 2013: 901-904).

Bu araştırmalarda sözlü ve analitik yeteneklerin bazı karakteristik özellikleri de mevcuttur. Örneğin; yaratımın sosyo-kültürel ve ekonomik bağlamı içinde değerlendirilmesi, cinsiyet çözümlemesi ve bunu kalıp yargılardaki yerini farketme yetisi, farklı yaratımları kullanabilme yetisinin yanında iyi bir hafıza oluşturma yeteneği, cinsiyetle ilgili müziklerin yanında karşı cinsin yaratımlarını takip etme cesareti, yaratımın sosyal çevrede aldığı tepkiden hareketle kadın yaratısını güçlendirecektir. Sözel-müzikal yapıları öğrenmeye açık olma ile duyguyu en öne alarak bütün yaratıyı onun üstüne şekillendirme gibi özellikleri barındırdığı düşünülmektedir. Kadınların gösterdiği itaatkârlık baskılamayla oluşmuş, feminen öznellik üzerinde ortaya çıkan içselleştirilmiş baskı, sanatsal tutkuları bastırmış, bağımsız kadın sesini söndürmüş ve kadınları ağıt ve ninni çevresine hapsetmiştir (2013: 926).

A Feminist Ethnomusicology adlı kitabında Koskoff (2014), Feminist bir etnomüzikoloji diye tercüme edeceğimiz alanda Ellen Koskoff, müzik ve cinsiyet üzerine yazıları, toplumsal cinsiyet bağlamı okumuştur. Müzikte toplumsal cinsiyet araştırmalarının öncülerinden olan Koskoff, Kadın ve Kültürlerarası Perspektifte Müzik'in editörlüğünü yapmış ve kariyeri, alanın ortaya çıkması ve gelişmesiyle birlikte gelişmiştir.

Bu kitabında Koskoff, müzik ve toplumsal cinsiyetin kesişimini inceleyen çalışmalarıyla ilgili sosyal tarih ve bilim labirentindeki yolculuğunu anlatıyor. Koskoff, kadınların performansına kodlanmış gizli sembolik davranış ve dilin, topluluktaki diğer kadınlara özel mesajlar iletebileceğini, bu sanatçıların

istenmeyen bir evliliğe karşı konuşmasına, olası bir taliple alay etmesine ve hatta erkek izleyiciyi yakalamadan eşcinselliği ifade etmesine izin verebileceğini belirtiyor. Kadınların dilini uygun ortamlarda müzikal olarak ifade etme gereksiniminin toplumdan topluma farklılık göstermesine rağmen her toplumda bu gizli işlevin müzik performansında tezahürü mümkün görünmektedir. Ayrıca Özkişi (2022), Yeni (Etno) Müzikolojilerde Cinsiyet Çalışmaları ve Feminist Tartışmalar: Metot, Dağılım ve Görünürlük adlı yazısında, Kaskoff'un çalışmalarını irdeleyerek tarihsel müzikoloji ile karşılaştırıldığında etnomüzikoloji alanında, feminist ve toplumsal cinsiyete dayalı çalışmaların eksikliğinden ve bunun olası nedenlerinden söz ettiğini fakat söz etmediği cinsiyet ve müzik konulu çalışmaların feminist ve kadın ayrımı arasındaki dengenin eşit olmadığı, doktora tezlerinden yola çıkarak müzikoloji ve etnomüzikoloji dağılımından söz ettiğini belirtmiştir (2022: 336).

Kadın, kolektif bilince sahip olmadığı için erkek toplumunda sürekli itaâtkar ve kurban konumunda bulunmak zorunda kalmıştır. Ekomüzikolojik yaklaşımın denendiği bu çalışmada Reitsma (2014), insan türünün kendisine ve gezegene verdiği telafisi imkânsız zararları kabul ederken, acil bir eylemi umutsuzca gerekli hissediyor. Bu motivasyonların övgüye değer olduğunu ancak aynı zamanda geçmişle düşünülen yüzleşmeyi bastırma dürtüsünü de temsil ettiğini belirtmiştir.

Ekomüzikoloji, çevresel kayıp ve başarısızlığı anlamaya yeni bir bakış açısına nasıl katkıda bulunacak? Müzik yapmak kayıplarımızı ve çevresel kayıp üretimimizi nasıl dönüştürür? Meta fetişizminin (Freudyen) psişik yapısı, tüketicilerin tüketimin tüm sonuçlarıyla yüzleşmeden kayıp nesnelere yeni takıntılarla değiştirmelerine izin verir. Tüm bu soruların kaynağında kadının bilinç düzeyinin yükseltilmesi gerektiği belirtilmekte, bu sayede kolektif bütünleşmeyle ekolojik dengenin telafisinin artık mümkün olacağına inanılmakta ve kadının doğasına uygun hareketin başlayacağı öngörülmektedir.

Ataerkil Toplumdaki Kadın Konumu Açısından Ağıt Geleneğine Bir Bakış adlı makalesinde Aydın (2006), makalenin girişinde Şükrü Elçin'in yapmış olduğu tanım verilerek ağıtın "sözlü ve ezgili" olarak icra edilen bir tür olduğu savından hareket edilmiştir. Sözlü kültürdeki bu yakımların öncelikle konuşmaya daha sonra şarkıya yakın bir ifade tarzı olduğu belirtilmiştir. İfadenin genellikle kadınlar tarafından yapılıyor olması da "dişil yazın"la bağdaştırılabileceğinin bir gösterge olma niteliğinde olduğunu gösteriyor. Ağıt aracılığıyla kadının cinsiyet olarak kültür içindeki yeri belirlenmekle birlikte, yaratıcılığı konusunda da bilgi verebilmektedir. Bu çalışmayla kadın yaratıcılığının ele alındığı ve feminist edebiyat eleştirisi aracılığıyla kapsamın daha bilimsel mecralarda değerlendirilebileceği varsayılmıştır.

3- Etnomüzikoloji ve Kültür

Etnomüzikoloji, farklı kültürlerin dilinde müziğin ne anlama geldiğinin sorgulandığı ve bunu bağlamında inceleyerek kültürel müziğin niteliklerini belirleyen bir alan olarak gelişmiştir. Kültürün çok geniş kapsamlı tanımlamaları vardır. Müzik kültürü denince akla tüm geleneksel yapıp etmelerin müzikle ifade edilmesi gelmektedir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde neredeyse tüm geçiş törenleri için müzik yapılmıştır. İlginç olan nokta, geçiş sürecindeki müziklerin çoğu zaman karıştırılıyor olması ve yeni yaratımlara dönüşerek kullanılıyor olmasıdır. Bilinçli olarak yapılan bu durumun da insanların geçiş süreçlerinde tek gerçek olan acı duygusunu yaşıyor olmasından kaynaklanıyor. Çocuğa söylenen ninniden düğün öncesi yapılan kına gecesinde gelin adayına söylenen ezgili sözlerden tutun da düğünde halay çekerken bile ağıt yakıldığı gözlemlenmiştir. Ağıt yakımının bu bölgede çeşitlenmesinden kaynaklı ağıtların sınıflandırılması ve özel bir tür olarak kaydedilmesi gereği duyulmuştur⁴. Geçiş sürecinin verdiği acılı süreç, ağdın çeşitlenmesine yol açmıştır. Ölüm türküleri veya lirik şarkılar/türküler denmesinde eksik tanımlama yapıldığı kanaatindeyiz.

Etnomüzikologlar; kimlik, cinsiyet ve kadın çalışmalarında kültürel ve antropolojik yaklaşımlar ışığında kadın ve erkek kimlikleri arasındaki farklılıkların kültürel olarak biçimlendiğini belirlemişlerdir. Bu durumda müziğin cinsiyet açısından yaklaştığı bu doğal ayrımının kültürel şekillendiğini ve aslında doğal yollardan oluşmadığını iddia etmişlerdir (Beşiroğlu, 2006). Müziğin icra pratiklerinden, hangi çalgının kim tarafından çalınacağına kadar birçok farklı aşamada etkili olabilen toplumsal cinsiyet kurguları, müzik araştırmaları içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir.

Sigmund Freud'da Uygarlığın Temel Dinamikleri ve Birey Üzerindeki Etkisi adlı makalesinde Merkit (2016), insanın birey olarak hem kendisiyle hem de içinde bulunduğu toplumla çatışma içinde olduğu, kültür düşmanı olmasını engelleyen güdüsünün ise birarada yaşama dürtüsünden kaynaklandığı belirtilerek; eros-thanatos çatışmasında kültürün gelişmesi lehine erosun kazanımı sonucu olduğunu aktarmıştır (Merkit, 2016: 123). Bu çatışmada dış kontrollerin iç kontrollere dönüşmesini sağlayan bu gücün, çocukluktan itibaren bireye kazandırılan kültür olduğunu belirtmektedir. Freud, kültür içinde yoğrulmuş bireyin tek kazancının kültürel birikimi sanat yoluyla dönüştürmesinde görmekte ve kültürü bir doyum aracı olarak gördüğünü

⁴ Ağıtların sınıflandırılması hakkında daha geniş bilgi için Bkz, Çakmak, S. (2022). Etnomüzikoloji Bağlamından Psikanalitik bir Yaklaşımla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ağıtları, Danışman: F. Gülay Mirzaoğlu, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

belirtmektedir. Uygarlık için bazı dürtüleri bastırmak zorunda kalan acınası durumdaki insanın ancak sanat yoluyla bu doyuma tekrar ulaşabileceğini öne sürmüştür. Sanat eserleri, bastırılan dürtülerin yerine daha yüce ve anlamlı eserlerin tatmin duygusunu bıraktığını ve kültürel birikimin ihtiyacı olan özdeşleşme ve yüceltme duygularını arttırdığını savunmuştur. Bu eserler kültürün değerini de ortaya koyar ve bireysel değerinden ziyade kültürdeki insanların ürünü haline gelmekle birlikte bireylerin hayallerini hatırlatan bir araç olur ve onlara narsistik bir doyum da sağlar.

Göstergebilim İlkeleri adlı kitabında Barthes (1979), benzer benzeri yaratır anlayışıyla aynalama olarak tasnif ettiği insan gerçeğini, yaşadığı kültürün bir aynası olarak betimlemiştir. Benzer düşüncülerin benzer davranışlara yol açacağı, benzer davranışların da benzer algıları yaratacağını savunmuştur. Kültür ile bu algılayış birliği bütünlük kazanmış olmaktadır. Bu algının aynı zamanda farklılık yarattığı ve başka kültürlerden ayırt edici bir nitelik kazandırdığı belirtilmiştir. Farklı koşulların sonucu olarak bu farklılıklar oluşmaktadır. Kültürün ulusallığı bu yüzden kendine özgü olduğu doğrultusunda oluşmuştur. Benzer yanlarının olması ve bu benzerliğin paylaşılarak ve dönüştürülerek kullanılması evrensellik anlamında yeni yollar da sunmaktadır. Göstergebilim, iletişim kurma aracı dışında kültürün evrenselleşmesinde de faydalı görülmektedir (Kışlalı, 1979: 5; Barthes, 1979). Ersoy Çak (2018), kültürün kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılması ve hem zihinsel hem de davranışsal değişimleri kodladığını belirtmiştir. Müzik geleneğinin de bu belirlenimde ve aktarımda önemli rolleri olduğu aktararak, kadın-erkek bu müziksel aktarımda rollerinin kültürle belirlendiğini vurgulamıştır (Ersoy Çak, 2018: 75-78).

4- Ağıtların Ezgisel Özellikleri

Ağıtların yakıldığı bağlam içinde anlamlı olduğu ve acının ezgisel ifade biçiminin iletişim dili olarak, bedensel devinimle bir bütün olarak kültürü yansıttığı görülmektedir. Eş deyişle “İlkel uygarlıklarda biri gerilimi diğeri gevşemeyi simgeleyen iki perdeli dizi olan bitonik” dizilerden (Özgür ve Aydoğan 1999: 64) günümüze kullanılan yüzlerce ses sistemi; makamsal yapılar, modal yapılar, çeşitli ses dizilimleri (on iki ton sistemi), tonal ya da atonal yapılar, çeşitli diziler (Blues, Pentatonik vb) ezgilere hayat vermişlerdir. Ayrıca bu yapıların biriyle ya da birkaçıyla oluşturulan ezgilerin geçki, modülasyon ve varyasyonlarla zenginleştirilmesi ve çeşitlendirilmesi de farklı müzik kültürlerinde ezgisel reaksiyonu etkileyen etmenlerdir (aktaran; Dağdeviren, 2021: 233). Ağıtların ezgisel özellikleri kültürel özellikler taşımasından kaynaklı her bölgede farklı ezgisel ve makamsal şekillerde yansıyabilmektedir. Bölgenin ses özellikleri; iklimi, yaşam tarzı, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı, duygunun

ifade edilme tarzından ve kadın-erkek dayanışmasının gösterilme biçiminden kaynaklı olarak ezgisel yapının nasıl ortaya çıktığı ve ortaya çıkan ezginin hangi makamda olduğu, bölgenin müzik coğrafyasındaki yerini belirleyen işaretleri olarak görülmektedir. Çalışma ağıt özelinde incelendiğinden, ağıtlarda belirgin olan ezgisel dizilerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yapılan derleme çalışması sonucu yakın olduğu görülmüştür⁵. Makamsal ezgi çekirdeği genelde uşşak dizisi, rast dizisi, hüseyini dizisi, segah dizisi, hüzzam dizisi gibi ezgi çekirdekleri ile sağlandığı ve ağırlıklı olarak ağıda bu makamsal dizilerle giriş yapıldığı tespit edilmiştir. Dil, ezgi ve ritimsel özelliklerin bölge yaşantısıyla bağlantılı geliştiği görülmüş, hikâyeli aktarımların daha trajedi ağırlıklı söylenmesinden kaynaklı kullanılan makamsal özelliklerin de bu trajediyi destekler nitelikte olduğu ve genelde tasavvufi dizilerden oluştuğu saptanmıştır.

Ağıtın ezgisel özellikleriyle ilgili bilgi veren Mustan Dönmez (2003), ölümün gerçekleşmesi anında büyük bir acı yaşanmasından ötürü daha çok ağlama ve anlamsız sesler çıktığını belirtmiş ve düzenli hiçbir ezgisel-ritimsel ve sözsöz kalıbın oluşamadığını iddia etmiştir (Mustan Dönmez: 2003: 47). Düzenli bir kalıp oluşturamayan bu tür, yeni ölümler sonrası yakılan ağıtların, yazarın bahsettiği gibi her zaman bir düzensizlik oluşturmadığı, doğaçlama ve resitatifin zaten karakteristik niteliği olduğu ve kendi içinde bu özellikleriyle müzikal literatürde bir anlam taşıdığını söyleyebiliriz. Serbest ritim, ağıtların bozulan toplumsal bir yapının sonucu olarak oluştuğu da gözlemlerimiz arasındadır. Bozulan aile dinamikleri, bozulan ruhsal durumun sebep olduğu, ayrıca kalp ritminin bozulmasının da etkisi olduğu ve eşdeğerde düzensiz hale gelen bir ritim oluştuğunu düşünmekteyiz. Sözlerin dörtlükler şeklinde dizilişinde, anlamlı yapısında da bir bozulma söz konusudur. Ölümün getirdiği acı hafifledikten sonra aynı kişiyle yapılan görüşme ile yakılan yakımlarda gördüğümüz üzere normale dönüşmeye başlanan hayat gibi ağıtların da daha estetik ve düşünülerek, düzenli tartımla yaratıldığı hatta zamanla türküye dönüştüğü görülmektedir.

Türkiye özelinde ele alınırsa müziğin özellikli yapısının bölgesel olarak değiştiği gözlemlerimiz arasındadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde genel olarak Dengbejlilik sistemi üzerinden yansıyan müziğin, ezgisel nitelikleri başkalaştırdığı görülmüştür. Genel olarak doğaçlamaya ve resitatif bir özelliğe sahip olan bu müziğin, yöreden yöreye değişen dinamik yapısının ve adlandırmanın farklılaşmasının yanında belirli bir ezgi çekirdeğiyle söylenme yani kalıplaşma özelliği de mevcuttur.

⁵ Bkz., Çakmak (2022). Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi Kadın Ağıtları-Psikanalitik bir yaklaşım- İzmir: Duvar Yayınları.

4.1. Serbest Ritim

Sanatın Gerekliliği adlı kitabında Ernst (1990), ritmin özünün toplu çalışma ve bu toplu çalışmaya bir çağrı niteliği taşıdığı belirtilmiş ve bu toplu eyleme işaret eden ritmin yavaş yavaş işlerin düzeni doğrultusunda düzenli bir kalıba girdiği belirtilmiştir. Yani ritim, insanların toplu çalışmaya başlamalarıyla oluşan doğal bir sürecin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu ritim işaretleri eylemle birlikte hareket ettiği için düzenli olmak zorundaydı. Yani coğrafi/kültürel işaret olan bu ses duyulduğunda veya görüldüğünde bütün beyin aynı anda komut alıyor ve kolektif olarak aynı eylem gerçekleştirebiliyordu. Topluluğa bir düzen getiren ve herkes tarafından aynı algıyı oluşturan bu işaretlerin o yüzden topluluk için önemi büyüktü. Bu düzenli işitilen, görülen ve söylenen ses işaretlerinin aynı zamanda büyüsel (hipnotik) bir etkisi olduğu, çünkü bireyin çalıştığı yer değişmesine rağmen eylemini değiştirmedeği aktarılmıştır.

Düzenli ritim, düzenli bir çalışma ve uyumu getirdiği, düzensiz bir ritmin de düzeni bozan kaos bir durumun yaşandığını göstermek için kullanıldığı göz önüne alınırsa, ağıt yakan kişilerin bu durumu yani düzenli bir yaşamdan düzensiz bir yaşama geçildiğini, kaybın niteliğinin toplulukta büyük bir boşluk bıraktığını belirtmek için ritmin düzensiz kullanılmış olma ihtimali yüksektir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bilinçdışı olarak görülen düş ve rüyalarda her şey düzensiz ve karmakarışık olma durumuyla sembolik bir yapıyı ortaya koyar ve bireyin bastırılmış olduğu duygularının bu sembolik yapı çözümlenerek tedavi edilmesi ise analizcinin dikkati sonucu doğru yorumlanarak belirlenme gücüne sahip olduğu görülmüştür. Ağıtçının da kayıp sonrası öyle bir duyguda olması göz önüne alınırsa, ağıdına yansıyan serbestlik ve doğaçlamanın rüya ve düş benzeri çözümlenebileceği kanaatindeyiz.

Serbest ritmin ölçsüzlük bildirdiği ve Doğu müzik kültürüne has doğaçlanarak yaratıldığı Mustan Dönmez (2019) tarafından ifade edilmektedir. Serbest ritimli kültür ürünleri ele alınırken, onların doğaçlama kültürüyle ilintili olup olmadığı, dinsel ya da din-dışılık durumları ve hangi bölgeler ve türler içerisinde yayılımlarının bulunduğu, yapısal özelliklerinin neler olduğu gibi spesifik sorulara yanıt aramak, kültür analizi açısından işlevsel sorgulamaları gerçekleştirmektir (Mustan Dönmez, 2019: 189). Ağıt, ilk zamanlarda büyü amaçlı kullanılan ezgili şiirleri ifade ediyordu. Amacı tanrıları etkilemek ve değişmesini istedikleri durumları bu etkili sözlerle ifade ederek tanrıları ve insanları ikna etmektir. Bu yüzden ilk zamanlarda bu tür şiirler çok özenle oluşturuluyor, aktarıcısı tarafından belli kurallarla dinsel törenlerde okunacak şekilde getiriliyordu. Bu tür eylemlerin gelişigüzel ağlama olmadığı ve topluluk için gerçek amaçları bilinmedikçe nedeni ve estetik, sanatsal yapısı hakkında fikir yürütülemeyeceği belirtilmiştir (Ernst, 1990: 40).

Müziğin ortak duyguları harekete geçirici gücü ve insanları eşit bir düzlemde bir araya getirme işlevi, özellikle askeri ve dinsel kurumlarda her yüzyılda çok etkili olmuştur. Sanatlar içinde düşünceyi uyuşturan ve hatta ölüme sürükleyen bu etki gücü başka hiçbir şeyde yoktur. Ortaçağdan bu yana dini müzik, boyun eğen bir taraftar kitlesi yaratmak için kullanılmıştır. Pişmanlık içinde tepinen ve boyun eğen bu insanlarda yaratılmak istenen suçluluk duygusu müzikle daha etkili sunulabiliyordu. Bireysel olarak herkes günahkârdı ama müziğin yardımıyla evrensel bir kurtuluş dileniyor ve Tanrıdan medet umuluyordu. Bu noktada müziğin değişmez özü; insanların değersiz, çaresiz ve günahkâr olduklarını kabul etmeleri ve İsa'nın onlar için çektiği acının suçluluğunu benimseyerek, kurtuluşu beklerken ağıt yakıp inlemelerinin gerekli olduğunu benimsemeleridir. Hüseyin'in katledişini her yıl canlandıran Şia'da olduğu gibi Kerbela aynı zamanda bir kolektif suçluluğun müzikal mateme dönüşmüş tasviridir (1990: 171-172).

Küçükaksoy (2022), Marina Abromoviç'in performans sanatını, "sanatçının belli bir zamanda kendi mental bünyesi ve fikriyle varolması" olarak tanımladığını ve tiyatrodan farklı olduğunu belirtir. Önemli ayrımın tekrar konusunda olduğu ve performansta tekrarın aynı mesajı vermediği, doğaçlama olduğu için yeniden üretime dönüştüğünün altı çizilir. Farklı kültür ve topluluklarda, kültürel yapıların sembolik anlamlarını içeren etkinliklerdeki varlığı da görülmektedir (Küçükaksoy, 2022: 138). Ağıtlarda belirttiğimiz tekrarın yeniden üretimlere dönüşümünde anonimleşme süreci kadın özelinde ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Müzik Nedir? Felsefi Bir Araştırma adlı makalesinde Soykan (2012), ritmin Yunanca anlamı verilerek, hareketin düzenlenmesi, zamanı ölçen mezür, hız, tempo gibi anlamları çağrıştırdığı belirtilerek, sesin ve tonun hava dalgalanmalarından meydana gelmesiyle ritmi açıklamıştır. Bu maksatla düzensiz ritim ile melodisi armonik olmayan müziğin aşağı müzik olduğunu belirtmeye çalışmıştır. Yüksek müziğin ise armonik ve düzenli olduğu Batı müzik kriterlerine göre açıklanmıştır. Aşağı müziğin ilkel olduğu dolayısıyla bedeni harekete geçirdiği, yüksek müziğin ise modern olduğu ve ruhu etkilediği savı Batı müzikologlarınca onanmıştır. Doğu toplumlarının müziği bu yüzden aşağı müzik kategorisine alınmıştır (Soykan, 2012: 30-33).

Ritmin etki gücü sadece bedeni harekete geçiren gücü sayesinde değil, doğanın dolayısıyla insanın özünde bu duygunun olmasıyla bütün insanlarda benzer yönelimlere sevk eden etkileyici niteliğinden kaynaklanır. İnsanların bu ritim duygusunu almasıyla kendinden geçip cezbe tutulduğu görülen durumlardır. Doğal hoşlanma duygusu evrenseldir ve herhangi bir eğitim almaksızın oluşur. Bu yüzden dini ritüeller, bedenini kamçısı olan ve tekbir

sesleriyle birçok insanı kendinden geçirecek karşıt inançlı veya görüşlü kişilere saldırtma gücüne sahiptir. Bu durumlarda yani kendinden geçme oluştuğunda, bilinçdışı devreye girer ve insani duygular kalmaz. Sadece ritim ve basit melodiden oluşan müzikler karşında insan, kendini sıkışmış hissederek daralır ve kaçmak ister. Bulunduğu yerde bir düşman veya kurtulabileceği bir kapı yoksa bu saldırı kendine yönelir ve kendini paralayarak, saçını başını yolarak kendi bedenine zarar verir (Soykan 2012: 35-37). Basit müziğin verdiği haz, şarabın, alkolün, uyuşturucunun, hoşya giden bir yiyeceğin ya da cinselliğin verdiği hazla karşılaştırılabilir. Bu haz türlerinin hepsinde ortak temel bedenseldir, cisimseldir; estetik olmayıştır (2012: 38).

Free rhythm: ethnomusicology and the study of music without metre adlı kitabında Clayton (1996), serbest ritim bağlamında etnomüzikoloji ve müzik çalışmasının zorluklarından söz ettiği yazısında, diğer birçok ritmik terim gibi serbest ritmin de yeterince yaygın olarak müzikolojide kullanıldığını ve kelime dağarcığının bir parçası olarak tanındığını fakat inandırıcı bir şekilde incelendiğinde formel olmayan bir sistemi tanımladığı için batılı müzikologlar tarafından tercih edilmediğini hatta reddedildiğini ifade etmiştir. Genel olarak bu terim ve çeşitli eşanlamlıları, ölçü düzeni olmayan müziği ifade eder. ‘Serbest ritim’ bir alan tarafından büyük ölçüde ihmal edilmiş fakat bu müzik türünün etnomüzikolojik bir karşılığı vardır. Batı müzikolojisi, ölçerin varlığını bir ön koşul olarak kabul etme eğilimindedir. Serbest ritim müzik formları çok çeşitli bağlamlarda, dini ritüelde, sanatta mevcuttur. Müzik (ağırlıklı olarak Asya’da bu iki kategori kullanılmaktadır) ve çok çeşitli seküler ‘halk’ biçimleri dini metinlerin serbest ritimde okunmasını desteklerler bu da din ve sanatta ortak özellik olarak belirlemektedir.

Serbest ritim nedir? Serbest ritim çalışmasına doğru atılacak ilk adım, tanımdır. Müzikologlar uzun zamandır büyük ölçüde görsel temsile dayalı analizlere sahiptirler. Orijinal notalar veya transkriptler gibi müzik eserlerini incelediler. Bu durumda serbest ritim bir problem ortaya çıkarıyor çünkü üzerinde bir transkripsiyon oluşturmak çok zordur. *Free rhythm: ethnomusicology and the study of music without metre*, adlı kitapta ‘serbest ritmin’ sahip olunan bir alan olduğunu belirterek, etnomüzikoloji tarafından ihmal edildiğini ve nedenlerini araştırmış ve ana nedenlerinden birinin uygun analitik tekniklerin olmamasına bağlamıştır. Yani bu tekniği açıklayacak uygun metodolojinin yokluğu, serbest ritim alanını bilimsel incelemeden alıkoyduğunu belirtmiştir. Bu nedenler arasında uyarlanabilir yöntemin eksikliği önemli bir yer edinmektedir. Batı müzikolojisi gibi ilgili akademik alanlardaki günlükler; eksikliği (veya belki de diğer kültürlerde genel olarak uygulanabilir fikirlerin farkında olmamamız) ve serbest ritmi grafiksel olarak temsil etmenin doğasında

bulunan zorluklar, çoğu serbest ritim formunda ortak olan bir faktör olduğu için tartışılabileceği belirtilmiştir. Bilinçli bir ritim organizasyonunun yok gibi görünmesi, böyle bir ritim çalışmasından elde edilecek çalışmalar sonucunda netleşecektir. Çoğu müzik kültüründe serbest ritim teorisinin ortaya çıktığı gerçeği sınırlı olmasına rağmen, ritmik olmayan faktörlerin düzenlenmesi, bu tür formların zamansal organizasyonunu belirleme açısından önemli görülmektedir. Tüm zorluklara rağmen serbest ritim örgütlemesinin kültürel boyutlarını incelemek gerektiğine, bu gerekliliğin etnomüzikoloji çalışmaları açısından çok değerli olduğuna değinilmiştir.

Comparative Musicology and the Anthropology of Music: Essays on the History of Ethnomusicology adlı makalesinde Nettl (1991), ağıtlar ve serbest yapısı hakkında Tolbert (1990)'in, ağıtlar ve Şamanizm arasındaki ilişkiyi Reinhard'ın (1980: 273) saha çalışmasını da gözönüne alarak şöyle açıklamıştır: Müslümanların dua çağrısının tajwid etkisi üzerine Türkçe uzun şarkıda, uzun hava olarak bilindiğini ve adlandırıldığını belirtmişlerdir. Ayrıca birkaçı bu türlerin aslında ritüel veya yarı ritüel bağlamlarla ilgili olduğunu aktarmıştır. Serbest ritim formları giriş olarak kabul edilir, ölçülü formlara yol açar. Metin ve anlamı resitatif olarak icrayı büyük oranda etkiliyor ve aktarım için önem taşıyor. Ses formlarının çoğunda, müzikal ritim, güçlü bir şekilde konuşma ritmi ve kullanılan dilin şiirsel ölçülerinden etkilenir. Pratikte serbest ritim etnomüzikolojide serbest ritmin formlarını çok az müzikolog analiz etmeye çalışmıştır. Serbest ritim Frigyesi, serbest (veya 'akıcı') ritim çalışmasını savunur ve üstesinden gelmesi gereken soruların ve sorunların çoğunu açıkça ifade ettiğini, ancak belirli bir metodoloji önermediğini belirtmiştir (Nettl, 1991: 33).

Türk Ağıtlarının Biçim ve Fonksiyonu adını taşıyan tebliğ ise 1973 yılında Ankara'da toplanan 1. Uluslararası Türk Folklor Semineri'ne Kurt Reinhard tarafından sunulmuştur. Tebliğ özetinden anlaşıldığına göre konu daha çok müzik yönünden ele alınmış ve incelenmiştir. Bununla beraber yer yer ağıtlar hakkında edebi bilgiler de verilmiş fakat çok az örneğe dayalı olduğu için konuyu istenilen açıklığa kavuşturamamıştır.

Ağıtlar ritmik bakımdan nispeten serbest olup ekseriya vezinlidirler. Uzun havaya nazaran daha az süslüdürler. Buna karşılık ecdat ve eski nesiller daha çok zikredilir. Ağıtlarda oktavlar fazla görülmemekte, daha ziyade melodi sahası dar olup beş nota arasında kalmaktadır. Sesler her satırda tedricen daha pes olmakta, yani daha kalınlaşmaktadır. Finalden önceki son satırdaki notalar daha öncekilere nazaran çok farklıdır. Makam bakımından Eolya (bugünkü Ayvalık ve Bergama tarafları) ve Dorya (eski Yunanlıların dört esas kabilesinden biri) havalarının tesirleri ağır basar. Bıraktığı hissi tesirden de anlaşılacağı gibi, Frigyalılardaki çok etkili melodiler az miktardadır. Frigya melodilerinde bir üst-ana tem vardır,

yani esas sesin üzerinde bir küçük sekond mevcuttur ve gamlardaki notaların arası bir buçuk seslidir. Muhtelif yerlerdeki ağıtlar stil bakımından birbirlerinden pek farklı değildirler. Fakat bölgeye bağlı ekipler de olup çok kabiliyetli kadın şarkıcıların kişisel özelliklerini taşıyan ve biraz değişmekle beraber çok uzun seneler muhafaza edilen diğerlerinden ayrılan örnekler de mevcuttur. Ağıtlar buldukları bölgelerde kapalı kaldıkları ve radyo gibi vasıtalarla umuma takdim edilmeye müsait olmadıkları için Türk müzik folklorunun aslı muhafaza eden en saf kalmış örneklerindendir (Reinhard, 1973, aktaran; Bali, 1997: 92-94).

Performans esnasındaki tavır ve ifadeler, içinde bulunulan kültürün toplumsal cinsiyet inşasını açığa çıkarır. Bu sebeple, müziksel repertuar ve icra pratikleri incelendiğinde oldukça fazla veri elde edilecektir. Performans sergilemek başlı başına bir toplumsal cinsiyet konusudur. Toplumsal cinsiyet üzerine çalışan etnomüzikologlar, alan çalışmaları sayesinde kültürleri incelerken, müzikal performans üzerinden cinsiyet algısını ortaya çıkarmak için çalışmalar yapar. Örneğin, J. C. Sugeran, Prespa Arnavutları'nın toplumsallaşma sürecinde şarkı söyleme stillerinin çok önemli olduğunu ileri sürmüş, şarkı söyleme geleneği üzerinden toplumsal cinsiyete ilişkin düşünceleri incelemiştir. Etnomüzikologlar, ilk zamanlarda antropolojiden faydalanarak kadın-erkek işbirliğinin devamı olarak müziğin işlevlerini açıkladığı, sosyal ilişki ve kadının bu ilişkide konumu açısından değerlendirdiklerini aktarmıştır (Nettl, 2005: 410-411).

Toplumsal Cinsiyet Kuramlarının Müzikoloji ve Etnomüzikoloji Araştırmalarındaki İzlerinin sorgulandığı makalede Ersoy Çak (2017), Bela Bartok ve Albert B. Lord'un (1951) erkekler ve kadınların şarkı repertuarındaki izlerin araştırıldığı ve Sırp-Hırvatça şarkı repertuarının önce şiir olarak daha sonra şarkı olarak kadın-erkek arasında nasıl bir farklılık yarattığı belirtilmiştir. Saha araştırmalarına dayanarak açıklanan bu cinsiyet temsilli şarkıların ayrı ayrı kültürel gelenek içindeki konumları açıklanmıştır.

Koskoff, erkek ve kadın arasındaki temel kültürel farklılıklar ve toplumsal cinsiyet ideolojilerinin toplumsal bir düzenlemeye, cinsiyetin ise bir biyolojik temele dayandırıldığı ve bunlar arasındaki farkların 'güç ilişkileri' olarak çerçevelendiği görüşüne sahiptir (aktaran; Ersoy Çak, 2017: 217-218). Müzik-toplumsal cinsiyet ilişkisi; sosyoloji, antropoloji ve etnomüzikoloji başta olmak üzere disiplinlerarası çalışma gerektiren, toplumlar ve kültürler bazında özel olarak incelemelere ihtiyaç duyan bir alandır. Etnomüzikoloji sahasında yapılan çalışmalarda, dünya toplumlarında kullanılan birbirinden farklı çalgı çeşitlerinin cinsiyetle ilişkilendirildiği ve hemen her toplumda çeşitli şekillerde kendini gösteren toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının, müzikal üretim ve performans pratiklerinde de etkili olduğu söylenebilir. Literatür kapsamında elde edilen bulgularda, toplumdaki topluma değişkenlik göstermesiyle birlikte müziğin

üretimi, performansı, sunumu ve kullanılan enstrümanlara yüklenen anlamlar bakımından heteronormatif yapıya uygun olarak kadın ve erkek temsiliyetleriyle kurgulanmış bir yapı ortaya çıkmıştır (2017: 224-225).

4.2. Resitatif Yapı ve Doğaçlama

Eğer bir şey sadece dışsal bir gerçeklik ise esasen harcanabilir hale gelir, oysa doğaçlama içsel bir gerçeklikten yani kültürel mirastan gelir (Foreman, 2005: 188). Yerelden küresele kadar bir dili, ifade şeklini ve kültürü yansıtan ayrıca bir kurguyu oluşturan doğaçlamayı gerçekleştirmek için icracıda olması gereken hazır bulunuşluk seviyesi, içinde buldukları toplumun müzik kültürünün ürünleridir. Doğaçlamanın içe dönük kurallarını anlayabilmek için, ilgili müziklerin genel icra mantaliteri yani töresi hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir (Özdemir, 2016: 1360). Toplulukların dünya algısı ve kadim felsefesi müzik kültürlerine yansıdığından dolayı doğaçlama ürünleri toplulukların kültürlerini analiz etmede önemli bir yere sahiptir. Doğaçlamanın kültürel bir fenomen olduğunu varsayan Hall (1992: 232), müziği kültürün kazanılmış ve öğrenilen yönleri arasındaki farkı keşfetme sürecinin temeli olarak niteler. Doğaçlama bu keşif sürecinde uzmanlık alanı olarak, köklü bilgi ve deneyim gerektirir (aktaran; Dağdeviren, 2021: 235-236).

Noise, Music, Speech: *The Representation Of Lament In Greek Tragedy* adlı makalesinde Weiss (2017), *Gürültü, Müzik, Konuşma: Ağıt'ın Yunan Tragedyasında Temsil Edilmesi* başlığıyla, Yunan trajedisindeki sakatlığın hem son derece yetenekli şarkılarda yer aldığını hem de anlaşılmaz gürültü olarak nasıl kavramsallaştırıldığını ve bu iki görünüşte çelişkili özellik arasındaki kaymanın dramatik etki için nasıl kullanılabileceğini incelemektedir.

Etnomüzikolog Steven Feld, müzikal polifoni ile insan deneylerinin, ilk olarak ağıt icralarındaki “kolektif olarak doğaçlama feryat” şeklindeki kültürlerarası fenomenden ortaya çıktığını öne sürmüştür (Feld, 2012: 264). Arkaik ve klasik Yunan düşüncesinde de ağıt, şarkının orijinal, prototip biçimi olarak görülebilir. Herodot, Linus ağıt şarkısının Mısırlılar arasında “ilk ve tek şarkı” olduğunu söyler. Kralın oğlunun zamansız ölümü için bir ağıt olarak başlar. Maneros, Yunanlılar arasında, adı ailinon ağıt formülünden türetilen efsanevi bir figür olan Linus'un, Muslardan birinin oğlu olan prototip bir şarkıcı olduğuna inanılıyordu. Hesiodik bir fragman, tüm şarkıcıların ve kitharistlerin “şarkılarına Linus ile başlayıp bitirerek ziyafet ve korolarında ona ağıt yaktıklarını” iddia ediyor. Gorgon'un ilkel yas çığılığı (goos) Athena tarafından çeşitli müzikal formlara dönüştürülür: Dirge (threnos); Athena'nın icat ettiği ve bu ode'nin bestelendiği yazar tarafından icra edilen “çok başlı” Pythian nomos; aulos müziği ve daha genel olarak kore olarak adlandırılır (Segal, 1998). Bu fikir aynı zamanda

Euripides'in Helen'in parodosunda da rol oynamaktadır. Özgün şarkı olarak ağıt kavramsallaştırması, en azından Solon'un altıncı yüzyıldaki reformlarından önce, Atina'daki Ritüel pratiğini yansıtır; yani bir yandan bireysel feryatların kombinasyonu olan kazlar, daha spontane, doğaçlama bir performans gibi Gorgon'un Pythian 12'deki feryadı, tipik olarak ölümlerin akraba kadınları tarafından yapılır ve diğer yandan, genellikle profesyonel şarkıcılar tarafından söylenen daha gösterişli, kolektif threnolardır. Birçok kültürde 'Ritüel', ağıtın tipik özellikleri olan dövünme ve kendini yaralamaya özellikle dikkat çekiyor. Koro, şarkısının zirvesinde ürettiği sesler ile vücutlarının hareketi arasındaki yakın bağlantıyı vurguluyor. Bu örnekler, müzikalitenin ve ham gürültünün, ritüel pratikte olduğu gibi trajedide ağıtın performansta ve tasavvurunda nasıl yakından iç içe geçtiğini göstermektedir. "Müziksiz" gürültüye, perküsyona yapılan vurguya yapılan atıflar ve "ai, io" veya "otototoi" gibi ağlamalar -esasen dilbilimsel anlamı olmayan sesli diller- kazların bir parçası olabilecek feryatları (ve vuruşları) korur. Bu, hiçbir şekilde Yunan trajedisi veya yas pratiğiyle sınırlı bir fenomen değildir: Ritüel ağıtların günümüzde hala varlığını sürdürdüğü kültürlerde feryat, kısmen dilsel özelliklerden yoksun olduğu için, melodik olarak en karmaşık şarkı biçimi olarak gösterilebilir. Hem arketipik bir kadın şarkıcı hem de tekrarlayan çığlıkları, benzedikleri yas çığlıkları gibi mousike'in ötesinde veya hatta tersi görünen birinde de bu durum görülebilir. Şarkısının insan dışı, sözel olmayan doğası, aynı zamanda, barbar gevezeliklerine eşdeğer, anlaşılmasız sesler üreterek, yabancılıkla bir özdeşleşmeyi ağlayarak paylaşabileceği anlamına gelir. Ve o sözde anlaşılmasız sesler yas şarkıları üretirken, biz dinleyiciler onu çok iyi anlıyoruz. Ağıt hem ritüel pratikte hem de trajik aşamada temsil edildiği şekliyle bu oksimoronun (çift değerlik) her iki yarısını birleştirir. Anlamsız seslerin bulunduğu kültürde de acı çekildiğinde spontane çıktığı görülmüş ve anlamlı sese dönüşme sürecinde durumu idrak edip kabullenmenin başlamasıyla oluştuğu gözlemlenmiştir.

Müziksel İletişim Biçimi Olarak 'Anadolu Ölüm Ağıtları' Doğaçlamaya Dayalı Müziksel İletişim Biçimi Olan 'Anadolu Ölüm Ağıtları'nın Diğer İletişim Biçimleri İçindeki Yeri adlı makalesinde Mustan Dönmez (2008), ağıtların bireysel ve toplumsal yönü açıklanarak, bireysel yönünün duyguları ifade etmek amaçlı olduğunu, toplumsal yönünün ise törensel/ritüelsel özelliklerinden kaynaklandığını belirtmiş ve ikisi arasında farkı, iletişimsel mesajların niceliğiyle açıklamıştır. Doğaçlama özelliğinin yapısından kaynaklanan karakteristik bir özelliği olduğu ve genellikle taziye ortamlarında görülen bir özellik olduğu belirtilmiştir (Dönmez, 2008: 138). Ağıtın neden yakıldığı açıklanarak, dramatik yönü açıklanmış ve sözcük etimolojisinin ağ(ı)lamak fiilinden türetilmiş olabileceğini belirtmiştir. Kişilerin kendine yaktığı ağıt için bir adlandırma

yapmadığı görülmüş ve bu adlandırmanın melankolik ağıt sınıflamasına alınabileceği tarafımızca uygun görülmüştür. Sözgelimi ‘requiem’lerin de ağıt olduğu ve İsevi kültürlerde ölenin ruhsal olarak rahat etmesi için ayinsel törenlerde yakıldığı belirtilmiştir. Anadolu ağıtlarıyla benzer tarafının, ikisinin de tek sesli olarak yakılmasında göstermiş, kültürel müziği bestelerinde ele alan Verdi, Mozart, Berlioz, Brahms, Dvorak gibi klasik müzik bestecilerinin çok sesli bunları bestelediğine değinmiştir. Klasik müzik besteleri olarak requiemler, önceden tasarlanıp yazılsa da geleneksel ağıt niteliğini de eserlerine eklemiştir. Bu türün Anadolu ağıtlarıyla birçok benzer özelliklerinin olduğu görülmüş, şiirsel ifade tarzı müziksel biçiminin yakın olduğu aktarılmıştır. Bu çalışmada requiem Anadolu ağıtlarıyla karşılaştırmasını şiir ve müziğin ağıtlarda benzer olduğunu ve yakılış amaçları düşünüldüğünde tema olarak da yakın duyguları olduğunu vurgulamıştır. Mozart her ne kadar kendi cenaze töreni için bu Requiem’i bestelese de onun cenaze töreninde bestelediği Requiem’ler çalınmamıştır.

Sinema Filmlerinde İzleyicinin Etkilenmesinde Önemli Rol Oynayan Öğelerden Biri Olarak Film Müziği adlı Yüksek lisans tezinde Doğan (2009): Müzik kelimesinin kavram olarak açıklamasını hem Yunan hem de Türk müziği açısından açıklayarak, iki anlamın bölgesel ve kültürel olgulardan beslenerek şekil aldığı belirtilmiştir. Yunancadaki anlamı etkili söz, şiir ve ölçü anlamına geldiğini ve mus/muse iki kelimenin Arapçaya birleşerek “Musıki” şeklinde girdiğini öne sürmektedir (Doğan, 2009: 38-39). Müziğin etkisini ise bulunduğu kültürel ortamda ve zaman içinde değişerek oluştuğunu vurgulamıştır. Şamanist Türk inancına göre müzik cennetten gelmiştir. Dolayısıyla kutsala ulaşmada bir iletişim aracı olarak kullanılmış ve cenaze törenleri muhakkak müzikle oluşturulmuştur. Bu mistik görevi yüklenen Kam’lar, ruhlarla iletişime geçmek kaydıyla canlılarla bağlantılarını sağlama misyonu edinmiştir.

4.3. Dil ve Ezgisel Yapı

Ağıt derlemeleri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde gerçekleşmiştir. Çalışma bölgesi Türkiye kozmo-politik yapısının en fazla kültürel çeşitliliğine sahip olan baskın kültürel farklılıkların bir arada konumlandığı yerlerden oluşmaktadır. Farklılıkların zengin bir mozaik oluşturduğu Anadolu topraklarında, farklı dillerde birçok ağıt derlenmiş ve dil özellikleri transkripsiyon edilerek analize tabi tutulmuştur. Bu diller; Türkçe, Kürtçe, Kırgızca, Çerkezce, Farsça, Arapça, Ermenice’dir. Dil ve ezgisel yapının bölge baskın kültürünün etkisinde bir gelişme göstermekle birlikte doğaçlanan ağıtların kendi içinde dinamik bir yapısının olduğu ve bulunduğu bağlama göre tema, ezgisel yapı ve

ritmin değiştiği, sembolik ifade biçiminin bulunduğu kültür içinde anlamlı olduğu gözlemlenmiştir.

Terzioğlu (2006), ölümün evrensel bir gerçek olmasından yola çıkarak akabinde gerçekleşen yas ve kederin doğal bir tepkime olduğunu açıklamıştır. Keder ve matemın kelime anlamı açıklanmış ve aralarında ince nüanslar olduğu belirtilmiştir. Kederin bireysel acının sonucu olduğu, matemın ise kültürel bir acının kolektif yaşanmasını ifade ettiği ve sembolik dilin şiirde dolayısıyla ağıt yakımında önemli nitelikleri olduğunun altını çizmiştir. Ağıt dilinin bireysel ve kolektif anlamlandırma durumu, içinde bulunulan bağlamın ve kimliksel varoluşun ölüme yüklediği anlamla çeşitlenmektedir. Edimbilim, göndericinin ilettiği sözün asıl maksadının araştırılması gerektiğini önemser. Sarfedilen söz iletilmek istenen sözden daha dar ve hiçbir şey ifade etmiyor olabilir. Dolayısıyla bu bilim aracılığıyla söylenen sözün etimolojisi anlaşılmalı ve derinliği hakkında bilgi sahibi olunmaya çalışılmalıdır. Dilbilim ile bağlantılı gelişen edimbilim, George Yule Pragmatics adlı eserinde detaylıca ele alınmıştır. Yule'un belirttiği gibi kişilerin rahat ettiği bağlamlarda konuşma şekliyle rahat etmediği ortamlardaki ifade biçimi değişmektedir. Bağlamın konuşmayı nasıl etkilediğini belirlemek için dikkatli ve ayrıntıcı olmak gerektiği vurgulanır. Söylenmeyenın söylenen arasına girerek anlaşılmalı beklediği ve verilen mesajların gizli bir yerinde anlaşılabilir açıklığa kavuşulacağı öne sürülmüştür. Dan Ben-Amos'un Burma atasözünde belirttiği gibi "söylenmeyenın söylenenden daha önemli olduğu" ağıtlarda görülmüştür. Ve bu söylemek isteyip de direkt söylenemeyen, dolaylı ifade edilen sözlerin toplumsal yapının dinamizmini belirlemeye ve kalıp yargıların kadınlar üzerindeki etkilerini açıklamaya müsait bir yapıda olduğu düşünölmektedir. İletişimin tüm boyutları bu durumda edimbilimin inceleme nesnelere konumundadır (Terzioğlu, 2006: 120-121). Ağıtlar üzerinden edimbilimsel çözümler yapmak, halk kültürü ürünlerinden olan ağıtların gizli yanlarını öğrenmek açısından faydalı sembolik dizgeleri öğrenme konusunda önemli olduğu görölmektedir. Müziğin bu noktada önemli bir gösterge olduğu, vurgu ve tonlamalarla gizli yönlerin açıklığa kavuşabileceği düşünölmektedir.

Öztürk (2014), makamsal ezgi çekirdeğinin her zaman makamın kendisini ifade etmeyebileceği ve bu ezgi çekirdeklerinin sadece makamsal diziyi belirtmek için kullanılabilirliğini vurgulamıştır. Bazı makamların batı ses sistemi anlayışıyla ifade edilmesini doğru bulmadığını belirtmiştir. Makam müziğinde ifade edilen dizinin, makam özelliği taşıyan ezgi ile aynı anlamı taşıması gerektiğini ifade etmiştir. Bu adlandırmanın aynı zamanda bir temsiliyet (kadın-erkek) içermesinden kaynaklı yanlış aktarılması gerektiği vurgulanmıştır.

Çünkü ezgi, makamsal yapı üzerinden temsil edildiğinde benzer bir yapılanmanın olması gerektiği savunulmuştur (Öztürk, 2014: xxiv).

Budak (2021). Diyarbakır ili içerisinde bulunan farklı etnik gruplar aracılığıyla müzik kültürünün geliştiği ve renklendiğini belirtmiştir. Ayrıca müzik kültürü bağlamında etkileşimlerin de doğal olarak müzik kültürünü kozmopolit bir yapıya büründürdüğü öne sürülmüştür (Budak, 2021: 8-9). Genel olarak bu farklı olan kültürlerin, baskın olan kültürün etkisi altında kaldığı ve öteki olarak lanse edilen kültürün müziğini etkilediği görülmüştür. Bu kültürleşme esnasında dillerine eklenen bazı sözcüklerin etkileşimle beraber dili zenginleştiği ve yaratımı da varyantlaşmaya uğrattığını söyleyebiliriz. Kozmopolit yapı, her zaman grupların kendini kültürel olarak korumasını gerektiren zorunlu bir durumu da sezdirmektedir. Müzik kültürü bağlamında düşünülürse bu daha kolay gerçekleşmektedir. Çünkü makamsal müziğin hafıza temelli aktarımı her zaman unutulma karşısında dirençli olmuştur (Budak, 2021: 159). Hatırlamanın kültürel bağlamdaki önemi, kimliksel bir varoluş mücadelesinin sonucunda ortaya çıkan özellikli bir nitelik olarak göze çarpmaktadır.

Oğul (2022), *Müzikte Kimlik, Kimlikte Müzik* adlı yazısında “Etnik kimlik” kavramını; Irk, ulus, etnik grup, halk kavramlarının kimi zaman birbirlerinin yerine kullanıldığını belirtmiştir. Karışıklığın nedeni ise aynı soya bağlılık ifadesinde olduğunu açıklamıştır. Dil, din tarih, kültür birliğine sahip topluluklar olarak görülen etnik tanımı, aynı zamanda aynı toprak üzerinde ortak ekonomik ve toplumsal çıkarlara sahip bireylerin aynı yönetsel birime aidiyet duygularıyla bağlanması üzerine de kurulabilir (Oğul, 2022: 252-253). Kimlik ve soy birliğinin devamı anlatı ve söylemlerle kuşaktan kuşağa yayılma ve sürekliliğe destek olmak şeklinde tasnif edildiğinden bu durumda müziğin bu hatırlama ve sürekliliğin sağlanmasında önemli fonksiyonları olduğu söylenebilir, etnik aktarımların bu coğrafi ses işaretleriyle yeni nesle aktarıldığını belirtebiliriz. İnançların ve dinlerin kültürel açıdan kadimlikle en bağlantılı, en muhafazakâr ve en zor değişen alan olması; bu alana ilişkin tüm kültürel ve müziksel sembollerin hem geçmişe ve geleneklere yönelik olması hem de o inancın mensubu olan topluluklara ait kolektif belleği en net şekilde yansıtan öge olması yönüyle kültürün en arkaik kısmını oluşturan değerli bilgileri barındırmasından (Mustan Dönmez 2019: 98-99) dolayı inanç müziği etnolojisi, etnomüzikoloji disiplini içerisinde kendisine yer bulmuştur.

Sonuç

Kültürel çalışmaların “yerel” çalışmalarla başladığı ve karşılaştırmalı çalışmalarla devam ettiği yapılan literatür ve saha çalışmaları sonucu

görülmüştür. Etnografya çalışmaları sonucu gelişen ve yaygınlaşan etnomüzikoloji, bölgesel/yerel müziklerin kültür bağlamı dikkate alınarak coğrafik koşulları, giyinme tarzları, kadın-erkek iletişim özellikleri, gastronomi gibi yaşamsal gelenek-göreneklerin bir tarz ve biçim oluşturarak ifade edilmesi yoludur. Antropoloji kaynaklı alan çalışması ile başlayan ve etnografik çalışmalarla alanını genişleten etnomüzikoloji, bağlamla bağlantılı müziğin kültür içinde var olma amacını saha çalışması sonucu tespit edip yorumlayan bir disiplin olarak ilerlemektedir. Müziğin hangi açıdan ele alındığı ve müziksel etkinliklerin müzikal davranışa yönlendiren yönü ritüel müziğinde ele alınmıştır. Hayatın çeşitli geçiş aşamalarında geçişin verdiği gerginliği azaltmak ve döngünün sağlıklı ilerlemesini sağlamak için müzikle çeşitli ritüeller düzenlenmektedir. Çalışmamızda özellikle kadınların ifade etme biçimi olan ağıtlar üzerinden etnomüzikolojik yapı analizi tasnif edilmiş ve çeşitli referanslar ışığında bu türün belli bir cins üzerinden (kadın) aktarımında önemli görülen nitelikleri açıklanmıştır. Kadının bebeğine söylediği ninninin, sevdiğinin kaybında ağıta dönüşmesi ve ikisinin de kadın tarafından belli mesajları gizli işlevde içerip aktarımı toplum içindeki cinsiyet rolleri hakkında bilgi verebilmektedir. Doğum esnasında yaşama yüklenen umutlu enerjinin ninnide yankılanması ile ölüm esnasında yaşamdan çekilen libidonun karamsarlık yaratması çift değerli (ambivalan) duyguların kadın tarafından ifade edilmesinde kadının hem yaşam hem de ölüm konusunda daha duyarlı ve hassas bir tutum sergilediğini göstermektedir. Kadın tarafından yakılan ağdın doğaçlama ve resitatif nitelikte olması, kadın ağıtlarının ekofeminist ve ekomüzikolojik incelenebileceğini de göstermektedir. Kadının doğurduğunun kaybına dayanamaması sıklıkla suçluluk duygusuna yol açmakta ve kadın bu suçluluk duygusunun oluşumuna neden olanları ağıtlarında suçlamakta, onlara ilençlerde bulunmakta ve çoğu zaman kaybın yerine geçmesini dilemektedir. Bu tür aktarımlarda dizelerin arasına sıkıştırılmış gizil mesajların olduğu ve kültürel olan bu mesajların kadın dilinin sembolik yapısını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Doğurduğunu yaşatamadığı için derin bir üzüntü yaşayan kadının, kaybın ilk günlerinde dile gelen sözlerinin anlamsız bazı kelimelerden oluştuğu gözlemlenmiş, ilerleyen zamanlarda kader, felek, takdiri ilahi ve özellikle dua edilerek sosyal öğrenme kuramı kapsamında yüklemeler ile bünyesini teskin etmeye çalıştığı görülmüştür. Ekofeminist ve ekomüzikolojik göstergeleri olan bu ağıtların farklı kuramsal yapılarda ele alınması, kadın düşünce sisteminin yeni bakış açılarıyla açığa çıkmasını ve kadın folkloru kapsamında bu düşüncenin değerlendirilebileceğini aynı zamanda edimbilimsel incelemelerle detaylı yorumlanabileceğini göstermektedir. Ağıt yakımının farklı coğrafyalarda değişkenliği; dil, kültür, ezgisel yapı ve ritimsel devinimin değişkenliğini

göstermektedir. Doğaçlamanın süreç içerisinde oluşması ise yeniden yaratım problemlerini ortaya çıkarmakta, aynı kişiyle gerçekleşen birkaç görüşme sonucu bölgesel aktarım nitelikleri hakkında daha doğru bilgiye ulaşılabilceğini göstermektedir. Yöreden yöreye değişen bu yakımların bazen aynı yörede bile çok farklılaştığı; dil, ezgisel ve ritimsel yapıdan kaynaklı farklı okuma ve bedeni yaralamaların duyguyu ifade etme biçimlerinin her bölgede farklılaştığı görülmüştür. Bu farklılaşmada ve aşırıya varan yaralamalarda kadının içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durumun etken olduğu, kalıp yargıların olumsuz yaptırımlarının kadını çaresiz bıraktığı kanısına varılmıştır. Açıklamaya çalıştığımız tüm özellikler, etnomüzikolojinin kültürel boyutunun farklı disiplinlerin metotlarıyla da incelenebileceğini; ölüm, yas, taziye, ağıt gibi müzikal ifade edişlerin topluluk için önemini açığa çıkmasını ve ölüm geçiş ritlerindeki karşılığının anlaşılmasında farklı veriler elde edilebileceğini göstermiştir.

Kaynakça

1. Adızel, B. F. (2019). Etnomüzikolojiye Alain Coulon'un Etnometodoloji Kitabı Perspektifinden Bir Bakış: Yargılama'dan Anlama'ya, Etnomüzikoloji Dergisi Ethnomusicology Journal Yıl/Year: 2, Sayı/Issue: 2.
2. Atayurt, D. (2009). 'Dişil Dil': Bir Örneklem Olarak 1990'larda Türk Edebiyatında 'Kadın' Şairler, Danışman: Prof. Dr. Nurdoğan Rigel, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
3. Aydın, H. (2006). Ataerkil Toplumdaki Kadın Konumu Açısından Ağıt Geleneğine Bir Bakış, Millî Folklor, 2006, Yıl 18, Sayı 71
4. Budak, M. A. (2021). Diyarbakır-Elazığ-Şanlıurfa Kentli Makamsal Müzik Geleneğine Tarihsel ve Analitik Bir Bakış, Danışman Prof. Dr. Cenk Güray, Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Müzik Teorileri Anabilim Dalı, Ankara.
5. Challe, T. (2015). Ecomusicology back to the roots of soundmusic and environmental sustainability, Graduate Center, City University of New York, City University of New York (CUNY), CUNY Academic Works, 5.
6. Clayton, Martin R. L. (1996). Free rhythm: ethnomusicology and the study of music without metre, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, Cambridge University Press, 59(2), pp. 323–332.
7. Çınar, S. vd. (2008). Kadın âşıkların âşık sanatı içerisinde toplumsal rolleriyle konumlanma problemleri, itüdergisi/b sosyal bilimler, Cilt:5, Sayı:2, 45-56.
8. Dağdeviren, M. (2021). Müziksel Öğelerin Kültürel Kimlik Oluşturmadaki Rolünün Etnomüzikolojik Yansımaları, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Denizli.
9. Demir, M. (2022). Müzik Etnografisi, Etnomüzikoloji: Kültürler ve Müzikler, Hazırlayanlar: Ulaş Özdemir, Mehtap Demir, Evrim Hikmet Ögüt, İstanbul: İthaki Yayınları.
10. Doğan, E. (2009). Sinema Filmlerinde İzleyicinin Etkilenmesinde Önemli Rol Oynayan Öğelerden Biri Olarak Film Müziği, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç Dr. Battal Odabaş, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı, İstanbul.
11. Erkan, S. (2021). Ölüyle Yemekli Bir Sohbet, Türk Kültüründe Ağıt Yakmanın Kültürel Kökenleri, Danse Macabre-Ölüm ve Ölüm Uygulamaları, Yayına Hazırlayanlar: Elif Başak Aksoy-Ali Metin Büyükkarakaya, İstanbul: Ege Yayınları.
12. Ersoy Çak, Ş. (2017). Toplumsal Cinsiyet Kuramlarının Müzikoloji ve Etnomüzikoloji Araştırmalarındaki İzleri, The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 62, p. 213-227, Winter I 2017.

13. Ersoy Çak, Ş. (2018). Kadın çığıllıklarının müziğe dönüşümünde “ağlamalar”, Toplumsal Cinsiyet ve Müziğe Dair, Etnomüzikoloji Dergisi Ethnomusicology Journal Yıl/Year: 1, Sayı/Issue: 1 (2018).
14. Ernst, F. (1990). Sanatın Gerekliliği, Çev. Cevat Çapan, Ankara: İmge Kitabevi.
15. Estes, Clarissa P. (2003). Kurtlarla Koşan Kadınlar, Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler, Çeviri: Hakan Atalay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
16. Ferris, W. (1997). Halk şarkıları ve kültür: Charles Seeger ve Alan Lomax, çev F. G. Mirzaoğlu, Milli Folklor, (34), 87-93.
17. Işıltan, A. (2019). Müzikolojide Yenilik ve Eleştirelilik Bağlamında ‘Yeni Müzikoloji’, Danışman: Prof. Dr. Seyit Yöre. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
18. Karaca, F. (2000). Ölüm Psikolojisi, İstanbul: Beyan Yayınları.
19. Kaskoff, E. (2014). A Feminist Ethnomusicology, (Foreword by Suzanne Cusick), University of Illinois Press, Urbana, Chicago and Springfield.
20. Kaygısız, B. (2005). Kadının Felsefi/Edebi Olanakları ve Feminist İzlemlerle İlişkisi Bakımından Djuna Barnes’in “Kumru” Oyunu, (<https://www.academia.edu/40491404>), Erişim Tarihi: 19.11.2021
21. Küçükaksoy, M. E. (2022). Etnomüzikolojide Performans Teorileri, Etnomüzikoloji: Kültürler ve Müzikler, Hazırlayanlar: Ulaş Özdemir, Mehtap Demir, Evrim Hikmet Ögüt, İstanbul: İthaki Yayınları.
22. Merkit, N. (2016). Sigmund Freud’da Uygarlığın Temel Dinamikleri ve Birey Üzerindeki Etkisi, FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2016 Bahar, sayı: 21, s. 123-140.
23. Mirzaoğlu, F. G. (2015). Halk Türküleri, -Konu-İcra-Yapı-Anlam-İşlev, Ankara: Akçağ Yayınları.
24. Mustan Dönmez, B. (2003). Psiko-Etik Bir Fenomen Olan Katarsisin ‘Müzik’teki Görünümü, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Müzik Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
25. Mustan Dönmez, B. (2008). Müziksel İletişim Biçimi Olarak ‘Anadolu Ölüm Ağrıtları’ Doğaçlamaya Dayalı Müziksel İletişim Biçimi Olan ‘Anadolu Ölüm Ağrıtları’nın Diğer İletişim Biçimleri İçindeki Yeri, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs 2008 Cilt: 32 No:1 139-148.
26. Mustan Dönmez B. (2019). Etnomüzikolojinin Temel Kavramları, İstanbul: Bağlam yayınları.
27. Nettl, B. Philip B. ed. (1991). Comparative Musicology and the Anthropology of Music: Essays on the History of Ethnomusicology, Chicago: University of Chicago Press.

28. Oğul, B. (2022). M¼zikte Kimlik, Kimlikte M¼zik, Etnom¼zikoloji: K¼lt¼rler ve M¼zikler, Hazırlayanlar: Ulaş ¼zdemir, Mehtap Demir, Evrim Hikmet ¼đ¼t, İstanbul: İthaki Yayınları.
29. ¼rnek, S. V. (1971). Anadolu Folklorunda ¼l¼m, Ankara: Ankara ¼niversitesi Basımevi.
30. ¼zkiři, Z. G. (2013). M¼zik Disiplini Bağlamında Feminist M¼zik Teorisi ve Cinsiyet Semantiği, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/12 Fall 2013, p. 889-961, Ankara.
31. ¼zt¼rk, O. M. (2014). “Makam M¼ziđinde Ezgi ve Makam İlişkisinin Analizi ve Yorumlanması Açışından Yeni Bir Yaklaşım: Perde D¼zenleri ve Makamsal Ezgi ¼ekirdekleri,” İstanbul Teknik ¼niversitesi, Sosyal Bilimler Enstit¼s¼, M¼zikoloji ve M¼zik Teorisi Anabilim Dalı, M¼zikoloji ve M¼zik Teorisi, Doktora Tezi, İstanbul.
32. Rehding, A. (2011). Ecomusicology between apocalypse and nostalgia. Journal of the American Musicological Society, 64(2), 409–414
33. Reitsma, K. (2014). A New Approach: The Feminist Musicology Studies of Susan McClary and Marcia J. Citron, Musical Offerings, Volume 5, Number 1, pp. 37-63, Indiana University Press.
34. Soykan, ¼. N. (2012). M¼zik Nedir? Felsefi Bir Araştırma, Doğu-Batı D¼ř¼nce Dergisi 62, Doğu-Batı Yay. Ankara. S.30-39.
35. Stebler ¼avuř, M. Zeliha (2008). T¼rk Edebiyatında Mersiyeler, A.¼. T¼rkiyat Araştırmaları Enstit¼s¼ Dergisi Sayı 38, Erzurum.
36. Tacou, C. (2000). Din ve Fenomenoloji, Mircea Eliade’ın Eserlerine Toplu Bakış, ¼ev. Havva K¼ser, İstanbul: İz Yayınları.
37. Temizy¼rek, M. (2019). Ağıt, şiir, Kadın, İstanbul: Edebi şeyler Yayınevi (¼evrimiçi), <https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2019/08/01/kadinlarin-ortulu-tarihine-feminist-bir-erkek-sairin-bakisi-agit-siir-kadin> Erişim tarihi: 03.09.2021
38. Titon, J. T. (2020), Within Ethnomusicology, Where Is Ecomusicology? Music, Sound, and Environment, Etnom¼zikoloji Dergisi, Ethnomusicology Journal, Yıl/Year: 3, Sayı/Issue: 2
39. Weiss, N. (2017). Noise, Music, Speech: The Representation Of Lament In Greek Tragedy, American Journal of Philology, Volume 138, Number 2 (Whole Number 550), Summer 2017, pp. 243-266.

5. Bölüm

Hastanelerdeki İdari Hizmetlerin Yasal Çerçevesi

Nurşen AYDIN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, nursen.aydin@erzurum.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9221-5460>

Giriş

Sağlık hizmetleri, en önemli kamu hizmetlerinden birisidir ve Anayasamızın 56. maddesinde “*Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması*” hükmü ile sağlık hizmeti kamusal hizmet olarak kabul edilmiştir. Sağlık kuruluşları, faaliyetlerini yerine getirirken çeşitli işlemler yapmakta ve eylemlerde bulunmaktadır. Bu işlem ve eylemlerden dolayı kişilerin zarar görmeleri halinde, idareler yaptığı faaliyetlerden sorumlu olurlar ve zarar olması halinde tazmin yükümlülüğü doğar.

Günümüzde sağlık hizmetleri sunumu çok karmaşık bir hale gelmiş, bu karmaşıklık içerisinde belli bir düzenle hizmetin sunumunda hem hastanelerdeki yöneticilerin hem de sağlık çalışanlarının sorumlulukları artmıştır. İdarenin teşhis ve tedavi hizmetleri ile ilgili yükümlülükleri yanında yargı kararlarında "*yan yükümlülükler*"(Can, 2022) olarak ifade edilen organizasyon kusurundan kaynaklanan yükümlülükleri de bulunmaktadır. Sağlık kuruluşlarının organizasyon sorumluluğu kapsamında hem sağlık hizmetlerinin kuruluşu, düzenlenmesi ve işletilmesindeki sorunlar hem de sağlık kurumu yöneticilerinin denetim sorumluluğu yer almaktadır (Danıştay 10. Daire Başkanlığı, 2019/6908 E. 2021/6225 K.). İşte tüm bu nedenlerle sağlık hizmeti sunumundaki hem sağlık çalışanları hem de başta yöneticiler olmak üzere idare çalışanlarının sağlık hizmeti sunumu ile ilişkili olan yasal mevzuatı bilmesi ve verdikleri hizmet sürecinde bu yasal çerçevedeki temel ilkelere dikkat etmeleri gerekmektedir.

Hastanelerdeki Hizmetleri Etkileyen Yasal Düzenlemeler

Hukuk kaynaklarına uyulması zorunludur ve bu kaynakların belirli bir sıralaması yani normlar hiyerarşisi bulunmaktadır. Sıralamada en üstte Anayasa bulunmaktadır. Daha sonra sırasıyla kanunlar, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ve yönetmelikler gelir. Hiçbir hukuki düzenleme kendisinden üstte bulunan hukuki düzenlemeye aykırı olamaz. Ayrıca kendisinden önce olan düzenlemeye göre daha somut hususlar düzenlenmiş olmalıdır.

Yasalarımıza göre yasama yetkisi devredilmemektedir. Ancak kanunla düzenlenmesi zorunlu olan konular için yasama organı kanun çıkartıp uygulanmasının düzenlenmesi için yönetmelik, yönerge gibi yönetsel metinler hazırlanabilir.

Sağlık mevzuatı kapsamında oldukça fazla kanun, tüzük, yönetmelik vardır ve uygulamaya yönelik olarak genelge, yönerge ve tebliğ de çok fazladır. Bu bölümde, başta sağlık yöneticileri olmak üzere sağlık yönetimi alanında çalışan akademisyenler, her kademedeki yöneticiler, politika belirleyiciler, sağlık çalışanları için önemli olan ve hastanelerdeki hizmet sunumu sırasında rehber

olacak şekilde bir çerçeve oluşturmak amacı ile yasal mevzuat içerisindeki önemli kanun, tüzük ve yönetmeliklerden bazıları aşağıda açıklanmıştır.

1. Anayasa

Anayasa, Devlet ve kişilere ilişkin temel hukuk kurallarını düzenler. Anayasada Devletin temel yapısı, kuruluşu, yönetim biçimi, Devletin temel organları, bunların birbirleriyle olan ilişkileri düzenlenmiş ayrıca kişilere yönelik olarak da kişilerin temel hak ve özgürlükleri düzenlenmiştir. Anayasanın (RG. 9.11.1982, S.17863) 11. Maddesine göre “*Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır (Anayasa m. 11)*”.

1982 Anayasasının başlangıç hükümlerinde, “*Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu*” kabul edilmiştir. Anayasanın 5. maddesine göre “*kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak.*” Devletın temel amaç ve görevlerındendir.

Günümüzde gelişmiş çağdaş ülkelerde sağlık hizmetleri anayasal güvence altına alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da sağlık konusuna yer verilmiştir. Sağlık hakkı temel hak ve özgürlükler içerisinde yer alan anayasal bir haktır. Sağlık hakkı çerçevesinde devletin, sağlığın korunması, teşhis ve tedavi edilmesi gibi temel işlevleri bulunmaktadır.

Anayasa, sağlık hakkı ve sağlık hizmetleriyle ilgili olarak, yaşama hakkı, özgürlük, çalışma şartları ve dinlenme hakkı, sağlık hizmetleri ve sosyal güvenlik hakkı konularında düzenlemeler yapmıştır.

1982 Anayasası'nın 17. maddesinin ilk iki fıkrasındaki “*Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz.*” hükmüyle, kişilerin yaşam hakkı, dolayısıyla sağlık hakkı temel bir anayasal hak olarak düzenlemiştir.

Buna göre Anayasamız yaşama hakkını temel bir hak olarak kabul etmiş ve bu hakkın sağlıklı ve dengeli bir çevrede olması gerektiğini değerlendirmiştir. Ayrıca kişinin vücut bütünlüğüne ancak “*tıbbi zorunluluklar ve kanunda*

belirtilen hâller”de, bunların dışında kişinin bu konuda rızasının olması halinde dokunulabileceği belirtilmiştir.

Anayasa'nın “Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması” başlıklı 56. Maddesinde, “*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir. Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler. Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir. Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir.*” hükmüne yer verilmiştir.

Bu hüküm ve Anayasamızın yukarıda açıkladığımız diğer hükümleri, sağlıkla ilgili yasal mevzuatın temelini oluşturmaktadır. Tüm sağlık yöneticileri ve sağlık çalışanlarının sağlıkla ilgili yasal düzenlemeler çerçevesinde hizmetlerini sunmaları gerekmektedir.

Bireyin ve toplumun sağlığına yönelik Anayasamızdaki diğer hükümler şunlardır:

- “*Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar. Dinlenmek, çalışanların hakkıdır (m.50).*”
- “*Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar (m.41).*”
- “*Devlet, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden korumak için gerekli tedbirleri alır (m.58).*”
- “*Devlet, her yaştaki Türk vatandaşlarının beden ve ruh sağlığını geliştirecek tedbirleri alır, sporun kitlelere yayılmasını teşvik eder (m.59).*”
- “*Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliğini sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar (m.60).*”
- “*Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır (m.61).*”

Anayasamız, normlar hiyerarşisine göre en üstte yer aldığı için sağlık hizmetleri ile ilgili çıkartılacak kanun, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, yönetmelik ve diğer yasal düzenlemeler yukarıda açıklanan Anayasa'daki bu düzenlemelere aykırı olamazlar.

Ancak Anayasanın “*Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler*” konularını düzenleyen Üçüncü Bölümündeki 65. maddesinde “*Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.*” hükmü ile yukarıdaki düzenlemelere genel bir sınırlama getirmiştir.

2. Uluslararası Antlaşmalar

Uluslararası belgelerde sağlık hizmetleri, uzun yıllardan beri Anayasalardaki temel haklar kapsamında ele alınmış, ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmişlik düzeylerine, devletlerin yapısına göre çeşitli şekillerde düzenlenmiştir ve kapsamaları belirlenmiştir.

Anayasamızın 90. Maddesinde “*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. (Ek cümle: 7/5/2004-5170/7 md.) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.*” hükmüne göre milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir.

Anayasamızın 90. Maddesine kapsamında hukukumuzun bir parçası haline gelmiş sağlık alanında birçok milletlerarası antlaşma vardır. Bunlardan bazı önemli antlaşmalar aşağıda belirtilmiştir:

- 18 Mayıs 1954'de onaylanan “*İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi*”
- 25.02.1988'de onaylanan “*İşkencenin ve Gayri İnsani ya da Küçültücü Ceza ve Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi*”
- 03.12.2003'de onaylanan “*Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunmasına Dair Sözleşme*”

Uluslararası hukukta sağlık hakkına yönelik olarak yapılan diğer önde gelen düzenlemeler ise “*Dünya Sağlık Örgütü Anayasası/Anatüzüğü, Avrupa Sosyal Şartı: Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi, Dünya Tabipler Birliği Bildirgeleri, Alma Ata Bildirgesi, Lizbon Bildirgesi*” dir.

3. Kanunlar

Kanunlar “*Anayasanın yetki verdiği TBMM tarafından (m.87), Anayasada öngörülen kanun yapma usul ve esasları doğrultusunda (m.88) kabul edilen ve Cumhurbaşkanınca Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren genel, soyut ve sürekli nitelikli yazılı hukuk kuralları*” olarak tanımlanmaktadır (Akipek Öcal, 2019). Kanunlar Anayasaya aykırı olamazlar.

Sağlıkla hizmetleri ile ilgili konularda doğrudan ya da dolaylı olarak düzenleme yapan birçok kanun ve kanun hükmünde kararname mevcuttur. Bunların önde gelenleri Ek 1 de sunulmuştur. Aşağıda önde gelen bazı kanunların sağlık hizmetlerini ilgilendiren kısımları açıklanacaktır.

3.1 Türk Ceza Kanunu

Sağlık hizmeti verilirken meydana gelebilecek suçlarda uygulanan en temel yasa Türk Ceza Kanunudur. Türk Ceza Kanunu'nun amacı; *“kişi hak ve özgürlüklerini, kamu düzen ve güvenliğini, hukuk devletini, kamu sağlığını ve çevreyi, toplum barışını korumak, suç işlenmesini önlemektir. Kanunda, bu amacın gerçekleştirilmesi için ceza sorumluluğunun temel esasları ile suçlar, ceza ve güvenlik tedbirlerinin türlerini”* düzenlemektir.

Türk Ceza Kanunu'nun 20. maddesine göre ceza sorumluluğu şahsîdir. Yani kimse başka birisinin yaptığı işten sorumlu olamaz. Suç kastın varlığı halinde oluşur. Kast, suçun kanunî tanımındaki unsurların bilerek ve istenerek gerçekleştirilmesidir. Bilme, suçu işleyen kişinin hareketi düşünüp sonucu tahmin edebilmelidir. İsteme ise hareketin sonucunun istenmesi anlamındadır. Kişi ortaya çıkan sonucu istememişse kast vardır denemez. Eğer kişi, suçun kanunda tanımlanmış olan unsurların gerçekleşebileceğini öngörmesine rağmen yine de o eylemi yaptıysa bu durumda olası kast vardır denilebilir. Hekimler açısından bakıldığında yetkinlik dışı yapılan bir tıbbi girişim halinde eğer hasta zarar görürse olası kastın olduğu söylenebilir (TTB, 2005).

Taksir ise dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırılık dolayısıyla bir davranışın, suçun kanunî tanımında belirtilen neticesi öngörülmeden gerçekleştirilmesidir. Türk Ceza Kanununda taksir ile ilgili hususlar şunlardır (m. 22):

- *“Taksirle işlenen fiiller, kanunun açıkça belirttiği hâllerde cezalandırılır.*
- *Kişinin öngördüğü neticeyi istememesine karşın, neticenin meydana gelmesi hâlinde bilinçli taksir vardır.*
- *Taksirle işlenen suçtan dolayı verilecek olan ceza failin kusuruna göre belirlenir.*
- *Birden fazla kişinin taksirle işlediği suçlarda, herkes kendi kusurundan dolayı sorumlu olur. Her failin cezası kusuruna göre ayrı ayrı belirlenir.*
- *Taksirli hareket sonucu neden olunan netice, münhasıran failin kişisel ve ailevî durumu bakımından, artık bir cezanın hükmedilmesini gereksiz kılacak derecede mağdur olmasına yol açmışsa ceza verilmez.”*

Taksire hekimler yönünden bakıldığında, *“temel tanı ve tedavi protokollerine, temel tıp ilkelerine aykırı tıbbi girişimler ve tutumlar bilinçli taksir olarak düşünülebilir”*(TTB, 2005).

Türk Ceza Kanunu'nun 45. Maddesinde cezanın tanımı “*suç karşılığında uygulanan yaptırım*” olarak yapılmıştır. Cezalar, hapis ve adli para cezaları şeklinde olabilir. Ceza Kanununun güvenlik tedbirleri kapsamında belli hakları kullanmaktan yoksun bırakılma cezası da bulunmaktadır. Kişi, kasten işlemiş olduğu suçtan dolayı hapis cezasına mahkûmiyetin kanuni sonucu olarak; bir kamu kurumunun veya kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşunun iznine tâbi bir meslek veya sanatı, kendi sorumluluğu altında serbest meslek erbabı veya tacir olarak icra etmekten yoksun bırakılabilir (m. 53). Bu duruma örnek olarak hekimlik mesleğinin sağladığı hak ve yetkilerden birinin kötüye kullanılması nedeniyle ortaya çıkacak olan suçlar gösterilebilir (TTB, 2005). Türk Ceza Kanunu'nun 61. maddesine göre cezalar belirlenirken aşağıdaki hususlar göz önünde bulundurulur:

- “*Suçun işleniş biçimi,*
- *Suçun işlenmesinde kullanılan araçlar,*
- *Suçun işlendiği zaman ve yer,*
- *Suçun konusunun önem ve değeri,*
- *Meydana gelen zarar veya tehlikenin ağırlığı,*
- *Failin kast veya taksire dayalı kusurunun ağırlığı,*
- *Failin güttüğü amaç ve saiki.”*

Türk Ceza Kanunu'nda çok sayıda suç tipi tanımlanmıştır. Türk Ceza Kanunu'nda tanımlanmış ve sağlık hizmetlerini etkileyen başlıca maddeler aşağıdaki tabloda açıklanmıştır:

Tablo 1 Türk Ceza Kanunu'nda Tanımlanmış Sağlık Hizmetleri ile İlişkili Başlıca Hükümler

1. Kişilere Karşı Suçlar (İkinci Kısım)

Hayata Karşı Suçlar

- Kasten öldürme
- İntihar
- Taksirle öldürme

Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar

- Kasten yaralama
- Taksirle yaralama
- İnsan üzerinde deney
- Organ veya doku ticareti

Çocuk Düşürtme, Düşürme veya Kısırlaştırma

- Çocuk düşürtme
- Kısırlaştırma

Hürriyete Karşı Suçlar

- Tehdit
- Şantaj

- Cebir
- İnanç, düşünce ve kanaat hürriyetinin kullanılmasını engelleme
- Nefret ve ayırıcılık
- Kişilerin huzur ve sükununu bozma
- Israrlı takip

Şerefe Karşı Suçlar

- Hakaret
- Haksız fiil nedeniyle veya karşılıklı hakaret

Özel Hayata ve Hayatın Gizli Alanına Karşı Suçlar

- Haberleşmenin gizliliğini ihlâl
- Özel hayatın gizliliğini ihlâli
- Kişisel verilerin kaydedilmesi
- Verileri hukuka aykırı olarak verme veya ele geçirme

2. Toplum Karşı Suçlar (Üçüncü Kısım)

Genel Tehlike Yaratan Suçlar

- Genel güvenliğin kasten tehlikeye sokulması
- Genel güvenliğin taksirle tehlikeye sokulması
- Radyasyon yayma
- Atom enerjisi ile patlamaya sebebiyet verme
- Tehlikeli maddelerin izinsiz olarak bulundurulması veya el değiştirmesi
- Akıl hastası üzerindeki bakım ve gözetim yükümlülüğünün ihlâli

Çevreye Karşı Suçlar

- Çevrenin kasten kirletilmesi
- Çevrenin taksirle kirletilmesi

Kamunun Sağlığına Karşı Suçlar

- Zehirli madde katma
- Bozulmuş veya değiştirilmiş gıda veya ilaçların ticareti
- Kişilerin hayatını ve sağlığını tehlikeye sokacak biçimde ilâç yapma veya satma
- Bulaşıcı hastalıklara ilişkin tedbirlere aykırı davranma
- Usulsüz ölü gömülmesi

Kamu Güvenine Karşı Suçlar

- Mühürde sahtecilik
- Resmî belgede sahtecilik
- Resmî belgeyi bozmak, yok etmek veya gizlemek
- Resmî belgenin düzenlenmesinde yalan beyan
- Suç işlemek amacıyla örgüt kurma

Ekonomi, Sanayi ve Ticarete İlişkin Suçlar

- İhaleye fesat karıştırma
- Fiyatları etkileme

Bilişim Alanında Suçlar

- Sistemi engelleme, bozma, verileri yok etme veya değiştirme

3. Millete ve Devlete Karşı Suçlar (Dördüncü Kısım)

Kamu İdaresinin Güvenilirliğine ve İşleyişine Karşı Suçlar

- Zimmet
- İrtikâp
- Kamu görevinin usulsüz olarak üstlenilmesi
- Rüşvet
- Yetkili olmadığı bir iş için yarar sağlama
- Görevi kötüye kullanma
- Göreve ilişkin sırrın açıklanması
- Kamu görevinin terki veya yapılmaması
- Kişilerin malları üzerinde usulsüz tasarruf
- Denetim görevinin ihmali

Adliye Karşı Suçlar

- Kamu görevlisinin suçu bildirmemesi
- Sağlık mesleği mensuplarının suçu bildirmemesi
- Suç delillerini yok etme, gizleme veya değiştirme
- Genital muayene
- Gizliliğin ihlâli

3.2 Ceza Muhakemesi Kanunu

Bu kanun, ceza muhakemesinin nasıl yapılacağı hususundaki kuralları, bu sürece katılan kişilerin hak, yetki ve yükümlülüklerini düzenler. Görev, yetkili mahkeme, yetkisizlik, sağlık kurumunda gözlem altına alınma, sağlık kontrolünün nasıl yapılacağı gibi ceza muhakemesine yönelik hususlar açıklanmıştır.

3.3 Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun

Bu kanun sağlık hizmetlerine yönelik olarak düzenlenmiş bir kanundur. 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun'da sağlık hizmetleri, *“İnsan sağlığına zarar veren çeşitli faktörlerin yok edilmesi ve toplumun bu faktörlerin tesirinden korunması, hastaların tedavi edilmesi, bedeni ve ruhi kabiliyet ve melekeleri azalmış olanların işe alıştırılması (Rehabilitasyon) için yapılan tıbbî faaliyetler sağlık hizmetidir.”* denilerek tanımlanmıştır. Bu kanun ile İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde tanımlanan sağlık hakkından faydalanmanın sosyal adalete uygun bir şekilde yürütülmesi için sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesine yönelik gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Sağlık teşkilatının kuruluş ve vazifeleri, sağlık hizmetlerinin yürütülmesi, sosyalleştirmenin tatbik ve teşmili, özel daire, genel kurul, mahalli sağlık kurulları, personele dair hükümler ve mali hükümler açıklanmıştır.

4 Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi

Anayasamızda, Cumhurbaşkanı Devletin başıdır ve aynı zamanda yürütme yetkisine sahiptir. Cumhurbaşkanının yürütme yetkisine ilişkin konularda

“Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” çıkarma yetkisi bulunmaktadır. Ancak bu yetki Anayasanın ikinci kısmının birinci, ikinci ve dördüncü bölümlerinde tanımlanmış olan temel haklar, kişi hakları ve ödevleri, siyasi haklar ve ödevlerle ilgili konuları kapsamamaktadır. Ayrıca, Anayasa’da münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen ve kanunda açıkça düzenlenen konularda da kararname çıkarma yetkisi tanınmamıştır.

Sağlık hizmetlerini de ilgilendiren kararnamelere örnek olarak “Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” ve “Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”ni gösterebiliriz.

5 Kanun Hükümünde Kararnameler

Bakanlar Kurulunun, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden (TBMM) aldığı yetkiye dayanarak çıkardığı Kanun Hükümünde Kararnameler kanun hükmündedir (Anayasa m. 91). Kanun hükmünde kararnameler yasama organından geçinceye kadar kanunlara eşittirler ve TBMM’de onaylandıkları zaman kanun olurlar. Kanun hükmünde kararnameler, Kanun çıkartmanın çok uzun zaman alması ve olağanüstü durumlar olduğunda çıkarılabilir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde başbakan ve bakanlar kurulu olmadığı için Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan kanun hükmünde kararname ve tüzüklerin artık çıkarılmamaktadır. Ancak mevcut kanun hükmünde kararname ve tüzükler değiştirilinceye veya yürürlükten kaldırılıncaya kadar geçerliliği devam etmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No. 6771, Kabul Tarihi:21/01/2017, Geçici 21/F).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde sağlık hizmetlerine yönelik çıkarılan en önemli kararname “Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükümünde Kararname”dir. Bu kararname ile Sağlık Bakanlığı ve bağlı kuruluşlarının teşkilat, görev, yetki ve sorumlulukları düzenlenmiştir.

6 Tüzükler

Tüzükler, Anayasanın 115. Maddesine göre "Bakanlar Kurulu tarafından kanunun uygulanmasını göstermek veya emrettiği işleri belirtmek üzere, kanunlara aykırı olmamak ve Danıştay'ın incelemesinden geçirilmek şartıyla çıkarılabilir. Tüzükler, Cumhurbaşkanınca imzalanır ve kanunlar gibi yayımlanır." (AY.m.115). Kanunlar ile soyut olarak tanımlanan hususlar Tüzükler ile daha somut bir şekilde açıklanır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde başbakan ve bakanlar kurulu olmadığı için Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan kanun hükmünde kararname ve tüzüklerin artık çıkarılmamaktadır. Ancak mevcut kanun hükmünde kararname ve tüzükler değiştirilinceye veya yürürlükten kaldırılıncaya kadar geçerliliği devam etmektedir (Geçici 21/F). Sağlık hizmetleri ile ilgili tüzükler Ek 1’de sıralanmıştır.

7 Yönetmelikler

Yönetmelikler, Anayasanın 124. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre; *“Cumhurbaşkanı, bakanlıklar ve kamu tüzelkişileri, kendi görev alanlarını ilgilendiren kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla, yönetmelikler çıkarabilirler. Hangi yönetmeliklerin Resmî Gazetede yayımlanacağı kanunda belirtilir.”* şeklinde belirtilmiştir.

Yönetmelikler, Anayasa’da belirtilen hangi makam tarafından çıkarılsa çıkarılsın, sebep unsuru mutlaka bir Kanun veya Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine dayanmalıdır. Eğer bir alanda daha önce Kanun veya Kararname ile hiçbir düzenleme yapılmamışsa o alanda yönetmelik çıkarılamaz. Yönetmeliklerin Resmî Gazetede yayımlanması şart değildir ve Anayasada herhangi bir şekil şartı belirtilmemiştir.

Sağlık hizmetleri sunanların uymak zorunda olduğu ve uygulamada en belirleyici yönetmeliklerden birisi Hasta Hakları Yönetmeliğidir. *Hasta Hakları Yönetmeliği* ilk defa 01 Ağustos 1998 tarihinde yayımlanmıştır. Yönetmeliğin amacı, *“Temel insan haklarının sağlık hizmetleri sahasındaki yansımaları olan ve başta Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında, diğer mevzuatta ve milletlerarası hukuki metinlerde kabul edilen “hasta hakları”nı somut olarak göstermek ve sağlık hizmeti verilen bütün kurum ve kuruluşlarda ve sağlık kurum ve kuruluşları dışında sağlık hizmeti verilen hallerde, insan haysiyetine yakışır şekilde herkesin “hasta hakları”ndan faydalanabilmesine, hak ihlallerinden korunabilmesine ve gerektiğinde hukuki korunma yollarını fiilen kullanabilmesine dair usul ve esasları düzenlemek”* şeklinde belirtmiştir (m. 1).

Hasta Hakları Yönetmeliği, *“sağlık hizmeti verilen resmi ve özel bütün kurum ve kuruluşları, bu kurum ve kuruluşlarda veya bunların dışında hizmete katılan her kademedeki ve unvandaki ilgilileri ve hizmetten faydalanma hakkını haiz olan bütün fertleri kapsar”* (m. 2).

Hasta Hakları Yönetmeliğinin tanımlar konusundaki düzenlemesine (madde 4 ve 6) göre; hasta, sağlık hizmetlerinden faydalanma ihtiyacı bulunan kimsedir. Personel, hizmetin, resmi veya özel sağlık kurumlarında ve kuruluşlarında veya serbest olarak sunulmasına bakılmaksızın, sağlık hizmetinin verilmesine iştirak

eden bütün sağlık meslekleri mensupları ve sağlık meslekleri mensubu olmasa bile sağlık hizmetinin verilmesine sorumlu olarak iştirak eden kimselerdir.

Hasta hakları, sağlık hizmetlerinden faydalanma ihtiyacı bulunan fertlerin, sırf insan olmaları sebebiyle sahip buldukları ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, milletlerarası anlaşmalar, kanunlar ve diğer mevzuat ile teminat altına alınmış bulunan haklarıdır.

Hasta Hakları Yönetmeliğinin 5. Maddesinde sağlık hizmetlerinin sunulması sırasında uyulması gereken temel ilkeler sıralanmıştır. Hasta Hakları Yönetmeliğinin 6 ve müteakip maddelerinde; “*sağlık hizmetlerinden faydalanma hakkı, sağlık durumu ile ilgili bilgi alma hakkı, hasta haklarının korunması, tıbbi müdahalede hastanın rızası ve tıbbi araştırmalara*” yönelik haklar açıklanmıştır. Diğer haklarda ise güvenliğin sağlanması, dini vecibelerin yerine getirebilmesi gibi ilave haklar tanımlanmıştır.

Hasta Hakları Yönetmeliğinin 42 ve müteakip maddelerinde Sorumluluk ve Hukuki Korunma Yolları açıklanmıştır. Bu bağlamda “*Müracaat, şikayet ve dava hakkı, Sağlık kurum ve kuruluşlarının sorumluluğu, Devlet memuru veya diğer kamu görevlisi personelin sorumluluğu, Kamu personelinin sorumluluğunu tespit Usulü, Kamu personeli hakkındaki müeyyideler ve Kamu görevlisi olmayan personelin sorumluluğu*” hususları açıklanmıştır.

Sağlık hizmetleri sunumu ile ilgili önde gelen yönetmelikler Ek 1’de sunulmuştur.

8 Genel Düzenleyici İdari İşlemler (Genelgeler, Yönergeler, Tebliğler)

Genel Düzenleyici İdari İşlemler: Genelgeler, yönergeler, tebliğler karar, genel emir, ilan, tarife vb. çeşitli isimlerle karşımıza çıkar. Genel olarak “Adsız düzenleyici işlemler” olarak adlandırılmaktadırlar.

Adsız düzenleyici işlemler, hukuki kurallar bütünündeki hiyerarşide, kanun, tüzük ve yönetmeliklerden sonra gelirler.

Her şeyin kanunlarla düzenlemesi imkânsızdır. İdareler, görevlerini yerine getirirken genel bir düzenleme yetkisi kullanırlar. İdare, kanunların uygulanmasını sağlamak üzere kanunun sınırları içinde kalmak ve kanuna uygun olmak şartıyla ayrıntıları düzenlemek üzere kural koyucu işlemler yaparlar.

Sağlık hizmetleri ile ilgili birçok genel düzenleyici idari işlemler (genelgeler, yönergeler, tebliğler) bulunmaktadır. Sağlık hizmeti sunan hem profesyonellerin hem de sağlık yöneticilerinin iş ve işlemlerinde bu düzenlemelere uymaları gerekmektedir. Aşağıda bazı genel düzenleyici işlemlere örnek verilmiştir.

“*Ceza Muhakemesinde Beden Muayenesi, Genetik İncelemeler ve Fizik Kimliğin Tespiti Hakkında Yönetmelik (01 Haziran 2005 tarih ve 25832 sayı)*” ile

beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması, moleküler genetik incelemelerin yapılması ve fizik kimliğin tespitinde uyulacak esaslar açıklanmıştır.

“*Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği (01 Haziran 2005 tarih ve 25832 sayı)*”nin 9. maddesinde “Sağlık Kontrolü” yapılması usul ve esasları açıklanmıştır.

“*2005/143 Sayılı Adli Tabiplik Hizmetlerinin Yürütülmesinde Uyulacak Esaslar Hakkında Genelge*”, adli tabiplik hizmetleriyle ilgili yasal çerçeve, TCK ve CMK doğrultusunda adli tabiplik uygulamalarında ortaya çıkan yeni durum, sağlık hizmet sunumunda yapılması gerekenler ve alınması gereken tedbirlerle ilgili düzenlemeleri içermektedir.

Sağlık Bakanlığı Tarafından “*Yeni Türk Ceza Kanunu’nda Tanımlanan Yaralama Suçlarının Adli Tıp Açısından Değerlendirilmesi ve Adli Rapor Tanzimi için Yayımlanan Rehber*” (Sağlık Bakanlığı, Adli Tabiplik Hizmetleri), TCK’ya göre adli vakaların değerlendirilmesi ve rapor tanziminde yol gösterici olmak ve ayrıntılı bilgi vermek üzere hazırlanmıştır.

Yukarıda açıklanan yasal düzenlemelerden anlaşılacağı üzere sağlık hizmetleri verilirken çağın tıbbi gereklerine uygun olarak gerekli iş ve işlemler yürütülürken diğer taraftan yasal mevzuatın gerektirdiği düzenlemelerin gereği de yerine getirilmelidir.

Örneğin sağlık kurulu hizmetleri genel olarak Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği ve Sağlık Uygulama Tebliğinde belirtilen usul ve esaslara göre yürütülmektedir. Özelde ise verilecek sağlık kurulu raporunun niteliğine göre, ilgili yönetmelikte belirtilen usul ve esaslara göre yürütülür. Yani Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği ve Sağlık Uygulama Tebliğinde belirtilen usul ve esaslara göre sağlık kurulu birimleri ve işleyişleri oluşturulur. Verilecek heyet raporunun cinsine göre ilgili mevzuatında belirlenen tahlil ve tetkikler yapılarak gerekli diğer iş ve işlemler yapılarak raporlar tanzim edilir.

Sonuç

Sağlık hizmetleri, önemli kamusal hizmetlerdir. Sağlık hizmetleri sunumunda tüm sağlık çalışanları için bağlayıcı olan oldukça kapsamlı yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Sağlık hizmeti sunumu ile ilişkili olarak ortaya çıkabilecek zararlar ve bu zararların tazmin edilmesi, sağlık hizmetlerini düzenleyen ve sınırlandıran yasal düzenlemeler çerçevesinde yapılmaktadır. Sağlık hizmeti sunumu sürecinde ortaya çıkabilecek zararlardan, sağlık kuruluşunun kuruluşu, işleyişi, tıbbi malzeme/cihaz temininden tutun da sağlık profesyonellerinin kusuruna kadar tüm aşamalarda hem idarenin hem de sağlık çalışanlarının sorumluluğu vardır.

İster yönetici olsun ister sağlık profesyoneli, her kademedeki sağlık çalışanının hizmet verdiği alanla ilgili olarak mesleki bilgi ve deneyimlerinin yanında yasal düzenlemelerin getirdiği sorumluluklarına da dikkat etmesi gerekmektedir. Bunun için mesleki eğitim ve gelişim faaliyetlerinde yasal düzenlemeler ve adli hizmetlere yönelik eğitimlerin düzenlenmesi, çeşitli etkinliklerle sağlık profesyonellerinde farkındalık oluşturulması oldukça faydalı olacaktır.

Kaynaklar

1. Akipek Öcal, Ş. (2019). Giriş ve temel kavramlar. In H. Bahar Sayın (Ed.), *Sağlık hukuku*. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3449, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2297.
2. Can, H. (2022). Sağlık hizmetlerinde idarenin organizasyon sorumluluğu. *TBB Dergisi*, 161, 183–224. www.anayasa.gov.tr
3. TTB. (2005). *Türk Ceza Kanunu: Hekimler ve sağlık ortamına ilişkin maddeleri yorum, öneri ve eleştiriler* (1st ed.). Türk Tabipleri Birliği Yayınları. <http://www.ttb.org.tr>

Ek 1: Sağlık Hizmetleri ile İlgili Yasal Düzenlemeler

Kanunlar:

- 992 Sayılı Seriri Tahhariat ve Tahlilat Yapılan Masli Teamüller Aramlan Umuma Mahsus Bakteriyoloji ve Kimya Laboratuvarları Kanunu (R. G. 30 Mart 1927 Tarih / 580 Sayı)
- 1219 Sayılı Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun (R. G. 04 Nisan 1928 Tarih / 863 Sayı)
- 1262 Sayılı İспенçiyari ve Tıbbî Müstahzarlar Kanunu (R. G. 26 Mayıs 1928 Tarih / 898 Sayı)
- 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (R. G. 06 Mayıs 1930 Tarih / 1489 Sayı)
- 2219 Sayılı Hususi Hastaneler Kanunu (R. G. 05 Haziran 1933 Tarih / 2419 Sayı)
- 2767 Sayılı Sıtma ve Frengi İlaçları Hakkında Kanun (R. G. 07 Haziran 1935 Tarih / 3029 Sayı)
- 3153 Sayılı Radyoloji, Radiyom ve Elektrikle Tedavi ve Diğer Fizyoterapi Müesseseleri Hakkında Kanun (R. G. 28 Nisan 1937 Tarih / 3591 Sayı)
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Teşkiline Dair Kanun (R. G. 30 Aralık 1940 Tarih / 3959 Sayı)
- 3958 Sayılı Gözlükçülük Hakkında Kanun (R. G. 30 Aralık 1940 Tarih / 4703 Sayı)
- 5368 Sayılı Verem Savaşı Hakkında Kanun (R. G. 15 Nisan 1949 Tarih / 7183 Sayı)
- 6023 Sayılı Türk Tabipleri Birliği Kanunu (R. G. 31 Ocak 1953 Tarih / 8323 Sayı)
- 6197 Sayılı Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun (R. G. 24 Aralık 1953 Tarih / 8591 Sayı)
- 6283 Sayılı Hemşirelik Kanunu (R. G. 02 Mart 1954 Tarih / 8647 Sayı)

- 6643 Sayılı Türk Eczacılar Birliği Kanunu (R. G. 02 Şubat 1956 Tarih / 9223 Sayı)
- 7402 Sayılı Sıtmanın İmhası Hakkında Kanun (R. G. 11 Ocak 1960 Tarih / 10402 Sayı)
- 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun (R. G. 12 Ocak 1961 Tarih / 10705 Sayı)
- 555 Sayılı Sağlık Eğitim Enstitüleri Kuruluş Kanunu (R. G. 10 Nisan 1965 Tarih / 11976 Sayı)
- 2238 Sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması ve Nakli Hakkında Kanun (R. G. 03 Haziran 1979 Tarih / 16655 Sayı)
- 2659 Sayılı Adli Tıp Kurumu Kanunu (R. G. 14 Nisan 1982 Tarih / 17670 Sayı)
- 2827 Sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun (R. G. 27 Mayıs 1983 Tarih / 18059 Sayı)
- 181 Sayılı Sağlık Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (R. G. 14 Aralık 1983 Tarih / 18251 Sayı)
- Kanslerle Savaş Daire Başkanlığı Kuruluş Kanunu (R. G. 14 Aralık 1983 Tarih / 18351 Sayı)
- 3224 Sayılı Türk Diş Hekimleri Birliği Kanunu (R. G. 25 Haziran 1985 Tarih / 18792 Sayı)
- 3294 Sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu (R. G. 14 Haziran 1986 Tarih / 19134 Sayı)
- 3359 Sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu (R. G. 15 Mayıs 1987 Tarih / 19461 Sayı)
- 3816 Sayılı Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşlanması Hakkında Kanun (R. G. 03 Temmuz 1992 Tarih / 21273 Sayı - R. G. 13 Ağustos 1992 Tarih / 21314 Sayı)
- 4128 Sayılı Kanun ile Değişik 560 sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararname (R. G. 28 Haziran 1995 Tarih / 22327 Sayı)
- 4128 Sayılı Kanun ile Değişik 560 sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararname (R. G. 07 Kasım 1995 Tarih / 22456 Sayı)
- 5179 Sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun (R. G. 05 Haziran 2004 Tarih / 25483 Sayı)

- 5193 Sayılı Optisyenlik Hakkında Kanun (R. G. 26 Haziran 2004 Tarih / 25504 Sayı)
- 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu (R. G. 12 Ekim 2004 Tarih / 25611 Sayı)
- 5258 Sayılı Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun (R. G. 09 Aralık 2004 Tarih / 25665 Sayı)
- 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (R. G. 17 Aralık 2004 Tarih / 25673 Sayı)
- 5324 Sayılı Kozmetik Kanunu (R. G. 24 Mart 2005 Tarih / 25771 Sayı)
- 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (R. G. 16 Haziran 2006 Tarih / 26200 Sayı)
- 5624 Sayılı Kan ve Kan Ürünleri Kanunu (R. G. 02 Mayıs 2007 Tarih / 26510 Sayı)
- 663 Sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (R. G. 02 Kasım 2011 Tarih / 28103 Sayı)
- 6569 Sayılı Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığına İlişkin Bazı Düzenlemeler ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (R. G. 26 Kasım 2014 Tarih / 29187 Sayı)

Tüzükler:

- Tıbbi Deontoloji Tüzüğü (R. G. 19 Şubat 1960 Tarih / 10436 Sayı)
- Türk Eczacılar Deontoloji Tüzüğü (R. G. 27 Temmuz 1968 Tarih / 12961 Sayı)
- Özel Hastaneler Tüzüğü (R. G. 01 Ocak 1983 Tarih / 17924 Sayı)
- Rahim Tahliyesi ve Sterilizasyon Hizmetlerinin Yürütülmesi ve Denetlenmesine İlişkin Tüzük (R. G. 18 Aralık 1983 Tarih / 18255 Sayı)
- Tıpta Uzmanlık Tüzüğü (R. G. 19 Haziran 2002 Tarih / 24790 Sayı)

Yönetmelikler:

- Üremeye Yardımcı Tedavi (ÜYTE) Merkezleri Yönetmeliği 2005
- Kozmetik Yönetmeliği
- Kalıtsal Kan Hastalıklarından Hemoglobinopati Kontrol Programı ile Tanı ve Tedavi Merkezleri Yönetmeliği
- Nüfus Planlaması Hizmetlerini Yürütme Yönetmeliği
- Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik
- Diş Protez Laboratuvarları Yönetmeliği
- Devlet Memurlarının Tedavi Yardımı ve Cenaze Giderleri Yönetmeliği

- Hiperbarik Oksijen Tedavisi Uygulanan Özel Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik
- Güzellik ve Estetik Amaçlı Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik
- Genetik Hastalıklar Tanı Merkezleri Yönetmeliği
- Nüfus Planlaması Hizmetlerini Yürütecek Personelin Eğitimi, Görev, Yetki ve Sorumlulukları Hakkında Yönetmelik
- Halkın Sağlık Eğitimi Yönetmeliği
- Acil Sağlık Hizmetleri Yönetmeliği
- Afetlere İlişkin Acil Yardım Teşkilatı ve Planlama Esaslarına Dair Yönetmelik
- Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezleri Yönetmeliği
- Kanser Kayıt Merkezi Yönetmeliği
- Kaplıcalar Yönetmeliği
- Kan Ürünlerinin Ruhsatlandırılmasına Dair Yönetmelik
- Kanser Erken Teşhis ve Tarama Merkezleri Yönetmeliği
- İyi Laboratuvar Uygulamaları Prensipleri ve Test Laboratuvarlarının Belgelendirilmesine Dair Yönetmelik
- Ölçü ve Ölçü Aletlerinin Metrolojik Kontrolleri İçin Genel Esaslara Dair Yönetmelik
- Nüfus Planlaması Hizmetlerini Yürütecek Personelin Eğitimi, Görev, Yetki ve Sorumlulukları Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik
- Akupunktur Tedavisi Uygulanan Özel Sağlık Kuruluşları İle Bu Tedavinin Uygulanması Hakkında Yönetmelik
- Beşeri Tıbbi Ürünler Bilimsel Danışmanlık Kurulu ve Komisyonlarının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Yönetmelik
- Beşeri Tıbbi Ürünler İmalathaneleri Yönetmeliği
- Beşeri Tıbbi Ürünlerin Tanıtım Faaliyetleri Hakkında Yönetmelik
- İlk Yardım Yönetmeliği
- Hasta Hakları Yönetmeliği
- Madde Bağımlılığı ve Tedavi Merkezleri Yönetmeliği
- Kamu Personeli ve Bunların Emeklilerinin Yurt Dışında Tedavilerine İlişkin Yönetmelik
- Tanı ve Tedavi Protokolleri Etik Kurulu Hakkında Yönetmelik
- Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği
- Sürücü Davranışlarını Geliştirme Eğitimi Yönetmeliği
- Optisyenlik Müesseseleri Hakkında Yönetmelik

- Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Devlet Tarafından Karşılanması ve Yeşil Kart Uygulaması Hakkında Yönetmelik
- Diş Protez Teknisyenliği Meslek Belgesi Verilmesi Hakkında Yönetmelik
- Evde Bakım Hizmetleri Sunumu Hakkında Yönetmelik
- Kozmetik Yönetmeliği
- Ambulans Hizmetleri Yönetmeliği
- Seriri ve Gıdai Taharriyat ve Tahlilat Yapan Masli Teamüller Aramılan Umuma Mahsus Bakteriyoloji ve Kimya Laboratuvarları Kanununa Müteferri Olarak Tanzim Olunan Yönetmelik
- Ağız ve Diş Sağlığı Hizmeti Sunulan Özel Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik
- Radyoloji, Radyom ve Elektrikle Tedavi Müesseseleri Hakkında Nizamname
- Fizyoterapi ve Bunlara Benzer Müesseseler Hakkında Nizamname
- Ceza Muhakemesinde Beden Muayenesi, Genetik İncelemeler ve Fizik Kimliğin Tespiti Hakkında Yönetmelik
- Tıbbi Cihaz Yönetmeliği
- Vücuda Yerleştirilebilir Aktif Tıbbi Cihazlar Yönetmeliği
- İn-Vitro (Vücut Dışında Kullanılan) Tıbbi Tanı Cihazları Yönetmeliği
- Bulaşıcı Hastalıklar Sürveyans ve Kontrol Esasları Yönetmeliği
- Kanseri Erken Teşhis ve Tarama Merkezleri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik
- Kanseri Kayıt Merkezi Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik
- Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Yönetmelik
- Kaplıcalar Yönetmeliği
- Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik
- Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Kapsamında Sağlık Bakanlığınca Çalıştırılan Personelle Yapılacak Ödemeler ve Sözleşme Şartları Hakkında Yönetmelik
- Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik
- Ortez-Protezleri İsmarlama Olarak Üreten ve/veya Uygulayan Merkezler ile İşitme Cihazı Satış ve Uygulaması Yapan Merkezler Hakkında Yönetmelik
- Özel Hastaneler Yönetmeliği

- Ayakta Teşhis ve Tedavi Hizmeti Sunulan Özel Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik
- Kordon Kanı Bankacılığı Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik
- Sağlık Bakanlığı Hizmet İçi Eğitim Yönetmeliği
- Hemşirelik Yönetmeliği
- Terapötik Afrez Merkezleri Hakkında Resmî Gazete’de Yayımlanan Yönetmelik
- Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik
- Aile Hekimliği Uygulama Yönetmeliği
- Diyaliz Merkezleri Hakkında Yeni Yönetmelik
- Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği
- Uçucu Maddelerin Zararlarından İnsan Sağlığının Korunması Hakkında Yönetmelik
- İnsan Doku ve Hücreleri ile Bunlarla İlgili Merkezlerin Kalite ve Güvenliği Hakkında Yönetmelik
- Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırılması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik
- Sağlık Bakanlığına Bağlı Sağlık Tesisleri ve Üniversitelere Ait İlgili
- Birimlerin Birlikte Kullanımı ve İşbirliği Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik
- Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği
- Diyaliz Merkezleri Hakkında Yönetmelik’te Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik
- Sağlık Hizmetlerinde İyonlaştırıcı Radyasyon Kaynakları ile Çalışan Personelin Radyasyon Doz Limitleri ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik
- Sağlık Mesleklerinin Uygulanmasından Dolayı Uğranılan Zararların Uzlaşma Yoluyla Halledilmesine İlişkin Yönetmelik
- Tıpta ve Diş Hekimliğinde Uzmanlık Eğitimi Yönetmeliği

6. Bölüm

Türkiye’de Kişibaşı Karbon Salınımı İle Kişibaşı Enerji Tüketimi Ve Kişibaşı Gsiyh Arasındaki Nedensellik İlişkisi (1960-2015)

**Causality Relationship Among Capital Carbon Emission and Personal Energy
Consumption And GDP PER Capital in Turkey (1960-2015)**

Osman Bahadır SİNAN¹

¹ Dr, Sermaye Piyasası Kurulu, bsinan@spk.gov.tr

Bu çalışmada belirtilen görüş ve ifadeler Sermaye Piyasası Kurulu’nun resmi görüşlerini yansıtmaz.

ORCID iD: 0000-0002-6588-7963

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı Türkiye için kişi başı karbon salınımı ve kişi başı enerji tüketimi ve kişi başı GSYİH arasındaki ilişkiyi, 1960-2015 öne mine ilişkin ARDL testi kullanılarak araştırmaktır. Çalışmada ilk olarak Kişi Başı Enerji Tüketimi ile Kişi Başı Karbon Salınımı ve arasındaki etkileşim incelenerek etkileşim konusunda bilgi verilmektedir. Daha sonra aynı konuda yapılan çalışmalara ilişkin bilgiler verilmektedir. İzleyen kısımda sayısal analiz yapılmakta, son bölümde sonuç ve değerlendirmeler yer almaktadır.

Dünya genelinde enerji tüketimi ve bu tüketim için gerekli fosil kaynaklı enerji üretiminin insanlık ve ekosistem üzerinde ciddi etkileri bulunmaktadır. Enerji tüketimi sonucunda ortaya çıkan karbon salınımı çeşitli çevresel felaketlere yol açabildiği küresel ısınma etkisi nedeniyle gelecekte de insanlık üzerinde olumsuz etkiler meydana getirecektir.

1. Karbon Salınımı, Enerji Tüketimi ve Karbon Salınımı GSYİH İlişkisi

Küresel sanayileşme süreci, tüm ülkelerin hızlı ekonomik büyümesini beraberinde getirmiştir. Enerji tüketiminin sürekli iyileştirilmesi ile hızlı ekonomik büyüme, karbondioksit emisyonlarının yükselmesine neden olmuştur. İklim değişikliği ile uğraşan bilim adamları, atmosferdeki karbondioksit konsantrasyonlarının (bundan sonra CO₂ olarak anılacaktır), önceki yüzyılın oldukça istikrarlı seviyesine kıyasla, geçen yüzyılda önemli ölçüde arttığını tespit etmişlerdir. Bunun en büyük sebebinin enerji tüketiminde meydana gelen artış olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca son yıllarda küresel ısınma nedeniyle karbondioksite uluslararası ilgi artmaktadır. 2050 yılına kadar yaklaşık 1.5 ° C ila 3 ° C arasında bir sıcaklık artışı tahmin edilmektedir (Yan, v.d., 2019).

2020 yılında dünya genelinde yaşanan COVID krizi nedeniyle enerji tüketiminde azalma meydana gelmiş ve ülkelerin büyüme oranlarında ciddi düşüşler yaşanmıştır. Uluslararası iklim araştırmacıları konsorsiyumu olan Global Carbon Project tarafından yapılan araştırmaya göre, 2020'de üretilen endüstriyel karbondioksit emisyonlarının 34 milyar tona ulaştığı ve 2019'a göre 2,6 milyar ton (% 7) daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar özellikle enerji tüketimi için kullanılan kömürün karbon emisyonunun artmasında önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (theeconomist, 2021).

COVID krizi nedeniyle karbon emisyonunun yıllık %5,8 oranında (yaklaşık 2 gigaton karbondioksit) azaldığı bunun kömür, petrol ve gaz arzındaki azalmadan meydana geldiği görülmektedir. Ancak bu durumun geçici olduğu görülmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı tarafından yapılan 2021 yılı tahminlerine göre 2021 yılında karbon emisyonu %5 oranında artacaktır. Bu artış 2010 yılından bu yana yaşanmış olan en büyük artış olacaktır. Bu artışın en büyük

nedeni Çin'deki kömüre dayalı enerji üretimi faaliyetleridir. Her ne kadar yenilenebilir enerji üretimi dünya genelinde %30'luk bir paya sahip olsa da eski üretim yöntemleri de devam etmektedir (theeconomist,2021).

Artan enerji tüketimi nedeniyle 1960'lardan bu yana, çevre sorunları tüm dünyada patlak vererek hükümetleri çevre sorunlarına giderek daha fazla dikkat etmeye sevk etmiştir. Dünya gelinde konuya ilişkin “1997 yılında Kyoto Protokolünü imzalanmıştır. Protokole göre ilgili listelerdeki taraf üyelerin karbon salınımları toplamını, 2008-2012 döneminde, 1990'daki seviyenin % 5 altına düşürmesi amaçlanmıştır. Türkiye'nin ise sayısallaştırılmış emisyon sınırlandırma / azaltım taahhüdü bulunmamaktadır. Haziran 2008'de Türkiye Kyoto Protokolüne taraf olmuştur. Karbon emisyonunun azaltımı konusunda en son 2021 yılı Nisan ayında dünya çapında yapılan zirvede karbon emisyonunu sıfırlama ve güvenilir gelecek inşa etme amacı hedeflenmiştir. Zirvede Dünya genelinde karbon emisyonu salınımı azaltmaya yönelik önlemler tartışılmıştır. Son olarak ABD 2030'a kadar karbon salınımı 2005'e göre %50 -%52 oranında azaltacağını açıklamıştır. Zirvede ülkelerin su ve kıyı yönetimi, gıda güvenliği ve insan etkileri alanlarında iklim değişikliğine nasıl tepki verdiklerine dair yenilikçi yollara odaklanan tartışmalar ile iklim güvenliği, karbon salınımı azaltıcı ürünlere yatırım yapılmasını teşvik eden teknolojiler gibi konular ele alınmıştır(earth-2021)

Türkiye'de tarımdan sanayiye geçilmesiyle enerjiye olan talepte de artış meydana gelmiştir. Türkiye'de fosile dayalı enerji kaynaklarının az olması sebebiyle ithal enerji ihtiyacı duymaktadır. Enerji fiyatlarındaki artışlar ülke kaynaklarının bir bölümünü enerji ithalatına ayrılmasına sebep olmaktadır. Enerji ithalatının büyük bölümü fosil kaynaklara dayalı karbon salınımına yol açan petrol gaz gibi kaynaklardır. Ancak son yıllarda yenilenebilir enerjiye getirilen teşviklerle özellikle elektrik üretiminde yenilenebilir enerjinin payı artmıştır. Karbon salınımına yol açmayan bu tür enerji kaynakları önümüzdeki yıllarda da önem kazanacaktır.

Fosil yakıt kullanımı, başlıca karbon salınımı kaynağıdır. Ancak Karbon salınımı aynı zamanda ormancılık ve diğer arazi kullanımı üzerindeki doğrudan insan kaynaklı etkilerden de yayılabilmektedir. Örneğin ormansızlaşma, tarım ve inşaat için arazi temizlenmesi ve toprakların bozulması gibi sebeplerde etkili olmaktadır (FAO-2014) Özellikle ülkemizde artan şehirleşme ve bunun plansız yapılması orman ve tarım arazilerinin inşaatı açılmasına neden olmaktadır. 2020 yılında Türkiye'nin toplam karbon salınımındaki payı dünya genelinde %1,1'dir. Ayrıca Türkiye'de 2015'e göre her yıl ortalama yıllık %3,5 oranında karbon salınımında artış kaydetmiştir (JCR-2020).

Ekonomik büyümeyle birlikte enerji tüketimi ve Karbon emisyonları da artmaktadır. Mevcut teknik koşullar altında, emisyonların ve enerji tüketiminin azaltılmasının ekonomik kalkınmayı etkileyip etkilemeyeceği, ekonomik kalkınmanın enerji tüketimine ve karbondioksit emisyonlarına tepki verip vermeyeceği ve üçü arasında ne tür bir ilişki olduğu yönünde araştırmalar dikkat çekmektedir (Yan,v.d.,2019)

2. Literatür İncelemesi

Literatürde karbon salınımı, enerji tüketimi ve büyüme oranı arasındaki ilişkilere dair yapılan çalışmaların özeti aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazar	Ülke	Çalışmaya Ait Dönem	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Halıoğlu(2007)	Türkiye	1960-2005	Karbon emisyonu, enerji tüketimi, gelir, dış ticaret	VarModel, Granger nedensellik testi	İlişki var
Hossain(2011)	Sanayileşmekte olan 9 Ülke	1971-2007	Karbon emisyonu,Enerji tüketimi, ekonomik büyüme	Panel Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testi	İlişki var
Tiwari (2011)	Hindistan	1985-2005	Reel GSYİH, KB Elektrik Tüketimi ve CO2 Emisyon	Var Model	İlişki var
Niu vd. (2011)	Asya-Pasifik ülkeleri (80Ülke)	1971- 200	Enerji tüketimi, Gayri safi yurt içi hasıla ve Karbon Emisyonu	Panel Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testi	İlişki var
Altıntaş (2013)	Türkiye	1970-2008	Karbon salınımı, KB gelir, ilksel enerji tüketimi, yatırımlar	Var Model, Granger Nedensellik testi	İlişki var

Bozkurt ve Okumuş (2015)	Türkiye	1966-2011	Karbon salınımı, ekonomik büyüme, enerji tüketimi, ticari açıklık oranı ve nüfus yoğunluğu	Hatemi-J (2008) eşbütünleşme testi	İlişki var
Begum, Sohag, Abdullah, Jaafar (2015),	Malezya	1970-2009	Karbon emisyonları, GSYH, enerji tüketimi, nüfus	ARDL sınır testi	İlişki var.
Ergün ve Polat (2015)	OECD Ülkeleri	1980-2010	Kişi başına karbon emisyonu Kişibaşına GSYH ve Elektrik Tüketimi	Panel eşbütünleşme Birim Kök, VECM	İlişki var
Kasman ve Duman (2015)	AB üyesi ve AB üyesi aday ülkelerde	1992-2010	Karbon emisyonu enerji tüketimi, dış açıklık ve kentleşme oranı	Panel eş bütünleşme	İlişki var
Çetintaş ve Sarıkaya (2015)	ABD ve İngiltere	1960-2004	Ekonomik büyüme, enerji tüketimi, karbon emisyonu nükleer enerji üretimi, dış ticaret, şehirleşme	Panel Eş bütünleşme	İlişki var
Çetin, Doğan ve Işık (2014)	Orta ve yüksek gelirli ülke grupları	1971-2011	Enerji tüketiminin karbon salınımı	Panel Eşbütünleşme	İlişki var
Çetintaş, Bicil ve Türkgöz(2015)	Türkiye	1960-2011	Enerji tüketimi, ekonomik büyüme, şehirleşme oranı karbondioksit emisyonları	ARDL Sınır Testi	İlişki var
Kızılkaya, Çoban ve Sofuoğlu(2015)	Türkiye	1967-2010	Enerji tüketimi, ekonomik büyüme, Dışa açıklık, karbondioksit emisyonları	Johansen eş bütünleşme, Granger nedensellik	İlişki var

3. Veri - Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Karbon salınımı (CO₂) ile Enerji Tüketimi(ENTÜK) ve Kişi başı GSYİH (GSYİH) arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu analizde, 1965-2015 dönemine ilişkin, yıllık verileri kullanılmıştır. Veriler Dünya Bankası'na ait istatistiklerden temin edilmiştir.

Yapılan ekonometrik model aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

$$CO_2 = B_0 + B_1 ENTÜK + B_3 GSYİH + ut$$

CO₂: Kişi Başı Karbon Salınımı

ENTÜK: Kişi Başı Enerji Tüketimi

GSYİH: Kişi Başı GYİH

Sadece iki ayrı değişkenin bulunduğu analizlerde Granger nedensellik testi nedensellik ilişkisinin varlığının ve yönünün tespitinde yaygın olarak kullanılan testlerden biridir(Granger, 1986:25). Uygulamada üç değişken olduğu zaman daha farklı testlerde kullanılmaktadır.

Değişkenlerin durağanlık durumunun tespitinde Dickey Fuller Testi (ADF) , Philips-Perron (1988) testi ve (1992) KPSS(1992) testi kullanılmıştır. Tablo 2' de CO₂ için sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 2: CO₂ Verisi Temel Testleri

Değişken (SIC)	Düzye Değerleri			(-1) Düzye Değerleri		
	ADF İstatistiği	PP	KPSS	ADF İstatistiği	PP	KPSS
I-İstatistiği	-2,522405*	-2.592644	0.223072***(4)(LM-stat	-8.235771	-8.199146*	0.08722***(4)(LM-stat
Olasılık	0.3159**	0.2852**		0.0000	0.0000**	
Kritik Değerler						
%1	-4.133838	-4.133838	0.216000	-4.133838	-4.133838	0.216000
%5	-3.493692	-3.493692	0.146000	-3.493692	-3.493692	0.146000
%10	-3.175693	-3.175693	0.119000	-3.175693	-3.175693	0.119000

H₀: CA değişkeni birim kök içermektedir.

** Uygun gecikme uzunluklarıdır. ADF testinde Schwartz Bilgi Kriteri, PP ve KPSS testlerinde Barlett kernel kullanılarak Newey-West bant genişliğidir.*

*** Olasılık değeri, 0.05'ten küçük olduğu için H₀ hipotezi reddedilir, seri durağandır.*

**** Hesaplanan LM istatistik değeri %1 düzeyindeki kritik değerden küçük olduğu için H₀ hipotezi reddedilir, seri durağandır.*

Tablo 2’de 2013.1-2019.12 döneminde CO2 verisi, ADF, PP , KPSS testi sonuçlarına göre %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde durağan değildir. Birinci derece farkları alındığında seri ADF, PP KPSS testi sonuçlarına göre % durağan hale gelmektedir.

Tablo 3: ENTUK Verisi Temel Testleri

Değişken (SIC)	Düzyey Değerleri			(-1) Düzyey Değerleri		
	ADF İstatistiği	PP	KPSS	ADF İstatistiği	PP	KPSS
-İstatistiği	- 2.514065*	-2.567503	0.167306***(4)(LM-stat	- 7.261396*	-7.296124	0.045017
Olasılık	0.3205**	0.2962**		0.0000	0.0000**	
Kritik Değerler						
%1	-4.133838	-4.133838	0.216000	-4.133838	-4.133838	0.216000
%5	-3.493692	-3.493692	0.146000	-3.493692	-3.493692	0.146000
%10	-3.175693	-3.175693	0.119000	-3.175693	-3.175693	0.119000

Tablo 3’de 2013-2019 dönemi için ENTUK serisi, KPSS testi sonuçlarına göre düzyey değerinde durağan olmadığı anlaşılmaktadır. İlk derece farkları alındığında seri ADF, PP testi sonuçlarına göre de tüm anlam düzyeylerindeki kritik değerlerle karşılaştırıldığında durağan hale gelmektedir.

Tablo 4: GSYİH Verisi Temel Testleri

Değişken (SIC)	Düzyey Değerleri			(-1) Düzyey Değerleri
	ADF İstatistiği	PP	KPSS	KPSS İstatistiği
t-İstatistiği	-7.435452*	-6.147986	0.24500***(4)(LM-stat	0.01256***(4)(LM-stat
Olasılık	0.0000**	1.0000**		
Kritik Değerler				
%1	-4.133838	-4.133838	0.216000	0.216000
%5	-3.493692	-3.493692	0.146000	0.146000
%10	-3.493692	-3.493692	0.146000	0.146000

Tablo 4’de GSYİH verisi ADF, PP testine göre durağandır KPSS testi sonuçlarına göre düzey değerinde durağan olmadığı anlaşılmaktadır. İlk derece farkları alındığında GSYİH serisi birinci derece farkı alındığında KPSS testi sonuçlarına göre %1, %5 anlam düzeylerindeki kritik değerlerle karşılaştırıldığında durağan hale gelmektedir.

3.1.ARD L TESTİ

Peseran vd. (2001) tarafından bulunan ARDL testi aynı derece durağan olmayan seriler arasında ilişkinin saptanmasında sıklıkla kullanılmaktadır. Yapılan analizde ARDL testi kullanılmıştır.

$$CO_2 = B_0 + B_1 ENTUK + B_3 GSYİH + ut(1)$$

$$\Delta CO_2t = c_0 + \sum_{m=1}^m c_1 \Delta CO_2t-i + \sum_{n=0}^n c_2 \Delta ENTUKt-i + \sum_{i=0}^n c_3 \Delta GSYİHt-i +$$

$$\delta CO_2t-1 + \delta_2 ENTUKt-1 + \delta_2 GSYİHt-1 + \varepsilon(2)$$

Eş bütünleşme analizinin ilk şartında ilk olarak (1) no’lu eşitlik tahmin edilerek daha sonra uzun dönemli bir ilişki araştırılmaktadır. Bu konuda Wald testi yardımcı olmaktadır. Wald testine göre aşağıdaki hipotezler kurulmaktadır.

$$H_0 : \delta_1 = \delta_2 = 0, H_1 : \delta_1 \neq \delta_2 \neq 0 \quad (3)$$

Analiz sonucunda elde edilen F istatistik değeri, Peseran ve Smith’in (2001) analiz sonuçlarına göre elde edilen değerler ile karşılaştırılmaktadır.

Modelin eş bütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildikten sonra uzun dönem katsayılar tahmin edilmektedir. Bu tahminin yapılmasında (4) no lu eşitlikte belirtilen ARDL(m, n) modelinin kullanılması gerekmektedir.

$$CO_2t = c_0 + \sum_{m=1}^m c_1 CO_2t-i + \sum_{i=1}^n c_2 ENTUKt-i + \sum_{i=1}^n c_3 GSYİHt-i + \varepsilon t \quad (4)$$

ARDL(m,n) modeli yardımıyla değerler tespit edildikten sonra modelin tanımsal testleri yapılarak modelin uygunluğunun test edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. a ARDL’ye dayanan bir hata düzeltme modeli kurularak hata modelinin çalışıp çalışmadığı araştırılmalıdır. Bu da (5) no’lu eşitlik yardımıyla yapılmaktadır.

$$\Delta CO_2t = c_0 + c_1 ECMt-1 + \sum_{m=1}^m c_2 \Delta CO_2t-i + \sum_{i=1}^n c_3 \Delta ENTUKt-i + \sum_{i=1}^n c_4 \Delta GSYİHt-i + \varepsilon t \quad (5)$$

Bu çerçevede aşağıdaki kurulan eşitlik için ARDL testi adımları izlenerek testi sonuçları aşağıda yer almaktadır.

$$CO_2 = B_0 + B_1 ENTUK + B_3 GSYİH + ut(1)$$

ARDL testinde uygun gecikme uzunluğu Eviews 10 programı aracılığıyla 4 olarak saptanmış, ayrıca AIC, SIC ve HQ gibi bilgi kriterleri kullanılarak en uygun model olarak, ARDL(3,1,4) modeli seçilmiştir.

Yukarıdaki adımlar izlenerek eş bütünleşme ilişkisinin tespit için F testi yapılmıştır. Hesaplanan F-istatistiği değerlerinin % 5 anlamlılık seviyesinde üst

kritik değerinden büyüktür. Dolayısıyla seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi vardır. Tablo 5’de ilgili test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5: Sınır Testi Sonuçları

k (Bağımsız değişken sayısı)	F İstatistiği	
2	5.573*	
	Alt Sınır	Üst Sınır
%5	3.38	4.18

*% 5 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Sınır testi sonucundan sonra değişkenlere ait uzun ve kısa dönem katsayılarının tahmin edilmesi gerekmektedir. Maksimum 4 gecikme ve AIC kullanarak ARDL(3,1,4) modeli için hesaplanan kısa ve uzun dönemli katsayı tahminleri Tablo 6’da yer almaktadır.

Seçilen ARDL(3,1,4) modelinin uygun ve istikrarlı seçildiğini gösterebilmek adına tanımsal testler uygulanmıştır. Yapılan test sonuçlarına göre ARDL(3,1,4) modelinde otokorelasyonun bulunmadığı, değişen varyans probleminin olmadığı, hata terimlerinin normal dağılımda oldukları görülmektedir.

Tablo 6. ARDL (3,1,4) Modeli Tahmin sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-Değeri	Olasılık
C	-6.898.446	2.358.880	-2.924.459	0.0046
CO2(-1)	0.287607	0.158220	1.817773	0.0764
CO(-2)	0.154534	0.080598	1.917344	0.0622
CO(-3)	-0.084000	0.062073	-1.353256	0.1834
ENTUK	0.003174	0.000192	16.48847	0.0000
ENTUK(-1)	-0.001013	0.000503	-2.014229	0.0506
GSYİH	-3.75E-05	2.10E-05	-1.786118	0.0815
GSYİH(-1)	6.19E-05	3.19E-05	1.937845	0.0596
GSYİH(-2)	-7.39E-05	3.28E-05	-2.250702	0.0298
GSYİH(-3)	0.000102	3.18E-05	3.222072	0.0025
GSYİH(-4)	-6.45E-05	2.02E-05	-3.189972	0.0027
C	-0.374148	0.104804	-3.569990	0.0009
R 2 =0.99 Rd 2 =0.99 F = 2463.32(0.0000)				
Tanımlayıcı Testler		Test İstatistiği Değeri		Olasılık
Breusch-Godfrey LM Testi		12,47612		0,1312
Jarque-Bera		10,42517		0,05423

Ramsey Reset Test	1,29337	0,2001
Harvey	1,5929	0,0821
ARCH	5,97032	0,0265

Değişkenler arasında ARDL(3,1,4) modeline ait uzun dönem katsayıları Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. ARDL (3,1,4) İçin Uzun Dönem Katsayıları Tahmini

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t	istatistiği
P değ				
ENTUK	0.003366	6.09E-05	55.24668	0.0000
GSYİH	-1.80E-05	5.43E-06	-3.320709	0.0019

Tablo 7’de yer alan bilgilerde, ARDL(3,1,4) modeline ait uzun dönem katsayıları test değerleri de anlamlıdır. Enerji tüketimi arttıkça Karbon salını artmaktadır. GSYİH’da çok az bir azalma Karbon Salınımı artırmaktadır. ARDL(3,1,4) modeli kullanılarak elde edilen hata düzeltme modelinden kurulan kısa dönem katsayıları tahmin edilmiştir.

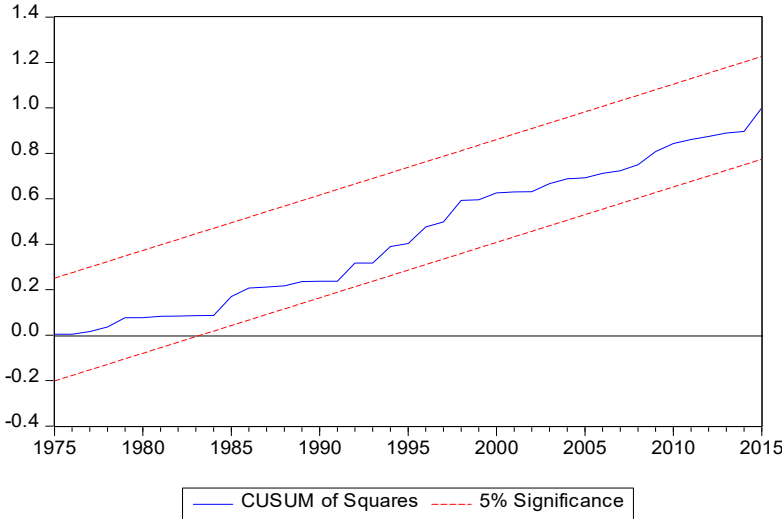
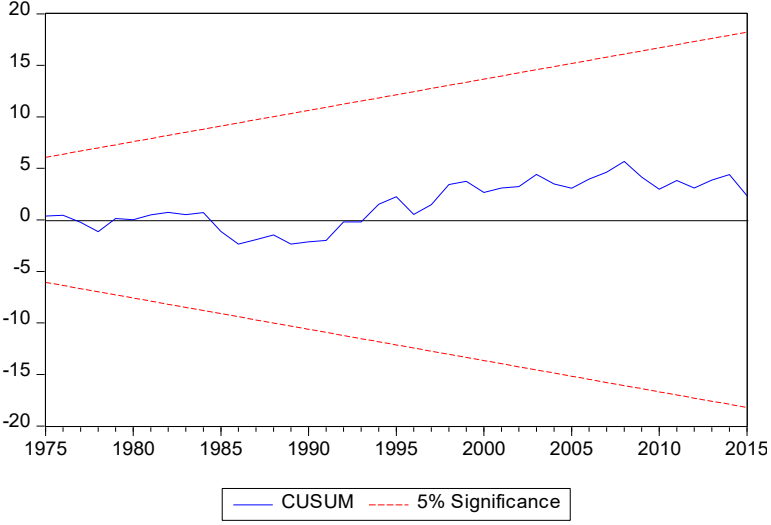
Tablo 8’de yer alan bilgilere göre, HATA(-1) hata düzeltme terimidir. Bu terime ait τ katsayısının, 0 ile -1 arasında bir değer alması durumunda ve olasılık değerinin anlamlı olması durumunda hata düzeltme modelinin işleme söz konusudur.

Tablo 8. ARDL (3,1,4) İçin Hata Düzeltme

Veri	Katsayı	Std. Hata	t-Değeri	Olasılık
D(T_KETIM__MWH_)	-1.22E-06	3.56E-07	-3.432.62	0.0010
C	-0.374148	0.083525	-4.47948	0.0001
CO2(-1)	-0.070534	0.055676	-1.26685	0.2124
CO2(-2)	0.084000	0.058095	1.445924	0.1558
ENTUK	0.003174	0.000186	17.05233	0.0000
D(GSYİH)	-3.75E-05	1.76E-05	-2.13254	0.0390
D(GSYİH(-1))	3.60E-05	1.86E-05	1.928912	0.0607
D(GSYİH(-2))	-3.79E-05	2.04E-05	-1.86127	0.0699
D(GSYİH(-3))	6.45E-05	1.85E-05	3.491387	0.0012
CointEq(-1)*	-0.641859	0.137307	-4.67464	0.0000

Tablo 8’de yer alan sonuçlara göre hata terimi negatif ve 0’la -1 arasındadır. Böylelikle kısa dönemdeki sapmaların %64’ünün bir sonraki dönemde giderilmekte ve uzun dönem dengesine hızlı bir şekilde dengeye ulaşılmaktadır.

RDL(3,1,4) modelinde uzun döneme ait katsayıların istikrarlılığını sağlamaya yönelik yapılan CUSUM ve CUSUMSQ grafiği de şekil 2 de gösterilmektedir. Grafiğe göre istikrar şartının sağlandığı ve bir yapısal kırılmanın bulunmadığı görülmektedir.

Şekil 2. CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri

4.SONUÇ

Çalışmada, Türkiye’de kişi başı karbon salınımı ve kişi başı enerji tüketimi ve kişi başı GSYİH arasındaki ilişkiyi,1960-2015 önemine ilişkin ARDL eş bütünleşme testi aracılığıyla incelenmiştir. İlgili değişkenlere birim kök testi uygulanarak bazılarının düzey değerlerinde bazılarının da ilk derece düzey değerlerinde durağan oldukları tespit edilmiştir.

Değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi ARDL testi uygulanarak araştırılmış, Enerji tüketimi ve GSYİH değişkenlerinden Karbon Salınımı değişkenine istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Yine ilgili modelden türetilen hata düzeltme modeli kurularak kısa dönem katsayıları tahmin edilmiş ve anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Yine modelde CUSUM ve CUSUMSQ grafiği de anlamlı sonuç vererek, uzun döneme ait katsayıların istikrarlılığını sağladığı tespit edilmiştir.

Küresel sanayileşme süreci, tüm ülkelerin hızlı ekonomik büyümesini beraberinde getirmiştir. Enerji tüketiminin sürekli iyileştirilmesi ile hızlı ekonomik büyüme, karbondioksit emisyonlarının yükselmesine neden olmuştur. Karbon salınımı nedeniyle 2050 yılına kadar yaklaşık 1.5 ° C ila 3 ° C arasında bir sıcaklık artışı tahmin edilmektedir Ekonomik büyümeye birlikte enerji tüketimi ve karbon emisyonları da artmaktadır. 2021 yılında Nisan ayında dünya çapında yapılan zirvede karbon emisyonunu sıfırlama ve güvenilir gelecek inşa etme amacı hedeflenmiştir. 2020 yılında Türkiye’nin toplam karbon salınımindaki payı dünya genelinde %1,1’dir. Ayrıca Türkiye’de 2015’e göre her yıl ortalama yıllık %3,5 oranında karbon salınımda artış kaydetmiştir

Ülkemizde enerjiye olan talepte sürekli artış meydana gelmektedir. Dünya genelinde karbon salınımının azaltılması için uygulanan yenilenebilir elektrik üretimi desteklendiğinden ülkemizde de önümüzdeki dönemlerde yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik (YEKDEM)desteklemelerin artarak devam etmesi beklenmektedir. Karbon salınımının azaltılmasına yönelik önlemlerin uygulanması ve bunların uluslararası düzenlemelere tabi tutulması, uygulamalara uymayan ülkelere ticari ve cezai yaptırımlar getirilmesi önümüzdeki yıllarda önem kazanacaktır. Ülkemiz de küresel ısınma nedeniyle yaşanan dış göçler ve tarım sektöründeki gelişmeler karbon salınımının azaltılmasına yönelik önlemlerin artmasına neden olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Altıntaş, H., (2013), “Türkiye’de Birincil Enerji Tüketimi, Karbondioksit Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(1), 263-294
2. Begum R. A., Sohag K., Abdullah S.M.S., Jaafar M. (2015), “CO2emissions, energy consumption, economic and population growth in Malaysia”, c.41, ss.594-601
3. Bozkurt, C., Okumuş, İ., (2015), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi, Ticari Serbestleşme Ve Nüfus Yoğunluğunun CO2 Emisyonu Üzerindeki Etkileri: Yapısal Kırımlı Eşbütünleşme Analizi”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 12(35). 23-35
4. Çetin, M., Doğan, İ., Işık, H., (2014), “Enerji Tüketiminin Çevre Kirliliği Üzerindeki Etkisi: Bir Panel Veri Analizi”, IAAOJ. Social Science, 2(1), 26-40
5. Çetintaş, H., Sarıkaya M., (2015), “CO2 Emissions, Energy Consumption and Economic Growth in the USA and the United Kingdom: ARDL Approach” C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 16, Sayı 2, 173-179
6. Enders, W., (1995). “Applied Econometric Time Series”, John Wiley&Sons, Inc., New York,69-89
7. Ergün, S., Polat, M., A., (2015). OECD Ülkelerinde Co2 Emisyonu, Elektrik Tüketimi ve Büyüme İlişkisi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (45), 115-141.
8. Esen, E., Yıldırım, Z., Kostakoğlu, S. Fatih (2012). “Feldstein-Horioka Hipotezinin Türkiye Ekonomisi İçin Sınanması: ARDL Modeli Uygulaması”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7(1), 251-267.
9. Granger, C, W.J. (1969). “Investigating Causal Relations By Econometric Models and Cross Spectral Methods, *Econometrica*”,45-89
10. Halicioğlu, F., “An econometric study of CO2 emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey,” *Energy Policy*, vol. 37, no. 3, pp. 1156–1164.View at: Google Schol ,43-69
11. Hossain, M. S., (2011). Panel Estimation for CO2 Emissions, Energy Consumption Economic Growth Trade Openness and Urbanization of Newly Industrialized Countries. *Energy Policy*,(39), 6991–6999.
12. Kasman A., Duman Y.S., (2015), “CO2 emissions, economic growth, energy consumption, trade and urbanization in new EU member and candidate countries: A panel data analysis” *Economic Modelling*, c.44, ss.97-103
13. Kızılkaya, O., Çovan, O., Sofuoğlu, E. (2015) “Türkiye’de Karbondioksit Emisyonu, Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Dışa Açıklık İlişkisi:

- Eşbütünleşme Analizi” EconWorld2015@Torino 18-20 August, 2015; IRES, Torino, Italy,48-69
14. Lean, H. H., Smyth, R., (2010). CO2 Emissions, Electricity Consumption and Output in ASEAN. *Applied Energy*, 87, 1858- 1864
 15. Niu, S., Ding, Y., Niu, Y., Li, Y. Ve Luo, G. (2011). Economic Growth, Energy Conservation and Emissions Reduc-tion: A Comparative Analysis Based On Panel Data For 8 Asian-Pacific Countries”. *Energy Policy*, (39), 2121-2131.
 16. Sevüktekin, M., Nargeleçekenler, M. (2007). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Nobel Yayınları, Ankara,48-68
 17. Paseran, M. Hashem, Shin, Y., Smith, Richard, J. (2001). “Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships”, *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
 18. Tiawari, A.K. (2011). A Structural VAR Analysis of Renewable Energy Consumption, Real GDP and CO2 Emissions: Evidence from India. *Economics Bulletin*, 31(2), 1793–1806
 19. Yan, S., Z. Ming, And S. Cheng, “Research on the Decoupling Trend and Mitigation Potential of CO2 Emissions from China’s Transport Sector,” *Energy*, vol. 183, pp. 837–843, 2019.)

İnternet Kaynakları

1. Worldbank. (2019). Kaynak:
<https://data.worldbank.org/country/turkey>, Erişim Tarihi: 15.12.2020
2. Theeconomist(2021) <https://www.economist.com/graphic-detail/2021/03/05/the-world-is-far-from-hitting-its-target-for-carbon-emissions>, Erişim Tarihi: 19.08.2021
3. Theeconomist(2021) <https://www.economist.com/graphic-detail/2021/04/20/greenhouse-gas-emissions-are-set-to-rise-fast-in-2021>, Erişim Tarihi: 19.09.2021
4. Earth (2021) “The Leaders’ Summit on Climate 2021: A Summary”
<https://earth.org/leaders-summit-on-climate-2021-a-summary/>, Erişim Tarihi: 18.12.2020
5. FAO(2014) “Agriculture, Forestry and Other Land Use Emissions by Sources and Removals by Sinks” <http://www.fao.org/3/i3671e/i3671e.pdf>, Erişim Tarihi: 11.12.2020
6. JCR(2020) “Fossil CO2 emissions of all world countries”
file:///C:/Users/bsinan/Downloads/Fossil_CO2_emissions_of_all_world_countries_booklet_2020report.pdf ,Erişim Tarihi: 25.12.2020

7. Bölüm

Globalleşme ve Global Sorunlar: Genel Bir Değerlendirme

Serdar YAY¹

¹ Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü,
serdar.yay@idu.edu.tr

1. Giriş

Dünyanın muazzam bir değişim süreci yaşadığı günümüzde, bu sürecin en önemli unsurlarının başında gelen globalleşme halen etkileri, sonuçları, fayda ve maliyetleri gibi muhtelif yönleri ile aynı zamanda en çok tartışılan unsurların da başında gelmektedir. Globalleşme ile tartışmaya açık olmayan tek şey ise ünlü sosyolog Zygmunt Bauman'un şu ifadelerinde de değindiği gibi globalleşmenin hepimizin kaçamayacağı kaderi olduğudur (Bauman, 2006: 7):

"Herkesin dilinde bir 'küreselleşme'dir gidiyor; bu moda deyim hızlı bir parolaya, sihirli bir sözcüğe, geçmiş ve gelecek tüm gizlerin kapılarını açacak bir anahtara dönüşüyor. Bazılarına göre 'küreselleşme' onsuz mutlu olamayacağımız şey; bazılarına göre ise mutsuzluğumuzun nedeni. Gelgelelim, herkesin birleştiği nokta 'küreselleşmenin hem geri dönüşü olmayan hem de hepimizi aynı ölçüde ve aynı şekilde etkileyen bir süreç: dünyanın, kaçamayacağı kaderi olduğu."

İnsanoğlunun kaçamayacağı kaderi olan globalleşme, dünyadaki hemen herkesin günlük yaşamını muhtelif yönlerden etkileyebilen bir süreci ifade etmektedir (Aktan & Vural, 2003: 5).

Özetle, dünya artık eski dünya değildir. Birbirinden çok uzak mekanlarda bulunan bireyler, organizasyonlar ve devletler artık çok daha kolay bir şekilde birbirleriyle iletişimde bulunabilmekte ve işbirliği yapabilmektedir. Ancak, global ilişkiler, global ağlar, global bağlar vs. globalleşmenin aktörlerine yeni fırsatlar sunarken, beraberinde yeni sorunlar, tehdit ve tehlikeler getirmektedir.

2. Muhtelif Global Sorunlar

2.1. Global Gelir Dağılımı Adaletsizliği ve Global Yoksulluk

İlk olarak, globalleşme, ekonomik müreffehlik düzeyi yönünden zengin ve fakir arasındaki büyük uçurumun daha da büyümesine neden olmaktadır. Dünya nüfusun en yoksul %50'si global servetin hep çok azına sahip olmuştur. Bu oran 2022 Dünya Eşitsizlik Raporu'na göre yalnızca %2'dir. Söz konusu rapora göre, dünya nüfusunun %40'ı ise global servetin %22.4'üne sahiptir. Son olarak global nüfusun en zengin %10'u ise global servetin %75.6'sına sahiptir. Yetişkin bir birey yılda ortalama 72.913 Euro servete sahip olurken, global nüfusun en zengin %10'u yılda ortalama 550.920 Euro kazanmaktadır. Dünya nüfusunun %40'ı yılda ortalama 40.919 Euro kazanırken, en yoksul %50'lik kısmı ise yılda ortalama yalnızca 2.908 Euro kazanmaktadır (World Inequality Report, 2022: 90).

Bütün bu veriler zengin ve yoksul arasında büyük bir uçurum olduğunu doğrularken, global servet eşitsizliklerini ve gelir dağılımındaki adaletsizlikleri de gözler önüne sermektedir.

Globalleşme sürecinin ortaya çıkardığı dünyada gelir dağılımındaki adaletsizlikleri gösteren çeşitli göstergelerden biri de Gini katsayısıdır. 2021 yılı verilerine göre Güney Afrika 0.63 ile ilk sırada yer alırken, Namibya, Surinam, Zambiya, São Tomé ve Príncipe, Orta Afrika Cumhuriyeti, Esvatini, Mozambik, Brezilya, Botswana, Belize, Kolombiya, Angola, Saint Lucia, Gine-Bissau ve Zimbabve'de Gini katsayısı 0.50'den büyüktür (World Population Review, 2022).

Gelir dağılımındaki adaletsizliğin yanı sıra globalleşme ile birlikte dünyada yoksulluk sorununun da giderek arttığı görülmektedir. Ünlü ekonomist Steve H. Hanke öncülüğünde yapılan ve muhtelif veriler üzerinden ülkeleri yoksulluk düzeyine göre sıralayan Dünya Sefalet Endeksi 2021 araştırmasına göre 2020 yılında en yoksul ülke Venezuela olurken, Güney Amerika ülkesini Zimbabve, Sudan, Libya ve Surinam izlemiştir (Hanke, 2021).

Globalleşmenin en kötü insani etkilerinden biri her türlü eşitsizliği sergileyen, ekonomik büyümenin faydalarını toplumda avantajlı olan gruplar üzerinde yoğunlaştıran ve en kötü durumdaki grupların halini daha da kötüleştiren bir gelişme olmasıdır. Afrika ülkelerinin yaşadıkları acı tecrübeler bu genellemeyi teyit etmektedir (Falk, 2005: 174).

2001 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Joseph E. Stiglitz de globalleşmenin ekonomik açıdan yarattığı tahribata dikkat çekmekte ve Afrika kıtası üzerinden değerlendirmelerde bulunmaktadır. Stiglitz'e göre Afrika ülkeleri sömürge olmaktan kurtulduktan sonra düşlenenlerin önemli bir kısmı gerçekleşmemiş, üstelik, bunun yerine kıta iyice sefalet gömülmüştür. Dolayısıyla globalleşme yoksulluğu azaltmayı başaramamıştır. Stiglitz'e göre globalleşme söz konusu ülkelerde yalnızca yoksulluğu değil aynı zamanda istikrarı da sağlayamamıştır. Başta Asya ve Latin Amerika ülkeleri olmak üzere dünyanın dört bir tarafına yayılan mali kriz salgını ve piyasalarda yaşanan çöküşlerin artacağı korkusu ise tüm dünya ekonomisi için halen büyük bir tehdit sayılmaktadır (Stiglitz, 2002: 27-28).

2.2. Global Ekonomik Krizler

Tarihsel süreçte muhtelif şekillerde ortaya çıkan ekonomik kriz, *"ekonomide aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan olayların makro açıdan ülke ekonomisini, mikro açıdan ise firmaları ciddi anlamda sarsacak sonuçlar ortaya çıkarması"* demektir (Aktan & Şen, 1999: 39).

1990'lı yıllarda ortaya çıkan en önemli global ekonomik kriz Doğu Asya krizidir. 2 Temmuz 1997'de Tayland'da ulusal para birimi bahtın aniden değer kaybetmesi ile ortaya çıkan kriz, 1929 Büyük Buhranı'ndan beri söz konusu döneme kadar yaşanan en büyük ekonomik kriz olmakla birlikte Asya'dan, Rusya ve Latin Amerika'ya yayılarak tüm dünyayı tehdit etmiştir. Bir gecede bir bahtın

dolar karşısında %25 değer kaybetmesi döviz kuru spekülasyonunu yaymış; ilk olarak Malezya, Kore Cumhuriyeti, Filipinler ve Endonezya'yı vuran krizle birlikte Doğu Asya ülkelerindeki bankaların çoğunu, borsalarını ve hatta tüm ekonomilerini tehdit ederek hale gelmiştir. Daha sonra kriz, 1998'de Rusya'yı da etkilemiş ve akabinde Avrupa'yı teğet geçerek Latin Amerika ülkelerinden Brezilya ve Arjantin'e kadar uzanmış, böylece global ekonomiyi tehdit eder hale gelmiştir (Stiglitz, 2002: 111-120).

1990'lı yıllarda ortaya çıkan Doğu Asya global ekonomik krizi bir çok ülkede ciddi anlamda olumsuzluklara neden olmuştur. Doğu Asya'daki bir çok ülkede yoksulluk artmıştır. Örneğin, yoksulluğun Endonezya'da %50 arttığı ve Kore Cumhuriyeti'nde kentsel bölgelerdeki yoksulluğun ise ikiye katlandığı tahmin edilmektedir. Dünya Bankası (WB) verilerine göre söz konusu krizin başladığı ülke olan Tayland'da krizden önceki yılda %11.4 olan yoksulluk oranı, krizin ortaya çıktığı yıl %12.9 olarak gerçekleşmiştir (World Bank, 2001: 163).

2000'li yıllarda ortaya çıkan en önemli global kriz ise tartışmasız bir şekilde, 1929 yılında gerçekleşen Büyük Buhran'dan daha etkili olan ekonomik krizdir. Kriz, önce Avrupa'ya daha sonra da dünyanın diğer ülkelerine yayılmıştır. ABD'de başlayan kriz dış ticaret kanalı ile dünyaya yayılmış; Güney Kore, Tayvan, Singapur, Rusya, İran ve Venezuela resesyona girmiş, kriz AB ülkelerini derinden yaralamış, İrlanda, Yunanistan, Portekiz, İspanya gibi ülkelerin kredi notları düşürülmüştür. Global ekonomik krizin nedenleri bölgesel olarak değişkenlik gösterse de krizin etkisinin global olduğu konusunda şüphe yoktur. Dünyadaki borsaların, hisse senetlerinin ciddi şekilde değer kaybetmesine neden olacak şekilde keskin bir biçimde ve eş zamanlı olarak düşüşü, modern piyasaların iç içe geçmiş oluşunun bir kanıtıdır. Kriz ile birlikte birçok ülke Avrupa Merkez Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kuruluşların geçmişte eş benzeri görülmeyen uluslararası kurtarma programları ile desteklenmiştir (Heywood, 2013: 145).

2008 global ekonomik krizinin etkisi ile 2008 yılında 3.0 olan dünya ülkelerinin büyüme oranı ortalaması 2009 yılında -0.6 olmuş, Avrupa ülkelerinin 2008 yılında 1.4 olan büyüme oranı ortalaması -4.6 olarak gerçekleşmiştir. Euro Bölgesi'nde 2008 yılında 0.6 olan büyüme oranı 2009 yılında -4.1 olarak gerçekleşmiştir. ABD'nin 2008 yılında 0.4 olan büyüme oranı 2009 yılında -2.4 olarak gerçekleşmiştir. Birçok ülke gibi krizden derin bir şekilde etkilenen Türkiye'de ise 2008 yılında 0.7 olan büyüme oranı, 2009 yılında -4.7 olarak gerçekleşmiştir (IMF, 2010: 20-72).

2.3. Global İstihdam ve İşsizlik

Globalleşme konusunda en çok problem yaratan konulardan birisi de istihdam konusudur.

2021 yılı işsizlik oranlarına göre yukarıda birçok kez değindiğimiz Afrika ülkelerinin önemli bir kısmında işsizlik oranları %20'nin üzerindedir. Güney Afrika %34.9 ile yalnızca kıtada değil dünyada da birinci sırada yer alırken, Angola, Namibya ve Nijerya'da da işsizlik oranları %30'un üzerindedir. Avrupa kıtasında yalnızca Bosna-Hersek'te işsizlik oranı %30'un üzerinde iken, %11.2 ile Türkiye, %10.2 ile Litvanya, %10.5 ile Sırbistan, %11.6 ile Arnavutluk, %13.3 ile Yunanistan, %13.33 ile İspanya, %15.7 ile Makedonya, %24.73 ile Karadağ ve %25.8 ile Kosova işsizlik oranının yüksek olduğu diğer Avrupa ülkeleridir. Filistin %27, Ürdün %23.2, Bahama %25.6, Mozambik %25.04, Lesotho %24.7, Ruanda %23.5, Svaziland %23.4, Botswana %23.3, Senegal %22.6 ve Gabon %20.5 ile işsizlik oranının yüksek olduğu diğer ülkelerdir. Euro Bölgesi'nde 2021 yılı işsizlik oranı %7 iken, yaklaşık 335 milyon nüfusa sahip ABD'de bu oran yalnızca %4'tür (Trading Economics, 2022).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 2021 yılında yayınlanan rapora göre 2020'de çalışma saatlerinde yüzde 8.8'lik bir azalma yaşanmıştır. Bu oran 114 milyon kayıtlı işsiz dahil toplam 255 milyon tam zamanlı iş kaybına denk gelirken, global işsizlik %1.1 ya da 33 milyon kişi artarak 220 milyona çıkmıştır. 2022 yılı için global işsizlik tahmini 205 milyon, global işsizlik oranı tahmini ise %5.7'dir. Rapora göre 1929 Ekonomik Krizi'nden bu yana istihdam piyasasındaki en derin kriz yaşanırken, COVID-19 salgını sırasında 2007 global ekonomik krizine göre dört kat daha fazla istihdam kaybı yaşanmıştır. Son olarak rapora göre istihdam kayıpları global olarak toplam 3.7 trilyon gelire karşılık gelmekte, bu rakam ise toplam global GSYİH'nin yüzde 4.4'üne denk gelmektedir (ILO, 2021).

Çalışma hayatı ve istihdam ile ilgili olarak ele alınması gereken önemli konulardan birisi de çocuk işçiliği problemidir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)' nün tanımı ile çocuk işçiliği (ILO, 2022): "*Çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksilten, fiziksel ve zihinsel gelişimleri açısından zararlı işlerdir*". Buna göre çocuk işçiliği (ILO, 2022):

- "*Çocuklar için zihinsel, fiziksel, toplumsal ya da ahlaki açılardan tehlikeli ve zararlı işleri,*
- *Okula düzenli devam etmelerini engelleyerek eğitimlerinden, okullarından erken ayrılmalarına yol açacak işleri,*

- *Çocukları okullarıyla aşırı uzun süren ve ağır işleri beraber yürütmek zorunda bırakan işleri kapsamaktadır."*

Ekleme gerekirse, 182 sayılı ILO Sözleşmesi'nin 3. maddesinde tanımlanan çocuk işçiliği türlerine hemen son verilmesi önem arz etmektedir. Bunlar (ILO, 2022):

- *"Çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da zorunlu çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimleri,*
- *Çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılması, bunlar için tedariki ya da sunumu,*
- *Çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılması, bunlar için tedariki ya da sunumu,*
- *Doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibarıyla çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işlerdir."*

2.4. Global Çevre Sorunları

İklim değişikliği, hava, su ve toprak kirliliği, biyolojik çeşitlilik kaybı, ormansızlaşma, çölleşme, ozon tabakasının tahribatı, asit yağmurları, tehlikeli atıklar, deniz ve okyanus kirliliği çevre sorunlarına örnek verilebilir.

Dünya Ekonomik Forumu'nun (WEF) hazırladığı Küresel Riskler Raporu 2022 verilerine göre dünyayı 10 yılda bekleyen 10 risk (WEF, 2022); *"iklim için eyleme geçme başarısızlığı, aşırı hava koşulları, biyoçeşitliliğin kaybı, sosyal uyumun aşınması, yaşam için gerekli koşulları elde etmeye yönelik krizler, bulaşıcı hastalıklar, insanların çevreye verdiği zarar, doğal kaynak krizleri, borç krizleri, jeo-ekonomik zorluklar"* dır. Söz konusu rapor göstermektedir ki dünyayı bekleyen risklerin önemli bir bölümü doğrudan veya dolaylı olarak çevre ile ilgilidir.

Birleşmiş Milletler (UN) kuruluşu olan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'nin 2021 yılı değerlendirme raporuna göre iklim değişikliği yaygın şekilde görülmekte, artarak hızla ilerlemekte, atmosfer, okyanuslar, denizler, buzullar dahil olmak üzere Dünya'nın tüm iklim sistemlerindeki değişiklikler görülmektedir. Rapora göre, bu değişikliklerin çoğu eş benzeri görülmemiş seviyededir ve bazılarının artışı da devam etmektedir. Deniz seviyesinin yükselmesi gibi bazı gelişmeler ise ne yazık ki geri döndürülemez seviyeye erişmiş durumdadır. Üstelik, iklim değişiklikleri global ısınmayı, en azından son 2 bin yıldır görülmemiş bir seviyeye çıkartmıştır (IPCC, 2021).

Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) tarafından yayınlanan Küresel İklimin Durumu 2021 raporuna göre, atmosferdeki sera gazı yoğunluğu 2021 yılında rekor kırarken, sera gazı yoğunluğunun global sıcaklık üzerindeki etkisiyle aynı yıl global sıcaklık artışı 1850-1900 dönemindeki ortalama sıcaklığa göre 1.09 dereceyi bulmaktadır. Üstelik, son 20 yılda hızlanan okyanus sıcaklığındaki artış da devam ederken, iklim değişikliği nedeniyle global deniz seviyesi 1993-2002 döneminde 2.1 milimetre artarken, 2013-2021 döneminde 4.4 milimetre yükselmiştir (WMO, 2021).

Dünyada kişi başına sera gazı (karbondioksit gazı emisyonları) miktarı en yüksek ilk on ülke sırasıyla, Solomon Adaları (71.00), Brunei (39.51), Katar (35.89), Bahreyn (31.19), Birleşik Arap Emirlikleri (27.33), Kuveyt (27.30), Botsvana (25.49), Avustralya (24.79), Guyana (24.55) ve Surinam (22.58) olurken, ABD'de bu oran 17.74 ve Türkiye'de 5.76'dır (Climate Watch, 2018).

"Hava kirliliği sorunu bir çok metropolitan alanda çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Örneğin, Çin'in Lanzhou ve Beijing, Hindistan'ın Delphi, Meksika'nın Mexico City kentleri hava kirliliğinin en ileri boyutlarda yaşandığı kentlerdir. Su kirliliği sorunu ise özellikle sanayileşmenin ileri olduğu ülkelerde daha yaygındır. Çin, ABD, Hindistan, Rusya ve Japonya dünyada su kirliliğinin en yaygın olduğu ülkelerdir. Orman alanlarında azalma sorunu ise özellikle az gelişmiş ülkelerde daha ciddi bir sorun olarak görülmektedir. Dünyada yıllık orman alanlarında azalmanın en yaygın olduğu ülkeler Burundi, Haiti, El Salvador, Ruanda, Nijerya ve Togo gibi ülkelerdir (Aktan & Vural, 2003: 153)". Dünya'da çevre kirliliğinin en yaygın olduğu ilk on kent ise sırasıyla Rusya'nın Dzerzhinsk, Zambiya'nın Kabve, Ukrayna'nın Çerbonil, Dominik Cumhuriyeti'nin Haina, Peru'nun La Oroya, Çin'in Linfen, Kırgızistan'ın Mailuu Suu, Rusya'nın Norilsk, Hindistan'ın Ranipet ve son olarak da yine Rusya'nın Rudnaya Pristan kentleridir (Pure Earth, 2021).

2.5. Çok Uluslu Şirketlerin Hakimiyeti

Globalleşme ile birlikte *"birden fazla ülkede kazanç sağlayıcı iktisadi faaliyetlerde bulunan ve uluslararası üretimde bulunan firmalar"* olarak tanımlanan çok uluslu şirketlerin adeta bir hegemonyası söz konusu olmuştur (Aktan & Vural, 2006: 6).

Global düzeyde faaliyet gösteren çok uluslu şirketler dört farklı kategoriye ayrılmaktadır (Akbulak, 2021):

- *"Kendi ülkesinde güçlü bir varlığı olan merkezi olmayan bir şirket.*
- *Ucuz kaynakların bulunduğu yerlerde maliyet avantajı elde eden global, merkezi bir şirket.*
- *Ana şirketin ar-gesini temel alan global bir şirket.*
- *Her üç kategoriye de kullanan ulus ötesi bir kuruluş."*

Dünyanın en büyük 100 ekonomisinin yarısından fazlası çok uluslu şirketlerdir. 2021 yılı verilerine göre dünyanın en büyük ilk on çok uluslu şirketi ve yıllık gelirleri ise şu şekildedir (Fortune, 2021):

İlk sırada 559.151 milyar \$ yıllık gelir ile ABD merkezli Walmart, ikinci sırada 386.617,7 milyar \$ yıllık gelir ile Çin merkezli State Grid, üçüncü sırada 386.064 milyar \$ yıllık gelir ile ABD merkezli Amazon, dördüncü sırada 283.957,6 milyar \$ yıllık gelir ile Çin merkezli China National Petroleum, beşinci sırada 283.727,6 milyar \$ yıllık gelir ile Çin merkezli Sinopec, altıncı sırada 274.515 milyar \$ yıllık gelir ile ABD merkezli Apple, yedinci sırada 268.706 milyar \$ yıllık gelir ile ABD merkezli CVS Health, sekizinci sırada 257.141 milyar \$ yıllık gelir ile ABD merkezli UnitedHealth Group, dokuzuncu sırada 256.721,7 milyar \$ yıllık gelir ile Japonya merkezli Toyota Motor ve son olarak onuncu sırada ise 253.965 milyar \$ yıllık gelir ile Almanya merkezli Volkswagen yer almaktadır. Dünyanın en büyük ilk on çok uluslu şirketinin beşinin ABD merkezli, üçünün ise Çin merkezli olduğu görülürken, listede Japonya ve Almanya merkezli birer firma bulunmaktadır. Ayrıca, söz konusu şirketlerden altı tanesi petrol, sağlık ve otomotiv sektörlerinde yer alırken, birer firmada elektrik ve enerji, e-ticaret, teknoloji ve perakende sektörlerinde yer almaktadır. 500 çok uluslu şirketin yer aldığı listede Türkiye'den yalnızca Koç Holding bulunmaktadır. 467. sırada yer alan Koç Holding'in 2021 yılı geliri 26.179,2 milyar \$'dır.

Söz konusu şirketlerin 2021 yılı içerisindeki gelirlerinin birçok ülkenin GSYİH'sı ya da GSMH'sından daha büyük olduğu bilinmektedir. Bu durum çok uluslu şirketlerin inanılmaz bir güce sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Küresel Adalet Şimdi (GJN) isimli İngiliz sivil toplum örgütünün son açıkladığı verilere göre dünyanın en büyük çok uluslu şirketi ABD merkezli Walmart'ın cirosu, ABD, Çin, Japonya, Almanya, Fransa, Birleşik Krallık, İtalya ve Kanada dışındaki bütün dünya ülkelerini geride bırakmaktadır. Çok uluslu bir diğer şirket olan Çin merkezli State Grid ise Walmart ve bu dokuz ülkenin dışında yalnızca İspanya ve Avustralya'nın gerisindedir. Aynı raporda Türkiye 41. sırada yer alırken çok uluslu 18 şirketin cirosu Türkiye'nin kamu gelirinden daha büyüktür. Toplamda 724 ülke ve çok uluslu şirketin birlikte değerlendirildiği liste yalnızca Walmart'ın yıllık cirosunun 213 ülkenin yıllık kamu gelirinden daha büyük olduğu gerçeği globalleşme ile çok uluslu şirketlerin ulaştığı korkunç boyutları gözler önüne sermektedir. Ayrıca listede ilk 100'de 69 çok uluslu şirket yer alırken, yalnızca 31 ülke yer almaktadır (GJN, 2018).

"Ulusal, bölgesel ve uluslararası alanda dış ticaret ve yabancı sermaye alanlarında gerçekleştirilen serbestleştirme faaliyetleri, ülke düzeyinde sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi ve deregülasyonu, özelleştirme uygulamaları,

ar-ge maliyetlerinin ve risklerin artması, yeni bilgi teknolojilerinin devreye girmesi gibi teknoloji ile bağlantılı değişiklikler sonucunda global düzeyde şirket birleşmeleri ve şirketlerin el değiştirmesi faaliyetleri artmaktadır. Firmalar, globalleşmenin getirdiği rekabet baskısının üstesinden gelebilmek için ulus ötesi üretim faaliyetlerini diğer araçlara göre hız ve müseccel varlıklara erişim açısından daha avantajlı olan şirket birleşmeleri ve şirketlerin el değiştirmesi yoluyla gerçekleştirmektedir. Bunun yanı sıra, firmalar, yeni piyasalara erişme, piyasada güç ve üstünlük sağlama; oluşan güç birliği yoluyla verimliliklerini artırma; işletme büyüklüğünü global düzeyde etkin olacak düzeye çıkarma; ortaya çıkan riskleri yayma ve yeni fırsatları değerlendirmek amacıyla bu faaliyetlere girişmektedir (UNCTAD, 2000: 16)."

2.6. Global Yolsuzluk Sorunu

Yolsuzluk, en basit haliyle; "kamu otoritesini temsil eden bir bireyin kişisel servet ve refahını artırmak için kamu kaynaklarını kötüye kullanma çabası" olarak tanımlanabilir (Aktan, 2014: 61-63). Günümüzde yolsuzluk sorunu pek çok ülkenin karşı karşıya buldukları en ciddi problemlerden birisidir.

Merkezi Berlin'de bulunan Uluslararası Şeffaflık Kurumu (Transparency International) adlı bir sivil toplum kuruluşu 1995 yılından beri dünyanın çeşitli ülkelerinde yolsuzlukların boyutları konusunda her yıl Yolsuzluk Algı Endeksi isimli araştırma yayınlamaktadır. Bu çalışmada yolsuzluklar bir ankete dayalı olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası Şeffaflık Kurumu tarafından açıklanan 2021 yılı yolsuzluk algılama endeksinde toplam 180 ülke dahil edilmiştir. Buna göre (Transparency International, 2021):

Türkiye, 38 puanla 180 ülke arasında 96. sırada yer almış, Türkiye ile aynı puanı paylaşan ülkeler, Arjantin, Brezilya, Endonezya, Sırbistan ve Lesoto olmuştur. Söz konusu endekse göre Türkiye, son 10 yıl içerisinde en çok gerileyen ülkeler arasında da yer almıştır. Son 10 yılda en çok gerileyen diğer ülkeler ise Avustralya, Bosna Hersek, Botswana, Kanada, Şili, Kıbrıs, Guatemala, Honduras, Macaristan, Lübnan, Liberya, Lüksemburg, Mali, Moğolistan, Nikaragua, Filipinler, Polonya, Saint Lucia, Güney Sudan, Suriye, ABD ve Venezuela olmuştur. Yolsuzluk Algı Endeksi'nde, 88 puanlı Danimarka, Yeni Zelanda ve Finlandiya ilk sırada yer alırken, bu ülkelerin ardından ikinci sırayı 85 puanla Norveç, İsveç ve Singapur paylaşmıştır. ABD, 67 puan ile 27. sırada yer alırken, endeksin son sıralarında ise 13'er puanlı Suriye ile Somali ve 11 puanlı Güney Sudan yer almıştır.

2.7. Global Suçlar

Globalleşme sürecinde global suçlar da ne yazık ki artış göstermektedir. Eklemek gerekirse (Aktan & Vural, 2003: 160-161): *"Globalleşme ile global düzeyde işlenen uyuşturucu, silah kaçakçılığı, terör, çocuk ve kadın ticareti gibi organize suçlarda ciddi artışlar olduğu gözlemlenmektedir. Globalleşme, birçok kapalı ekonominin açık hale gelmesini sağlamakta, dünya ticaretini, dünya üretiminin üzerine çıkarmakta; uluslararası piyasaların gelişmesi, bireyler ve kurumların fonlarını sınırsız olarak en yüksek getiriyi alabilecekleri yerlerde değerlendirmelerine imkan tanımaktadır. Bunun yanında globalleşme, modern dünyamızın karakteristiklerinden biri olarak suç alanını da etkilemekte ve organize suçluluk artan ölçüde global bir boyut kazanmaktadır. Globalleşme bir yandan piyasaların işlem hacmini ve araç çeşitliliğini arttırarak, diğer taraftan da mal ticaretini arttırabilmek için gümrüklerdeki bürokrasiyi basitleştirmeye dönük uygulamalar yaparak, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi kara paranın elde edildiği suçların işlenmesini kolaylaştırmaktadır. Bu ortamda ülkelerin kendisini koruyabilmesi her zaman mümkün olamamakta, bir ülkenin karapara aklaması diğer ülkeler ve global finansal sistem açısından sorun oluşturabilmektedir. Organize suç örgütleri ve sistemin açıklarını bilen bilinçli fertler, açık sınırlardan, özelleştirmeden, serbest ticaret bölgelerinden, sınır güvenliği sağlayamayan devletlerden, kıyı ötesi bankacılık hizmetlerinden, elektronik mali transferlerden, akıllı kartlardan ve siber bankacılıktan faydalanarak her gün milyonlarca dolarlık kara parayı aklayabilmektedir."*

Uluslararası Organize Suça Karşı Küresel İnisiyatif (GI-TOC) tarafından yayınlanan Küresel Organize Suç Endeksi 2021 verilerine göre (GI-TOC, 2021):

Dünyada suç puanı en yüksek olan ilk on ülke sırasıyla 10 üzerinden 7.75 ile Demokratik Kongo Cumhuriyeti olurken, bu ülkeyi 7.66 ile Kolombiya, 7.59 ile Myanmar, 7.56 ile Meksika, 7.15 ile Nijerya, 7.10 ile İran, 7.08 ile Afganistan, 7.05 ile Irak, 7.04 ile Orta Afrika Cumhuriyeti ve son olarak 6.98 puan ile Honduras takip etmektedir. 193 ülkenin yer aldığı listede Türkiye 6.89 ile 12. olurken bu puan aynı zamanda Türkiye'nin Avrupa ülkeleri içerisinde ilk sırada yer alması anlamına gelmektedir. Aynı listede ABD 5.50 ile 66. sırada yer alırken, dünyanın suç puanı en az olan ilk on ülkesi ise sırasıyla 1.54 ile Tuvalu, 1.76 ile Nauru, 1.78 ile São Tomé ve Príncipe, 1.88 ile Lihtenştayn, 2.04 ile Samoa, 2.20 ile Vanuatu, 2.31 ile Marshall Adaları, 2.35 ile Kiribati, 2.36 ile Lüksemburg ve son olarak da 2.43 ile Monako'dur.

Sonuç

Globalleşme, ekonomiden sosyal yaşama, siyasetten teknolojiye birçok alanda global anlamda değişim sürecini tanımlamaktadır. Elbette dünyadaki bütün insanları etkileyen bu olgunun artıları olduğu kadar eksileri de mevcuttur. Önemle belirtelim ki bu eksiler ne yazık ki çalışmada ele aldığımız global gelir dağılımı adaletsizliği ve global yoksulluk, global ekonomik krizler, global istihdam ve işsizlik, global çevre sorunları, çok uluslu şirketlerin hakimiyeti, global yolsuzluk sorunu, global suçlar ile de sınırlı değildir. Dahası bütün bu sorunlar tek başına devletlerin üstesinden gelemeyecekleri kadar da zordur, yine de devletler globalleşme sürecinde ortaya çıkan sorunlardan korunmak için acil önlemler almalıdır. Ayrıca global sorunların üstesinden gelebilmek için uluslararası seviyede de alınması gereken önlemler bulunmaktadır. Çünkü global sorunlarla mücadele için ulusal çözümlerin yanı sıra global çözümlere de ihtiyaç vardır.

Kaynakça

1. Akbulak, Y. 2021. Çok Uluslu Şirket Dedikleri. <https://legal.com.tr/blog/genel/cok-uluslu-sirket-dedikleri-derleme/>
2. Aktan, C. C. 2014. Yolsuzluğun Politik İktisadı. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi. 6 (1): 60-72.
3. Aktan, C. C. & Şen, H. 1999. Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye. Ankara: TOSYÖV Yayınları.
4. Aktan, C. C. & Vural, İ. Y. 2003. Globalleşme: Fırsat mı, Tehdit mi?, Konya: Çizgi Kitabevi.
5. Aktan, C. C. & Vural, İ. Y. 2006. Çokuluslu Şirketler: Global Sermaye ve Global Yatırımlar. Konya: Çizgi Kitabevi.
6. Baugman, Z. 2006. Küreselleşme & Toplumsal Sonuçları. Çev: A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
7. Climate Watch. 2018. Historical GHG Emissions. https://www.climatewatchdata.org/ghg-emissions?calculation=PER_CAPITA&end_year=2018&start_year=1990
8. Falk, R. 2005. Yırtıcı Küreselleşme. Çev: A. Çaksu. İstanbul: Küre Yayınları.
9. Fortune. 2021. Global 500. <https://fortune.com/global500/>
10. Giddens, A. 2000. Elimizden Kaçıp Giden Dünya. Çev: O. Akınhay. İstanbul: Alfa Yayınları.
11. Global Initiative against Transnational Organized Crime. 2021. The Global Organized Crime Index 2021. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2021/09/GITOC-Global-Organized-Crime-Index-2021.pdf>
12. Global Justice Now. 2018. 69 of the Richest 100 Entities on the Planet are Corporations, not Governments, Figures Show. <https://www.globaljustice.org.uk/news/69-richest-100-entities-planet-are-corporations-not-governments-figures-show/>
13. Hanke, S. H. 2021. Hanke's 2020 Misery Index: Who's Miserable and Who's Happy?. <https://www.cato.org/commentary/hankes-2020-misery-index-whos-miserable-whos-happy#>
14. Heywood, A. 2013. Küresel Siyaset. Çev: N. Uslu & H. Özdemir. Ankara: Adres Yayınları.
15. International Labour Office. 2021. World Employment and Social Outlook: Trends 2021. International Labour Office. Geneva: ILO, 2021.
16. International Labour Office & United Nations Children's Fund. 2021. Child Labour: Global Estimates 2020, Trends and the Road Forward. ILO and UNICEF, New York.

17. International Labour Office-Türkiye. 2022. Çocuk İşçiliği. <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm> 2022.
18. International Monetary Fund. 2010. World Economic Outlook April 2010 (Rebalancing Growth). International Monetary Fund, Publication Services. U.S.A.: Washington, D.C.
19. International Panel on Climate Change. 2021. Summary for Policymakers. İçinde: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Ed: Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S. L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M. I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J.B.R. Matthews, T. K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu and B. Zhou. Cambridge: Cambridge University Press.
20. Pure Earth. 2021. World's Worst Polluted Places. New York: Blacksmith Institute.
21. Stiglitz, J. E. 2002. Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı. Çev: A. Taşçıoğlu & D. Vural. İstanbul: Plan B Yayınları.
22. Trading Economics. 2022. İşsizlik Oranı-Ülkeler Listesi. <https://tr.tradingeconomics.com/country-list/unemployment-rate>
23. Transparency International. 2021. Corruption Perceptions Index 2021. <https://www.transparency.org/en/cpi/2021>
24. United Nations Conference on Trade and Development. 2000. World Investment Report 2000: Cross-border Mergers & Acquisitions and Development. New York: United Nations.
25. World Bank. 2001. World Development Report, 2000/2001. Washington D.C.: The World Bank Publications.
26. World Inequality Report 2022. World Inequality Lab. https://wir2022.wid.world/www-site/uploads/2021/12/WorldInequalityReport2022_Full_Report.pdf
27. World Economic Forum. 2022. The Global Risks Report 2022. https://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2022.pdf.
28. World Meteorological Organization. 2021. State of Global Climate 2021: WMO Provisional Report.
29. World Population Review. 2022. Gini Coefficient by Country 2022. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/gini-coefficient-by-country>

8. Bölüm

Eclat Algoritması – Python Uygulaması

Serpil SEVİMLİ DENİZ¹

¹ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, sdeniz@yyu.edu.tr

Giriş

Birliktelik kuralları ile veri madenciliğinde olayların beraber gerçekleşme durumları incelenir. Veri madenciliğinde Agrawal, Imielinski ve Swami tarafından kullanılan ilk olarak 1993 yılında kullanılmıştır (1). Olayların birlikte meydana gelme kuralları belirli olasılıklarla ortaya konulur. Geçmiş veriler analiz edilerek içerindeki birliktelik davranışları tespit edilir. Böylece ileriye yönelik çalışmalar desteklenir. Birliktelik Kuralları Analizi için kullanılan algoritmalar: Apriori, Sequence, GRI, Eclat, FP-Growth olarak sıralanabilir. Bu çalışmada Eclat Algoritması incelenmektedir. Destek ve güven değerleri birliktelik kuralı oluşturmak amacıyla kullanılır. Birliktelik kuralı oluşması için minimum destek ve minimum sağlanmalıdır. Destek; Bir nesneyi içeren eylem sayısının toplam eylem sayısına oranıdır. Güven; İki nesneyi içeren eylem sayısının birine oranıdır. Birliktelik kuralı için Lift, Conviction, All-Confidence , Collective Strength ve Leverage ölçütleri de kullanılır.

Market sepet analizinde birliktelik kuralları kullanılır. Market sepeti analizinin amacı, alışveriş sırasında satın alınan ürünler arasındaki ilişkileri bulmak ve bu ilişki verileri doğrultusunda müşterilerin satın alma alışkanlıklarını belirlemektir. Keşfedilen bu birliktelik ilişkileri ve alışkanlıkları sayesinde satıcılar etkin ve karlı pazarlama ve satış fırsatlarına sahip olurlar. Analizi somutlaştırmak istersek; Bir markette **et** ve **salça** satın alan müşterilerin %80'i bu ürünler ile birlikte **yağ** da satın almıştır. Bu tür birliktelik örüntüsünü tespit edilebilmek için, örüntü içinde yer alan ürünlerin birden çok satın alma hareketinde birlikte yer alması gerekir. Milyonlarca veri üzerinde veri madenciliği teknikleri uygulandığında, birliktelik sorgusu için kullanılan algoritmalar hızlı olmalıdır (2).

Eclat Algoritması

Eclat, bir işlem veritabanında (sık kullanılan öğeler) sık sık meydana gelen öğe kümelerini (öge grubu) keşfetmek için bir algoritmadır. Zaki (2001) tarafından önerilmiştir. Apriori gibi algoritmalarından farklı olarak Eclat, sık kullanılan öğeleri bulmak için önce genişlik araması yerine önce derinlik aramasını kullanır (7).

Eclat algoritmasının adı, Equivalence Class Transformation kelimelerinin birleşiminden gelmektedir. Apriori algoritmasından en büyük farkı Genişlik İlk Arama yerine Derinlik ilk Arama metodu kullanmasıdır. Apriori algoritmasına benzer şekilde çalışır. Apriori algoritmasında bir öğe (alışveriş sepetindeki ürün 1,2,3 vb.) temel alınırken Eclat algoritmasında işlem (Alışveriş sepeti 100, 200 vb.) temel alınır. Veritabanındaki kayıtlardaki öğelerin gruplandırılmasından kaynaklanan öğeler arasındaki ilişkilerin hatasız olması beklenmez. Ancak, çıkarsanan birliktelik kuralı, veri kümesinin büyük bir kısmı tarafından

destekleniyorsa, yani yukarıda bahsedilen olay sık sık tekrarlanıyorsa, ilişkiler geçerlidir. Bu nedenlerle $X \rightarrow Y$ birliktelik kuralı, destek ve güven eşikleri sağlamak için üretilmiştir. Birliktelik Kuralları Modelinin en önemli iki kriteri destek ve güven değerleridir. Destek: Veritabanında X ve Y öğelerinin bir arada bulunduğu kayıt sayısının, veritabanında depolanan tüm kayıtların sayısına oranıdır. Güven: Veritabanında X ve Y öğelerinin bir arada olduğu veritabanındaki kayıt sayısıdır. Her iki terim de (Destek ve Güven) 0 ile 1 arasında değerler alır. Bu değer 1'e ne kadar yakınsa maddeler arasındaki ilişki o kadar güçlüdür. Sonuç olarak, korelasyonun kabul edilebilir olması için her iki terimin değerlerinin yüksek olması gerekir. Sık öğe kümesi, minimum artırma işlemlerinde işlem veritabanında görünen ve minimum artırmanın kullanıcı tarafından sağlanan bir parametre olduğu bir öğe kümesidir (10). Eclat algoritması derin öncelikli arama kullanır. Veriler dikey formatta hazırlanır. Apriori ve FP-Growth algoritmaları verileri yatay olarak biçimlendirir (11).

Şimdi konuyu biraz daha pratik ve uygulamalı hale getirmek için örnek sunalım. Bu bölümde, bir mağazanın küçük bir işlem veri kümesini alacağız. Her işlem için sadece bir ürün listemiz var.

Orijinal veri seti aşağıdaki gibidir. 20 müşterinin faturaları incelenmiş, aldıkları ürünler Tablo 1'de listelenmiştir.

Tablo 1. 20 müşterinin alışveriş listesi

Müşteri ID	ÜRÜNLER
1	AYRAN, COLA, PEYNİR
2	AYRAN, CİPS
3	YUMURTA, UN, YAĞ, PEYNİR
4	YUMURTA, UN, YAĞ, AYRAN, CİPS
5	COLA, PEYNİR
6	CİPS
7	YUMURTA, UN, YAĞ, COLA, PEYNİR
8	YUMURTA, UN, YAĞ, AYRAN, CİPS
9	COLA, AYRAN
10	AYRAN, CİPS
11	YAĞ, YUMURTA
12	AYRAN, CİPS
13	UN, YUMURTA
14	AYRAN, CİPS
15	YUMURTA, UN, YAĞ, COLA, PEYNİR
16	AYRAN, COLA, CİPS, PEYNİR
17	COLA, PEYNİR
18	AYRAN, CİPS
19	COLA, PEYNİR
20	AYRAN, CİPS

Eclat algoritması için ilk adım, her ürünün yer aldığı bir liste yapmaktır. Bu liste aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 2. Hangi ürünü kimler aldı

ÜRÜN	ID
COLA	1,5,7,9,15,16,17,19
PEYNİR	1,3,5,7,15,16,17,19
AYRAN	1,2,4,8,9,10,12,14,16,18,20
CİPS	2,4,6,8,10,12,14,16,18,20
YUMURTA	3,4,7,8,11,13,15
UN	3,4,7,8,13,15
YAĞ	3,4,7,8,11,15

Bir sonraki adım, minimum destek adı verilen bir değere karar vermektir. Minimum destek, dikkate alınacak kadar sık ortaya çıkmayan ürünleri filtrelemeye yardım eder. Mevcut örnekte, minimum destek için 7 değerini seçelim. Tablo 2’de görebileceğiniz gibi, 7’den az işlem içeren iki ürün var: Un ve yağ. Bu nedenle, onları filtreleyeceğiz ve aşağıdaki tabloyu elde edeceğiz:

Tablo 3: Minimum Destek gösteren ürünler

ÜRÜNLER	ID SET
COLA	1,5,7,9,15,16,17,19
PEYNİR	1,3,5,7,15,16,17,19
AYRAN	1,2,4,8,9,10,12,14,16,18,20
CİPS	2,4,6,8,10,12,14,16,18,20
YUMURTA	3,4,7,8,11,13,15

Bu aşamada ürün çiftlerine geçilir. Temelde 1. adımdakiyle aynı işlem ürün çiftleri için tekrarlanır. ECLAT algoritması bu adımı iki orijinal kümenin kesişimini kullanarak yapar. Bu onu Apriori algoritmasından farklı kılar. ECLAT algoritması daha hızlıdır, çünkü işlem kimlikleri kümesinin kesişimini belirlemek, her bir işlemi ürün çiftlerinin varlığı için taramaktan (Apriori’nin yaptığı gibi) çok daha kolaydır. Cola ve Peynir ürün çifti arasında ortak olan işlem kimliklerini filtrelemenin ne kadar kolay olduğunu Tablo 4’te görebilirsiniz.

Tablo 4. Cola ve peynir kimler almış

ÜRÜNLER	ID SET
COLA	1,-,5,7,9,15,16,17,19
PEYNİR	1,3,5,7,-,15,16,17,19

Her bir ürün çifti için kesişim yapıldığında (tek tek desteğe ulaşmayan ürünleri yok sayarak) aşağıdaki tabloyu verir:

Tablo 5. Ürün çiftleri

ÜRÜNLER	ID SET
COLA,PEYNİR	1,5,7,15,16,17,19
COLA,AYRAN	1,9,16
COLA,CİPS	16
COLA,YUMURTA	7,15
PEYNİR, AYRAN	1,16
PEYNİR,CİPS	16
PEYNİR,YUMURTA	3,7,15
AYRAN,CİPS	2,4,8,10,12,14,16,18,20
AYRAN,YUMURTA	4,8
CİPS,YUMURTA	4,8,

Minimum desteğe ulaşmayan çiftler filtrelenir. Daha önce olduğu gibi, 7' lik minimum desteğe ulaşmayan sonuçlar filtrelenir. Bu bize sadece iki ürün çifti bırakıyor: Cola & Peynir ve Ayran & Cips.

Tablo 6. Elde edilen birliktelikler

ÜRÜNLER	ID
COLA,PEYNİR	1,5,7,15,16,17,19
AYRAN, CİPS	2,4,8,10,12,14,16,18,20

Python'da ECLAT algoritması

1.ADIM ECLAT paketinin kurulması

```
!pip install pyECLAT
```

2. Veri Seti

```
ID = [  
['AYRAN', 'COLA','PEYNİR'],  
['AYRAN','CİPS'],  
['YUMURTA','UN','YAĞ','PEYNİR'],  
['YUMURTA','UN','YAĞ','AYRAN','CİPS'],  
['COLA','PEYNİR'],  
['CİPS'],  
['YUMURTA','UN','YAĞ','COLA','PEYNİR'],  
['YUMURTA','UN','YAĞ','AYRAN','CİPS'],  
['COLA','AYRAN'],  
['AYRAN','CİPS'],  
['YAĞ','YUMURTA'],
```

```

['AYRAN','CİPS'],
['UN','YUMURTA'],
['AYRAN','CİPS'],
['YUMURTA','UN','YAĞ','COLA','PEYNİR'],
['AYRAN','COLA','CİPS','PEYNİR'],
['COLA','PEYNİR'],
['AYRAN','CİPS'],
['COLA','PEYNİR'],
['AYRAN','CİPS']
]

```

3. Adım gerekli kütüphaneler ve düzenlemeler

```

import pandas as pd
data = pd.DataFrame(ID)
data

```

4. Adım Eclat algoritması için parametreleri belirlenmesi

```

min_n_products = 2
min_support = 7/len(ID)
max_length = max([len(x) for x in ID])

```

```

from pyECLAT import ECLAT

```

```

from pyECLAT import ECLAT
my_eclat = ECLAT(data=data, verbose=True)
rule_indices, rule_supports = my_eclat.fit(min_support=min_support,
.....min_combination=min_n_products,
.....max_combination=max_length)

```

```

100% ██████████ 8/8 [00:00<00:00, 421.15it/s]
100% ██████████ 8/8 [00:00<00:00, 40970.00it/s]
100% ██████████ 8/8 [00:00<00:00, 1414.55it/s]
Combination 2 by 2
10it [00:00, 240.87it/s]
Combination 3 by 3
10it [00:00, 232.83it/s]
Combination 4 by 4
5it [00:00, 227.70it/s]
Combination 5 by 5
1it [00:00, 146.99it/s]

```


5. Adım: Birliktelik oranları

```
print(rule_supports)
{'COLA & PEYNİR': 0.35, 'AYRAN & CİPS': 0.45}
```

Sonuç

Bu bölümde tanıtılan ve Python uygulaması yapılan Eclat Birliktelik algoritması sosyal bilimlerde birçok çalışmada kullanılmıştır (3, 4, 5, 6, 8). Diğer birliktelik algoritmalarından daha hızlıdır (9). Bu yönleri ile yeni yapılacak çalışmalarda kullanılması önerilir.

Kaynaklar

- (1) Agrawal, R., Imielinski, T., & Swami, A. (1993). Database mining: A performance perspective. *IEEE transactions on knowledge and data engineering*, 5(6), 914-925.
- (2) Agrawal, R., & Srikant, R. (1995, March). Mining sequential patterns. In *Proceedings of the eleventh international conference on data engineering* (pp. 3-14). IEEE.
- (3) Chen, S. (2022). Applicability Analysis of Data-driven Methods for Adolescents Mental Health Surveillance. In *2022 International Conference on Machine Learning and Knowledge Engineering (MLKE)* (pp. 241-244). IEEE.
- (4) Diaz-Garcia, J. A., Ruiz, M. D., & Martin-Bautista, M. J. (2022). A survey on the use of association rules mining techniques in textual social media. *Artificial Intelligence Review*, 1-26.
- (5) Hemanth, R. N., & Kulkarni, S. G. S. (2022). PREDICTING RELATIONSHIP BETWEEN TRAFFIC ACCIDENTS WITH RELATED INJURIES.
- (6) Liang, Z. (2022). Association Rules Mining on Multimodal Quantified-Self Data. In *2021 International Seminar on Machine Learning, Optimization, and Data Science (ISMODE)* (pp. 342-346). IEEE.
- (7) Manimaran, J., Velmurugan T. (2015). Analysing the quality of Association Rules by Computing and Interestingness Measures. Tamil Nadu, India : Indian Journal of Science and Technology, Indian Journal of Science and Technology, Cilt Vol 8, s. 2-5. DOI:10.17485.
- (8) Simon, C. G. K., Jhanjhi, N. Z., Goh, W. W., & Sukumaran, S. (2022). Applications of Machine Learning in Knowledge Management System: A Comprehensive Review. *Journal of Information & Knowledge Management*, 21(02), 2250017.
- (9) Srinadh, V. (2022). Evaluation of Apriori, FP Growth and Eclat Association Rule Mining Algorithms. *International Journal of Health Sciences*, (II), 7475-7485.
- (10) Wirth R., Hipp J. (2000). CRISP-DM: Towards a Standard Process Model for Data Mining. Manchester, UK : R.Wirth, J.Hipp.
- (11) Zaki M.J. (2001). A Localized Algorithm for Parallel Association Mining. S.Parthasarathy, W.Li. Rochester, US : University of Rochester.

9. Bölüm

Muhasebe Meslek Mensuplarının Hilenin Önlenmesi ve Ortaya Çıkarılmasına İlişkin Tutum ve Bakış Açılarının Belirlenmesi: Sivas İli Örneği

Seval ELDEN ÜRGÜP¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, sevalelden@hotmail.com.

Giriş

Hile, gücün veya mülkün kötüye kullanılması, zimmete para geçirme vb. gibi yasa dışı eylemlerin tümünü kapsayan bir kavramdır. Hile eski zamanlardan beri var olmasına rağmen, Enron ve Worldcom gibi skandallar piyasayı etkilemiş ve dolandırıcılık ve yolsuzlukla mücadele için önemli önlemlerin alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Finansal dolandırıcılık, muhasebe ilke ve standartlarına karşı yapılan manipülasyonlar olarak tanımlanabilmektedir. Muhasebe politikalarındaki gevşeklik, yasal boşluklar ve düzenlemelerdeki yetersizlikler nedeniyle ülkemizde mali hilelerin yoğun olduğu bilinmektedir. Özellikle büyük şirketlerdeki üst yönetimler, muhasebe sözleşmelerinin esnekliğinden yararlanarak şirketlerin hedeflerine ulaştığı izlenimini verebilmektedirler. Hileli finansal raporlama, finansal sistemin işleyişini etkileyerek tüm ekonomiye zarar verir. Bu zararı önlemek için ulusal ve uluslararası düzenlemeler oluşturulmuştur (Doğan ve Kayakıran, 2017).

Muhasebedeki hile kavramının muhasebe disiplininin tarihi kadar uzun bir geçmişi vardır. Küresel olarak, muhasebe hileleri dünya çapında büyük finansal skandallarla önemli bir kavram haline gelmiştir. Yaşanan mali skandalların ardından tüm dünyada denetim alanındaki yetersizlikler, dikkatleri muhasebe alanı üzerine çekmiştir. Finansal skandallar yaşayan ülkeler, Sarbanes Oxley (SOX) yasaları, Almanya'nın on adım kuralı vb. gözetim açığını kapatmak için önemli yasalar çıkararak uygulamaya çalışmışlardır. Türkiye'de denetim alanında yapılan yenilik ise, Bakanlar Kurulu kararıyla kurulmuş olan Kamu Gözetim, Muhasebe ve Denetim Kurumu'nun resmi olarak faaliyete geçmesidir. Bu organizasyonun amacı; Türk denetim standartlarını oluşturduğu, bağımsız denetim firmasına ve bağımsız denetçiye izin veren, denetim güvenini ve kalitesini sağlamak olmuştur. Muhasebe hilelerini önlemek için Türkiye Denetim Standartları kapsamında Bağımsız Denetim Standardı 240 (BDS 240), "Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hileye İlişkin Sorumluluğu" Kamu Gözetim, Muhasebe ve Denetim Kurumu tarafından belirlenmiştir. Bu denetim standardının içeriğine dair aşağıdaki gibi açıklamalar yapılabilir:

- Bağımsız denetçi ve bağımsız denetçi olma şartlarına dair açıklamalar,
- Hile ve bununla ilgili kavramlarına dair açıklamalar,
- Bağımsız hile denetçisinin sorumluluk ve yükümlülüklerine dair açıklamalar,
- Hile konusunda denetim standartlarının uygulanmasına ilişkin çerçevenin çizilmesi (Bulca ve Yeşil, 2014).

Bu çalışmada, işletmelerin geleceğinde oldukça büyük kayıplara neden olan hile kavramı hakkında Sivas il merkezinde görev yapmakta olan muhasebe

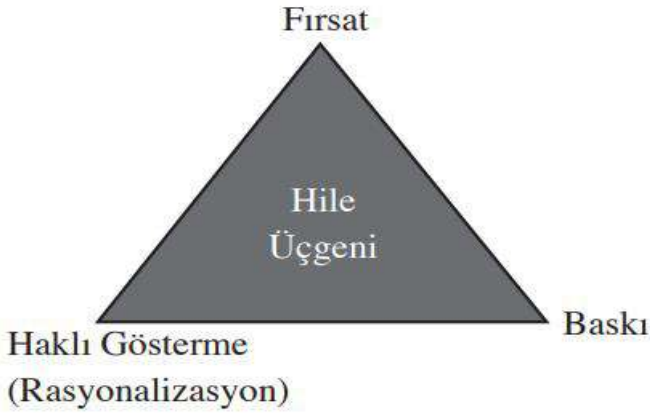
meslek gruplarının görüş ve algılarının incelenmesi ve hilenin önlenmesi adına yapılabilecek çözümlerin açığa çıkarılabilmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle çalışma kendi içerisinde üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde hile kavramı açıklanmış, ikinci bölümde denetçiler ve hileyle ilgili sorumluluklarına değinilerek konu hakkında teorik bir çerçeve oluşturulmuştur. Ardından yapılan saha çalışmasına üçüncü bölümde yer verilerek elde edilen sonuçlar nitel değerlendirme yöntemiyle çözümlenmiştir. Son bölümde ise elde veriler yorumlanarak, yazarın düşüncelerine yer verilmiştir. Bu çalışma alan yazında çok az sayıda örneğinin olması nedeniyle hem literatüre sağladığı katkılar hem de gelecek çalışmalara fikir oluşturması nedeniyle son derece önemlidir.

1. Hile Kavramı

Hilenin İngilizce karşılığı “fraud” sözcüğüdür ve Türkçe'ye anlamsal olarak yolsuzluk, dolandırıcılık ve uygunsuzluğu içeren bir kavram olarak kabul edilmiştir. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre hile; aldatma, kandırma olarak açıklanmıştır. İş dünyası tarafından sıklıkla kullanılmaya başlanan hile, sahtekarlık, yolsuzluk kelimeleri ticarete temel olarak aldatma ve yanlış bilgi olarak algılanmaktadır. Ticari işlemlerin, kayıtların ve belgelerin belirli bir amaç için kasıtlı olarak tahrif edilmesi muhasebe sahtekarlığı olarak bilinmektedir. Başka bir tanımla dolandırıcılık, bir veya daha fazla kişinin başka bir malın değerini kasıtlı olarak azaltarak kendi zenginleşmelerine gizlice katkıda bulunmasıdır. Bilgisizlik ve ihmale dayalı muhasebe hatalarının yanı sıra muhasebe sahtekarlığı kasıtlı olarak yapılmaktadır (Çatıkkaş ve Çalış, 2010). Hile kavramı, muhasebe manipülasyonlarının en üst noktası olan ve genel olarak kabul edilmiş olan muhasebe standart ve ilkelerine aykırı olan işlemler olarak açıklanmaktadır. Ayrıca, hile muhasebe standartlarına ve düzenlemelerine aykırı olsa da standartlar ve kanunlar ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğinden, bir ülkede yasal olarak kabul görmüş bir uygulama başka bir ülkede dolandırıcılık olarak nitelendirilebilmektedir. Suistimalin kapsandığı koşullar ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, suistimal kavramının dört temel unsuru vardır. Bu unsurlar; standartlaşmış olan muhasebe ilkelerini, muhasebe standartlarını ve muhasebeye ilişkin yasal düzenlemeleri ihlal ederek doğru ve makul çalışma koşullarından uzaklaşma, kasıtlı olarak bir eylemde bulunma, eylemi gerçekleştirenin hile yapmadığına dair inancı ve son olarak üçüncü kişilere bir maliyetin ortaya çıkmasıdır (Ocak ve Güçlü, 2014).

Yol açtığı zararın büyüklüğü ve bu konuda denetçilere verilen sorumluluk nedeniyle muhasebede yapılan hileler büyük bir sorun hâline gelmiştir. 2022 yılında yayınlanan son ACFE raporunda, dünya çapında dolandırıcılık nedeniyle oluşan toplam yıllık zararın 4,7 trilyon dolar olduğu, kurumların yıllık gelirlerinin

%5'lik bir bölümünü yapılan suistimaller nedeniyle yitirdiği açıklanmıştır. İnsanların hile yapma sebeplerini akademik olarak inceleyen Donald R. Cressey, çeşitli çalışmalar sonucunda bu sebepleri açıklamıştır. Çeşitli çalışmalarından sonra, Donald. R. Cressey, insanları hile yapmaya teşvik eden bir teoriyi ortaya koymuş ve insanların hile yapmasına neden olan üç faktörü açıklamıştır. Bu faktörler 'baskı', 'fırsat' ve 'haklı gösterme'dir. Faktörün meydana getirdiği hile üçgeni terimi (Şekil 1) Cressey ile birlikte anılmasına karşın, Cressey'in çalışmalarında bu terimden hiç bahsedilmemektedir. Hile üçgeni terimini ortaya atan kişi, ACFE'nin (Association of Certified Fraud Examiners) kurucusu ve hile konusu üzerinde yoğun bir şekilde çalışmış olan Joseph T. Wells'dir (Mengi, 2012; ACFE, 2022).

Şekil 1 Hile Üçgeni (Kazan, 2021)

Mevcut ekonomik koşullarda meydana gelen finansal muhasebedeki hilelerin artmasıyla birlikte, finansal muhasebede hilenin tespit edilmesi hem bizzat yatırımcılardan hem de akademik araştırmacılardan, medyadan, finans camiasından ve düzenleyicilerden büyük oranda ilgi görmüştür. Zaman geçtikçe dozajı artan bazı yüksek profilli finansal hileler nedeniyle, finansal muhasebe sahtekarlığını tespit etme, tanımlama ve raporlama gereksinimi de oldukça artmıştır. Muhasebe alanında yapılan hile uluslararası finansa, muhasebe meslek mensupları tarafından da “şirket için bir faaliyet karı elde etmek ve gerçekte olduğundan daha iyi görünmek için finansal tablolardaki verilerin kasıtlı ve uygunsuz şekilde manipüle edilmesi” olarak açıklanmaktadır (Sharma ve Panigrahi, 2013).

1.1 Hile Çeşitleri

Muhasebe alanında hilenin oluşabilmesi için iki ana faktör gerekli olmaktadır. Bunlardan birincisi, muhasebedeki yanlışlıklar için geçerli olan koşulların tam

olarak kişinin kasti rızasıyla gerçekleşmesidir. Burada hile, hatanın aksine bilerek yapılmayı içermektedir. Muhasebede hileyi yapanlar, dolandırmak istedikleri tarafı kasten yanlış yönlendirir veya gerçeği çarpıtarak karşı tarafı yanlış beyanda bulunmaya zorlarlar. Buna göre, hileli beyanın kasıtlı olması için, suistimalcilerin hatanın farkında olması ve karşı tarafın bu yanlış bilgi ile sözleşme yapıp rapor vereceğini bilmesi gerekmektedir. İkinci olarak, şirkette çalışan memurlar veya çalışanlar, bazı faydalar elde etmek için hareket etmeleri de hileye yol açmaktadır. Bu nedenle kişisel beklentiler nedeniyle hile yapmak şirketin çıkarlarına aykırıdır. Hile kavramının çeşitleri Tablo 1’de gösterildiği gibi gruplandırılmıştır (Karahan ve Çolak, 2019).

Tablo 1 Hile Çeşitleri

Hileyi Yapan	Hileden Etkilenen	Hile Çeşidi	Açıklama
Üst yönetim	Mali tablo kullanıcıları	Yönetim Hilesi	Üst yönetim finansal tablolarda yanıtlan verileri bulundurur
Mal ve hizmet satıcıları	Mal ve hizmet alan işletmeler	Satıcı Hilesi	Satıcı işletme hem fazla ücret talep eder hem de mal ve hizmeti teslim etmez
Bireyler	Yatırımcılar	Yatırım Hilesi	Bireyler yatırımcıları hileli yatırım yaptırmaya yöneltir
İşletme çalışanları	İşveren veya patronlar	Çalışan Hilesi	İşletme çalışanları işletme sahibine hileli davranışta bulunur
Müşteriler	Mal ve hizmet satan müşteriler	Müşteri Hilesi	Müşterilerin hem daha düşük ücret hem de başka şeyler talep etmesidir
Değişiklik gösterir	Değişiklik gösterir	Diğer Hileler	Her türlü ortamda güven sağlanarak karşı taraf yanıltılır

Kaynak®Karahan ve Çolak, 2019)

Muhasebe hilelerinin çerçevesinin daha iyi idrak edilebilmesi için, bir firmanın karşılaşabileceği olası hile türlerinin ve insanları hileli eylemlere yönlendiren nedenlerinin iyice anlaşılması gerekmektedir. Yukarıdakilerin aksine ACFE'ye göre ise hile çeşitleri üç kategoriye ayrılmıştır. Bunlar;

- Varlıkların kötüye kullanılması,
- Hileli finansal raporlama,
- Yolsuzluk ve ahlaki olmayan davranıştır.

Geçen yüzyılda artan şirket skandalları, profesyonellerin ve düzenleyicilerin dikkatini hile önleme ve tespit analizine çekmiştir ancak yapılan tüm düzenleme ve denetlemelere rağmen her geçen yıl rapor edilen hile vakalarının sıklığı yüksek olarak çıkmaktadır. Bu istikrar da göstermektedir ki, KPMG (Klynveld Peat Marwick Goerdeler) anketinin de ortaya koyduğu gibi, muhasebe hileleri ciddi ve sürekli gelişen bir sorundur (Bekiaris ve Papachristou, 2017; Doğan ve Kayakıran, 2017).

Yukarıda üç kategoride toplanmış olan hile çeşitlerinden hileli finansal raporlama, finansal tablolarda bulunması gereken tutarları veya bilgileri atlayarak veya yanlış sunarak kasıtlı olarak yanlış ifade eden finansal tablo hileleri şeklinde açıklanırken, zimmete para geçirme varlıkları şirket mallarının çalınmasını içerir. Hileli finansal raporlama, muhasebe kayıtlarının veya belgelerinin manipüle edilmesi, değiştirilmesi, finansal tablolarda açıklanması gereken olay ve işlemlerin kasıtlı olarak açıklanmaması ve miktar, değerlendirme ve sınıflandırma açısından muhasebe ilkelerinin kasıtlı olarak yanlış uygulanması şeklinde uygulanabilmektedir. Yolsuzluk ile ahlaki olmayan davranışlar içerisinde yer alan varlıkların zimmete geçirilmesi, alacak hesaplarının zimmete geçirilmesi, şirketin maddi ve maddi olmayan varlıklarının çalınması, satın alınmayan mal ve hizmetlerin ödenmesi, bilgi satışı, bir ticari şirketin teknolojisinin bir rakibe ve işletmeyi kullanması şeklinde gerçekleşebilmektedir. Bu kategoride yapılan hilelerde mülkün tahsisi genellikle şirket çalışanları olmak üzere zaman zaman da şirket yöneticileri tarafından yapılabilmektedir. Dolayısıyla çalışan hilelerinin genellikle varlıkların kötüye kullanılması şeklinde, yönetim hilelerinin ise finansal tablolarda hile şeklinde gerçekleştiği söylenebilir (Dönmez ve Çavuşoğlu, 2015).

1.2 Hile ile İlgili Yapılan Düzenlemeler

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki profesyonel muhasebe kuruluşu olan AICPA (American Institute of Certified Public Accountants), hilenin önlenmesi ile ilgili düzenlemelerde tüm ülkelerde bu meslek kuruluşu tarafından tanımlanan kuralların aktif olarak uygulanmasını esas almıştır. Ancak sonrasında özellikle Enron skandalı ile çok fazla inandırıcılığını yitiren AICPA, 2002 yılında çıkarılan Sarbanes Oxley Yasası (SOX) ile bağımsız denetim hakkını kaybetmiştir. Yaşanan bu gelişmeler diğer ülkeleri de etkilemiştir. Çoğu ülkede, dolandırıcılığın önlenmesine ilişkin düzenlemeler, Amerika Birleşik Devletleri'nde getirilen düzenlemelerin çerçevesine girmektedir. Türkiye'deki mevcut yasal düzenlemeleri de bu açıdan yorumlamak daha doğru olur. Denetim standartlarının ilk olarak 1947 yılında AICPA tarafından oluşturulduğu bilinmektedir. 1973 yılından itibaren bu standartlar SAS (Statements on Auditing

Standards) adı altında yayınlanmaktadır. SAS 53 uyarınca hatalar, finansal tablo okuyucularını yanlış yönlendiren, yönetim hileleri olarak bilinen, hileli mali tablolar ve varlıkların yanlış beyanını içermektedir. Bu Standart, denetçinin denetimde hileyi tespit etme beklentisi ile gerçek sorumlulukları arasındaki boşluğu kapatmak için tasarlanmıştır. Öte yandan SAS 82, hile kelimesini denetimde ön plana tutmaktadır ve denetçinin nereye odaklanması gerektiğini de işaret etmektedir. Denetçilerin hileyi tespit edebilmeleri ve dava açıldıklarında kendilerini koruyabilmeleri için kırmızı bayrakların bir listesi yapılmıştır. SAS 99'da değerlendirme planlanırken hileyi daha fazla kontrol etmek ve dolandırıcılık olasılığı hakkında şirket yönetimiyle doğrudan iletişim kurmak zorunlu olarak ifade edilmiştir. Sonuç olarak, hilenin önlenmesi ve gözetim açısından caydırıcı hale getirilmesinin önemi daha da artmıştır (Öztoprak, 2017).

Denetim Standartları, denetçilerin denetim çalışmalarını uygun şekilde gerçekleştirmeleri için kılavuzlardır. Denetim çalışmasının doğruluğu, bağımsızlığı ve kalitesi esastır, çünkü denetlenen bilgiler ilgili kişilerin karar vermeleri için önemlidir. Uygun ve kaliteli denetim çalışmaları için çeşitli kamu kuruluşları veya üst kurullar tarafından mesleki standartların belirlenmesi kaçınılmazdır (Karakaş, 2008).

Ülkemizde hileye ilişkin yapılan düzenlemeler farklı kurumlar tarafından yapılmış ve farklı içeriklere sahip olmuşlardır. Bu düzenlemeler(Öztoprak, 2017);

- Maliye Bakanlığı Tarafından Yapılan Düzenlemeler,
- Sermaye Piyasası Kurulu Tarafından Yapılan Düzenlemeler,
- Kamu Gözetimi Kurumu Tarafından Yapılan Düzenlemeler,
- Türk Ticaret Kanunu'ndaki Düzenlemeler,
- 3568 Sayılı SMMM ve YMM Kanun
- Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) Tarafından Yapılan Düzenlemeler olarak sıralanabilmektedir.

•

2. Denetçiler ve Hileye İlişkin Yükümlülükleri

Türk Ticaret Kanunu'nda hile denetçilerinin sorumluluklarına ilişkin hükümler yer almaktadır. Bu bağlamda, kurucu tarafından aşırı değerli olarak gösterilmiş ve hileli bir şekilde değerlendirilen bir şirket kurmak için aynı sermaye yatırılırsa, kurucu ve bu eyleme katılanlar cezai olarak sorumlu olmalıdırlar. Yönetim kurulu üyeleri ve denetçiler, bu tür bir hile davranışının şirket içinde meydana gelip gelmediğinin araştırılması ile yükümlüdürler. Bu hususta ihmal tespit edilirse ve kuruculardan tazminat alınmaz ise, gereken özeni göstermeyen

bir yönetim üyesi ile denetçi müştereken ve müteselsilen sorumlu olacak ve disiplin işlemine tabi tutulacaktır. Denetçiler, kanun veya tüzük uyarınca kendilerine verilen yükümlülükleri gerektiği gibi yerine getirmemelerinden doğan zararlardan sorumlu oldukları kanıtlanmadıkça, müştereken ve müteselsilen sorumludurlar (Erol, 2008).

Ülkemizde bağımsız denetçilerin sorumlulukları aşağıdaki yasal mevzuat kapsamında değerlendirilmektedir;

- SPK Bağımsız Denetim Standartları Hakkındaki Tebliğ (Seri:X, No:22)
- 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu
- Türkiye Denetim Standartları (TDS)
- Kamu Gözetimi Kurumu (KGK), Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu Bağımsız Denetim Yönetmeliği

Tablo 2’de ise denetçilerin sorumluluklarının mevzuata göre karşılaştırılması sunulmuştur.

Tablo 2 Mevzuat ve Standartlar Kapsamında Ülkemizde Denetçinin Sorumlulukları Aşağıdaki Tabloda Kıyaslanmıştır

Sorumluluklar	KGK Bağımsız Denetim Yönetmeliği	Türk Ticaret Kanunu	SPK Seri: X No:22 Tebliğ Türkiye Denetim Standartları	Bağımsız Denetim Standartları
Kalite ve Güvenilirlik	Denetim kuruluşları etkinliklerini kurum tarafından hazırlanmış olan kalite kontrol sistemine göre yürütmeleri gerekmektedir.	TTK’da ayrıca herhangi bir hüküm yoktur.	Denetimin genel kalitesi sorumlu ortak baş denetçinin yükümlülüğündedir.	BDS220’ye göre, denetim ekipleri kalite kontrol sistemine göre prosedürlerin uygulanmasından sorumludurlar.
Bilanço Tarihinden Sonraki Olaylar	Açıklanması ya da düzeltilmesi gereken durumların TDS ve mevzuat kapsamında denetim raporuna işlenmesinde yükümlüdürler.	Denetim raporunun ardından meydana gelen değişiklikler ile finansal tablo ile yıllık faaliyet raporları tekrar kontrol edilir.	Finansal tablolar yayımlandıktan sonraki durumlarda denetçi uygun biçimde tekrar değerlendirme yapmakla sorumludur.	BDS560 çerçevesinde açıklama ve düzeltme gereken olaylara dair denetim prosedürlerinin uygulanması gerekmektedir.

Denetim Raporu- Görüş Bildirme	Denetimden sonra kurumun belirlediği çerçevede görüş bildiren denetim raporu düzenlenir.	Denetçinin finansal tabloların denetimde alınan bilgilerle örtüşüp örtüşmediğini belirtmesi gerekmektedir.	Denetimin ardından denetçi görüşlerini bildiren bir rapor hazırlamaktan sorumludur.	BDS700 gereğince yapılan denetimin ardından bir görüşe varılması ve bildirilmesinden denetçi sorumludur.
Denetimden Doğan Sorumluluk	TDS'ye uygun olmayan rapordan dolayı meydana gelen zarardan hem firma hem de denetçi sorumludur.	Kusurlu hareketten denetçi bireysel olarak ya da müteselsil yükümlüdür.	TDS çerçevesinde olmayan denetimden firma ile denetçi sorumludur.	Denetim faaliyeti BDS'ye göre yapılır fakat mevzuata uyulur (BDS200).
Mesleki Etik İlkeler Uyma	Dürüstlük, tarafsızlık, mesleki yeterlilik ve özen, sır saklama, mesleğe uygun davranış yükümlülükleri bulunur.	Denetime dair bilgiler paylaşamaz. Zarar meydana gelirse bireysel veya müteselsil sorumluluk oluşur.	Denetçi kuruluş ve denetçi dâhil bütün çalışanların kuruluşa dair bilgileri paylaşmama yükümlülüğü bulunur.	Dürüstlük, tarafsızlık, mesleki yeterlilik ve özen, sır saklama, mesleğe uygun davranış yükümlülüklerine uyma zorunluluğu vardır (BDS200).

Kaynak: (Köse ve Ertan, 2016)

2.1 Hilenin Ortaya Çıkarılması

İşletmelerde muhasebe departmanında yapılan hatalara kıyasla hilelerin tespit edilebilmesi daha zor olmaktadır. Hileyi yapan kişiler bu eylemi kasıtlı olarak yürüttüğü için, işlemin tespit edilmesini önlemenin başka yolları da değerlendirilmeye başlanmıştır. Dolandırıcılığın tespit edilmesindeki zorluk, araştırmacıları yeni yöntemler geliştirmeye teşvik etmiştir. Özellikle hile ile mücadelede geliştirilen “proaktif yöntemler”, hilenin ilk etapta varlığının anlaşılması ve daha yayılmadan yok edilmesinin önüne geçilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Özellikle hilenin ilk aşamalarında somut delil elde etmek çok zor olmaktadır. Gerçekten de hileler açıkça tespit edilememektir ancak hilenin varlığını gösteren işaretler, kırmızı bayraklar ve izler olabilmektedir. Suistimal tespit çalışmalarında en öne çıkan yaklaşım kırmızı bayraklardır. Birçok çalışma, bu yaklaşım kullanılarak hileli işlemlerin tespit edilebileceğini göstermektedir. Son dönemde gelişim gösteren bilgisayar teknolojisi, denetçilere iş ortamlarını otomatik olarak incelemek için yeni teknikler sağlamaktadır. Bu süreçte; trend analizi, oran analizi, kıyaslama, veri madenciliği gibi işlemler

uygulanmaktadır. Sürekli denetimler, yardım hatları (denetimler sırasında fısıldayarak) ve Benford Yasası gibi teknikler kullanılabilir. Bu yaklaşımlar sadece suistimal tespitinde değil, caydırıcı etkisinden dolayı suistimalin önlenmesinde de kullanılmaktadır (Okutmuş ve Uyar, 2014).

Şirket büyüklüğündeki küçülme, düşük iş güvenliği, yüksek işsizlik oranı çalışanlar üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Hilenin tespitinde, hile işaretleri (kırmızı bayraklar) dediğimiz kırmızı bayraklar varsa, hilenin bulunma olasılığının yüksek olduğu bilinmektedir (Tablo 3).

Tablo 3 İşyerlerinde Hile Unsuruna Dair Kırmızı Bayraklar

Hile Unsurları	Kırmızı Bayraklar
İç kontrol zayıflıkları	-Belgelendirmede yetersizlik, -Görevlendirmelerin net olarak belirlenmemesi, -Muhasebe departmanının zayıf olması, -Kontrol ve denetlemelere gereken önemin verilmemesi, -Mülklerin korunmasında zayıflık olması
Analitik anormallikler	-Fiziken anormal durumların mevcut olması, -Azalan stoğa rağmen borçların artması, -Gider ya da ödemelerde anlamsızlıklar, -Satın almaların aşırılılaşması, -Belirleme ve tanımlamalardan uzaklaşılması
Şikayetler, uyarılar, imalar	-Görgü tanıklarının direkt olarak şikayet, uyarı ve imaları
Muhasebe ile ilgili anormallikler	-Belgelerde kayıplar, -Nakit varlığının çok yüksek olması, -Önemli form ve belgelerin orijinallerinin yerine fotokopilerinin kullanılması, -Kayıp envanterlerin ve fiziksel aktiflerin bulunması, -Zamanında yapılmayan işlerin, eksik ve uygunsuz belgelerin bulunması, -Kayıtların yetersiz olması
Olağan olmayan davranışlar	-Stresli ve suçlu çalışan davranışları, -İşin yerine getirilmesinde gösterilen davranış değişiklikleri, -Uykusuzluk, -Bağımlılıklarda eğilim, -Aşırı gergin ve sinirlilik, -Sürekli olarak düşünceli bir tavırda olma, -Sıradanlıktan uzak tavır ve tutumlar
Aşırı yaşam biçimleri	-Seyahatlerde pahalılık, -Aşırı pahalı eşya ve ürün kullanımı, -Üst düzey sosyal kulüplere üye olma, -Genel olarak hayat şartlarındaki ani iyileşme

Kaynak: (Küçük, 2008)

2.2 Adli Muhasebe

Küreselleşme ile beraber hızlı bilimsel ve teknolojik yeniliklere bağlı olarak değişen çevre ve gelişme, değişen demografik yapı, değişen güvenlik tehditleri, tüm ülkelerin yönetim mekanizmasında önemli değişiklikler yapmasını zorunlu kılmaktadır. Günümüzde insanlar genellikle kontrolünde sorumlu oldukları kaynakları kötüye kullanmakta ve buna ilişkin davalar mahkemeye taşınmaktadır. Bu aşamada kötüye kullanılan veya çalınan değerlerin tazmin edilmesi için adli muhasebeciler devreye girerek dava süreçlerine yardımcı olurlar. Tarihe bakıldığında, 1999'da Amerika'da dolandırıcılık nedeniyle kaybedilen 474 milyon doların adli muhasebecilerin yardımıyla telafi edildiği görülmektedir. Özetle, adli muhasebe göreceli bir kavramdır ve çözümlenmemiş meselelerin kanıtlarını toplamak için finansal becerilerin ve araştırmacı bir bakış açısının kullanılması olarak tanımlanabilmektedir. Bir disiplin olarak ise adli muhasebe, finans, bilgi sahtekarlığı, ticaret ve hukuk sisteminin işleyişine ilişkin bilgi ve anlayışı kapsamaktadır (Aktaş ve Kuloğlu, 2008).

Adli muhasebeciler, iş sorunlarının gerçekleriyle ilgilenen ve uygulama biçimi olarak sayıların ötesine geçmek için eğitilmiş kişilerdir. Bu meslek sayesinde muhasebe bilgi ve becerileri kanun önünde iş yapmak için kullanılmaya başlanmıştır. Uygulama alanı olarak adli muhasebe mesleği kendi içerisinde üç bölüme ayrılabilir. Bunlar; dava yardımı, hile denetimi veya araştırmacı muhasebecilik ile uzman tanıklığıdır (Pazarçeviren, 2005). Bu şekilde muhasebe, ticaret ve hukukun kesiştiği noktada yer alan adli muhasebecilerin çalışmaları üç önemli konudan oluşmakta ve bu hedeflere yönelik profesyonel çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar genellikle araştırma, analiz ve tahkimdir. Araştırma boyutu, belirli bir olay (bir ticari işlemin tartışılması, bir iddianın doğruluğunun değerlendirilmesi vb. içerebilir) veya mali suistimal hakkında mali ve mali olmayan bilgilerin ilk toplanmasını ve analizini içermektedir. Bu aşamada odaklanılan ana soru burada neler oluyordur. Adli muhasebecilerin şüpheli bir konu üzerinde hakemlik yapması beklendiğinde; adli muhasebecilerin sonuçları ve çözümleri kolaylaştırmaları istenmektedir. Bu, çalışan sahtekarlığının kökünü kazımdan, bir hukuk davasında yasal tavsiye sağlamaya veya ceza soruşturmalarına yardımcı olmaya, mahkeme önünde uzman tanık olarak ilgili tanıklık sunmaya kadar birçok şekilde olabilmektedir. Adli muhasebecinin yerine getirdiği bilirkişi rolü, yargılama sürecinin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Aslında gerçek şu ki, hakimler, jüriler ve avukatlar gibi yargılama sürecine dahil olan aktörler, genellikle karmaşık muhasebe süreçlerine ve mali konulara aşina değillerdir. Bu nedenle adli muhasebecilerin yardımları ile sorunları kolayca anlayabilir ve çözümleyebilirler. Adli muhasebeciler bu hukuki hususları göz önünde bulundurarak hukuki sürecin bir parçası olarak

sadece raporların aslına güvenmekle kalmaz, aynı zamanda hazırladıkları çizelgeler ve gönderdikleri belgelerle de önemli katkılarda bulunurlar (Aktaş ve Kuloğlu, 2008).

Ülkemizde çok yeni olan adli muhasebe mesleği, özellikle uluslararası tüm düzenlemelere rağmen yolsuzluk ve yolsuzluğun önüne bir şekilde geçilememesi nedeniyle muhasebecilerin ve akademinin ilgi odağı haline gelmiştir. Ülkemizde mesleğe yönelik temel bir eğitim programı ve yasal düzenlemeler bulunmamakla birlikte, hile denetimi ve adli muhasebe için birçok bağımsız şirket kurulmaya başlanmıştır. Bu şirketlerden ilki Fraud Research Corporation Uluslararası Hile Denetimi ve Danışmanlık Hizmetleri A.Ş.'dir ve yolsuzluğun önlenmesi için kurumsal bir çözüm sağlamak amacıyla 2011 yılında kurulmuştur. İstanbul Serbest Muhasebeciler Odası (İSMMM) tarafından 2009 yılında düzenlenen ve Bağımsız Adli Muhasebe Uzmanı Program sertifikasını alan 35 Yeminli Mali Müşavir (SMMM) tarafından kurulan bu organizasyon, aynı zamanda birçok muhasebe firmasının bu alanda faaliyet göstermesinin önünü açmıştır. Ancak yaklaşık 7 ay süren Bağımsız Adli Muhasebe Uzmanlığı Programı'ndan sonra, birçok SMMM unvanlarının başına bağımsız adli muhasebe uzmanı veya bağımsız adli müşavir unvanlarının eklenmesi adli muhasebe mesleğine olan ilgiyi artırmıştır (Keleş ve Keleş, 2014).

3. Hilenin Açığa Çıkarılmasına İlişkin Sivas İlinde Görev Yapmakta Olan Muhasebe Meslek Mensupları Görüşlerine İlişkin Nitel Bir Araştırma

3.1 Araştırmanın Amacı

İşletmelerde son dönemde oldukça artmış olan ve her işletme adına büyük kayıplara neden olabilecek hile probleminin çözülebilmesine ilişkin atılacak ilk adım muhasebe meslek mensuplarının hilenin tespiti ve hile durumuna olan bakış açılarının aynı şekilde olmasının sağlanmasıdır. Hilenin önlenbilmesinde büyük bir yükümlülüğe sahip olan muhasebe meslek mensuplarının hilenin ortaya çıkarılabilmesi adına kullanacakları denetim yöntem ve tekniklerini iyi şekilde bilmeleri gerekmektedir. Bu çalışmada da Sivas ilinde görev yapmakta olan muhasebe meslek grubu çalışanlarının sorumlu oldukları işletmelere ilişkin hilenin engellenmesi ve eğer mevcutsa ortaya çıkarılması adına yararlandıkları denetim tekniği ve etkinliklerinin Vardar (2019), tarafından yapılandırılmış olarak düzenlenmiş olan anket çalışması ile belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yapılan anket çalışması Sivas il merkezi ile sınırlı tutulmuştur.

3.2 Araştırmanın Kapsam ve Kısıtı

Bu araştırma kapsam olarak Sivas il merkezinde hâli hazırda görevini sürdürmekte olan muhasebe meslek grubuna ait olan ve ilin meslek odasına kayıtlı ve Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği'nden (TÜRMOB) çalışma ruhsatı almış serbest muhasebeci (SM) ve serbest muhasebeci mali müşavirler (SMMM), yeminli mali müşavirler (YMM) ile Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'ndan ruhsat almış bağımsız denetçilerden (BD) meydana gelmektedir. TÜRMOB son istatistiklerine göre, Sivas il merkezinde odada kayıtlı olan toplam 383 sayıda meslek mensubu bulunmaktadır. Bunlardan 230'u erkek, 73'ü kadın olarak belirlenmiş olan 303 kişi aktif çalışan sayıdır. Bu çalışmanın asıl konusunun hile riski ve hileye ilişkin muhasebe meslek gruplarının takındıkları tavır olmasından ötürü meslek gruplarının tamamı üzerinde bir çalışma yürütülmüş ve kapsama alınmıştır.

3.3 Araştırmanın Metodolojisi

3.3.1 Araştırma Modeli

Bu çalışmada, Sivas il merkezinde görev yapmakta olan muhasebe meslek mensuplarının hile durumunun önlenmesi ve ortaya çıkarılmasına ilişkin tutum ve bakış açılarının belirlenmesi amacıyla veri toplama yöntemi olarak Vardar (2019) tarafından yarı yapılandırılmış şekilde düzenlenmiş olan anket ölçeği kullanılmış ve araştırma yaklaşımı olarak da nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Verilerin elde edilmesinde tümevarım yönteminin kullanıldığı nitel değerlendirme yönteminde, elde edilen bilgiler araştırmacı tarafından yorumlanarak çözümlenmektedir. Araştırmada kullanılan anket ölçeği kendi içerisinde bölümlere ayrılmış olup ilk bölüm demografik sorulardan, ikinci bölüm içerisinde 1 tane açık uçlu olmak üzere toplamda 11 hile sorusundan ve son olarak üçüncü bölüm ise meslek mensuplarının algı düzeylerinin belirlenmesine dair oluşturulmuş olan yedili likert ölçeğinden meydana gelmektedir. Likert ölçeğinde düzeyler 1-7 aralığında olup, 1=Etkin Değil/Hiç Önemli Değil/Çok Az/Azaldı, 7=Tamamen Etkin/Çok Önemli/Çok Fazla/Arttı olacak şekilde karar verilmiştir.

3.3.2 Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Türkiye'de muhasebe meslek grubuna mensup olan 119230 sayıda çalışan oluşturmaktadır (TÜRMOB, 2022). Araştırmanın örneklemini belirlenirken rastgele teknik kullanılmış ve katılımcıların sahip olması gereken herhangi bir ön koşul aranmamıştır. Araştırma, Sivas il merkezinde görev yapmakta olan toplamda 170 muhasebe meslek mensubu ile yüz yüze

olarak gerçekleştirilmiş ve görüşmeler araştırmacı tarafından sağlanmıştır. Katılımcıların 58'i kadın, 112'si erkek olarak belirlenmiştir.

3.3.3 Araştırmada Güçlü ve Zayıf Yönler

Akademik çalışmalarda yapılan araştırmanın güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesi çalışmanın kapsamı açısından son derece faydalıdır. Bu çalışmada güçlü bulunan yönler; çalışma katılımcıları farklı sektörler üzerinde görev yapıyor olmaları nedeniyle farklı meslek gruplarındaki hile riskine ilişkin fikirler elde edilebilmiştir, Sivas ili muhasebe meslek mensupları üzerinde daha önce bu tarz bir çalışma yapılmamış olması nedeniyle alanyazında bir boşluğun giderilmesi ve gelecek çalışmalara fikir oluşturması sağlanmıştır, araştırma örneklemini geniş tutulmuş ve daha önce literatürde yapılan konu üzerinde yapılan çalışmalardan çok daha fazla kişi ile çalışılarak araştırmanın güvenilirliği artırılmıştır, araştırmada kullanılan anket formunun hileye dair risk ve katılımcı görüşlerini tam olarak tespit edebildiği araştırma sonuçlarından da anlaşılmıştır ve konu hakkında detaylı bir çıkarımın yapılabilmesi sağlanmıştır. Araştırmanın zayıf yönleri ise; çalışmada elde edilen veriler tamamen katılımcı görüşlerine dayalıdır ve bu nedenle katılımcıların dürüst davrandıkları varsayılmaktadır, bazı sorularda katılımcılar çalışmış oldukları işletmeleri riske attıklarını düşündükleri için çoğunlukla yanıtız bırakılmıştır ve tedirginlik yaşamışlardır, özellikle vakit olarak daha kısa sürede görüşmeler tamamlanmak istendiği için açık uçlu sorular yanıtlanmamıştır, çalışmada hazır bir anket ölçeğinden faydalanılmış ve anket geliştirme konusunda yeni bir çalışma yapılamamıştır.

3.4 Araştırma Bulguları ve Tartışma

Araştırma bulgularında ilk olarak katılımcıların demografik verilerine ilişkin elde edilen sonuçlar belirlenmiştir. Aşağıdaki tablolarda demografik veriler sırasıyla paylaşılmıştır. Bu çalışmaya katılan toplam 170 katılımcının 58'i kadın, 112'si erkektir. Alanyazındaki diğer çalışmalar irdelendiğinde Türkiye'deki muhasebe meslek grubu çalışanlarının cinsiyet açısından yoğunluklu olarak erkek çalışanlar oldukları görülmektedir (Doğan ve ark., 2018; Çayır ve Akın, 2018).

Tablo 4 Katılımcıların Yaş Aralıkları

Yaş Aralığı	Kişi Sayısı	Yüzde%
22-35	40	23,5
36-49	73	42,9
50-63	57	33,5
Toplam	170	100,0

Tablo 4’te görüldüğü üzere Sivas il merkezinde görev yapmakta olan muhasebe meslek grubundaki katılımcılar en fazla 36-49 yaş aralığında bulunmaktadır.

Tablo 5 Katılımcıların Eğitim Düzeyleri-Hizmet Yılı Çapraz Tablosu

		Hizmet Yılı			Toplam
		0-10 Yıl	11-20 Yıl	20+ Yıl	
Eğitim Düzeyi	Lisans	22	46	41	109
	Yüksek Lisans	14	20	12	46
	Doktora	4	8	3	15
Toplam		40	74	56	170

Tablo 5’te katılımcıların eğitim düzeylerine göre hizmet yılları SPSS programında çapraz tablo kullanılarak oluşturulmuştur. Buna göre katılımcıların en fazla lisans eğitim düzeyinde oldukları ve 11-20 yıl arasında hizmet yılına sahip oldukları tespit edilmiştir. Özer ve Esmeray (2021), Kayseri il merkezinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında muhasebe meslek grubu çalışanlarının mesleğe ilişkin algı düzeylerini ölçmeyi amaçlamışlar ve toplamda 210 kişi ile çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın demografik bölümüne bakıldığında bu çalışmaya paralel olarak çalışanların en fazla lisans eğitim düzeyinde oldukları, yaş aralıklarının 31-45 arasında yoğunlaştığı ve meslek deneyimlerinin 1-10 arasında olduğu belirlenmiştir. Kayseri’de görev yapmakta olan muhasebe meslek gruplarının Sivas il merkezine kıyasla sadece görev yıllarının daha az olduğu görülmektedir.

Tablo 6 Katılımcıların Unvan Elde Etme Şekli-Meslek Sertifikası Çapraz Tablosu

		Meslek Sertifikası				Toplam
		SM	SMMM	YMM	BD	
Unvan Elde Etme Şekli	Sınavla	5	76	28	18	122
	Sınavsız	2	18	19	4	48
Toplam		7	94	47	22	170

Tablo 6’da ise katılımcıların sahip oldukları meslek sertifikaları ile meslek unvanlarını elde ediş biçimlerine dair bir çapraz tablo oluşturulmuş ve çoğunluğun sınavla ve SMMM meslek sertifikasına sahip olduğu belirlenmiştir. Doğan ve ark. (2018), muhasebe meslek gruplarının hileye eğilim düzeylerini inceledikleri çalışmalarında katılımcıların en fazla SMMM meslek grubuna ait olduklarını ve en fazla 16-20 aralığında hizmet süresine sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Türkiye’deki farklı illerde gerçekleştirilen (Adana, Ankara, Antalya

ve İstanbul) bu benzer çalışma göstermektedir ki ülkemizde muhasebe meslek grubunda görev yapmakta olan muhasebecilerin demografik özellikleri arasında bir benzerlik bulunmaktadır.

Tablo 7 Katılımcıların Denetim Unvanları ile Çalışma Şekilleri Çapraz Tablosu

		Denetim Unvanı					Toplam
		Çalışan Değilim	Partner	Müdür	Kıdemli	Stajyer	
Çalışma Şekli	Bağımsız	34	55	23	2	2	116
	Bağımlı	16	28	8	1	1	54
Toplam		50	82	31	3	3	170

Tablo 7’de de katılımcıların meslek unvanları ile denetim unvanları bilgileri paylaşılmıştır. Katılımcıların en fazla bağımsız ve denetim açısından partner unvanına sahip oldukları belirlenmiştir.

Tablo 8 Katılımcıların Ağırlıklı Çalıştıkları Sektör- Yıllık Müşteri Sayısı ve Sermaye Yapısı Tablosu

Yıllık Müşteri Sayısı			Ağırlıklı Çalışılan Sektör				Toplam
			Görüş Bildirilmemiş	Gıda	Otomotiv	Sağlık, Medikal	
0-10	Sermaye	Yerel*	68*	3	1	2	74
	Yapısı	Ulusal	13	0	0	0	13
	Toplam		81	3	1	2	87
11-20	Sermaye	Yerel	45	2	1	2	50
	Yapısı	Ulusal	8	1	0	1	10
		Uluslararası	2	0	0	1	3
Toplam		55	3	1	4	63	
21-40	Sermaye	Yerel	4	1	1	1	7
	Yapısı	Ulusal	3	0	0	1	4
	Toplam		7	1	1	2	11
41+	Sermaye	Yerel	7	2			9
	Yapısı						
	Toplam		7	2			9
Toplam	Sermaye	Yerel*	124*	8	3	5	140
	Yapısı	Ulusal	24	1	0	2	27
		Uluslararası	2	0	0	1	3
	Toplam		150	9	3	8	170

Tablo 8’de katılımcıların sermaye yapılarına göre yıllık müşteri sayısı ve ağırlıklı olarak çalışılan sektör bilgileri toplu bir şekilde verilmiştir. Tablo

incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun ağırlıklı çalışılan sektör hakkında görüş bildirmedikleri ve yıllık müşteri sayıları 0-10 aralığında olan yerel kurumlarda görev yaptıkları belirlenmiştir. Görüş bildirenler arasında ise en fazla gıda alanında müşterilerinin olduğu görülmektedir. Çalışma Sivas il merkezli olduğu için sermaye yapılarının en fazla yerel ve bildirilen görüşler arasında gıdanın en fazla olmasının beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir. Şehirde sanayi fazla gelişmemiştir ve uluslararası ölçekli çalışan oldukça az sayıda işletme bulunmaktadır. Aynı şekilde yıllık müşteri sayısının da en fazla 0-10 aralığında çıkması merkez toplam muhasebe hizmeti alan işletme sayısı düşünüldüğünde oldukça beklenir ve normaldir.

Demografik verilerin incelenmesinin ardından hile sorularına geçilmiştir. Tüm sorular ayrı ayrı incelenmemiş sorulara en fazla verilen cevaplar aşağıdaki tabloda sıralanmıştır. Hile sorularından 1. si üç bölümden oluşmuştur ve bu çalışmanın katılımcıları ilk sorunun 3. Seçeneğini yanıtsız bıraktıkları için hilenin varlığı sonucunda karşılaşılan zararlar hileye maruziyet yılına dair bir çıkarımda bulunulamamıştır.

Tablo 9 Katılımcıların Hile Sorularına En Fazla Verdikleri Yanıtlar

Sorular	Verilen Yanıtlar	Kişi Sayısı
1	Hayır	69
	Hayır	85
2	CEO	35
3	Evet	81
4	Çok Önemli	60
5	Çok Fazla	47
6	Çok Arttı	45
7	Kısmen Arttı	34
8	%0-25	96
9	0-10	84

Hile bölümü sorularında genel olarak katılımcılara hilenin geleceğine ilişkin, kurumların çalışanlarına karşı göstermiş oldukları tutum, kendi çalıştıkları kurumlarda hile ile karşılaşılma olasılığı gibi konulara değinilmiştir. İlk soruda hilenin geleceğine ilişkin katılımcılar en fazla “hayır” yanıtını vermişlerdir. Denetleme yaptıkları işletmelerde hile yapılıp yapılmadığına ise yine en fazla “hayır” yanıtını vermişlerdir. İkinci soruda katılımcıların hile tespiti sonucunda durumu en fazla mükellefin “CEO” birimine bildirdikleri tespit edilmiştir. Üçüncü soruda ise yönetim kadrosunun hile standartlarına uyma konusundaki sorumlulukları irdelenmiş ve katılımcılar en fazla “evet” yanıtını vermişlerdir. Dördüncü soruya göre katılımcılar hilenin tespitinde bağımsız denetçiler “çok

fazla” önemli bulunmuş ve beşinci soruda da firma hedeflerinin kurum çalışanları üzerinde “çok fazla” baskı meydana getirdiği de tespit edilmiştir. Hile bölümü sorularından 6. soruda hile iç denetim birimine ayrılan bütçenin son 3 yıllık süreçte ne kadar değiştiği irdelenmiş ve katılımcılar en fazla “çok arttı” yanıtını vermişlerdir. Hile denetimine ilişkin bu denli bir önemin verilmesinden iki farklı sonuç çıkarılabilmektedir. Bunlardan ilki Sivas il merkezinde faaliyette olan kurumların hile standartlarına son derece önem verdikleri ve herhangi bir açığın bulunmaması için ekstra özen gösterdikleri iken ikincisi ise hile durumlarının fazla yaşanması sonucunda mecbur kalınması olacaktır. Yedinci soruda yine paralel olarak son üç yılda hile denetimine ilişkin alınan eğitimlere harcanan bütçenin ne kadar değiştiği sorgulanmış ve katılımcılar en fazla “kısmen arttı” yanıtını vermişlerdir. Bu durumun sebebinin de ulaşılabilir eğitimlerin il merkezinde çok fazla gerçekleştirilmediği olacaktır. Online eğitimlerin de bu noktada tercih edilmediği düşünülebilir. Sekizinci anket sorusunda katılımcıların kendi şirketlerindeki hile olasılığı değerlendirilmiş ve en fazla %0-25 aralığında yanıtı verilmiştir. Anketin hile bölümünün son sorusunda denetlenilen şirketlerin denetim birimlerinin yılda ortalama olarak 0-10 aralığında toplandıkları bildirilmiştir. Muhasebe denetiminde karşılaşılan hata ile hilelerin tespitine yönelik bir çalışmada Tayman ve Tekşen (2019), anket çalışmasını Akdeniz bölgesinde gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmada hata ve hilelerin ortaya çıkarılmasında en etkili araç olarak denetçiler bulunmuştur. Bu sonuç bizim çalışmamızdaki 4. soruya verilen çok önemli yanıtı ile paraleldir. Doğan ve Nazlı (2015), muhasebede hilelerin önlenmesinde yönetici sorumluluklarını inceledikleri çalışmalarında yöneticilerin takındıkları tavır son derece önemli bulunmuş ve yöneticilerin konuya dair ilgisiz tutumlarının hileye neden olabileceği görüşü bildirilmiştir. Bu durum çalışmamızın ikinci ve üçüncü sorusuna benzer bir yorum oluşturabilmektedir. Bu çalışmanın ikinci sorusunda hile ile karşılaşılması halinde en fazla CEO birimine bildirilmesinin yönetimin en önemli birim olarak görülmesiyle ilişkilidir. Yönetim kadrosunun aynı şekilde sorumlu bulunması da yine aynı sebeptendir. Aslan ve ark. (2017), çalışmalarında Yalova il merkezinde muhasebe hata ve hilelerini araştırmışlar ve katılımcıların meslek kurallarına uygun davranıldığı görüşünü bildirdikleri görülmüştür. Bu çalışmada da katılımcılar personellerinin hile yapma olasılığını yüzde 0-25 aralığında bildirmişlerdir.

Hile denetim teknikleri yapılan anketin üçüncü bölümüdür. Bu bölümde hile yapılması olasılığının azaltılabilmesi için yapılması gereken adımlar ve yöntemlere dair bir inceleme yapılmış ve kullanılan tespit yöntemlerinin etkinliği ölçümlenmiştir (Tablo 10).

Tablo 10 Katılımcıların Hile Denetim Prosedürlerini Etkin Bulma Verileri

Hile Prosedürü	Etkinlik Yüzdesi	Toplam Etkinlik Puanı
Kurumsal Davranış Kuralları/Etik Politikası	%67,98	809
İç Kontrolün Gözden Geçirilmesi ve Geliştirmesi	%73,44	874
Operasyonel Denetim	%74,62	888
Denetim Komitesinin Rolünü Artırma	%71,68	853
Hile Denetimi	%71,51	851
Etik İlkeler Eğitimi	%77,64	924
Nakit Denetimi	%76,13	906
Banka Mutabakatları	%73,11	870
Çalışanların Referans Kontrolleri	%71,26	848
İş Sözleşmeleri	%71,51	851
Hile Raporlama Politikaları	%74,75	886
Hile Denetim ve Önleme Eğitimleri	%78,48	934
Üst Yönetimin Dikkatinin Artırılması*	%81,59*	971*
Çalışanlara Rotasyon Politikası Oluşturmak	%71,59	852
Çalışanlara Danışmanlık Programları	%74,45	886
Hile İhbar Hattı Kurulması (Fraud Hotline)	%75,88	903
Tedarikçi / Taşeronlara Karşı Yaptırım Listesi Oluşturma	%70,58	840
Elektronik Yazışmaların Gözetimi	%78,57	935
Mal/Demirbaş Sayımı ve Gözetimi*	%80,16*	954*
Etik Görevlileri	%79,83	950
Gözetleme Ekipmanları Takılması (Kamera vs)	%78,65	936
Adli Muhasebecilerin Kullanılması*	%80,92*	963*
Güvenlik Departmanı	%75,88	903
İşlik Politikası (Gammazlama)	%77,31	920

Tablo 10'a bakıldığında katılımcılar tarafından en etkin bulunan hile prosedürlerinin sırasıyla; üst yönetimin dikkatinin artırılması, mal/demirbaş sayımı ve gözetimi ile adli muhasebecilerin kullanılması olarak belirlenmiştir. Literatüre bakıldığında yapılan çalışmalarda hile prosedürlerine ilişkin belirgin bir tercih olmadığı ve farklılık gösterdiği görülmektedir. Kayıçoğlu (2018), hile denetimi yaptığı çalışmasında iç denetim prosedürünü etkin bulmuş ve bu yöntemi kullanmıştır. Bircan (2013) ise çalışmasında kâr amaçsız işletmelerde hile durumunu incelediği çalışmasında, hile tespit tekniği olarak direkt çalışanlarla yapılan hile denetimi için anket yöntemini kullanmıştır. Hilenin tespitinde farklı yöntemlerin tercih edilmesinde denetmenin bakış açısıyla bilgi ve birikimi de son derece önemli olmaktadır. Alınan eğitim doğrultusunda da gelişen denetim bakış açılarında dönem dönem popülerleşen teknikler olsa dahi eski yöntemleri etkin bulan denetçi sayısı da oldukça fazladır. Çalış (2011), analitik inceleme prosedürlerini açıkladığı çalışmasında özellikle analitik

inceleme prosedürlerinin üstünlüğünden söz etmiştir. bu prosedürlerin denetçiye finansal bilginin yanı sıra finansal olmayan bilgileri de sağladığını ve bu durumun hem denetçi hem de işletmeler açısından bir avantaj oluşturduğunu böylece daha efektif bir çalışma sağlanabildiğini bildirtir.

Anket çalışmasının son bölümünde hile teknolojisi konusunda bir inceleme yapılmıştır. Bu aşamada kullanılan hile yazılımlarının katılımcılar tarafından nasıl değerlendirildiği tespit edilmiştir.

Tablo 11 Katılımcıların Hileli Önleme Teknolojilerini Etkin Bulma Verileri

Hile Yazılımları	Etkin Bulunma Yüzdesi	Toplam Etkinlik Puanı
Örnekleme Denetimi	%67,39	802
Veri Madenciliği	%65,37	778
Dijital Analiz	%71,17	847
Sürekli Denetim	%66,63	793
Finansal Oranlar (Analitik İnceleme Teknikleri)	%71,26	848
Virüs Koruması	%71,42	850
Şifre Koruması*	%75,54*	899*
Güvenlik Duvarları*	%74,37*	885*
Filtre Yazılımlar*	%71,68*	853*
Diğer	%70,42	838

Tablo 11’de görüldüğü gibi en etkin bulunan hile yazılımları sırasıyla şifre koruması, güvenlik duvarları ve filtre yazılımlar olmuştur. Son dönemde teknolojinin gelişmesiyle birlikte denetim ve hile açığa çıkarma yaklaşımlarında belirgin bir değişiklik olmuştur. Her alanda olduğu gibi muhasebe alanında da bilgi teknolojileri son derece sık kullanıldığı için, hile denetimi ve tespitinde de yine bilgi teknolojilerinden faydalanılmaktadır (Pehlivanlı, 2011). Kaban ve Arslan (2016), çalışmalarında bilgi destekli denetim uygulamaları ile hilelerin açığa çıkarılmasına ilişkin yaptıkları çalışmalarında bir denetim yazılımının işleme mekanizmasını açıklamışlardır. Çalışmada açıklanan yazılım türü filtreli bir yazılımdır ve bu çalışmaya paralel olarak oldukça popüler olduklarının bir göstergesidir. Dolandırıcılık denetiminin amacı, bir şirket çalışanının veya yetkilisinin, uygunsuz bir avantaj elde etmek için hileye dahil pek çok faaliyet ile kasıtlı bir eylemde bulunarak şirketin paydaşlarına zarar vermesini önlemektir. Bu nedenle, çalışan hilelerine karşı etkin bir iç kontrol sistemi kurmanın ve sürdürmenin şirketler için faydalı olacağı açıktır. Denetçilerin özellikle dikkat etmesi gereken bir diğer nokta, teknolojinin yaygınlaşmasıyla birlikte son zamanlarda yükselişe geçen siber suçlar konusunda gerekli tedbirlerin alınmasıdır. Bu bağlamda, teknoloji temelli denetim programlarının

dolandırıcılığın önlenmesi ve tespitinde çok önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Başka bir deyişle, dolandırıcılık kontrolünde teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması önemlidir (Gündüz, 2018).

Sonuç

Yolsuzluk ve suistimal olarak da bilinen hile davranışları hakkında akademik olarak dünya çapında önemli araştırmalar yapılmaktadır. Yürütülen çalışmalar durumu tanımlamaya yardımcı olur ve alınabilecek önlemler konusunda uygulamanın beklentilerini yansıtır. Hileden elde edilen fayda, katlanılan maliyetlerden fazla olduğu sürece hiledir. Bu nedenle, suistimal adayı olan bir çalışan, maruz kalınan maliyetlerin faydalarından daha ağır basacağına inanırsa, suistimal riski en aza indirilebilir. Ancak bazı şirketler, dolandırıcılığı bir risk faktörü olarak görmemekte ve iç kontrol sistemleri kurmadan karşılıklı güven ilişkisi içinde faaliyet göstermektedir. Özellikle küçük işletmeler güvene dayalı olarak faaliyet gösterdiğinden, hileli işlem yapma riski daha yüksektir. Hileli işlemlere karşı korunmanın, hileli işlemlere ve nihayetinde hileli denetim faaliyetlerine karşı kontrollerin geliştirilmesinin temeli, hile risk haritasının oluşturulması, ticaret ve hilenin etki ve olasılık açısından değerlendirilmesidir. Hileli işlemleri tespit etmek için kullanılan yöntemler, hileli işlemlerin önlenmesine de yardımcı olmaktadır. Sürpriz denetimler, tedarikçi denetimleri, banka düzenlemeleri gibi geleneksel yöntemlerle dolandırıcılığın önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca teknoloji sayesinde daha etkili dolandırıcılık tespit yöntemleri son zamanlarda gelişim göstermeye başlamıştır. İç denetime hilenin dahil edilmesi ve hileli denetçi alımı gibi gelişmiş teknikler kullanılarak da hileli işlemler önlenmektedir (Aydın ve Ala, 2018).

Bu çalışmada, genel olarak hileye ilişkin belirli bir teorik çerçeve çizildikten sonra saha çalışmasıyla araştırma desteklenmiştir. Literatüre bakıldığında bu tarz çalışmaların seyrek olduğu görülmüş ve elde edilen sonuçlara göre de hileye ilişkin muhasebe meslek elemanlarının bilgi ve birikimlerinin son derece yüksek olduğu söylenebilir. Çünkü hileye ilişkin algı ölçekleri sonuçlarında çoğunluğun hilenin önlenmesine yönelik yanıtları bilimsel çalışmalarla tutarlı bir şekilde verebildikleri gözlenmiştir. Son olarak muhasebe meslek grupları ile yapılacak olan çalışma sayılarının artırılması gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışma sayısının artırılması sonuçların kıyaslanabilmesi ve sağlıklı ortak fikre ulaşılabilmesi açısından son derece önemli olacaktır.

Kaynakça

1. ACFE, (2022). ACFE 2022 Fraud Raporu. Erişim Tarihi: 08.08.2022
URL: <https://www.accafin.com/muhasebe/muhasebe-skandallari/acfe-fraud-raporu-2022>
2. Aktaş, H., & Kuloğlu, G. (2008). Adli muhasebe ve adli muhasebecilik mesleği. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, (25), 101-120.
3. Aslan, T., Kizil, C., & Din, A. (2017). Muhasebe Hata ve Hileleri Üzerinde Etkili Faktörlerin Muhasebe Meslek Etiği Kapsamında Analizi: Yalova Örneği (Analysis of Factors Affecting Accounting Errors and Fraud in the Context of Accounting Ethics: Yalova City Example). *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 4(12), 1125-1138.
4. Aydın, H., & Ala, T. (2018). İşletmelerde Yapılan Çek Hileleri: Ortaya Çıkarılması ve Önlenmesi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 85-96.
5. Bekiaris, M., & Papachristou, G. (2017). Corporate and accounting fraud: Types, causes and fraudster's business profile. *Corporate Ownership and Control*, 15(1), 467-475.
6. Bircan, N. G. (2013). *Kar Amaçsız İşletmelerde Hile Denetimi* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
7. Bulca, H., & Yeşil, T. (2014). Bağımsız Denetim Standartlarının Muhasebede Hile Kavramına Yaklaşımı. *Optimum: Journal of Economics & Management Sciences/Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2).
8. Çalış, Y. E. (2011). Bağımsız Denetim Sürecinde Analitik İnceleme Prosedürleri. *Denetim*, (8), 31-40.
9. Çatıkkaş, Ö., & Çalış, E. (2010). Hile denetiminde proaktif yaklaşımlar. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (45), 146-156.
10. Çayır, E., & Akın, O. (2018). Adli Muhasebe Kapsamında Yönetim Hileleri, Burdur ve Isparta İlleri Adli Vaka Analizleri. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(1), 71-89.
11. Doğan, Z., & Nazlı, E. (2015). Muhasebede Hata ve Hilelerin Önlenmesinde İşletme Yöneticilerinin Sorumluluğunun Tespitine Yönelik Bir Araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 195-212.
12. Doğan, S., & Kayakıran, D. (2017). İşletmelerde hile denetiminin önemi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (108), 167-187.
13. Doğan, Z., Gülçin, K., & Nazlı, E. (2018). Muhasebe meslek mensuplarının hile yapmaya eğilim düzeylerinin tespitine ilişkin bir araştırma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(4), 64-83.

- 14.Dönmez, A., & Çavusoğlu, K. (2015). Hilelerin Ortaya Çıkarılması Bakiminden Bağımsız Denetim İle Adli Muhasebenin Karşılaştırılması/The Comparison Of Independent Audit And Forensic Accounting In Terms Of Exposing Fraud. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 1(3), 34.
- 15.Erol, M. (2008). İşletmelerde Yaşanan Yolsuzluklara (Hata ve Hileler) Karşı Denetimden Beklentiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 229-237.
- 16.Gündüz, Ç. (2018). İşletmelerde Finansal Tablo Hileleri ve Hile Denetimi. *Anka E-Dergi*, 3(2), 12-24.
- 17.Kaban, İ., & Arslan, M. C. (2016). Bilgi Teknolojileri Destekli Denetim Uygulamaları Kapsamında Zimmet Hilelerinin Ortaya Çıkarılması: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Ege Akademik Bakış*, 16(3), 415-424.
- 18.Karahan, M., & Çolak, M. (2019). Hile önleyici olarak sürekli denetim verimliliği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 561-572.
- 19.Karakaş, A. (2008). Dış denetçilerin bağımsızlığına ilişkin düzenlemeler ve bu düzenlemelerin yeterliliğinin tespitine yönelik bir pilot araştırma. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe Bilim Dalı*.
- 20.Kayıkçıoğlu, S. (2018). Şirketlerin iç denetim birimlerinde hile denetimi ve bir vaka incelemesi.
- 21.Kazan, G. (2021). Hile Üçgeni, Hile Elması ve Hile Beşgeni: Hile Eylemlerinin Nedenlerine İlişkin Teorilere Kavramsal Bakış. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 20(62), 245-258.
- 22.Keleş, D., & Keleş, Ü. (2014). Adli Muhasebecilik Mesleği ve Türkiye'deki Uygulamaları. *Gümüşhane University Electronic Journal Of The Institute Of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 5(9).
- 23.Köse, Y., & Ertan, S. (2016). Türkiye'de bağımsız denetçilik ve bağımsız denetçinin sorumluluğu/independent auditing in turkey and independent auditor responsibility. *International Journal of Management Economics & Business*, 12, 290.
- 24.Küçük, İ. (2008). *Finansal raporlamada hile-manipülasyonlar ve önlenmesi* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- 25.Mengi, B. T. (2012). Hile Denetiminde Yetkinliklerin Değerlendirilmesi-Hile Karosu. *Mali Cozum Dergisi/Financial Analysis*, (114).

26. Ocak, M. & Güçlü, F. (2014). Muhasebe manipülasyonu: hile, yaratıcı muhasebe, kâr ve izlenim yönetimine ilişkin kavramsal çerçeve. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(3).
27. Okutmuş, E., & Uyar, S. (2014). Konaklama İşletmelerinde Yiyecek-İçecek Departmanında Yapılan Bir Hilenin Tespiti: Vaka Analizi. *Mali Cozum Dergisi/Financial Analysis*, 24(121).
28. Özer, C., & Esmeray, A. (2021). Muhasebe Meslek Mensuplarının Adli Muhasebeciliğe İlişkin Farkındalık ve Algı Düzeyleri Farklılıkları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(4), 3712-3727.
29. Öztoprak, Y. (2017). *Denetimde hata ve hile, önleme ve tespit yöntemleri ile serbest muhasebeci mali müşavirlerin hata ve hileler ile ilgili bilinç ve tutumları* (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
30. Pazarçeviren, S. Y. (2005). Adli muhasebecilik mesleği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(2), 1-19.
31. Pehlivanlı, D. (2011). Denetim Yaklaşımlarından Butik Denetime. *Denetim*, (8), 14-17.
32. Sharma, A., & Panigrahi, P. K. (2013). A review of financial accounting fraud detection based on data mining techniques. *arXiv preprint arXiv:1309.3944*.
33. Tayman, M., & Tekşen, Ö. (2019). Muhasebe Denetiminde Karşılaşılan Hata ve Hileler: Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 455-477.
34. TÜRMOB, (2022). TÜRMOB Üye İstatistikleri. Erişim Tarihi: 08.08.2022 URL: [https://www.turmob.org.tr/istatistikler/c8172e63-2bef-4919-a863-86e403bdfd0a/meslek-mensubu-dagilim-tablosu-\(sm-smmm\)](https://www.turmob.org.tr/istatistikler/c8172e63-2bef-4919-a863-86e403bdfd0a/meslek-mensubu-dagilim-tablosu-(sm-smmm))
35. Vardar, M. K. (2019). Hilenin Önlenmesi ve Ortaya Çıkarılması: Muhasebe Meslek Mensuplarının Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma. İstanbul Üniversitesi Master's Thesis.

10. Bölüm

Göçmenlik Durumunda Ana Dilin Kaybı ve İkidilliliğin Sınırları

Sevinç AKDOĞAN ÖZTÜRK¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Giriş

Dil, bireyin dünya ile olan ilişkisini geliştirmesine olanak sağlayan, yaşayan bir kavram olarak açıklanmaktadır. “İnsan bu dünyada var olduğundan beri dili, sözlü bir iletişim vasıtası olarak kullanmaktadır. Bu nedenle dil, temelde sese dayalı sözlü bir iletişim aracıdır” (Karataş, 2018: 425). Ayrıca dil, ailede, okulda ve çalışma ortamında günlük hayatın bir parçası olmakla birlikte kişinin duygularını ve kimliğini yansıtan iletişimsel bir olgudur. Coşkun’a göre bir kişi “...ancak dilin ayırıcı özelliği sayesinde diğerleri ve var olan şeyler karşısında kendinin bilincine varabilir ve dilde kişiselleştirdiği dünya görüşü, yani söylemi sayesinde öz bilinçli bir kişilik olarak dünyada var olur” (2014: 91). Dolayısıyla dilin, kişinin öz bilincini kazandığı ve dünyayı kurduğu yaratıcı ve oluşturuca bir etkinlik olduğu ifade edilebilir.

Ebeveynlerin dili olduğu için ya da göç edilen ülkenin resmi dili olduğu için erken yaşlarda bir dile hâkim olunabilir. Ayrıca mesleki bir hedefe ulaşmak, kişisel gelişim için ya da eğitim-öğretim kapsamında yeni bir dil öğrenilebilir.

Bugün, tüm dünya üzerinde iletişim çeşitli diller ve kültürler aracılığıyla gerçekleşmektedir ve bu dilsel ve kültürel çeşitlilik küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat bu kültürel ve dilsel zenginliğin içinde, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan diller ve kültürler sorunsalı da yer almaktadır. Gürbüz, kültürel arka planından hareketle dili şu şekilde tanımlamaktadır: “Dil geçmişin biriktirdiği kültür hazinelerini gelecek kuşaklara aktararak kalıcılığını sağlayan değerler aktarıcısı, kimlik muhafazasıdır. Özellikle dilin canlılığını yitirerek yavaş yavaş öldüğü topluluklarda, toplumun geçmiş ile olan bağı koparak kültürel değerler yeni kuşaklara aktarılamaz. Buna bağlı olarak da o millet hayat damarı olan öz kültüründen koparak başka milletlerin hegemonyasına girme tehlikesi ile karşı karşıyadır” (2017: 274). Bu tanımdan da anlaşıldığı gibi, dil bir iletişim aracı olmaktan çok daha öteye geçmekte; kimliklerin geçmişten günümüze aktarıcısı olan ve geçmişle bağları kuvvetlendiren bir olgu halini almaktadır.

Dilin kaybı, yok oluşu veya ölümü olarak betimlenen durum, dilbilim, sosyoloji psikoloji gibi birçok bilim dalını ilgilendiren disiplinler arası bir sorundur ve özellikle ev sahibi ülkenin dilinden ve kültüründen etkilenen göçmenler ana dillerini terk ettiklerinde somutluk kazanmaktadır. Bu durumu önlemek için, özellikle çok kültürlü ortamlarda göçmen konumunda yaşayan kişilerin, kültürel varlıklarını koruyabilmeleri ve nesilden nesle aktarabilmeleri için ana dillerine ihtiyaçları olduklarının bilincinde olmaları ve ona sahip çıkmaları gerekmektedir çünkü ana dilinin göçmen durumunda kalınan ülkelerde daha fazla kaybolma eğiliminde olduğu açıktır. Dünyada konuşulan yaklaşık 6.700 dilin %43’ünden fazlasının yok olma tehdidi altında olduğunu açıklayan

UNESCO, her yıl 21 Şubat'ta kutlanan Uluslararası Ana dili Günü vesilesiyle, dil çeşitliliğinin ve çok dilliliğin sürdürülebilir kalkınma için önemli olduğunu hatırlatmak amacıyla, üye devletlerini bugünü mümkün olduğunca çok dilde kutlamaya davet eder. (Bknz. <https://www.unesco.org/fr/days/mother-language>).

Göçmenlik ve dil-kültür ilişkisi

Geçmişe bakıldığında, yabancı dil bilmek özellikle kültürlü ve varlıklı çevrelerde ya da belirli meslek gruplarında önemli bir yer teşkil etmekteydi ve bir üstünlük göstergesi olarak algılanmaktaydı. Çağımızda ise, dilsel ve kültürel sınırların neredeyse yok olması, insanlar arasında etkileşim ve iletişimin artmasını beraberinde getirmiş ve bugün dünyanın birçok farklı yerinde çok dilliliğin merkezi bir unsur haline gelmesine ve nüfusun çoğunluğunun günlük yaşamında birden fazla dille ilişki kurmasına yol açmıştır. Ana dilinden farklı birden fazla dil konuşmak bir ayrıcalık değil, dünyanın bir gerçeğidir.

Çok dilliliğin neredeyse bir norm halini aldığı dünyada günümüzde etki alanı açısından *Lingua Franca* özelliği taşıyan diller söz konusudur. Dünyada 1.8 milyar konuşanıya en başta İngilizce *lingua franca* olarak düşünülebilir. *Lingua Franca*, farklı dillere sahip halklar veya etnik gruplar arasında iletişimi mümkün kılan dildir. Bu diller ayrıca *araç diller* olarak da ifade edilmektedir. Truchot (2005: 176) ideolojik ve sosyal kullanımı çerçevesinde *Lingua Franca*'yı tanımlarken, dilsel üstünlüğü tesis etmeye de farklı boyutta bakılması gerektiğini söylemektedir. Truchot'ya göre, uluslararası açıdan kabul gören ve bunu somut hale getiren dile gereğinden fazla değer atfeden ideolojik bir süreçle karşı karşıyayız (a.g.e.). Aynı ideolojik süreç, ulusal dilleri arkaik ve modası geçmiş gibi göstererek değersizleştirmektedir. Bu bakımdan, uluslararası bağlamda etkili olmasına rağmen, ulusal dilin bir ülkenin ortak dili olarak kullanılması göz ardı edilmekte veya hafife alınmaktadır.

Ülkeden ülkeye veya bir ülke içerisinde bir bölgeden diğerine göç durumunda bireyler arasındaki etkileşim arttığından, farklı diller ve kültürler arasındaki etkileşim de artar. Bu da dillerin ve kültürlerin temsiliyetinin artırılmasına zemin hazırlar. En temel haliyle bir yerden başka bir yere gitme eylemi olarak tanımlanan göç, dillerin ve kültürlerin etkileşimi bağlamında yer değiştirmenin fiziksel yönlerinin yanı sıra, zihinsel yönlerinden ötürü de yeni bir ortama uyum sağlama sürecini beraberinde getirir. “Göç, çeşitli etkenlerin insan zihninde meydana getirdiği istemli/kasıtlı ya da istemsiz güdülenmelerin, mekânda yer değiştirme amacıyla eyleme dönüşümü ile başlar. Mekânda yer değiştirme, konaklama, yerleşme, uyum ve bütünleşme aşamalarıyla devam eder” (Şahin & Aydemir, 2018: 125). Uyum ve bütünleşme aşamaları, iki kültürün etkileşim içinde olduğu kültürleşme sürecinin parçalarıdır. Bu anlamda, kültürlerarası

etkileşim, göç eden toplum ile ev sahibi toplumun miras kültürlerinde değişikliklere yol açabilmektedir. Bu aşamada dikkat edilmesi gereken husus, kültürleşme sürecinin kültürel özümseme (asimilasyon) boyutuna geçmemesi, başka bir deyişle diğerinin değerlerini tamamen kabul ederek kendi kültürünün ortadan kalkması durumudur.

Ev sahibi ülkelerde, göçmenler yalnızca yeni bir dille değil, yeni bir kültürle de karşı karşıya kalır. Bu yeni kültürle karşılaşma sürecinde kendilerinde değişimler meydana gelmektedir. Fransa’da yaşayan üçüncü kuşak Türklerde kültür edincinin araştırma konusu olduğu bir çalışmada (Akdoğan Öztürk & Yücelsin Taş, 2018), gençlerin iki kültür arasında kendilerini nasıl konumlandıkları ve miras kültürlerini koruyup koruyamadıkları sorularına odaklanılmıştır. Çalışmadaki bazı katılımcıların göç edilen kültüre ait sosyal ortama uyum sağlama hislerinin ağır basması sonucu miras kültürlerine ilişkin edinçlerini yavaş yavaş kaybettikleri tespit edilmiştir. Katılımcılardan biri, “*Bir ülkede yaşıyorsak o ülkenin kurallarına uyum sağlamamız lazım. Tabi ki Türk gibi yaşıyoruz ama ortama göre de adapte olmamız gerekir. Böyle olunca şartlardan dolayı bazı alışkanlıklarımızı yitirebiliyoruz*” şeklinde kendini ifade etmektedir (a.g.e., s. 63).

Kendi ülkesinden göç ettikten sonra yeni bir kültürle karşı karşıya kalan bir birey, özdeşlik kuramadığı ev sahibi kültüre de kayıtsız kalmaktadır. Kültürlerarası etkileşim süresi uzadıkça ev sahibi kültürün sunduğu bazı özellikler göçmen durumundaki bireylerin kültürü ile yavaş yavaş bütünleşebilir. Günay, Atılgan ve Serin bu durumu “Göç alan ülke de farklı iş gücü, ekonomik, kültürel çeşitlilik hem de bütün bunların ürettiği çok kültürlülük oluşmuştur. Göç eden insanlar kendi kültürlerini götördükleri kadar asimile de olmuşlardır” şeklinde ifade eder (2017: 40). Örneğin, günümüzde yurt dışında yaşayan Türk gençlerinin, kendi kültürleri ile dinsel veya kültürel açıdan herhangi bir bağlantısı olmayan Cadılar Bayramı’nı kostüm giyerek veya parti düzenleyerek kutladıkları görülebilmektedir. Tam tersi bir şekilde, göç edilen ülkenin kültürünün özellikleri reddedilebildiği gibi, kendi kültürlerinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu düşünen bireyler miras kültürlerini korumak için de harekete geçebilirler.

Göçmenlerin bir toplumla bütünleşmelerini (uyum sağlamalarını) etkileyecek iki önemli unsur, ana dillerine ve miras kültürlerine verilecek değerlerdir. Bir kişinin kendi ülkesinden başka ülkeye göç ederken kendi kültüründen vazgeçme duygusunu hissetme olasılığı yüksektir. Tabi ki, bireyin göçmenlik durumu, şartları ve amaçlarına bağlı olarak bu durum farklılık gösterir. Özellikle, ev sahibi ülkede doğan göçmen çocuklarında, bu duygunun yaşanma ihtimali çok daha azdır, hatta yoktur denilebilir. Çünkü o ülkede doğduğu andan itibaren ev sahibi

kültüre maruz kalan çocuklar, göç olayını, özünü terk etme duygusunu yaşamadan kendilerini iki dil ve iki kültür içinde bulmaktadır. Dolayısıyla ana dillerini ve kültürlerini de ailelerinin yaşattıkları veya kendilerine anlattıkları kadar bilmektedir.

Göçmen ailelerin çocukları öncelikle aile ortamında anne ve babalarının ana dilini, daha sonra okul hayatı ile birlikte çevrenin dilini, başka bir deyişle göç edilen ülkenin dilini öğrenmektedir. Yeni bir dilde yetkinlik kazanan birey, o dili kullanırken çeşitli etkileşimlerde bulunur ve kendi kültürleşme sürecini de daha geniş bir ufka taşıyabilir. Bilinen diller arasındaki etkileşim, yeni dili konuşanlarla etkileşim ve farklı kültürler arasında etkileşim şeklinde sıralanabilecek olan bu çok yönlü etkileşimler, tüm dünya için bir zenginlik kaynağı olarak görülebilir. Ancak bu türden etkileşim durumlarında ana dilinin veya kültürün kaybının da temel bir gerçeklik olduğu göz ardı edilmemelidir.

Ana Dili ve İkinci Dil Kavramları

İngilizcede *Mother Tongue*, Fransızcada *Langue Maternelle* olarak ifade edilen ve anne kelimesinden türetilen ana dili kavramı, bireyin doğduğu ortamda kendisine en yakın kişi olan anneden gelen dil bağlamında düşünülmekteydi. Fakat küreselleşen dünyanın etkileri sonucu bu kavram yeni bir boyut kazanmıştır. Oruç'un da ifade ettiği gibi, “ ‘Ana dili’ anneden, aileden, yakın çevreden ve sosyal çevreden, içinde yaşanılan toplumdaki, doğumdan sonraki ilk yıllarda, çocukluk evresinde, ilk iletişimin sağlandığı, konuşmanın ve düşünmenin gerçekleştiği, kişinin en iyi hâkim olduğu, kendisini en iyi ifade ettiği, eğitim öğretim almaksızın, ilk kullanılan, birinci olarak edinilen ve öğrenilen dildir” (2016: 281). Demircan da ana dili “insanın çevresiyle olan ilişkilerinde algıladığı iletişim verilerini işleyerek, yaşamının ilk birkaç yılı içinde edindiği dil, birinci dildir demektir” şeklinde tanımlar (1990: 14). Türk Dil Kurumuna bakıldığında ise, bu kavramın kısaca “Çocuğun ailesinden ve içinde yaşadığı topluluktan edindiği dil” olarak tanımlandığı görülmüştür. Yukarıdaki tanımlardan hareketle, ana dili tanımlarının iki temel etkene dayandığı söylenebilir: Birincisi edinme sırası, ikincisi ise konuşulan bağlam/ortamdır.

Günümüzde, ana dili kavramı bireylerin çok dilli ortamlarda doğmasıyla birlikte, en yakınında bulunan annenin dili olmaktan çok uzak bir yerdedir. Örneğin, annesi Fransız babası İtalyan olup ortak dilleri İspanyolca olan bir çiftin çocuğu İspanya’ da doğup büyüdüğünde bu çocuğun ana dili annesinin dili olan Fransızca olmayacaktır.

Bir kişinin, ana dili dışında öğrendiği diğer tüm diller *yabancı dil* özelliği taşır. Dillerin edinim sırasını temel alan ‘İkinci dil’ kavramı, ana dilinden sonra edinilen ilk yabancı dil olarak tanımlanabilir. Fenclova, ikinci dil kavramını ana

dilinden sonra öğrenilen dil olarak tanımlarken, birinci dil ile ikinci dili “Birçok Avrupa ülkesinde kullanılan terminolojide, *ikinci dil* kavramı, kronolojik olarak ana dilinden sonra öğrenilen veya edinilen ilk dil olarak tanımlanırken *birinci dil* kavramı ana dile karşılık gelmektedir” (2014: 148) şeklinde ayırır. İkinci dil kavramı, Fransızcadaki *Français Langue Etrangère* (Yabancı dil olarak Fransızca) ve *Français Langue Seconde* (İkinci yabancı dil olarak Fransızca) kavramlarından hareketle Fransa’da yaşayan bir göçmen topluluğunun kendi ana dili olmayan Fransızca’yı ortak dil olarak kullanması üzerinden ele alınabilir. Çünkü bahsedilen göçmen topluluk için Fransızca ikinci dil konumundadır. Fakat örneğin, bir kişinin Türkiye’de belirli bir amaç doğrultusunda Fransızca öğrenmesi durumunda, Fransızca yabancı dil konumuna gelir.

İki dillilik olgusu

İki dillilik kavramının tek bir tanımını vermek zordur çünkü bu kavram birçok değişkeni içinde barındırmaktadır. İki dillilik siyasi veya ekonomik göçler, mesleki gereklilikler, eğitim-öğretim ve bir toplumun çok dilli oluşu gibi nedenlere bağlı olarak, dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğunun gerçeğidir.

İki dillilik tüm yaş gruplarında ve tüm sosyal sınıflarında var olabilecek bir olgudur. Bireyin ana dili dışında ikinci bir dile mükemmel bir şekilde hâkim olması ve iki farklı dilde aynı derecede becerilere sahip olmasıyla eş değer tutulan iki dillilik, bugün iki dilli bireyin ikinci bir dili günlük ihtiyaçlarını giderecek bilmesinin yeterli görülmesiyle açıklanmaktadır. Kısacası bireyin her iki dile aynı derecede hâkim olması beklenmemektedir. Akıncı’nın (2016) ifade ettiği gibi, iki dilli bireyin iki dildeki becerilerine yönelmektense, iki dilliliğin tamamlayıcı ve işlevsel özelliklerini benimsemesi daha uygun olacaktır. Çünkü iletişime geçme ihtiyacından doğan iki dillilik durumunda, her bir dilin farklı amaçlarda, farklı kişilerle ve farklı ortamlarda konuşulmasından ötürü ihtiyaçlar da farklılaşacaktır.

İki dillilik kavramı, dil yeterliği, dillerin bilişsel boyutları, dilleri edinim ve öğrenim yaşı ve dillerin prestiji üzerinden tanımlandığı için, iki dilliliğin de birçok çeşidi olduğu bilinmektedir (Bknz. Ertek & Süverdem, 2020). Nitekim ev sahibi ülkenin dilinden farklı bir kültür ve dille yetişen çocuklar için iki dilliliğin farklı boyutlarda ortaya çıkması beklenebilir. Çocuk doğduğu andan itibaren evde iki dil konuşulduğunda iki dili eş zamanlı olarak öğrenirken, okul hayatında ikinci dilin edinimiyle ardışık iki dilli olur. Göçmenlik durumlarında bu ikinci durum, ardışık iki dillilik söz konusudur. Ertek & Süverdem, iki dilliliğin göçmen yaşamındaki yansımalarını şu şekilde özetler: “Göçmenlerde iki dillilik, göçmen toplumun ve ev sahibi toplumun dilleri arasındaki saygınlık ve statü farkları gözetildiğinde, diğer iki dillilik türlerine göre kendine özgü özellikleri olan bir

iki dillilik türüdür. Ev sahibi ülkenin azınlık ve göçmenlere yönelik politikalarına göre değişkenlik göstermekle birlikte ortada bir etnikdilsel çoğunluk dili ve bir etnikdilsel azınlık dili olduğu bir gerçektir” (2020: 203). Bundan hareketle, her bireyin iki dilliliğinin kendine özgü olabileceği gibi, tüm çocuk ve ailelerin iki dillilik durumunda eşit olmadıkları da düşünülebilir. Çünkü bir dilin konuşanlarının sayısı ve toplumsal hayattaki prestiji onun hayatta kalabilmesi ve sürekliliğini sağlaması için bir şanstır (Fishman, 1972).

Baskın bir dile sahip olanlar kendi dillerini ve kültürlerini aktarılacak bir zenginlik olarak görürken, baskın bir dile sahip olmayanlar için kendi dilleri ve kültürleri sosyo-kültürel anlamda engel teşkil edebilir. Oysa her iki dile de eşit değer verildiğinde, diller arası bilgi ve beceriler çift taraflı olarak transfer edilir ve iki dillilik bir avantaja dönüşür. Fakat bazı ülkeler, örneğin Fransa, göçmenlere sadece ülkenin dilini öğrenmelerini telkin edip onların ana dili kullanımını engelleyerek ciddi asimilasyon politikaları uygulamıştır. Okulda, ana dilini terk etmesi beklenen çocuktan aslında kültürel benliğini terk etmesi istenmektedir. Bu türden bir reddedilme duygusu ile karşılaşan bir çocuğun okul başarısının olumsuz yönde etkilenmesi kaçınılmaz bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.

Ev sahibi topluma uyum ve eğitim süreçlerinde ana dilin, dolayısıyla iki dilliliğin dezavantaj olduğu uzun yıllardır tartışılrsa da, günümüzde olumsuz düşünceler yerini olumlu düşüncelere bırakmaya başlamıştır. Göçmen çocuklarla yapılan mülakatlar sonucu, iki dillilik üzerine çalışan araştırmacılar ana dili kullanımının teşvik edilmesi gerektiğini önermektedir. Bunun nedeni, ana dile hâkimiyetin, ev sahibi ülkenin dilini öğrenirken bilgi yapılandırmasını kolaylaştırmasıdır (Couëtoux-Jungman vd., 2010). Cummins’e göre “okula başladıklarında ana dillerinde sağlam bir temele sahip olan çocuklar, okulda öğrenilen dilde okuma becerilerini daha çok geliştirirler” (2001:17). Her iki düşünceden hareketle, iki dilliliğin, çocukların eğitimi ve dil gelişimi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Bu aşamada, aileler de iki dillilik edincinde büyük bir role sahiptir. Hélot, çocukların iki dillilik gelişimi sürecinde ebeveynlerin dillerini ve kültürlerini aktarma konusunda güçlü bir istek ve bu dilin değerlerine bağlılık göstermeleri gerektiğini söylerken, bu durumun önemine de dikkat çeker (2007: 62). Ayrıca iki dilli gelişim için koşullar elverişli hale getirilse bile, baskın dille rekabet halinde olan ana dili korumak yine de zor olacaktır. Daha önce de belirtildiği üzere, iki dilli birey her dili eşit kullanmamaktadır. İnan ve Demir, bu durumu “çoğu zaman birinci dil, ikinci dilin işlevi veya artan kullanım sıklığı ile doğru orantılı olarak zayıflamaktadır. Bu durum kişiyi bir dilde ve bu dile bağlı beceri alanlarında etkin kılarken, diğer dilde kurulan iletişimde sadece alıcı konuma

düşürür” şeklinde ifade eder (2020: 168-169). Böyle olduğunda, göç eden bireyin, ev sahibi toplumun baskın olan dili karşısında ana dilini hafızasının derinliklerine gömme ihtimali artar. Bu sefer de ana dili zaman içinde körelecektir. Bu yüzden, bu durumu önlemek için eğitim ortamı ve iş ortamı dışında kalan zamanlarda ana dilin kullanımına yer verilmelidir.

İki dillilerde iletişim durumları

İki farklı dil sistemine, başka bir deyişle iki ayrı dilsel koda sahip olan iki dilli bireyler, sözlü iletişim esnasında diller arasında kod değişimlerinde bulunabilmektedir. Bu durum genellikle aynı topluma ait kişiler arasında gerçekleşmektedir. Bu kod değişimleri, dillere hâkim olamama ya da dilleri ayırt edememenin verdiği bir eksiklik olarak düşünülmemelidir çünkü bir dilden öbürüne geçiş yapmak her iki dile de hâkimiyet gerektirir. Kod karıştırma (*code-mixing*) ve kod değiştirme (*code-switching*) kavramları diller arasında yapılan bu türden geçişleri açıklamayı kolaylaştıran iki kavram olarak karşımızda durmaktadır.

Öncelikle kod karıştırma, ikinci dilin dilsel bir biriminin birinci dile eklenmesi durumudur. İki dilli birey, aynı sözcük içinde iki ayrı dilin dilsel birimlerini karıştırabilmekte; baskın dilin kodları diğer dile dâhil olmaktadır. Mabule’e göre, “kod karıştırma, kullanılan ilk dilin dilbilgisel özelliklerinin başka bir dile ait dilbilgisel özelliklerle herhangi bir değişiklik yapılmadan karıştırıldığı ifadelerdir” (2015: 341).

Kod değiştirme kavramı ise, iletişim esnasında iki dilin aynı anda kullanılmasıdır. İki dilli topluluklarda çok yaygın olan bu durum ile genç göçmenlerin iletişiminde sıklıkla karşılaşılır. Hamers & Blanc (1983) bu olguyu yeterlilik ve yetersizlik olmak üzere iki boyutta irdelemektedir. Yani iki dilli birey, bir dildeki eksikliklerini diğerinin yardımıyla kapatmaya çalışabilir ya da her iki dilde de yetkin olan bir birey iletişim kurarken bazen birini bazen diğerini kolayca kullanabilir. Mabule’e göre, “Kod değiştirme, bir dizi belirli seçenek arasında belirli bir dilsel seçimi öne çıkarmak için kullanılan toplum temelli bir stratejidir. Konuşmacılar bazen belirli olmayan bir dilsel seçimle konuşmaya başladıklarında diller arasında da geçiş yaparlar” (2015: 341)

Diller arası değişimler ve geçişler, çeşitli etkenlere bağlı olarak gerçekleşebilir. Örneğin, Akdoğan Öztürk’e göre (2018) Fransa’da yaşayan Türklerde bir dilden başka bir dile geçişin genelde istemsizce, doğal bir şekilde gerçekleştiğini ancak gençlerin bazen daha hızlı konuşmak için her iki dili de kullandıklarını bazen de bilerek çevredekilerin konuşmaları anlamalarını engellemek için dil değiştirdiklerini ifade etmektedir. Ayrıca Fransa’da yaşayan

gençlerin özellikle Türkçe konuşurken kelime dağarcığının yetersizliğinden ötürü yeniden Fransızcaya geçiş yaptıkları fark edilmiştir.

Ana dilin kaybolması

Farklı diller ve kültürler arasındaki etkileşimler, tüm dünya için bir zenginlik olarak kabul edilmektedir, ancak bu etkileşim durumu anadillerin veya miras kültürlerin kaybına neden olabilmektedir. Avrupa ülkelerine yapılan ilk göçler, ekonomik göçlerdi ve amaç sadece çalışıp para kazanmaktı. En önemlisi ise, göçmenler ülkelerine dönme hayali kurduklarından, ev sahibi ülkeyle etkileşimleri ve iletişimleri sınırlıydı. Bu yüzden, ev sahibi toplumun dilini kullanmaya pek ihtiyaç duymazlardı.

Daha sonraki kuşaklara bakıldığında, göç durumunun değiştiği ve göçmenlerin kalma isteğinin artmasıyla çocukları için ev sahibi ülkede bir gelecek düşündükleri görülmektedir. Bu durum, ev sahibi ülkenin dilini, hem okul dili hem de sosyal ortamın dili olarak çocukların hayatında neredeyse merkezi bir konuma getirecek ve bu dilde yetkinliklerini artıracaktır. Buna karşılık, ikinci dilleriyle daha fazla temas halinde olan çocukların ana dili ve miras kültür aktarımı azalacaktır. Çünkü ana dili kullanımı aile ortamıyla sınırlı kalacaktır. Bu olay, ana dilin daha da zayıflayarak bir sonraki nesle aktarımının sınırlandırılması anlamına gelmektedir.

Nesiller arasında ana dilin gitgide zayıflaması Gonzo ve Saltarelli (1983) tarafından ‘çağlayan etkisi’ (l’effet de cascade) olarak adlandırılmıştır. Bu etki sonucunda, göçmenlerin çevrelerinde baskın olan dil ve kültürle etkileşiminin sınırlı olması sebebiyle üç veya dört kuşak içinde, ana dillerinin ve kültürlerinin ölmeye mahkûm oldukları iddia edilmektedir (Akıncı, 2016). İki dilli veya birkaç yıldır ana dilinden farklı bir dilin konuşulduğu bir ülkede yaşayan bir bireyin, “dilsel yıpranma” olarak da ifade edilen bu sorunla karşı karşıya kalma olasılığı çok yüksektir.

Ana dilin yıpranma nedenlerinden biri göçmen çocukların iki dilliliğine verilen değerin azlığıdır. Geçmişte dilsel olarak azınlıkta olan topluluklara Avrupa’da iki dilliliklerini geliştirme fırsatı tam olarak verilmiyordu. Göçmenlerin dilinin ne eğitimde ne de toplumda bir işlevi yoktu. Cummins’e (2001) göre, çocukların deneyimleri ve bilgileri üzerine inşa edilen okulda bir çocuğun dilinin yok sayılması yalnızca o çocuğun atalarıyla olan ilişkisini bozamaz, eğitim-öğretimin özüyle de çelişir.

Günümüzde ana dilinin ve çok dilliliğin önemi fark edildiğinden, ülkeler arası antlaşmalar ile bazı göçmen toplulukların ana dillerine ev sahibi ülkenin eğitim sisteminde yer verildiği görülmektedir. Örneğin, 1970’lerde Fransa, göçmen işçilerin çocuklarına sunulan “Ana Dil ve Miras Kültür” (*ELCO: Enseignement*

des Langues et Cultures d'Origine) derslerini eğitim sistemine dâhil etmek için Cezayir, Fas, Tunus, Türkiye, Portekiz, İtalya, İspanya, Sırbistan ve Hırvatistan'la anlaşmalar imzaladı. İlk başta bu derslere yer verilme amacı göçmen çocuklarının ana dillerini geliştirmelerine ve tarihlerine aşına olmalarını sağlamaktı. Böylece kesin dönüş yapma durumunda toplumsal hayatta göçmenlere kolaylık sağlamış olacaktı. Fakat göç durumu zaman içerisinde boyut değiştirdi, göç edenler kalıcı olarak yerleştiler. Günümüzde “Ana Dil ve Miras Kültür” dersleri, Fransız Milli Eğitim Bakanlığının kararıyla 2016 yılından itibaren “Uluslararası Yabancı Dil Öğretim” (*EILE: Enseignements Internationaux de Langues Etrangères*) derslerine dönüştürülmüştür. Bu kararın alınmasında, göçmen çocuklarının entegrasyon sürecinin zorlaşması ve ders içeriklerinin kontrolünün sağlanamaması etkili olmuştur.

EILE sistemi (Uluslararası Yabancı Dil Öğretimi), İlkokul 5.sınıf (CM2) sonunda öğrencileri Avrupa Ortak Dil Referans Çerçevesinde (CEFRL) A1 seviyesine ulaştırmayı hedefleyen isteğe bağlı yabancı dil öğretimi sunar. Bu öğretim, haftalık olarak düzenlenmiş ve zorunlu 24 saatlik öğretim ile ilkokul üçüncü sınıftan beşinci sınıfa kadar olan öğrencilere yöneliktir. Bu dersler ebeveynlerin talepleri karşılığında tüm öğrencilere açıktır. Her yıl Şubat-Mart aylarında, ulusal çapta düzenlenen veli anketlerinin sonucuna uygun olarak, bir sonraki öğretim yılına ait kurs planı belirlenir. Her kurum, derslerin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için göç veren ülke ile işbirliği yapılarak, ders talepleri Milli Eğitim Bakanlığına iletilir. Fransa ile yapılan anlaşmalar uyarınca, ortak ülkeler, öğrencilerinin ilerlemesini ve çalışmalarını değerlendiren nitelikli öğretmenler sağlamaktadır. Bu öğretmenlerin performansları Fransız müfettişler tarafından denetlenir ve değerlendirilir.

Ev sahibi ülkeler tarafından uygulanan bu tür eğitim politikaları, göçmen ailelerinin ana dillerini koruması açısından olumlu etkilere sahiptir. Çünkü daha önceki kısımlarda da belirtildiği gibi, iki dilliler her iki dilde de dengeli bir yeterliliğe sahip değildir. İki dillilerde, iletişimsel ihtiyaçlara ve çeşitli faktörlere bağlı olarak, bir dil her zaman diğerine baskın olacaktır. Göçmenler veya onların çocukları düşünüldüğünde, bir kişinin iki dilli gelişiminin ana dilini kullanım oranına ve ev sahibi toplum tarafından bu dile atfedilen değere bağlı olacağı bilinmektedir. Değersizleştirilen bir dilin dışlanmaya maruz kalma olasılığı daha yüksektir, buna bağlı olarak, konuşulan dilin unutulma olasılığı da yüksek olacaktır.

Göçmenlerin ve çocuklarının ana dillerine ev sahibi ülke tarafından değer verilmesi gerektiğinden ve bu ailelerin iki dilliliklerinin karma çiftlerin (Ör. Fransız baba-İspanyol anne) ve çocuklarının iki dillilikleri kadar kabul görmesinin öneminden bahsedilirken, göçmen ailelerinin ana dillerine verdikleri

değer de göz ardı edilemez. Çünkü “göçmen topluluklarının kendi dillerine yükledikleri değerler, dil kullanımları ve tercihleri, etnik grupların varlık ve süreklilik göstermesinde önemli bir belirleyiciye dönüşmektedir” (Çolak Bostancı, 2014:106).

Bir dilin kaybolması bir gecede, ansızın yok olması anlamına gelmemektedir. Bu süreç, aşamalı olarak gerçekleşir ve dış koşulların bu süreç üzerindeki etkileri dikkate alınmalıdır. Ana dilinin aşınması, bir göçmen topluluktan diğerine, hatta aynı topluluk içindeki bir bireyden diğerine farklılık gösterebilmektedir. Dilbilimci Monika Schmid, 2018’deki bir röportajında, yeni bir dil öğrenmeye başlanıldığı anda, bu iki dilin karşı karşıya geldiğini, bunun sonucunda ortaya çıkan dil yıpranmasının da tamamen doğal bir süreç olduğunu ifade eder. Schmid, yetişkinlerin ana dillerini tamamen unutmalarının daha nadir gerçekleşen bir olay olduğunu belirtirken, özellikle 12 yaş altı çocukların beyin yapılarının esnek ve biçimlendirilebilir olmasından ötürü bir dili kolayca öğrenebildikleri gibi aynı şekilde unutabileceklerini de savunur.

Yeni bir dilsel ortamda bulunan çocukların birinci dillerinde hızlı, derinlemesine ve kalıcı değişiklikler meydana gelmektedir. Birinci dillerinin yıpranmasının en önemli etkenler arasında göçün süresi ve dilin kullanılması yer almaktadır (Ahumada-Ebratt, Köpke & Mytara, 2018).

Akdoğan Öztürk, 2018 yılında tamamladığı doktora çalışmasında, 7 aylık bir süre için Fransa’da anaokuluna giden 5 yaşındaki kızıyla ilgili deneyimlerden bahsetmektedir. Fransa’ya gittiğinde renkler, hayvan isimleri gibi birkaç kelime ve 'Gel!', 'Dur!' gibi birkaç emir cümlesi dışında, çocuk kendini Fransızca ifade edememektedir. Akdoğan Öztürk, kızının, ülkeye yeni gelenler için ayrılmayan ve Fransızca bilmeyenlerin bulunmadığı, tüm çocukların Fransızca konuştuğu bir sınıfta öğrenime başladığını söylemektedir. Çocuğun sadece annesiyle Türkçe konuşabildiğini belirtmek gerekir. Bunun dışında, Akdoğan Öztürk, çocuğun Fransızca konuşan insanlarla her gün iletişim halinde olduğunu ve sadece Fransızca yayın yapan televizyon kanallarını izlemek durumunda kaldığını da ekler. Çalışmada, Fransa’daki ikametinin beşinci ayının sonunda, çocuğun Türkçe kelimeleri unutmaya başladığının fark edildiği, hatta çocuğun, bir süre sonra, “Anne, sanırım Türkçeyi unuttum.” şeklinde bir açıklamada bulunduğu anlatılmaktadır. Bu olay bilişsel bir problem veya hafıza ile ilgili bir sorun değil, tamamen dilsel bir uyum durumudur. Çocuğun çevresinde Fransızcanın baskın olması, artık onun Fransızca düşünmesine neden olmaktadır. Her ne kadar Türkçe ikinci planda kalmış olsa da, Türkiye’ye dönünce ana dil tekrar yerini alır. Bu deneyim, herhangi bir dilin kullanımı zayıfladığında yerini yavaş yavaş baskın olana bıraktığını göstermektedir. İşte bu durum, aile ortamında ana dillerini konuşmayı bırakan göçmenler için oluşan risktir.

Bir dil, çok dilli bir ortamda gerektiği kadar değer görmüyorsa, o dilin varlığını sürdürmesi kolay değildir. Göçmenlik durumunda, ailelere, özellikle ebeveynlere ana dili aktarmada çok iş düştüğü söylenebilir. Bireyin iki dil arasında bir denge sağlaması ve ana dilini terk etmemesi gerekir çünkü ana dilin kaybı, ana-babanın menşé ülkesi, kültürel mirası, medyası ve tarihi gibi birçok olgudan kopmasıyla sonuçlanır. Ayrıca ana dili kimlik inşasındaki temel faktörlerden biri olduğundan, bir dilin yok olması, ister bireysel, isterse de toplumsal düzlemde olsun, kültürel zenginliğin kaybı olarak kabul edilebilir.

Sonuç

Bilimden teknolojiye, ticaretten turizme kadar farklı alanlardaki gelişmelerin ve yeniliklerin yanı sıra, göç olaylarının artması, insanların etkileşimde bulunma ve iletişime geçme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Ana dili dışında farklı bir dil veya diller konuşmak sadece yeni kavramlar, yeni sesler ya da yeni dilbilgisi kuralları öğrenmek değildir, yeni bir bakış açısı kazanmaktır. Dolayısıyla, farklı kültürler ve diller arasındaki etkileşimler çerçevesinde, iki dillilik, ana dili ve ikinci dil gibi kavramların araştırma konuları halini alması şaşırtıcı değildir.

Dünyanın gerçeği olan iki dillilik, hatta çok dillilik durumlarının göçmenlik özelinde olumsuz yansımaları olabilmektedir. İki dilliliğin en büyük dezavantajı bir dilin yok olmasına neden olabilme ihtimalidir. Bir dilin ömrü, canlılığına bağlıdır. Bir dilin canlılığını belirleyen siyasi, ekonomik, kültürel veya dilsel etkenler arasında, göçmenlerin dillerinin canlılığı, dillerine olan bağlılıkları ve ana dilini kullanım sıklığı ile ilişkilidir.

Ev sahibi ülkenin dili, göçmenlerde resmî işlerde, eğitim hayatında, iş hayatında, medya bağlamında vs. baskın dil olarak yer almaktayken, ana dili, aile ortamı ve dini bağlamla sınırlı kalır. Özellikle yeni nesillerin iki dilliliği ana dillerinin yok olmasını etkileyebilmektedir. Ana dilini kullanamayan bir genç, onun toplumsal hayata faydası olmadığını düşündüğünde bu dilin yok olmasına da zemin hazırlamaktadır.

İki veya daha fazla dil bilen kişilerin, kullandıkları diller arasında bir rekabet söz konusudur. Kullanım sıklığına bağlı olarak, bu dillerin biri baskın duruma gelirken diğeri hafızanın derinlerine saklanabilmektedir. Bu durumda, iletişim anında o dili ortaya çıkarmak zorlaşabilir. Göçmenlerin ana dillerini çok az kullanmaya başlamaları ya da hiç kullanmamaları, onların bu dilde becerilerini kaybetmelerine, dolayısıyla kültürel kimliklerini kaybetmelerine de neden olabilir. “Dilleri ve kültürleri insanların kimlikleridir ve onları daha güçlü kılar. Bu nedenle insanlar kendi dillerinin ve kültürlerinin dünyada sonsuza kadar var olmasına gayret göstermelidir” (Özel, 2021:559). Bu bağlamda, bir toplumun

menşe diline yönelik olumsuz algının da bir dilin tehlike altında olmasının sebeplerinden biri olduğu net bir biçimde söylenebilir.

Birçok göçmen, ayrımcılığın üstesinden gelme ve ev sahibi toplumda kendilerine bir yer bulma umuduyla ana dillerinden ve kültürlerinden vazgeçmektedir. Bu nedenle, ev sahibi toplumun göçmenlere ve onların dil ve kültürlerine karşı olumlu tutumu, göçmenlerin kendilerini değerli hissetmesi ve psikolojik açıdan güvende olmaları için önemlidir.

UNESCO'nun altını çizdiği gibi, “Bir dilin kaybolmasını önlemek ve dil çeşitliliğini korumak için alınan önlemler, çağdaş yaşamın gereklerine göre hem yerel hem de ulusal ve uluslararası düzeyde azınlık dillerine önemli bir rol atfedilirse ancak olumlu sonuçlanacaktır. Bu, ticaret, eğitim, yazı, sanat ve/veya medyada günlük kullanımlarına yol açacaktır” (2003: 5). Bu açıdan, göçmenlerin ana dillerine gereken değerin verilmesi ve göçmen kimliğinin bütün yanları ile kabul edilmesi, dillerin nesilden nesle aktarılması için de güçlü bir temel oluşturacaktır.

Kaynakça

1. Ahumada-Ebratt, L., Köpke, B. & Mytara, K. (2018). Les différentes langues du multilingue en interaction : entre influence translinguistique et attrition. *Revue française de linguistique appliquée*, XXIII, 15-28. <https://doi.org/10.3917/rfla.232.0015>
2. Akdoğan Öztürk, s. (2018), Deux Langues, Deux Cultures: Les Bilingues franco-turcs de troisième génération. Marmara Üniversitesi, Doktora tezi.
3. Akdoğan Öztürk, S. & Yücelin Taş, Y. T. (2018). Fransa'daki Üçüncü Kuşak Türklerin Kültürel Uyum Durumlarının İncelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1) , 55-66. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erzisosbil/issue/37685/435568>
4. Akıncı, M.-A. (2016). *Culture d'origine et apprentissages: le cas des jeunes immigrées originaires de Turquie*. Prendre en compte le corps et l'origine socioculturelle dans les apprentissages. Eds. Auzou-Caillemet, T. & Loret, M., Editions Retz, 203-238.
5. Coşkun, S. (2014). Dil-Düşünce ve Dünya İlişkisi Bakımından Öznelik, Bireysellik ve Kimlik. Kaygı. *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* , (23) , 87-102. DOI: 10.20981/kuufefd.96215
6. Couëtoux-Jungman, F., Wendland, J., Aidane, E., Rabain, D., Plaza, M., & Lécuyer, R. (2010). Bilinguisme, plurilinguisme et petite enfance. Intérêt de la prise en compte du contexte linguistique de l'enfant dans l'évaluation et le soin des difficultés de développement précoce. *Devenir*. 2010/4 (22), 293-307.
7. Cummins, J. (2001). La langue maternelle des enfants bilingues. *Sprogforum*, 19, 15-21.
8. Çolak Bostancı, G. (2014). Amerika'daki Birinci ve İkinci Kuşak Türklerin Dil Tercihleri, Sürdürümleri, Tutumları ve Etnik Dilsel Canlılıkları. *Bilig* , (70) , 105-130, Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/issue/25363/267696>
9. Demircan, Ömer (1990). *Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri*. İstanbul: Ekin Eğitim-Yayıncılık ve Dağıtım.
10. Ertek, B. & Süverdem, F.B. (2020). İki Dillilik ve İki Kültürlülük: Göç, Kimlik ve Aidiyet, *The Journal of International Lingual Socail and Educational Sciences*, 6(2), 183-207. DOI: 10.34137/jilses.826142
11. Fenclová, M. (2014). Langue seconde, langue étrangère et aspects cognitifs. *Éla. Études de linguistique appliquée*, 174, 147-155. <https://doi.org/10.3917/ela.174.0147>
12. Fishman, J. A. (1972). *The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*. Rowley, Massachusetts: Newbury House.

13. Gonzo, S. & Saltarelli, M. (1983). *Pidginization and Linguistic Change in Emigrant Languages*. In Andersen, Roger W. (éd.), *Pidginization and Creolization as Language Acquisition*. Rowley: Newbury House, 181-197.
14. Günay, E., ATILGAN, D. & Serin, E. (2017). Dünya’da ve Türkiye’de göç yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 37-60.
15. Gürbüz, O. (2017). Dil-Kültür İlişkisi, Etnik Dilse Canlılık Ve Dil Ölümü Bağlamında Fransa’da Yaşayan Türklerde Ana Dil Olarak Türkçenin Durumu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (61), 271-288.
16. Hamers, J. F., & Blanc, M. (1983). *Bilingualité et bilinguisme* (Vol. 129). Bruxelles: Editions Mardaga.
17. Hélot, C. (2007). *Du bilinguisme en famille au plurilinguisme à l'école*. Paris: Editions L'Harmattan.
18. İnan, K. & Demir, N. (2020) Kazakistan’da Yaşayan İki Dilli Ahıska Türklerinin Dil Seçimlerinin İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (50), 165-171.
19. Karataş, M. (2018). *Azerbaycan Türklerinin konuştuğu dilin adı nedir?*. Ed. Muradov, N. & Özkaya, N. Ankara: Bengü Yayınları.
20. Mabule, D. R. (2015). What is this? Is It Code Switching, Code Mixing or Language Alternating?. *Journal of Educational and Social Research*, 5(1), 339. Retrieved from <https://www.richtmann.org/journal/index.php/jesr/article/view/5628>
21. Oruç, Ş. (2016). Ana Dili, İkinci Dil, İki Dillilik, Yabancı Dil. *International Journal of Social Science*. (45), 279-290. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3411>
22. Schmid, M. (2018, 06). Can you lose your native language? (Röportaj) BBC News Arşivi. Erişim adresi <https://www.bbc.com/future/article/20180606-can-you-lose-your-native-language>
23. Şahin, M. C., & Aydemir, S. (2018). Zorunlu-kitlesel göç olgusuna sosyolojik bir yaklaşım: Türkiye’deki Suriyeli sığınmacılar örneği. *Dini Araştırmalar*, 21(53 (15-06-2018)), 121-148.
24. Truchot, C. (2005). L'anglais comme « lingua franca » : observations sur un mode de majoration. *Cahiers de sociolinguistique*, 10, 167-178. <https://doi.org/10.3917/csl.0501.0167>
25. UNESCO. (2003). Vitalité et disparition des langues. Groupe d’expert spécial de l’UNESCO sur les langues en danger. Organisation des Nations Unis pour l’Education, la Science et la Culture. <https://ich.unesco.org/doc/src/00120-FR.pdf>.

11. Bölüm

Nörofinansla Kavramsal Giriş

SEZEN GÜNGÖR¹

Giriş

Geleneksel finans teorileri, birinin sürekli olarak piyasayı yenemeyeceğini belirten ve mevcut tüm bilgilerin rasyonel olarak değerlendirildiğini ve çok az veya hiç arbitraj fırsatı bırakmadan fiyatlara dahil edildiğini iddia eden etkin piyasa hipotezi (EMH) etrafında toplanır (Fama, 1970). Ancak son çalışmalar beklenen faydalarını maksimize etmeyi öncelik kabul ederek kararlar veren ve geleneksel teorilerin, mükemmel bilgiye sahip rasyonel homo-economicus olduğuna dair birincil varsayımını sıklıkla ihlal eden bireyler olduğumuzu göstermektedir. Sonuç olarak, bu modeller genellikle bireylerin gerçek koşullar altında nasıl karar verdiğini açıklamakta başarısız olmaktadır.

Daha yakın zamanlarda, davranışsal finans ve davranışsal ekonomi, sistematik önyargıları ve rasyonel karar verme varsayımından sapmaları açıklamak için ortaya çıkmıştır. Bu sayede geleneksel finansın “Beklenen Fayda Teorisinin” yerini davranışsal finansın “Beklenti Teorisi” almıştır. Çok sayıda çalışma, davranış ve psikolojiden elde edilen iç görülerin dahil edilmesinin teori ve ampirik kanıtlar arasındaki tutarsızlıkları azaltabileceğini gösterse de bu çalışmalarda daha gerçekçi modellerin bile tahmin gücünün hala iyileştirilmesi gerektirmektedir. Bu nedenle, nörofinansın birincil amacı, beynin finansal bilgileri nasıl işlediğini ve kararlar aldığını araştırarak finansal karar verme ve piyasa davranışı modellerini daha da geliştirmektir (Sapra, 2009).

Nörobilimsel araştırmalar, risk alma gibi finansal karar vermenin belirli yönlerinin belirli beyin ağları tarafından şekillendirildiğini tekrar tekrar ortaya koyduğundan, bu beyin ağlarındaki yapısal farklılıkların kısmen finansal karar vermedeki bireysel farklılıkların altında yattığı düşünülebilir.

Bireysel beyin yapısı, nispeten karar vermedeki bireysel farklılıklar için güçlü bir aday ve biyolojik belirteçdir. Fonksiyonel görüntüleme, beyin bölgeleri arasındaki fonksiyonel bağlantının yanı sıra finansal karar vermenin altında yatan nöronal süreçlerin araştırılması yoluyla daha fazla aday sağlar. Riskten kaçınan denekler, risk/ödül beklentisi, riskli seçenekler arasında seçim yapma ve riskli seçimlerin sonuçlarını işleme dahil olmak üzere finansal karar vermenin tüm aşamalarında beyin aktivasyonlarında risk arayan deneklerden farklı görünmektedir.

Davranışsal finans psikoloji ve sosyoloji gibi diğer sosyal bilimlerden iç görüleri birleştirerek, finansal kararlarımızın duygulardan, psikolojik önyargılardan, stresten ve bireysel farklılıklardan etkilendiğini göstermiştir. Elde edilen iç görüler ve bunların finans teorileri üzerindeki etkisi, bazı araştırmacıların bir adım daha ileri gitmesine ve bu ihlallerin beyinde nasıl ve neden ortaya çıktığını ve nörobilimden elde edilen bulguların dahil edilmesinin

mevcut modelleri daha da iyileştirip geliştiremeyeceğini ve böylece nörofinans alanının ortaya çıkıp çıkmayacağını sormasına neden olmuştur.

Bu çalışma nörofinansla bir giriş niteliğindedir. Disiplinler arası çalışmaların ön koşulu, dâhil olan tüm disiplinlerin uzmanlarının bir arada çalışmasını gerektirir. Bunun yanı sıra bu tür çalışmalarda birbirinin çalışma alanı ile ilgili temel bilgiye sahip olan araştırmacıların varlığı da çalışmadaki bütünlük açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada nörofinans ve nöroekonomi alanında çalışmalar yürütecek ekonomist ve finans uzmanlarının nörobilim konusundaki temel bilgilere erişimleri kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.

1. Nörofinans ve Nöroekonominin Ortaya Çıkışını Destekleyen Beyin Araştırmaları Sonuçları

Finans, tasarruf hesabındaki faiz oranından hisse senedi piyasalarına ve yeni vergi yasalarının ülke ekonomisi üzerindeki etkisine kadar her şeyi içeren para piyasası ve sermaye piyasalarını inceler. Geleneksel finans, finansal seçenekler belirsiz, zaman kısıtlı, riskli ve doğası gereği stratejik olduğunda fiyatların nasıl geliştiğini ve ekonomik kaynakların en iyi nasıl tahsis edileceğini açıklamaktadır (Peterson, 2010). Konut piyasası balonu gibi ekonomik balonlar, yatırımcıların her zaman rasyonel olarak değerlendirip bilgileri finansal kararlarına dahil edemediklerinin ve dolayısıyla geleneksel finansın önemli bir varsayımını ihlal ettiğinin bir göstergesidir. Sonuç olarak, davranışsal ekonominin bir alt alanı olan davranışsal finans, bu ihlalleri ampirik olarak incelemek ve açıklamak için ortaya çıkmıştır. Nörofinans, psikoloji ve sinirbilim gibi alanlardan gelen bilgileri geleneksel finans teorileriyle birleştirerek finansal karar vermeyi anlamaya çalışır. Klasik finansal değişkenlerin bir fonksiyonu olarak bireysel davranışları ve piyasa davranışını açıklamaya ek olarak, nöral ve fizyolojik sinyallerin nasıl ilişkili olduğunu ve finansal karar vermede bireysel farklılıklara nasıl yol açtığını açıklamayı amaçlamaktadır (Sapra, 2009).

Nörofinans kısmen davranışsal finansı içerir, ancak (a) finansal piyasa katılımcılarının biyolojik (sinirsel ve fizyolojik) davranış mekanizmalarını aydınlatmak (Tseng, 2006); (b) standart finans teorilerinin bariz başarısızlığı için fizyolojik olarak motive edilmiş, alternatif bir açıklama sağlamak şeklinde iki hedef belirler. Son birkaç yıl, karar vermenin nörobiyolojisini anlamaya yönelik etkileyici ilerlemelere tanık olmuştur. Bazı araştırmacılar, ekonomik karar almanın herhangi bir yönünün tanımsal olarak ekonominin bir yönü olduğunu iddia edebilir. Bu görüşe göre, nöroekonomi, iktisatçıların ele alabilecekleri ampirik sorular dizisini genişleterek ekonomiye zorunlu olarak katkıda bulunur.

Nöroekonominin yeni alanının ortaya çıkmasında bir dizi sinir bilimsel gelişme özel bir öneme sahiptir ve bu gelişmelerin karar vermenin nörolojik temeli ile ilgili olanlarını özellikle vurgulamak gerekir. Özellikle beyin hasarı alan kişilerde tesadüfi olarak ortaya çıkan irrasyonel karar verme davranışlarının gözlenmesi, nöroekonomi için bulunmaz nimettir. Prefrontal kortekslerin ventral ve medial sektörlerine odaklanan iki taraflı beyin hasarı sürdüren fakat önceden normal olan bireyler, hasarın başlangıcından sonra, belirgin karar verme kusurları sergilemişlerdir. Kusurlar özellikle sosyal davranışlar için dikkat çekicidir. Sosyal davranışın alanındaki kusurlar o kadar belirgindir ki, bu davranışlar kişilerarası ilişkiler ve özellikle finansal konularla ilgili karar verme konusunda kendini yoğun şekilde gösterir. Ventromedial prefrontal lezyonları olan hastalar, geleneksel nöropsikolojik araçlarla ölçüldüğü üzere dikkat çekici biçimde korunmuş zekaya ve eşit derecede dikkate değer bir duygusal davranış kusuruna sahiptir (Korucu ve Özer Kaya, 2021).

Duygusal kusur, sosyal duygularda (örneğin şefkat ve utançta) belirli ve dikkate değer bozulmalarla birlikte oldukça genel bir duygusal rezonansın azalmasından oluşur. Özetle, beyin fonksiyon bozukluğu başlayana kadar normal sosyal davranışları olan ve lezyon başlayana kadar sağlıklı kararlar vermede kesinlikle karşılaştırılabilir herhangi bir zorluk yaşamayan hastalar, şimdi kötü kararlar vermektedirler. Hastalarda algılanabilir mantıksal akıl yürütme bozuklukları, öğrenme ve sağlıklı kararlar vermek için gereken bilgi türlerini hatırlama kusurları ve dil veya algı kusurları yoktur. Yine de kararları kusurludur. Kusur kendilerine gösterildikten sonra ise daha iyisini yapabileceklerini anlamışlardır. Bununla birlikte, gelecekte benzer durumlara düştüklerinde, karşılaştırmalı olarak kusurlu kararlar vermeleri muhtemeldir. Tüm bu gözlemlerden sonra giderek artan sayıda araştırmacı, duygusal süreçteki kritik aşamaları belirleyebilmiş ve korku (amigdaloid çekirdekler), sosyal duygular (ventromedial prefrontal korteksler) ve insular korteksin duygular için temel bir nöral substrat olduğu gibi duyguların ana indüksiyon bölgelerini keşfetmişlerdir.

Nörobilime göre insan beyni üç ana bölüme ayrılır.

1. Ön beyin
2. Orta beyin
3. Arka beyin

Beynin en büyük ve rasyonel kısmı ön beyin olarak bilinir. Ön beyin, korteks ve limbik sistemden oluşur. Peterson, (2007)'ye göre korteks neopalyum ve prefrontal korteksi içerir, düşünme ve eylemi içeren ileri beyin fonksiyonları ile bağlantılıdır ve bu nedenle beynin dengeli kısmı olarak da bilinir. Duyguların

iletmesinden oluşan ve anıları da taşıyan limbik sisteme “ifade edici beyin” denir.

Nörobilimin konusu olan ve insan beyninin tıbbi gerekliliklerle incelenmesi sonucu ortaya konan bu ifadeler, nöroekonomi ve nörofinans açısından önem taşımaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde nörofinans alanında yapılan bazı çalışmalar incelenmiş ve bu çalışmaların ortaya koyduğu sonuçlar tartışılmıştır.

2. Nörofinans Literatür İncelemesi

Davranışın hayatta kalmanın çok önemli bir evrimsel belirleyicisi olduğu göz önüne alındığında, biyopsikolojide davranışa yapılan vurgu son derece önemlidir. Sinir sistemi ise çevreyle etkileşime girme ve çevreye uyum sağlama taleplerini karşılamak için gelişmiştir. Özet olarak söylemek gerekirse, sinir sistemi bir "organizmanın çevresiyle etkileşime girme yeteneği" ile ilgili iki işlevi yerine getirmek üzere evrimleşmiştir: enerji değişikliklerini algılama ve hareketi kontrol etme. Bu işlevlerin her birine ayrılmış korteksin belirli duyuşsal ve motor alanları mevcuttur. Bununla birlikte, diğer kortikal alanlar, büyük ölçüde öğrenme deneyimleri tarafından programlanır (Schlinger, 2015).

Araştırmalar, karmaşık davranışlarla ilgili beyindeki önemli değişikliklerden öğrenmenin sorumlu olduğu fikrini destekler (Schlinger, 2004) ve davranışsal plastisitenin önemini altını çizer. Davranışsal plastisitenin fiziksel temeli nöroplastisitedir; yani, bir organizmanın davranışı ile çevresi arasındaki etkileşimler, beyin yapısında değişikliklere neden olur. Schwartz vd. (1996) ve Temple vd. (2003) tarafından yapılan çalışmalar edimsel koşullandırmaya dayalı tedavilerin insan beyinde belirgin değişiklikler üretebileceğini göstermektedir.

Davranış nörolojisi büyük ölçüde edimsel, bazen de gelişimsel beyin hasarlarının sonucu olan kognitif bozukluklarla uğraşan nöroloji alt disiplini olarak kurulmuştur (Gürvit, 2014). Davranış analizinin, sinirbilimcilere, genellikle bilişsel terimlerle tanımlananlar da dahil olmak üzere, davranışların sinirsel temellerini araştırmak için deneysel ve teorik bir çerçeveye sağlamaktadır (Schlinger, 2015).

Alanda yapılan çalışmalar davranışların nörolojik nedenlerini ve aynı zamanda nörolojik çıktılarının davranışsal nedenleri ortaya koymaktadır. Dopaminerjik nöronların, öncelikle edimsel davranışın güçlendirilmesinde rol oynadığını saptayan Hoebel, 1988, bireysel nöronların edimsel olarak koşullandırılabilirliğini göstererek edimsel koşullandırmanın olası hücresel temellerini de ortaya çıkaran Belluzzi ve Stein (1983) ile Stein ve Belluzzi (1985) ve yine edimsel koşullandırmanın nöronal aktivitenin dinamiklerini düzenlediğini

gösteren Nargeot vd. (1999) gibi pek çok çalışma, psikolojideki en çok bilinen klasik koşullanmanın nörolojisini açıklamaktadır. Son olarak sinirbilimsel kanıtlar, dinleme (Schlinger, 2008) ve işitsel imgelemenin (Schlinger, 2009) edimsel davranış olarak yorumlanmasını desteklemektedir.

Yatırımcılar, yatırım kararı alırken, yatırımlarından dolayı yaşadıkları kaygı, korku, mutluluk, memnuniyet ya da memnuniyetsizlik gibi duygularla karşılaşır. Yukarıda bahsedilen duygular, yatırım alternatiflerinin risk bileşeni ile de ilişkilidir. Nörofizyoloji, yatırımcı davranışından sorumlu beyindeki yapılar ve salgılarla ilgilenir. Nörofinans, bireysel yatırımcılar tarafından bir yatırım kararı alırken, bu kararın sebeplerinin ve sonuçlarının nörobilimin aracılığıyla incelenmesiyle ortaya çıkmıştır ve nöroekonomi alanının bir türevi olarak öne çıkmaktadır. Nörofinans çalışmalarının temel amacı, bir finansal karar seçimiyle karşılaştığında beynin işleyişini incelerken parasal karar verme üzerine yoğunlaşmaktır.

Geleneksel finans ve ekonomi, fayda ve zenginliği maksimize etmekten bahsettiğinde, bunlar genellikle mal ve paradan elde edilen fayda ve zenginlik anlamına gelir. Biyoloji ve psikoloji, bu faydayı en üst düzeye çıkarmanın, daha büyük bir hedefe ulaşmanın, yani biyolojik uygunluğumuzu (hayatta kalma şansımızı) ve genel refahımızı en üst düzeye çıkarmanın yalnızca bir yönü olduğunu iddia etmektedir. Bu itibarla, ekonomik olarak optimal seçimlerden gözlemlenen sapmalar aslında biyolojik olarak optimal olabilir. Bilişsel sınırlamalar aynı zamanda insanların faydalarını maksimize etmelerini engelleyebilir ve optimal çözümden ziyade tatmin edici veya “yeterince iyi” bir sonucu hedeflemelerini sağlayarak onları tatmin edebilir (Cohen, 2005; Simon, 1956). Bu itibarla finansal kararlarda yeterince iyi sonuçlar yerine maksimum iyiyi hedeflemek, biyolojii de ele almayı gerektirir.

Nörofinans, psikoloji ve sinirbilimden gelen bilgileri finans teorileriyle birleştirerek finansal karar vermeyi anlamaya çalışan nispeten yeni bir araştırma alanıdır. Davranış deneylerini ve beyin görüntüleme tekniklerini kullanarak belirsizlik ortamında ve kısıtlı zamanda, riskli ve stratejik finansal karar almak zorunda kalan kişilerin, bilgileri nasıl değerlendirdiğini, duygulardan, psikolojik önyargılardan, stresten ve bireysel farklılıklardan nasıl etkilendiğini, bu finansal bilgileri nasıl işlediğini ve bireysel nihai kararı nasıl ortaya koyduğunu inceler. Son olarak, bu deneyleri hesaplama modelleriyle birleştirerek klasik finans teorilerinin bariz başarısızlığı için alternatif bir açıklama sağlamayı amaçlamaya çalışır (Miendlarzewska, 2017).

Nörofinans alanında yapılan çalışmalardaki en belirgin sonuçlar getirilerin varyansı (riski) ve dağılımındaki asimetri (çarpıklık) gibi finansta sıklıkla

kullanılan diğer özet istatistikler için de sinirsel bağıntılar rapor edilmiştir. Bir çalışmada, ortalama-varyans-skewness modeli kullanılarak davranışsal seçimlerin modellenmesi, varyansın parietal korteksi aktive ettiğini, pozitif çarpıklık tercihiindeki bireysel farklılıkların ventral striatum, anterior insula ve inferior frontal girusta BOLD aktivasyonu ile ilişkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Öte yandan, negatif çarpıklık, dorsomedial prefrontal kortekste (dmPFC) aktivite ile ilişkili iken genel olarak çarpıklık ile ilişkili hiçbir beyin alanı yoktur (Symmonds, Wright, Bach ve Dolan, 2011).

Ortalama ve varyans ayrıca çaba ve beklenen enerji harcaması ile ilişkili alanlar olan iki taraflı anterior insula ve anterior singulat korteksi etkinleştirmiştir (Prevost Pessiglione, Metereau, Clery-Melin ve Dreher, 2010).

Kuhnen ve Knutson (2005) çalışmalarında, finansal karar vermede duyguların işlevini sunarlar. Beyin görüntüleme çalışmalarına ilişkin değerlendirmeleri, “başarı ve yenilgi beklentisinin yarattığı etkinin farklı sinirsel imzalar taşıyabileceğini” analiz eder.

Fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) kullanan bazı çalışmalar, finansal karar vermenin orbitofrontal korteks (COB), medial prefrontal korteks (MPFC), amigdala, insula, nukleus akumbens (NAC), Striatum (Str) ve diğer nöral yapılar katılımını içerdiğini göstermiştir (Breiter ve diğerleri, 2001; Camerer ve Loewenstein, 2003; Frederick, Loewenstein ve O'Donoghue, 2003; Kuhnen ve Knutson, 2005; Knutson ve diğerleri, 2007; McClure ve diğerleri, 2004).

De Martino ve diğerleri (2010), bir referans noktasına göre değer hesaplamalarına dahil olanlardan referanstan bağımsız (yani “mutlak”) değer hesaplamalarında yer alan beyin bölgelerini incelemişler, orbitofrontal korteks ve dorsal striatumdaki aktivitenin, referanstan bağımsız değer hesaplanmasını gösteren piyango biletlelerinin beklenen değeri gibi parametreleri izlediğini göstermişlerdir. Bulgular, gerçek piyasa değeri hesaplamaları sırasında referans bağımlılığının nörobiyolojik temellerini anlatmaktadır.

İnsan beyni, doğal ortamlarda (finansal piyasalarda değil) hayatta kalmak için milyonlarca yıl boyunca evrimleştiğinden, insanların genellikle finansal kararlarla mücadele etmesi şaşırtıcı olmamalıdır. Evrimsel baskı, hayvanlara ve insanlara iki temel motivasyonel eğilim sağlamıştır: yaklaşma ve kaçınma (Elliot ve Thrash, 2002; Knutson ve Greer, 2008). Bunlar, genellikle sırasıyla ödül ve ceza olarak adlandırılan olumlu ve olumsuz duygu durumlarıyla ilişkilidir (Alcaro ve Panksepp, 2011). Davranış üzerindeki karşıt etkilerine rağmen, iki mekanizmanın farklı fakat büyük ölçüde birbirine bağlı sinir yollarının aracılık ettiği düşünülmektedir (Alcaro ve Panksepp, 2011; Bromberg-Martin,

Matsumoto ve Hikosaka, 2010). Hem yaklaşma hem de kaçınma sistemi, bir yandan ödül ve risk gibi finansal kavramlarla, diğer yandan duygularla ilişkilendirilen beyin bölgelerini içerir. Örneğin substantia nigra/ventral tegmental alan (SN/VTA) ve ventral striatum dopaminerjik sistemin bir parçasıdır ve tutarlı bir şekilde ödül ve ödüle dayalı öğrenme ve dolayısıyla yaklaşım davranışı ile ilişkilidir. İnsula ve amigdalanın bir kaçınma sisteminin parçası olduğu varsayılır (Knutson & Greer, 2008; Paulus, Rogalsky, Simmons, Feinstein ve Stein, 2003). İnsula tutarlı bir şekilde risk ve belirsizlikle bağlantılıdır, ancak en azından eşit derecede geniş bir literatür onun öğrenme, acı, empati ve bedensel hallerdeki rolünü tanımlamaktadır. Amigdala öncelikle duygusal alaka tespiti, özellikle korku ile ilişkilendirildi (Canessa ve diğerleri, 2013; De Martino, Camerer ve Adolphs, 2010; Weller, Levin, Shiv ve Bechara, 2007).

Son olarak, bu sinir sistemleri, yeni ortamlara hızla uyum sağlamak için mekanizmalar geliştirmiştir. Beynin yapısını ve işlevlerini dinamik olarak değiştirme kapasitesi, nöroplastisite olarak adlandırılır ve insanların ve hayvanların öğrenme yeteneğinin temelini oluşturur. Finansal karar vermede irrasyonel olarak kabul edilen birçok davranış kalıbı, önceki seçimlerin olumlu bir şekilde pekiştirildiği, yani geçmişte bir kazanç izlemişlerse tekrarlanma olasılıklarının daha yüksek olduğu ödüle dayalı öğrenme ile tutarlıdır. Örneğin, yatırımcılar daha önce sattıkları hisse senetlerini kazanç için yeniden satın almayı tercih etmektedirler (Barber, Lee, Liu ve Odean, 2014).

Beynin belli başlı alanlarının karar verme ve finansal davranış açısından tek tek ele almak da mümkündür. Amigdala, beynin temporal medial lobunda yer alan badem şeklindeki vücut, korku, zevk, fobi geliştirme ve travma sonrası stres gibi duyguların hissedilmesinden sorumludur. Amigdala, yatırımcıların “dövüş ya da kaç” davranışlarından sorumludur. Düşen piyasalarda yatırımcıların satış davranışları amigdalanın işleyişinden kaynaklanmaktadır. Yatırımcılar korku nedeniyle düşen piyasalardan kaçmak ister, ancak aslında ayı piyasasında savaşmanın ve düzeltilmiş değerinde temel olarak güçlü hisse senetleri eklemenin zamanı gelmiştir. Beynin prefrontal korteksi, sosyal davranışta ve kişiliğin ifadesinde karmaşık bilişsel karar vermeden sorumludur. Prefrontal korteks, farklı durumlardan ezberlemek, analiz etmek ve sonuçlar çıkarmaktan sorumludur. Yatırımcılar bilişsel hatalar yaptıklarında, prefrontal korteksin çizim kararları için doğru, uygun ve güncel bilgiler şeklinde uygun verilere sahip olmadığı anlamına gelir. Daha iyi karar verebilmek için prefrontal kortekse uygun verileri sağlamak için kendi kendine eğitim veya profesyonel danışman tavsiyesi şeklinde eğitim gereklidir. Nucleus Accumbens, bir insanın kulaklarının

arkasında bulunan bir grup nörondur. Bu nöron grubu, bağımlılık yapan davranışların geliştirilmesinde rol oynar. Sinüle edilmiş korteksin ön kısmı olan Anterior Singulat, ödül beklentisi ve karar vermede önemli rol oynar. Accumbens çekirdeği ve anterior singulat birlikte, insanların kalıpları tanımlamasına ve alternatifleri değerlendirmesine yardımcı olur. Çekirdek akumbens ve anterior singulat kalıplardan sorumlu olduğundan, yatırımcıların ayrıntılı açıklamalar aramadan trendlere inanmalarını sağlar. Örneğin: Bir şirket her çeyrekte kazanç tahminlerini artırdığını beyan ediyorsa, bu bilginin tepkisi ile piyasada hisse senedi fiyatları yükselir. Bu durumda her çeyrekte sonra, insan beyninin yukarıdaki iki parçası, hisse senedi hakkında ayrıntılı bir temel analiz yapmadan, her çeyrekte sonra hisse senedi fiyatının bir sıçrama göstereceği bir model oluşturacaktır. Ayrıca yatırımcıların çoğunun yatırımda örüntü tanıma hataları yaptığı ve tutarsız kazançları olan şirketlerde yatırım fırsatını kaçırmaya meyilli olduğu da gözlemlenmiştir. 2012 yılında gerçekleştirilen finansal risk alma çalışmalarının bir meta-analizi, riskli finansal seçeneklerin istatistiksel anlamlarının ventral striatumdaki lokusları harekete geçirdiğini göstermiştir (Wu, Sacchet, & Knutson, 2012).

Finansal karar verme davranışının nörolojik açıdan ele alınması ile ortaya konan bazı çalışmalarda ise çeşitli beyin salgıları incelenmiştir. En sık görülen salgılar dopamin, serotonin ve kortizol gibi salgılardır.

Dopamin, zevk alma anında beyinde salgılanan bir kimyasaldır. Kolayca kazanılan beklenmedik kazançlar karşısında daha fazla dopamin salgılanır. Aynı zamanda yatırımcılar beklenmedik bir kayıpla karşı karşıya kaldıklarında dopamin salgısı tamamen durur ve kişi depresyona girer. Dopamin haz ve depresyon hissinden sorumlu olduğundan, dopamin yatırımcıların risk alma davranışlarını etkiler. Dopamin salgısı, yatırımcılar tarafından yapılan tahminler ona kazanç getirirken artan bir seviyede dururken, tahminler kayıp getirirse dopamin seviyesi büyük ölçüde azalır. Dopamin, yatırımcılardaki Sürü Davranışı, Aşırı Güven ve İyimserlik gibi davranışsal önyargılardan sorumludur. Preuschhoff, Bossaerts ve Quartz (2006) dopaminergic sistemlerin matematiksel beklenti koşullu ödül ve ödülün varyansı olarak hesaplanan risk ile ilişkili olduğunu belgelemektedir. Ayrıca, risk daha gecikmeli şekilde ilgiliyken, ödül yanıtlarının beklentisinin hemen olduğunu göstermişlerdir.

Serotonin, merkezi sinir sistemi ve sindirim sisteminde bulunan bir vericidir. Serotonin anksiyete, depresyon ve iştah duygularından sorumludur. Serotonin düzeyi, yatırım kayıpları gibi karşılanmayan beklentilerin olduğu zamanlarda düşer. Bu gibi durumlar yatırımcıda depresyona ve kaygıya neden olur. Derin kaygının etkisi altında, yatırımcı kayıplardan ve depresyondan kaçınmak için

kararsız kalabilir, ancak daha da katlanarak artan kayıplara ve yüksek işlem maliyetlerine yol açabilir. Düşük serotonin seviyeleri, yatırımcıların kazanan pozisyonları çok erken satmalarına neden olur. Kayıptan kaçınma, serotonin seviyelerinin düşmesinin bir sonucu olabilir. “Parayı al ve kaç”, serotonin arzının azalması nedeniyle gelişen eğilimdir.

Birkaç çalışma, finansal karar vermede testosteron ve kortizolün rolünü araştırmıştır. Bireysel testosteron reaktivitesinin, erkeklerde gelecekteki ekonomik risk almayı etkilediği gösterilmiştir. Coates ve Herbert (2008) tarafından yapılan çalışmada testosteronun yüksek olduğu günlerde, tüccarlar "düşük testosteron" günlerinden önemli ölçüde daha yüksek bir getiri sağlamışlardır. Smith, Suchanek ve Williams'a (1988) göre ise testosteron gelecekteki fiyatlar hakkında iyimserliği artırmış ve temel değer üzerinde teklif verilmesine yol açmış, bu da piyasa düzeyinde aşırı fiyatlandırmaya neden olmuştur. Bu eğilim, birçok yatırımcının yüksek fiyatlı hisse satması ve varlık temel değerinden belirgin yukarı sapmalara rağmen teklif vermeye devam etmesi ve bir piyasa balonuna neden olmasına yol açmıştır. Stenstrom ve Saad (2011), testosteron, risk alma ve bahis üzerine yaptıkları analizde, “yüksek testosteron seviyesine sahip yatırımcıların parasal risk alma için daha fazla istekli olduklarını ve yadsınamaz dürtüsellikle ilgili patolojilere teslim olma olasılıklarının daha yüksek olduğunu” tespit etmişlerdir.

Bir deneysel varlık piyasası tasarımı kullanan Cueva vd. (2015), stres hormonu kortizolün risk tercihlerini doğrudan etkilerken, testosteronun gelecekteki fiyat değişiklikleri konusunda artan bir iyimserliğe yol açtığını bulmuştur. Her iki etki de artan risk alma ve buna bağlı olarak fiyatların istikrarsızlaşmasıyla ilişkilendirilmiştir.

3. Sonuç

1990'lı yılların ortalarında nöroekonomi teriminin kullanılmadığı ve bu isimle anılan çalışma alanının henüz mevcut olmadığı bilinmektedir. Ancak, o tarihlerde bile temel gerçekler mevcuttur ve yeni bir hedefe odaklanmaya hazır durumdadır. Günümüzde ise nöroekonomi ve nörofinans alanındaki çalışmalar giderek hızlanmaktadır.

Standart finans getirilerin risk ve olasılıklardan türetilen faydaları maksimize etmesi gerektiğini belirtir. Bu teoriler biyolojik veya psikolojik düşünceler tarafından yönlendirilmemiştir ve bu durumda standart finansın varsayımları biyolojik olarak sorgulanmaya başlamıştır. Bu sorgular beyin görüntüleme tekniklerinin, hormon ölçümlerinin ve genetiğin finansal çalışmalarda kullanılmaya başlamasını sağlamıştır.

Bu çalışmada nörobilim ile bireysel ve organizasyonel düzeyde karar vermeyi inceleyen diğer alanlar arasındaki diyalogu iletirmek için, sinirsel verilerin entegrasyonunun, aksi takdirde ele alınması zor olan ekonomi ve finansal hipotezlerin test edilmesine yardımcı olduğu deneysel çalışma örnekleri sunulmuştur.

Geleneksel finans ve ekonomi, fayda ve zenginliği maksimize etmekten bahsettiğinde, bunlar genellikle mal ve paradan elde edilen fayda ve zenginlik anlamına gelir. Biyoloji ve psikoloji, bu faydayı en üst düzeye çıkarmanın, daha büyük bir hedefe ulaşmanın, yani biyolojik uygunluğumuzu (hayatta kalma şansımızı) ve genel refahımızı en üst düzeye çıkarmanın yalnızca bir yönü olduğunu iddia etmektedir. Bu itibarla, ekonomik olarak optimal seçimlerden gözlemlenen sapmalar aslında biyolojik olarak optimal olabilir. Bu itibarla finansal kararlarda yeterince iyi sonuçlar yerine maksimum iyiyi hedeflemek, biyolojiyi de ele almayı gerektirir.

Nörofinansla giriş niteliğindeki bu çalışmanın kendinden sonraki çalışmalarda kaynak olması beklendiği gibi giderek gelişen nörofinans ve nöroekonomi literatürüyle ilgilenen finans uzmanı ve ekonomistlerin çalışmalarına yol gösterici olacağı umulmaktadır. Kendinden sonraki çalışmaların özellikle nörotransmitterlerin ele alınmasını mümkün kılan genetik araştırma metotları ve beyin görüntüleme tekniklerinin bir arada kullanılması, yatırımcı davranışlarının incelenmesinde ve irrasyonel kararların sebeplerinin bulunmasında faydalı olacaktır.

Kaynakça

1. Alcaro, A., & Panksepp, J. (2011). The seeking mind: Primal neuro-affective substrates for appetitive incentive states and their pathological dynamics in addictions and depression. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, *35*(9), 1805-1820. <http://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2011.03.002>
2. Barber, B. M., Lee, Y. T., Liu, Y. J., & Odean, T. (2014). The cross-section of speculator skill: Evidence from day trading. *Journal of Financial Markets*, *18*(1), 1-24. <http://doi.org/10.1016/j.finmar.2013.05.006>
3. Breiter, H., I. Aharon, D. Kahneman, A. Dale, and P. Shizgal (2001). Functional imaging of neural responses to expectancy and experience of monetary gains and losses. *Neuron* *30*: 619–639.
4. Belluzzi, J. D., and Stein, L. (1983). Operant conditioning: cellular or systems property? Soc. Neurosci. Abstr. *9*, 478.
5. Stein, L., and Belluzzi, J. D. (1985). Operant conditioning of hippocampal neurons: chlorpromazine blocks reinforcing actions of dopamine. Soc. Neurosci. Abstr. *11*, 873.
6. Bromberg-Martin, E. S., Matsumoto, M., & Hikosaka, O. (2010). Dopamine in motivational control: Rewarding, aversive, and alerting. *Neuron*, *68*(5), 815-834. <http://doi.org/10.1016/j.neuron.2010.11.022>
7. Camerer, C., G. Loewenstein, and M. Rabin, eds. (2003). *Advances in Behavioral Economics*. Princeton: Princeton University Press.
8. Canessa, N., Crespi, C., Motterlini, M., Baud-Bovy, G., Chierchia, G., Pantaleo, G., ... Cappa, S. F. (2013). The functional and structural neural basis of individual differences in loss aversion. *Journal of Neuroscience*, *33*(36), 14307-14317. <http://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.0497-13.2013>
9. Coates, J. M., & Herbert, J. (2008). Endogenous steroids and financial risk taking on a London trading floor. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*, *105*(16), 6167-6172. <http://doi.org/10.1073/pnas.0704025105>
10. Cohen, J. D. (2005). The vulcanization of the human brain: A neural perspective on interactions between cognition and emotion. *Journal of Economic Perspectives*, *19*(4), 3-24. <http://doi.org/10.1257/089533005775196750>
11. Cueva, C., Roberts, R. E., Spencer, T., Rani, N., Tempest, M., Tobler, P. N., ... Rustichini, A. (2015). Cortisol and testosterone increase financial risk taking and may destabilize markets. *Scientific Reports*, *5*, 11206. <http://doi.org/10.1038/srep11206>
12. De Martino, B., Camerer, C. F., & Adolphs, R. (2010). Amygdala damage eliminates monetary loss aversion. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*, *107*, 3788-3792. <http://doi.org/10.1073/pnas.0910230107>

13. Elliot, A. J., & Thrash, T. M. (2002). Approach-avoidance motivation in personality: Approach and avoidance temperaments and goals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(5), 804-818. <http://doi.org/10.1037/0022-3514.82.5.804>
14. Fama, E. F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *The Journal of Finance*, 25, 2, 383-417,
15. Frederick, S., G. Loewenstein, and T. O'Donoghue (2003). *Time discounting and time preference: A critical review*. In *Time and Decision: Economic and Psychological Perspectives on Intertemporal Choice*, ed. G. Loewenstein, D. Read, and R. Baumeister, pp. 13–88. New York: Russel Sage Foundation.
16. Gürvit, I. H. (2014). Sosyal kognisyon veya fakülte psikolojisinin diyalektik sentezi olarak bir mental psikoloji/nörolojiye doğru [Social Cognition or Towards a Mental Psychology/Neurology as a Dialectical Synthesis of Faculty Psychology]. *Noro-Psikyatrisi Arsivi [Archives of Neuropsychiatry]*, 51(4), 298-302.
17. Hoebel, B. G. (1988). "Neuroscience and motivation: pathways and peptides that define motivational systems," in Steven's Handbook of Experimental Psychology, 2nd Edn, eds R. C. Atkinson, R. J. Herrnstein, G. Lindzey, and R. D. Luce (New York, NY: John Wiley and Sons), 547–625.
18. Knutson, B., & Greer, S. M. (2008). Anticipatory affect: Neural correlates and consequences for choice. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*, 363(1511), 3771-3786. <http://doi.org/10.1098/rstb.2008.0155>
19. Knutson, B., S. Rick, G. Wimmer, D. Prelec, and G. Loewenstein (2007). *Neural predictors of purchases*. *Neuron* 53: 147–156.
20. Korucu, T. Ş., & Özer Kaya, D. Düşünüyorum Öyleyse Yapacağım: Karar Verme ve Eylemi Başlatma Sürecinde Korteksin İşlevi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 6(3), 199-203.
21. Kuhnen, C. M., & Knutson, B. (2005). The neural basis of financial risk taking. *Neuron*, 47, 763-770. <http://doi.org/10.1016/j.neuron.2005.08.008>
22. McClure, S., D. Laibson, G. Loewenstein, and J. Cohen (2004). Separate neural systems value immediate and delayed monetary rewards. *Science* 306: 503–507.
23. Nargeot, R., Baxter, D. A., and Byrne, J. H. (1999). In vitro analog of Operant Conditioning in Aplysia. I. Contingent Reinforcement Modifies the Functional Dynamics of an Identified Neuron. *J. Neuroscience* 19, 2247–2260.

24. Miendlarzewska, E. A., Kometer, M., & Preuschoff, K. (2017). Neurofinance. *Organizational Research Methods*, 22(1), 196–222. <https://doi.org/10.1177/1094428117730891>
25. Paulus, M. P., Rogalsky, C., Simmons, A., Feinstein, J. S., & Stein, M. B. (2003). Increased activation in the right insula during risk-taking decision making is related to harm avoidance and neuroticism. *NeuroImage*, 19(4), 1439-1448. [http://doi.org/10.1016/S1053-8119\(03\)00251-9](http://doi.org/10.1016/S1053-8119(03)00251-9)
26. Peterson, R. L. (2010). *Neuroeconomics and neurofinance*. In H. K. Baker & J. R. Nofsinger (Eds.), *Behavioral finance* (pp. 73-93). New York, NY: John Wiley. <http://doi.org/10.1002/9781118258415.ch5>
27. Peterson, R.L. (2007), *Inside the Investor's Brain: The Power of Mind over Money*, Wiley, Hoboken, NJ. Symmonds, M., Wright, N. D., Bach, D. R., & Dolan, R. J. (2011). Deconstructing risk: Separable encoding of variance and skewness in the brain. *NeuroImage*, 58(4), 1139-1149. <http://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2011.06.087>
28. Pre'vost, C., Pessiglione, M., Me'te'reau, E., Cle'ry-Melin, M.-L., & Dreher, J.-C. (2010). Separate valuation subsystems for delay and effort decision costs. *Journal of Neuroscience*, 30(42), 14080-14090. <http://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.2752-10.2010>
29. Preuschoff, K., Bossaerts, P., & Quartz, S. R. (2006). Neural differentiation of expected reward and risk in human subcortical structures. *Neuron*, 51(3), 381-390. <http://doi.org/10.1016/j.neuron.2006.06.024>
30. Sapra, S. G. (2009). *Neurofinancial Foundations of Investor Behavior*. Doktora Tezi, Claremont Graduate University,
31. Simon, H. A. (1956). Rational choice and the structure of the environment. *Psychological review*. Washington, DC: American Psychological Association. <http://doi.org/10.1037/h0042769>
32. Schlinger, H. D. (2004). The almost blank slate: making a case for human nurture. *Skeptic* 11, 34–43.
33. Schlinger, H. D. (2015). Behavior analysis and behavioral neuroscience. *Frontiers in Human Neuroscience*, 9. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2015.00210>.
34. Schwartz, J. M., Stoessel, P. W., Baxter, L. R. Jr., Martin, K. M., and Phelps, M. E. (1996). Systematic changes in cerebral glucose metabolic rate after successful behavior modification treatment of obsessive-compulsive disorder. *Arch. Gen. Psychiatry* 53, 109–113. doi: 10.1001/archpsyc.1996.01830020023004

35. Smith, V. L., Suchanek, G. L., & Williams, A. W. (1988). Bubbles, crashes, and endogenous expectations in experimental spot asset markets. *Econometrica*, *56*, 1119-1151.
36. Stenstrom, E. and Saad, G. (2011), "Testosterone, financial risk-taking, and pathological gambling", *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*, *4(4)*, pp. 254-66.
37. Temple, E., Deutsch, G. K., Poldrack, R. A., Miller, S. L., Tallal, P., Merzenich, M. M., et al. (2003). Neural deficits in children with dyslexia ameliorated by behavioral remediation: evidence from functional MRI. *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.* *100*, 2860–2865. doi: 10.1073/pnas.0030098100
38. Tseng, K. C. (2006). Behavioral finance, bounded rationality, neuro-finance, and traditional finance. *Investment Management and Financial Innovations*, *3(4)*, 7-18.
39. Weller, J. A., Levin, I. P., Shiv, B., & Bechara, A. (2007). Neural correlates of adaptive decision making for risky gains and losses. *Psychological Science*, *18(11)*, 958-964. <http://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.02009.x>
40. Wu, C. C., Bossaerts, P., & Knutson, B. (2011). The affective impact of financial skewness on neural activity and choice. *PLOS ONE*, *6(2)*, e16838. <http://doi.org/10.1371/journal.pone.0016838>
41. Wu, C. C., Sacchet, M. D., & Knutson, B. (2012). Toward an affective neuroscience account of financial risk taking. *Frontiers in Neuroscience*, *6*, 159. <http://doi.org/10.3389/fnins.2012.00159>

12. Bölüm

Çocuklarda Mahremiyet Eğitimi

Sibel AYDIN¹

Yasin TOK²

1 Öğr. Gör. Çocuk Gelişimi / Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri, Sağlık Hizmetleri MYO, Giresun Üniversitesi, Türkiye

2 Öğr. Gör. Çocuk Gelişimi / Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri, Sağlık Hizmetleri MYO, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Türkiye

Giriş

Çocukların gelişimsel süreçleri ile öğrenmelerinin en hızlı olduğu 0-6 yaş döneminde, kişilik ve karakter gelişiminin temelleri oluşmaya başlar. Ayrıca bu dönem, temel beceriler ile ilk öğrenmelerin kazanıldığı ve doğuştan var olan yeteneklerin geliştirilebildiği bir dönemdir. Bu yaş aralığında çocuğun kazandığı tüm deneyimler ve öğrenmeler, yaşamının tamamını etkileyebilmektedir. Araştırmalar, okul öncesi dönemde öğrenilen davranış kalıpları ile alışkanlıkların büyük bir çoğunluğunun, kişinin yetişkinlik hayatında da davranışını, düşünüş biçimini, alışkanlıklarını, değer yargılarını ve kişilik yapısını etkilediğini göstermektedir (Oktay, 2004). Bu nedenle duygularını ve düşüncelerini rahatça ifade edebilen, kültürel değerlerinin farkında olan, davranışlarını denetleme gücüne sahip, sorumluluklarını bilen ve bu ölçüde davranan, başkalarının da haklarına saygılı olan sağlıklı kişiler yetiştirebilmek için bu yaş aralığındaki çocukların eğitime büyük önem verilmektedir (Köksal Akyol, 2015). Bu dönem içinde verilmesi gereken eğitimlerden bir tanesi de mahremiyet eğitimidir.

Mahremiyet kelimesi; kültürel, dinsel, algısal ve psikolojik nedenlere bağlı olarak değişik anlamlarda ve durumlarda kullanılmakla birlikte hepsinde ortak düşünce, kişinin özel hayatında başka kişilerin bilmesini, görmesini, müdahale etmesini, duymasını ve dokunmasını istemediği durumların olduğu fikridir (Yılmaz, 2011). Türk Dil Kurumu'na göre mahremiyet kelimesi, 'gizlilik' şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu (TDK), 2018). Özaslan ve Akduman'a (2018) göre ise mahremiyet; herkes tarafından bilinmesi ve öğrenilmesi istenilmeyen özel alan olarak tasvir edilmektedir. Fakat mahremiyet, özel alan kavramından daha geniş anlamlar ihtiva etmektedir. Çünkü mahremiyet kişinin sahip olduğu fiziksel özel alanın dışında, algısal ve düşünsel özel alanları da kapsamaktadır (Bağlı, 2011). En genel anlamıyla ise mahremiyet; kişilerin yaşam içinde mutlu olabilmeleri için gerekli olan bir olgudur. Toplum içinde yaşamına devam eden bir birey, gerekli gördüğü ölçüde başka kişilerle temas edebilir ve bu temasın düzeyini de ayarlayarak kültürel etkileşim içinde benliğini var edebilir. Çevreyle ve başka kişilerle girdiği bu karşılıklı iletişim esnasında da kendi benliği ile mahremiyet sınırlarının düzeyini belirleyebilir ve gelişim bu düzen içinde gerçekleşir (Sezen ve Erden, 2018). Özetle mahremiyet; kişinin kendisini diğer kişilerden ya da toplumdan uzaklaştırması değil kendi ile diğer kişiler arasındaki sınırı bilmesi ve herkes için bu alanı kontrol edebilmeyi öğrenmesidir (İzgi, 2014).

Mahremiyet eğitimi ise; kişinin kendi özel yaşam alanını koruyabilecek ve başkalarının da özel yaşam alanlarına saygı duyabilecek ölçüde davranışlarını, isteklerini ve düşüncelerini eğitmek anlamına gelmektedir (Güneş, 2017). Çankırılı mahremiyet eğitimini; kişiyi ve ailesini içine alan, kişinin özel yaşam

alanını koruyan ve ahlak ile cinsel eğitimi de içeren eğitimlerin tamamı olarak tanımlamaktadır (Çankırılı, 2015). Gelişimlerini sağlıklı bir şekilde tamamlayabilmesi ve kendisine zararı dokunabileceğini düşündüğü durumlardan korunabilmesi için mahremiyet eğitimi, okul öncesi dönemde verilmesi gerekmektedir. Doğru ve amacına uygun bir eğitimin verilebilmesi için de ailelerin bu eğitimi ne zaman ve nasıl vereceğini, eğitimde dikkat etmeleri gereken noktaların neler olduğunu, sorulan sorulara nerede ve nasıl cevap vereceğini de bilmeleri gerekmektedir (Çakır, 2015).

1. Mahremiyet Eğitiminin Amacı, Önemi ve Verilme Zamanı

Mahremiyet eğitimi, çocuk, aile ve toplum hayatının vazgeçilmez bir unsuru olmakla birlikte, bireyin ve toplumun yaşamına büyük katkılar ve kolaylıklar da sunmaktadır (Çalışkan, 2019). Mahremiyet eğitimi, kişinin ben bilincinin oluşmasını ve kendisini tanımasını sağlarken aynı zamanda başka kişilere de değer vermeyi, saygı duymayı ve sınırların farkında olmayı da amaçlamaktadır (Çakır, 2015). Mahremiyet eğitiminin amaçlarından bir tanesi de; çocuklara cinsiyet özelliklerini anlatmak, cinsiyet rollerini benimsetmek, sağlıklı bir cinsel kimlik oluşturmaya yardımcı olmak, kötülüğü dokunacak kişilerin istismarından kendilerini korumayı öğretmektir (Karslı, 2019). Ayrıca cinsellik ile ilgili soruların kültür, din ve ahlak kuralları ışığında doğru bir bilgi ile cevaplanması da yine mahremiyet eğitiminin hedefleri arasında yer almaktadır (Ünal, 2019).

Mahremiyet eğitimi, gelişimin her evresinde karşımıza çıkan ve insan yaşamı için olmazsa olmaz bir eğitimidir. Örneğin; özel bölgelere dokunulmaması, görülmemesi gerektiğini öğrenemeyen bir çocuk, özellikle çocukluk dönemi ile ergenlik döneminde cinsel istismara daha açık olacaktır. Bu nedenle ailelerin bu eğitimi vermemesi, ihmal olarak nitelendirilmektedir (Kurtoğlu, 2016). Yine cinsel istismarın engellenmesi amacı ile verilen mahremiyet eğitiminin içerisinde, kişilerin sınırlarını çizmesi ve cinsel eğilimleri ile cinsel kimlik tercihlerini, teşhircilik vb. gibi sorunlara dönüşmeden normal kabul edilen sınırlar içerisinde yaşamayı öğrenmesidir. Aslında bu eğitim bir bakıma kişilik gelişimini oluşturmada olup çocukluktan itibaren insan yaşamı için büyük önem ihtiva etmektedir (Güneş, 2017). Ayrıca bu eğitim sayesinde çocuğun sorumluluk duygusu ve vicdan gelişimi de sağlanmaktadır (Tarhan, 2012; Yavuzer ve ark., 2010).

Çocuklarda anlamlı öğrenmelerin yaşandığı ve kişiliğinin şekillendiği en kritik dönem, 0-5 yaştr. 6 yaşına ulaştığında ise kişiliğinin temelleri oluşmuştur. Çocuk, bu kişilik yapısı ile ileride hangi okula gideceğini ve ne şekilde başarılı olacağını, olaylara nasıl tepki vereceğini, sosyal çevresini nasıl idare edeceğini,

nasıl bir hayat süreceğini belirlemiş olur (Fitzhugh, 1997). Kişilik gelişiminin bir parçasını teşkil eden mahremiyet eğitimi de zamanla gelişim göstermektedir (Çalışır, 2011). Yapılan araştırmalar, mahremiyet eğitimi için en uygun zamanın okula başlamadan önceki dönem olduğunu ve yaklaşık olarak 4 ila 5 yaş aralığında bu eğitimin verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Çakır, 2015). Aynı şekilde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı aracılığı ile çocuklarda mahremiyet bilincinin yerleştirilebilmesi için yapılması gerekenleri belirlemeye yönelik düzenlenen raporda da mahremiyet eğitimi ve bilincinin okul öncesi dönemde verilmesi ve kazandırılmasının önemli olduğu dile getirilmiştir (Emin Eraslan, Ergüt Uysal ve Bulut, 2017). Çocuklar, çevreyi ve içinde yaşadığı toplumu bireysel olarak algılamaya çalışırken 4 yaş ile birlikte yetişkinlerden yardım almaya ve onlara yönelmeye başlamaktadır. Bu süreçte ebeveynlere ve öğretmenlere düşen en büyük görev ise; onların doğru bilgileri almaları ve bilinçlendirilmeleri konusunda rehberlik etmek ve öğrenme arzusunu destekler tarzda yönlendirmektir (Güneş, 2015). Tuvalet eğitimi sürecinde ortaya çıkan ve büyük bir öneme sahip olan mahremiyet olgusu, çocuğun çevresindeki birincil kişilerce ve değer yargılarıyla birlikte şekillendirilmekte olup sosyalleşme süreci içinde de gelişimini sürdürmektedir (Çalışır, 2011; Yılmaz Bolat, 2015).

2. Mahremiyet Eğitimi ile Cinsel Eğitim Arasındaki Farklar

Mahremiyet eğitimi ile cinsel eğitim, kapsam ve tanım olarak genellikle karıştırılmakta ve birbirleri yerine kullanılmaktadır. Ancak cinsel eğitimi de kapsayan ve farklı birçok anlamı içererek bir nevi şemsiye görevi gören mahremiyet eğitimi; bireyin kendisinin ve diğer insanların özel alanlarını ve sınırlarını bilmeyi, hem kendi alanını hem de diğer kişilerin özel alanını koruyup saygı duyabilmeyi ve cinsellik konularını içermektedir (Akcan, 2016; San-Bayhan ve Artan, 2005; Taşçı, 2010). Ayrıca mahremiyet eğitimi, çocuğun duygularını başkasının değil kendisinin kontrol etmesini de sağlamaktadır (Güneş, 2015). Bu sayede çocuklar hem ruhsal hem de cinsel yönden korunabilirler (Akcan, 2016).

Cinsel eğitimde ise çocuk, cinselliğe ilişkin konulara ve bu konuları içeren sorulara cevaplar bulur. Çocuklar bu eğitim sayesinde kendi cinsel kimliklerini oluştururken, kendi cinsine ve karşı cinse ait cinsiyet rollerini de öğrenmiş olur. Ayrıca bedenini ayrıntılı bir şekilde tanır ve sağlık ya da kişisel bakım ile ilgili herhangi bir konuda neler olabileceğini önceden tahmin edebilir. Bu eğitimde önemli olan konulardan bir tanesi, cinsel eğitim ya da cinsel konularla ilgili soruların geçiştirilmeden, yasaklanmadan ya da utandırılmadan, çocuğun yaşına uygun olarak aile tarafından cevaplandırılmasıdır. Bu sayede çocuk, sorularının cevabı için başka kişi ya da kaynaklara yönelmeyecektir. Ayrıca bu eğitim ile

bedeninin kendisine ait olduğu, ailesinin bile izin almadan bedenine dokunamayacağı ve aynı şekilde kendisinin de başkasına izin almadan dokunamayacağı öğretilerek çocukların cinsel istismardan korunması hedeflenmektedir. Aile ile başlayan bu eğitim, okulda öğretmenlerinin model olması ve sağlıklı bilgiler vermesi ile de devam eder. Ayrıca çocuğun arkadaş ortamı, içinde yaşadığı toplum ve sanal ortamlar da bu eğitimi etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır (Bayrak, Başgül ve Gündüz, 2011).

Mahremiyet eğitimi ile cinsel eğitim arasındaki en belirgin farklılıklar ise şöyle sıralanabilir:

- Cinsel eğitim birebir verilmesi gereken bir eğitimidir fakat gruplar halinde verildiği için çocukların ruh sağlığına zarar verebilir. Mahremiyet eğitiminde ise temel noktalar gruplar halinde verilebilir fakat genel olarak kişiye özel eğitim verilmektedir. Bireysel özellikler göz önüne alındığında her çocuk için ayrı eğitimler düzenlenmektedir.
- Cinsel eğitimde amaç; cinsel bir sorun oluşmaması ve korunma yolları iken mahremiyet eğitiminde amaç; cinselliği de içeren ve mahrem kabul edilen konuların ele alınmasıdır.
- Cinsel eğitimde genellikle genel geçer bilgilere değinilir, kişinin başından geçen konular irdelenmez. Sorun teşkil eden konularda ise sorun belirlenir ama çözümü için uğraşılmaz. Mahremiyet eğitiminde ise kişilerle birebir ilgilenilir. Kişinin yaşadığı her sorun kıymetlidir ve o anda çözülmesi için uğraşılır.
- Cinsel eğitimde çocukların kendisi eğitilirken mahremiyet eğitiminde aileler ve öğretmenler de eğitilmektedir.
- Cinsel eğitimin tamamında temel düşünce, cinsel yönden özgür olabilme iken mahremiyet eğitiminde, kendi çizdiği sınırlar içerisinde kalma ve sınır ihlali yapmama düşüncesidir (Güneş, 2015).

3. Mahremiyet Eğitimi ve Ailenin Rolü

Aile, bireyin sevme-sevilme, güvende olma gibi ihtiyaçlarının karşılandığı ve bunun da hiçbir karşılık beklenmeden yapıldığı tek yerdir. Ailelerin çocukları için yapması gereken en önemli görev, eğitimlerini bu güven ortamında verebilmektir. Böylelikle sağlıklı bireyler ile sağlıklı toplumların yetişmesi sağlanacaktır (Kaplan, 2019). Çocuk eğitiminin olmazsa olmazı olan model olma davranışı, mahremiyet eğitimi için de gerekli bir yöntemdir. Bu nedenle aileler bu eğitim esnasında çocuğa, eğitimi anlatmak yerine günlük yaşam içerisinde rol model olarak, içselleştirmelerini sağlamaları gerekmektedir. İlk aşamada taklit etme ile başlayan bu eğitim daha sonra yerini model almaya ve ardından da bilinçli bir şekilde davranış kalıbı halinde sürdürmeye bırakacaktır (Çalışkan,

2019; Tarhan, 2012). Ayrıca aile ortamında sevgi ve hoşgörü içerisinde verilen mahremiyet eğitimi sayesinde çocuk, sosyalleşme sürecini başarı ile gerçekleştirirken, mahremiyet sınırları içerisinde mutlu bir yaşam sürdürebilecektir (Çankırlı, 2015).

Aileden cinsellik ve mahremiyete ilişkin doğru ve yaşına uygun bir bilgi alamayan çocuk, bu merakını farklı alanlarda ya da kişilerde gidermeye çalışabilir. Bunlardan biri de sosyal medyadır. Bu yanlış kaynaklar sayesinde çocuk, doğru olmayan ve asılsız bilgiler öğrenebilir. Bunun sonucunda ise çocuklarda, cinsellik ile ilgili olan her konudan korkma ve bunu tabu haline getirme gibi ruhsal sorunlar oluşabilir. Ayrıca ailelerin bu eğitimi verirken ‘günah, ayıp’ gibi kelimelerle çocuğun girişkenliğini ve merakını bastırması ya da korkutması da yine aynı şekilde çocuğu etkilemektedir (Kaymakcan ve Meydan, 2014). Mahremiyet eğitimi, hayatın her evresinde gerekli olan bir eğitim olduğu için anne babalara büyük bir sorumluluk da yüklemektedir. Aileler sadece erken çocuklukta eğitimi verip sonlandırmamalı aynı şekilde her gelişim evresinde çocuğun yaşına ve ihtiyaçlarına uygun eğitimler vermeye devam etmelidirler (İpek, 2020). Özetle sadece mahremiyet eğitimi değil insan yetiştirmek için gerekli olan tüm eğitimler ve çabalar göz önüne alındığında sabır ve emek isteyen bir görev olduğu görülmektedir. Bu nedenle de ailenin rolü ve önemi yadsınamayacak kadar büyüktür (Gümrükçüoğlu, 2017).

4. Mahremiyet Eğitimi Oluşturan Temel Noktalar

Mahremiyet eğitimi, dört ila yedi yaş aralığında verilmesi gereken bir eğitimidir (Güneş, 2019). Bu eğitimde temel amaç; çocukta ‘temel davranış refleksi’ oluşturmaktır. Bu sayede çocuk, dışarıdan gelebilecek her türden davranışı refleksif bir şekilde ayırt etmekte ve kendisini kötü olaylardan koruyabilmektedir. Çocuklar kazandırdığımız bu temel davranış refleksi sayesinde kendisine uygulanan ve anlamlandıramadığı davranışlarda dahi kendisini rahatsız hissederek o durumdan ya da muameleden kaçmak isteyecektir (Güneş, 2015). Çocuklarda, bu temel davranış refleksini oluşturabilmek için de mahremiyet eğitimi içinde yer alan belirli temel noktaların benimsenmesi gerekmektedir. Bu temel noktalar aşağıda sıralanmıştır (Ceylan ve Çetin, 2015):

a) Vücudumuzdaki Özel Alanların Tanımlanması- ‘Dokunulmaması Gereken Bölgeler’

Çocukların, özel alan bilincini kazanabilmesi için ilk olarak bu alanların neler olduğunu açıklamak gerekmektedir. Dört yaş ile birlikte vücutlarındaki özel alanlara dokunulmasından rahatsızlık duymalarını sağlayabilmek için iki yaşından itibaren çocuklara, belirli bölgelerin özel alanlar olduğu ve buraların

gizlenmesi gerektiği anlatılmaya başlanmalıdır. Çocuklara, anne-baba ve doktorlardan başka kimsenin bu bölgelerimize dokunamayacağı ve hatta gerektiğinde doktorların bile sadece anne-baba yanında özel bölgelere dokunabileceği anlatılmalıdır. Ayrıca çocuğun da başka kişilerin özel alanlarına dokunamayacağı öğretilmelidir (Üzüm, 2015). Cinsel istismardan korunabilmek için çocuklara vücutlarındaki özel alanlar olan; genital bölge, kalça bölgesi, göğüs ve dudakların özel bölgeler olduğu ve bu bölgelere çocuğun izni olmadan dokunulamayacağı anlatılmalıdır (Ünal, 2019). Çocuklarda özel bölge bilincinin kazandırılabilmesi için iki yaşından itibaren altını değiştirirken farklı odada ve mümkünse her seferinde aynı kişi tarafından değiştirilmeli, banyo yaptırılırken ya da üstü değiştirilirken özel bölgelerine temas etmekten kaçınılmalı ve her işlemde çocuktan izin istemeye özen gösterilmelidir. Çıplak bir şekilde başka insanların yanında gezdirilmemeli ve hatta üstü değiştirilirken bile insanlardan uzak bir yerde bu işlem gerçekleştirilmelidir. Bu sayede çocuk özel bölgelerini gizleme ve izin verilmeden dokunulması durumunda tepki gösterme bilincine sahip olabilecektir (Akcan, 2016; Duran, 2018; Güneş, 2019).

b) ‘İzin Verirsem Dokunabilirsin’ ve ‘Bedenim Bana Aittir’ Eğitimi

‘İzin verirsem dokunabilirsin’ eğitimi ile ‘bedenim bana aittir’ eğitimi birbirlerini tamamlayan eğitimler olduğu için birlikte verilmesi daha uygundur. ‘Bedenim bana aittir’ eğitimi ile birlikte dört yaşından itibaren aileler, çocuklarına dokunmadan önce onlardan izin almalıdırlar. Böylelikle çocuk, bedenine dokunmak isteyen bir kişinin ondan izin alması gerektiğini (örneğin; Seni öpebilir miyim?) bilecek ve izin almadan dokunan kişilerin bu davranışından da rahatsız olacaktır. Ayrıca çocuk, bu eğitim sayesinde kendi bedeni üzerinde söz sahibi olduğunu ve başkaları tarafından da sözlerine saygı gösterildiğini öğrenmektedir (Güneş, 2015).

c) Oda Gibi Özel Alanlara Girerken İzin Alma- ‘Benim Odam’ Eğitimi

Vücudumuzda yer alan özel alanlarımıza izinsiz dokunulmadığı gibi aynı şekilde çevremizde bize ait olan ve izinsiz dokunulduğunda hak ihlali olarak algıladığımız özel alanların da bulunduğu görülmektedir. Bunlardan biri de odalardır. Araştırmalar, bir odası ve kendisine ait eşyaları bulunan çocukların, mahremiyet eğitimi almada daha başarılı olduklarını, kendisinin ve arkadaşlarının özel alanları ile özel eşyalarına saygı duyduğunu ve izin almadan dokunmadığını göstermiştir. Çocukların odalarına girmeden hemen önce izin alınması gerektiği eğitimi, dört ila beş yaş civarında öğretilmeye başlanmalıdır. Aileler, çocuklarının odasına girmeden ya da eşyalarına dokunmadan önce izin alırken aynı zamanda çocuk da aile üyelerinin odasına girmeden önce izin alması

gerektiğini bilmelidir. Bu sayede çocuk, özel alan kavramını tamamen benimsemiş olur (Çankırılı, 2015). Çocuklar, odalarında oyun oynadığı sırada odalarının kapısını kapatabilir fakat aile, çocuklara fark ettirmeden onları gözlemlemelidir. Normalin dışında bir durum ile karşılaşılırsa uygun bir şekilde duruma müdahale edilmeli ve uzun süre kapalı bir odada oyun oynamalarına ya da zaman geçirmelerine de izin verilmemelidir (Başgöl & Gündüz, 2011).

d) Kız ve Erkek Kardeşlerin Odalarının Ayrılması

Aynı odayı ya da aynı yatağı birlikte kullanan aile üyeleri, elbiselerini değiştirirken, uyurken ya da özel bakım gerektiren işlerini yerine getirirken birbirlerinin mahremiyet sınırlarını ihlal etmektedirler (Akcan, 2016). Bu nedenle anne baba ile yatan çocuğun bir yaşına gelmesi ile birlikte anne baba mahremiyeti için yataklarını ayırması ve uykuya dalma esnasında da ailelerin, çocuklarının yanlarında yatmak yerine masal okuyup saçlarını okşamasının doğru olacağı dile getirilmektedir (Başgöl ve Gündüz, 2011). İki yaş ile birlikte de artık çocukların odalarının anne-babalarının odalarından ayrılabilceği ve hatta şartlar elverişliyse kız ile erkek kardeşlerin odalarının da ayrılmasının doğru olacağı ifade edilmektedir. Aynı cinsiyetteki kardeşlerin odaları ise üç yaşında, en geç dört yaşında ayrılması gerekmektedir (Çankırılı, 2015; Kurtoğlu, 2016). Eğer bu yaştaki çocuklar için evde ayrı bir oda bulunmaz ise de çocukların en geç okul çağına kadar birlikte aynı odayı paylaşması, okul dönemi ile birlikte hem odalarının hem de dolaplarının birbirlerinden ayrılması gerektiği vurgulanmaktadır (Üzüm, 2015):

e) ‘Tuvalet ve Banyoda Benden Başka Kişinin Olmaması Gerektiği’ Eğitimi

Mahremiyet eğitiminde en önemli dönemlerden bir tanesi de tuvalet eğitiminin verildiği dönemdir. Bu eğitim esnasında çocuğa tuvalet ihtiyacını giderirken yanında kimsenin olmaması gerektiği, tuvalet ve banyo vb. gibi yerlerin özel alanlar olduğu öğretilmelidir. Lazımlık ile eğitime başlanmış ise mahremiyet kuralları gereği bu lazımlık banyo ya da tuvalete konularak tuvalet ihtiyacının bu alanlarda ve mahrem sınırlar içerisinde giderilmesi gerektiği vurgulanmalıdır (Çankırılı, 2015). Tuvalet temizliğini ise üç ila dört yaşlarına gelen bir çocuk yardım almadan yapabilmektedir. Eğer bu yaşlardan sonra bile çocuğun tuvalet temizliği ebeveyni tarafından gerçekleştiriliyorsa mahremiyet sınırları ihlal ediliyor demektir (Güneş, 2019).

Banyo yaparken de çocukların tek başlarına olması gerektiğini öğretebilmek için dört ila beş yaş arasındaki çocukların, banyolarını kendilerinin yapması için eğitim verilmesi gerekmektedir. Yardıma ihtiyaç duydukları noktalarda ise yardıma gelebilecek kişinin sadece anne olması gerektiği de öğretilmelidir. Bu

yardımlarında, çocuk banyoda iç çamaşırlarıyla olmalı ve banyosunu bu şekilde yapmalıdır. Bu sayede özel bölgelerinin gizlenmesi düşüncesi de pekiştirilmelidir. Yedi ila dokuz yaşına gelen çocuğun ise artık tek başına banyosunu yapması gerektiği vurgulanmaktadır (Ünal, 2019).

f) Çocuğa Rol Model Olma- ‘Sizi Sürekli İzliyorum’

Mahremiyet eğitimi konusunda en büyük görev aile içinde yer alan ebeveynlere düşmektedir. Çünkü eğitimin temelleri ailede başlar. Kuralların ve değerlerin öğrenildiği ve tatbik edildiği ilk yer de ailedir. Bu nedenle aile, çocuk için her zaman iyi bir model olmak zorundadır (Duran, 2018). Yavuzer de mahremiyet eğitiminin başarılı olması için aile bireylerinin çocuğa iyi bir model olması gerektiğinden bahsetmiştir (Yavuzer, 2015).

Çocuklar, anne babalarının her yaptığını ve her söylediğini sürekli kayıt altına almaktadırlar. Bu nedenle eşlerin birbirlerine sevgi göstermeleri çocukların gelişimi için önemli bir kıstastır. Fakat burada en önemli nokta, bu sevginin aşırıya gitmemesidir. Burada eşler, mahrem sınırlar içerisinde, argo ve cinsel içerikli kelimeler kullanmadan hem birbirlerine hem de çocuklarına sevgilerini göstermeyi bilmelidirler (Çakır, 2015). Anne babaların ev içindeki giyimleri de mahremiyet eğitimi için önemli bir kıstastır. Mahrem sınırları ihlal edecek tarzda vücudu saran ya da özel bölgelerini gösteren giysilerden uzak durulması gerektiği dile getirilmektedir (Güneş, 2017). Ayrıca ailelerin çocuklarını severken özel bölgelerine dokunmamaları, bu alanları sevgi objesi olarak nitelendirmemeleri, isim takmamaları, argo kelimeler kullanmamaları ve çocukların da kullanmalarına izin vermemeleri gerekmektedir (Purtaş, 2007).

g) Televizyon ve İnternet Kullanımında Rehberlik Etme

Teknolojik bir dünyanın içine doğan çocuğu, bu teknolojiden tamamen uzak tutmak mümkün değildir. Fakat çocukların televizyon, bilgisayar vb. gibi teknolojik aletleri sınırsız ve kontrolsüz bir şekilde kullanmalarına da izin vermek doğru bir davranış olmamaktadır. Bunun için ilk olarak bilgisayarın ortak alanda olması ve zararlı içeriklerin kısıtlanarak, çocuğun bu türden içeriklere maruz kalması engellenmelidir (Güneş, 2017). Aynı şekilde hem günlük hayatta hem de internet ya da televizyon gibi araçlarda mahremiyeti ihlal eden herhangi bir durumla karşılaşıldığında çocuklarla birebir iletişime geçmeden, onların duyacağı şekilde bu davranışı sergileyen kişiye sakın bir şekilde tepkimizi göstermeliyiz. Aile, bu davranışın özel alan ihlaline girdiğini ve yapılmaması gerektiğini, yanlış bulduğunu hem tepkileriyle hem de sözleri ile dile getirerek bu davranışın hiçbir şekilde kabul edilemeyeceği düşüncesi tatbik edilmiş olur.

Bu sayede çocuk, aileyi model alarak izledikleri ya da şahit olduklarında yanlış bir şeylerin olduğunun farkına varır (Üzüm, 2015).

h) Cinsel İstismar ya da Kötü Muameleden Korunma Yöntemlerinin Öğretilmesi

Mahremiyet eğitimi, çocukların cinsel yönden istismara uğramasını engellerken aynı zamanda çocuğa karşı gelebilecek her türlü kötü muameleden de onları korumuş olur. Çocukların ilk olarak ‘iyi dokunuş’ ile ‘kötü dokunuş’ arasındaki farkları öğrenmesi ve herhangi bir şekilde kötü olduğunu kanıtlayamasa bile kendini rahatsız hissettiği ortam ve dokunuşlar karşısında ‘hayır’ diyebilmeyi bilmesi gerekir. Ayrıca kötü dokunuşun sadece genital bölgeye dokunulması anlamına gelmediğini, canını acıtan her dokunuşun (vurma davranışı gibi) kötü dokunuş olduğu da öğretilmelidir (Güneş, 2019). Çocukların istemleri dışında ya da zorla herhangi bir eylemde bulunmaya itmek çocuğun mahremiyetine zarar verdiğimiz anlamına gelmektedir. Bu durumu engelleyebilmek için de çocuklara ‘hayır’ diyebilmeyi öğretmek gerekir (Metin, 2017).

Çocukları cinsel istismar olaylarından koruyabilmenin en önemli yolu, onlara mahremiyet eğitimi vermektir. Çankırılı (2015), ailelerin çocuklarını istismardan korunmak için yapabilecekleri davranışları sıralamış ve ailelerin çocuklarına bu doğrultuda yol göstermelerini istemiştir:

- Çocuklara, özel bölgelerine dokunmak, görmek isteyen ya da aynı şekilde ondan karşısındaki kişinin özel bölgesine dokunmasını isteyen kişilerden hemen uzaklaşmaları ve bu durumu aileleriyle mutlaka paylaşmaları öğretilmelidir. Paylaşmadığı sürece o kişinin bu kötü muamelesine devam edeceği,
- Dışarıda kaybolduğunda, çocuğu olan bir anneden yardım istemesi gerektiği, tek bir kişiye bu olayı anlatmak yerine birden fazla kişinin bulunduğu yerlerden yardım istemesi gerektiği,
- Terk edilmiş, mekruh bina ve yerlerden, inşaat alanlarından uzak durmaları gerektiği ve burada bulunan insanların kötü niyetli olabileceği,
- Kendisine verilen tatlı, şekerleme gibi yiyecekleri almaması ya da bu yiyecekleri almak için markete, bakkala götürmeyi teklif eden kişilerden uzak durması gerektiği,
- Tanımadığı bir kişinin arabasına binmemesi, annene götürürüm, arkadaşımı gibi kelimelere inanmaması ve bir yere gidebilmek için ondan yardım isteyen kişilere güvenmemesi gerektiği,
- Evde yalnızken kapıyı kimseye açmaması, ailesinin izni yokken arkadaş ya da akraba evine gitmemesi gerektiği,
- Yolcusu bulunmayan dolmuşlara binmemesi, ıssız yerlerden geçmekten kaçınması gerektiği anlatılmalıdır.

Kaynakça

1. Akcan, E. (2016). Çocuklarda mahremiyet eğitimi. *Akdeniz Üniversitesi Toplumsal Duyarlılık Merkezi Bülteni*, 10(82), 63-65.
2. Bağlı, M. (2011). *Modern bilinç ve mahremiyet*. İstanbul: Düşünce Yayınları.
3. Başgül S, & Gündüz T. (2011). *Ailede Cinsel Eğitim*. İstanbul: Timaş Yayınları.
4. Bayrak, G., Başgül, Ş.S., Gündüz, T. (2011). “Çocuklarımız, cinsellik ve biz”, *Ailede Cinsel Eğitim*. İstanbul: Timaş Yayınları, 99-178.
5. Ceylan, Ş., & Çetin, A. (2015). Sexual Education Given to the Families of Three–Five Year Old Children Attending to a Preschool Education Institution and Its Analysis. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 2(3), 41-59.
6. Çakır, S. (2015). *4-6 Yaş aralığındaki çocuklara mahremiyet eğitimi verilmesinde din eğitiminin rolü (Sivas Örneği)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas.
7. Çalışır, D. (2011). *Cinsel Eğitim Çocukluktan Ergenliğe*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
8. Çalışkan, H. (2019). *Okul öncesi dönemde çalışan öğretmenlerin mahremiyet eğitimi konusunda bilgi düzeylerini belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Özel Eğitim Ana Bilim Dalı, Konya.
9. Çankırlı, A. (2015). *Ailede ve okulda değerler eğitimi*. İstanbul: Zafer Yayınları.
10. Duran, H. E. (2018). *Değerler eğitimi bağlamında mahremiyet eğitimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun.
11. Metin, E.N. (2017). *Mahremiyet kavramının tanımına ve mahremiyet eğitimlerinin içeriğine ilişkin öneriler*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayın No: 06; Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 01. [<https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/2497/mahremiyet-egitimi-calistayi-sonuc-raporu.pdf>]. Erişim Tarihi: 08.09.2022
12. Fitzhugh, D. (1997). *Çocuk Yaşken Eğilir*. İstanbul: Özgür Yayını.
13. Gümrükçüoğlu, S. (2017). *Çocuğun din eğitiminde ailenin rolü*. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 39-60.
14. Güneş A. (2019). *Adım adım çocuklarda cinsel eğitim*. İstanbul: Timaş Yayınları, 78-119,
15. Güneş, A. (2017). *Cinsel istismar olgusu ve mahremiyet eğitimi*. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 7(2), 45-70

16. Güneş, A. (2015). *Nezaket ve zarafet için mahremiyet eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
17. İpek, N. (2020). *İslam'ın mahremiyet algısı ışığında mahremiyet eğitiminin çocuk cinsel istismarındaki rolü*. Yüksek Lisans Tezi. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Erzincan.
18. İzgi, M. C. (2014). Mahremiyet kavramı bağlamında kişisel sağlık verileri, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, (1), 1.
19. Kaplan, C. (2019). *Türkiye'de mahremiyetin dönüşümünün aileye etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul.
20. Karşı, İ.H. (2018). *Sorularla mahremiyet bilinci*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
21. Kaymakcan, R. ve Meydan, H. (2014). *Ahlak, değerler ve eğitimi*. Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(2), 167-174.
22. Köksal Akyol, A. (2015). Okul Öncesi Eğitimin Amaçları ve İlkeleri. Aysel Köksal Akyol (Ed.). *Okul Öncesi Eğitim Programları. Her Yönüyle Okul Öncesi Eğitim-7 içinde*. Ankara: Hedef Yayıncılık.
23. Kurtoğlu, M. (2016). *Çocuk bu ihmale gelmez*. Nesil Basım Yayın Gıda Ticaret ve Sanayi A.Ş.
24. Eraslan, E., Ergüt İ.K., Uysal, T., & Bulut, G. (2017). Mahremiyet eğitimi çalıştayı sonuç raporu. Ercüment Erbay (Ed.) Yayın No: 06 Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. <https://cocukhizmetleri.aile.gov.tr> Erişim tarihi: 08.09.2022.
25. Oktay, A. (2004). *Yaşamın sihirli yılları: Okul öncesi dönem*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
26. Özaslan, H., ve Akduman, G.G. (2018). Ailelerin mahremiyet eğitimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *International Symposium on Innovative Approach in Scientific Studies*.
27. Purtaş, A. (2007). *Mahremiyet eğitimi şart*. [<http://ailehayati.blogcu.com/mahremiyet-egitimi-sart/1331794>]. Erişim tarihi: 08.09.2022.
28. San-Bayhan, P. ve Artan, İ. (2005). *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*. İstanbul: Morpa Yayınları.
29. Sezen, A., ve Erden, M. (2018). Mahremiyetin psiko-sosyal yansımaları. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 83-92.
30. Tarhan, N. (2012). *Güzel İnsan Modeli*. İstanbul: Timaş Yayınları.
31. Taşçı, A. İ. (2010). *Cinsel Eğitim* (4. Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.

32. Türk Dil Kurumu (TDK), (2018). Güncel türkçe sözlük. 08/09/2022 Erişim Adresi: <http://www.tdk.gov.tr/>
33. Ünal, F. (2019). *Çocuk cinsel istismarında cinsel kimlik ve mahremiyet eğitimi rehber öğretmenlerinin rolü*. Yüksek Lisans Tezi. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı, Yalova.
34. Üzümlü, H. (2015). *Hayırlı çocuk yetiştirmek*. İstanbul: Mevsimler Kitap.
35. Yavuzer, H. (2015). *Çocuk psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
36. Yavuzer, H., Köknel, Ö., Kulaksızoğlu, A., Ayhan, H., Dodurgalı, A. ve Ekşi, H. (2010). *Çocuk ve ergen eğitimi anne-baba tutumları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
37. Yılmaz-Bolat, E. (2015). 1-4 Yaş Arası Çocuğa Sahip Annelerin Tuvalet Eğitimi Kazandırma Konusunda Tutum ve Görüşlerinin İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 53-67.
38. Yılmaz, S. (2011). Her iletişim mahremiyet ihlalidir ve her mahremiyet ihlalinin bir haber değeri vardır (Ed. Hüseyin Köse). *Medya Mahrem Medyada Mahremiyet Olgusu ve Transparan Bir Yaşamdan Parçalar İçinden*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

13. Bölüm

Bölgesel Ekonomik Tehdit ve Fırsatların Ulusal Ekonomik Güvenlik Paradigması Kapsamında Değerlendirilmesi ¹

Şükrü İNAN²
Onur KÖMÜRCÜLER³

1 Bu çalışma Dr.Öğr.Üyesi Şükrü İNAN tarafından yönetilen ve Onur KÖMÜRCÜLER tarafından hazırlanan “Türkiye’nin Ulusal Ekonomik Güvenliğine Yönelik Bölgesel Tehditler ve Fırsatlar” başlıklı Yüksek Lisans tezinden uyarlanmıştır.

2 Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat ABD, sukru.inan@inonu.edu.tr, Orcid İD: <https://orcid.org/0000-0002-0648-4718>

3 Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, onurkomurculer@gmail.com, Orcid İD: <https://orcid.org/0000-0001-8786-0764>

1. Giriş

Gelişmiş ülkelerde ekonomik güvenlik, yasal yaptırımlarla ve diğer ilgili boyutlarıyla ele alınmıştır. Zira küresel ya da bölgesel güç olma iddiasına sahip olan bir devletin hukuk kuralları içerisinde kurumsal alt yapısını hazırlamadan geleceğe dönük çıkarımlarda bulunması ve ekonomik gücünü tesis etmesi oldukça güçtür.

Bölgesel bir aktör olan Türkiye, bir dizi ekonomik tehdit ve fırsat içerikli problemle karşı karşıyadır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni güvenlik anlayışı, 11 Eylül, Arap Baharı sonrasında yaşanan olaylar ve son dönemde Türkiye'nin yakın çevresinde meydana gelen savaşlar ve çatışmaların Türkiye'ye yansımaları, doğrudan ya da dolaylı olarak çeşitli ekonomik tehdit ve fırsatlar içermektedir.

Bölgesel istikrarsızlıklara bağlı çatışmalar, küresel güçlerin bölgeye müdahaleleri ve bölgesel güçler arasındaki mücadelelerin oluşturduğu güvenlik problemleri Türkiye açısından birçok asimetrik tehdit barındırmaktadır. Bunların sonucunda oluşan bölgesel ekonomik tehditlerin yanında, küresel ve bölgesel güçlerin Türkiye ile birlikte çözmek zorunda kaldıkları sorunlar ülkenin elini güçlendirmekte ve bazı bölgesel ekonomik fırsatlar da sunmaktadır. Bölgesel tehdit ve fırsatların ele alınması için oluşturulacak yeni bir ulusal ekonomik güvenlik (UEG) modeli, yalnızca bölgesel ekonomik istikrara değil, aynı zamanda ülke sınırları içindeki ekonomik güvenliğin tesis edilmesine de katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada; Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında kesişim noktasında bulunan Türkiye'nin bölgesel ekonomik tehdit ve fırsatları temel uluslararası politik ve ekonomik sorunlar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu çerçevede hem ekonomik hem de politik konuları içeren yeni bir ekonomik güvenlik paradigmasının, bölgedeki ekonomik gelişmelere daha hızlı tepki verilmesi ve tehditlerin bertaraf edilerek fırsatlardan yararlanılması açısından önemine vurgu yapılmaktadır.

2. Güvenlik Kavramı

TDK (2019) sözlüğünde güvenlik; “Toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet” şeklinde tanımlanmıştır. Çıtak kavramı (2017: 36); “Birey, devlet, toplum, dünya gibi herhangi bir değerli öznenin, yapısına, bekasına, değerlerine ve geleceğine yönelik her türlü tehdit ve tehlikenin belirlenmesi, caydırılması ve bertaraf edilmesi” ifadeleriyle açıklamıştır. Buzan (2015: 97) ise kavramı ulusal güvenlik yaklaşımıyla açıklarken, devletin çevresi ile olan ilişkilerini kasteder ve bir devletin iç güvensizliğinin ölçüsünün dış güvenliğini belirleyeceğini vurgular.

Soğuk savaş sonrasında yapılan çalışmalarda, bireyin güvenliği, devletin

güvenliğinden daha öncelikli hale gelmeye başlamıştır. “BM Kalkınma Programı” (UNDP)’ın 1994 yılındaki “İnsani Kalkınma Raporu”nda, birey güvenliği ilk kez resmi olarak ele alınmıştır. Raporda; ekonomik ve siyasi güvenlik, gıda, sağlık, çevre güvenliği ve şiddete uğramama gibi konular birey temelli olarak çerçevelendirilmiştir (Dedeoğlu, 2020: 37).

Güvenliği tanımlayanların benimsemiş oldukları teoriler ve ideolojiler, yaşanılan ülkeler ve bölgeler ile içinde bulunulan toplumsal yapı, değişik tanımların ortaya çıkmasındaki esas parametrelerdir (Çıtak, 2017: 31). Akademik yazında güvenlik ile ilgili olarak birçok tanım bulunmaktadır ve literatür oldukça zengindir. Fakat kavrama yönelik pek çok farklı yaklaşımın yanında, aynı görüşü paylaşanların dahi benzer tanımlar yapmadıkları görülmektedir. Bu anlamda güvenliği genel hatlarıyla anlatabilmek için değerlere yönelmiş tehditlerin az olması ifadesine başvurulduğu, toplumsal alana indirgendiğinde ise; endişe, tehlike ve düzensizliğe karşı; güven, koruma ve risk yokluğu ifadelerinin benimsendiği görülmektedir (Ergüven, 2016: 774).

Güvenlik olgusu insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, kavramın bilimsel alanda yoğun bir şekilde çeşitli araştırmalara konu oluşu II. Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır. Güvenlik kuramı, II. Dünya Savaşı ve soğuk savaş sonrası oluşan paradigmalardan etkisiyle zenginleşmiştir.

2.1. Kopenhag Okulu’nun Güvenlik Yaklaşımı

Soğuk Savaş’ın son dönemlerinde ortaya çıkan ve realist güvenlik anlayışına temkinli bakan Kopenhag Okulu, SSCB’nin dağılmasının ardından yeni kuramlar ve yaklaşımların zirve yaptığı bir dönemde gelişme göstermiş, geleneksel güvenlik yaklaşımlarının (idealizm-realizm), eleştirel bakış açısıyla gelişen yeni yaklaşımlara geçişinde önemli bir rol oynamıştır (Çıtak, 2017: 127).

Güvenlik çalışmalarının devlet merkezli dar bir bakış açısıyla incelenmesinin tartışılmaya başlandığı II. Dünya Savaşı sonrası dönemin nihayet olgunlaştığı 1990’lı yıllar, daha önceleri göz ardı edilmiş olan toplumsal, ekonomik, siyasi, çevresel ve benzer sorunların da güvenliği etkilediğinin anlaşılmasına neden olmuştur. Bu durumun ortaya çıkışında, Soğuk Savaş’ın tarafları arasında sıcak bir savaşın artık gündem dışında kalmış olması, devletlerin baskı unsuru olarak askeri araçlardan daha çok ekonomik, siyasal ve kültürel araçlara yönelmesi ve bağımlılık ilişkileri ile işbirlikleri etkili olmuştur.

Kopenhag Okulu geleneksel güvenlik anlayışlarının yanında, yeni ve çok yönlü bakış açılarıyla güvenlik çalışmalarını derinleştirmiş (Çıtak, 2017: 128) ve güvenliğe yönelik araştırmalara yeni bir soluk getirerek “güvenleştirme, bölgesel güvenlik kompleksi ve sektörel güvenlik” ayrımına gitmiş, güvenliğe yeni bir perspektif kazandırmıştır.

2.1.1. Güvenlikleştirme Teorisi

Güvenlikleştirme, değer ifade eden bir öznenin veya bir şeyin varlığına yönelik herhangi bir tehdidin kurgulanması ile bu kurgulamanın alınan istisnai tedbirleri desteklemek amacıyla kullanılmasıdır. Kopenhag Okulu'nda güvenlik bir "söz edimi-speech act" olarak görülür. Sorunlar "söz-edim" vasıtasıyla güvenlik sorunu olarak sunulur ve bu "güvenlikleştirme" olarak formüle edilir. "güvenlikdışılaştırma" ise, önceden tehdit olan bir şeyin tehdit olmaktan çıkarılması demektir (Buzan, 2008:108). Güvenlikleştirme terimi Weaver tarafından 1995 yılında ilk olarak gündeme getirilmesinin ardından, 1998 yılında yayımlanan "Security: A New Framework For Analysis" isimli eserde ayrıntılı olarak tartışılmış ve güvenlik çalışmalarında önemli bir yer edinmiştir.

Bu teoride bir meselenin "güvenlik" sorunu olarak sunulması onu bir "güvenlik konusu" haline getirir. Güvenlik sorununun gerçek bir tehdit olup olmamasıyla ilgilenilmez, güvenlik özneler arasındaki bir yapım olarak betimlenir (Baysal ve Lüleci, 2015: 71). Yaklaşımına göre, bir konuyu güvenlik meselesi haline getiren şey, o konunun alışılmış önlemler gerektiren bir tehdit olmadığı ve olağandışı önlemler gerektiğidir. Bu mesele bir aktörün bir konuyu güvenlik sorunu olarak nitelendirmesiyle, acil önlemlerin ve bilinen siyasi süreçlerin dışındaki eylemlerin ve araçların kullanılmasına ihtiyaç duyulduğunu ifade etmesiyle güvenlikleştirilmiş olur ve güç kullanımı için meşruiyet kazanılır (Aktaş, 2011: 13, 14).

Kopenhag Okulu güvenlik konusuna olumlu olarak bakmaz ancak bu süreci kaçınılmaz bir durum olarak görür. Bir mesele güvenlik sorunu şeklinde otorite tarafından tanımlanmış ise, özgürlüklerin kısıtlanması ve devlet eliyle şiddet içerikli yöntemlerin meşrulaşması muhtemeldir. Bu nedenle okul, meselelerin güvenliğin gündeminden çıkarılmasını (desecuritization-güvenlikdışılaştırma), konuların demokratik süreçler içerisinde tartışılarak çözülmesini önerir. Güvenliğin genişletilmesinden çok, minimize edilmesi amaç olmalıdır (Miş, 2014: 351).

2.1.2. Bölgesel Güvenlik Kompleksi

Kopenhag Okulu'nun 1990'lardan bu yana çalışmaları içerisinde yer alan "Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi" (Regional Security Complex Theory-RSCT), güvenlik konusunda bölgelerin dinamiklerini yeniden öne çıkarmayı amaçlamaktadır. Teoriye göre, bir bölgedeki aktörler arasında daha özerk güvenlik dinamikleri olabilmektedir (Buzan vd., 1998: 7, 8). Huysmans (2007'den aktaran Baysal ve Lüleci, 2015: 73, 74) bölgesel güvenlik kompleksini Kopenhag Okulu perspektifinden coğrafi olarak tanımlayarak, bunun içerisinde bulunan güvenlik pratiklerinin daha da bağımlı olduğu bölgesel

güvenlik sisteminin varlığına dikkat çekmiştir. Buzan, dünyadaki bütün devletlerin güvenlik yönünden birbirlerine bağımlı olduklarını, fakat güvensizliklerin ve tehditlerin ülkelerin birbirlerine olan yakınlıklarıyla ilgili olduğunu vurgular. Birbirlerine uzak olan ülkelerin, birbirlerine yakın olan ülkelerle olan güvenlik durumları farklıdır. Bu nedenle de coğrafi ayrımlar, güvenlik bağımlılıklarıyla ve faktörleriyle alakalı güvenlik kompleksleri oluşturduğunu belirtir. (Buzan ve Waever, 2003: 46).

Bölgesel güvenlik kompleksi, Kopenhag Okulu tarafından 90'lı yılların başından itibaren ele alınmaya başlamış, ancak 1995'te kavramsallaştırılan güvenlikleştirme kuramı sonrasında güvenlik kompleksi kavramı da değişime uğramıştır. 1995 tarihinden önce güvenlik algı ve kaygıları birbirinden ayrı düşünülemeyen devletler güvenlik kompleksi içerisinde ele alınırken, bu tarih sonrasında güvenlikleştirme-güvenlikdışlaştırma akışları birbirleriyle bağımlı olan devletler güvenlik kompleksi kavramının bakış açısını oluşturmuştur. Kopenhag Okulu bünyesinde çalışmalarını sürdüren Buzan ve Waever tarafından yayımlanan "Regions and Powers: The Structure of International Security (2003)" isimli eserde dünya değişik "güvenlik kompleksi" bölgelerine ayrılmış¹ ve yazarlar bütün bölgelerdeki birbirinden farklı güvenlik konularını ayrı ayrı analiz etmişlerdir (Baysal ve Lüleci, 2015: 74).

Kopenhag Okulu'nun bölgesel güvenlik kompleksi teorisine (RSCT) göre Türkiye, farklı güvenlik komplekslerinin kesişim noktasında yer alıp, bunların hiçbirinin gerçek bir parçası olmadığından dolayı yalıtılan bir devlet olarak görülür. RSCT'ye göre dokuz kısma ayrılan bölgelerden Avrupa, Sovyetler sonrası oluşan bölge ve Ortadoğu Türkiye'nin etkileşim içinde olduğu bölgelerdir. Türkiye'nin sadece coğrafi konumu değil, aynı zamanda tarihi ve siyasi bağları da RSCT sınıflandırmasında ülkeyi ayrı ve özel bir konuma yerleştirmektedir. Teoride, Türkiye'nin Avrupa ve Sovyetler sonrası oluşan bölgeler ile Ortadoğu arasındaki yalıtılan rolü özellikle vurgulanmıştır (Yavuz ve Özdal, 2020: 9).

Bölgesel Güç kavramı Buzan ve Waever (2003: 37) tarafından; "Bölgesinde kendine ait bir gücü olan, küresel olarak etkinliği bulunmayan, bölgesindeki küresel güçler ile rekabet edebilen ülkeler" şeklinde tanımlanmıştır. Bölgesel bir güç olan Türkiye'nin bölgesinde etkin olabilmesi için bölgeye yönelik fırsat ve tehditleri göz önünde bulundurması ve eksikliklerini gidermesi önemlidir. Bu sayede, ekonominin sert güç unsuru olarak kullanıldığı durumlara maruz kaldığında daha güçlü cevap verilebilecek, dahası başka güçlere karşı elindeki ekonomik enstrümanları daha efektif kullanabilecektir.

¹ Bahse konu çalışmada, Kuzey Amerika, Güney Amerika, Avrupa, Sovyetler sonrası oluşan bölge, Orta Afrika, Güney Afrika, Ortadoğu, Doğu Asya ve Güney Asya bölgelerinin güvenlik sorunlarına sektörel olarak, güvenlikleştirme perspektifinden yaklaşmıştır (Miş, 2012: 29).

2.1.3. Sektörel Güvenlik

Kopenhag Okulu, işlevsel perspektiften sektörle ilgili analiz çerçevesi oluşturur. Güvenlik; askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel olarak ele alınır, güvenikleştirme teorisi bu sektörlerle uyulanır. Sektörler, bütün birimler arasında bulunan ilişki ve etkileşimin belli bir boyutunun vurgulandığı mercekler olarak tanımlanır (Akgül-Açıkmeşe, 2011: 59):

- **Askeri güvenlikte;** devletlerin karşılıklı askeri kapasitelerinin siyasi ve stratejik niyetler ve amaçlar çerçevesinde nasıl algılandığı,
- **Siyasi güvenlikte;** devletlerin istikrarı ve hükümet sistemleri ile meşruiyeti sağlayan ideolojilerin sağlamlığı,
- **Ekonomik güvenlikte;** bir devletin gücü ve vatandaşlarının refah düzeyini korumak ve makul bir yaşam standardı sağlamak için gereken kaynak, finansman ve pazarlara etkili bir şekilde ulaşabilme gücü,
- **Toplumsal güvenlikte;** ulusal kimlik, dil, kültür, dini yapı ve gelenekler,
- **Son olarak çevresel güvenlikte ise;** devletler dahil olmak üzere bütün insani örgütlenmelerin içinde bulunduğu ekolojik sistem, bölgesel ve küresel olarak ele alınmaktadır.

Bu güvenlik tehditlerinin nitelendirilmesinde temel kıstas söylemdir. Söylem olarak dile getirilmedikçe, hiçbir konu güvenlik tehdidi olarak kabul edilmez. Buzan, bu sektörlerin birbirine bağımlı olduklarını özellikle vurgulamaktadır (Öztürk, 2007: 40, 41).

2.1.3.1. Ekonomik Güvenlik

Çeşitli toplumsal gruplarla bireylerin hayat koşulları ve bunların yoksulluğa karşı korunmalarıyla doğrudan ilgili olan ekonomik güvenlik terimi, bu tanım çerçevesinden değerlendirildiğinde, geleneksel birey güvenliği ve sosyal güvenlik kavramlarına yakın bir anlam barındırır. Buradaki yaklaşımlar, bireyin yaşam standardına yapılan bir vurgunun yansımasıdır. Ekonomik güvenlik; bireyler ile ailelerin, içinde buldukları topluma ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi olarak katılma imkânına sahip olabilecekleri, yeterli seviyede ekonomik kaynaklara erişimin garanti altına alındığı, istikrarlı bir hayat seviyesi demektir. Bu manada ekonomik güvenlik, sadece fiziki olarak ayakta kalmak değil, toplumun katılımcı bireyine sunulacak olan çeşitli kaynakları da kapsayacak şekilde genişlemiş bir tanım olarak ele alınmalıdır (Meşjasz, 2008: 143).

Buzan vd. (1998: 8) ekonomik güvenliği; bir devletin ekonomik gücünün ve refah seviyesinin kabul edilebilir bir düzeyde devam ettirebilmesi amacıyla kaynaklara, finansman araçlarına ve pazarlara ulaşabilmesi şeklinde ifade etmektedir.

Kahler (2005'ten aktaran Kalaycı, 2017: 4) ekonomik güvenliği hükümetler

açısından yeni olmayan bir iş alanı olarak betimler. Kahler; Hirschman ile Baldwin'in formüle ettiği "devlet zanaatının el çantasındaki parçalar, yani kendi politikalarını ve diğer devletleri etkileyen araçlar" cümlesine atıfla ekonomik araçları önemli görür. Modern dünyada ekonomik güvenliğin bir sorun olduğunu, bu konudaki en büyük düğümün, küreselleşen dünyada ekonomik refahın, kurumlar ve onların politikalarının uyumlarının ne kadar istendiği noktasında olduğunu vurgular.

Bunların yanında Cable (1995: 306, 307) ekonomik güvenlik ile ilgili dört tanım üzerinde durur. İlk olarak askeri perspektiften, bir devletin kendisini savunabilmesi için gereken ticari yatırım ilişkilerine ve askeri teknolojiye sahip olabilmesine vurgu yapmaktadır. İkinci olarak, askeri ve siyasi güvenlik yönünden ele aldığı tanımlamada, ekonomik araçların saldırı ve savunma amacıyla kullanılmasını, ambargo, boykot ve enerji arzlarının kısıtlanmasını vb. öne çıkarmaktadır. Üçüncü tanımda, ekonomik güçle ilgili jeo-ekonomi ve ekonomik savaş terminolojisinin kullanıldığı, hasımların güvenliklerine ekonomi yolu ile zarar verilmesi konusundan bahsetmektedir. Buradaki jeo-ekonomi kavramı ile serbest piyasayı ve bununla elde edilecek kazancın devletin kullandığı ekonomik güç araçlarının kullanılmasında yoluyla ele geçirilmesini öneren merkantilistlerin tartışmalarını kasteder. Son olarak ekonomik güvenlik; küresel, sosyal ve çevresel istikrarsızlık penceresinden ele alınmaktadır (Rüma, 2019:1).

Ekonomik güvenlik, bir devletin ulusal güvenliğinin en önemli unsurudur. Ancak her ülkenin ekonomik güvenlik algısı, ülkenin gelişmişlik düzeyine, demokratik yapısına, uluslararası sistem içerisindeki yerine, kültürüne ve benzer devlet geleneklerine göre değişkenlik gösterebilmektedir (Aykın, 2017: 4).

2.1.3.2. Ulusal Ekonomik Güvenlik

Egemen bir devletin ulusal güvenliğinin en önemli unsurlarından biri olan ekonomik güvenlik; ülkenin gelişmişlik düzeyine, ekonomik büyüklüğüne, demokratik yapısına, uluslararası sistem içerisindeki yerine, kültürüne vb. devlet geleneklerine göre değişiklik gösterebilir. Birçok disiplinle etkileşim halinde olan ekonomik güvenlik ulusal düzeyde ele alındığında ülkeler güvenliğin referans nesnelere, korunacak değerler ise; ekonomik değer ve menfaatler, enerji kaynakları, dış ticaret vb. unsurlardır. Ulusal ekonomik güvenliğe yönelik tehditler, farklı ülkelerin, uluslararası / uluslar-üstü yapıların ya da çok uluslu şirketlerin başka bir ülkenin ekonomik egemenliğini zayıflatmak ve kendi politik amaçlarını gerçekleştirmek için ekonomik enstrümanları kullanmasıyla oluşturdukları tehditler olabilir (Aykın, 2017: 4). Bu nedenle ulusal ekonomik güvenlik, bir ülkenin makro-ekonomik politikalarının önemli bir parçası olarak görülür.

Ulusal ekonomik güvenlik terimi, bir ülkenin sürdürülebilir evrensel büyüme, kalkınma ve istikrarına atıf yapmakta, bu açıdan da makro-ekonomik göstergelere, kurumsal kapasitelere, dışa yönelik açıklık ve öğretim yapısına önem vermektedir. Birçok faktör, ulusal ekonominin korunması ve sürdürülebilmesi için önem taşımaktadır. Ulusal ekonominin yapısal gelişim süreci, ülkenin bilim ve teknik potansiyelini ekonomik yapısına entegre edip edememesiyle doğrudan ilgilidir. Bunların yanında ekonominin kendi kendine yeterliliği, kayıt dışı ekonominin kontrolü ve sosyo-kültürel farklılıklara eğilim ile demografik özellikler de ekonomik güvenliği dolaylı olarak etkileyen faktörlerdendir (Aydın, 2008: 8).

Küresel ekonomi devletlerin egemenlik alanlarını daraltmakta, diğer taraftan da güçlü devletleri ulusal ekonomik güvenliklerini sağlamlaştırmak için birbirlerine yaklaştırmaktadır. Ayrıca Bretton Woods sonrası uluslararası ekonomik düzeni şekillendiren IMF, WB ve FED gibi kuruluşlar, çok uluslu şirketler ve diğer küresel oyuncular da ekonomik güvenlik ve istikrarı etkileme yetisine sahiptirler (Turgutoğlu, 2018: 922).

Bugün ekonomik güvenliğin uluslararası boyutu, politik ve askeri güvenlikten de önemli hale gelmiştir. Bu nedenle istihbarat örgütlerinin, ülkelerinin ulusal güvenliklerini sağlamak için öncelikle bu hedeflere angaje olabilmeleri önemli görülmektedir (İnan, 2008: 10, 11).

2.1.3.2.1. Kavramın Gelişim Süreci

Ulus devletlerin ortaya çıkış süreci, yaşanan iki büyük yıkım ve ardından 20. yy'ın ikinci yarısına damga vuran soğuk savaş ulus devletlerin gelişimine ve ayakta kalmasına büyük katkı sağlamış, daha sonra SSCB'nin dağılması, ABD'nin tek süper güç olarak dünyaya hâkim olması ve küreselleşmenin etkisi ile ulus devletlerin egemen güçlerinde göreceli olarak azalma görülmeye başlanmış, Westfalya ile birlikte egemen siyasi aktör haline gelen devletler küreselleşme sürecinin etkisiyle (serbest piyasanın baskın hale gelmesi) ekonomik bağımsızlıklarını kaybetmeye başlamışlardır. Yaşanan süreci bazı kesimler ulus devletlerin zayıflaması olarak okurken, diğer kesim ise, aksine bu gelişmelerin ulus-devletleri güçlendirdiğini, ayakta kalmak isteyen ülkelerin kendilerini koruma niyetiyle hareket ettiklerini, bu sebeple de ulus-devletlerin yapısal düzenlemelerle ülkelerini koruma altına aldıklarını belirtmektedir. Uluslararası örgütlerin dünya düzeyinde artan terör olaylarını ve her türlü istikrarsızlığı sona erdirmeye konusunda etkin olamamaları, göç dalgalarını kontrol edememeleri, ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel krizlere müdahale konularında yetersiz kalmalarının yanında, uluslararası ekonomik gücü elinde bulunduran sermaye sahiplerinin ulus-devletlerin hâkim olduğu pazarlara

girebilmeleri için izin ve yetki alma zorunlulukları gibi nedenlere bakıldığında, ulus-devletlerin halen birer güç odağı olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır (Yılmaz ve Akbulut, 2016: 72).

Ekonomik güvenlik kavramı, 1970'lerdeki küresel şok ve sonrasında uluslararası politik ekonominin önem kazanmasıyla birlikte beşeri bilimlerde ağırlığı hissedilen ABD dış politikasının da önemli bir ögesi olmasına karşı, ülkelerin farklı öncelikleri bulunduğu için görmezden gelinmiştir. Ancak 1980'ler ve sonrasında devletler ekonomik meseleleri ulusal güvenlik perspektifinden algılamaya başlamış, bu değişim, gelişmemiş ülkeler açısından, o dönemdeki açıklıkla savaş, temel ihtiyaçları giderme ve ekonomik kalkınma gibi benzer sorunların ele alınmasına, batılı ülkeler içinse, uluslararası ekonomik sorunların siyasallaştırılarak yüksek politikanın bir alanı olmasına vesile olmuştur. Bunun sonucunda geleneksel realizmin yüksek ve alçak politik konulara bakışındaki ayrımında da değişiklikler yaşanmıştır (Eğri, 2017: 41). Soğuk savaşın bitmesi, küreselleşmenin hız kazanması ve 11 Eylül saldırıları sonrasında güvenlik terimi, anlamı ve kapsamı itibari ile önemli değişikliğe uğramıştır. Ülkelerin birbirlerine ve uluslararası ekonomik sisteme bağlı ve bağımlı oldukları günümüzde, herhangi bir ülkenin güvenlik sorunlarının yalnızca askeri boyutta aranması eksik bir yaklaşım olacaktır. Özellikle politik tercihlerde ekonomik faktörlerin ve toplumsal refah konularının artan rolü ve gelişen askeri teknolojiler açısından ekonominin kazandığı önem, günümüz dünyasında ekonomi ve teknolojinin ülkelerin güvenliği bakımından ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir. Güvenlik, toplumun refahını artıracak yeni kaynakların üretilmesi, bunun yanında yeni bölüşüm biçimlerinin geliştirilmesi ve bunların korunması gibi farklı bakış açılarına doğru algılanmaya da başlamıştır (Aykın, 2012: 38). Ulus devletlerin ortaya çıkışına paralel olarak, 19. yy'da ve 20. yy'ın ilk yarısında, ekonomik güvenlik askeri gücün tahakkümü altında kalmış, ülkeler ekonomilerini dış tehditlerden korumak, istikrarı sağlamak, yeni pazarlara açılmak ve refahı artırmak amacıyla sert güç kullanma yoluna gitmişlerdir. Ancak 1990'ların sonunda güvenliğin yalnızca askeri bir konu olmadığı noktasından hareketle Kopenhag Okulu farklı sektörlerdeki sorunları da inceleyerek güvenlik konusuna yepyeni bir anlayış kazandırmıştır. Bu sektörlerden olan ekonomik güvenlik, Kopenhag Okulu'nun başlattığı araştırmaların hız kazanmasıyla birlikte, günümüzdeki önemini hala korumakta ve alandaki çalışmalara devam edilmektedir.

3. Türkiye'nin Ekonomik Güvenlik Oluşturma Süreci

Türkiye'nin UEG oluşturma sürecinin anlaşılabilmesi için Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki asırdaki ekonomik, siyasi, askeri ve sosyal alanlarda

batıya uyum sağlama sürecine odaklanması ve buradaki başarısızlıklar ile bunların temel gereçlerinin anlaşılabilmesi gerekmektedir. Batının 16 ve 17'nci yy'lardaki ekonomik gelişmelere paralel olarak hemen her alanda aydınlanmasına ve yükselmesine karşılık, Osmanlı'da 18'inci yy'ın başlarında girişilen ilk çabalar, yani Lale Devri dönemi, imparatorluğun kurumsal ve zihinsel anlamda değişime hazır olmadığını göstermiştir. Bahse konu dönemden 1918 tarihindeki fiilen yıkılışa kadar geçen sürede, imparatorluğun sanayi devrimi sürecini yakalayamamış olması, bunun sonucunda ham madde ve ihracat pazarına dönüşmesi, mali yapının iyiden iyiye bozulması, kurumlardaki liyakatsizlik ve savaşların ekonomiye etkileri devletin çöküş sürecindeki önemli sebeplerden olmuştur. Özellikle kapitülasyonların ve bunların ayrıntılarını içeren çeşitli antlaşmaların menfi etkileri ile imparatorluk belini doğrultamayacak hale gelmiş ve ekonomik güvenlik tamamen yabancıların insafına bırakılmıştır. Bunun sonrasında Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunun ardından başlayan iktisadi çalışmalar, ekonomik bağımsızlığın önemini vurgulayan Atatürk'ün önderliğinde en üst seviyede ele alınmış, planlanmış ve uygulamaya konulmuştur.

3.1. Türkiye'nin Ulusal Ekonomik Güvenlik Araçları

Güvenliğin sağlanmasının ana unsuru olan “gücün” anlaşılabilmesi için kavram hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir. Arı, uluslararası ilişkilerde “bir devlete bir şey yaptırmayı ya da bir davranıştan vazgeçirmeyi sağlayan araç” olarak tanımladığı güç kavramı ile ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

“Ulusal güç unsurlarının başında askeri güç gelmekle beraber; siyasal altyapı, ekonomik durum, coğrafik konum ve büyüklük, nüfus ve teknolojik düzey de aynı derecede önemli unsurlardır. Realist yazarlar için ulusal güç, uluslararası politika ve dış politikanın oluşumunda ana öge olup, hem bir araç hem de doğrudan doğruya bir amaç olarak uluslararası politikanın temelini oluşturmaktadır. Devletler, bu ögeler dikkate alınarak süper devlet (ler), büyük devletler, orta boy devletler ve küçük devletler olarak sıralanmaktadır” (Arı, 2004: 216).

Güç tanımında yer alan “yaptırma” ya da “vazgeçirme” kelimeleri gücün “sert” olan tarafına vurgu yapmaktadır. Bunlar da askeri ve ekonomik araçları içermektedir. Küreselleşme, teknolojik gelişme, internet kullanımının yaygınlaşması gibi yeni unsurlar, gücün günümüzdeki kullanımına eklenen farklı araçlar olarak aynı amaca ulaşılmasına katkı yapmaktadır. Türkiye'nin ana ekonomik güvenlik ve güç araçları;

- Milli Güvenlik Kurulu,
- Türk Silahlı Kuvvetleri,
- Kolluk Kuvvetleri (Jandarma Gn.K.lığı, Emniyet Gn.Md.lüğü, Sahil Güvenlik K.lığı),
- MİT Başkanlığı,
- Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK),
- Ekonomi Politikaları Kurulu,
- Ekonomik Güvenliğe Katkı Sağlayan Diğer Kurum/Kuruluşlar (üniversiteler, STK'lar, meslek kuruluşları) şeklinde ele alınabilir.

Türkiye'deki mevcut Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi içerisinde toplam on yedi bakanlık bulunmaktadır. Bu bakanlıkların her biri, kendi alanında ekonominin güvenliği açısından önemli sorumluluklara sahiptir. Bakanlıkların yanında, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Merkez Bankası (TCMB), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK), Borsa İstanbul (BİST), Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi ve Yatırım Ofisi, iş dünyasındaki çeşitli meslek kuruluşları ve STK'lar (TOBB, TİM, TUSİAD vb.), üniversiteler ve düşünce kuruluşları ekonomik güvenliğe katkı sağlayacak olan önemli kurum/kuruluşlardır. Bölgesel bir güç olan Türkiye Cumhuriyeti'nin tehdit ve fırsatlara yönelik yeni bir ekonomik güvenlik modeline ihtiyacı vardır. Bu yapı, büyüyen ve gelişen Türkiye Cumhuriyeti Devleti için hayati öneme sahiptir. Küresel ya da bölgesel güç olan devletlerin “ekonomik gücü” kullanmaları ve bunun yanında sürekliliğini sağlamaları için kurumsal alt yapı çalışmalarını tamamlamaları ve işlerlik kazandırmaları gerekmektedir. Bu husus Türkiye açısından daha da önemlidir, zira içinde bulunduğu jeo-politik, jeo-stratejik ve jeo-ekonomik şartlar ülkenin zaman kaybetmemesi açısından önemli tehdit ve fırsatları barındırmaktadır.

4. Türkiye'nin UEG'ne Yönelik Çeşitli Bölgesel Tehditler ve Fırsatlar

Türkiye'nin UEG'ne yönelik temel bölgesel tehditlere bakıldığında, bu güvenlik çeşidinin diğer güvenlik çeşitlerine göre daha çok gri alana sahip olduğu ve asimetric saldırılara daha açık olduğu görülmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, ulusal güvenliğe yönelik herhangi bir askeri tehdidin “özellikli ve kasti” olduğu, ekonomik tehditlerin ise “dağınık ve sistematik” olduğu göze çarpmaktadır. Diğer taraftan uluslararası ekonomi; finans, ticaret, üretim, ulaşım ve iletişim alanlarında sıkı ilişkilere sahipken, ekonomik güvenliğin bağımsızlığına vurgu yapmak ya da yalnızca ulusal açıdan yorumlamak yanıltıcı olabilir. Ulusal ekonomik güvenliğin kamu / otorite gücünü elinde tutanlar

tarafından etkili yasal araçlarla sistematik bir şekilde ele alınması önemlidir. Zira küreselleşme süreci ulus devletlerin hâkimiyet alanlarını daraltarak ekonomik güvenliklerini asimetrik tehditlere açık hale getirmiştir. Bir devletin ulusal güvenliğine ve çıkarlarına yönelik mevcut ve muhtemel tehditler iç ve dış kaynaklı olarak ele alınmalıdır. Ekonomik çıkarlar göz önüne alındığında, bunların dört farklı düzeyde olduğu söylenebilir.

Bireyler, firmalar, bölgeler ve devletler seviyesinde farklılaşan ekonomik çıkarlar, ulusal ekonomik güvenliğe yönelik politikaların oluşmasına yardım etmektedir. İç ve dış kaynaklı ekonomik tehditlerin bertaraf edilebilmesi için devletlerin buna yönelik politikalar oluşturarak kalkınma programları, krizden çıkma paketleri ve reform paketleri oluşturdukları çok sık rastlanan durumlardır. Bunların yanında, ekonomik çıkar sağlama amacıyla uluslararası firmalara pazarlarını açmak durumunda kalan devletlerin bu asimetrik ilişkiler nedeniyle ekonomik güvenlik sorunları yaşadıkları ve bağımlılık ile karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Ulus devletlerin birçoğunun sert güç unsuru olan askeri ve ekonomik alanlarda dışa bağımlı olduğu değerlendirildiğinde, meydana gelen ekonomik krizler sonrasında ortaya çıkan ekonomik ve politik gelişmeler, ulusal ekonomik güvenliğin öncelikli olarak ele alınmasını gerektirmektedir (Turgutoğlu, 2021: 109, 110). Ulusal ekonomik güvenliğin sistem açıklarını doğru tespit etmek ve askeri, politik ve ekonomik tehditlerle riskleri belirlemek, ayrıca bunları asgari seviyeye indirebilmek için ulusal ekonomik güvenlik stratejisi oluşturmak elzemdir. Bu tehdit ve riskleri doğru belirlemek özellikle bölgesel ekonomik fırsatların tespit edilebilmesine de yardımcı olacaktır. Bunun için ülke ekonomisinin yapısal problemleri ele alınarak güvenlik açıkları tespit edilmelidir. Bu sayede ekonomik güvenliğin küreselleşme karşısındaki açıkları mümkün olduğunca kapatılarak, devletin ekonomik gücü, ülkenin refahı, finansman ve pazarlara erişimi gibi konularda ilerleme sağlanabilecektir (Turgutoğlu, 2021: 397).

4.1. Enerji

Enerji günlük hayatta olmazsa olmaz kaynaklardandır. Sanayi tesisleri, konutlar ve işyerlerinde ısınma, aydınlatma ve üretimde çarkların dönmesi gibi birçok konuda çağımızın en büyük gerekliliğidir. Enerji dünyasındaki devletler; petrol-doğalgaz-kömür gibi enerji kaynaklarının ticareti konusunda üç genel grubu oluştururlar.

Bunlardan ilki enerjii pazarlamak isteyen ve kaynak sahibi olan, ikincisi modern toplumsal yaşamını ve gelişimini devam ettirmek için enerji ithal etmek zorunda olan, üçüncüsü ise enerji piyasasında alıcı ve satıcılar arasında köprü durumunda olan ülkelerdir. İlk grupta bulunan ülkeler kaynaklarını mümkün

olduğunca az maliyetle arz edip, yüksek fiyattan satma, ikinci gruptaki ülkeler en makul fiyat ve en güvenli yoldan kaynaklara ulaşma, üçüncü grup ülkelerse uluslararası etkinlik ve stratejik konumları gereği bu kaynaklar için köprü oluşturup stratejik ve maddi kazanç elde etmek için çaba gösterirler. Enerjinin önemini kavrayan devletler, siyasi/bürokratik ve askeri yapılarını, enerji arz/talep miktarlarını, büyüme oranlarını, ihtiyaç ile beklentilerini, uluslararası gelişmeler ile teknolojik yeniliklere uyumlu enerji gereksinimlerini dikkate alarak enerji politikaları oluştururlar. Bu politikaların başarılı şekilde uygulanabilmesi için uluslararası alanda kurulan işbirlikleri ile ortaya konan mücadele önemlidir. Bu sebeple enerji-politik; devlet ile devlet, devlet ile uluslararası şirket ve uluslararası şirket ile uluslararası şirket ilişkileri kapsamında değerlendirilir. Enerji ve bölgesel güvenlik arasında önemli bir bağ bulunmaktadır.

Enerjinin çıkarıldığı, nakledildiği ve kullanıldığı yerlerdeki güvenlik problemleri birbirini doğrudan etkilemektedir. Enerjiyi ihraç eden, ithal eden ve aracı (köprü) durumunda bulunan ülkelerin izleyecekleri enerji politikaları, her üç aktör arasında ortak bir anlayışın gelişmesine ve kazan-kazan ilkesine yardım ettiğinde, güvenlik sağlayıcı bir etki ortaya çıkar. Bu üç aktör dışında kalan grupların müdahaleleri boşa çıkarılır. Bu sayede bölgesel güvenliğe katkı sağlanmış olur. Bunun neticesinde paydaş ülkelerin ekonomik gelirleri ve büyümeleri garanti altına alınır, uluslararası saygınlıkları artar.

Bunların yanında, bölgesel savaşların, çatışmaların ve gerginliklerin azaltılmasına da katkı sağlar. Ancak tarihsel gerçekler göstermektedir ki, bu türden istikrarın önünde tehdit olarak nitelendirilebilecek devlet ya da gruplar her zaman var olmuştur (Çıtak, 2016: 5-8).

Balkanlar, Karadeniz, Kafkasya, Orta Doğu, Doğu Akdeniz ve Ege Denizi bölgelerinde yaşanan olaylar, sıcak çatışmalar ve savaşlar ülkenin enerji güvenliğini de olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle küresel güçlerin bölgeye olan müdahaleleri, ülkenin enerji güvenliğini doğrudan ya da dolaylı olarak tehdit etmektedir.

Tablo 4.1. Ülkelere Göre Petrol Ürünleri İthalat Miktarları Görünümü-2020 (Ton)

Ülke	Ham Petrol	Motorin Türleri	Denizcilik Yakıtları	Diğer Ürünler	Toplam	Pay (%)
Irak	11.783.566,273	0,000	0,000	0,000	11.783.566,273	29,09
Rusya Federasyonu	3.267.894,124	3.777.326,601	16.073,220	1.518.091,888	8.579.385,833	21,18
Kazakistan	3.331.615,854	0,000	0,000	0,000	3.331.615,854	8,23
Suudi Arabistan	3.160.220,555	37.534,155	0,000	0,000	3.197.754,710	7,90
Norveç	2.841.396,494	0,000	0,000	0,000	2.841.396,494	7,02

Kaynak: EPDK, 2021

Türkiye'nin en önemli enerji kaynağı olan petrol ürünlerini ithal ettiği ilk beş ülke yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. İlk beş ülkenin ithalattaki payı % 73,42 gibi büyük bir orana sahiptir ve bu ülkelerden Norveç hariç diğerlerinin komşu ve bölge ülke olmaları dikkat çekmektedir. Bu durum Türkiye'ye maliyet açısından bölgesel ekonomik fırsatlar sunmakla birlikte, çeşitli politik krizlerin neden olacağı anlık gelişmelerden ötürü bölgesel ekonomik tehdit içerikli sonuçlar da doğurabilecek bir durum oluşturmaktadır.

TANAP projesi² ile Azerbaycan doğal gazının Avrupa'ya aktarılması konusu, Türkiye açısından bölgesel ekonomik fırsatlar sunmaktadır. Buna benzer projelerde kilit konumda olmak, geçiş koridoru üzerinde yer almak birçok ekonomik ve politik fırsatlar da içermektedir. Bu bağlamda, köprü konumundaki Türkiye'nin elini güçlendiren bu projenin, önümüzdeki süreçte getireceği taşıma gelirlerindeki artış, hiç şüphesiz, ülkeye ekonomik katkı sağlayacak önemli gelir kalemlerinden biri haline gelecektir.

Doğu Akdeniz'de ve Karadeniz'de doğalgaz arama çalışmalarını sürdüren Türkiye'nin Karadeniz bölgesinde keşfettiği doğalgaz yataklarındaki faaliyetleri sürmekte, özellikle Doğu Akdeniz'de birçok küresel ve bölgesel güç ile mücadele edilmektedir. Ekonomik olarak büyüme trendi içerisinde bulunan Türkiye'nin önünde olumlu yatırımlar olarak değerlendirilebilecek yeni HES projeleri, nükleer enerji santralleri ve keşfedilecek yeni doğalgaz/petrol yatakları sayesinde cari açığın azalması ve bunların ekonomiye sağlayacağı katkılar hayati olmakla birlikte, asıl önemli olan konu bu fırsatlara yönelik güçlü bir UEG paradigması oluşturmaktır.

4.2. Savunma ve Havacılık Sanayi Ürünleri

Gelişmiş ülkelerdeki teknolojiye dönük alt yapı yatırımları zamanla ekonomik

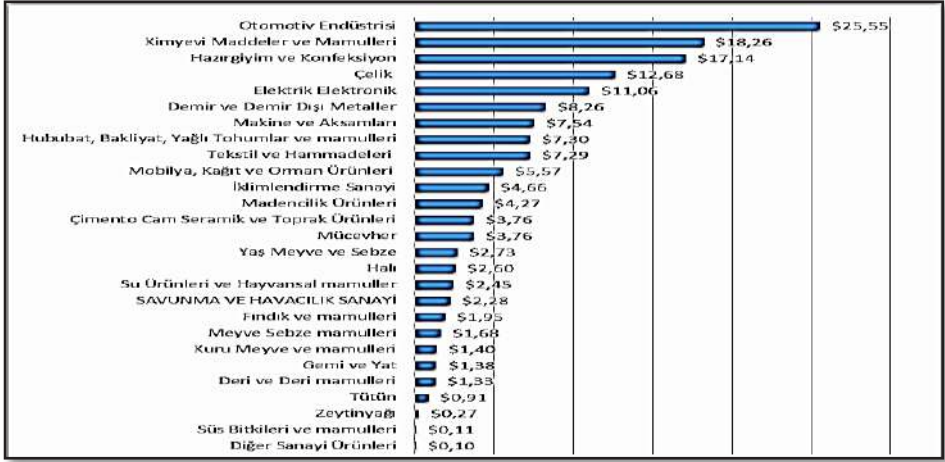
² Türkiye'nin buna benzer projelere dönük yaptığı tüm çalışmalar, özellikle Doğu Akdeniz'de ve Karadeniz'deki gelişmeler neticesinde daha farklı bölgesel ekonomik fırsatlara kapı aralayacaktır.

büyümenin temelini oluşturmuştur. Teknolojik gelişmelerin ardından ortaya çıkan yeniliklerle birlikte ilgili sektörlerin üretim potansiyellerinde artış yaşanmış, dolayısıyla üretim hacimlerinde de gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bunun sayesinde ülkedeki vatandaşların yaşam kalite ve standartlarında iyileşmeler meydana gelmiştir. Yüksek teknoloji içerikli ürünlerdeki katma değer büyük oranlarda olması nedeniyle, bu ürünlerin ihraç edilmesi sonrası elde edilen gelirlerin ekonomik büyümenin en önemli kalemlerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Bu yalnızca gelişmiş ülkeler için değil aynı zamanda gelişmekte olan ülkeler açısından da geçerlidir.

Uluslararası piyasalarda etkin bir şekilde rekabet üstünlüğünü elde edebilmek amacıyla, teknolojik alt yapı yatırımlarını aksatmadan sürdürmek ve sürekli olarak geliştirmek hayati bir konudur. Bunun yanı sıra, sermaye yetersizliği hallerinde, yüksek teknoloji üretme kapasitesine sahip olan yabancı ülkelere/firmalara ülkenin kapılarını açmak ve yatırım yapılmasına teşvik etmek için çeşitli vergi imtiyazları, bürokratik kolaylıklar ve alt yapı olanakları sağlayarak yabancı yatırımcıları ülkeye çekmek gibi uygulamalar da, sırf teknolojiye sahip olabilme güdüsüyle ortaya çıkan durumlar olarak göze çarpmaktadır. Ancak bunun ülkenin kendi ekonomik güvenliğine yönelik oluşturduğu tehditler de göz önünde bulundurulmalıdır.

Ülkelerin kendi teknolojilerini üretebilmesi, o ülkelerin üretim miktarlarını artırarak ekonomik büyümelerini planlanan şekilde sürdürmeleri olanağı da sağlamaktadır. Bunu yapamayan ülkeler ise, gelişimlerini tamamlayarak ülkenin ekonomik büyümesine katkı sağlayabilmek için başka ülkelere muhtaç hale gelmektedir. Bunun sonucunda ise, beklenmeyen ve istenmeyen taleplerle karşılaşma, kendi planlarını uygulayamama, ekonomiyi ve dolayısıyla finans piyasalarını kontrol edememe gibi tehditlerle karşı karşıya kalınmaktadır (Konak, 2018: 62-64). Stratejik coğrafi konumu itibarıyla bölgesel bir güç olan Türkiye'nin, bu durumu destekleyecek teknoloji yoğunluklu imalat sanayinde iyi seviyelere ulaşması gerekmektedir.

Grafik 4.1. Türkiye'nin Sektörlere Göre İhracat Oranları (2020)

Kaynak: TİM, 2021

Yukarıdaki grafiğe göre, teknolojinin önemli kalemlerinden biri olan savunma ve havacılık sanayi alanında Türkiye'nin ihracatı 2,28 milyar dolar ile 18'inci sırada yer almaktadır. Ekonomik büyüme ve gelişme ile doğrudan ilgili olarak ekonomik güvenliğin sağlanması, bölgesel güç olan Türkiye için hayati öneme sahiptir. Son zamanlarda bu alanda yaşanan olumlu gelişmeler ülke açısından bölgesel ekonomik fırsatlar sunmaktadır. Bu kapsamda Irak Devleti, Türk Bayraktar firmasının ürettiği SİHA'lardan almak için görüşmelere başlamıştır. Halen Libya, Azerbaycan ve Ukrayna gibi bölge ülkeleri tarafından aktif olarak kullanılan S/İHA'ların bölgesel ekonomik fırsatlar kapsamında kat ettiği mesafe dikkat çekici olup (Savunma SanayiST, 2021) Rusya-Ukrayna savaşı sonrası Bayraktar firması ihraç yelpazesini geliştirmeye devam etmektedir. Ayrıca diğer kamu ve özel şirketler tarafından üretilen savunma ve havacılık sanayi ürünlerinin de (ANKA-İHA/SİHA ve Karayel İHA/SİHA ağırlıklı) bölgesel pazarlara ihracatına yönelik çalışmalar artarak devam etmektedir.

4.3. Terör Hareketleri

Türkiye 1984 yılından bu yana bölücü terör örgütü PKK ile mücadele etmektedir. Kuruluşundan bu yana küresel güçler tarafından desteklenen PKK, bunun yanında komşu ülkelerdeki otorite boşluklarını kullanarak ve bu ülkeler tarafından kasıtlı olarak desteklenerek ülke içinde uzun yıllar terör eylemleri gerçekleştirmiştir. Eskiye oranla, organize ettiği terör saldırılarında azalma yaşanan PKK, buna rağmen varlığını hala devam ettirmektedir. Uluslararası alanda gün geçtikçe daha da legal hale getirilen örgüt, Suriye ve Irak'ta başka

terör örgütleri ile mücadelede bir araç olarak kullanılarak sözde meşru bir yapıya dönüştürülmektedir. PKK dışında ülke içinde ve dışında daha birçok terör örgütüyle mücadele eden Türkiye'nin büyük enerji kaybettiği açıktır.

Ülkenin yıllarca, terörle mücadele kapsamında güvenlik konularına ayırmak zorunda kaldığı maddi kaynaklar ile tarım, turizm, hayvancılık gibi sektörlerde terörün doğrudan veya dolaylı olarak sebep olduğu zararlardan ötürü milyarlarca dolar kaybının olduğu tahmin edilmektedir. Terörizmin endüstriye ve enerji güvenliğine yönelik saldırı tehditleri büyük ekonomik zararlara neden olabilecek potansiyele sahiptir. Bunların yanında, terör ve terör eylemleri yalnızca ekonomik kayıplara neden olmamakta, ayrıca ekonomik model oluşturulmasına ve para/maliye politikalarına yönelik tehditleri de barındırmaktadır (Alp, 2013: 2).

Türkiye'nin en uzun kara sınırının bulunduğu komşusu Suriye'deki küresel satranç oyunu, yıllardır istikrarsızlıklarla, savaşlarla ve etnik çatışmalarla boğuşan Irak, ekonomik yaptırımların gölgesinde zor dönemlerden geçen İran gibi ülkeler PKK'nın barınması ve mevcudiyetini sürdürmesi açısından örgüte büyük fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Yunanistan ve Ermenistan gibi Türkiye ile tarihsel düşmanlıkları bulunan aktörler de PKK'ya önemli destekler vermektedirler. Türkiye'nin güçlü bir komşu olmasını istemeyen ve gücü nispetinde örgüte yardımda bulunan bu ülkelerin yanı sıra, ABD ve Rusya gibi küresel aktörler ile Türkiye'nin gelişiminden ötürü çeşitli risk algılamalarına kapılan AB ülkelerinin de PKK'ya yaptıkları siyasi, askeri ve ekonomik yardımlar artık legal hale getirilmiştir. Sözde müttefik olarak masaya oturulan PKK'nın Suriye kolu PYD/YPG, Suriye'deki boşluğun doldurularak Türkiye'nin tehdit edilmesi için önemli bir piyon olarak kullanılmaktadır.

Bölgedeki ekonomik gelişmeleri önemli düzeyde etkileyen terör sorunu Türkiye'nin ulusal ekonomik güvenliği açısından, özellikle bölgesel ekonomik tehdit anlamında büyük riskler içermektedir. Ancak bu alandaki çeşitli askeri araç/gereçlerin, savunma ve havacılık sanayi ürünlerinin başarıları ülkeye bölgesel ekonomik fırsatlar da sunmaktadır. Bölgesel işbirliği önündeki en önemli sorunların başında gelen ve ülkeler arasındaki ekonomik ve ticari akımların ve yatırımların genişlemesini engelleyen uluslararası terörizm, Türkiye'nin ulusal ve bölgesel ekonomik gelişmesini olumsuz etkilemektedir.

Türkiye, bölgesel terör olaylardan etkilenmemek adına 2016 yılında başlatılan ve devam eden (Suriye'de) Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve Bahar Kalkanı ile (Irak'ta) Pençe Harekâtları halen devam etmektedir. Türkiye'nin egemenliğine yönelik terörist faaliyetlere karşı alınan ulusal ve uluslararası tedbirlerin ekonomik maliyetleri yanında ortaya çıkardığı bölgesel ve küresel siyasal sorunlar da dolaylı olarak ekonomik güvenlik sorunlarına neden olabilmektedir.

4.4. Göç Hareketleri

Soğuk savaş sonrasında giderek artan krizler, 11 Eylül saldırıları ve Arap Baharı sonrasında bölgede oluşan istikrarsızlık, göç hareketlerini ve göçmenleri ana aktör haline getirmiştir. Yaşananlar sonrasında “göç” konusu insan haklarından ziyade güvenlik odaklı olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Tablo 4.2. Yıllara Göre Yakalanan Düzensiz Göçmenlerin Uyruk Dağılımı

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Irak	1.728	7.247	30.947	18.488	17.629	12.097	3.836	4.408
Afganistan	12.248	35.921	31.360	45.259	100.841	201.437	50.161	70.252
Pakistan	2.350	3.792	19.317	30.337	50.438	71.645	13.487	16.133
Suriye	24.984	73.422	69.755	50.217	34.053	55.236	17.562	23.469
Moldova	101	261	256	308	269	204	126	95
Filistin	508	615	365	832	10.545	12.210	2.059	3.491
Mynmar	6.425	5.464	1.169	374	378	296	104	77
Gürcistan	1.519	2.857	2.679	2.954	3.153	2.171	1.070	1.074
İran	626	1.978	1.817	2.707	4.066	8.753	3.562	3.503
Diğer	8.158	14.928	16.801	24.276	46.631	90.613	30.335	40.494

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2022

II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın karşılaştığı en büyük kitlesel göç hareketlerinin Türkiye'nin bölgesinde gerçekleşmiş olması Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır. Hem göç veren ülkeleri hem de göç alan ülkeleri özellikle ekonomik alanda etkileyen bu hareketler, çağdaş güvenlik konularından gıda güvenliği, iklim değişikliği, etnik çatışmalar, terörizm ve yoksulluk gibi küresel tehditlerle ilişkisi olan bir sorundur. Bunun temel sebebi, bu sorun alanlarının daha da büyük problemlere dönüşmesi sonucunda kitlesel göç hareketlerine neden olabilecek potansiyele sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Demir, 2020: 198-202).

Türkiye'nin, bölgesinde yaşanan istikrarsızlık ve savaşlar nedeniyle ağırlamak zorunda kaldığı göçmenler (Tablo 4.2.) ve buna bağlı göç hareketlerinin ekonomik problemleri tetiklediği, bölgesel ekonomik tehdit oluşturduğu, ancak batı ülkelerinin seçici davranarak göç hareketlerinden fırsat çıkardığı, nitelikli göçmenleri kabul ettiği, bunun karşısında Türkiye'nin uyguladığı politikaların sonucunda değişik sosyal, ekonomik ve toplumsal sorunlar yaşadığı bilinmektedir.

Bölgesel istikrarsızlıkların bu alanda Türkiye açısından başta ekonomi olmak üzere, siyasi, sosyal ve toplumsal anlamda tehditler içerdiği göz önünde

bulundurularak, buna yönelik ekonomik güvenlik politikalarının oluşturulması elzemdir.³

4.5. Turizm

Turizm, ülke dışındaki bölgelere ve ülkelere tanıma ve eğlenme amacıyla yapılan gezilerdir. Bu sayede, turist olarak gidilen ülkelerin ekonomisine katkı sağlanmaktadır. Son zamanlarda Pandemi süreciyle birlikte gündeme gelmeye başlayan sağlık turizmi de bu alanda önemli potansiyel taşımaktadır. Türkiye’de bu potansiyelin sağlık turizmi açısından önemi anlaşıldığından, sektöre yönelik yatırımlar gerçekleştirilmektedir. Turizm sektörü Türkiye için önemli bir gelir kaynağıdır. İçinde bulunduğu coğrafya ve iklim koşullarının getirdiği avantajlardan dolayı Türkiye’nin lokomotif sektörlerinden olan turizm; diğer sektörlerle, istihdama, alt yapı ve üst yapı yatırımlarına ve ödemeler dengesine doğrudan ya da dolaylı katkılar sağlamaktadır.

Bölgede bulunan ülkelere göre turizm sektöründe önemli avantajlara sahip olan Türkiye’ye gelen yabancı ziyaretçi sayıları (ilk beş ülke) aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.3. 2019-2021 Yılları Ocak-Ekim Döneminde Türkiye’ye Gelen Yabancı Ziyaretçilerin Milliyetlere Göre Dağılımı İlk (5) Ülke

Ülkeler	2021	2021 Mil.Payı %	2020	2020 Mil.Payı %	2019	2019 Mil. Payı %
Rusya Federasyonu	4.362,238	20,72	1.911,264	17,06	6.694,453	16,44
Almanya	2.745,043	13,04	1.037,293	9,26	4.649,494	11,42
Ukrayna	1.971,461	9,36	928.105	8,29	1.462,269	3,59
Bulgaristan	977.629	4,64	997.470	8,91	2.254,444	5,54
İran	864.455	4,11	319.065	2,85	1.825,386	4,48
Diğer	10.134,938	48,11	6.007,695	53,64	23.833,740	58,53
Genel Toplam	21.055,764	100,00	11.200,892	100,00	40.719,786	100,00

Kaynak: KTB, 2021

Tabloya bakıldığında, turizmde payı olan ilk beş ülkeden dördünün (Rusya, Ukrayna, Bulgaristan ve İran) bölge ülkesi olması dikkat çekicidir. Bu durum, turizm sektörü yönünden Türkiye’ye bölgesel ekonomik işbirliği fırsatları

³ Türkiye’deki düzensiz göçmen sorununun yanında, Suriye’deki savaştan kaçarak ülkemize sığınan ve kayıt altına alınmış olan geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin durumu da bölgesel ekonomik tehdit olarak değerlendirilmektedir. Bunların sayısı 3.000.000’un üzerindedir.

sunmaktadır. Ancak bu durumun sürdürülebilirliği açısından gerekli tedbirlerin alınması ve sektörün gelişimine yönelik çalışmalar yapılması elzemdir. Bölgesel istikrarsızlıkların ve savaşların olumsuz etkisi Rusya-Ukrayna Savaşı'nda kendini göstermektedir. Türkiye'ye gelen Ukraynalı turist sayısı bir önceki yılın aynı dönemine (2021/2022 Ocak-Temmuz) göre %79,95 oranında azalmış ve Ukraynalı turist oranı %7,91'den %1,04'e (KTB, 2022) gerilemiştir. Benzer şekilde Rusya ve Belarus'tan gelen turist sayısında da sırasıyla %8,21 ve %16,6'luk (KTB, 2022) düşüş gerçekleşmiştir. Bölgenin önemli bir turizm merkezi olma kapasitesine sahip olan Türkiye, olumsuz bölgesel gelişmeler neticesinde konumunu gerektiği ölçüde değerlendirememektedir. Bölgesel kültürel ve sosyal entegrasyonun sağlanmasında olduğu kadar, Türkiye ekonomisinde cari açık sorununun ekonomik güvenliği tehdit eder boyutlara ulaşmasına karşı da bu açığı azaltan turizm gelirleri kritik öneme sahiptir.

5. Bölgesel Tehdit ve Fırsatlara Yönelik SWOT Analizi

SWOT analizi metodu, 1950'lerin başında Harvard Üniversitesi'nde Prof. Dr. G. Albert Smith isimli akademisyen tarafından geliştirilmiştir. Başlangıçta işletme yönetimi alanında kullanılmak üzere geliştirilen SWOT analizi, günümüzde birçok alanda başvurulur hale gelmiştir ve özellikle uluslararası ilişkiler alanında çatışma yönetimi konusunda sıkça kullanılmaktadır. SWOT, Strengths (güçlü yönler), Weaknesses (zayıf yönler), Opportunities (fırsatlar), Threats (tehditler) kelimelerinin ilk harflerinden oluşur⁴. SWOT analizinin herhangi bir soruna tek çözüm olmadığı açıktır, ancak çözüm için önemli adımlardan biri olarak görülür. SWOT analizi, durum analizi yapılarak çözüme dair strateji geliştirilmesine yardımcı olur. Bu metodun kullanımının basit olması ve uygulama için spesifik bir eğitim gerektirmemesi, bunun yanında maliyetinin düşük olması, esnekliği ve kolay uygulanabilirliği, nicel ve nitel özellikleri destekler olması ve bilgi alışverişi yoluyla geliştirilebilir olması gibi nedenler analize sıkça başvurulmasının gerekçelerindedir (Yaylar, 2016: 44).

⁴ SWOT analizinin Türkçe karşılığı GZFT -(Güçlü Yönler), (Zayıf Yönler), (Fırsatlar) ve (Tehditler)- olarak ele alınır.

Tablo 5.1. Bölgesel Ekonomik Tehdit ve Fırsatlara Yönelik SWOT Analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler	Fırsatlar	Tehditler
<ul style="list-style-type: none">• Jeo-stratejik, Jeo-Politik ve Jeo-ekonomik Avantajlar• Bölgesel kültürel, dil ve inanç bağları (yumuşak güç unsurları)• Savunma Sanayi alanındaki gelişmeler• Bölgesel diplomatik güç kanalları• Ulaşım avantajları (kara, hava ve deniz ulaşım ağları)• Askeri gücü (sert güç unsurları)• Üretilen ticari ürünlerin kaliteli ve daha avantajlı fiyatlara sahip olması ve bölgenin büyük bir ihracat pazarı olması• Güçlü liderlik• Genç ve dinamik nüfus	<ul style="list-style-type: none">• Bölgesel terör sorununun ve savaşların tamamen ortadan kalkmamış olması• Göç hareketlerine yönelik politikalarda uluslararası ve bölgesel işbirliklerinde yalnız bırakılması• Mavi Vatan'daki petrol/doğalgaz aramalarında siyasi nedenlerle desteklenmemesi, bu bölgelerin NATO kapsamında Rusya'ya karşı problem alanı olarak ele alınması/güvenleştirilmesi• Bölgedeki Kıbrıs sorununun Türkiye'ye karşı siyasi bir koz olarak kullanılması• Ermeni sorununun bölgesel sorun olarak siyasi olarak gündemde olması• Türki cumhuriyetlere yönelik Rusya'nın politikaları	<ul style="list-style-type: none">• Demokrasi açısından bölgesel bir model ülke olması• Enerji arz güvenliği ve AB enerji ihtiyacı kapsamında güvenilir bir köprü ülke olması• Bölgesel karışıklıklar karşısında devletin kurumsal olarak güçlü alt yapısının krizlere dönük olumlu tepkileri• Turizm sektöründeki yıllara dayanan tecrübe ve yatırımlar• Bölgesel savaş ve çatışmalardaki arabuluculuk rolü ve kazanımları• Suriye ve Irak'taki uluslararası hukuk kaynaklı Türk askeri gücünün varlığı• Bölgesel çatışmalardaki savunma sanayi ihtiyaçlarının karşılanması için üretilen yeni askeri ürünlerin ilgili çekmesi	<ul style="list-style-type: none">• Küresel ve bölgesel aktörlerin ekonomik sonuçları olan politik ve askeri müdahaleleri• Bölgedeki başarısız devletler ve bunun sonucunda oluşan terör hareketleri• Göç hareketlerinin zaman zaman artan etkileri ve mevcut yansımaları• Küresel ekonomik sorunların bölgeye yansımaları• Rusya ve İran gibi bölge ülkelerinin siber güvenlik açısından risk oluşturan hareketleri• Sınırşan suçlar, bölgesel kaçakçılık ve organize temelli suçların ekonomik etkileri

Özellikle BM'nin daimi üyesi olan beş ülkenin istikrarsızlıkları körükleyen ve bölgeyi etkileyen kararları, dış politikada bölgesel karışıklıklarla bağlantılı olarak anlık değişen konjonktür, coğrafyada bulunan çeşitli tehditlerin Türkiye'ye olumsuz olarak yansımaya neden olmaktadır. Soğuk savaş, 11 Eylül ve Arap Baharı sonrasında oluşan yeni güvenlik problemleri, Türkiye'nin çeyrek asırdan fazla bir süredir yüzlerce, belki de binlerce ekonomik, siyasi, toplumsal, çevresel ve askeri krizle başa çıkmasını gerektirmiştir. Güncelliğini koruyan bu sorunlar, ülkenin ulusal UEG'ne yönelik tehditlerle etkin bir şekilde mücadele etmesini ve oluşan fırsatlardan yararlanmasını gerektirmektedir.

6. Tehdit ve Fırsatlara Yönelik Yeni Bir UEG Paradigması

Bölgesel bir güç olarak Türkiye, iddiasını korumak ve sürdürmek adına bu alanda gerekli tüm enstrümanları kullanmak zorundadır. Bunların en başında, ekonomik tehditlerin ele alınması ve "Ekonomik Güvenlik Kanunu"nun yasalaştırılması gelmektedir. Bağımsız ve bölgesel bir aktör olan Türkiye

açısından “ekonomik güç” önemli bir göstergedir. Bunun için ekonomi alanında kontrolün ele alınması gerekmektedir. Demokratik bir ülkede bunu yapmanın ilk ve tek yolu hukuktur. Hukuk düzeni içerisinde bilimsel verilere yaslanan bir kanun metni, ülkenin bugünü ve geleceği için olmazsa olmaz bir gereklilik halini almıştır. Her türlü ekonomik tehdidi göz önünde bulunduran bir ekonomik güvenlik modeli, ülkenin ekonomik açıdan güvenliğini sağlamanın en önemli yoludur.

Ekonomik güvenliğe yönelik bütünlüğün sağlanmasıyla birlikte öncelikle bölgesel tehditler bertaraf edilecek, bunun sonucunda ise ortaya çıkan fırsatlar karar vericiler tarafından değerlendirilebilecektir. Bunun sonucunda küresel avantajlar da ülkenin elini güçlendirecektir. Ekonomik tehdit içeren suçların işlenmesinin önlenmesine yönelik olarak istihbarat ağırlıklı faaliyetlerin koordine edilmesi de bu model içerisinde yer alması gereken önemli bir alandır.

6.1. Hukuki Alt Yapının Oluşturulması

Türkiye Cumhuriyeti; yasama, yürütme ve yargı organlarının kendi alanlarında sorumlu oldukları iş ve işlemlerin demokrasi kültürüne uygun bir şekilde devamlılığının sağlandığı kurumsal bir devlet kültürüne sahiptir. Ülkenin zaman zaman yaşadığı anti-demokratik dönemler olmakla birlikte, bölgedeki devletlerin birçoğu, Türkiye’nin sahip olduğu demokrasi kültüründen bir hayli uzaktır.

Cumhuriyet rejimi ile yönetilen Türkiye’de yasama organı TBMM, yürütme organı hükümet, yargı organı ise bağımsız mahkemelerdir. Demokrasinin üç sacayağı olarak bilinen bu aktörler, birbirlerinin alanlarına müdahale etmeyen ve yetkilerini Türk milleti adına kullanan demokratik unsurlardır. Bu kapsamda, ekonomik güvenlik kanununun çıkarılması ve işlerliğinin sağlanmasında bu üç erkin de önemli görevleri bulunmaktadır. Mevcut yasal düzenlemelerde ele alınan ekonomik güvenliğe dair tüm konuların yeniden değerlendirilmesi ve dağılımı giderilmesi gerekmektedir. Ancak asıl önemli olan kanunun çıkarılması değil, bu kanunun güncel gelişmelere uyarlanarak uygulanması ve kurumsallaşma tecrübesi bulunan Türkiye’nin alt yapıyı oluşturmasıdır.

6.2. Kurumsal Alt Yapı Çalışmaları

Türkiye’nin UEG’ne yönelik olarak “Ekonomik Güvenlik Kanunu” çerçevesinde oluşturulacak olan modelde, yalnızca ekonominin iç ve dış güvenliğine ve bölgesel bir güç olan Türkiye’nin önündeki tehdit ve fırsatlara odaklanmasına dair çalışmaların yürütülmesi ve yönetilmesi gerekmektedir. Yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı veya görevlendireceği yardımcısının başkanlığında ilgili kurum ve kuruluşlardan müteşekkil bir yapının kanunda

belirlenecek yasal sınırlar çerçevesinde çalışmalarını yürütmesi önemli bir husustur. Oluşturulacak olan ekonomik güvenlik modelinde, aşağıdaki şekilde belirtilen bakanlıklar ve ilgili güvenlik/istihbarat birimlerinden alınacak tavsiyeler sonucunda ulusal ekonominin güvenliğine yönelik politikaların oluşturulması sağlanabilecektir.

Şekil 6.1. Ekonomik Güvenlik Kurulu (EGK)

Bölgesel gelişmelerin izlenmesi, bunların ulusal ve küresel etkileri, gerektiğinde diğer kurum/kuruluşlardan elde edilecek veriler, alınacak tavsiyeler ve bunların tamamının analiz edilmesi sonucunda, istişare yoluyla, mevcut tehditlere karşı önlem alınması ve fırsatlara yönelik çalışmalar yapılması sağlanacaktır. Belli dönemlerde veya gerektiğinde derhal toplanacak olan yapının MGK'ya alternatif değil ancak tamamlayıcısı olarak “Milli ya da Ulusal Ekonomik Güvenlik Kurulu” adı altında çalışmalarını yürütmesi uygun olabilir. Ayrıca, başkana bağlı bir genel sekreter tarafından iş ve işlemlerin takip edilmesi gerekebilir. Buradaki asıl önemli husus, milli güvenliğin önemli bir unsurunun hukuki dağılımların giderilmesi suretiyle ekonomik güvenliğin geneline yönelik sağlayacağı katkıların görülmesidir.

Modelde güvenlik konusu “Ekonomik Güvenlik” odaklı olarak, diğer güvenlik çeşitlerinin ilişkileri de göz önünde bulundurulmak suretiyle ele alınmalıdır. “Ekonomik Güvenlik Kanunu”nda bu “Kurul’un ve kurul üyesi kurum/kuruluşların görevlerine atıfta bulunulmalı, yasanın uygulanması ve görevlerin paylaşılması için diğer hukuki eksiklikler (yönetmelik gibi) giderilmeli, ilgili kurum/kuruluşlar tarafından bu alanda ihtisaslaşmış “başkanlık” veya “daire” seviyesinde birimler oluşturulmalıdır.

Hali hazırda “Ekonomik istikrarla ilgili gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek, Ekonomik konularda araştırmalar yapmak, küresel ve ulusal ekonomi ve kalkınma konuları ile ilgili gelişmeleri izlemek, değerlendirmek,

gerektiğinde araştırmalar yapmak, ekonomik güvenlik ve ekonomik savunmaya ilişkin ilke ve esasların tespitine, gncelleştirilmesine yönelik politika nerileri oluşturmak” (TCCB, 2021) amacıyla 2018 yılında teşkil edilen “Ekonomi Politikaları Kurulu” yerine, yukarıda ele alınan modelde nerilen Bakanlıklar ile güvenlik ve istihbarat kurum/kuruluşları sürece dâhil edilerek daha disiplinli ve kurumsal bir yapılanmaya gidilmesi, UEG açısından daha verimli sonuçlar alınmasını sağlayabilecektir. Demokratik hukuk devleti kültürüne sahip olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin bağımsızlığı açısından önemli bir parametre olan “Ekonomik G” için en önemli unsur “Ekonomik Güvenlik”tir. Bugüne kadar bütüncül bir yaklaşımla ele alınmadan, çeşitli dönemlerde farklı yasal düzenlemelerin alt başlıklarında vurgulanan “Ekonomik Güvenlik” konusunda derli toplu yasal bir düzenlemeye gidilmesi, bu çerçevede kurumsal alt yapının oluşturularak ve en üst seviyede ele alınarak takip edilmesi ülkenin bölgesel bir aktör olarak daha da güçlü bir pozisyon alabilmesi için kaçınılmaz hale gelmiştir. Çoğunlukla ekonomik problemlerle ilgili değişen gündemlerin bilimsel çalışmalarla, alanında uzman kişilerin (hukukçu, ekonomist, asker, istihbaratçı gibi) görüşleri de alınmak suretiyle değerlendirilmesi önemlidir.

7. Sonuç

Türkiye’deki mevcut politik tartışmalar ve güncel bölgesel meseleler, başka birçok güvenlik sektörü ile ekonomik güvenliği bir araya getirmektedir. Bu bağlamda, diğer güvenlik sektörlerinin ekonomik güvenlikle yoğun bir ilişki içerisinde olduğu, ancak başka güvenlik sektörlerin birbirleri arasında buna benzer bir ilişkinin bu yoğunlukta bulunmadığı söylenebilir.

Türkiye’nin içinde bulunduğu bölgesel gelişmeler, ülkenin ekonomik güvenliğine yönelik üst düzey önlemler almasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Özellikle diğer bölgesel aktörlerin başına son çeyrek asırda gelen olaylar ve bunların bahse konu ülkelerin ekonomilerine yönelik etkilerine bakıldığında, bu alanın stratejik öneme haiz olduğu görülebilir.

Türkiye’de oluşturulması önerilen yeni “Ekonomik Güvenlik Modeli”, tehdit ve fırsat içerikli gelişmelere yönelik alınacak kararların koordine edilmesini, ekonominin gvenikleştirilmesi veya gvenlikdışılaştırılmasını, güncel gelişmelerin takip edilerek hazırlıklı olunmasını sağlayacak ortak bir aklın varlığını, bunun yanında Türkiye’nin istikrarını ve geleceğini garanti altına alabilecek uygulamaları demokratik yollarla sağlayabileceği önemli bir model olarak değerlendirilmektedir.

Küresel ve/veya bölgesel güç olan ülkelerde ekonomik güvenliğe yönelik yasal alt yapı hazırlanarak gerekli kurumsal çalışmalar tamamlanmıştır. Bunların güncelliği takip edilerek gelişmelere ayak uydurulmaktadır.

Demokrasinin en önemli unsuru olan hukuk kuralları içerisinde gerçekleştirilmesi önerilen “Ulusal Ekonomik Güvenlik Modeli” çerçevesinde;

- Türkiye'nin bölgedeki yeri ve güncel durumu ortaya konabilecek, bölge ülkeleriyle olan ekonomik ve güvenlik ilişkileri hakkında tüm devlet kurum/kuruluşlarının bakış açısı ele alınarak, gerektiğinde diğer kurum/kuruluşların da katkılarıyla beyin fırtınası yapılabilecek fırsatlar oluşacak, istişare kurumu daha da işlerlik kazanarak yönetime katkı sağlanacak,
- Hükümet kararlarının uygulanması öncesinde ihtiyaçlar ortaya konabilecek, en önemli kararların alınabileceği fırsatı oluşturacak olan kurul kararlarının istişare uygulamalarıyla, devletin önemli yetkilerini kullanan kurum ve kuruluşlarla birlikte alınması ülkenin imajına katkı sağlayacak,
- Bölgesel gelişmelerde farklı bakış açılarıyla ekonomik fırsat alanları ortaya konarak, tehditler öngörülebilecek, bölgesel ekonomik ve tehditlere yönelik atılması gereken adımları sahada uygulayacak kurum ve kuruluşların sürece dâhil olması, erken tepki verilmesine katkı sağlayacak,
- Bölgesel ekonomik tehdit ve fırsatlara yönelik uygulanması ele alınan konulardaki eksikliklerin giderilmesi için bürokrasi bertaraf edilerek, en üst düzeyde hızlı kararlar alınması sağlanacak,
- Ekonomik güvenliğe dair ihtiyaç hâsıl olduğunda kamuoyunun aydınlatılmasında, doğru açıklamalar yapılarak karışıklıklar ve yanlış anlamaların önüne geçilebilecek,
- Gerektiğinde kurumların koordinasyonu, koordinasyonun hangi bakanlığın/kurum ya da kuruluşun riyasetinde gerçekleşeceği kararlaştırılarak, uygulamada muhtemel yetki karmaşasının önüne geçilebilecek,
- Geleceğe yönelik planlamalarda tüm veriler farklı görüşler çerçevesinde ele alınarak, tehditler ve fırsatlar daha rahat görülebilecek, bölgesel ekonomik tehditlerin ve fırsatların, bugünkü bakış açısından daha farklı ve efektif bir biçimde ortaya konması sonucu ülkenin ekonomik büyümesine ve kalkınmasına hiç şüphesiz çok büyük katkılar sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

1. Akgül-Açıkmeşe, S. (2011). “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”, *Uluslararası İlişkiler*, 8, (30), 43-73.
2. Aktaş, A. (2011). “Güvenikleştirme Yaklaşımı ve Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Anlayışındaki Dönüşüm”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, (2), 7-47.
3. Alp, İ. A. (2013). “Terörün Ekonomik Etkileri”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 4, (1), 1-19.
4. Arı, T. (2004). “Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği”, İstanbul: Alfa Yayınları.
5. Aydın, C. (2008). “Ekonomik Güvenlik: Türkiye Örneği”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
6. Aykın, H. (2017). “Jeopolitikten Jeoekonomiye: Ekonomik Güvenliğin Yükselişi”, <<https://vergidosyasi.com/2017/01/15/jeopolitikten-jeoekonomiye-ekonomik-guvenligin-yukselisi/>>, (13.09.2020).
7. Aykın, H. (2012). “Türkiye'nin Ekonomik Güvenliği Açısından Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
8. Baysal, B., Lüleci, Ç. (2015). “Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11, (22), 61-96.
9. Buzan, B., Ole W. ve J. (1998). “Security: A New Framework for Analysis”, Boulder, Colombia, Lynne Rienner Publications.
10. Buzan, B., Waever, O. (2003). “Regions and Powers”, Cambridge: Cambridge University Press.
11. Buzan, B. (2008). “Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi”, *Uluslararası İlişkiler*, 5, (18), 107-123.
12. Buzan, B. (2015). “İnsanlar, Devletler ve Korku”, İstanbul: Röle Akademik Yayınları.
13. Cable, V. (1995). “What is International Economic Security”, *International Affairs*, 72, (1), 305-324.
14. Çıtak, E. (2016). “Bölgesel Güvenlik Denkleminde Türkiye-Azerbaycan Enerji İlişkisinin Önemi”, *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, (ASOS, Cite Factor, Journal Factor, Index Copernicus), 1, (1), 117-139.
15. Çıtak, E. (2017). “Yeni Güvenlik Politikaları ve Türkiye'de İstihbaratın Dönüşümü: Güvenlik ve İstihbarat”, İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları.
16. Dedeoğlu, B. (2020). “Uluslararası Güvenlik ve Strateji”, İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları.
17. Demir, F. (2020). “Çağdaş Güvenlik Konuları”, Şahin G. ve Oğultürk M. C. (Ed.), *Stratejik Düşünce ve Güvenlik*, 191-247, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

18. Eğri, C. Ö. (2017). “11 Eylül Sonrası Değişen Güvenlik Algısı ve Ekonomik Güvenlik: Türkiye Örneği”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
19. EPDK, (2021). “Resmi İstatistikler”, <<https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-169/resmi-istatistikleri>>, (31.10.2021).
20. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2022). “Düzensiz Göç İstatistikler”, <<https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>>, (31.07.2022).
21. İnan, Ş. (2008). “Jeoekonomi ve Türkiye’nin Jeoekonomisi”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
22. Kalaycı, İ. (2017). “İktisadi Güvenlik/leştirme: MENA ve Türkiye”, TİKA Avrasya Etütleri, 52, 79-109.
23. Konak, A. (2018). “Yüksek Teknoloji İçeren Ürün İhracatının İhracat Hacmi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Seçilmiş OECD Ülkeleri ve Türkiye Örneği”, Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi, 3, (2), 56-80.
24. KTB. (2021). “Turizm İstatistikleri”, <<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>>, (31.10.2021).
25. KTB. (2022). “Sınır İstatistikleri Aylık Bülteni (Temmuz 2022)”, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>, (23.08.2022)
26. Mesjasz, K. (2008). “Ekonomik Güvenlik”, Uluslararası İlişkiler, 5, (18), 125-150.
27. Miş, N. (2012). “Güvenikleştirme Teorisi ve Türkiye’de Güvenikleştirme Siyaseti 1923-2003”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
28. Miş, N. (2014). “Güvenikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenikleştirilmesi”, Akademik İncelemeler Dergisi, 6, (2), 345-381.
29. Öztürk, Z. A. (2007). “Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Teorileri ve Türkiye’nin Güvenlik Algılamaları”, 21. Yüzyıl, 1, 35-50.
30. Rüma, İ. (2019). “Ekonomik Güvenlik: Gündelik Sabit Tehdit”, Güvenlik Yazıları Serisi, 6, 1-8.
31. Savunma SanayiST. (2021). “Irak, Bayraktar TB2 SİHA Alımı İçin 100 Milyon Dolar Ayırdı”, <<https://www.savunmasanayist.com/irak-bayraktar-tb2-siha-alimi-icin-100-milyon-dolar-ayirdi/>>, (02.12.2021).
32. TCCB. (2021). “Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri” <<https://kararnameler.com>>, (31.10.2021).
33. TDK. (2019). “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, <<https://sozluk.gov.tr/?kelime=>>>, (26.12.2019).

34. TİM. (2021). “Tim Strateji Raporları”, <https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/TIM_Ihracat_2021_Raporu.pdf>, (25.11.2021).
35. Turgutoğlu. K. (2018). “Küresel Ekonomik Güvenlik Bağlamında Ekonomik Bir Kutup Olarak Brics’in Analizi”, Uluslararası X. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi, Diplomasi ve Savaşın Değişen Rolü (Ed. Tayyar ARI, Kader ÖZLEM), 920-958.
36. Turgutoğlu, K. (2021). “Ekonomik Güvenliğin Dış Politika Oluşumu Üzerindeki Etkileri: BRICS’e Üye Devletler Analizi (2001-2018)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
37. Yavuz, Y., Özdal, B. (2020). “Turkey’s Role Within Regional Security Complex Theory: A Contextual Analysis On Turkish Foreign Policy After September 11, 2001 Terrorist Attacks”, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 8, (2), 1-33.
38. Yaylar, Y. (2016). “Boko Haram Terör Örgütü’nün SWOT Analizi Kapsamında İncelenmesi”, The Journal of Europe - Middle East Social Science Studies, 2, (1), 27-54.
39. Yılmaz, E., Akbulut, A. (2016). “Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletin Rolü, Ulus-Devletler Güçleniyor Mu?”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8, (16), 71-88.

14. Bölüm

Mekânların Kimliği - Kimliklerin Mekânı: Kentsel Mekâna Bütünlüklü Bir Bakış

Tuba GÜN ÇINĞI¹

¹ Arş. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
tguncingi@adiyaman.edu.tr, 0000-0001-8412-7364

Giriş

Kimlik, tanımını oldukça zor ve problemlili bir kavram olmakla birlikte (Brubaker ve Cooper, 2000) genel anlamda bireylerin kendilerine ve başkalarına ve başkalarının kendilerine yönelik bilgi ve algılarının analitik birlikteliğini ifade eder (Jenkins, 2008). Benzerlikler, farklılıklar ve bunlar arasındaki ilişki üzerine kurulan kimlik, durağan, sabit bir yapıdan, bir “şey”den ziyade dinamik, sürekli yeniden inşa edilen refleksif bir sürece gönderme yapmaktadır (Jenkins, 2008, s.18).

Kentler hem çeşitli kimlikleri barındıran heterojen mekânlar olarak hem de kendi kimlikleri olan mekânlar olarak kimlik tartışmalarında önemli bir konumda yer almaktadırlar. Nitekim kimliğin mekânsal olarak en görünür olduğu alanlardır kentler (Bilgin, 2011, s. 39). Lynch (1984, s. 131- 132), bireysel kimlikle yer kimliğinin yakından bağlantılı olduğunu ve bireyin bulunduğu mekânın kişisel kimliği etkilediğini ifade eder. Ona göre yer kimliği, yerlerin diğer yerlerden farklı tanımlanması ve hatırlanmasını, benzersiz ve kendine özgü karaktere sahip olmasını ifade eder. Dolayısıyla bir yerin, bir mekânın kimliğini sadece o yerin diğerlerinden ayıran biçimsel özellikleri değil, yere başkalarınca atfedilen anlamlar da belirler (Oktay, 2011). Nitekim Tekeli (1991), kent kimliğini, kentte yaşayanların ona atfettiği değerler kümesi ile ilişkilendirmektedir. Keleş (1998, s. 77- 78) ise *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*'nde kent kimliğini, “bir kentin özgün çağbilimsel ve ekinsel birikimi; bölgesel, ulusal ve küresel yerleşim dizgeleri içindeki toplumsal, ekonomik ve ekinsel işlevleri ve bunların, o yerleşim yerinin uzamsal örgütlemesine yansımından kaynaklanan ayırt edici özelliklerinin ve niteliklerinin tümü" olarak tanımlamakta ve kent kimliğini, kentin tarihsel, kültürel ve fiziksel ayırt edici unsurlarıyla birlikte bir bütün olarak değerlendirmektedir.

Kentsel mekân ve kimlik ilişkisi literatürde çeşitli kuramsal ve kavramsal çerçevelerle tartışmaya açılmıştır. Bu ilişkiyi fenomenolojik, sosyo-psikolojik ve Marksist yaklaşımlar temelinde değerlendiren çalışmaların (Solak, 2017) yanı sıra kavramsal düzeyde doğal, yapay, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik çevre bileşenleri üzerinden değerlendiren çalışmalar da mevcuttur (Solak, 2014; Alişaoğlu ve Mirioğlu, 2020). Bu çalışmada kent mekânı üzerinden kimlik konusu tartışmaya açılmakta ve kente kimlik kazandıran unsurlar bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmaktadır. Kentsel kimliği belirleyen unsurlar en genel düzeyde çevresel ve toplumsal unsurlar olarak sınıflandırılmış olup bu unsurların kimliği inşa eden temel bileşenleri ilişkisel bir biçimde ele alınmıştır.

Kente Kimlik Kazandıran Çevresel Özellikler

Kentlerin çoğunlukla doğal fiziksel bir mekânda kurulan yerleşimler olmaları ve aynı zamanda kuruldukları çevreye mikro veya makro düzeyde müdahaleleri,

doğal ve yapılı çevreyi kent kimliğinin bir parçası kılmaktadır. Dolayısıyla bir kenti diğerlerinden ayıran ve kendine özgü bir kimlik edinmesini sağlayan özelliklerin başında kentin doğal ve yapay çevre özellikleri gelmektedir.

Doğal Çevre Özellikleri

Kentlerin coğrafi konumları, topoğrafik ve jeolojik özellikleri, iklim, bitki örtüsü ve yaşayan canlı türleri kentlerin kuruluşunu, konumunu belirleyen doğal çevre özellikleri olup aynı zamanda kent kimliğinin de önemli bileşenleri arasındadır. Nitekim bir kentin kurulduğu coğrafi konum, kentin geçim kaynağından ticari ilişkilerine, mimarisinden kültürel birikim ve etkileşimine kadar pek çok yönü üzerinde belirleyicidir. Kentin kurulu olduğu bölgenin yer şekilleri (dağlar, vadiler, denizler, göller, akarsular) kenti fiziksel, sosyal ve kültürel olarak çevresindeki diğer yerleşim birimlerinden izole edebileceği gibi söz konusu kenti bir ticaret merkezi, uğrak yeri veya bir turizm merkezi haline de getirebilir. Bu izolasyon veya etkileşim hali kente kimliğini kazandırmada önemli işlev görmektedir. Örneğin İskenderiye'nin Antik Çağ'ın en önemli bilim ve kültür merkezi olmasında liman kenti olması ve ticaret ve ulaşım yolları üzerinde olması önemli etkiye sahiptir. İstanbul'un sahip olduğu tarihsel kimlik, şehrin iki kıta arasındaki bağlayıcı konumundan bağımsız değildir. Mersin ve Kocaeli gibi kentlerin liman kenti, Konya'nın, Adana'nın tarım kenti olarak bilinmesi aynı şekilde bu kentlerin topoğrafik özellikleri ile iklimleri ile ilişkilidir. Bazı bitki ve hayvan türlerinin "yer"e özgülüğü bu türleri söz konusu yerlerin kimlik özelliklerinden bir haline getirebilmektedir. Çayın Karadeniz kıyı şeridinde özellikle Rize'de yetişmesi, Kelaynakların Şanlıurfa-Birecik'te yaşamaları bu unsurları söz konusu kentlerin kimliğine eklemiştir. Benzer şekilde yer üstü ve yer altı suları kentlerin kimliğine etki eden unsurlardır. Porsuk Çayı, Eskişehir kimliğinin önemli bir bileşenidir (İlgar, 2008), Van Gölü ve Van birbirleriyle özdeşleşmiştir ve Ankara-Kızılcahamam sıcak su kaynakları ile ün salmış, bu kaplıcalar adını ilçeye vermiştir. Konya merkezde yer alan Alaaddin Tepesi Konya kentinin kimliğinde yer bulan doğal bir çevre bileşenidir (Oğurlu, 2014). Erciyes Dağı Kayseri'nin (Şahin, 2010), yeşil doğası Artvin'in (Turgut vd., 2012) kimlik göstergeleri arasındadır. Daha da çoğaltılabilecek bu örnekler, kentin coğrafi konumundan kaynaklı özelliklerinin kentleri hem bu özellikleri dolayısıyla diğerlerinden ayırtmak suretiyle bir kimliğe büründürdüğünü hem de bu özellikleri üzerinden sağlanan etkileşimlerin, edinilen faydaların kent kimliğine etki ettiğini göstermektedir.

Yapay Çevre Özellikleri

Kent kimliğine etki eden yapay çevre bileşenlerini Lynch (1960/2021); yollar, sınırlar, bölgeler, odak alanları ve nirengi noktaları olarak sıralamıştır. Yollar, sokaklar, caddeler, köprüler gibi ulaşım aksları, kenti hem fiziksel hem de sosyal olarak bütünleştiren bağlantı merkezleridir. Yollar, kentte ulaşım ve etkileşime olanak sağlayan unsurlar olarak kente ilişkin zihin haritalarının oluşmasındaki en belirleyici faktörlerdendir. Bugün Venedik'in kanallarıyla, San Fransisco'nun tramvay hattı ile anılması bu ulaşım kanallarının bu kentlerle özdeşleştiğinin göstergesidir. Benzer şekilde Ankaray Ankara, Marmaray İstanbul ve tramvay Eskişehir için ayırt edici bir kimlik unsuru olarak öne çıkmaktadır; Boğaz köprüsü, İstiklal Caddesi doğrudan İstanbul'un kimliğini temsil eden yollardır.

Kent kimliğini oluşturan bir diğer yapay çevre unsuru kenarlar/sınırlardır. Çevre yolları, demiryolları ve kıyılar kentsel eylem alanlarını birbirinden ayıran hatlardır. Sınırlar aracılığıyla konut, sanayi, çalışma ve yeşil alanlar gibi farklı fonksiyon alanları birbirinden ayrılır (Aliağaoğlu ve Mirioğlu, 2020, s. 378). Sınırlar kent içi bütünlüğü sağlayan yolların aksine kenti oluşturan farklı kesimleri vurgular. Nitekim kent homojen bir yapısı, dolayısıyla da tek bir kimliği olan bir yapı değil, farklı parçalardan, semtlerden oluşan, dolayısıyla da her biri farklı özgünlükleri ön plana çıkan bir parçalar bütündür. Örneğin İstanbul; Balat, Emirgan, Taksim, Kadıköy, Üsküdar gibi her biri kendine has kimliği olan, diğerlerinden fiziksel, sosyal ve kültürel olarak ayrılan semtlerden oluşan bir kenttir. Benzer şekilde San Francisco, "her biri kendine özgü kimliği olan bir mahalleler/semtler kenti olarak bilinir" (Oktay, 2011, s. 13).

Kentlere kimliğini veren odak alanları ise kentsel hayatın dinamizminin en yüksek olduğu, toplanma, buluşma ve diğer etkinliklerin yoğun şekilde gerçekleştiği alanlardır. Meydanlar, parklar, geniş ve trafikten arındırılmış caddeler kent kimliğinde önemli bir yer tutmaktadır. Venedik'teki San Marco Meydanı, Moskova'daki Kızıl Meydan (Oktay, 2011, s. 12), Madrid'te Puerta del Sol Meydanı, Barcelona'daki La Rambla Caddesi, İstanbul'da Taksim Meydanı, İstiklal Caddesi, Ankara'da Kızılay Meydanı, Eskişehir'de Adalar bölgesi buldukları kentlerle özdeşleşen odak alanlarından bazılarıdır.

Lynch'in (2021) sınıflamasından hareketle kent kimliğine etki eden son çevresel bileşen nirengi noktalarıdır. Nirengi noktaları, kentte fiziksel olarak dikkat çeken ve herkesçe bilinen yapılardır. Büyük, işlevsel kamu binaları, tarihi binalar, camiler, kuleler, anıtlar, çeşmeler, ağaçlar, kent mobilyaları gibi referans noktaları kent kimliğini etkileyen bu nirengi noktalarından bazılarıdır. Bu noktalar, kentte yön tayini ve yer tariflerinde önemli işlev görürler (Aliağaoğlu ve Mirioğlu, 2020, s. 378). Paris'in Eiffel Kulesi, New York'un Özgürlük Anıtı, Pekin'in İmparatorluk Sarayı, Antakya'nın Mozaik Müzesi, bu şehirleri

çağrıştıran temel referans noktalarıdır (Kaypak, 2010, s. 375). Aliğaoglu ve Mirioğlu (2020), *Balikesir Kent Kimliği* başlıklı çalışmalarında kentte başlıcalarının gar binası, üniversite, valilik binası, cami, saat kulesi, heykel ve türbelerin teşkil ettiği 249 nirengi noktası belirlemişlerdir. Yurdadön Aslan ve arkadaşlarının (2016) Bursa’da yaptıkları çalışma, anıt ağaçların kentin kimliğine etki eden önemli bir nirengi noktası olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Bursa’da Atatürk Heykeli, İzmir’de Konak Saat Kulesi ve Asansör Binası, Eskişehir’de Gar binası, Espark AVM ve fabrika bacaları, Bilecik’te Şeyh Edebali Türbesi, Elazığ’da öğretmenevi ve Çaydaçıra Heykeli, Şanlıurfa’da Balıklıgöl, Ankara’da Hitit Heykeli, Güvenpark Anıtı ve Kızılay AVM, İstanbul’da Galata Kulesi, Haydarpaşa Garı, Ayasofya, Topkapı Müzesi vs. olmak üzere her kentin kendi kimliğinde önemli yer tutan çok sayıda referans noktası bulunmaktadır.

Yer şekilleri ve iklim gibi doğal çevresel özellikler ve ayrıca dini ve kültürel unsurlar yapıli kentsel çevreyi etkilemektedir. Osmanli kentlerinin avlulu ve cumbalı evleri, Londra’nın beyaz teras evleri, Amsterdam’ın dar cepheli ve üçgen çatılı kanal evleri (Oktay, 2022, s. 13- 14), Mardin’in geleneksel taş evleri, Safranbolu Evleri bu kentlerin kimliğinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu evlerin mimari özellikleri ve yapımında kullanılan malzemeler kentin doğal ve kültürel unsurlarının yapıli çevreye etkisini ortaya koymaktadır. Nitelim Konya’nın üç farklı bölgesindeki yapıli çevre özelliklerine odaklanan bir çalışma da (Topçu, 2011), Selçuklu bölgesinin modernist bir yapılaşma düzeni, Meram bölgesinin doğa ile bütünleşmiş bir kentsel doku ve Karatay bölgesinin tarihi bir kentsel doku sergilediğini göstermiştir. Dolayısıyla Oğurlu’nun (2014) da belirttiği gibi, yapıli çevrenin kimliği bir taraftan kent kimliğinin önemli bir bileşeni iken diğer yandan bu çevre, kentteki toplumsal ve kültürel hayat tarafından biçimlendirildiği için kentin sosyokültürel çeşitliliğini de yansıtır.

Kente Kimlik Kazandıran Toplumsal Özellikler

Doğal ve yapıli çevre özelliklerinin yanı sıra ve bu özelliklerle etkileşim halinde kentin kültürel, tarihi, sosyal ve ekonomik özellikleri kent kimliği üzerinde belirleyicidir. Bu çalışmada kent kimliğine etki eden toplumsal özellikler; sosyo-kültürel özellikler ve sosyo-ekonomik ve idari özellikler olarak iki başlık altında toplanmıştır.

Sosyo-Kültürel Özellikler

Kent kimliğini etkileyen sosyo-kültürel özellikler; kentin demografik, tarihsel ve kültürel unsurları barındırmaktadır. Kent, “toplumsal açıdan bir örnek olmayan insanların görelili olarak geniş bir alanda, yoğun bir biçimde ve sürekli

olarak birlikte” oldukları (Wirth, 2002, s. 85), idari, ekonomik ve toplumsal yerleşimlerdir. Wirth’in dikkati çektiği nüfus fazlalığı, yoğunluğu ve heterojenliği kenti kırdan ayıran en başat unsurlardan olmakla birlikte bu demografik özellikler kentler arasında da farklılıklar göstermektedir. Bir kentin kimliği, kentte yaşayanların kimliğinden bağımsız değildir. Kimlik sahibi mekânlar olarak kentler, aynı zamanda kimlikleri barındıran mekânlardır. Kentin kimliğinde her ne kadar doğal ve yapay çevre özellikleri önemli bir yer tutsa da bu unsurlar, aynı zamanda kentin demografik kimliği ile bağlantı içindedir. Bir kentin kurulu olduğu coğrafi konum, kentin nüfusunun sabit ve homojen olmasına yol açabileceği gibi bu nüfusu dinamik ve heterojen de kılabilir. Örneğin, yer şekilleri veya iklimi bakımından yaşamaya veya ulaşımaya elverişsiz konumda olan kutuplara yakın ülkelerin kentleri veya uzak ada ülkelerinin kentleri ya daha stabil ve homojen bir demografik yapıya sahiptir ya da nüfus yapısı daha yavaş değişmiştir. Ancak tarih boyunca ticaret ve ulaşım yolları üzerinde bulunan, iklimi, coğrafi koşulları ve kaynakları elverişli kentler, nüfusun daha heterojen ve sirkülasyon halinde olduğu, farklı kültürlerin karşılaşma olanağı bulduğu, değişimin ve etkileşimin mekânları olmuşlardır.

Kent kimliğine etki eden demografik unsurlar; nüfusun yoğunluğu, heterojenliği, yaşı ve eğitim düzeyi olarak sıralanabilir. Nüfus yoğunluğunda belirleyici unsurlar, doğum oranları ve göçtür. TÜİK (2021) verilerine göre Türkiye’de nüfusun ve nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu kent İstanbul, en düşük olduğu kent ise Tunceli’dir. Bu iller aynı zamanda göç alma-verme oranlarında en üst sıralarda yer alan iller arasındadır. Bu göçler genellikle iş fırsatlarının az olduğu İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz illerinden fırsatların daha fazla olduğu büyükşehirlere, özellikle Marmara bölgesine doğru gerçekleşmektedir. Eğitim, iş veya istirahat amaçlı gerçekleştirilen kısa veya uzun süreli göçler veya yer değiştirmeler de kentsel yoğunluğu etkileyen faktörlerdir. Bu türden yer değiştirmeler, kentleri belli toplumsal grupların daha yoğun yaşadığı yerler haline getirmektedir. Örneğin İstanbul, İzmit gibi iller çalışan nüfusun yoğun olduğu kentler, Eskişehir genç nüfusun yoğun olduğu bir öğrenci kenti, Ankara memur kenti, Ege kentleri genellikle emeklilerin yaşadığı kentler, Akdeniz’in kıyı kentleri ise daha dinamik tatil kentleri olarak bilinmektedir. Hareketliliğin yoğun olduğu bu kentsel mekânlar farklı dini, mezhepsel, etnik grupların bir arada olduğu heterojen karşılaşma alanlarıdır. Bazı kentler ise kısa süreli, zorunlu veya gönüllü hareketliliklerin sonucu varlık gösteren karşılaşma mekânları değil, farklı kimliklerin tarihsel olarak bir arada yaşadığı ve etkileşim halinde olduğu mekânlardır. Mardin ve Hatay gibi farklı etnik ve dinsel grupların bir arada yaşadığı çokkültürlü kentler, başat kimliğini farklılıkların biraradalığından alan kentlere örnektir.

Gönüllü veya zorunlu olarak gerçekleşen dış göçler, kentin kozmopolit bir yapı kazanmasına yol açan ve kent kültürünü önemli düzeyde etkileyen bir diğer husustur. Özellikle son yıllarda Ortadoğu’da ortaya çıkan savaşlar, iç çalkantılar, rejim değişiklikleri gibi sebeplerle Türkiye kentlerinin neredeyse tamamı yoğun bir göç almıştır. Bu göçler kentlerin demografik yoğunluğunu artırdığı gibi, kentleri kültürel karşılaşma ve çatışmaların da alanı kılmıştır. Kent literatürü, fiziksel kentsel mekânların tüm sosyal gruplarca eşit olarak kullanılmadığını, kentteki fiziksel ayrımların aynı zamanda birtakım sosyal ayrımların da göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır (Kurtuluş, 2005). Tüm dünya kentlerinde, mekânlar büyük ölçüde etnik, ırksal, mezhepsel ve sınıfsal ayrımlara göre şekillenmekte ve her bir kentsel bölüm kendi içinde nispeten homojen bir yapı sergilemektedir. Bir kentte gücü elinde bulunduran, ekonomik, etnik veya mezhepsel olarak daha avantajlı konumda olan gruplar, kentlerin fiziksel olarak daha avantajlı bölgelerinde yaşamaktadır (Aslanoğlu, 2000, s. 27). ABD’de *getto*, Fransa’da *banliyö*, İtalya’da *dış mahalleler* gibi isimlerle adlandırılan bu mahalleler, göçmenlerin, azınlıkların yaşadığı korkulan ve hakir görülen muhitleridir (Wacquant, 2015, s. 11). Türkiye’de de benzer süreç kırdan kente göçün sonucunda kent çeperlerinde oluşan gecekondu mahalleleri ve kent merkezinde yaşayan üst sınıfların merkezden kopmaları ile başlamıştır (Tekeli, 2011). Türkiye kentlerinde hali hazırda var olan ve iç göçlerle belirginleşen sınıfsal ve kültürel ayrışmalar, son yıllarda alınan dış göçlerle birlikte had safhaya ulaşmıştır. Nitekim Türkiye’de Suriyeli sığınmacılarla ilgili çalışmalar, bu grupların kentlerin belirli mahallelerinde kümeleştiğini ve sosyo-mekânsal olarak ev sahibi toplumdan ayrıştığını ortaya koymaktadır (İnce, 2019; Cengiz, 2020). Kentsel mekânlar, farklı kimlikler tarafından kullanılan ve dolayısıyla farklı kimliklere sahip kent parçacıkları halini almıştır ve bu gettolaşma kentleri kimliklerin karşılaşma mekânı kıldığı kadar bu kimliklerin belli bölgelerde içine kapandığı, homojen mekânlar haline de getirmiştir. Göçle gelen farklı toplumsal grupların yoğunlaştığı mahalleler, bölgeler hem yerleşen grupların hem de kentin yerleşik sakinlerinin gözünde farklı bir kimlik kazanmakta ve bu mekânlar bu gruplarla ilişkilendirilerek kimliklendirilmektedir. Nitekim kent kimliği kentin kendisinin tek başına taşıdığı özelliklerden fazla olarak yaşayanların ve dışardakilerin kente attıkları özellikler üzerinden şekillenmektedir. Kent kimliği, mekânın özelliklerinin yanı sıra kullanıcıların algıları, deneyimleri, kente attıkları anlam kısacası mekân ve insan arasındaki etkileşimin bir ürünüdür (Solak, 2017). Sonuç olarak göç, basit bir yer değişikliğinden ziyade ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel boyutları olan bir fenomen olması (Tümtaş ve Ergun, 2016) dolayısıyla hedef topluluğun kültürü ve dokusunda yoğunluğu oranında

önemli etkiler bırakarak zamanla bu topluluğun veya mekânın kimliğinde belli bir yer teşkil etmektedir.

Kentin tarihsel mirası, kolektif hafızayı oluşturan bir öge olarak kent kimliğinin önemli bir bileşenidir. Hafıza, güncelle ilişki halinde, dinamik, “somuta, uzama, harekete, imgeye ve nesneye kök salmış” bir şeydir (Nora, 2006, s. 25). Bireylere ait olmakla birlikte toplumsallaşma sürecinin ürünü ve “aynı toplumdaki pek çok üyenin bireysel hatırlamalarının kombinasyonu, özeti ve sonucu”dur (Halbwachs, 1992, s. 39). Kolektif hafıza toplumdaki dilin, tarihin, maddi ve manevi yapıların etkisiyle oluşur (Connerton, 1999, s. 60) ve kolektif hafızanın en güçlü bağ kurduğu alanlardan biri kentsel uzamdır. Nitekim Assman (2001, s. 62) ve Connerton (2014, s. 14) belleği mekâna/ topoğrafyaya bağlamış ve hatırlamanın başat aktörü olarak görmüşlerdir. Bir yere ilişkin yer imgesi, zaman içinde güçlenir ve pekişir (Oktay, 2022), bir mekânın kimlik sahibi olması için kolektif hafızasının ve buna imkân sağlayacak bir tarihsel sürekliliğinin olması önemlidir. Bir kentin/ mekânın geçmişle bağı, o yerin *ruhunu* temsil etmekte ve yerleşik olma duygusunu ve aidiyet bağına güçlendirerek bir kimlik oluşturmaktadır (Oktay, 2011, s. 13). Nitekim Berlin, Prag, İstanbul gibi bazı metropol kentlerin kent kimliklerinin en belirgin öğeleri modernizmle kazandıkları değil tarihlerinde sahip oldukları özellikleri, geçmiş ile bağlarıdır (Bilgin, 2011, s. 40). Kent kimliğinde, kentin tarihindeki olumlu ve olumsuz olaylar, savaşlar, mücadeleler gibi önemli devlet veya fikir adamları, evliyalar da iz bırakabilir (Bilgin, 2011, s. 42). Örneğin Samsun Millî Mücadelenin başladığı kent olarak bilinirken, Çanakkale tarihi bir zaferin, Şanlıurfa peygamberlerin, Konya Mevlana’nın, Eskişehir Yunus Emre’nin kentidir. Kente ilişkin ortak hafızayı oluşturan tarihi olay ve kişiliklerin yanı sıra kentin uzak ve yakın tarihinden kalma mimari öğeler, farklı medeniyetlere ait izler de kent kimliğine etki eden tarihi yapıyı çevre bileşenleridir. Ani Harabeleri Kars’ın, Harput Kalesi Elazığ’ın, Çifte Minareli Medrese Erzurum’un, Selimiye Camii Edirne’nin, Yere Batan Sarnıcı, Sultanahmet Camii, Topkapı Müzesi İstanbul’un kolektif belleğine ve kimliğine eklenen tarihsel miraslarıdır.

Kent kimliğinin oluşmasında yalnızca kentin tarihsel mirası değil kent yurttaşlarında ortak hafızayı sağlayan fiziksel ve kültürel dokunun tarihsel sürekliliği de önem taşımaktadır. Bir kentte yer alan sokak, bina, işletme, çeşme, çarşı, meydan, park gibi kamuya açık alanların uzun yıllar varlık göstermesi, sokak ve yer isimlerinin aynı kalması belleği oluşturan unsurlar olarak kimliğin önemli bileşenleridir. Kentteki önemli kamusal mekânların, sokak ve caddelerin isimlerinin ekonomik veya siyasi kaygılar nedeniyle sürekli değiştirilmesi, kente/ mekâna ilişkin bir bellek sorunu (Kiper, 2004, s. 17) ve dolayısıyla bir kimlik sorunu yaratacaktır.

Kente kimlik katan bir diğer toplumsal unsur kentın kùltürüdür. Kent sınırlarla ayrılan bölgelerden, farklı kent parçalarından oluşan bir bütün olması dolayısıyla bir kente özgü homojen tek bir kùltürden bahsetmek güçtür. Kentsel mekânlar, bu mekânları kullanan toplumsal grupların kùltürünü taşıır ve genellikle bu kùltürle özdeşleşirler. Ancak her ne kadar bir kent farklı fragmanlardan oluşsa ve her kent parçasının farklı bir alt kùltürü olsa da bir kente ilişkin ortak hafızada o kente atfedilen baskın bir kùltürel değer vardır. Kent kùltürü, kentte yaşayanların maddi ve manevi değerler bütününe ifade eder (Güler vd., 2016, s. 92). Kentlilik bilinci, kamusal alanların kullanım pratikleri, kentte yaşayanların hayat tarzları, gündelik eylemleri, alışkanlıkları, kullanılan dil, dünya görüşleri ve kentın kurumsal yapısı ve işleyişı kent kùltürünü oluşturan değer ve pratiklerdendir. Gündelik eylemler, tüm bu unsurların bir sonucu ve yansıması olarak kentsel mekânın inşasında önemli bir yer tutmaktadır. Kent kùltürünün ve gündelik eylemin en görünür olduğu alanlar olarak kamusal alanlar, kent kimliğinin temsilinde önemli yer tutmaktadırlar. Dolayısıyla hem kentsel mekân hem de kent kùltürü, insanın mekân üzerindeki eyleme biçimlerinin bir sonucudur. Kentsel mekân, gündelik eylemlerle inşa olur ve bu eylemler eyleyenin kimliğinden bağımsız değildir, karşılıklı bir ilişki içinde gerçekleşmektedir:

“Mekân, hem fiziksel hem de toplumsal açıdan bir insan ürünüdür. Bu yüzden mekânlar insanların izlerini üzerlerinde taşırlar. Önce fiziksel olarak kurgulanan, imar edilen mekânlar, insanlar tarafından onlara yüklenen anlamlarla inşa edilirler. İlk olarak fiziksel ihtiyaçları karşılamak amacıyla başlayan mekân ve insan arasındaki bu ilişkide ilk etkileyen, inşa sürecine ilk tuğlayı koyan insan olmuştur. Daha sonra insan eliyle inşa edilen bu mekânlar kimi zaman eşit, kimi zaman egemen, kimi zaman da zayıf rollerle insanoğlunun yaşamının vazgeçilmez parçaları olarak hem bireysel hem de toplumsal kimliklerin inşa sürecinde rol almaktadır. Bu etkileşimin örneklerini en açık bir şekilde toplumsal geleneklerin fiziksel çevreyi etkilemesinde ve mekân düzenlemesine yansımada görmek mümkündür” (Solak, 2017, s. 35)

Sonuç olarak, mekânlar, geçmişte üzerinde yaşayan uygarlıkların sosyal, kùltürel ve fiziksel/mimari izlerini taşımakta ve bugünün fiziksel, sosyal, kùltürel değer ve pratikleriyle yeniden ve yeniden inşa edilmektedirler. Dolayısıyla kent kimliğinin oluşmasında kentın kùltürel ve tarihi mirası, kolektif hafızası, gündelik yaşamının kendisi ve kentte yaşayanların kimlikleri önemli bir yer tutmaktadır.

Sosyo -Ekonomik ve İdari Özellikler

Kentin demografik, tarihi ve kültürel özelliklerinin yanı sıra kentin temel geçim kaynakları, istihdam olanakları ve kentteki yönetsel mekanizmalar kenti diğerlerinden farklılaştıran diğer kimlik bileşenleridir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere kent demografik olarak farklı toplumsal grupların yoğunlaştığı, fiziki sınırlarla birbirlerinden ayrılan nispeten homojen bölgelerden oluşmaktadır. Bu kent parçalarının her biri diğerinden farklı bir gelir grubunu daha çok temsil etmekte, mekânsal farklılaşma aynı zamanda ekonomik farklılaşmayı yansıtmaktadır. Özellikle büyük kentlerin bazı semt ve mahalleleri mekânların hem kültürel hem de ekonomik olarak nasıl sınıfsal olduğunu gözler önüne sermektedir. Örneğin İstanbul'daki eski adıyla 1 Mayıs Mahallesi, kent yoksulluğunun oldukça görünür olduğu ve ülke hafızasında siyasi ve ideolojik eğilimleri ile yer etmiş bir mahalledir. Ankara'da Altındağ Mahallesi genellikle şehre sonradan gelenlerin ve ekonomik olarak dezavantajlı olanların ikamet ettiği bir mekân olarak bilinmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mekân, sadece diğerinden sınırlarla ayrılan fiziki bir alanı değil, toplumsal, kültürel, sınıfsal bir alanı da işaretlemektedir.

Bir kenti veya kentsel mekânı diğerlerinden ayırtıran yalnızca o alanı kullananların gelir durumu veya ekonomik etkinliği değildir, aynı zamanda kentin temel geçim stratejisidir de. Bazı kentlerde tarımsal üretim, bazılarında endüstriyel faaliyet, bazılarında ise turizm temel geçim stratejisidir. Örneğin Malatya, Adana, Giresun gibi kentler endüstriyel tarımın yoğun olarak gerçekleştirildiği kentlerdir. Bu kentlerin kimliğinde her birinin temel geçim maddesi önemli bir yer tutmakta; Malatya kayısı, Adana pamuk ve Giresun daha çok fındık ile anılmaktadır. Bu iller aynı zamanda tarımda ihtiyaç duyulan işgücü dolayısıyla mevsimlik iş göçünün en fazla yöneldiği iller arasında yer almaktadır (Gökmen ve Egemen, 2021). Dolayısıyla gerçekleştirilen tarımsal etkinliğin türü ve biçimi, sağladığı etkileşimler ve oluşturduğu kolektif bellek yardımıyla kentin kimliğinde yerini almaktadır. Benzer şekilde sanayi Kocaeli'nin, taşkömürü Zonguldak'ın kent kimliğinde en öne çıkan unsurlardır. Turizm, kentin sosyal ve ekonomik hayatının temel belirleyicisi olarak kentin kültürünü ve kimliğini inşa etmekte, değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Ege ve Akdeniz kıyılarındaki kentler elverişli sahilleri ve doğal güzellikleri nedeniyle her yıl milyonlarca yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilmekte, bu kentlerde ekonomi büyük oranda turizm gelirlerine dayanmakta ve gündelik hayat farklı ihtiyaç ve kültürlerin etkisiyle şekillenmektedir. Ayrıca deniz turizminin yanı sıra arkeolojik ve tarihi yapılar, yaylalar, termal kaynaklar, sağlık ve inanç turizmi de pek çok kentin geçim kaynakları arasında yer almakta ve kentin dokusunda demografik, sosyal, kültürel açılardan iz bırakmaktadır.

Kentlerin sahip olduğu doğal ve tarihi değerlerin ekonomik getirisi sebebiyle bu mekânların kullanım değerinden çok değişim değerleri göz önünde bulundurulmaktadır. Tarihi ve kültürel miras ve kentlere ilişkin bellek mekânları, değişim değeri taşıdığı için yeniden üretilmekte ve Lefebvre'nin (1991, s. 343-348) vurguladığı gibi mekân, ekonomik, politik ve ideolojik unsurlardan azade olmayan, toplumsal ve tarihsel bir ürün olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentlerin sahip olduğu doğal güzellikler, tarihi zenginlikler ve kendine has kültürleri küreselleşen dünyada kentlerin pazarlanmasının temel gereçleri haline gelmiştir. Kültürel farklılıkların giderek önemini yitirdiği küreselleşen dünyada, kentlere ilişkin otantik, kültürel ve tarihi değerlerin ön plana çıkarılması, restorasyon uygulamaları, kentsel kültür ve kimliği koruma stratejisi değil, tam tersine daha fazla yerli ve yabancı turisti bölgeye çekerek ekonomik girdi sağlama stratejisidir (Gün, 2015). Urry (2009, s. 167), bu durumu “miras endüstrisi” kavramı ile açıklamaktadır. Bu minvalde kentlerde uygulanan bazı kentsel dönüşüm projeleri, özellikle kentsel koruma amacıyla gerçekleştirilen projeler kent kimliğini muhafaza amacının yanı sıra bu kimliği yerel ve küresel pazara sunma amacına da hizmet etmektedir. Diğer taraftan küreselleşme ve hızlı teknolojik gelişmeler kültürlere özgü farklılıkları hızla silikleştirmektedir. Modernleşmenin sonucu olarak tek kültürün egemen olduğu, özgünlükten uzak ve kimliksiz topluluklar ve kentler ortaya çıkmaktadır (Oktay, 2011, s. 9).

Küreselleşme ve iletişim teknolojileri ile hem dünya çapında neredeyse birbirinin aynı, birörnek kentsel mekânlar inşa edilmekte hem de toplumlar yaşam tarzı, giyim kuşam, tavır ve davranış olarak benzerlikler sergilemektedirler. Kentlerin fiziksel mekânları, kentlilerin tüketim alışkanlıkları, yaşam tarzları giderek aynılaşmaktadır (Kiper, 2004, s. 14). Dünyanın pek çok kentinde sokaklar, caddeler, binalar, alışveriş merkezleri, konutlar, eğlence mekânları nerdeyse birbirinden ayırt edilemeyecek bir görünüm sergilemekte, dünya çapındaki fast food ve kıyafet markaları her kentte standart işletmeler açmakta ve farklı coğrafyalardaki gündelik pratikler gittikçe birbirine benzemekte, standartlaşmakta ve deyim yerindeyse “özgü”lük ifadesi olan kimlikler yitirilmektedir.

Günümüzde Türkiye’de kentleri kuşatmış olan kentsel dönüşüm projeleriyle ülkenin her kentinde birbirinin tıpa tıp aynı, kente özgü herhangi bir kimlik ögesi barındırmayan, kentlerin tarihsel ve kültürel dokusuyla keskin çizgilerle ayrılan toplu konutlar yapılmaktadır. Bu konut projeleri kent çeperlerindeki boş olanlara inşa edildiği gibi kenti düzenlemek, çöküntü alanlarını iyileştirmek ve nezihleştirmek amacıyla kentlerin tarihi ve kültürel olarak önem taşıyan merkezi bölgelerinde de uygulanmaktadır. Örneğin İstanbul’daki Fener- Balat Rehabilitasyon Projeleri, tarihi ve kültürel varlıkların korunması ve

sürdürülebilirliği çerçevesinde gerçekleştirilen projelerken (Altınsay Özgüner, 2010) Sulukule ve Tarlabası gibi alanlarda gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projeleri, mekânın kültürel yapısını ve kimliğini dönüştürmeyi amaçlayan soylulaştırma temelli projelerdir ve mekânı mevcut sosyo- demografik yapısından arındırıp daha üst gelir gruplarının hizmetine sunacak şekilde dönüştürmüştür (Geniş, 2011, s. 53). Ayrıca kent merkezlerinde inşa edilen devasa oteller, alışveriş merkezleri, plazalar, gökdelenler kentin tarihi değerlerinden daha çok ön plana çıkmakta ve görünürlük kazanmaktadır (Kiper, 2004). Böylelikle kentte yaşayanların kenti tariflemek için referans aldığı odaklar değişmekte, kentler giderek birörnek olmakta ve kente ilişkin kolektif hafıza zayıflamaktadır.

Yerel yönetimler, kentlerin kültürünün, kimliğinin, doğal ve tarihsel mirasının korunmasında veya bu mirasın pazarlama metası haline getirilmesinde önemli bir konumda yer almaktadırlar. Küreselleşen dünyada kentler; küresel sermayeyi, kurumları ve ziyaretçileri etkileyebilecek bir imaj oluşturmak ve küresel ortamda rekabet gücü kazanmak için hem sahip olduğu tarihi ve kültürel değerleri ve kentin kendine özgü kimliğini pazarlamaya hem de yeni kimlik öğeleri yaratmak amacıyla çeşitli yapılaşmalar ve organizasyonlar yoluyla markalaşmaya çalışmaktadırlar. İstanbul, Roma, Atina gibi tarihsel olarak zengin bir mirasa sahip olan kentler, bir yandan tarihsel kimlikleri ile ön plana çıkarılırken diğer yandan yeni ve ilgi çekici müzeler, festivaller, fuarlar, olimpiyatlar yoluyla küresel markalaşma yarışına sokulmaktadırlar (Özerk ve Yüksekli, 2011, s. 87-88). Örneğin Münih'teki Olimpiyat Köyü ve Paris'teki La Defence bölgesi ekonomik ve sosyal aktivitelerin gerçekleştiği mekânsal bir ürün olarak turizm amaçlı dünya pazarına sunulmaktadır (Ulu ve Karakoç, 2004, s. 60). Bu süreç hem kültürel değerleri metalaştırmak hem de inşa edilen yeni yapılar üzerinden benzeştirmek suretiyle kentleri kimliksizleştirmektedir. Kentleri markalaştırmak ve küresel kent imajı yaratmak amacıyla benimsenen bu kent politikaları "girişimci kent yönetimi" olarak da adlandırılmaktadır (Geniş, 2011, s. 53). Kent yönetimleri, küresel dünya ekonomisinin önemli işletmecilik araçlarından biri haline gelmiş ve rekabet piyasasının ortaya koyduğu verimlilik ve kâr amacı, kentleri rant mekânları haline getirmiştir. Kentin kültür ve kimliği ile bağlantılı olmayan yapılar, simgeler ve içerikler ticari kaygılarla kentlere eklendikçe kent kimliği kavramı içeriğini ve anlamını kaybetmiştir (Ulu ve Karakoç, 2004, s. 63-64).

Sonuç

Kent kimliği, kentin kendine has özelliklerinin yanı sıra kentte yaşayan ve yaşamayan kişilerin kente atfettikleri değer ve anlamlar bütünü ifade eder. Kentin kendine has özellikleri, kentin kurulu olduğu alanın doğal özelliklerini ve tarih boyunca kentsel yapılaşmanın mekâna kazandırdığı unsurları ifade etmektedir. Kentlerin kurulu olduğu coğrafya, topoğrafik ve jeolojik özellikleri, iklimi, bitki örtüsü, barındırdığı canlı türleri bakımından kentleri diğerlerinden farklılaştırmaktadır. Doğal çevresel özellikler, aynı zamanda kentlerin yapısal özelliklerine de etki etmekte ve iklim, yer şekilleri ve su kaynaklarına bağlı olarak kentlerin yerleşim biçimini, mimarisini ve mimarisinde kullanılan geçeri belirleyebilmektedir. Bu husus, kentlerin doğal çevresel özelliklerinin onların yapısal çevresini nasıl belirlediğini ve esasen kente kimlik kazandıran doğal ve yapay çevre özelliklerinin birbirlerinden ne düzeyde etkilendiğini göstermektedir. Kentlerin coğrafi konumları, bu mekânlara erişilebilirlik üzerinde de belirleyici olmaktadır. Coğrafi olarak ulaşılması kolay olan ve ticaret güzergahları üzerinde bulunan kentler, bu doğal özelliklerinin sağladığı imkanlar dolayısıyla tarih boyunca farklı kültürel karşılaşmaların da mekânı olmuştur. Bu karşılaşmalar, kentleri demografik, kültürel ve mimari anlamda farklı ve dinamik kılmıştır.

Kentler yalnızca kurulu olduğu çevrenin coğrafi konumunun sağladığı farklılıklarla kimliklenmezler. Kentin mekânsal olarak inşası, Lynch'in (2021) ifadesiyle onu oluşturan ve yollardan, sınırlardan, bölgelerden, odaklardan ve nirengi noktalarından oluşan yapay çevre bileşenleri, kente kimlik katan unsurlardır. Bu unsurlar kenti hem mekânsal olarak ayırır ve farklılaştırır hem de birleştirir ve bütünleştirir; hem etkileşime olanak sağlar hem izolasyona yol açar. Kentin yapısal çevresini oluşturan sınırlar ve bölgeler mekânın fiziksel bölünmesinin ve ayrışmasının olduğu kadar sosyal ve sınıfsal farklılaşmasının da gereçleridir. Yollar ise hem mekânsal ve toplumsal bölünmenin hem de etkileşim ve karşılaşmaların güzergahlarıdır. Dolayısıyla yollar, sınırlar ve bölgeler hem kentsel mekânın fiziksel kimliğini oluşturan hem de kente kimlik katan demografik unsurları birleştiren ve ayıran, böylelikle de kentin toplumsal kimliğine etki eden unsurlardır. Kentlerin odak noktaları olarak nitelendirilen mekânlar olarak meydanlar, parklar, geniş ve taşıtsız caddeler hem kentlerin kent olarak nitelenmesine olanak sağlayan kamusal mekânlar olmaları hem de tüm kentin gündelik hayatının aktığı ve farklı kültürel karşılaşmaların gerçekleştiği mekânlar olmaları dolayısıyla kent kimliğinin önemli parçalarındandır.

Doğal ve yapay çevresel özelliklerin yanı sıra ve bu özelliklerle ilişki içinde sosyo-kültürel, ekonomik ve idari özellikler kent kimliğini teşkil eden diğer unsurlardır. Kentleri kırdan farklılaştıran şey, kalabalık, yoğun ve heterojen bir

demografik özellik sergilemeleridir. Kentleri demografik açıdan yoğun ve heterojen kılan özellikler kenti coğrafi olarak uğrak kılan doğal özelliklerinden de kentleri cazibe merkezi kılan yapısal çevre özelliklerinden de bağımsız değildir. Dolayısıyla kentler bu özellikleri bakımından hem kırdan hem de diğer kentlerden farklılaşmakta ve her kent demografik ve kültürel olarak diğerlerinden farklı bir kimliği taşımaktadır. Ancak kentler kendi içlerinde de mekânsal olarak homojen özellik sergileyen yapılar olmayıp etnik, kültürel ve ekonomik olarak nispeten homojen olan ve birbirlerinden fiziki sınırlarla ayrılan bölgelerden, bir diğer deyişle kent parçalarından oluşmaktadırlar. Kentleri ayıran ve birleştiren bu mekânsal yapılanma hem bir tarihselliğe sahiptir hem de kentte yer edinme ve yerleşme sürecinin bir ürünüdür. Kentlerin sahip olduğu tarihsel ve kültürel miras bu mekânların çok kültürlü, kozmopolit bir yapı kazanmasına yol açtığı gibi istihdam, eğitim, savaşlar, çatışmalar ve çalkantılar gibi gerekçelerin yol açtığı iç ve dış göçler de kentleri demografik, etnik, kültürel, ekonomik ve siyasi olarak farklılaştırmaktadır. Bu farklılıklar, kentlerde genellikle benzerlikleri üzerinden mekânsallaşmakta ve kentler bütün olarak kozmopolit bir yapı sergileyen ancak kendi içinde nispeten gettolaşan homojen mekânlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla yapay çevre bileşenlerinden olan fiziksel sınırlar ve bölgeler aynı zamanda etnik, ekonomik, toplumsal ve kültürel sınırları da belirlemektedir. Ancak yollar ve odaklar, bu farklılıkların gündelik yaşamın aktığı kamusal alanlar olarak karşılaşmalar ve etkileşimler yaratmaktadır. Böylelikle kentsel mekânlar hem kimliklerin ayrıştığı ve benzeştiği mekânlar hem de karşılaştığı, etkileştiği veya çatıştığı mekânlar olarak hem kendini hem de ilişkileri inşa etmektedir.

Kimlik, her ne kadar durağan bir yapıdan ziyade sürekli yeniden inşa edilen reflektif ve dinamik bir süreci ifade etse de sürekliliğe ve bir hafızaya ihtiyaç duyar. Kentler kimliğini, sahip oldukları tarihsel ve kültürel mirastan, mekânların, gündelik yaşamın, imgelerin sürekliliğinden ve bu sürekliliğin kolektif hafızada bıraktığı izden alır. Hafızanın en çok ilişkilendiği ve en güçlü bağ kurduğu şey olarak mekân, tarihsel süreklilik ve aidiyet bağıyla kente kimlik katar. Dolayısıyla kentsel mekânın yaşadığı değişim ve dönüşümlerin kent kimliğiyle ilişkilenebilmesi, bellekte yer alacak kadar bir süre ve/ya değişikliği ve bu dinamizmin sürekliliğini talep etmektedir.

Ancak kapitalist piyasa ekonomisinin kentlere yönelmesi kentsel mekânın tarihsel ve kültürel mirasına ve kolektif hafızasına önemli ölçüde zarar vermiştir. Lefebvre'nin (2014) ifadesiyle, endüstriyel üretim içine girdiği krizden kentlere yönelerek, mekânları işgal ederek çıkmayı hedeflemiş, kentsel mekân, mübadele edilen, satılan ve üretilen bir nesne halini almıştır. Lefebvre'nin "sermayenin ikinci çevrimi" olarak adlandırdığı bu durumu, Harvey (2015) "sermayenin kentleşmesi", "mekânın kapitalist üretimi" gibi kavramlarla tartışmıştır.

Kapitalist küresel dünyada kentsel mekânlar, ekonomik gerekçelerle üretilmiş, yapılanmış, dönüştürülmüş veya yeniden üretilmiştir. Mekânın bu üretim süreci, kentlerin yapılı olmayan çevrelerinde yeni baştan bir üretim olabildiği gibi mevcut kentsel mekânın daha kârlı amaçlar uğruna yıkılıp yeniden yapılması, dizayn edilmesi veya restorasyonu şeklinde de gerçekleşmektedir. Kentlerin tarihi ve kültürel miraslarını yansıtan hafıza mekânları, değişim değerleri gözetilerek yeniden üretilmekte ve bu mekânlar iç ve dış pazarlara sunulmaktadır. Miras endüstrisi (Urry, 2009) olarak nitelendirilen bu uygulamalar çeşitli projeler aracılığıyla uygulamaya konulmaktadır. Pazarlanma amacıyla tarihi ve kültürel mirasın korunduğu ve mekânların dizayn edildiği bu projeler, her ne kadar kent kimliğinin önemli parçası olan bu değerlerin hayatta kalmasına ve tanınmasına yol açsa da bu mekânların kolektif hafızada taşıdığı anlamı dönüştürmekte ve mekânı içeriğinden bağımsızlaştırarak sadece pazarlanabilir, satılabilir bir gösterene dönüştürmektedir.

Diğer taraftan küreselleşme, dünya çapında baş gösteren kentsel rekabet, marka kent üretme yarışı, yerel yönetimlerin benimsediği girişimci kent yönetimi anlayışları ve mekân bazlı kentsel politikalar değişim değeri olan kent mekânlarını pazarlamanın yanı sıra kentsel mekâna yeni müdahaleleri beraberinde getirmektedir. Küreselleşmenin dünya kültürlerinde yol açtığı tek tipleşme ve standartlaşma, kentsel mekân ve mimaride de karşılık bulmakta ve kentler tarihi, sosyal ve kültürel dokularından bağımsız müdahalelere maruz kalmaktadırlar. Büyük ve küçük ölçekli kentsel yapılar ve kent mobilyaları özgünlükten uzak bir tarzda inşa edilmekte ve kültüre özgü farklılıklar silikleşmektedir. Özellikle kimlik unsuru barındırmayan ve aksine kentsel mekânın kimliğine müdahale ederek geliştirilen konut, iş, eğlence ve yaşam alanlarını içeren devasa projelerle kentin kolektif hafızası ve kimliği yok edilmektedir. Marka kentler ve yeni bir kent imajı yaratma politikaları, kentin öz kimliğinin yitirilmesini, yeniden kimliklendirilmesini ve bu süreçte özgünlüğünü yitirerek kimliksizleşmesini beraberinde getirmektedir.

Küreselleşen dünyada ve riskler ve hızlı değişimler çağında kent kimliği, yalnızca kentsel mekân üzerinden gerçekleştirilen projeler eliyle değil, doğa veya insan kaynaklı büyük çaplı afetlerle ve gönüllü veya zorunlu demografik değişimlerle de daha dinamik ve akışkan bir hal almıştır. Kentlerde kısa veya uzun sürede meydana gelen büyük çaplı demografik değişimler hem kentsel mekânı hem de toplumsal ilişkileri şekillendirmek suretiyle kent kimliğini dönüştürmektedir. Hem küresel çapta piyasa amaçlı kentleri kimliklendirme yarışı hem de sosyo- demografik dönüşümler aracılığıyla yeni bir kimlik kazanma süreci kentin kendine özgü belleğinin yitimine yol açmak suretiyle kentlerin kimliklerini erozyona uğratmakta ya da yok etmektedir.

Bu tartışmalar, kent kimliğinin, hem kente özgü doğal, tarihi, kültürel ve demografik unsurlardan oluşan bir gerçekliği, hem de kente toplum tarafından atfedilen değerleri ifade ettiğini göstermektedir. Kent, tek başına fiziki bir mekân veya sosyo-kültürel değerler kümesi olmadığı gibi bunların bir arada olduğu durağan ve değişmez bir yapı da değildir. Kentte yer alan kimlikler, hem kentsel mekânı organize etmekte hem kenti anlamlandırmakta hem de kimlikleriyle kenti kimliklendirmektedirler.

Kentlerin ve kentsel mekânın kendine özgü kimliklerinin muhafaza edilmesi, kentsel mekânın piyasa odaklı politikalarla değil yerele özgü ve yerelin ihtiyacı olan bir anlayışla yönetilmesi ile olanaklı olacaktır. Kentlerin tarihi ve kültürel miraslarının tanıtılması önemsiz değildir, ancak bu tanıtımın ve koruma programlarının temelinde kâr amacı değil sürdürülebilirlik yer almalıdır. Kentsel değerler korunurken kentte yaşayan grupların zorla yerinden edilmemesi veya soylulaştırma politikalarına maruz kalmaması kentsel mekânın kendine özgü kimliğinin korunması açısından önemli bir husustur. Kentleri markalaştırmak, onları dünya çapındaki diğer kentlerle aynılaştırmak olarak anlaşılmalı, kentin kendine özgü özelliklerinin kent hakkı da gözetilerek ön plana çıkarılmasına dikkat edilmelidir. Kentler kentte yaşayanların kavrayabileceği ve zihinlerinde haritalandırabilecekleri ölçeklerde, taşıt trafiğine, tüketim kültürüne, hızlı ve plansız büyümeye teslim olmayacak şekilde inşa edilmeli ve yönetilmelidir. Tüm dünyada ve Türkiye’de örnekleri görülen “yavaş şehirler”, hem kente has tarihi ve kültürel değerlerin korunduğu, tanıtıldığı hem de kenttaşlar için yaşanabilir ve algılanabilir bir kentsel çevreye sahip kentlerdir. Bu kentler, kent kimliğinin hem korunmasını hem de tanıtılmasını sağlaması açısından önemli örneklerdir. Bu örneklerden de hareketle, mekânların ve yapıların ihtiyaçlar ölçeğinde sürekliliğinin sağlandığı ve böylelikle kolektif hafızanın oluşmasına imkân tanıyan kentsel politikaların kent kimliğinin muhafazası açısından oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

1. Aliğaoglu, A. ve Mirioğlu, G. (2020). Balıkesir kent kimliği. *International Journal of Geography and Geography Education*, (42), 374-399.
2. Altınsay Özgüner, B. (2010). Bir kentsel iyileştirme deneyiminin içinden: Fener ve Balat semtleri rehabilitasyon programı. Dilek Özdemir (Der.), içinde, *Kentsel dönüşümde politika mevzuat uygulama Avrupa deneyimi, İstanbul uygulamaları* (s. 369- 398). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
3. Aslanoğlu, R. (2000). Kent, kimlik ve küreselleşme. Bursa: Ezgi Kitabevi.
4. Assmann, J. (2001). Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik. (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
5. Bilgin, N. (2011). Sosyal düşüncede kent kimliği. *İdealkent*, 2 (3), 20-47.
6. Brubaker, R. ve Cooper, F. (2000). Beyond "identity". *Theory and Society*, 29 (1), 1-47.
7. Cengiz, D. (2020). Antakya'daki Suriyeli mültecilerin mekânsal toplanması/ayırışması: Örüntüler, süreçler ve sonuçlar. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
8. Connerton, P. (1999). Toplumlar nasıl anımsar? (A. Şenel, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
9. Connerton, P. (2014). Modernite nasıl unutturur? (K. Kelebekoğlu, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
10. Geniş, Ş. (2011). Küreselleşme, kent ve kültür. *İdealkent*, 2 (3), 48-61.
11. Gökmen, G. P. ve Egemen, A. (2021). Türkiye'de gezici mevsimlik tarım işçilerinin geçici barınma sorunları. D. Yıldız Özkan ve Y. Alkışer Bregger (Der.), içinde, *Mekân ve karşıtlıklar* (s. 225-249). İstanbul: İTÜ Vakfı Yayınları.
12. Güler, T., Şahnagil, S. ve Güler, H. (2016). Kent kimliğinin oluşturulmasında kültürel unsurların önemi: Balıkesir üzerine bir inceleme. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11, 85-104.
13. Gün, T. (2015). Bir yer olarak Odunpazarı ve yerin yeniden üretimi çerçevesinde bellek ve miras endüstrisi. Mustafa Altunoğlu ve Şerife Geniş (Der.), içinde, *I. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı* (s. 1368- 1380). Eskişehir: İdealkent Yayınları.
14. Halbwachs, M. (1992). Social frameworks of memory. Lewis Coser, (Der.), içinde, *On collective memory* (s. 37- 45). Chicago, IL: The University of Chicago Press.
15. Harvey, D. (2015). Sermayenin mekânları. (B. Kıcı, D. Koç, K. Tanrıyar ve S. Yüksel, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

16. İlgar, E. (2008). Kent kimliği ve kentsel değişimin kent kimliği boyutu: Eskişehir örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
17. İnce, C. (2019). Spatial concentration of syrian immigrants in spatial dynamics and ethnocultural context. *Mukaddime*, 10 (2), 561-581.
18. Jenkins, R. (2008). *Social identity*. New York: Routledge.
19. Kaypak, Ş. (2010). Antakya'nın kent kimliği açısından irdelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (14), 373-392.
20. Keleş, R. (1998). *Kentbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
21. Kiper, P. (2004). Küreselleşme sürecinde kentlerimize giren yeni tüketim mekânları ve yitirilen kent kimlikleri. *Planlama Dergisi*, 4, 14-18.
22. Kurtuluş, H. (2005). İstanbul'da kentsel ayrışma. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
23. Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Oxford, UK: Blackwell Publishing.
24. Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
25. Lynch, K. (1984). *Good city form*. Cambridge: The MIT Press.
26. Lynch, K. (2021). *Kent imgesi*. (İ. Başaran, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
27. Nora, P. (2006). *Hafıza mekânları*. (M. E. Özcan, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
28. Oğurlu, I. (2014). Çevre- kent imajı- kent kimliği- kent kültürü etkileşimlerine bir bakış. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 13 (26), 275.
29. Oktay, D. (2011). Kent kimliğine bütüncül bir bakış. *İdealkent*, 2 (3), 8-19.
30. Özerk, G. B. ve Yüksekli, B. A. (2011). Küresel kent, kentsel markalaşma ve yok-mekân ilişkileri. *İdealkent*, 2 (3), 82-93.
31. Solak, S. G. (2014). *Mekân-kimlik etkileşimi ve kentsel mekânda tezahürleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
32. Solak, S. G. (2017). *Mekân-kimlik etkileşimi: kavramsal ve kuramsal bir bakış*. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 13-37.
33. Şahin, N. (2010). *Kent kimliği değişim sürecinin Kayseri kenti örneğinde irdelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
34. Tekeli, İ. (1991). Bir kentin kimliği üzerine düşünceler. *Kent Planlaması Konaşmaları*, 79-89.
35. Tekeli, İ. (2011). *Kent, kentli hakları, kentleşme ve kentsel dönüşüm*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

36. Topçu, K. (2011). Kent kimliği üzerine bir araştırma: Konya örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8 (2), 1048-1072.
37. Turgut, H., Özalp, A. Y. ve Erdoğan, A. (2012). Artvin ilinde doğal çevrenin kent kimliğine etkileri. *SDÜ Orman Fakültesi Dergisi*, 13, 172-180.
38. Türkiye İstatistik Kurumu, (2021, Aralık) Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları. Erişim: 30 Mayıs 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500>
39. Tümtaş, M. S. ve Ergun, C. (2016). Göçün toplumsal ve mekânsal yapı üzerindeki etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (4), 1347-1359.
40. Ulu, A. ve Karakoç, İ. (2004). Kentsel değişimin kent kimliğine etkisi. *Planlama Dergisi*, 3 (29), 59-66.
41. Urry, J. (2009). Turist bakışı. (E. Tataroğlu ve İ. Yıldız, Çev.). Ankara: BilgeSu Yayınları.
42. Wacquant, L. (2015). Kent paryaları (M. Doğan, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
43. Wirth, L. (2002). Bir yaşam biçimi olarak kentleşme. Bülent Duru ve Ayten Alkan (Der.), içinde, 20. yüzyıl kenti (s. 77- 106). Ankara: İmge Kitabevi.
44. Yurdadön Aslan, P., Özkır, D. ve Ofloğlu, Y. (2016). Bursa kent belleği ve kimliğinin inşasında anıt ağaçların rolü. *İdealkent*, 19 (7). 800-829.

15. Bölüm

Çin Kültür Devrimi Propagandasında Halk Kurtuluş Ordusu

Tuğba BAYTİMUR¹

GİRİŞ

1966 yılında başlayan Çin Kültür Devrimi (ÇKD), Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) lideri Mao Zedong'un öğrencileri, işçileri ve köylüleri kendi partisinin yerel yetkililerine saldırmaya çağırması bakımından alışılmadık bir toplumsal hareketi ifade etmektedir. ÇHC'nin kuruluşundan yıllar sonra, Çin Komünist Partisi (ÇKP) gücünün zirvesine ulaşmış, her okul, işyeri ve köy bir parti şubesi etrafında örgütlenmiş ve yerel parti sekreterinin otoritesi neredeyse sorgulanamaz hale gelmiştir. Mao'nun çağırdığı isyancı hareketin çok az resmi örgütlenmesi olmuş ve deneyimsiz gençler tarafından yönetilmiştir. Buna karşılık devrim, altı ay içerisinde Mao'nun desteğiyle parti örgütünün otoritesini tamamen sarsmış ve genç isyancılar ülke çapındaki okullarda ve işyerlerindeki parti komitelerinden iktidarı ele geçirdiklerini ilan etmiştir (Andreas, 2007, s. 438). Bu aşamada ÇHC'nin askeri gücü Halk Kurtuluş Ordusu'nun (HKO) ÇKD'ye yönelik tutumu, devrimin başarısında doğrudan etki oluşturmuştur. Savunma Bakanı ve Mao'nun olası halefi olarak ön plana çıkan Lin Piao, ÇKD liderleri arasında yer almış ve HKO, ÇKD sürecinde yoğun bir ideolojik propagandaya maruz kalmıştır. ÇKD'nin HKO'ya yönelik propagandasında posterlerden etkin bir şekilde yararlanılmış ve hazırlanan propaganda posterleri üzerinden HKO devrimin amaçları doğrultusunda etki altına alınmaya çalışılmıştır.

HKO'yu konu alan pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda:

- Liu (1979), "Dörtlü Çete" ve HKO'yu;
- Godwin (1987), HKO'da değişen doktrin, strateji ve operasyon kavramlarını;
- Johnston (1987), HKO ve ÇKP'yi;
- Lin (1992), Cheung (2012), HKO ve modernizasyonu;
- Segal vd. (1992), HKO'da kadınların rolünü;
- Ji (2006), Çin parti siyasetinde kilit bir ilgi grubu olarak HKO'yu;
- Wortzel (2008), HKO ve uzay savaşını;
- Horta (2012), HKO donanma doktrini ve kuvvet yapısında değişiklikleri;
- Guinness (2015), HKO'nun sivil akademik kurumlarla etkileşimini;
- Li (2015), HKO ve Çin'in Güneydoğu Asya'daki akıllı güç ikilemini;
- Char ve Bitzinger (2016), 18. Parti Kongresi'nden itibaren HKO'nun yeniden şekillenmesini;
- Guinness ve Mastro (2016), olasılıklar, zorluklar ve fırsatlar bağlamında HKO'yu;
- Chen (2017), HKO'nun Sovyet tehdidi altında doktrin gelişimini;
- Boutin (2018), HKO ve savunma-sanayi gelişimini;
- Kamo (2018), Çin Halk Kongresi'nde HKO'yu;
- Gill ve Ni (2019), HKO roket gücünü incelemiştir.

ÇKD ve HKO üzerine de bazı çalışmalar yapılmıştır (Gittings, 1966; Domes, 1968; McCubbin, 2007). Buna karşılık ÇKD sürecinde HKO'ya yönelik propaganda konusunda akademik çalışmalarda bir boşluğun olduğu ortaya çıkarılmıştır. Çalışmada ÇKD sürecinde HKO'yu konu alan propaganda posterleri incelenerek, ÇKD sürecinde HKO'ya yönelik propagandaya ışık tutulmasına ve böylece konuya ilişki alandaki boşluğun giderilmesine çalışılmıştır. ÇKD sürecinde HKO'ya yönelik hangi propaganda mesajlarının verildiğinin ve HKO'ya yönelik uygulanan propaganda üzerinden HKO'nun ne yönde hareket etmesine çalışıldığına ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada ÇKD döneminde HKO'yu konu alan propaganda posterleri göstergebilimsel açıdan analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular üzerinden aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- ÇKD döneminde hazırlanan propaganda posterlerinde HKO nasıl sunulmuştur?
- ÇKD döneminde hazırlanan propaganda posterlerinde HKO'ya yönelik hangi mitler inşa edilmiştir?
- ÇKD döneminde hazırlanan propaganda posterlerinde HKO askerlerinin ve ÇHC halkının hangi eylemlerde bulunması teşvik edilmiştir?

Çalışma kapsamında HKO'yu konu alan toplam 168 postere ulaşılmıştır (PLA, 2022). Çalışmada konuya ilişkin ulaşılan posterler, doğrudan HKO'ya odaklanması, ÇKD sürecinde yayınlanması, tarihi ve kimin ya da kimlerin tarafından hazırlandığı belli olması, propaganda amacı taşıması gibi belirleyiciler üzerinden amaçlı örneklem metodu kullanılarak incelenmiş ve konuyu doğrudan yansıtan 10 propaganda posterini çalışmanın örnekleme olarak belirlenmiştir. Çalışmanın örnekleme olarak belirlenen 10 propaganda posterine ilişkin bilgiler, Amsterdam'da bulunan Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nden elde edilmiştir. Çalışmadaki propaganda posterleri, Britanyalı dil felsefecisi John Langshaw Austin (1911-1960) tarafından geliştirilen Söz Eylem Kuramı üzerinden incelenmiştir. Göstergeler üzerinden verilmek istenen mesajın dışında mesajın hedef kitlesi üzerindeki etkisini de ortaya çıkarması nedeniyle propaganda posterlerinin Austin'in Söz Eylem Kuramı üzerinden analiz edilmesi kararlaştırılmıştır. Austin'in Söz Eylem Kuramı'nda düzsöz, edimsöz ve etkisöz olmak üzere üç boyut bulunmaktadır (Kissine, 2008, s. 1189). Kısaca açıklamak gerekirse: düzsöz boyut, göstergelerin kullanımı; edimsöz boyut, göstergeler üzerinden ortaya konulan amacı ve etkisöz boyut göstergeler üzerinden karşı tarafta oluşturulan etkiyi ifade etmektedir. Çalışmada propaganda posterleri sırasıyla düzsöz, edimsöz ve etkisöz boyut üzerinden incelenerek, ÇKD propagandasının HKO'ya yönelik vermek istediği mesajların ortaya konulmasına çalışılmıştır.

Çalışma, ÇKD propagandasında HKO'nun sunumunu yansıtmaması bakımından önem taşımaktadır. Bu açıdan çalışmanın, Çin üzerine siyaset, askeri tarih ve propaganda alanında çalışan araştırmacıların yararlanabilecekleri bir kaynak olması amaçlanmıştır.

Çin Kültür Devrimi'nde Propaganda Süreci

1949 yılında ÇHC kurulmuş ve ÇKP, Çin Milliyetçi Partisi'ne (ÇMP) karşı Çin İç Savaşı'nı kazanmayı başarmıştır. ÇHC lideri Mao, Çin'in siyasi yönünü Sovyetler Birliği'ne çevirmiş ve dönemin Sovyetler Birliği lideri Joseph Stalin ile dostane bir politikaya yönelmiştir. Stalin iktidarı döneminde ÇHC ve Sovyetler Birliği, Batı Blok'una karşı birlik içerisinde olmuştur. Buna karşılık Stalin'in ölümü ve Sovyetler Birliği liderliğine Nikita Kruşçev'in gelmesi zaman içerisinde ÇHC ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin olumsuz yönde etkilenmesine yol açmıştır. Kruşçev'in Stalin dönemi uygulamalarına karşı eleştirileri ve Sovyetler Birliği'ni Batı ile yumuşama dönemine sokması, ÇHC tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş ve Sovyetler Birliği'nin Stalin sonrası bu uygulamaları Sovyet Revizyonizmi olarak adlandırılmıştır. Mao, Sovyetler Birliği'ndeki politik değişimin ÇHC'ye de etki etmesini önlemek amacıyla ÇKD'yi başlatmıştır. 1966-1976 yılları arasında gerçekleşen devrim, daha saf bir komünizm biçimini sürdürmeye yönelik kampanyalardan birini oluşturmuştur (Zhang, 2017, s. 643). Buna karşılık devrim, Mao'nun kişilik kültürünü ön plana çıkarmış, ülkede de karmaşa ortamına yol açmıştır.

Mao, Çin toplumunu sınıfsız bir topluma dönüştürmek istemiş, ancak 1960'lı yılların ortalarında, *Büyük İleri Atlım'ın* (大跃进 - ÇKP tarafından yönetilen ekonomik ve sosyal bir kampanya) başarısızlığından sonra, partideki bazı kişiler Mao'nun amaçlarının ve yöntemlerinin modern bir devlet için uygun olmadığını düşünmüştür. Bu "sağcı" üyeler, profesyonel yöneticiler ve memurlar tarafından yönetilen planlı ekonomik kalkınmayı istemiştir. Mao, bunu hem kendi gücüne hem de görüşlerine yönelik sürekli bir tehdit olarak görmüş ve muhalefetini ortadan kaldırmak için HKO'yu seçmiştir. HKO'nun lideri Lin, rütbeleri ve nişanları ortadan kaldırmış ve *Küçük Kırmızı Kitap* olarak adlandırılan *Başkan Mao'dan Seçme Sözler* (毛主席语录) kitabını düzenlemiştir. Mao, kendi merkezli bir "kişilik kültür" örgütlemiş ve eğitim sistemi, özellikle kırsal alanlardaki gençlerin beyinlerini fikirleriyle aşmıştır. Bu gençler kısa sürede toplumu gericilerden, yerleşik bürokratlardan ve profesyonellerden temizleyecek olan *Kızıl Muhafız* (KM) (红卫兵) guruplarının çekirdeği haline gelmiştir

(Lester, 2005, s. 99-100). KM, devrime doğrudan katılarak, devrimin propaganda sürecinde aktif rol oynamıştır.

ÇKD sırasında çeşitli propaganda faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Özellikle Devrim sırasında hazırlanan posterler, devrimin ideolojik söylemlerinin ÇHC halkına aktarılmasını önemli bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Diğer yandan çeşitli sloganlar kullanılarak devrimin amaçlarının ortaya konulmasına çalışılmıştır. Devrim sürecinde Mao'nun kişilik kültü propagandası da gerçekleştirilmiş, bu aşamada ÇHC halkının Küçük Kırmızı Kitap'ı okuması teşvik edilmiş ve Mao'nun görselleri ön plana çıkarılmıştır. Diğer yandan *Denizlere Yelken Açmak Dümenciye Bağlıdır* (大海航行靠舵手) ve *Doğu Kızıldır* (东方红) şarkıları da devrim sırasında popüler şarkılar olmuştur. 1976 yılında Mao'nun ölümüyle ÇKD sona ermiş, Deng Xiaoping kısa süre sonra iktidara gelmiştir. ÇKD'nin ardından, “Dörtlü Çete” olarak adlandırılan devrimin başlıca liderleri cezalandırılmıştır (Zhang ve Schwartz, 1997, s. 202). Xiaoping döneminde ÇHC, farklı bir siyasi politikaya yönelmiştir.

Çin Kültür Devrimi'nde Halk Kurtuluş Ordusu'nun Rolü

ÇKD sürecinde öğrenciler KM tugayları halinde örgütlenmiş ve Mao'yu sıkı bir şekilde desteklemiştir. Öğrenciler, *Dört Eski* (四旧) olarak adlandırılan eski adetleri, eski alışkanlıkları, eski kültürü ve eski düşünceyi yok etmeye çağırılmıştır. KM'ler, “eski” binaları ve “geleneksel” tapınakları yıkıp sanat eserlerine el koymuş ve okullar kapatılmıştır. Öğrenciler, “burjuva” suçları nedeniyle öğretmenlere, fabrika yöneticilerine, parti üyelerine ve hatta ebeveynlerine saldırmaya teşvik edilmiştir. Bu saldırılar başlangıçta sözlü olmuş, ancak bazı durumlarda fiili fiziksel şiddete dönüşmüştür. Mao'ya giderek daha fazla saygı gösterilirken, Çin kültürü ve onun medenileştirici temelleri kökünden sökülüştür (Powell ve Wong, 1997, s. 781). Diğer yandan ÇKD, ülke çapında bir iç savaşa dönüşme tehdidindeki bir dizi silahlı çatışmaya yol açmış ve Maoçu KM'ler de kendi aralarında savaşmaya başlamıştır (Singh, 1968, s. 332). ÇKD'nin başlatılmasına ve halk hareketinin gelişimine izin verilmesinin yanında HKO uzun süre müdahalede bulunmamıştır. İlk aşamada, birlikler, fiili darbelere uğrayan rakip sağcı ve isyancı grupları ayırmak için yalnızca ara sıra müdahalede bulunmuş; askerler silahsız olmuş, bu nedenle rakiplerinden daha fazla zayıf vermiştir. Üretim veya nakliye düzensiz olduğunda, ordu birlikleri onu çalıştırmak için gelmiş ve sabotajı önlemek için kilit tesisler korunmuştur (Robinson, 1968, s. 220). HKO'nun devrimin başında etkin olarak ön plana çıkarılmaması, ÇHC'de kargaşa ortamının bir süre devam etmesine yol açmıştır.

1966 yılından 1969 yılına kadar ÇKD şiddetle gelişmiştir. İnsanlar cezaevinde kötü muameleden hayatını kaybetmiş, bazıları da intihar etmiş ve bazıları dövülerek öldürülmüştür. Hükümet daha sonra tüm nedenlerden en az 35.000 kişinin öldüğünü kabul etmiştir. Kızıl Muhafızlar kısa süre sonra birçok hiziplere ayrılmış ve ölümcül çatışmalar meydana gelmiştir. Mao, tehlikenin farkına varmış ve Kızıl Muhafızlara verdiği desteği geri çekmiştir. 1968 yılında da Mao, HKO'ya düzeni yeniden kurma yetkisi vermiştir. Kızıl Muhafızların çoğu üyesi “yeniden eğitim” için kırsal alanlara gönderilmiştir. Lin'in önderliğinde HKO ülkede kontrolünden sorumlu olmuştur. Mao, askeri bir devralmadan korkmaya başlamış ve daha sonra HKO'yu muhaliflerinden temizlemiş ve böylece partinin radikal, sol kanat unsurlarını engellemiştir (Lester, 2005, s. 100). HKO aynı zamanda partinin propaganda çalışmalarında da birçok işlevi üstlenmiş ve ekonomik alanda partinin eski denetleyici rolünün en azından bir kısmını yerine getirmiştir (Neuhauser, 1968, s. 467). Bu nedenle ÇKD, HKO'yu doğrudan etkisi altına almıştır.

Analiz ve Bulgular

Çalışmanın bu kısmında Çin Kültür Devrimi'nde HKO'yu konu alan on poster göstergebilimsel açıdan analiz edilmiştir.

Çalışmadaki birinci poster, 1969 yılında Nanjing'deki Hava Kuvvetleri Kızıl Kartal Kolordusu (南京部队空军红鹰) tarafından hazırlanmıştır. Posterde *Çin Halk Kurtuluş Ordusu, Mao Zedong Düşünce Üniversitesi'dir* (中国人民解放军是毛泽东思想大学校) yazısı bulunmaktadır. Posterde ellerinde Küçük Kırmızı Kitap'ları tutan HKO askerleri ve askerlerin çevresinde kızıl bayraklar yer almaktadır. Posterin arka planında da devasa boyutta gülümsemekte olan bir Mao görseli bulunmaktadır.

Görsel 1: Birinci Poster (IISG, 1969)

Düzsöz boyutu açısından posterde yer alan askerler HKO'nun metonimi olarak kullanılmakta, kızıl bayraklar ise Komünizm ideolojisini simgelemektedir. Posterin arka planında yer alan devasa boyuttaki Mao görseli de Mao'nun kişilik kültü propagandasını yansıtmaktadır. Posterdeki Küçük Kırmızı Kitap'lar Mao'nun düşüncelerini temsil etmektedir. Edimsöz boyutunda ele alındığında posterde askerlerin elinde tuttuğu Küçük Kırmızı Kitap, HKO'nun Mao'nun fikirlerini benimsediği mesajını veren bir sinekdoş olarak ön plana çıkarılmaktadır. Diğer yandan kızıl bayrak üzerinden de HKO'nun Komünizm ideolojisini savunduğu algısı da oluşturulmaktadır. Posterdeki yazılı göstergeler üzerinden de HKO'nun doğrudan Mao'nun düşüncelerinin benimsetildiği bir yer olduğu mesajı verilmektedir. Etkisöz boyutu açısından posterde HKO askerlerinin Küçük Kırmızı Kitap'ı okuduğu ve Komünizm ideolojisini savunduğu miti inşa edilmektedir. İnşa edilen bu mit üzerinden ÇKD kapsamında, Mao'nun fikirlerini benimseyen ve Komünizm ideolojisini savunana askerler HKO içerisinde idealize edilen askerler olarak sunulmaktadır. Bu şekilde ÇKD propagandasında HKO askerlerinin Mao'nun kişilik kültürünü ve ülkedeki komünist rejimi korumasına çalışılmaktadır.

Tablo 1: Birinci Poster

Düzsöz Boyutu	Mao, HKO askeri ve kızıl bayrak
Edimsöz Boyutu	HKO'nun Mao'nun fikirlerini benimsemesi
Etkisöz Boyutu	HKO askerlerinin Mao'nun kişilik kültürünü ve ülkedeki komünist rejimi korumasına çalışılması

Çalışmadaki ikinci poster, 1971 yılında İşçi-Köylü-Asker Sanat Oluşturma Çalışma Grubu (本社工农兵美术创作学习小组) tarafından hazırlanmıştır. Posterde *Sanayi Daqing*¹'den, *tarım Dazhai*²'den ve tüm ülke Halk Kurtuluş Ordusu'ndan öğrenilir (工业学大庆农业学大寨全国学人民解放军) yazısı bulunmaktadır. Posterde sırasıyla gülümsemekte olan ve ellerinde Küçük Kırmızı Kitap taşıyan bir işçi, bir HKO askeri ve bir köylüye yer verilmektedir. Her üçünün arkasında da sıralı duran insanlar ve kıvıll bayraklar resmedilmektedir. Posterde yer alan işçinin arka planında da bir fabrika görseli, posterde yer alan köylünün arka planında ise tepe görselleri bulunmaktadır.

Görsel 2: İkinci Poster (IISG, 1971a)

Düzsöz boyutunda posterde yer alan işçi ÇHC'deki işçilerin, asker HKO'nun, köylü ÇHC'deki köylülerin, posterin arka planındaki halk ÇHC halkının, fabrika görseli ÇHC'deki sanayinin ve tarlalar ise ÇHC'deki tarımın metonimi olarak kullanılmaktadır. Posterdeki kıvıll bayraklar Komünizm ideolojisini simgelerken, Küçük Kırmızı Kitaplar Mao'nun düşüncelerini temsil etmektedir. Edimsöz boyutu üzerinden incelendiğinde posterde işçi, asker ve köylü tarafından tutulan Küçük Kırmızı Kitap, Mao'nun düşüncelerinin ÇHC'deki işçi sınıfı, HKO ve köylü sınıfı tarafından benimsediğini aktaran sinekdoş olarak kullanılmaktadır.

¹ *Sanayiye Daqing'den Öğrenin* (工业学大庆), ÇKD sırasında insanlara şehri endüstriyel üretim için bir örnek olarak değerlendirmelerini belirten bir slogandır.

² *Tarımı Dazhai'den Öğrenin* (农业学大寨), Çin'in dört bir yanından köylüleri, Dazhai köyü Shanxi'deki çiftçilerin örneğini takip etmeye teşvik eden bir kampanyadır. ÇKD'nin çöküşüne kadar geçen yıllarda, ülkenin dört bir yanından çiftçiler Dazhai'yi ziyaret etmek için organize edilmiştir.

Ayrıca işçi, asker ve köylü görsellerinin gülümseyen bir şekilde yan yana resmedilmesiyle ÇHC’de HKO’nun işçi ve köylüler ile birlikte olduğu mesajı verilmektedir. Diğer yandan posterdeki askerin arkasında yer alan fabrika ve tarla görselleri üzerinden de HKO’nun ÇHC’deki sanayi ve tarımın koruyucusu olduğu algı oluşturulmakta, bu şekilde poster üzerinden HKO güvenlik metaforu olarak sunulmaktadır. Posterdeki yazılı göstergeler üzerinden de HKO’nun ÇHC halkı için eğitim görevi üstlendiği mesajı verilmektedir. Etkisöz boyutunda posterde ÇHC’deki işçi ve köylülerin, HKO’yla birlikte hareket etmekten mutlu olduğuna yönelik mit inşa edilmektedir. Böylece posterde ÇKD propagandası, ÇHC’deki işçi ve köylülerin HKO’yla birlikte hareket etmesini teşvik etmeye çalışmaktadır.

Tablo 2: İkinci Poster

Düzsöz Boyutu	Mao, HKO askeri, işçi, köylü, kızıl bayrak ve Küçük Kırmızı Kitap
Edimsöz Boyutu	HKO’nun ÇHC’deki işçi ve köylülerle ortak hareket etmesi
Etkisöz Boyutu	ÇHC’deki işçi ve köylülerin HKO’yla birlikte hareket etmesinin teşvik edilmesine çalışılması

Çalışmadaki üçüncü poster, 1971 yılında Jilin Eyaleti Film Dağıtım Şirketi Devrimci Komitesi (吉林省电影发行公司革委会) tarafından hazırlanmıştır. Posterde *Başkan Mao'nun devrimci çizgisinde muzaffer ilerleme* (沿着毛主席革命路线胜利前进) yazısı bulunmaktadır. Posterde büyük boyuta Mao ve Mao’nun yanında elinde Küçük Kırmızı Kitap tutan ve Mao’dan görece daha küçük boyutta Lin Piao resmedilmektedir. Posterin arka planında ise HKO askerleri ve kızıl bayraklar yer almaktadır.

Görsel 3: Üçüncü Poster (IISG, 1971b)

Düzsöz boyutu açısından posterde devasa boyutta gösterilen Mao görseliyle Mao'nun kişilik kültü propagandası yapılmaktadır. Posterin arka planındaki askerler HKO'nun, Lin ise HKO yönetiminin metonimi olarak kullanılmakta, kırmızı bayraklar da Komünizm ideolojisini simgelemektedir. Edimsöz boyutunda ele alındığında posterde Lin'in görselinin Mao'ya göre daha küçük gösterilmesi, Mao'nun ÇHC'deki nüfuzunun Lin'den daha fazla olduğunu yansıtmaktadır. Ayrıca Lin'in elinde tuttuğu Küçük Kırmızı Kitap, Lin'in Mao'nun fikirlerini benimsediğini ifade eden sinekdoş olarak ön plana çıkarılmaktadır. Posterdeki askerlerin kızıl bayraklar taşıması, HKO'nun Komünizm ideolojisini savunduğu mesajını vermektedir. Posterdeki yazılı göstergeler üzerinden de HKO'nun devrime bağlı olduğu ileri sürülmektedir. Etkisöz boyutu açısından posterde HKO askerlerinin Mao'ya, Komünizm ideolojisine ve devrime sadık hareket ettiğine yönelik mit inşa edilmektedir. Bu şekilde ÇKD propagandası HKO askerlerinin Mao'nun liderliğinde hareket eden ve devrimi koruyan askerler olmasına çalışılmaktadır.

Tablo 3: Üçüncü Poster

Düzsöz Boyutu	Mao, Lin, HKO askeri, kızıl bayrak ve Küçük Kırmızı Kitap
Edimsöz Boyutu	Savunma Bakanı Lin'in ve HKO'nun Mao'nun fikirlerini benimsemesi
Etkisöz Boyutu	HKO askerlerinin Mao'nun liderliğinde hareket eden ve devrimi koruyan askerler olmasına çalışılması

Çalışmadaki dördüncü poster, 1973 yılında 4800 Birim Boş Zaman Sanat Oluşturma Grubu (四八 00 部队业余美术创作组) tarafından hazırlanmıştır. Posterde *Milletin güzel dağlarından ve nehirlerinden bir karış taviz vermeyiz* (祖国的好山河寸土不让) yazısı bulunmaktadır. Posterde yapraklardan kamuflej içerisinde HKO askerleri resmedilmektedir. Posterdeki askerlerin arkasında silahlı bir kadın ve bir erkek sivil bulunmakta, diğer yandan askerlerden birisi bir müzik aleti çalarken bir diğeri de Küçük Kırmızı Kitap'ı tutmaktadır. Posterin arka planında da dağlara yer verilmektedir.

Görsel 4: Dördüncü Poster (IISG, 1973a)

Düzsöz boyutunda posterdeki askerler HKO'nun, siviller ise ÇHC halkının metonimi olarak kullanılmaktadır. Posterdeki müzik aleti mutluluğu, Küçük Kırmızı Kitap da Mao'nun düşüncelerini temsil etmektedir. Edimsöz boyutu üzerinden incelendiğinde posterde bir askerın müzik aleti çalması üzerinden HKO askerlerinin zorlu şartlarda görevlerini severek yaptığı algısı oluşturulmaktadır. Askerlerden birinin elinde yer alan Küçük Kırmızı Kitap da HKO'nun Mao'nun düşüncelerini benimsediğini yansıtan sinekdoş olarak kullanılmaktadır. Posterdeki askerlerin, sivillerin önünde resmedilmeleri üzerinden HKO'nun ÇHC'deki sivillerin koruyucusu olduğu mesajı verilmektedir. Posterdeki yazılı göstergeler üzerinden de HKO'nun ülke savunması konusunda kararlılığına vurgu yapılmaktadır. Etkisöz boyutunda posterde HKO askerlerinin görevlerini severek yaptıklarına yönelik mit inşa edilmektedir. İnşa edilen propaganda miti üzerinden zorlu şartlarda görevlerini severek yapan askerler, HKO içerisinde idealize edilen askerler olarak sunulmaktadır. Bu şekilde ÇKD propagandası, HKO askerlerinin ülke savunmasını kararlı bir şekilde sürdürmelerini teşvik etmeye çalışmaktadır.

Tablo 4: Dördüncü Poster

Düzsöz Boyutu	HKO askeri, sivil, müzik aleti ve Küçük Kırmızı Kitap
Edimsöz Boyutu	HKO'nun zorlu şartlarda görevlerini severek yapması
Etkisöz Boyutu	HKO askerlerinin ülke savunmasını kararlı bir şekilde sürdürmelerinin teşvik edilmeye çalışılması

Çalışmadaki beşinci poster, 1973 yılında Liu Di ve Zhang Guanzhe tarafından hazırlanmıştır. Posterde *Sınır bölgelerinde bahar renkleri* (边疆春色) yazısı bulunmaktadır. Posterde biri kadın üç HKO askeri bir halının etrafında sivillerle birlikte resmedilmektedir. Posterde sivil halk neşeli bir şekilde yansıtılmakta ve bir sivil sıcak bir içecek ikram etmektedir. Sivil halktan bazıları Küçük Kırmızı Kitap'ı tutmaktadır.

Görsel 5: Beşinci Poster (IISG, 1973b)

Düzsöz boyutu açısından posterde yer alan askerler HKO'nun, siviller ise ÇHC halkının metonimi olarak kullanılmaktadır. Posterdeki Küçük Kırmızı Kitap Mao'nun düşüncelerini temsil etmektedir. Edimsöz boyutunda ele alındığında posterde sivil halkın ikram da bulunması, ÇHC halkının HKO askerlerine yönelik misafirperverliğini yansıtmaktadır. Sivil halkın elindeki Küçük Kırmızı Kitap da ÇHC halkının Mao'nun düşüncelerini benimsediğine yönelik sinekdoş olarak kullanılmaktadır. Posterde resmedilen kişilerin mutlu olarak yansıtılmaları, ÇHC halkının HKO'ya sevgi duyduğuna yönelik mesaj vermektedir. Etkisöz boyutu açısından posterde ÇHC halkının, HKO askerlerine sıcak davrandığına yönelik mit meydana getirilmektedir. Böylece ÇKD propagandası, ÇHC halkının HKO'ya misafirperver davranmasını teşvik etmeye çalışmaktadır.

Tablo 5: Beşinci Poster

Düzsöz Boyutu	HKO askeri, sivil ve Küçük Kırmızı Kitap
Edimsöz Boyutu	HKO'nun ÇHC halkı ile bir arada olması
Etkisöz Boyutu	ÇHC halkının HKO'ya misafirperver davranmasının teşvik edilmeye çalışılması

Çalışmadaki altıncı poster, 1973 yılında Qin Dahu tarafından hazırlanmıştır. Posterde *Orduya katılmak bir onurdur* (光荣参军) yazısı bulunmaktadır. Posterde kırsal bir alanda gülümsemekte olan bir gurup sivile yer verilmektedir. Posterde yer alan sivillerden ikisinin üstünde kırmızı çiçek taşıdığı ve kırmızı çiçek taşıyanlardan birisinin asker selamı verdiği resmedilmektedir.

Görsel 6: Altıncı Poster (IISG, 1973c)

Düzsöz boyutunda posterde yer alan siviller ÇHC halkının metonimi olarak kullanılmaktadır. Edimsöz boyutu üzerinden incelendiğinde posterdeki iki sivilin üstündeki kırmızı çiçekler, iki kişinin askere gittiğini yansıtan sinekdoş olarak ön plana çıkarılmaktadır. Posterdeki insanların gülümsemesi, ÇHC halkının HKO'ya katılmaktan mutlu olduğu mesajını vermektedir. Posterdeki yazılı göstergeler üzerinden de ÇHC halkının HKO'ya katılması teşvik edilmektedir. Etkisöz boyutunda posterde ÇHC halkının HKO'ya istekli olarak katıldığına yönelik mit inşa edilmektedir. İnşa edilen propaganda miti üzerinden ÇKD propagandası, ÇHC halkının HKO'ya istekli bir şekilde katılmasına çalışmaktadır.

Tablo 6: Altıncı Poster

Düzsöz Boyutu	Sivil ve kırmızı çiçek
Edimsöz Boyutu	ÇHC halkının HKO'da yer almaktan mutlu olması
Etkisöz Boyutu	ÇHC halkının HKO'ya istekli bir şekilde katılmasına çalışılması

Çalışmadaki yedinci poster, 1974 yılında Han Guangxu tarafından hazırlanmıştır. Posterde *Ordu ve halk bir aile gibidir* (军民一家亲) yazısı bulunmaktadır. Posterde bir HKO askerinin gülümseyerek, elinde oyuncak bir tüfek tutan küçük bir çocuğu saç tıraş ettiği resmedilmektedir.

Görsel 7: Yedinci Poster (IISG, 1974a)

Düzsöz boyutu açısından posterdeki asker HKO'nun, çocuk ise ÇHC halkının metonimi olarak kullanılmaktadır. Edimsöz boyutunda ele alındığında posterdeki askerin gülümseyerek çocuğu saç tıraş etmesi, HKO'nun ÇHC halkına yardım etmekten mutlu olduğu mesajını vermektedir. Çocuğun elindeki oyuncak tüfek üzerinden de çocuğun gelecekte HKO'da yer almak istediği algısı oluşturulmaktadır. Posterdeki yazılı göstergeler üzerinden de HKO ve ÇHC halkı arasında birlik mesajı verilmektedir. Etkisöz boyutu açısından posterde HKO askerlerinin ÇHC halkına sevecen yardım ettiği miti meydana getirilmektedir. Meydana getirilen mit üzerinden de ÇKD propagandası, HKO askerlerinin ÇHC halkına yardım etmesini teşvik etmeye çalışmaktadır.

Tablo 7: Yedinci Poster

Düzsöz Boyutu	HKO askeri ve çocuk
Edimsöz Boyutu	HKO'nun ÇHC halkına yardım etmesi
Etkisöz Boyutu	HKO askerlerinin ÇHC halkına yardım etmesinin teşvik edilmeye çalışılması

Çalışmadaki sekizinci poster, 1974 yılında Qin Dahu tarafından hazırlanmıştır. Posterde *Kırsal köylerde ayrılma niyeti olmadan kök salma* (扎根农村志不移) yazısı bulunmaktadır. Posterde üstündeki üniformasını çıkarmış ve elinde mısır bulunan bir HKO askerinin bir masanın etrafında gülümseyen sivillerle bir arada olduğu resmedilmektedir. Posterdeki sivillerden biri Küçük Kırmızı Kitap'ı tutmakta, bir diğeri de elma ikram etmektedir.

Görsel 8: Sekizinci Poster (IISG, 1974b)

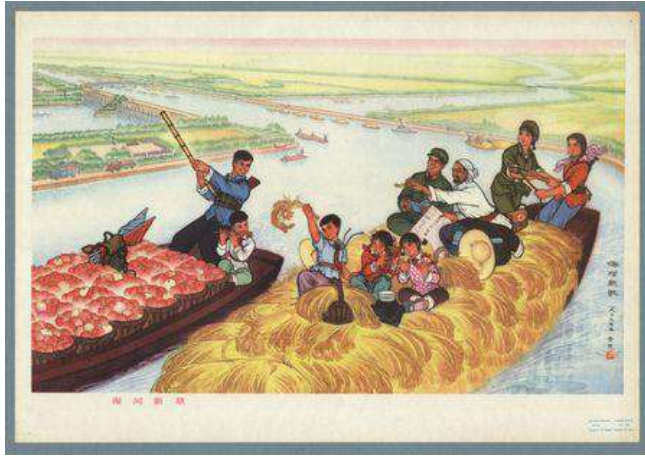
Düzsöz boyutunda posterde yer alan asker HKO'nun, siviller ise ÇHC'nin metonimi olarak kullanılmaktadır. Posterdeki Küçük Kırmızı Kitap, Mao'nun düşüncelerini temsil etmektedir. Edimsöz boyutu üzerinden incelendiğinde posterdeki askerin mısırı tutması, HKO'nun ÇHC halkına yardım ettiği, sivilin elma ikram etmesi üzerinden de ÇHC halkının HKO'ya karşı misafirperver olduğu mesajı verilmektedir. Posterde yer alan Küçük Kırmızı Kitap da ÇHC halkının Mao'nun düşüncelerini benimsediğini ifade eden sinekdoş olarak kullanılmaktadır. Posterdeki yazılı göstergeler üzerinden de HKO askerinin kırsal kesimde sivillerle bir arada olmaktan mutlu olduğu mesajı verilmektedir. Etkisöz boyutunda posterde HKO askerlerinin kırsal kesimde sivillerle bir arada bulunmak istediğine yönelik mit inşa edilmektedir. Böylece ÇKD propagandası

HKO askerlerinin kırsal kesimlerde ÇHC halkıyla buluşmasını teşvik etmeye çalışmaktadır.

Tablo 8: Sekizinci Poster

Düzsöz Boyutu	HKO askeri, sivil ve Küçük Kırmızı Kitap
Edimsöz Boyutu	ÇHC halkının HKO'ya misafirperver davranması
Etkisöz Boyutu	HKO askerlerinin kırsal kesimlerde ÇHC halkıyla buluşmasının teşvik edilmeye çalışılması

Çalışmadaki dokuzuncu poster, 1975 yılında Yan Guiming tarafından hazırlanmıştır. Posterde *Hai nehri üzerinde yeni şarkılar* (海河新歌) yazısı bulunmaktadır. Posterde birisi kadın iki HKO askerinin sivillerle birlikte bir kayıkta olduğu resmedilmektedir. Posterdeki erkek asker, bir sivilin yanında otururken kadın asker de bir diğer siville birlikte kayığın dümenini tutmaktadır. Kadın askerın yanında sağlık çantası bulunmaktadır. Asker ve sivillerin olduğu kayığın yanında başka bir kayık daha yer almaktadır. Posterin arka planında da tarlalar resmedilmektedir.

Görsel 9: Dokuzuncu Poster (IISG, 1975)

Düzsöz boyutu açısından posterdeki askerler HKO'nun, siviller ise ÇHC'nin metonimi olarak kullanılmaktadır. Edimsöz boyutunda ele alındığında posterdeki kadın askerın sivil ile birlikte dümeni tutması ve yanında sağlık çantasının bulunması üzerinden HKO'nun, ÇHC halkına yardımcı olduğu mesajı verilmektedir. Etkisöz boyutu açısından posterde ÇHC halkının, HKO askerleriyle ortak hareket etmekten memnun olduğuna yönelik mit meydana

getirilmektedir. Böylece ÇKD propagandası, ÇHC halkının HKO ile yakınlaşmasını sağlamaya çalışılmaktadır.

Tablo 9: Dokuzuncu Poster

Düzsöz Boyutu	HKO askeri ve sivil
Edimsöz Boyutu	HKO'nun ÇHC halkıyla iç içe olması
Etkisöz Boyutu	ÇHC halkının HKO ile yakınlaşmasının sağlanmaya çalışılması

Çalışmadaki onuncu poster, 1976 yılında Yao Erchang tarafından hazırlanmıştır. Posterde *Dazhai'den öğrenmek için birleşin ve mücadele edin, ülkenin görünümünü değiştirmeye yemin edin* (团结战斗学习大寨誓把山河面貌改) yazısı bulunmaktadır. Posterde bir HKO askeri ve bir sivil gülümseyerek sırtlarında tuttıkları bir sopayla bir ağırlık kaldırmaktadır. Posterin arka planında tepelere yer verilmektedir.

Görsel 10: Onuncu Poster (IISG, 1976)

Düzsöz boyutunda posterde asker HKO'nun, sivil ise ÇHC halkının metonimi olarak kullanılmaktadır. Edimsöz boyutu üzerinden incelendiğinde posterde asker ve sivilin beraber yük taşınması üzerinden HKO ve ÇHC arasında birlik mesajı verilmektedir. Etkisöz boyutunda posterde HKO ve ÇHC halkının beraber hareket etmekten mutlu olduklarına yönelik mit meydana getirilmektedir. Böylece ÇKD propagandası, HKO ve ÇHC halkının bir araya gelmesine çalışılmaktadır.

Tablo 10: Onuncu Poster

Düzsöz Boyutu	HKO askeri ve sivil
Edimsöz Boyutu	HKO'nun ÇHC halkıyla ortak hareket etmekten mutlu olması
Etkisöz Boyutu	HKO ve ÇHC halkının bir araya gelmesine çalışılması

SONUÇ

Çalışmada incelenen propaganda posterlerinde HKO, Mao'nun düşüncelerini benimseyen, Komünizm ideolojisini savunan ve ÇHC halkına yardım eden bir ordu olarak sunulmuştur. Bu süreçte propaganda posterleri üzerinden HKO askerlerinin Küçük Kırmızı Kitap'ı okuduğuna ve ÇHC halkıyla bir arada olmaktan mutlu olduğuna yönelik mitler inşa edilmiştir. ÇKD propagandası, HKO askerlerinin Mao'nun kişilik kültürünü koruması ve ÇHC halkıyla bir arada olmasını, ÇHC halkının da HKO askerlerine karşı misafirperver olması ve onlarla ortak hareket etmesini teşvik etmiştir. Bu açıdan çalışmada incelenen propaganda posterlerinde devrim sürecinde HKO'nun dışında ÇHC halkının da istenilen yönde hareket etmesinin sağlanmasına çalışıldığı ortaya çıkarılmıştır.

ÇKD propagandası, posterler üzerinden idealize ettiği HKO askerlerini sunarak, HKO'nun devrimin amaçları doğrultusunda hareket etmesine çalışmıştır. Bu aşamada HKO askerlerinin Mao'nun fikirlerini benimseyerek, Mao'ya ve devrime sadık kalmalarını amaçlamıştır. Propaganda posterlerinde sıklıkla HKO askerleri ile Küçük Kırmızı Kitap'a yer verilmesiyle ÇKD propagandasının ÇHC'deki mevcut rejimin ideolojisinin korunması amacıyla Küçük Kırmızı Kitap'ı Sovyet Revizyonizmi'ne karşı bir savunma aracı olarak kullanmaya çalıştığı ortaya çıkarılmıştır. Bu yolla Sovyet Revizyonizmi'nin ÇHC'de etkili olmasının ve Mao'nun Stalin yanlısı politikasına karşı muhalefetin meydana gelmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ÇKD propagandası, HKO askerlerinin ÇHC halkıyla iç içe olmasını teşvik ederek, HKO'ya empoze edilen Maoizm'in HKO üzerinden ÇHC halkına da aktarılmasını amaçlandığı ileri sürülebilmektedir. ÇHC halkı nezdinde HKO'ya yönelik olumlu bir algı meydana getirilerek de ÇHC halkının HKO'yu benimsemesine ve böylelikle HKO üzerinden ÇHC halkına Maoist düşüncelerin daha kolay bir şekilde aktarılmasına çalışıldığı belirtilebilmektedir.

Çalışmada ÇKD propagandasının, ÇHC'deki pek çok propaganda kampanyasında olduğu gibi etkileşimli talep (bandwagon effect) propagandasından yararlanarak HKO'yu etkisi altına almaya çalıştığı ortaya çıkarılmıştır. Bu aşamada ÇKD propagandasında HKO askerlerinin genelinin Mao yanlısı bir politika izlediği algısı oluşturularak, Mao karşıtlarının ve Sovyet Revizyonizmi'ne destek verenlerin fikirlerinin marjinalleştirilerek ortadan kaldırılmasına çalışılmıştır.

Sonuç olarak ÇKD sürecinde HKO'ya yönelik gerçekleştirilen propagandayla Mao'nun ordudaki nüfuzunun korunmasının yanında ordu içerisinde tek tip ideolojinin hâkim kılınmaya çalışıldığı ileri sürülebilmektedir. ÇKD sürecinde Maoizm temelli ideolojik propagandanın doğrudan Çin ordusunu etkisi altına aldığı ve gerçekleştirilen propaganda üzerinden ordunun devrim sürecine hizmet etmesine çalışıldığı belirtilebilmektedir. ÇKD propagandasıyla Çin ordusunun siyasallaştırıldığı ve Mao'nun kişilik kültürünün ordu içerisinde etkin kılındığı söylenebilmektedir. Her ne kadar Mao'nun ölümüyle birlikte ÇKD'nin son bulmasına karşılık propagandanın bu süreç zarfında on yıl devam ettiği düşünüldüğünde gerçekleştirilen propagandanın devrim sonrasında da ordu içerisinde uzun süreli bir etkisinin olduğu ileri sürülebilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Andreas, J. (2007). The structure of charismatic mobilization: A case study of rebellion during the Chinese Cultural Revolution. *American Sociological Review*, 72(3), 434-458.
2. Boutin, K. (2018). The business of defense: The People's Liberation Army and defense-industrial development in China. Ed. Richard A. Bitzinger, James Char. in *Reshaping the Chinese Military* (pp. 223-245). London: Routledge.
3. Char, J. ve Bitzinger, R. A. (2016). Reshaping the People's Liberation Army since the 18th Party Congress: Politics, policymaking, and professionalism. *Journal of Strategic Studies*, 39(5-6), 599-607.
4. Chen, L. (2017). Operational idealism: doctrine development of the Chinese People's Liberation Army under Soviet threat, 1969-1989. *Journal of Strategic Studies*, 40(5), 663-695.
5. Cheung, T. M. (2012). Modernizing the People's Liberation Army: aims and implications. Ed. Shaun Breslin. in *A Handbook of China's International Relations* (pp. 114-125). London: Routledge.
6. Domes, J. (1968). The Cultural Revolution and the army. *Asian Survey*, 8(5), 349-363.
7. Gill, B. ve Ni, A. (2019). The People's Liberation Army Rocket Force: reshaping China's approach to strategic deterrence. *Australian Journal of International Affairs*, 73(2), 160-180.
8. Gittings, J. (1966). The Chinese army's role in the cultural revolution. *Pacific Affairs*, 39(3/4), 269-289.
9. Godwin, P. H. (1987). Changing Concepts of Doctrine, Strategy and Operations in the Chinese People's Liberation Army 1978-87. *The China Quarterly*, 112, 572-590.
10. Gunness, K. A. (2015). Educating the officer corps: The Chinese people's liberation army and its interactions with civilian academic institutions. Ed. David M. Finkelstein, Kristen Gunness. in *Civil-military Relations in Today's China: Swimming in a New Sea* (pp. 205-219). New York: Routledge.
11. Gunness, K. ve Mastro, O. S. (2016). A Global People's Liberation Army: Possibilities, Challenges, and Opportunities. *Asia Policy*, (22), 131-156.
12. Horta, L. (2012). China Turns to the Sea: Changes in the People's Liberation Army Navy Doctrine and Force Structure. *Comparative Strategy*, 31(5), 393-402.

- 13.IISG (1969). Birinci Poster, 04 Mart 2022 tarihinde <https://iisg.amsterdam/en/detail?id=https%3A%2F%2Fiisg.amsterdam%2Fid%2Fitem%2F1071584> adresinden alınmıştır.
- 14.IISG (1971a). İkinci Poster, 04 Mart 2022 tarihinde <https://iisg.amsterdam/en/detail?id=https%3A%2F%2Fiisg.amsterdam%2Fid%2Fitem%2F1287193> adresinden alınmıştır.
- 15.IISG (1971b). Üçüncü Poster, 04 Mart 2022 tarihinde <https://iisg.amsterdam/en/detail?id=https%3A%2F%2Fiisg.amsterdam%2Fid%2Fitem%2F994339> adresinden alınmıştır.
- 16.IISG (1973a). Dördüncü Poster, 04 Mart 2022 tarihinde <https://iisg.amsterdam/en/detail?id=https%3A%2F%2Fiisg.amsterdam%2Fid%2Fitem%2F1056289> adresinden alınmıştır.
- 17.IISG (1973b). Beşinci Poster, 04 Mart 2022 tarihinde <https://iisg.amsterdam/en/detail?id=https%3A%2F%2Fiisg.amsterdam%2Fid%2Fitem%2F1031438> adresinden alınmıştır.
- 18.IISG (1973c). Altıncı Poster, 04 Mart 2022 tarihinde <https://iisg.amsterdam/en/detail?id=https%3A%2F%2Fiisg.amsterdam%2Fid%2Fitem%2F1099220> adresinden alınmıştır.
- 19.IISG (1974a). Yedinci Poster, 04 Mart 2022 tarihinde <https://iisg.amsterdam/en/detail?id=https%3A%2F%2Fiisg.amsterdam%2Fid%2Fitem%2F1035701> adresinden alınmıştır.
- 20.IISG (1974b). Sekizinci Poster, 04 Mart 2022 tarihinde <https://iisg.amsterdam/en/detail?id=https%3A%2F%2Fiisg.amsterdam%2Fid%2Fitem%2F1465030> adresinden alınmıştır.
- 21.IISG (1975). Dokuzuncu Poster, 04 Mart 2022 tarihinde <https://iisg.amsterdam/en/detail?id=https%3A%2F%2Fiisg.amsterdam%2Fid%2Fitem%2F1035993> adresinden alınmıştır.
- 22.IISG (1976). Onuncu Poster, 04 Mart 2022 tarihinde <https://iisg.amsterdam/en/detail?id=https%3A%2F%2Fiisg.amsterdam%2Fid%2Fitem%2F1093324> adresinden alınmıştır.
- 23.Ji, Y. (2006). The People's Liberation Army as a key interest group in Chinese party politics. Ed. Kjeld Erik Brødsgaard, Zheng Yongnian. in *The Chinese Communist Party in Reform* (pp. 69-86). London: Routledge.
- 24.Johnston, A. I. (1987). Party Rectification in the People's Liberation Army, 1983-87. *The China Quarterly*, 112, 591-630.
- 25.Kamo, T. (2018). Chinese People's Liberation Army in China's people's congresses: how the PLA utilizes people's congresses. *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 7(1), 35-49.

26. Kissine, M. (2008). Locutionary, illocutionary, perlocutionary. *Language and linguistics compass*, 2(6), 1189-1202.
27. Lester, D. (2005). Suicide and the Chinese cultural revolution. *Archives of suicide research*, 9(1), 99-104.
28. Lin, C. P. (1992). The extramilitary roles of the People's Liberation Army in modernization: limits of professionalization. *Security Studies*, 1(4), 659-689.
29. Liu, A. P. (1979). The "Gang of Four" and the Chinese People's Liberation Army. *Asian Survey*, 19(9), 817-837.
30. Li, M. (2015). The People's Liberation Army and China's smart power quandary in Southeast Asia. *Journal of Strategic Studies*, 38(3), 359-382.
31. McCubbin, A. (2007). The People's Liberation Army during the Cultural Revolution. *Sabretache*, 48(2), 29-32.
32. Neuhauser, C. (1968). The impact of the cultural revolution on the Chinese Communist Party machine. *Asian Survey*, 8(6), 465-488.
33. PLA (2022). Halk Kurtuluş Ordusu Posterleri, 04 Mart 2022 tarihinde <https://chineseposters.net/themes/pla> adresinden alınmıştır.
34. Powell, P. ve Wong, J. (1997). Propaganda posters from the Chinese cultural revolution. *The Historian*, 59(4), 777-794.
35. Robinson, J. (1968). The Cultural Revolution in China. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, 44(2), 214-227.
36. Segal, M. W., Li, X. ve Segal, D. R. (1992). The role of women in the Chinese People's Liberation Army. *Minerva*, 10(1), 48-55.
37. Singh, V. B. (1968). China's cultural revolution. *The Indian Journal of Political Science*, 29(4), 329-334.
38. Wortzel, L. M. (2008). The Chinese People's Liberation Army and Space Warfare. *Astropolitics*, 6(2), 112-137.
39. Zhang, T. ve Schwartz, B. (1997). Confucius and the Cultural Revolution: a study in collective memory. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 11(2), 189-212.
40. Zhang, W. (2017). No cultural revolution? Continuity and change in consumption patterns in contemporary China. *Journal of Consumer Culture*, 17(3), 639-658.

16. Bölüm

Kültürlerarası İletişim ve Kimliklerin Sosyal Ağlarda Yansıması: Üniversite Öğrencilerinin Bakış Açılarının İncelenmesi¹

Ufuk BAKAN²

¹ Kültürlerarası etkileşim açısından sosyal medyada kimliklerin sunumu başlıklı tez çalışmasından derlenmiştir

² Dr. Öğr. Üyesi Ufuk BAKAN, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, ufuk.bakan@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7302-9398

Bilgi ve iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler, kaynaklarının çeşitlenmesine, iletişim sürecinin hızlanmasına, verilerin ağ ortamına taşınmasına ve paylaşılmasına imkân sağlarken kullanıcılar arasında gerçekleşen etkileşim düzeyini de kökten dönüştürmüştür. Bu yaşanan gelişmeler ve değişimler, görsel-işitsel araçlar, verilerin iletişimi, dijital bilgi kaynakları, veri tabanları, ağlar gibi farklı araç, yöntem ve kavramları ön plana çıkarmaktadır (Kurbanoglu ve Akkoyunlu, 2001, s.81). Web teknolojisinin gelişim evreleri incelendiğinde Web 1.0, Web 2.0 ve Web 3.0 teknolojisi olarak sınıflandırılmaktadır. Web teknolojisinin ilk gelişim evresi 1990 yıllardan başlayarak internetin ilk on yılını içeren Web 1.0 teknolojisinin bulunuşuna kadar uzanmaktadır. Bu teknoloji ilk olarak 1989 Mart ayında Tim Berners-Lee tarafından CERN (Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire) Avrupa Nükleer Araştırma Merkezi'nde kullanıcıların yazı, resim, ses, film, animasyon gibi pek çok farklı yapıdaki verilere kompakt bir şekilde ulaşmasını sağlayan çoklu bir ortam sistemini olarak tasarlanmıştır (Güçdemir, 2010, s.24). Web 2.0 teknolojisi kullanıcılarına kendi çevrimiçi topluluklarını yaratabilecekleri, içerik hazırlayıp paylaşabilecekleri, sürekli gelişen, değişen bir ortamı işaret eden ve tüm bileşenleri kapsayan gelişmiş bir ortam sağlamaktadır (Murugesan, 2007, ss.34-41). Daha önceki Web 1.0 teknolojisinde web ortamı ziyaretçilerin bilgileri kopyaladığı statik web sayfalarından ibaretken Web 2.0 teknolojisiyle birlikte web ortamı bilgilerin yaratılmasına, paylaşılmasına imkân veren daha katılımcı ve interaktif bir alana dönüşmüştür. Bu yüzden Web 2.0 katılımcı web olarak da adlandırılmaktadır. Web 3.0, ise kullanıcıların bir ağ üzerinde bağlantı halinde olduğu, ağ deneyimini zenginleştirebilmek üzerine konuma özgü bilgi sağlayan, tarayıcının görece özerk olduğu ve semantik web'in inşa edildiği uygulamaların bütünü olarak kavramlaştırılmıştır (Yılmaz, 2021, s.347). Günlük yaşantımızın ayrılmaz bir parçası haline gelen ve sosyal medyanın en son şekli olan sosyal ağlar hem profesyonel hem de sosyal nedenlerle kullanılan web sitelerinin ortak bir adı olarak kullanılmaktadır. Günümüzde en bilinen sosyal ağlara Facebook, LinkedIn, Google+, Skype, FaceTime gibi web siteleri örnek olarak gösterilebilir. Sosyal ağlar internet ortamında kullanıcıların günlük yaşadıkları çeşitli olayları sanal ortama taşınmasına, ilgi çekici konuları tartışmasına imkân sağlayan web platformlardır. Bu ortamlarda kullanıcılar yalnızca metin tabanlı içerikleri paylaşmazlar ayrıca video, resim tabanlı içerikleri de paylaşabilmektedir. Araştırmalar, günümüz dijital teknolojilerin yaratıcı ekonomi dinamiklerini belirlediğini, gelecekte de ekonomilerin tümüyle dijitalleşme üzerinden ilerleyeceğini savunmaktadır (Üstündağ ve Akdenizli, 2021, s. 2729). Sosyal ağlar, ortak sosyo-kültürel geçmişe sahip olan, benzer ilgi alanlarına yönelen veya bir konu hakkında ortak bir düşünceye sahip kişilerin

sanal bir alanda buluşturarak düşüncelerini ifade edebilmesi için fırsat sunmaktadır.

Kimlik ve Sosyal Ağlar

Kimlik kavramının ön plana çıkması coğrafi keşifler sayesinde toplulukların farklı kültürlerle etkileşim haline geçmesi buna bağlı olarak benzerliklerin ve farklılıkların ön plana çıkmasıyla mümkün hale gelmiştir. Kimlik kavramı birçok tanıma sahip olmasına rağmen bu terimin çok boyutlu bir yapıya sahip olması ve yapılan tanımların ise kavramın bir yönüne önem vermesinden ötürü bir anlam karmaşası yaşanmaktadır. Kimlik, bireyin kendisini, davranışlarını, motivasyonlarını ve ilgilerini belirli bir ölçüde tutarlık göstermesinin yanı sıra diğerlerinden ayrı ve farklı bir varlık gibi algılamasını içeren bilişsel ve duygusal nitelikte bileşik bir yapıdan oluşmaktadır (Mussen, 1986, ss.13-21). Kimlik kavramı hem kendisi hem de diğeri arasında farklılaşma içermekte, hem kendisi hem de diğerleri arasındaki özdeşleşmelerden hareketle inşa edilmektedir (Bilgin, 1994, s.242). Bu kavram toplumsal, kültürel, siyasal ekonomik ve psikolojik bir yapılanma süreci olduğu için asla sabit bir yapı arz etmez, karmaşık ve değişken olduğundan sürekli yeniden konumlanmaktadır (Parmar, 1998, ss.19-20). Kimliklerin oluşumu ve insanların ilkel toplumlardan modern toplumlara dönüşmesi aşamalı bir şekilde gerçekleşmiştir. İlk olarak balık tutan hayvanları avlayan ve bitkileri toplayan avcı toplayıcı topluluklarda yaşam alanı sınırlı bir alanda gerçekleştiği için aileler içerisinde iş bölümü üyeler arasında eşit miktarda paylaşılmıştır. İkel dönemden tarım toplumuna geçişle birlikte bazı değişiklikler olmasına karşın asıl köklü dönüşüm ise endüstri toplumuna geçişle birlikte ortaya çıkmıştır. Önceleri basit araçlar ve el tezgâhlarıyla gerçekleştirilen kas gücüne dayalı üretim şekli yerini buhar gücüyle çalışan makinelere bırakması yeni iş kollarına, ekonomik yaşantıyı, normlar ve değer yargılarını kökten etkileyen bir dönüşüme yol açmıştır. Toplumun temelini teşkil eden aile ortamı, inanç, gelenek, değerler, normlar, tarih ve görgü kuralları toplumların kimliğinin şekillenmesinde etkin bir rol üstlenmektedir.

Önceki dönemlerde herkes benzer görevleri ya da vazifeleri yürüttükleri için bireyleri diğerlerinden ayıran bireysel özellikler ön plana çıkmazken teknoloji alanında yaşanan dönüşümle birlikte iş gücünün çeşitlenmesi ve uzmanlaşmayı beraberinde getirmesi bireysel kimlikleri ön plana çıkarırken aynı zamanda kişileri de birbirlerine bağımlı hale getirmiştir. Medyanın bireysel ve toplumsal etkileri konusunda yapılan araştırmalarda, medyanın arka planda bulunan ulus altı kimliklerin ön plan çıkmasında etkili olduğu görülmüştür (Bimber, 2003). Kişilerin değişen durumlara göre farklı kimlikleri ön plana taşıyacağını öne süren diğer bir yaklaşımda sosyal kimlik teorisi. Bu teoriye göre bireyin kendi

bireysel kimliğinin yanı sıra ait olduğu referans grubuna göre değişen çoklu benliklere ve kimliklere sahip olduğunu öne sürmektedir. Kişi kendisini sosyal grubun üyesi olarak tanımladığı Bir kişi, ait olduğu gruplara göre değişen sosyal bağlamlarda farklı şekillerde hareket edebilmektedir. Sosyal yapılar arasındaki farklılıklara vurgu yaparken aynı zamanda dış grup içerisinde yer alan üyeler karşısında iç grubun inançlarını, tutumlarını ve davranışlarını destekleme eğilimi sergilemektedir (Tajfel, 1986, ss.33-47). Kimlik türleri arasında yer alan ulusal kimliğin öne çıkmasını sağlayan temel gelişme ise Fransız devrimin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımının yarattığı hareketler imparatorlukların parçalanmasına yol açarken ulusal kimlikler etnik ve dini kimliğin yerini alarak en önemli kimlik odağını oluşturmuştur. Etnik kimlik kısaca etnik gruplar arasındaki farkların algılanışı, diğer etnik gruplara kıyasla bir etnik gruba ve kültürel mirasa bağlılık ve gurur duyma hissi, kendi grubu karşısında önyargı ve ayrımcılık şeklinde özetlemektedir (Niemann, Romero, Arredond, 1999, ss.47-60). Bireyler arasındaki temel ilişki yapıları değişikliğe uğrarken aynı zamanda iş kollarının çeşitlenmesi sonucu uzmanlaşmaya önem atfedilmesi bireysel kimliklerin ön plana çıkmasına olanak sağlamıştır. Kula'ya göre, "bireysel kimlik, daha çocukluk aşamasında başlayarak yetişmekte olan kişinin iç (bireysel/psikolojik) ve dış (aile, çevre, eğitim kurumları, sokak) durumlara ve değişmelere bağlı olarak geliştirdiği "tekil ve bütünsel" bir öz anlayış, öz bilinç ya da bir öz değerlendirmedir (Kula, 2006, s.36). Küreselleşmenin bir sonucu olarak farklı dil ve kültürel özelliklere sahip insanlar arasında iletişim giderek artmaktadır. Kültürlerarası iletişim, ise mesajların ya da içeriklerin bir kültüre mensup kişilerden diğerine verimli bir şekilde aktarılmasına atıfta bulunmaktadır. Etkili kültürlerarası iletişim, kişinin farklı kültürü anlama sürecinde davranışlarını, inançlarını ve bakış açısını neyin etkilediğinin belirlenebilmesine bağlıdır. Kültürel farklılıkları anlamak ve bu farklılıkların altında yatan sebepleri ortaya koyabilmek için pek çok çalışma yapılmaktadır.

Yöntem

İnternet ve yeni medya ortamının yaygınlaşmasından önce geleneksel medya ortamında hazırlanan mesaj ya da içerik sadece eşik bekçileri ile medya çalışanları tarafından hazırlandığı için iletişim sınırlı bir boyutta gerçekleşmiştir. Sosyal ağların gelişimi ile birlikte farklı tercihlere sahip olan ve birçok kültürden gelen çok sayıda kullanıcının etkileşim kurarak sosyal iletişim kurmasına olanak sağlamıştır. Sosyal bilimlerin sosyoloji, psikoloji, iletişim bilimleri, ekonomi, eğitim bilimleri, filoloji, felsefe ve Antropoloji (sosyal ve kültürel) gibi birçok alanının ilgilendiği, kullanıcıların gündelik yaşama dair sanal ortamda sosyalleşme imkânının bu platformlarda bulabilmesi, dikkatlerin bu yöne

çekilmesine ve birçok multi-disipliner çalışmanın yapılmasına olanak sağlamaktadır. Sanal ortamda etkileşim sonucu değişik kimlik, inanç ve değerlere sahip bireylerin biyolojik ve psikolojik istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde değişimlere uğradığı görülmektedir. Bu çalışma farklı kimlik türlerine ve kültüre sahip bireylerin, sanal dünyada etkileşim sonucu oluşan bu değişimleri sosyal medya ortamlarında yansıtıp yansıtmadığı ve bunu ne düzeyde yansıttığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Evren ve Örneklem

Bu çalışmamın örneklemimi 2015-2016 akademik yılında lisans, lisansüstü ve doktora öğrenimi gören öğrencilerden oluşurken kıyaslama yapabilmek amacıyla bu grubun dışında kalanlar da çalışmamın örneklemine dâhil edilmiştir. Araştırma 15 farklı bölgeden 750 katılımcı çalışmamın örneklemini oluşturmaktadır. Dünyanın en büyük sosyal medya platformu olan Facebook üzerinde kullanıcıların hesabının olması ve bu hesabı aktif olarak kullanması ön koşul olarak belirlenmiştir. Araştırmada örneklem seçiminde sosyal bilimler alanında geniş kitlelere ulaşabilmek için yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biri olan “kartopu örneklem” seçilmiştir. Bu örneklem türünde genel olarak bir referans kaynaktan yola çıkarak bir zincir şeklinde diğer bireylere ulaşmak amaçlanmaktadır. Bu örnekleme sistemi özellikle bu çalışmada olduğu geniş bir kitleye ulaşmada ve potansiyel kişileri belirlemenin zor olduğu çalışmalarda kullanılmaktadır.

Veri Toplama Süreci

Araştırma verileri 2016 Ocak-Haziran ayları arasında toplanmış, niceliksel veri toplama tekniği olarak da anket tekniği uygulanmıştır. Sosyal bilimlerin birçok disiplininde sıkça kullanılan anket yöntemi, önceleri telefon, faks ve posta aracılığıyla oldukça maliyeti yüksek bir ölçüm aracı iken teknolojiye yaşanan gelişmeler anket hazırlama ve veri toplama sürecini kısaltmıştır. Anketlerin giderek yaygınlık kazanmasının altında yatan diğer bir faktör ise bilgisayar destekli istatistik programlarının gelişmesi ve anket yoluyla elde edilen verilerin bu programlarda analiz edilmesinin görece daha kolay hale gelmesidir (Coşkun, Altunışık, Yıldırım, 2019, s.99).

Çalışmamın temel çıkarımı olan verilere ulaşabilmek amacıyla hazırlanan anket formu geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ölçekler üzerinden orijinal dilinde İngilizce olarak hazırlanmıştır. Kişisel Bilgi Formu, Online Ağ Siteleri Tutum Ölçeği (MAONS) ve Online Ağ Siteleri Etkinlik Ölçeği kullanılmıştır. Online Ağ Siteleri Etkinlik Ölçeği, üç bölümden oluşurken bireyin üyesi olduğu Facebook platformu üzerinde geçirdiği süre ve profil detayları hakkında bilgileri

içeren sorular ilk bölümü oluşturmaktadır. İki ölçekte ise SNS etkinlik düzeyini ölçmeye yönelik hazırlanan soruları içermektedir. Sosyal medya araçlarını kullanan kişilerin tutumlarını ölçmek için geliştirilen Sosyal Ağ Tutum Ölçeği ise 31 sorudan oluşurken, bu sorular çevrim içi iletişim sürecindeki (self-disclosure, apprehension, miscommunication, social connection, ease) çeşitli alt boyutları ölçmek için tasarlanmıştır. Toplam 15 maddeden oluşan Kollektif Benlik Saygısı Ölçeği ise 7'li Likert tipi bir ölçek üzerinden değerlendirilmektedir. Jean S. Phinney tarafından geliştirilen Çokluprup Etnik Kimlik Ölçeği üzerinde değişikliğe gidilerek araştırma için uygun hale getirilmiştir. Ölçekte yer alan etnik grup isimleri belirli bir topluk için uyarlanabilmekteyken aynı ölçekte 13, 14 ve 15. maddeleri etnik kökene mensup grupları sınıflandırmak amacıyla kullanılmıştır. Sosyal medya ortamında kişilerin tutumlarını belirlemek amacıyla geliştirilen sosyal medya tutum ölçeğinin endişe ve sosyal bağlantı düzeyini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Elektronik posta ile ulaşılan kullanıcılara çevrim içi anket formu, araştırmanın amaçları, kapsamı ve anket hakkında bilgilerin yer aldığı açıklamalar ile birlikte istenilen saatte erişime açık olabilecek şekilde internet ortamında katılımcıların kullanımına sunulmuştur. Anket formunda, farklı soru tipinde hazırlanan soruların boş bırakılmasını önlemek amacıyla zorunlu alanlar belirlenerek soruları cevaplamadan bir sonrakine geçilmesi sınırlandırılmıştır. Araştırmada kullanıcıların Facebook'da farklı kimlik türlerine ilişkin düşüncelerini daha açık bir şekilde ifade edebilmelerini mümkün kılmak amacıyla açık uçlu sorular da yöneltilmiştir. Uygulama öncesi araştırmaya katılan kişilere bilgi toplama araçlarını cevaplandırırken içten olmalarını sağlamak amacıyla araştırmanın önemi anlatan bir e-posta gönderilerek çalışmaya gönüllülük esasıyla katılımları sağlanmıştır. Katılımcılar tarafından doldurulan anket formları, alanında iki uzman kişi tarafından veriler girildikten sonra kontrol edilmiştir.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada taramada kullanılacak niceliksel veri toplama tekniği olarak da anket tekniği uygulanmıştır. Ölçeklerin dahil edildiği çevrimiçi anket formuyla birlikte araştırmanın yapılma amacı, kapsamı ve ankete ilişkin bilgilerin yer aldığı istenilen saatte erişime açık olacak şekilde kullanıcıların erişimine açılmıştır. Birbirinden bağımsız olan uzmanların kodladığı bu verilerin birbirleriyle tutarlı olup olmadığını belirlemek amacıyla Cohen'nin Kappa istatistiği uygulanmıştır. Google form üzerinde doldurulan ham verileri Microsoft Excel'de kodlanarak hatalı girişler çalışmanın örneklemeden çıkarılmış son olarak IBM SPSS 24 programına aktarılmıştır. Veriler sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan SPSS 24 (Statistical Package for the Social

Sciences) programı ile analiz edilmiştir. Bu yazılım, araştırmacıların birçok örneğe erişmesine ve kıyaslamasına, bu süreçteki işlemlerin hızlıca yinelenmesine, belirlediği notlar ile kodladığı veriler arasında bağlantı kurmasına bu verileri daha anlaşılabilir hale getirmek amacıyla grafik, model ve rapor olarak sonuçlandırmasına imkân vermektedir (Bacanak, 2013, s.612). Sosyal medya kullanımı ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenebilmesi için araştırmaya katılan grup hakkında basit bir analiz yapılmıştır.

Araştırma Sonuçları

Alanında uzman iki kişi Google form üzerinde toplanan ham verileri Microsoft Excel programında istatistik programlarının anlamlandıracağı şekilde kodlamıştır. Farklılıkların istatistiksel açıdan değerlendirilmesinde demografik değişkenler açısından anlamlı sonuçları görünür hale getirmek amacıyla ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bir veri setinin gözlenme sıklığı ile ve yüzdesel dağılımına değinildikten sonra araştırmanın temel problemini oluşturan kimlik ve kültürel farklılıkların sosyal medya kullanımı üzerine etkilerinin belirlenmesi için *T-test* ve *Tek Yönlü Varyans Analizi* (ANOVA) uygulanmıştır. Parametrik bir test olan *Tek Yönlü Varyans Analizi* (ANOVA) grupların birbirlerinden ayrıştığına ilişkin bilgi vermesine karşın bu grupların hangilerinin farklılaştığına bakmak için ise post-hoc testleri kullanılmaktadır. Ayrıca ankette yer alan açık uçlu sorular tematik olarak içerik analizi yöntemine göre değerlendirilmiştir. İçerik analizi genel olarak, “içerisinde sözel ve yazılı unsurları içeren mesajı, anlam ve/veya dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunmadır” (Tavşancıl ve Aslan, 2001, s. 22). Bu çalışmanın diğer bir önkoşulu ise dünyanın en büyük sosyal medya platformunda aktif hesabı olduğu varsayılarak, bireysel özellikler, kimlikler, etnik ve kültürel özellikler, eğitim, dil, yaş, gelir ve cinsiyet ile çalışmanın sınırları çizilmiştir. Ankete katılanların kültür, çoklu kimliğe dair düşüncelerini daha açık bir şekilde ifade edebilmelerini mümkün kılmak amacıyla açık uçlu sorulardan yararlanılmıştır. Araştırmaya katılanların yaş dağılımları incelendiğinde toplam 750 katılımcının 391’i (%52,1) erkeklerden, 359’u (%47,9) ise kadınlardan oluştuğu görülmüştür. Araştırmaya katılanların Facebook’da etnik kimliklerle ilgili görüşlerini paylaştığı “mesaj yazma sıklığı” ile yaş değişkeni arasındaki ilişkiyi belirlemek için varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre yaşlar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F=3,064$; $p=0.010$). Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlemek için yapılan Tukey HSD sonucuna göre, 34-39 yaş aralığında olanlar ($\bar{X}=3,0851$) 50 yaş ve üzeri olanlara göre ($\bar{X}=2,7771$) göre

Facebook'un mesaj yazman özelliğini daha fazla kullandıkları görülmüştür. Özellikle gençlerin kendi kimliklerini temsil eden kişilerle daha fazla iletişim kurdukları belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre ilk sırada yer alan doktora düzeyinde 231 kişinin arkadaşlarından yüzde 0-20'si, 81 kişinin arkadaşlarından yüzde 20-40'ı, 70 kişinin arkadaşlarından yüzde 40-60'ı, 21 kişinin arkadaşlarından yüzde 60-80'i, 19 kişinin ise arkadaşlarından yüzde 80-100'ü farklı kültüre sahip olduğu görülmüştür.

Kültürleşme bir grubun başka bir gruba etkileşimin sonucu hem hedef kültür hem de göç ile gelen kültürün dili, değerleri ve davranışları karşılıklı olarak değişim yaşamaktadır (Özgüler, 2018, s. 5). Göç edenler, geldikleri kültürün özelliklerine uyum sağlama süreci yaşarken, asimile olmasını önlemek adına köken kültürün özelliklerini korumak için aynı kültüre mensup kişilerle etkileşimini sürdürmek için arayışlara girebilmektedir. Kültürlerarası iletişimin en önemli konularından biri olarak kabul edilen göçmenlikle ilgili olarak verilerin dağılımına göre araştırmaya katılanların 573'ü (%76,4) göçmen değilken, 177'si (%23,6) ise göçmen olarak yaşamaktadır. Göçmen olarak yaşayanların yıllara göre dağılımı incelendiğinde 15 yıldan fazla süreyle göçmen olanların (%11,9) ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Teknolojide yaşanan gelişmeler insanların iletişim olanaklarını zenginleştirirken farklı kültürel mensubiyete sahip kişilerle etkileşim kurulmasını hızlandırmıştır (Spitzberg ve Changnon, 2009). Aynı kültürel kimliğe sahip insanlar arasında kurulan etkileşime benzer olarak farklı kültürlere mensup insanlarla kurulan iletişim sürecinde birbirlerine duygularını, düşüncelerini, bilgilerini, sembollerini vb. aktardıkları bir alışveriş sürecidir (Özdemir, 2011, s.34). Ana dil kavramının etimolojik kökeni açısından dar anlamda kişinin annesinden öğrendiği dil anlamına gelirken daha geniş anlamda ise "ana dil" için kişinin annesinden, ailesinden, sosyal çevresinden doğal yolla ilk edindiği, en iyi kullandığı ve hâkim olduğu dil olarak tanımlanır (Oruç, 2016, s. 315). Araştırmaya katılanların etnik ve sosyal kimlikleriyle ilgili sorulara geçmeden önce, kimlik ve kültür için önemli bir gösterge olan ana dil sorusuna; katılımcıların %55,9'u İngilizce, %4,7'si Arapça, %8,8'i İspanyolca, 2,8'i Portekizce, %2,1'i Rusça, %1,3'ü Çince olarak cevap vermiştir. Facebook'da kullanıcılar sosyal ağlar kurarken gündelik yaşamda olduğu gibi ilk tercih olarak benzer kültüre sahip insanları tercih etmişlerdir. Bu durumun temel sebebi kişilerarası iletişimin kurulabilmesi için öncelikli olarak ortak bir payda da buluşulması yatmaktadır.

Tablo 1. Baskın Kimliğin Cinsiyete Göre Dağılımı

	Cinsiyet				Toplam	
	Erkek		Kadın		N	%
	N	%	N	%		
Cinsel Kimlik	99	13,2	153	20,4	252	33,6
Etnik Kimlik	10	1,3	24	3,2	34	4,5
Dini Kimlik	30	4,0	20	2,7	50	6,7
Milli Kimlik	136	18,1	86	11,5	222	29,6
Mesleki Kimlik	116	15,5	76	10,1	192	25,6
Toplam	391	52,1	359	47,9	750	100,0

Bu araştırma kapsamında sosyal yaşamlarında kullandıkları birçok kimlik içerisinden ön plana çıkan kimlikleri tercih eden katılımcıların sayıları ve yüzdesel dağılımları Tablo 1’de görülmektedir. Bu kapsamda kültür ve kimliklerden yola çıkarak bu farklılıkların sosyal medyada ne düzeyde yansıtıldığını incelemeye çalışmaktadır. Sosyal kimlikler; cinsel kimlik (kadın, erkek), etnik kimlik (Arap, Türk, Latin, Slav, vb.), dini kimlik (Müslüman, Hristiyan, Musevi, Budist, vb.), milli kimlik (Amerikalı, Alman, Rus, Avrupalı, vb.), mesleki kimlik (akademisyen, doktor, avukat, vb.) şeklinde belirlenmiştir. Baskın kimliklerin cinsiyete göre dağılımlarının yer aldığı Tablo 1 incelendiği zaman kadınların %42,6’sı, erkeklerin ise %25,3’ü için cinsel kimliğini ön plana çıkardığı görülmüştür. Katılımcıların Facebook profillerini güncelleme sıklığı ile baskın kimlik arasındaki ilişkinin yer aldığı varyans analiz sonuçları incelendiğinde katılımcıların tercih ettiği baskın kimlik Facebook profillerini güncelleme sıklığı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($F=0,978$; $p=0.419$). Bu sonuçlar incelendiği zaman Facebook’da profil güncelleme sıklığı ile farklı kimlikler arasında doğrudan bir bağlantı kurulamamıştır.

Tablo 2. Baskın Kimliğin Bölgelere Göre Dağılımı

Bölge	Baskın Kimlik									
	Cinsel Kimlik		Etnik Kimlik		Dini Kimlik		Milli Kimlik		Mesleki Kimlik	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
K. Amerika	99	13,2	10	1,3	28	3,7	56	7,5	91	12,1
O. Amerika	6	0,8	2	0,3	0	0,0	9	1,2	4	0,5
G. Amerika	4	0,5	1	0,1	0	0,0	11	1,5	4	0,5
T. Avrupa	33	4,4	8	1,1	3	0,4	32	4,3	25	3,3
M. Avrupa	63	8,4	4	0,5	6	0,8	54	7,2	37	4,9
Orta Doğu ve K. Afrika	6	0,8	1	0,1	1	0,1	6	0,8	6	0,8
Batı-Orta Afrika	1	0,1	1	0,1	2	0,3	0	0,0	1	0,1

Güney Afrika- Hint Okyanusya	6	0,8	0	0,0	0	0,0	3	0,4	0	0,0
Kuzey Asya	8	1,1	0	0,0	0	0,0	13	1,7	5	0,7
D. Asya-Pasifik	4	0,5	2	0,3	0	0,0	5	0,7	2	0,3
G. Asya- Pasifik	4	0,5	1	0,1	3	0,4	10	1,3	2	0,3
Güney Asya	7	0,9	1	0,1	2	0,3	8	1,1	5	0,7
Güney Pasifik	1	0,1	2	0,3	0	0,0	1	0,1	4	0,5
Diğerleri	10	1,3	1	0,1	5	0,7	14	1,9	6	0,8

Tablo 2’de günlük hayatta kullanılan kimliklerin farklı coğrafi bölgelere dağılımı sayı ve yüzdesel açıdan özetlenmiştir. Bu tabloya göre kuzey Amerika’dakiler için cinsel kimlik ve mesleki kimlik, orta Amerika ve güney Amerika’dakiler için milli kimlik baskın olarak görülmektedir. Amerika bölgesinde etnik ve dini kimlikler ise düşük oranlara sahiptir. Avrupa’da ise baskın kimlikler incelendiğinde trans Avrupa olarak bilinen ve Amerika kıtasına göre geçiş kabul edilen bu bölgedekiler için cinsel ve milli kimlik, merkez Avrupa’dakiler için cinsel kimlik baskın iken dini ve etnik kimliklerin baskın olduğunu düşünenlerin oranı oldukça düşük çıkmıştır. Orta Doğu ve kuzey Afrika bölgesinden katılanlardan eşit oranda cinsel, milli ve mesleki kimlikler çıkmıştır. Batı-orta Afrika’da ise diğer bölgelerden farklı olarak ilk sırada dini kimlik, güney Afrika ve Hint Okyanusu’na bakan kıyı bölgelerinde ise cinsel kimliğin ilk sırada olduğu görülmüştür. Asya bölgesinde ise kuzey Asya’da doğu Asya-Pasifik’te güney Asya-Pasifik ve güney Asya’da milli kimlik ilk sırada yer aldığı görülmüştür. Facebook’da mesaj yazma sıklığı ile etnik bölgelere göre farklılıklar arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi için yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($F=1,652$; $p=0,067$). Bu durumun en önemli nedeni farklı etnik bölgelerdeki tüm insanlar haberleşme ihtiyacının olmasıdır.

Tablo 3. Katılımcıların Baskın Kimliğine Göre Facebook Profillerini Güncelleme Sıklığı Dağılımları

	Baskın Kimlik									
	Cinsel Kimlik		Etnik Kimlik		Dini Kimlik		Milli Kimlik		Mesleki Kimlik	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Hiç	58	7,7	10	1,3	15	2,0	61	8,1	51	6,8
Nadiren	175	23,3	23	3,1	35	4,7	139	18,5	126	16,8
Bazen	13	1,7	0	0,0	0	0,0	17	2,3	12	1,6
Düzenli	5	0,7	1	0,1	0	0,0	4	0,5	3	0,4
Sıklıkla	1	0,1	0	0,0	0	0,0	1	0,1	0	0,0
Toplam	252	33,6	34	4,5	50	6,7	222	29,6	192	25,6

Baskın kimliklerine göre Facebook profillerini güncelleme sıklıklarının yer aldığı Tablo 3’de özetlenmiştir. Araştırma sorularında cinsel kimliği ön plana alan 252 kişiden 58’i profillerini güncellemezken, 175’i nadiren, 13’ü ise bazen profillerini güncellemektedir. Etnik kimliğin baskın olduğunu söyleyen 10’u hiç, 23’ü ise nadiren güncellerken bazen ve sıklıkla seçeneğini tercih ettiği görülmüştür. Araştırmadaki baskın kimlik olarak dini kimliği tercih edenlerin dağılımı değerlendirildiğinde 35 kişi, milli kimlikte 139 kişi ve mesleki kimlikte 126 kişi Facebook profillerini nadiren güncelledikleri görülmüştür. Dini kimliği baskın görenler bazen, düzenli ve sıklıkla seçeneğini tercih etmediği araştırmanın sonuçları arasında yer almaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Sosyal Ağ Tutumlarına İlişkin Sonuçları

	\bar{X}	SS	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Facebook yaşamımın bir parçası olduğunu düşünüyorum	3,3227	1,29181	13,2	14,5	17,3	36,7	18,3
Eğer bir gün Facebook kapanırsa üzülürüm.	3,3387	1,23044	11,5	13,5	21,3	37,2	16,5
Paylaştığım bir şeyden olumlu geribildirim alırsam kendimi iyi hissederim.	3,5747	,96211	5,6	5,5	26,5	50,7	11,7
Çevrimdışı tartışmalarda kendimi çevrim içi tartışmalara göre daha güvende hissederim.	3,2600	,98608	7,1	10,3	39,7	35,5	7,5
Çevrimiçi gönderdiğim bir şey hakkında çok yorum alırsam kendimi iyi hissederim	3,4187	1,00635	6,7	9,1	29,3	45,6	9,3
Sosyal paylaşım sitelerinde konuşulan bir konu görürsem, o konuyu incelerim.	3,4387	,96305	4,8	11,5	26,9	48,7	8,1
Sosyal paylaşım sitelerindeki yazılarım, beni yansıtmaktadır.	3,3893	1,04525	6,4	11,9	29,7	40,4	11,6

Tablo 4’de çalışmaya katılanların, Facebook’u yaşamının önemli bir parçası olduğunu düşünenlerin ortalaması $\bar{X}=3,3227$, katılanların oranı ise %55 iken,

katılımcıların %27,7'si ise aksini düşünmektedir. Facebook'un geleceğiyle ilgili olarak sorulan soruda ise "bir gün bu platformun kapanması durumunda üzülürüm" diyenlerin ortalaması $\bar{X}=3,3387$ oranı %53,7, üzülmem diyenler ise %25 dir. Birinci ve ikinci sorular incelendiğinde araştırmanın ilk bölümünde yer alan sosyal medya kullanım süreleriyle de bağlantılı olarak Facebook'un insan hayatındaki yeri ve önemi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu sosyal medya ortamı üzerinde arkadaşlarının profillerini ve fotoğraflarını tarama sıklıklarına göre puan ortalamaları ile eğitim değişkenine göre farklılığın belirlenmesi için yapılan varyans analiz sonucuna göre grupların ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=3,001$; $p=0,11$). Tukey HSD sonucuna göre, farklılık kaynağının eğitim değişkenine göre alt boyutları için lisans ile doktora arasında olduğu tespit edilmiştir. Lisans düzeyindekilerin ($\bar{X}=3,341$) doktora düzeyindekilere göre ($\bar{X}=2,933$) daha sık arkadaşlarının profillerini ve resimlerini taradıkları görülmüştür.

Tablo 5. Katılımcıların Baskın Kimliklerine Göre Dışgrup Oryantasyon Alt Ölçeğine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

	N	\bar{X}	SS	VK	KT	Sd	KO	F	p
1	252	2,793	,59938	G. Arası	1,45	4	,365	,994	,410
2	34	2,970	,60088	G. İçi	273,4	745	,367		
3	50	2,836	,57685	Toplam	274,8	749			
4	222	2,756	,62191						
5	192	2,792	,60340						

*1=Cinsel Kimlik, 2=Etnik Kimlik, 3=Dini Kimlik, 4=Milli Kimlik, 5=Mesleki Kimlik

Tablo 5'de Facebook'da baskın olarak görülen kimliklerin dışgrup oryantasyon alt ölçeği puan sonuçlarına göre yapılan analiz sonucunda grupların ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F=0,994$; $p=0.410$). Araştırmaya katılanların sosyal kimlikleri ile farklı etnik kimliklere sahip insanlarla etkileşim düzeyleri incelendiğinde önemli bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir. Sosyal kimliklerin dağılımlarına göre en yüksek ortalama sahip değer ($\bar{X}= 2,970$) etnik kimlik olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların etnik kimliğe verdikleri önem düzeyi ile aidiyet alt ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki incelendiğinde varyans analiz sonucuna göre grupların ortalamaları arasındaki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F=56,080$; $p=0.000$). Farklı iki ölçeğin sağlaması niteliğinde olan Tukey HSD sonucuna göre etnik kimlik önem düzeyi arttıkça aidiyet bilincinin arttığı belirlenmiştir. Facebook'da farklı etnik grupların iletişim düzeyleriyle ilgili olan dış grup Oryantasyon alt ölçeği puan ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre

farklılıklarını belirlemek için yapılan t-testi sonucuna göre, $p < .05$ anlamlılık düzeyinde puan ortalamaları arasındaki anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($t=5,068$; $p=,025$). Kadınların ($\bar{X}=2,8083$) erkeklere ($\bar{X}=2,7792$) göre Facebook’da farklı etnik grup mensuplarıyla daha iyi iletişim kurdukları görülmüştür.

Sonuç

Kimliğin oluşması için “ben” ve “öteki” ayrımına ihtiyaç duyulduğu gibi kültürleri birbirlerinden ayırt etmek ve tanımlayabilmek için ötekinin varlığına ihtiyaç duymaktadır. Kişinin “ben kimim” sorusu çocukluk döneminde başlamakla birlikte ergenlik dönemindeki kişisel gelişimle birlikte kimlik inşası önem kazanmaktadır. Ergenlik döneminde bireyin toplumda yerini sorgulamaya başlamakta olduğu ve yaşadığı topluluklarda kendi rolünü belirleyerek toplum içerisinde bir yer edinmek istemektedir. Bir topluluğa mensup kişileri diğer toplumlardan ayıran sınırlar oluşturarak toplulukların ayırt edilmesine olanak sağlayan aynı zamanda yaşam şeklini ve davranışlarını düzenleme işlevi de gören kültürler; değişen durumlar karşısında yeni çözüm yolları öne sürmek suretiyle değişebilme özelliğine sahiptir. Toplumsal yaşamda meydana gelen değişimler tarihsel bir süreç izleyerek ilk olarak ilkel avcı toplayıcı topluluklardan tarım toplumuna daha sonra sanayi toplumuna son olarak ise günümüzde ise bilgi toplumuna geçişin toplumsal yaşamda yarattığı köklü dönüşümlerin kültür ve kimlik üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Endüstri devrimi öncesi dönemlerde herkes benzer görevleri yürüttükleri için grubu çağrıştıran aidiyetler ön planda iken bu dönüşüm iş gücünün çeşitlenmesine ve bireyi çağrıştıran özelliklerin ön plana çıkmasına yol açmış bu durum önceleri arka plana itilen bireysel kimliklerin belirgin hale gelmesine olanak sağlamıştır. Küreselleşme, iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, enerji gereksinimleri, artan ham madde ihtiyaçları kültürler arası etkileşimi hızlandırmaya yol açan etmenlerin birkaçını oluşturmaktadır. İnternetin yaygınlaşmaya başladığı 2000’li yıllarda eğlence içerikli bir web sitesi genç erişkinler ve yakın yaş grupları arasında sıklıkla kullanılır hale gelmiş bulunmaktadır. Web 2.0 ile gelişen çoklu medya destekleriyle zenginleşen içerik ve etkileşimli ortamlar, her yaş grubunun bu platformlarda yer almasını sağlamıştır. Kültürlerarası iletişim ve sosyal medya arasındaki ilişkinin irdelenmesi konusuna gelince; sosyal medya, kültürlerarası iletişimin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Sosyal ağ siteleri (SNS), farklı kimliklere sahip bireylerin ve toplulukların dijital ortamda ayırt edici özelliklerine ait paylaşımda bulunma, tartışma, etkinlik ve araştırma yapmasına yardımcı olmaktadır. Facebook farklı din, dil, kültür, sosyal ve etnik geçmişe sahip kişileri ortak bir platform üzerinde bir araya getirmiştir. Sosyal medya, bir kültür için önemli olarak kabul edilen unsurların farklı kültürler tarafından

öğrenilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu çalışmada Facebook üzerinde farklı kültürlere sahip kişilerin kullanım düzeylerini inceleme konusu yapılmaktadır. Ayrıca birbirleriyle doğrudan temas etmeyen farklı kültürel geçmişe sahip bireyler arasında ortaya çıkan iletişim süreçlerine de odaklanılmaktadır. Kullanıcıların Facebook üzerinde tutum ve davranışlarını sergilemede kültür ve kimliğin ne ölçüde belirleyici olduğu araştırmanın diğer bir boyutudur. Göç bağlamında sosyal medya incelendiğinde göçmenlerin kurduğu iletişim ağlarının ve göç süreçlerinin yeni bir boyuta dönüştüğü söylenebilmektedir. Sosyal medya kullanıcılarının başta etnik kimlikleri olmak üzere kültürel değerlerini yansıtmaları düzeylerinin incelendiği bu çalışmada Jean S. Phinney ve arkadaşları tarafından geliştirilen ÇokluGrup Etnik Kimlik Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek yardımıyla kullanıcıların etnik ve kültürel farklılıkların sosyal medyada sembolik belirteçlerini bulma ve bunların önemini vurgulama isteklilikleri incelenmektedir. Facebook'u kullanan kişilerin, yaş, eğitim, gelir gibi değişkenlere göre yapılan analizlerin sonucunda, kendi kimliklerini ve kültürleri öğrenmek ve diğerlerine kültürel değerlerini paylaşmak için çaba sarf ettikleri araştırmanın çıkarımını oluşturmaktadır. Günümüzde savaşların yarattığı göç dalgası, daha iyi bir yaşam koşulları bulma arzusuyla yaşanan coğrafi hareketlerin hızlanması, bu etkileri ölçmeye yönelik pek çok çalışmanın yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Bacanak A (2013). Fen ve Teknoloji Dersinin Öğrencilerde Girişimcilik Becerisinin Gelişimine Etkisi Üzerine Öğretmen Görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(1), 609 - 629.
2. Bimber,B. (2003). *Information and American Democracy: Technology In The Evolution Of Political Power*. New York: Cambridge University Press
3. Bilgin, N. (1994). *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, Ege Yayıncılık: İzmir.
4. Çoşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2019). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
5. Güçdemir, Y. (2010). *Sanal Ortamda İletişim Bir Halkla İlişkiler Perspektifi*, Derin Yayınları: İstanbul.
6. Kurbanoğlu, S. & Akkoyunlu, B. (2001). Öğrencilere bilgi okuryazarlığı becerilerinin kazandırılması üzerine bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 81-88.
7. Kula, O. B. (2006). *Avrupa Kimliği ve Türkiye*. Doğu Üniversitesi: İstanbul.
8. Murugesan, S. (2007). Understanding Web 2.0. *In IT Professional*, 9 (4), 34-41.
9. Mussen, P. (1986). *La formation de l'identite, Identite Individuelle et Personalisation*. Toulouse: Privat.
10. Niemann, Y.F., Romero, A.J., Arredondo, J. (1999). When we talk about American ethnic groups, what do we mean?. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 21(1), 47-60.
11. Oruç, Ş. (2016). Türkçede Ana Dil ve Ana Dili. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2 (1), 311-322.
12. Özdemir, İ. (2011). Kültürlerarası İletişimin Önemi. *Folklor/Edebiyat*, 17 (66), 29-38.
13. Özgüler, V. C. (2018). Göç ve Uyum Politikaları. *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, 1 (1), 1-10.
14. Parmar, P. (1998). *Temsil Stratejileri*”, *Kimlik: Topluluk, Kültür, Farklılık*. (Çev. İrem Sağlamer). İstanbul: Sarmal Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1990)
15. Phinney, J., S. (1992). Ethnic Identity Development Measures: Multigroup Ethnic Identity Measure. *Encyclopedia of Multicultural Psychology*
16. Spitzberg, B.H. & Changnon, G. (2009). Conceptualizing Intercultural Competence. In: Deardorff, D.K., (Ed.), *The SAGE Handbook of Intercultural Competence*, Thousand Oaks, Sage, 2-52.
17. Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *Sözel, Yazılı ve Diğer Materyaller için*

İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri. Epsilon Yayınevi: İstanbul.

18. Tajfel, H. & Turner, J. (1986). Social identity theory of intergroup behavior. W. Austin & S. Worchel (Ed.), *Psychology of intergroup relations* içinde (33-47.ss.). Nelson-Hall, Chicago.
19. Üstündağ, E.N. ve Akdenizli, F. (2021). “Yaratıcı Endüstrilerde Çocuklara Yönelik Etkileşimli E-Kitap Tasarımı”. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(84), 2728-2739.
20. Yiğittürk E., E. (2021). Göç ve Kültürlerarası İletişim İlişkisi Üzerine Bir Alan Araştırması. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11 (4), 819-843.
21. Yılmaz, Ö. (2022). WEB 1.0, 2.0, 3.0 ve 4.0’ın Tarihi. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 351-359.

17. Bölüm

Kırsal Mimari Mirasın Korunmasında Yüzeysel Bir Araştırma: Şeyh Nusrettin Köyü Örneği

A Superficial Research in The Protection of Rural Architectural Heritage,

The Example Of Sheik Nusrettin Cove

Uğur DEMİRBAĞ¹

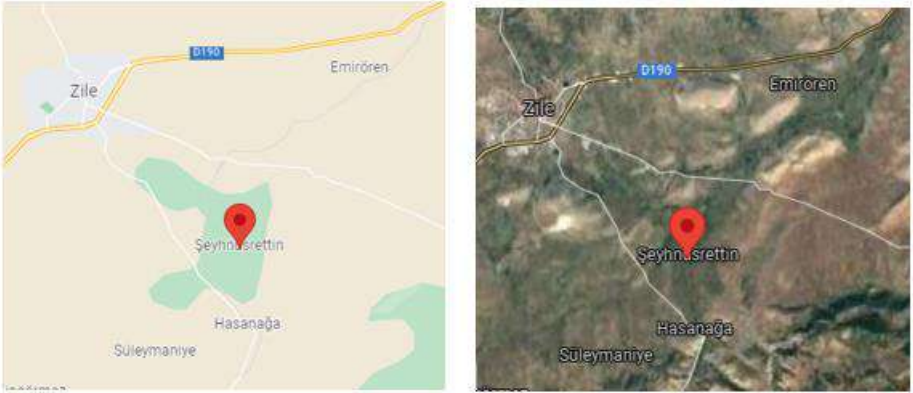
¹ Dr.Öğr.Üyesi; Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Zile Meslek Yüksekokulu Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü. ugur.demirbag@gop.edu.tr ORCID No: 0000-0001-8471-7348

Giriş

Zile'nin en önemli köylerinden birisi Şeyh Nusrettin Köyü'dür. Şeyh Nusrettin Köyü, Zile'nin kültürel miras açısından zengin köylerinden biridir. Köyde ön plana cami ve türbe çıkmakla birlikte sivil yapılar açısından da oldukça zengindir. Bununla birlikte mezar taşı, sunak ve çömlek gibi birçok taşınabilir esere rastlanılmıştır. Köy ile ilgili gerekli literatür taraması yapılmıştır. Türbe iç mekanda yer alan duvar bezemeleri ile ön plana çıkmaktadır. Duvar resimleri Zileli Nakkaş Emin tarafından yapılmıştır. Geleneksel kırsal dokunun yüzeysel bir araştırması yapıp günümüz açısından genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Şeyh Nusrettin Köyünde gerekli saha araştırması yapıp analizler ortaya koyulmuştur. Köyün genel olarak bir monografi çalışması yapılmıştır. Çalışmada kullanılan görseller tarafımda çekilmiştir. Bununla birlikte hazırlanmış projeler gerekli kaynaklardan edinilmiştir.

Şeyh Nusrettin Köyünün Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Şeyh Nusrettin Köyü, Tokat'a 74 km, Zile'ye ise 7 km mesafededir. Köy 1928 yılından beri aynı adı taşımaktadır. Köyde yaklaşık yüz kişi yaşamaktadır (1). Köy genel olarak engebese az ova şeklinde bir görünüştedir.

Şekil 1 – 2: Şeyh Nusrettin Köyünün harita içindeki konumu
(<https://www.google.com/search?q=şeyh+nusretin> Erişim Tarihi: 18.03.2022)

Şekil 3 – 4: Şeyh Nusrettin Köyünün havadan görüşleri
(<https://www.google.com/search?q=şeyh+nusretin> Erişim Tarihi: 18.03.2022)

Köye giden yol asfalt şeklindedir. Köyün yolları genellikle kilit taşı şeklinde yapılmıştır. Yolların çoğu bozuk bir seviyededir.

Şekil 5 – 6: Şeyh Nusrettin Köyünün genel görüşleri

Şekil 7 – 8: Köyün diğer görüşleri

Şeyh Nusrettin Köyü'nün Dini Yapıları

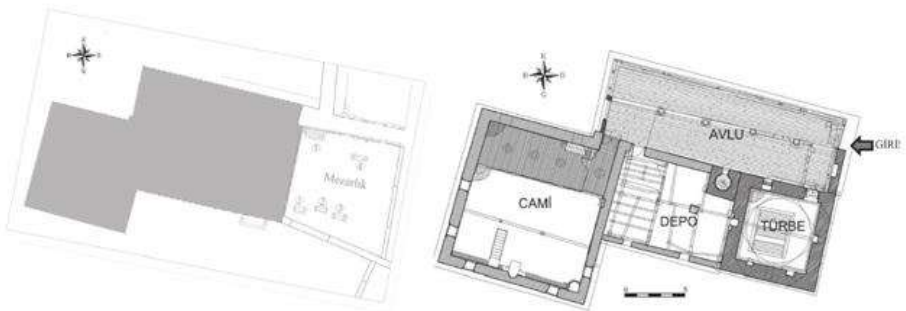
Şeyh Nusrettin Camisi ve Türbesi

Şeyh Nusrettin Camisinin yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. Cami kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Halit ÇAL'ın 1980'li yıllarda yaptığı çalışmalarda 1353, 1386 ve 1389 Miladi tarihli vakfiyelere ulaşmıştır. Türbe ve cami bitişik bir şekilde inşa edilmiştir. Türbedeki en eski onarım 1855 yılında gerçekleştirilmiştir. 1953 yılında da camide onarım yapılmıştır.

Şekil 9 – 10: Şeyh Nusrettin Köyü Cami ve Türbesinin genel görünüşü

1939 yılı depreminden zarar gören caminin ahşap minaresi yıkılmış yerine 1966 yılında günümüzdeki sırlı tuğlalı minare yapılmıştır. Minare kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli üstü külahla ve alemle tamamlanmıştır. Yapının etrafında dağınık bir şekilde taş ve toprak malzemeleri bulunmaktadır.

Şekil 11 – 12: Şeyh Nusrettin Camisi ve Türbesi vaziyet ve kat planları
(Akın, Ercan ve Başaran, 2017)

Taş temeller üzerine oturan yapının duvarları alt kısmı moloz taş, üst kısmı ise hımmiş tekniği ile yapılmıştır. Caminin tavanı ahşaptan yapılmış olup ters tavan şeklindedir.

Avlu, dikdörtgen planlıdır. Doğu, batı ve kuzey yönleri açık, üzeri kapalı olan avluya doğusunda bulunan muhdes bir demir kapıyla üç basamakla girilmektedir.

Şekil 13: Sütun başlarının görüntüsü

Şekil 14: Son cemaat yerinin görüntüsü

Caminin iç mekanında üst örtü taşıyan ahşaptan yapılmış dikmeler bulunmaktadır. Mihrap yeşil zemin üzerine yapılmış sarı tonda kabartmalı kıvrımlı bitkisel bezemeler ve baklava dilimi şeklinde geometrik bezemeler yer almaktadır. Minber ahşap malzemeden yapılmış olup mihrabın sağ tarafında yer almaktadır.

Şekil 15: İç mekan görüntüsü

Şekil 16: Müezzin mahfeli görüntüsü

Şekil 17: Ters tavan görüntüsü

Şekil 18: Kitabelerin görüntüsü

Şekil 19: Mihrap görünüşü

Şekil 20: Minber görünüşü

Şekil 21 - 22: Harim duvarlarının görünüşleri

Şekil 23 - 24: Duvardaki yazı ile hanımlar bölümünün görünüşü

Şekil 25: İç mekanda yer alan şamdanların görünüşü

Cami ile türbe arasında kareye yakın dikdörtgen planlı bir depo yer almaktadır. Deponun iç mekanı günümüzde oldukça haraptır. İç mekan duvarlarında yazı bezemeleri bulunmaktadır.

Şekil 26: Deponun görünüşü

Şekil 27: Deponun diğer görünüşü

Şekil 28: Ocaklık görünüşü

Şekil 29: Duvarda bulunan yazı bezemesi

Şekil 30 - 31: İç mekan görünüşleri

Şeyh Nusrettin Türbesi kitabesi bulunmayan yapının inşa tarihi bilinmemektedir. Türbe cami ile birlikte ele alınıp bir külliye havası yaratılmıştır. Yapı topluluğunun doğusunda yer almış olup kare planlıdır. Yapıya basık kemerli bir giriş kapısından girilmektedir. Türbenin üzeri sekizgen kasnak üzerine oturan kubbe ile örtülüdür. Kubbenin üzeri alüminyum kaplıdır. Türbenin duvarlarında Nakkaş Zileli Emin Efendi tarafından kalemişi bezemeler görülmektedir. Türbenin giriş kapısı üzerinde kitabesinde 1978 tarihinde onarım yapıldığı yazılıdır. Onarımda avlunun üstündeki çatı değiştirilmiştir. 2013 yılında türbenin kubbesi onarılarak alüminyum kaplanmıştır.

Şekil 32: Türbe giriş kapısı

Şekil 33: Türbenin pencereleri

Türbe, cami, minare, muhdes bir depo ve bunları birbirine bağlayan yarı açık avludan oluşan yapılarda uygulanan malzemeler birbirlerinden farklılıklar göstermektedir. Türbede moloz taş, tuğla ve kaba yonu taşı malzeme kullanılmıştır. Pencere ve kapılarda kesme taş malzeme uygulanmıştır. Türbede üç sanduka yer almaktadır.

Şekil 34 – 35: Şeyh Nusrettin Türbesinin duvar resimlerinin görünüşleri

Şekil 36: Kâbe tasvirinin görünüşü

Şekil 37: Kubbenin görünüşü

Şekil 38 – 39: Duvarlardaki bitkisel bezemelerin görünüşü

Şekil 40: Şadırvanın görünüşü

Şeyh Nusrettin Köyü'nün Sivil Yapıları

Şeyh Nusrettin Köyünde çok az sayıda geleneksel konut bulunmaktadır. Konutlar genellikle iç sofalı plan tipinde inşa edilmiştir. Sofanın etrafında birtakım odalar bulunmaktadır. Odalar günümüzde kullanılabilir durumdadır.

Şekil 41: Konutun genel görünüşü

Şekil 42: Üst örtü tavan görünüşü

Şekil 43: Taşıyıcıların görünüşü

Şekil 44: Pencerelerin görünüşü

Konutlar genellikle iki katlı olup üstleri içten ahşap kaplamalı düz olup dıştan kiremit örtülü kırma çatılıdır. İç mekanda gusülhane kapaklarının ortalarında baklava dilimi şeklinde geometrik bezemeler yer almaktadır. Bununla birlikte yapının duvarlarında bitkisel bezemeler bulunmaktadır.

Şekil 45: Konutun genel görünüşü

Şekil 46: Üst örtü tavan görünüşü

Şekil 47 - 48: Baklava dilimi bezemeli gusülhane ve duvardaki bitkisel bezemelerin görünüşü

Şekil 49 - 50: Gusülhane kapaklarındaki bitkisel bezemelerin görünüşü

Şekil 51: Diğer geleneksel konutun genel görünüşü

Şekil 52: Konutun iç mekan görünüşü

Şekil 53: Duvarların görünüşü

Şeyh Nusrettin Köyünde üç adet çeşme bulunmaktadır. Yapıların inşa tarihi konusunda net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Çeşmelerin ikisi duvara bitişik tek cepheli olarak yapılmıştır. Diğer çeşme meydan çeşmesi olup dört cephelidir. Çeşmelerin üzerinde herhangi bir bezeme ögesi bulunmamaktadır.

Şekil 54 - 55: Çeşmelerin genel görünüşleri

Çeşmelerin duvarlarında bozulmalar görülmektedir. Özellikle cephelerde sıvaların döküldüğü gözlenmektedir.

Şekil 56 - 57: Diğer çeşmelerin genel görünüşleri

Köyün farklı yerlerinde taşınabilir birtakım taşlara ve kuyulara rastlanılmaktadır. Taş ve kuyular değişik şekilde özellikler göstermektedir.

Şekil 58 - 59: Taş ve kuyuların görünüşleri

Şekil 60: Kuyuların görünüşü

Sonuç

Şeyh Nusretin Köyü; Zile ilçesine bağlı köylerden biridir. Köy kültürel miras açısından oldukça zengin bir köydür. Köyde dini ve sivil yapılar olmak üzere farklı yapı tipleri bulunmaktadır. Köyde taşınmaz ve taşınabilir kültürel varlıklara rastlanılmaktadır. Kırsal dokunun en önemi yapısı Şeyh Nusretin Türbesi olarak bilinmektedir. Türbenin duvarları bezeme açısından çok zengindir. Duvarlarda Nakkaş Zileli Emin'in yapmış olduğu kalemişi bezemeler tasvirleri bulunmaktadır. Duvarlarda daha çok bitkisel bezemeler yer almaktadır. Türbe duvarlarında bulunan cami motifinin benzerine Tokat merkezde yer alan Madımağın Celal'in Evinde, Yağcıoğlu ve Latifoğlu Konaklarında da rastlanmıştır. Bununla birlikte türbeye bitişik cami ve depo bulunmaktadır. Cami depo yapısının yanında yer almaktadır. Yapının içinde bulunan bitkisel bezemeli mihrap ayrı bir özellik katmıştır. Deponun iç mekan duvarlarında yer alan yazı bezemeleri açısından dikkat çekicidir. Deponun günümüzde iç kısmı harapdır. Geleneksel konutlar açısından genellikle sivil yapıların az olduğu bir kırsal

yerleşim yeridir. Köyde günümüzde daha çok betonarme yapılar yapılmıştır. Bununla birlikte köyde rastlanılan diğer bir yapı tipide çeşmelerdir. Çeşmeler günümüzde bakımsız olup ikisinden su akmamaktadır. Yapılarda genel olarak koruma sorunları bulunmaktadır. Çeşme duvarlarının öncelikle raspası yapılarak daha sonra sıvasının yapılması gerekmektedir.

Kaynaklar

1. Akın, E. S., Ercan, A. K., ve Başaran, E. Y. (2017). Tokat – Zile Şeyh Nusrettin Türbe ve Camisi. *Vakıflar Dergisi*, S 47, s.67 -98.
2. Altındal, B. (2011). *Zela'dan Zile'ye Tarihi Yolculuk*. İstanbul: Bayram Yayınevi.
3. Aslanapa, O. (1972). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
4. Cantay, G. (1980). Zileli Emin Ustanın Bilinmeyen İki Eseri, Bedrettin Cömert'e Armağan, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
5. Çal, H. (1987). “Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi”. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2 – 6 Temmuz 1986) Bildiriler Kitabı*, Gelişim Matbaası, s.427 – 461.
6. Ezgin Y., ve Kutalmış B. (2020). Tokat ve Amasya'daki Bazı Geç Dönem Duvar Resimlerinin Biçim Açısından Değerlendirmesi. *Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, C 13, S 26, s.634-663.
7. <https://www.google.com/search?q=şeyh+nusretin> Erişim Tarihi: 18.03.2022
8. https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eeyhnusrettin,_Zile Erişim Tarihi: 03.01.2022
9. <https://zileturizm.com/sarin-kirkklar-koyu/> Erişim Tarihi: 02.01.22
10. Okçuoğlu, T. (2000). *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi
11. Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
12. Renda, G. (1977). *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı*. Ankara: Hacettepe Yayınları.

18. Bölüm

Örgüt Yazınında Bir Paradigma Dönüşümü Olarak Koşul Bağımlılık Kuramı

Umut DAĞISTAN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, udagistan@akdeniz.edu.tr ORCID No: 0000-0002-2544-8384

Giriş

Koşul bağımlılık kuramı örgütler hakkında yeni bir düşünme biçimi ve vizyon ortaya koyup, örgütsel formların daha iyi anlaşılması için teorik bir çerçeve çizmiştir. Koşul bağımlılık kuramının temel varsayımı, örgütlerin açık sistemler olduğu yönündedir. Yönetim biçiminin en iyi ve tek yolu yoktur ve hayatta kalabilmek ve başarılı olabilmek için örgütlerle ve dış çevre arasında "iyi bir uyum" yakalanması gerekmektedir.

Koşul bağımlılık kuramı getirdiği yenilikler ve örgütleri analiz etme noktasında diğer kuramlardan önemli ölçüde ayrıldığından örgüt yazınında paradigma dönüşümünü sağlamıştır (Donaldson, 2001). Özellikle herhangi bir durumu ele almanın tek ve doğru yolu yoktur yaklaşımı önemlidir. Beklenmedik durumlar çeşitli çevresel unsurlardan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle yöneticiler, örgütleri etkileyen kararlar alırken bu olasılıkları dikkate almak zorundadırlar. Koşul bağımlılık kuramının sistem yaklaşımının temel varsayımları üzerine inşa edildiği söylenebilir (Scott, 1961). Kuram örgütleri bir sistem olarak ele almıştır ve çevresel beklenmedik durumlara karşı örgüt içinde yapısal değişiklikler veya tasarımlar, liderlik stilleri ve kontrol sistemleri önermektedir.

Sistem yaklaşımının örgüt çalışmalarında kullanılmaya başlanmasıyla örgütler birer biyolojik sistemler olarak görülmüşlerdir (Donaldson, 2001). Burada uyum kavramı önemli bir yer teşkil etmektedir. Örgütler açık sistemler olarak değerlendirildikten sonra, koşul bağımlılık kuramına göre örgütlerin var olabilmesi için çevreye uyum göstermeleri gerekmektedir (Lawrence & Lorsch 1967; Pennings, 1975). Uyum kavramı, Van de Ven & Drazin (1985) tarafından seçim, etkileşim ve sistem yaklaşımları olmak üzere üç yaklaşımla tanımlanmıştır. İlk olarak, seçim yaklaşımına göre uyum, bir örgütün hayatta kalmak veya etkili olmak istiyorsa, içinde yer aldığı bağlamın özelliklerine uyum sağlaması gerektiğini belirtir. Bu görüşe göre, örgütsel tasarım, örgütsel bağlamdan kaynaklanmaktadır. Etkileşim yaklaşımına göreyse, uyum, örgütsel yapı ve bağlamın performans üzerindeki etkileşim etkisi olarak tanımlanmaktadır. Son olarak, uyumla ilgili olarak koşul bağımlılık kuramı literatüründeki bir diğer yaklaşım da sistem yaklaşımıdır. Sistem yaklaşımına göre, örgütlerin tasarımı ancak beklenmedik durumlar, yapısal alternatifler ve performans kriterlerinin aynı anda incelenmesiyle anlaşılabilir. Birden fazla ve eşit derecede etkili farklı alternatifler mevcut olabilir. Bu nedenle, çeşitli uyum biçimlerinin karşılaştırmalı değerlendirmesi mümkündür.

Buradan hareketle örgüt yöneticileri için her şartta geçerli ve uygun olan belirli bir örgüt yapısı bulunmamakta, organizasyon yapılarının çevre, teknoloji, büyüklük, strateji gibi unsurlara uyarlamaları onların performansında belirleyici olacaktır (Donaldson, 2001). Koşul bağımlılık kuramının gelişme aşamalarına

bakıldığında; örgüt ve teknoloji arasındaki ilişkide Woodward (1958), Thompson (1967), Perrow (1967); örgüt ve çevre ilişkisinde Burns & Stalker (1961), Emery & Trist (1965), Duncan'ın (1972); örgüt ve büyüklük arasındaki etkileşimde Blau'nun (1970); örgüt ve strateji arasındaki ilişkide ise Chandler'in (1962) yazına önemli katkıları olduğu görülmektedir.

Koşul Bağımlılık Kuramının Ana Unsurları

Örgüt yazınında koşul bağımlılık kuramının en temel faktörleri olarak çevre, teknoloji, büyüklük ve strateji görülmektedir. Kuramda bu faktörlere ilaveten yapısal unsurlar da önemlidir.

Koşul Bağımlılık Faktörü Olarak Çevre

Burns & Stalker'a (1961) göre çevre ve örgüt yapısı arasındaki ilişki örgütler açısından hayati önemdedir. Genel olarak örgütleri ikiye ayırmışlardır. Bürokrasinin, uzmanlaşmanın, merkezileşmenin ve iş bölümünün yüksek olduğu örgütsel yapıları mekanik örgüt yapısı olarak adlandırmışlardır. Bunun yanında kararlara katılıma ve karşılıklı fikir alışverişine değer verilen örgütlerde ise organik örgüt yapısının hâkim olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmalarda ortaya çıkan bir diğer husus da, durağan çevrelerde mekanik örgüt yapısının başarılı olduğu, öte yandan durağan olmayan çevrelerde ise organik örgüt yapısının daha etkili olduğu yönündedir (Burns ve Stalker, 1961).

Emery ve Trist (1965) örgüt çevre ilişkisini merkeze alan bir tipoloji geliştirmişlerdir. Buna göre örgütler dört ayrı tipte çevreyle ilişki içindedir: durgun ve dağınık çevre, durgun ve kümelenmiş çevre, dengesiz ve tepkisel çevre, çalkantılı çevre. Birinci tip çevrede değişim çok yavaş ve azdır. Çevrenin örgütten talebi görece düşüktür. Örgütlerin karar alma süreçlerinde çevreyi dikkate almaları elzem değildir. Durgun ve kümelenmiş çevrede ise yine ilk tipte olduğu gibi değişim yavaştır, ancak bu sefer örgüt açısından çevresel tehditler kümelenmiş bir vaziyettedir. Bu tip çevre görece daha komplekstir. Bu nedenle örgütün merkezi bir yapıya öncelik vermesi gerekmektedir (Emery ve Trist 1965). Üçüncü tip olan dengesiz ve tepkisel çevrede ise öncekilere kıyasla daha karmaşık bir durum söz konusudur. Birçok örgütün yarıştığı bir rekabet vardır. Bu örgütler arasında büyük olanlar çevreyi etkileyebilme gücüne sahiptir ve diğer küçük örgütler için tehdit unsurlardır. Son olarak çalkantılı çevre ise belirsizliğin en fazla olduğu çevredir. Çalkantılı çevrede rekabet fazla, örgütler arası ilişkiler kuvvetlidir. Değişim çevrenin önemli bir unsurudur. Her örgütün bu değişime ayak uydurması gerekmektedir.

Çevre konusunda koşul bağımlılık kuramı ekseninde önemli bir diğer çalışma Thompson'a (1967) aittir. Buna göre çevre örgütler için göz ardı edilmemesi

gereken bir belirsizlik kaynağıdır ve ortada karşılıklı bağımlılık ilişkisi vardır. Örgütlerin çevre üzerinde kısıtlı bir etkileri söz konusudur. Thompson (1967) çevrenin üç unsurdan oluştuğunu belirtmektedir. İlk olarak, örgütlerin kontrol altında tuttukları alan olarak tanımladığı örgütsel alan gelmektedir. Bu alan üretilen ürünleri ve müşterileri içermektedir. İkinci olarak, örgütler için en önemli öğeleri barındıran görev çevresi gelir. Hammadde, işgücü, sermaye, müşteri, rekabet edilen örgütler ve sendika gibi unsurları bünyesinde barındırır görev çevresi. Son olarak da ilk iki çevrenin güç ve bağımlılık ilişkilerini içeren çevre gelmektedir. Örgütler belirsizlikten ve çevreden kaynaklanan etkilerden etkilenmemek için birtakım stratejiler geliştirebilirler. Bunlar, teknik çekirdeği çevresel belirsizlikten uzak tutmak için tampon oluşturma, dış çevredeki değişimleri azaltma ve kemer sıkma gibi uygulamalar olabilir (Thompson, 1967).

Lawrence & Lorsch (1967) çevredeki değişimlere örgütlerin alt birimlerinin nasıl tepkiler verdiklerini incelemiştir. Duncan (1972) ise ikili bir tipoloji geliştirerek basit-karmaşık ve durağan-dinamik olarak çevreyi karar vericilerin algısına göre sınıflandırmıştır. Sonuç olarak koşul bağımlılık kuramına göre açık sistemler olan örgütler devamlı surette çevreyle etkileşim halindedir ve oradan gelebilecek tehditlere karşı da hazır olmalıdır.

Koşul Bağımlılık Faktörü Olarak Teknoloji

Koşul bağımlılık kuramında bir diğer önemli unsur teknolojidir. Woodward'ın (1958) öncü çalışması örgüt yazını için önemlidir. Ancak Woodward (1958) teknolojinin önemini bir anlamda tesadüfen keşfetmiştir. Yapı ve performans arasındaki ilişkiye odaklanmış ancak bu ilişkide önemi olan üçüncü bir unsur olduğunu keşfetmiştir. İncelediği firmaların teknoloji kullanımına göre sınıflandırılabilceğini görmüştür. Örgütsel yapılarını kullandıkları teknolojiye uyumlandırabilen örgütlerin başarılı olduklarını iddia etmiştir. Woodward üretim teknolojilerini üçe ayırmıştır. Birim üretim ya da küçük parti üretim, kitlesel üretim ve sürekli bir süreç üretimi. Yapısal özelliklerle üretim sistemi arasındaki “uyum” ne kadar yakınsa, firmanın performansı o kadar yüksek olacaktır (Woodward, 1958).

Perrow (1967) ise örgüt ve teknoloji ilişkisine farklı bir yerden yaklaşmıştır. Perrow'a göre teknoloji karşılaşılan örgütsel problemlerin çözüm sürecini belirlemektedir. Perrow teknolojiye iki boyuttan yaklaşmıştır. İlk boyut, işte ortaya çıkan istisnai durumların veya sorunların sayısı ile ilgilidir. İkinci boyut ise, ortaya çıkan problemlerin mantıksal yollarla mı yoksa sezgilerle mi çözüldüğü ile ilişkilidir. Karşılaşılan sorunlar basit ve tekrar eden durumlarsa rutin bir teknolojiyle çözülebilir sorunlardır. Karmaşık ve yüksek analiz gerektiren bir durum varsa ortada rutin olmayan teknolojilere ihtiyaç vardır.

Örneğin yoğun araştırma gerektiren işler için rutin olmayan teknolojiye gereksinim duyulmaktadır.

Thompson (1967) ise kullanılan teknolojiyle örgüt yapıları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ona göre örgütler kullandıkları teknolojilere göre sınıflandırılabilirler. Thompson teknoloji tanımını yaparken onu örgütlerde yapıyı belirleyen önemli bir unsur olarak ele almıştır.

- **Bağlı Teknolojiler (Long-Linked):** Yürütülen işlemlerin birbirini izleyen bir teknolojiyi izlemesidir. İşlemler birbirine sıralı bir şekilde bağlıdır. Değişen isteklere hızlı bir şekilde uyum gösterilemez
- **Çözümleyici Teknoloji (Mediating):** Faaliyetlere aracılık eden standartlaşmış prosedürler izlenir. Aracı teknolojiler, müşterileri ve kurumları birbirine bağlar. Örneğin, bankalar yatırımcıları ve borçluları bir araya getirir. Bu kuruluşlar, üretici ve tüketici ihtiyaçları için prosedürler ve hizmetler geliştirir ve bunlarla ilgili bilgileri işlemektedir.
- **Yoğun Teknoloji (Intensive):** Bu teknolojiye ne dönüşüm süreci standart hale getirilmiştir, ne de girdiler ve çıktılar belirlidir. Uzmanların işbirliği önemlidir. Sağlık hizmeti alan bir hastanın semptomlarına göre tedavi edilmesi işlemi yoğun teknoloji kullanımına örnek verilebilir.

Koşul bağımlılık kuramı literatüründe teknoloji temelli bir diğer önemli çalışma ise Aston Üniversitesi'ndeki akademisyenler tarafından gerçekleştirilmiştir. Aston grubunun 1960'lı yıllardaki çalışmaları örgüt yapısını ölçülebilir ve gözlemlenebilir bir olgu olarak tanımlamayı mümkün kılan değişkenleri tanımlamıştır. Grubun üyeleri psikoloji, ekonomi, siyaset bilimleri ve sosyoloji gibi farklı araştırma alanlarından gelmektedir. Bu araştırmalar, iş bölümü ve uzmanlaşma, merkezileşme, standardizasyon ve kontrol gibi örgütsel yapı değişkenlerini açıkça tanımlamış ve yapı kavramını ölçülebilir, gözlemlenebilir bir sosyal olgu olarak ortaya koymuştur (Child, 1972; Donaldson vd., 1975). Aston grubu teknolojiyi; operasyon anında kullanılan teknoloji, materyallerin özellikleri babında ve bilgi seviyesi bakımından olmak üzere üçe ayırmıştır. Teknoloji bir bütün olarak görülmüş ve örgütün tüm aşamalarında önemli bir unsur olarak ele alınmıştır. Ayrıca teknoloji ve yapı arasındaki ilişkinin sağlam olmadığı örgütün büyüklüğünün teknolojik etkiyi sınırlandırdığı da ifade edilmiştir (Pugh vd., 1968).

Koşul Bağımlılık Faktörü Olarak Büyüklük

Büyüklük olgusu Aston grubu çalışmalarında da önemli bir yer tutmaktadır. Örgütün boyutu yapısal değişikliklerin örgütü etkileme biçimini belirlemektedir. Ancak büyüklük konusundaki en temel çalışmayı Peter Blau (1970) gerçekleştirmiştir. Blau (1970) örgütün boyutundaki artışın, alt birimlerin

sayısını arttırdığı ve böylece kontrol alanının büyüdüğünü ortaya koymuştur. Bu durum da doğal olarak koordinasyon sorunlarını gündeme getirmiştir. Bu sorunların giderilmesi için idari yapının artması gerekmekte, daha fazla sayıda yöneticiye ihtiyaç duyulmaktadır.

Yaklaşım en basit ifadeyle, örgütsel büyüklükteki artışın, giderek yavaşlayan bir biçimde alt birimlerdeki farklılaşmayı da artıracaklarını iddia etmektedir. Bu yapısal farklılaşma idari bileşenleri de artıracaktır. Ancak örgütteki yönetici sayısının artması büyümeyi karşılayacak bir hızda olmayacaktır. Örgütler büyüdükçe daha kompleks bir çerçeveye bürünecek, koordinasyonu sağlamak için görece bürokratik ve mekanik bir yapı gerekecektir (Blau, 1970).

Koşul Bağımlılık Faktörü Olarak Strateji

Alfred Chandler'ın (1962) çalışması koşul bağımlılık kuramına önemli koşul değişkenlerden olan strateji konusunda değerli katkılar sunmuştur. Chandler büyük şirketlerin değişen çevre koşullarına adapte olabilmek adına yapı ve stratejilerini nasıl değiştirdiklerini araştırmıştır. Chandler'ın tespitlerine göre, faaliyetin başlangıcında, örgütler genellikle tek bir ürüne odaklanmış, kararlar üst düzey yöneticide toplanmıştır ve yapılar düşük karmaşıklık derecesine sahiptir. Örgütler ürün yelpazelerini geliştirdiklerinde yapıları kaçınılmaz olarak bölümlere ayrılacaktır. Büyüme artarken strateji çeşitlenecek dolayısıyla önemi de artacaktır. Chandler, örgütsel stratejisinin, yapı kurulmadan önce belirlenebileceğini ve örgütlerin yapısının değişmesine yol açabileceğini savunmuştur (Robbins & Barnwell 2006).

Chandler (1962) stratejilerin teknolojiden ve piyasanın yapısından etkilendiğini iddia etmiştir. Sağlam stratejiye sahip örgütler, organize olamamış örgütler karşısında rekabet avantajı sağlamaktadır. Ancak bunun için yapının stratejiye uyması zorunluluğu vardır. Zira strateji değişikçe idari sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

Chandler'ın çalışmalarına getirilen en önemli eleştiri ise büyük Amerikan şirketlerinin görece verimliliğini gereğinden fazla vurguladığı ve büyük örgütlerin ortaya çıkmasında hükümetin ve diğer örgütlerin rolünü yeterince ele almadığı yönündedir. Ayrıca Kurumsal teori, Chandler'ın kurumsal stratejiler ve yapılardaki benzerliklerin verimlilik tarafından yönlendirildiği yorumunun şüpheye açık olduğunu göstermektedir. Büyük Amerikan ve Avrupa şirketlerinin ortaya çıkışını çevreleyen kanıtların incelenmesi, hükümetin eylemlerinin ve firmaların karteller, oligopoller ve tekeller yaratarak rekabeti kontrol etme girişimlerinin büyük modern şirketin yaratılmasında ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymuştur (Fligstein, 2008).

Koşul Bağımlılık Kuramına Getirilen Temel Eleştiriler

Koşul bağımlılık kuramına farklı perspektiflerden eleştiriler gelmiştir. Schoonhoven (1981) kuramın bizatihi bilimsel yönüyle ilgilenmiş ve iyi gelişmiş, birbiriyle ilişkili önermeler dizisi olarak geleneksel anlamda bir teori olmadığını iddia etmiştir. Öncelikle büyük ölçekli ampirik çalışmalardan destek alan koşul bağımlılık kuramının, açıkça ifade edilmiş birkaç varsayıma dayandığını ve bunların beklenmedik vaka araştırmalarına rehberlik ettiğini söylemiştir. İlk açık varsayım, örgütlerde yönetim konusunda en iyi kabul edilen bir yolun olmadığıdır; ikincisi, herhangi bir örgütlenme biçiminin her koşulda eşit derecede etkili olmadığıdır. O halde "teorinin", etkili olabilmesi için, örgütsel yapıların yapılan işe uygun olması gerekmektedir. Yani bir anlamda genel strateji oldukça açık olmasına rağmen, teorinin özü net değildir (Schoonhoven, 1981).

Kuramın açık olmadığı iddiası kuramsal ifadelerin belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. Koşul bağımlılık kuramı araştırmacılarına göre, belirli bir yapının belirli bir çevreye "uygun" olması gerekmekte (Thompson, 1967) ve örgütlerin yapıları kendi teknolojilerine "uyduğunda" daha başarılı oldukları (Woodward, 1958) iddia edilmektedir. Örgütlerin iç durumlarının ve süreçlerinin dış taleplerle "tutarlı" olması gerektiği belirtilmiştir. Ancak burada kavramlar net değildir, bundan dolayı kuramsal yapı belirsizdir (Schoonhoven, 1981). Kuramın değişkenler arası ilişkileri açıklama noktasında sıkıntılı olduğu ileri sürülmektedir. Teknoloji ve yapının neden ilişkilendirilmesi gerektiği, ikisi arasındaki uyumun performansı nasıl artırdığı konuları yeterince açık değildir (Sutton & Staw, 1995).

Çevre söz konusu olduğunda koşul bağımlılık kuramı, teknolojik ve iktisadi bir çevre algılamaktadır; bu çevrede örgütsel yapılar teknolojik unsurlar ve piyasa koşulları tarafından belirlenmektedir. Bu durum da örgütler için belirsizlik kaynağı oluşturmaktadır. Kuram çevreyi böyle tanımlayarak yöneticiye değişen çevreye uyumlu yapıyı kuran bir tasarımcı rolü vermektedir (Sargut ve Özen, 2007). Ancak buradaki rol edilgen bir roldür. Aktör olan yönetici çevre karşısında edilgendir ve sadece çevreye uyum bozuldukça örgütsel yapıyı yeniden çevreye uyumlu hale getirmektedir (Aktaş ve Şener, 2012).

Sonuç

Koşul bağımlılık kuramı 1960'lı yıllardan itibaren örgütler hakkında yeni bir düşünme biçimi ve vizyon ortaya koyup, örgütsel formların daha iyi anlaşılması için teorik bir çerçeve oluşturmuştur. Klasik örgüt kuramlarının ve insan ilişkileri yaklaşımının ardından gelen ve örgütleri açık sistemler olarak değerlendiren kuram, en iyi ve tek yol yaklaşımını reddederek bir anlamda örgüt çalışmalarında bir paradigma değişimine yol açmıştır.

Öngörülemeyen durumlar farklı çevresel etkilerden kaynaklanmakta olup, örgütler hayatta kalabilmek için bu çevresel değişimlere tepki vermek zorundadır. Koşul bağımlılık kuramı bu noktada örgütler için uyum sürecinde önemli bir destek vermektedir. Kuram örgütleri bir sistem olarak ele alarak ve çevresel değişimlere karşı örgüt içinde yapısal değişiklikler veya tasarımlar, liderlik stilleri ve kontrol sistemleri önererek pratik çözümler sunmaktadır. Örgütler yapılarını koşul bağımlılıklara uygun olarak tasarlamak durumundadırlar. Kurama göre dört temel koşul bağımlılık unsuru vardır. Bunlar; teknoloji, büyüklük, çevre ve stratejidir. Bu dört koşul örgütlerin göz ardı etmemeleri gereken değişkenlerdir.

Her ne kadar kuram bünyesinde bir paradigma değişimini ihtiva etse ve örgüt çalışmalarını bilimsel bir temele oturtsa da, aynı zamanda kuramsal temele dayanan kimi eleştirilerin hedefi olmaktan da kurtulamamıştır. Yine de koşul bağımlılık kuramının araştırmaları, hipotezleri ve alana getirdiği katkı örgüt çalışmaları adına büyük bir dönüşüm olmuştur.

Kaynakça

1. Aktaş, M. & Şener, İ. (2012). Koşul Bağımlılık Kuramı. H. Cenk Sözen ve H. Nejat Basım (Der.) *Örgüt Kuramları*. 91-116. Beta Yayınları: İstanbul
2. Blau, P. M. (1970). A formal theory of differentiation in organization. *American Sociological Review*, 35, 201-218.
3. Burns, T. & Stalker, G. (1961). *The management of innovation*. London: Tavistock
4. Chandler, A. D. (1962). *Strategy and structure, chapters in the history of the American industrial enterprise*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
5. Child, J. (1972). Organizational Structure, Environment and Performance: The Role of Strategic Choise. *Sociology* 6, 1-22.
6. Donaldson, L., Child, J. & Aldrich, H. (1975). The Aston Findings on Centralization: Furter Discussion. *Administrative Science Querterly*, 20(3), 453-460
7. Donaldson, L. (2001). *The Contingency Theory of Organizations*. London: Sage.
8. Duncan, R. B. (1972). Characteristics of organizational environment and perceived environmental uncertainty. *Administrative Science Querterly*, 17(3), 313-327.
9. Emery, F. & Trist, E. (1965). The causal texture of organizational environments. *Human Relations*, 18(1), 21-32.
10. Fligstein, N. (2008). Alfred Chandler and the Sociology of Organizations. *Business History Review*, 82 (2), 241-250.
11. Lawrence, P. R. & Lorsch, J. W. (1967). Differentiation and integration in complex organizations. *Administrative Science Querterly*, 12(1), 1-47.
12. Pennings, J. M. (1975). The relevance of the structural contingency model for organizational effectiveness. *Administrative Science Querterly*, 20(3), 393-410.
13. Perrow, C. (1967). Framework for comparative analysis of organizations. *American Sociological Review*, 32(2), 194-208.
14. Pugh, D. S., Hickson, D. J., Hinings, C. R., & Turner, C. (1968). Dimensions of organization structure. *Administrative science quarterly*, 65-105.
15. Robbins, S. P., & Barnwell, N. (2006). *Organisation theory: Concepts and cases*. Frenchs Forest, NSW: Pearson Education Australia.
16. Sargut, A. S. & Özen, Ş. (2007). Örgüt kuramlarına genel bir bakış: Karşılaştırmalı bir çözümleme. A. S. Sargut ve Ş. Özen (Der.) *Örgüt Kuramları*. 11-34. İmge Yayınları: Ankara

17. Schoonhoven, C. B. (1981). Problems with Contingency Theory: Testing Assumptions Hidden within the Language of Contingency Theory. *Administrative Science Quarterly*, 26 (3), 349-377.
18. Scott, W. G. (1961). Organization Theory: An Overview and an Appraisal. *The Journal of the Academy of Management*, 4, 7-26.
19. Sutton, R. I. & Staw, B. M. (1995). 'What theory is not'. *Administrative Science Quarterly*, 40, 371– 384.
20. Thompson, J. D. (1967). *Organizations in action: Social science bases of administrative theory*. New York: McGraw-Hill.
21. Woodward, J. (1958). *Management and technology*. London: HM Stationary Office.
22. Van de Ven, A. & Drazin, R (1985) The concept of fit in contingency theory. L. Cummings and B. Staw (eds) *Research in Organizational Behavior*, 7, 333–365.

19. Bölüm

Çocuklarda Yalan Söyleme Davranışı

Yasin TOK¹

Sibel AYDIN²

1 Öğr. Gör. Çocuk Gelişimi / Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri, Sağlık Hizmetleri MYO, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Türkiye

2 Öğr. Gör. Çocuk Gelişimi / Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri, Sağlık Hizmetleri MYO, Giresun Üniversitesi, Türkiye

Yalan Söyleme Davranışının Doğası

Gerçeğe uymayan, doğru olmayan söz (Türk Dil Kurumu [TDK], 2022) ya da aldatmayı amaçlayan sözlü ifade (Stouthamer-Loeber, 1986) olarak tanımlanan yalan söyleme davranışının temelinde; bir kişiye yanlış olduğuna inanılan bir ifade kullanılarak kişinin bu ifadenin doğru olduğuna inanmasını sağlamak yatar. Bu temelde yalan söylemenin geleneksel tanımına göre davranışının gerçekleşmesi için dört koşul gereklidir. Bunlardan ilki, yalan söylemek, bir kişinin söylenmek istenene ilişkin bir açıklama yapmasını gerektirir (ifade etme koşulu). İkincisi, yalan, söylenen ifadenin doğru olmamasını gerektirir (doğru olmama koşulu). Üçüncüsü, yalan söylemek, asılsız beyanın bir başka kişiye yapılmasını gerektirir (muhatap koşulu). Dördüncüsü, yalan söylemek, kişinin aldatma niyetiyle kasıtlı olarak diğer kişinin asılsız ifadenin doğru olduğuna inanmasını gerektirir (muhatap aldatma niyeti koşulu) (Mahon, 2008). O halde aldatma, başkalarını doğru olduğuna inandığı şeyler konusunda yanlış yönlendirmeyi amaçlayan davranıştır (Vasek, 1986).

Yalan söyleme davranışı, belirgin sosyal riskleri ve aynı zamanda kazançları olan, kişiler arası etkileşimlerde yaygın ve çokça görülen bir eylemdir (Talwar & Crossman, 2011). Yalan söyleme eyleminin amacına uygun olabilmesi; yalan söyleyenin kendisinin ve diğerlerinin bilişsel durumlarına ilişkin uygun bir değerlendirmeye sahip olarak kendi gerçek inançlarıyla tutarlı, ancak yanlış ifadeyle uyuşmayan davranışlarını gizlemesini gerektirir (Talwar, Gordon & Lee, 2007). Tüm gizleme davranışları arasında yalan söyleme davranışı, çocuklukta gelişen en erken davranışlardan biridir (Stouthamer-Loeber, 1986). Bu bağlamda yalan söyleme davranışı ve aldatmanın sadece yetişkinler arasında olmadığı, aynı zamanda çocuklar ve gençler arasında da görüldüğü ve psikolojik olarak ilgili bir davranışsal özelliği temsil ettiği (Glätzle-Rützler & Lergetporer, 2015) belirtilmektedir. Ancak, küçük çocuklarda yalan söyleme davranışının ortaya çıkarılmasında yetişkinlerden farklı olarak gerçeklik ve hayal temsillerinin henüz net bir şekilde ayırt edilememesinden dolayı niyet meselesinin belirsiz olması gibi bir sorun vardır (Stouthamer-Loeber, 1986). Bu doğrultuda, çocuklarda yalan söyleme davranışlarının ele alındığı araştırma alanındaki sonuçlar, 3 yaşındaki çocukların suçlarını gizlemek gibi nedenlerle yalan söyleme davranışını gösterdikleri, ancak tüm alanlardan elde edilen sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, 8 yaş altı çocukların tam anlamıyla yalan söyleme becerisine sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır (Talwar & Lee, 2002a).

Çocuklar için sosyal yaşamın gereklerinden biri, çeşitli sosyal ortamlarda uygun görülen davranışları yöneten gelenek, görenek gibi kültür öğelerini veya kurallarını edinmektir. Bu bağlamda çocukların bazı sosyal durumlarda başkaları hakkındaki gerçek duygu ve düşüncelerini gizlemeyi öğrenmesi görgü

kurallarının bir yönü olarak kabul edilir (Talwar & Lee, 2002b). Geleneksellik bileşeni, kural ve normlara dayanarak, yalan söylemenin olumlu ya da olumsuz bir değeri olup olmadığını belirler. Bu değerlendirme iki tür yalan söyleme davranışını ortaya çıkarır: antisosyal ve toplum yanlısı yalanlar. Antisosyal yalanlar yalan söyleyenin kendisine fayda sağlaması için söylenir ve bu yalanlar, genellikle kabul edilemez olarak değerlendirilir. Buna karşılık, toplum yanlısı davranışlar tipik olarak başkalarının yararına bir nezaket ortamında anlatılır ve genellikle kabul edilebilir olarak değerlendirilirler (Dykstra, Willoughby & Evans, 2020) Örneğin, farklı görünüme sahip bir kişiyle (örneğin; fiziksel şekil bozukluğu) tanışırken, çocuklara olağandışı görünüme odaklanmamaları ve bu görünüm hakkında açık sözlü olarak konuşmamaları hatta bazı durumlarda çocuklar, beyaz bir yalan söylemeye bile teşvik edilebilirler (Talwar & Lee, 2002b). Çocukların olumsuz eylemleri önlemek için yalan söyleme davranışına yönelmeleri, önemli bir ahlaki durumu temsil eder. Çocuk istenmeyen durumların ortaya çıkmasını önlemek, gerçekleşen eylemlerin olumsuz etkilerini azaltmak için yalan söylemenin uygulanabilir ve hatta ahlaki bir seçenek olduğunu anlaması, çocuklarda, yalan söyleme davranışı bağlamında ahlaki eylem için bir araç görevi sağlar (Harvey, Davoodi & Blake, 2018).

Kuramlar Işığında Yalan Söyleme Davranışı

Genel olarak yalan söylemenin ortaya çıkışı ve etkisi sosyal, kültürel ve yapısal bağlama göre değişiklik gösterdiği gibi kişiden kişiye de değişir (Barnes, 1994). Bu açıdan çocukların aldatmalarını anlamak istiyorsak, onların sosyal-bilişsel kapasiteleri ve bu kapasitelerinin aldatmayı nasıl mümkün kıldığını anlamamız gerekir. Bu açıdan, aldatma "Bir kişinin bir duruma bakış açısını diğerinin amaçlarına uygun olmayan şekillerde değiştirmek niyetiyle gerçek olmayan bilgileri aktarmak" olarak işlevselleştirilebilir ve yalan, sözlü aldatma olarak kavramsallaştırılabilir (Vasek, 1986).

Çocuklarda yalan söyleme davranışları ile ilgili araştırma alanı incelendiğinde; çocukluğun erken dönemlerinde görülen yalan söyleme davranışlarının, çocukların gelişen bilişsel yetenekleriyle desteklendiğini (Leduc, Williams, Gomez-Garibello & Talwar, 2017; Talwar ve ark., 2007), çocukların yürütücü işlev becerileri, küçük çocukların yalan söyleme eğilimini önemli ölçüde yordadığı (Evans & Lee, 2013) ve yalan söyleme davranışının, erken dönemlerde gelişimin normatif bir yönü olduğu ve bazı çocuklar için sorunlu bir davranış haline gelebileceğini göstermektedir (Talwar & Crossman, 2011). Çocukluğun erken dönemlerindeki gelişimin normatif yönünün evriminde birincil derecede çocuğun ailesi ve çevresindeki diğer yakın kişiler etkilidir. *Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramı'nda* yer alan model alma kavramı

doğrultusunda erken yaştaki çocuklar, en çok anne-baba ve öğretmenlerini model almaktadırlar. Bu sebeple anne-baba ve öğretmenler çocuklara doğruluk, dürüstlük vb. gibi alanlarda örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda eğer anne-babalar çocuklarının yalan söylemesini istemiyorlarsa, önce kendilerinin yalan söyleme davranışına yönelmemesi gerekir (Koç Erdamar, 2020). Bu durumu doğrular nitelikte olan bir araştırma sonucu, çocuklara anne babaları tarafından ne öğretildiğine göre yalan türlerinin sıklığının değiştiğini göstermiştir. Yalan söylemenin arada bir kabul edilebilir olduğu öğretilen çocuklar, kendilerini psikolojik sıkıntıdan, zorluklardan veya kişisel çatışmalardan korunmak için yalan söylemenin kabul edilemez olduğu öğretilen çocuklara göre çok daha fazla yalan söylediği sonucuna ulaşılmıştır (Lavoie, Leduc, Crossman, & Talwar, 2016).

Zihin Kuramı, kişinin kendini ve başkalarını zihinsel durumlar (duygular, istekler, inançlar, niyetler, tutumlar ve insan eyleminde ortaya çıkan diğer içsel deneyimler) açısından görmeyi içerir (Wellman, Cross & Watson, 2001). Yalan söyleme davranışının da başka kişi ya da kişilerde yanlış bir inanç oluşturmayı amaçladığı göz önünde bulundurulduğunda, belirli zihinsel kavramların anlamak ve diğer insanların düşüncelerindeki değişimi kavramak açısından önemlidir. Bu açıdan, çocuklarda erken dönemlerden itibaren yalan söyleme davranışının ortaya çıkması, onların gelişen zihinsel yapısı ile ilgili olduğunu göstermektedir (Leduc ve ark., 2017). Zihin teorisi bağlamında zihni anlamak aynı zamanda sosyal dünyayı anlamak için de temeldir. Çocuklar, kendilerinin ve başkalarının açık davranış, inançlar ve arzular gibi içsel durumlarının zihinsel durumların ürünleri olduğunu anlamaya başlarlar. Böylece, bilerek-bilmeyerek (kasıtlı), gerçek-aldatma arasında ayırım yapmaya başlarlar. Çocukların aldatmanın doğasını, yalanlar ve hatalar arasındaki farkı anlamaları, istekler-sonuçlar ve inançlar-gerçekler arasındaki farklılıkları anlamaları ve dolayısıyla bu anlayışın da daha derin, gelişen zihin teorisi becerilerinin bir sonucu (Wellman, 1990) olduğu ifade edilmektedir. *Piaget'in (1948)*

Ahlaki Gelişim Kuramı'nda ise, çocuklarda yalan söyleme eğiliminin erken dönemlerde çocuğun benmerkezci düşüncesinin önemli bir parçası olduğu ve 8 yaşından küçük çocukların yalanın gerçek doğasını anlamada zorluk yaşadığı (Piaget, 1948) belirtilmektedir.

Yalan Türleri

Çocukların yalan kavramları, sosyal çevrelerini tanıma, anlama ve manipüle etme yeteneklerinin arttığını gösterir. Ayrıca bir çocuğun sözlü aldatma yeterliği, düşünsel çarpıtmaları canlandırmak için gereken karmaşık sosyal-bilişsel becerileri kullanmasını gerektirir (Vasek, 1986). Bu becerilerle çocukların başkalarının bakış açılarını anlamaları, okul öncesi yıllarda büyük gelişimsel

değişikliklerden geçer. Bu tür değişikliklerin meydana geldiği üç alan; görsel perspektif alma, yanlış inanç anlayışı ve kasıtlı yalandır (Bigelow & Dugas, 2009). Bu doğrultuda Ackerman ve Kappelman (1979), çocukların beş yalan türünden bahseder: (1) çocukların denedikleri **keşif yalanı**; (2) cezadan kaçınmak için yapılan **örtme yalanı**, küçük çocuklarda çoğunlukla inkar şeklini alır, ancak çocuklar büyüdükçe bu tür yalan daha karmaşık ve önceden tasarlanmış hale gelir; (3) Övünme ve abartmadan oluşan **kuyruklu yalan**; (4) çocuğun diğer tarafın gerçeği bildiğinin farkında olduğunda, dikkat çekmek için bile bile yapılan **bariz yalan**; ve (5) bir suçu üstlenmek veya bir bahane olarak kullanmak için hayali unsurların kullanıldığı **fantezi yalanı** (Ackerman ve Kappelman, 1979; Aktaran, Stouthamer-Loeber, 1986). Bu yalan türleri ile birlikte çocuklarda yalan söyleme davranışlarında Talwar ve Crossman'ın (2011) sınıflandırması incelendiğinde;

Tablo 1. Çocuklarda Yalan Söyleme Davranışlarının Sınıflandırılması (Talwar & Crossman, 2011)

Yalan Söyleme Davranışının Sınıflandırılması	Tanım	Gelişim zamanı	Açıklamalar
Antisozyal	Bireyin kendi çıkarına hizmet eden yalanlar (Örneğin; haksızlığı inkâr etmek, kişisel kazanç elde etmek ya da başkasına zarar vermek amacıyla söylenen yalanlar)	2 yaş	Ödül kazanmak, Sıkıntı veren şeylerden kurtulmak ya da birini cezalandırmak amacıyla söylenen yalanlar
Prosoşyal	Başkasının yararına hizmet eden yalanlar (Örneğin; kibar olmak, başkasının yarar sağlamak ya da fedakâr olmak amacıyla söylenen yalanlar)	3 yaş	Kibar olmak; kendinden çok başkasına fayda sağlamak için söylenen yalanlar
Birincil	Kasıtlı olarak doğru olmayan ifadeler kullanma; hatalarını inkâr ederek zorluklardan kurtulmak için söylenen yalanlar	2-3 yaş	Basit, ilkel yalanlar
İkincil	Kendi ihlallerini gizlemek için kolayca söylenen yalanlar	4 yaşından itibaren	Yanlış bir inanç yaratmak için söylenen yalanlar
Üçüncül	İnanırcılığında artan bir karmaşıklık olan yalanlar; açıklamalar yalanları gizleyebilir.	7-8 yaş	Yalanı makul bir şekilde sürdürme yeteneği ile tespit edilmesi gittikçe zorlaşan yalanlar

Antisosyal yalan, bireyin kendi çıkarına hizmet eden yalanları ifade etmektedir. Ayrıca antisosyal yalan; güveni sarsan, iletişim kurallarını ihlal eden, başkalarına zarar vermeyi ya da cezadan kaçınmayı amaçlayan kişisel çıkarların ön planda olduğu yalan türü olarak belirtilmektedir (Talwar & Crossman, 2011). Kısmen ya da tamamen iyi niyetli yalanlardan açıkça ayırt edilebilen kötü niyetli yalanlar, aldatılanın zararına olan ve yalan söyleyene fayda sağlamak amacıyla söylenen yalanlardır (Barnes, 1994).

Prososyal yalan, toplum yanlısı ve başkalarına fayda sağlamayı amaçlayan yalanları ifade etmektedir (Talwar & Crossman, 2011). Sosyosyal yalanlar, yanlış ifadelerle sunulan, ancak aldatmaya yönelik olmayan sosyal yalanlardan oluşur (Barnes, 1994). Yalanlar, her zaman tam manasıyla yalan olarak ifade edilmezler. Bazen bir konuşmacı; şaka yapmak, ironi yapmak, alay etmek veya bir noktayı abartarak vurgulamak amacıyla doğru olmayan bir şey söyleyebilir (Taylor, Lussier & Maring, 2003). Bu bağlamda oyunculuk ve sihir gibi diğer "aldatma" biçimleri uygun bir bağlamda yapıldığında bu durum kabul edilebilir (Vasek, 1986). Çünkü yalanlar ve yanlış ifadeler arasındaki fark, konuşmacının, dinleyicinin bilgisi hakkındaki inançlarıyla ilgilidir (ikinci dereceden inanç yüklemesi). Yalanlar söz konusu olduğunda, konuşmacı dinleyicinin gerçek durumu bilmediğini varsayarken, şaka, ironi, alay ve abartma durumlarında konuşmacı, dinleyicinin gerçeği bildiğini varsayar (Taylor ve ark., 2003).

Basit ilkel yalanlardan oluşan **birincil yalan**, yanlış bir inanç yaratmak için söylenen **ikincil yalan**, yalanı uygun bir şekilde sürdürmeyi yeteneği ile kendini gösteren ve yalan söyleme davranışının tespit edilmesinin zorlaştığı yalan olan **üçüncül yalan** (Talwar & Crossman, 2011) ve başka bir zihnin yapısını, bilgi içeriğini gerçekliğe göre manipüle etmeyi içeren **stratejik yalan** (Hsu & Cheung, 2013) gibi farklı yalan türleri bulunmaktadır. Ayrıca literatürde; **kötü niyetli yalan**, **iyi niyetli yalan**, **zararsız yalan**, **beyaz yalan** (Barnes, 1994; Vasek, 1986), **kibarlık yalanları**, **sadakat yalanları**, **özgecil yalanlar** (Talwar & Crossman, 2011) **müdahaleci yalanlar** (Harvey ve ark., 2018) gibi farklı isimlerle ifade edilen yalan ifadeleri bulunmaktadır.

Yaşlara Göre Yalan Söyleme Davranışı

Yalan söyleme ilk olarak çocuğun sıkıntıdan kurtulmak veya kendine olan zararı azaltmak için bir strateji olarak ortaya çıkar. Ancak çocuklar büyüdükçe toplumsal norm ve kurallara uymaya başladıkça, toplum yanlısı sosyosyal yalanlar, sosyal ilişkileri sürdürmek için yararlı bir strateji haline gelirken, kişisel çıkarları için yalan söyleme daha seyrek hale gelir. Bu doğrultuda 2 yaş civarında antisosyal yalanların ve bununla birlikte 2-3 yaşlarında birincil yalanların gelişmeye başladığı, 3 yaş civarında sosyosyal yalanların, 4 yaş itibarıyla ikincil yalanların ve 7-8 yaş itibarıyla

de üçüncül yalanların gelişim zamanını oluşturduğu (Talwar & Crossman, 2011) belirtilmektedir. Ayrıca, yalan söyleme davranışının yönündeki değişimin yanında yalan söyleme eğiliminin yaşla birlikte önemli ölçüde azaldığı (Glätzle-Rützler & Lergetporer, 2015) ifade edilmiştir. Çocuklarda yalan söyleme davranışlarının gelişiminin incelendiği çalışmalarda;

2 yaş civarında çocukların yalan söylemeye başladıkları, yalan söyleme davranışının ortaya çıkmasının erken gelişimsel çağı bir dönüm noktası olduğu ve bu gelişiminin artan bilişsel yetenekleri yansıttığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu bulgular, çocukların çok küçük yaşta yalan söylemeye başladıklarını (Evans & Lee, 2013) göstermektedir.

3 yaşına gelindiğinde ise çocukların nezaket durumlarında beyaz yalanlar söyleyebildiği (Talwar & Lee, 2002b) belirtilmektedir. Bu bağlamda, yaşamın olağan akışında yaygın bir davranış olarak öne çıkan yalan söyleme davranışı için mevcut kanıtlar, 42 aylıktan itibaren çocukların çeşitli sosyal durumlarda giderek daha fazla yalan söyleme yeteneğine sahip olduklarını göstermektedir (Evans & Lee, 2013).

5 yaşından küçük çocukların, toplum yanlısı amaçlara ulaşmak için müdahaleci/prososyal yalanları kullanabildikleri ve çocukların müdahaleci yalanları uygun şekilde kullanma yeteneği, ahlaki gelişiminde yeni bir beceriyi temsil (Harvey ve ark., 2018) ettiği ifade edilmektedir. Çocuklarda yalan söyleme davranışının her ne kadar erken yaşlardan itibaren ortaya çıktığı görülse de 8 yaşın altındaki çocukların tam anlamıyla yalan söyleme becerisine sahip olmadıkları araştırma sonuçlarıyla (Talwar & Lee, 2002a) ortaya konulmuştur. Çocuklar 8-9 yaşlarına geldiklerinde bilişsel gelişimindeki değişimlere bağlı olarak ahlaki kuralları daha iyi anlar ve uygulamaya çalışırlar (Seven, 2022).

6 ila 11 yaş arasındaki çocukların ihlallerini gizlemek için yalan söylediğini ve yalanlarını sürdürme yeteneklerinin yaşla birlikte arttığı (Talwar ve ark., 2007) sonucuna ulaşılrken, Xu, Bao, Fu, Talwar ve Lee (2010) tarafından 7, 9 ve 11 yaşındaki çocuklarla yapılan çalışmada yaş arttıkça çocukların kibarlık durumlarında yalan söyleyenleri daha az olumsuz olarak değerlendirdiklerini ve bu tür durumlarda kendilerinin de yalan söylemeye eğilimli oldukları (Xu ve ark., 2010) sonucuna ulaşılmıştır. Farklı bir çalışma olarak, Fu, Evans, Wang ve Lee (2008) tarafından 7, 9 ve 11 yaşındaki çocuklarla yapılan çalışmada çocukların ahlaki olarak yalan söyleme tercihleriyle ilgili olarak, yaş arttıkça çocuklar kendilerine fayda sağlamak için yalan söylemeyi seçmeye daha az ve buna karşılık topluluğa fayda sağlamak için yalanı seçmeye daha fazla eğilimli oldukları (Fu ve ark., 2008) sonucuna ulaşılmıştır.

7 ila 14 yaş arasındaki çocuklarda önemli gelişimsel değişimler meydana gelir. Okul, sosyal karşılaştırmalar ve akranlarla etkileşimler çocuğun gelişiminin önemli boyutları haline gelir. Bu boyutlarla erken ergenlik döneminde çocuklar yalan söyleme bilişsel yeteneğinin yanı sıra ahlaki akıl yürütme yeteneklerini de

geliştirirler. Bu gelişimlerle çocuklara yalan söyleme davranışının ahlaki açıdan kabul edilemez olduğu öğretilse de eğer yalan söylemek başkalarının zarar görmesini engel oluyorsa bu durumda yalan söyleme davranışı kabul edilebilir bir davranış olarak değerlendirilebilir (Maggian & Villeval, 2016). Ayrıca, çocuklar ahlaki yargıları geliştikçe, yalanların kendilerinden çok toplumsal çıkarlar için söylendiğinde daha kabul edilebilir olduğu şeklindeki mesajı içselleştirebilir ve davranışlarını buna göre değiştirebilirler (Lavoie ve ark., 2016).

Yalan Söyleme Davranışının Nedenleri

Çocuklarda yalan söyleme davranışlarının nedenleri; aile içinde yaşanan güven problemleri, çocukların ilgi ve sevgi ihtiyacı duyması, çocuğun yakın çevresindeki bireylerin tutarsız davranışları, korku ve utanma duygusuna maruz kalma olarak sıralanmaktadır (Seven, 2022). Bunlarla birlikte; gerçek ile hayal olanı ayırt edememe, dikkat çekmek, sevdiği bireyleri korumak, istenmeyen durumlardan kurtulmak, istek ve çıkarlarının karşılanmasını sağlamak, diğerinin üzerinde bir etki bırakmak ya da birilerinden intikam almak amacıyla da çocuklar yalan söyleme davranışına yönelebilirler (Savi Çakar, 2020).

Ebeveyn tutumları çocukların duygu, davranış ve alışkanlıkları üzerinde önemli etkiye sahiptir. Bu bağlamda ebeveynlerin sıkı disiplin uygulamaları sonucunda çocukların birtakım korkular geliştirdikleri ve bu korkularla çocuklar ebeveynlerinden gelebilecek olumsuz tepkilerden kaçınmak için yalan söyleme davranışına yönelebilecekleri belirtilmiştir (Taner Derman & Başal, 2013). Ayrıca davranışlarından ötürü sıklıkla cezaya maruz bırakılan çocuklar, cezadan kaçınmak için yalan söyleme davranışına yönelebilirler. Bununla birlikte, erken çocukluk dönemindeki çocuklar, ebeveynin algısındaki kendine ilişkin olumlu imajı sürdürmek ve olumsuz eylemlerini ebeveynlerinden gizlemek için de yalan söyleyebilirler (Özbey, 2010).

Yalan Söyleme Davranışına Yaklaşım

Çocuklarda yalan söyleme davranışına yaklaşım için gelişim süreci ele alındığında; 4-5 yaşına kadar çocukların söyledikleri gerçek olmayan ifadeler yalan olarak kabul edilmez. Çünkü bu yaş dönemindeki çocuklar, bilişsel gelişimin bir parçası olarak işlem öncesi dönemde yer alan sezgisel düşünme evresinde buldukları için gerçek ile hayal olanı ayırt edemezler. 7-11 yaş aralığına gelindiğinde ise çocuklar artık gerçek ile gerçek olmayan durumların ayırıcısına varabilir ve istenmeyen durumlardan kaçınmak için masum yalanlara ya da alışkanlık haline gelmiş patolojik yalanlara başvurabilirler (Savi Çakar, 2020).

Yalan söyleme davranışının karmaşık bir yapısı vardır. Bu karmaşıklığın nedeni, yalan söyleme davranışı hem erken normatif bir davranış hem de nihai

sorunlu bir davranış olabileceğidir. Çocuklar erken dönemlerde gelişimin normatif yönü olarak yalanlara başvurabilir ve ilerleyen yaş birlikte dürüstlüğü teşvik eden sosyal normları öğrenirler. Ancak yalan söyleme davranışı, zaman içinde sürekli veya uygunsuz kullanımla sorunlu bir davranışa dönüşebilir. Bu dönüşümde kronik yalan söyleme, güvenilirlik kaybı ve ilişkileri zedeleme gibi olumsuz sosyal sonuçlar doğurur (Talwar & Crossman, 2011). İlerleyen yaşlarda kronik yalan söyleme davranış örüntüleri farklı sonuçlarla kendini gösterebilir. Nitekim, Amerikan Psikiyatri Birliği DSM-5'te Antisosyal Kişilik Bozukluğu'nun tanı kriterlerinden biri olarak, "tekrar tekrar yalan söyleme" davranışını belirtmiştir (American Psychiatric Association, 2013). Literatürde ise patolojik yalan söyleme için tanımlanan unsurlar olarak; doğru olmayanların tekrar tekrar söylenmesiyle artık yalanların bir yaşam tarzı haline gelmesi, yalan söyleme davranışında içsel dinamiklerin yönlendirici olduğu, maddi ödüller ya da sosyal kazançların davranışın gerçekleşmesi için temel motive edici güç olmadığı, bununla birlikte patolojik yalan söylemedeki yalanların genellikle plansız ve dürtüsel (Dike, Baranoski & Griffith, 2005) olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla, çocuklarda yalan söyleme davranışının ilerleyen yıllarda problem davranışa dönüşebileceği bu hassas noktada ebeveynlerin çocuklarına yalanın hangi bağlamlarda gerçekten uygun olabileceğini öğretmek gibi dürüstlük normları etrafında sorumlulukları bulunmaktadır. Örneğin; ergenlik döneminde yalan söylemenin arttığı göz önüne alındığında, ebeveynler, ergenlerde dürüstlüğü teşvik etmek için hangi davranışların ve ebeveynlik stratejilerinin etkili olduğunu bilmesi (Dykstra ve ark., 2020) kilit rol oynamaktadır.

Yalan Söyleme Davranışına İlişkin Çözüm Önerileri

- Ebeveynlerin çocuk eğitiminde; sıkı, baskıcı ve zorlayıcı disiplin uygulamaları kullanarak gergin ortamlar oluşturmak yerine kontrollü ve tutarlı davranış tarzı ile demokratik ortamlar oluşturması, olumsuz davranışların ortadan kaldırılması bununla birlikte olumlu davranışların da pekiştirilmesinde önemli rol oynayacaktır (Taner Derman & Başal, 2013).
- Anne-babaların yalan davranışını sıkça başvurmaları, çocukların da ebeveynlerini model alması ve onlara özenmesiyle birlikte yalan söyleme davranışına alıştığı görülmektedir. Bu bakımdan anne ve babaların davranışlarında çok dikkatli olması ve yalan gibi olumsuz davranışlardan kaçınmaları gerekir (Seven, 2022).
- Çocukların duygularını rahat ve uygun bir şekilde gösterebilmesi ve olumsuz duygularla başa çıkma noktasında yeterli kazandırılması yalan söyleme davranışının önlenmesinde destek olabilir (Savi Çakar, 2020).

- Ahlaki gelişimde önemli bir kavram olan empatinin yeteneğinin gelişebilmesi için çocuğun yakın çevresinde bulunan bireylerin çocuğa empatik anlayışla yaklaşması önemlidir (Güngör Aytar, 2020)
- Ergenlik döneminde yalan söyleme davranışlarının artması, bu gelişim aşamasını dürüstlüğü anlamak için önemli bir dönem haline getirir. Bu açıdan ebeveynler çocuk ve ergenlere dürüstlük kurallarını ve gerekçelerini doğru bir şekilde sunması gerekir (Dykstra ve ark., 2020)
- Çocukları yalan türlerinin sonuçları hakkında düşünmeye teşvik etmek için çeşitli fırsatlar yaratılmalıdır. Örneğin okunan bir hikâyede, bir karakterin yalan söyleme kararıyla karşı karşıya olduğu bir durumda, çocuğa karakterin ne yapması, bunun gerekçesi sorulabilir, çocukla karakterin verebileceği olası tepkilerin sonuçları tartışılabilir (Heyman, Luu & Lee, 2009).
- Çocuklar, cezalardan kaçınmak için uygun bir strateji olarak yalan ifadeleri geliştirmeleri mümkündür, ancak zamanla bu durum sorun davranış haline gelebilir (Talwar & Crossman, 2011). Bu açıdan çocukları yetiştirme sürecinde cezaya başvurmak yerine çocuğun merkezde olduğu yapıcı ve kurallı uygulamalara başvurulabilir.
- Araştırma sonuçları aldatmanın olumsuz sonuçlarından ziyade dürüstlüğün faydalarına odaklanan ebeveynlerin, kendi çocuklarının doğruyu söylemesini teşvik etmede daha başarılı olabileceğini göstermektedir (Dykstra ve ark., 2020). Bu doğrultuda çocuklara istenilen davranışların kazandırılmasında olumsuz noktalara takılmaktan yerine olumlu noktaların öne çıkarılması amaçlara ulaşma noktasında daha başarılı sonuçlara ulaştırılabilir.
- Çocukların uyması gereken davranış ve kurallar açık, anlaşılır bir dil ve anlatım ile ifade edilmelidir (Güngör Aytar, 2020).
- Yalanlar yoluyla güven ilişkisinin sıklıkla ihlal edilmesi güven duygusunun gelişimini zedeleyerek yakın ve kalıcı ilişkiler kurma gibi önemli olumlu sosyal becerilerin gelişimini engelleyebilir (Stouthamer-Loeber, 1986). Bu doğrultuda ebeveynler, çocuklara davranış kazandırma sürecinde erken yaşlardan itibaren, onlara her bir davranışın anlamını ve sonuçlarının neler olabileceği ile ilgili bilgilendirmeler yapabilirler.

KAYNAKÇA

1. American Psychiatric Association. (2013). *DSM-5* (5th ed.). American Psychiatric Publishing, Inc.
2. Barnes, J. A. (1994). *A Pack of Lies: Towards a Sociology of Lying (Themes in the Social Sciences)*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Bigelow, A. E., & Dugas, K. (2009). Relations among preschool children's understanding of visual perspective taking, false belief, and lying. *Journal of Cognition and Development*, 9(4), 411–433. <https://doi.org/10.1080/15248370802678299>
4. Dike, C. C., Baranoski, M., & Griffith, E. E. H. (2005). Pathological lying revisited. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 33(3), 342–349.
5. Dykstra, V. W., Willoughby, T., & Evans, A. D. (2020). Perceptions of dishonesty: Understanding parents' reports of and influence on children and adolescents' lie-telling. *Journal of Youth and Adolescence*, 49, 49–59. <https://doi.org/10.1007/s10964-019-01153-5>
6. Evans, A. D., & Lee, K. (2013). Emergence of lying in very young children. *Developmental Psychology*, 49(10), 1958–1963. <https://doi.org/10.1037/a0031409>
7. Fu, G., Evans, A. D., Wang, L., & Lee, K. (2008). Lying in the name of the collective good: A developmental study. *Developmental Science*, 11(4), 495–503. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2008.00695.x>
8. Glätzle-Rützler, D., & Lergetporer, P. (2015). Lying and age: An experimental study. *Journal of Economic Psychology*, 46, 12–25. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2014.11.002>
9. Güngör Aytar, A. (2020). Ahlaki (Törel) gelişim. A. Ulusoy (Ed.), *Gelişim ve öğrenme psikolojisi* kitabı içinde (9. baskı., ss. 61–84). Ankara: Anı Yayıncılık.
10. Harvey, T., Davoodi, T., & Blake, P. R. (2018). Young children will lie to prevent a moral transgression. *Journal of Experimental Child Psychology*, 165, 51–65. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2017.06.004>
11. Heyman, G. D., Luu, D. H., & Lee, K. (2009). Parenting by lying. *Journal of Moral Education*, 38(3), 353–369. <https://doi.org/10.1080/03057240903101630>
12. Hsu, Y. K., & Cheung, H. (2013). Two mentalizing capacities and the understanding of two types of lie telling in children. *Developmental Psychology*, 49(9), 1650–1659. <https://doi.org/10.1037/a0031128>

13. Koç Erdamar, G. (2020). Sosyal öğrenme kuramı. A. Ulusoy (Ed.), *Gelişim ve öğrenme psikolojisi kitabı içinde* (9. baskı., ss. 191–224). Ankara: Anı Yayıncılık.
14. Lavoie, J., Leduc, K., Crossman, A. M., & Talwar, V. (2016). Do as I say and not as I think: Parent socialisation of lie-telling behaviour. *Children and Society, 30*, 253–264. <https://doi.org/10.1111/chso.12139>
15. Leduc, K., Williams, S., Gomez-Garibello, C., & Talwar, V. (2017). The contributions of mental state understanding and executive functioning to preschool-aged children's lie-telling. *British Journal of Developmental Psychology, 35*, 288–302. <https://doi.org/10.1111/bjdp.12163>
16. Maggian, V., & Villeval, M. C. (2016). Social preferences and lying aversion in children. *Experimental Economics, 19*(3), 663–685. <https://doi.org/10.1007/s10683-015-9459-7>
17. Mahon, J. E. (2008). The definition of lying and deception. In E. N. Zalta (Ed.), *Stanford encyclopedia of philosophy* (Fall 2015). <http://plato.stanford.edu/archives/fall2015/entries/lying-definition/>
18. Özbey, S. (2010). Okul öncesi çocuklarda uyum ve davranış problemleriyle başa çıkmada ailenin rolü. *Aile ve Toplum, 6*(22), 9–18.
19. Piaget, J. (1948). *The moral judgment of the child*. Glencoe, Illinois: Free Press.
20. Savi Çakar, F. (2020). İlkokul döneminde uyum ve davranış problemleri. F. Savi Çakar (Ed.), *Yaşam dönemleri ve uyum sorunları kitabı içinde* (7. baskı., ss. 163–224). Ankara: Pegem Akademi.
21. Seven, S. (2022). *Çocuk ruh sağlığı* (8. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
22. Stouthamer-Loeber, M. (1986). Lying as a problem behavior in children: A review. *Clinical Psychology Review, 6*, 267–289.
23. Talwar, V., & Crossman, A. (2011). From little white lies to filthy liars: The evolution of honesty and deception in young children. *J. Benson (Ed.) Advances in Child Development and Behavior, 40*, 139–179. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-386491-8.00004-9>
24. Talwar, V., Gordon, H. M., & Lee, K. (2007). Lying in the elementary school years: Verbal deception and its relation to second-order belief understanding. *Developmental Psychology, 43*(3), 804–810. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.3.804>
25. Talwar, V., & Lee, K. (2002a). Development of lying to conceal a transgression: Children's control of expressive behaviour during verbal deception. *International Journal of Behavioral Development, 26*(5), 436–444. <https://doi.org/10.1080/01650250143000373>

26. Talwar, V., & Lee, K. (2002b). Emergence of white-lie telling in children between 3 and 7 years of age. *Merrill-Palmer Quarterly*, 48(2), 160–181. <https://doi.org/10.1353/mpq.2002.0009>
27. Taner Derman, M., & Başal, H. A. (2013). Okulöncesi çocuklarında gözlenen davranış problemleri ile ailelerinin anne-baba tutumları arasındaki ilişki. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 115–144.
28. Taylor, M., Lussier, G. L., & Maring, B. L. (2003). The distinction between lying and pretending. *Journal of Cognition and Development*, 4(3), 299–323. https://doi.org/10.1207/S15327647JCD0403_04
29. TDK. (2022). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>
30. Vasek, M. E. (1986). Lying as a skill: The development of deception in children. In R. W. Mitchell & N. S. Thompson (Eds.), *Deception, perspectives on human and nonhuman deceit* (pp. 271–292). Albany: State University of New York Press.
31. Wellman, H. M. (1990). *The child's theory of mind*. MIT Press.
32. Wellman, H. M., Cross, D., & Watson, J. (2001). Meta-analysis of Theory-of-Mind Development: The truth about false belief. *Child Development*, 72(3), 655–684.
33. Xu, F., Bao, X., Fu, G., Talwar, V., & Lee, K. (2010). Lying and truth-telling in children: From concept to action. *Child Development*, 81(2), 581–596. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01417.x>

20. Bölüm

Sabahattin Ali Eserlerinin Sosyolojik Bir Değerlendirmesi

Yunus EROĞLU¹

¹ Dr, Öğr. Gör. Hakkari Üniversitesi, YMYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü. yunuseroglu@hakkari.edu.tr
ORCID: 0000 00026076 4868

Giriş

Sabahattin Ali, 12 Şubat 1906'da Yunanistan'ın Trakya bölgesinde yer alan Gümülcine'nin Eğridere köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Cihangirli Ali Selahattin Bey, annesi ise Hüsniye Hanım'dır. Yazar, ilk öğrenimini İstanbul, Çanakkale, İzmir ve Edremit'te tamamlamıştır. Orta öğrenimine Balıkesir Muallim Mektebi'nde başlamış, İstanbul Muallim Mektebi'nde bitirmiştir. 1 yıl Yozgat Ortaokulu'nda öğretmenlik yaptıktan sonra Almanya'ya gönderilen Sabahattin Ali, (1928-1930) döndükten sonra Aydın ve Konya illerinde öğretmenlik yapmıştır. Konya'da iken devlet büyüklerini hievden bir şiiri sebebiyle 1 yıl hapse mahkum edilen ve Konya, Sinop Cezaevleri'nde yatan (1932- 1933) daha sonra Ankara Ortaokulu ve Devlet Konservatuarı'nda öğretmenlik yapan (1938) yazar, 1944'te İstanbul'a gelerek Marko Paşa adlı mizahi dergiyi çıkarmıştır. Bu dergide yayımlanan bir yazısı nedeniyle 3 ay hapse mahkum olmuştur. Bir süre nakliyecilik yapan Sabahattin Ali, 2 Nisan 1948'de Bulgaristan sınırında ölü olarak bulunmuştur (Karaca, URL 1: 221).

Bu çalışmanın birinci bölümünde; Sabahattin Ali'nin “Değirmen” ve “Kağrı-Ses-Esirler” öykülerindeki temel toplumsal meseleler üzerinden yoksulluk ve suç ilişkisi bağlamında ele alınacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Sabahattin Ali'nin en önde gelen romanlarından “Kürk Mantolu Madonna”nın başkışisi olan Raif Bey üzerinden sosyal izolasyon yaklaşımı ele alınacaktır.

I.Sabahattin Ali Öykülerinde Yoksulluk ve Suç

Yoksulluk ve şiddetin giderek öne çıkan kavramlar olduğu açıktır. Bunlar yeni kavramlar olmasalar da günümüz toplumlarında yeni biçimler kazanmakta ve yeni bir takım özelliklere sahip olmaktadır. Bu iki kavramın gittikçe artan öneme sahip olmalarının nedenleri yoksulluğun gittikçe derinleşmesi, şiddet ve suç oranlarının artışıdır (Kaya, URL 2).

Yoksulluk ile suç ilişkisinin dönemsel olarak gelişim çizgisine bakıldığı zaman doğrusal olmayan bir seyir izlediği görülmektedir. Bu kontekste, yoksulluğun tarihsel gelişimini temel olarak kapitalizm öncesi ve sonrası olarak ayırmamız mümkündür. Bu perspektiften bakıldığında kapitalizm öncesi yoksulluk, genel manada toplumun bütünlüğüne olası bir tehdit unsuru olarak görülmemekte, ancak yoksulluk bir takım damgalanmaları yine içinde barındırmaktadır. Fuchs'un da belirtmiş olduğu gibi, yoksullar toplumun ötekilerini oluşturmaktaydılar ve “yoksul” sözcüğü de göçmen bir grubu veya orta sınıftan farklı bir grubu tarif etmek için kullanılan “kirli” ve “ahlâksız” gibi öteki sıfatlarla birlikte anılmaktaydı. Ayrıca yoksulları öteki olarak görme, onları terbiye etmenin yollarını da beraberinde getirmişti (Akt. Açıköz, 2015: 253). Kapitalizmin ortaya çıkması ile birlikte büyük bir zenginlik ve büyük bir

yoksulluk eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Kapitalizmle birlikte “yoksulluk” da biçim değiştirmiş; kapitalizm öncesinde toplum için bir takım işlevsel durum yaratan yoksullar, kapitalizm sonrasında işlevselliğini yitirmiş ve toplum için bir tehdit unsuru haline gelmişlerdir. Şebnem Gökçeoğlu Balcı, günümüz yoksullarını ise artık sistem içinde yer alan ve emeklerine ihtiyaç duyulan işçiler olarak değil; aksine, bugün daha çok sosyal dışlanma ve sınıf-altı gibi kavramlarla birlikte anılan ve sistemi kökünden değiştirecek siyasi bir devrim tehdidi oluşturmayan bir kitle, suça olan eğilim ve şiddet potansiyelleriyle toplumsal düzene yönelik bir tehdit unsuru olarak ele almaktadır (Akt. Açıköz: 254).

Oscar Lewis “Sanchez’in Çocukları” adlı kitabında, şiddet ve ölümü acı çekme ve yoksulluğu; sadakatsizlik ve parçalanmış yuvaları; suç işleme, rüşvet, polis şiddeti ve yoksulun yoksula acımasızlığının dünyasını ortaya koymaktadır (Özdoğan, 2009: 13). Oscar Lewis’in ortaya koymuş olduğu bu yaklaşımla yoksulluğun neden olduğu suç eğilimlerinin ve aynı nedene bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal bir takım problemlerin önemi de anlaşılmaktadır. Sosyolojik ve tarihsel göstergeler gibi ekonomik göstergeler de yoksulluk ile suç eğilimleri arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda Mehlum, Halvor, Moene, Karl Ove, Torvik ve Ragnar’ın çalışmaları da bu yönde veriler sunmaktadır. Ekonomik durgunluk endeksli çalışmalar, işgücü talebinin azalması ile birlikte bireylerin yaşamlarını sürdürme yolu olarak gördükleri suç ve suça yönelimleri arttırdığını ortaya koymaktadır. Yoksulluk ve suç eğilimleri tuzağıyla sonuçlanan bir kısır döngü oluşturmaktadır: Bu kontekste ekonomik durgunluk, artan suçları açıklamaktadır. Bu nedenle bazı ülkelerin sahip oldukları düşük veya negatif büyüme oranları; yüksek veya yükselen suç seviyelerini yaratmaktadır (Mehlum, Halvor, Moene, Ove; Torvik and Ragnar, 1999: 3).

Yapılan bu ontolojik ve teorik tahlilden elde edilen veriler ışığında yoksulluk ve suçun birbiri üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak bir ilişki içerisinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunu doğuran nedenler arasında ise sosyal dışlanma, kötü mesken şartları ve bu bölgelerin içerisinde barındırdığı suçlularla temas hali, yoksulluğun insanlarda yaratmış olduğu çaresizlik ve isyan gibi ruh halleri sayılabilmektedir.

Sabahattin Ali öyküleri; köy, köylü, yoksulluk, suç ve işsizlik gibi temel toplumsal meseleler üzerine yazılmış ve dönemin sosyal, politik ve ekonomik durumu hakkında gerçekçi bir takım yansımalar içermektedir. Sabahattin Ali öykülerinde, sosyolojik olarak ele alınması gereken en elzem mesele, köylünün yaşadığı yoksulluk ve bu yoksulluğun yarattığı suç eğilimleridir.

Sabahattin Ali, “Değirmen” adlı öyküsünden sonraki öykü kitaplarında; köyü ve kasabayı yakından tanıyan bir yazar olarak köy ve kasabadaki toplumsal meseleler üzerine; gözlemci gerçekçilikten çok toplumsal gerçekçiliğe uygun

öyküler kaleme almıştır. Sabahattin Ali, sanat görüşleri bakımından da "toplumcu edebiyat" anlayışını benimsediğini şöyle ifade etmektedir:

" Sanatçının amacı, insanları yükseltmektir. Yükseltmek için de individüalizmden mümkün olduğu kadar muhite, hayata dönmek muhitten birçok şeyler almak ve muhite birçok şeyler vererek yaymak..." (Karaca, URL 1: 222).

Yazar bu sözleriyle, toplumsal konuları göz ardı eden yazarlara eleştiride bulunmuş ve yaşadığı dönem itibariyle gerçek toplumsal meseleleri gün ışığına çıkarmayı kendine görev edinmiştir.

Yoksulluğun, çaresizliğin ve art arda gelen talihsizliklerin ele alındığı "Bir Gemici Hikayesi" parasızlık ve işsizlik gibi meselelerin insanların iç dünyalarında yarattığı isyan duygusunu açığa çıkarması bakımından önem atfetmektedir. Yazar, bu hikayede bir gemi ateşçisinin genç yaşta ailesine bakma sorumluluğu altına girmesi nedeniyle zor şartlar altında çalışmasını ve zorluklar karşısında dayanamayarak isyancı ve saldırgan bir ruh haline bürünmesini konu edinmiştir (Ali, 2018: 74-79).

Sabahattin Ali, "Bir Orman Hikayesi" adlı eserinde de içerisinde doğup büyüdüğü ve aynı zamanda geçim kaynakları da olan köydeki ormanlarının, hükümetin görevlendirdiği bir şirket tarafından el konulmasıyla köy ahalisinin yaşadığı çaresizlik ve bu çaresizlikle işledikleri suçları anlatmaktadır. Sabahattin Ali, bu öyküde köy ahalisinin hükümet ve şirket çalışanlarını köyden kovma girişimini şu sözlerle anlatmaktadır;

"...o zaman köylü; kadın, erkek, bütün köylü, hiçbir işaret almadan, hiç sözleşmeden, sanki bir elden idare ediliyormuş gibi, o anda yerlerinden fırladılar. Gözleri kapalı, karşılarında duranların hepsine saldırdılar. Odunlar, balta sapları inip kalkmaya başladı. Ormanın akşamla koyulaşan alacakaranlığında gölge gibi cisimlerin birbirinin üstüne atıldığı görülüyordu. Kapalı ağızlarda hapsedilen kısık ve iniltiye benzeyen seslerden başka bir şey duymak mümkün değildi. Çok sürmeden şirketin işçileri teker teker kayboluverdiler. Geri kalanlar da selameti kaçmakta buldular. Fakat hükümetin göbekli memuru ancak köye kadar koşabildi, orada köy odasına saklanarak kapıyı arkadan sürmeledi. Ertesi gün imdat alıp gelen jandarmalar, çocuklar ve kocakarılarından başka, kadın, erkek bütün köy halkını iplerle bağlayarak kasabaya götürdüler ve memuru kurtardılar."(Ali, 2018: 84-85).

Yazarın bu sözlerinden hareketle köylülerin içinde buldukları çaresizlik ile onlara karşı yapılan adaletsiz uygulamalar birleşince hep birlikte bir suç durumunun yaratılmasına neden olmuşlardır.

Sabahattin Ali'nin "yoksulluk ve suç eğilimi" teması, "Kazlar" öyküsünde de işlenmiştir. Hapishanede hastalığından dolayı koğuş değiştirmek isteyen Dudu'nun eşi Seyit, gardiyanlara rüşvet vererek koğuşunu değiştirmek istemesi nedeniyle Dudu'ya mektup yollamıştır. Dudu'nun evinde yiyecek yemeği ve kapısını çalacağı kimsesi olmadığından içinde bulunduğu çaresizlik ile hırsızlık yapmıştır. Döndüğünde ise;

"Köye gelir gelmez Dudu'yu Jandarmalar yakaladı. Kaz çaldığı için kasabada muhakeme edildi ve üç aya mahkum oldu. Yalnız, cezasını kaza hapishanesinde yattığı için, harman zamanına kadar, Seyit'in ölümünden haberi olmadı." (Ali, 2018: 90).

Sabahattin Ali, bu öyküsünde de köy ve köylünün içinde bulunduğu zorlu şartları, devlet memurlarının köylünün içinde bulunduğu durumu ve cahilliğini kullanmasını ele almış; yoksulluğun ve çaresizliğin suç işlemede ne derecede etkili olduğunu işlemiştir.

"Şoför" öyküsü de köyde yaşanan işsizlik ve yoksulluk temasından hareketle içinde bulunduğu çaresizlik durumundan kurtulmak için kente göç etmeyi planlayan fakat yol parasını bile bir araya getiremeyen bir gencin hikayesini anlatmaktadır;

-Baba, ben gidip şehirlerde çalışayım. Bak, köyün yarısı gitti, İzmir'de çok iş varmış. Fabrikalarda adamına göre yarım lira yevmiye bile veriyorlarmış. Kışın burada kalıp yük olacağıma, gidip ekmeğimi ararım, harman zamanında gene gelir, tarlada çalışırım... demişti. İhtiyar babası akli ermediği ve fakirlikten söz söyleyemez, fikir ortaya atamaz hale geldiği için peki dedi. Ve on sekiz yaşındaki delikanlı, bundan evvel İzmir'e gidip gelenlerden akıl danışmaya gitti. Delikanlı bunun üzerine yol parası tedarikine çıktı. Fakat evindeki eski bir çifteye bir liradan fazla veren bulunmadı. Beş lira gibi mühim bir parayı köyde bir araya getirebilmek, bir hafta uğraştığı halde, mümkün olmadı. Ne yapacağını şaşırılmış bir halde iken bakkalın oğluna rastladı. Bu çocuk bir zamanlar babasının yanından kaçıp şoför muavinliği yapmıştı. Kendisine akıl öğretti:

-Ülen, sen deli misin? Otomobile de para mı verilirmiş?.. dedi ve

ona, şoföre yarım lirayı peşin verdikten sonra bir daha beş para vermemesini, İzmir'e yaklaştıkları zaman usulca arkadan atlayarak tüymesini ve İzmir'e yayan girmesini söyledi (Ali, 2010: 15).

Bu öyküde de Sabahattin Ali'nin toplumsal gerçekçi bir yazar olarak toplumsal meselelere eğildiği görülmektedir. Dönemin en büyük sorunu haline gelen “köyden kente göç” olgusu, gerçekleri ortaya koyan bir tavırla işlenmiştir. Ayrıca diğer öykülerinde olduğu gibi köy, köylü, işsizlik, yoksulluk, yoksulluk-suç ilişkisi gibi temel meseleler de bu öyküde ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Öyküdeki “yoksulluk ve suç” ilişkisi kente çalışmaya gitmeye çalışan bir gencin, yol parası bulamadığı için şoförü aldatması ve nihayetinde hayatına mal olan bir yolculuk şeklinde işlenmiştir.

Sabahattin Ali'nin “Kanal” öyküsü, köyde yaşanan sulama sorunundan dolayı çocukluk arkadaşı olan Dedemköylü Mehmet ile Zağar Mehmet'in birbirlerine düşman kesilmelerini ve bu düşmanlığın Dedemköylü Mehmet'in ölümüne Zağar Mehmet'in ise hapse düşmesine neden olmasını anlatmaktadır. Yaşadıkları köyde hayatın zorlukları, bu iki arkadaşın birbirlerinin tarlalarına giden sularına göz dikmelerine neden olmuştur. Sabahattin Ali, yaşanan bu zorluğu; “Hayat, yüzyıllardan beri devam ettiği gibi, katı topraktan bir lokma bir şey sökmek için, sessiz bir dövüş halinde ilerlemeye başladı.” sözleriyle aktarmaktadır.

Zağar Mehmet başta sulh yolu gözetse de karşılık bulmayınca çocukluk arkadaşı olan, bir zamanlar beraber oynadıkları, beraber büyüdüğü arkadaşları olan Dedemköylü Mehmet'i su meselesi yüzünden öldürmüştür.

“Zağar Mehmet koşup gelen karısına, kanalı açmasını, tarlayı sulamasını, bundan sonra kanalın suyunu kimseye kestirmemelerini, çünkü yukarı tarlanın artık erkeği kalmadığını söyledi. Karısı kanalı açmaya giderken arkasından seslendi, oğlunu zebil etmemesini, ara sıra hapishaneye beraber getirmesini, kocakarıya da hakaret etmemelerini tembih etti. Sonra tarlanın kenarına oturdu. Kanalı açan karısına baktı, baktı ve uzaktan doğru gelen muhtarla jandarmayı bekledi.” (Ali, 2018: 98).

Köy hayatına ilişkin önemli problemlerden biri olarak gösterilen su problemi, devlet memurlarının (sulama idaresi) görevlerini yapmaması, köy hayatının zorlukları, geçim sıkıntısı, yoksulluk gibi konular işlenmiş; yoksulluğun yarattığı suç eğilimi Sabahattin Ali'nin yukarıda bahsi geçen öykülerinde olduğu gibi üzerinde önemle durulan baş mesele olmuştur.

Sabahattin Ali, genel manada yazdığı öykülerinde başta köy, köylü yaşamı,

yoksulluk olmak üzere dönemin temel problemleri olan işsizlik, köyden kente göç, gelir eşitsizliği, parasızlık, devlet memurlarının işlerini layıkıyla yapmaması, köylü ile kentli arasındaki uçurum, zenginlerin rahat bir yaşam sürmesi, fakirin sıkıntılarıyla mücadelesi gibi toplumun içinde yaşadığı temel meseleleri konu edinmiş ve eserlerinde güçlü ile zayıfı kesin bir çizgi ile ayırmıştır. Yoksulun sürekli olarak suç eğiliminde olmasının nedenlerini; yaşadığı zorluklarda, köylü cahilliğinde, çaresizliğinde ve fedakarlığında aramıştır. Toplumsal gerçekçi bir yazar olarak tipik olanı bulmaya ve toplumsal meseleleri yansıtmaya gayret göstermiştir.

II.Kürk Mantolu Madonna Romanı ve Sosyal İzolasyon

Sosyal izolasyon, bireyin kendisini sosyal bağlardan, ilişkilerden ve temastan soyutlaması, yalnızlığıyla baş başa kalması, insanların onu önemsemediği algısına kapılmasıdır. Bu kavram, genel olarak psikoloji gibi sağlık bilimleri ve eğitim bilimlerinde kullanılıyor olsa da sınırlı bir şekilde sosyal bilimler alanında da kullanılmıştır. Sosyal izolasyon kavramı, yalnızlık kavramıyla oldukça yakından ilişkili bir kavramdır. Bu bağlamda Kim Samuel, sosyal izolasyon kavramını yaşayan insanın kendisini bir kuyunun dibinde yalnız oturuyor gibi hissetmesi ve çektiği acıdan kimsenin haberdar olmaması, kimsenin onu umursamaması, seslenirse sesinin duyulmayacağı ve dünyada görünmez olduğunu düşünmesi olarak tanımlamaktadır (Akt. Erbaşı ve Zaganjori, 2017:41). Birçok sosyal bilimci, sosyal izolasyonu modern yaşamın anomik ve yabancılaştırıcı olduğu düşüncesi ile ilişkilendirmiştir. “Kayıp topluluk hipotezi” olarak bilinen bu yapı, Amerikan sosyolojisinde ilk günlerinden beri bir tema olmuştur. Örneğin, 1930'larda Luis Wirth, modern kentsel yaşamın nüfus yoğunluğunun, uzmanlaşmanın ve kültürel heterojenliğin toplum ve aile bağlarını baltaladığını ve böylelikle izolasyon ürettiğini savunmuştur. Moderniteye dair teorik yapılar, topluma ve karşısına, yani sosyal izolasyona olan sürekli ilginin ana aracı olarak işlev görmüştür (Parigi, 6, URL 3).

Yukarıda da belirtildiği üzere sosyal izolasyon kavramı yalnızlık kavramıyla doğrudan ilişkili bir kavram olarak ele alınmaktadır. Yalnızlığa yönelik çalışmalar ise temelde iki boyutsal fenomen: duygusal yalnızlık (yalnızlık hissetme, yalnızlık hissi) ve sosyal izolasyon olarak yalnızlık, yani çok dar bir sosyal ağa sahip olma hissi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakış açısına göre; her iki durumda da yalnızlık öncelikle bireysel bir deneyim, sosyal bir sorundan çok psikolojik bir sorun olarak görülmektedir. Tipik olarak, araştırmacılar bazı bireylerin neden yalnızlık deneyimlerinden muzdarip oldukları, bazıları ise duygusal ve fiziksel olarak onlardan nasıl acı çektikleri ile ilgilenmektedirler (Schirmer and Michailakis, 2016: 3).

Sosyal izolasyon çalışmaları sadece sosyoloji, psikoloji gibi sağlık bilimleri tarafından ele alınmamakta özellikle coğrafya ve ekonomi gibi disiplinler de bu alanda çalışmalar gerçekleştirmektedirler. Bu bağlamda Fafchamps ve Shilpi'nin ekonomik göstergeleri ve McGee'nin coğrafı izolasyon çalışmaları dikkat çekmektedir. Grup özelliklerinden veya coğrafı-fiziksel konumdan dolayı grupların ve toplulukların sosyal izolasyonları farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, Fafchamps ve Shilpi tarafından yapılan analizler, Nepal'deki coğrafı izolasyonun (coğrafı engellerden dolayı), dşuk “znel refah” ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Kırsal Kolombiya'nın bazı bölgelerinde ise “yoksulluk” konusundaki katılımcı çalışmalara dayanarak McGee, altyapı hizmetleri verilmeyen bir yerde sosyal yaşamla ilişkili olarak fiziksel izolasyonun zaman zaman “topluluklarının fiziksel izolasyonunun yetkililerin ihmal etmesine izin verdiğini hissetmesine” neden olduğunu açıklamaktadır. Bu bağlamda yetkililerce yapılan ihmal, yerel halkların “terkedilme ve dışlanma duygusu”nu birleştirmektedir. McGee, “köylerde yaşayanların bile temelde fiziksel olarak izole olduğunu gözlemlemiştir: yapılan araştırmada birçok katılımcı, en fakir ve en marjinalleşmiş kişilerin, hiç görülmeyen ya da duyulmamış olanlar olduğunu ve tecritin, çoğunlukla fakirler üzerinde en büyük etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ancak grupların izolasyonu veya coğrafı izolasyon, sosyal etkileşim eksikliği ile eşanlamlı olmayabilir. Diğer gruplardan veya daha geniş toplumlardan izole edilirken, “birlikte yalnız olma” deneyimini tersine çevirebilmektedir (Akt. Zavaleta, Samuel and Mills, 2017: 3).

Sosyal izolasyon kavramını sosyolojik bir perspektif ile ele alan bir başka düşünür Maurice Halbwachs'dır. Halbwachs, Durkheim'in sosyolojik intihar teorisini kentsel bağlamda “sosyal izolasyon” kavramıyla genişletmiştir. Ayrıca intihar olayına zemin oluşturan sosyal izolasyon kavramıyla George Simmel'in metropoliten bölgelerin bireyler üzerinde yaratmış olduğu psiko-sosyal gerilimler de taşıyan metropoliten birey yaklaşımına ve Chicago Ekolü'nn ekolojik kökenli intihar yaklaşımına yakın bir ele alışı temsil etmektedir (Gültekin, 2010: 16).

Sabahattin Ali'nin 1943 yılında yayımlanan “Kürk Mantolu Madonna” romanı, Türkiye'de popüler olduktan sonra sinema ve tiyatroya da uyarlanmıştır. Bu romanın başkarakteri olan Raif Efendi, bu çalışmanın temel varsayımlarından olan “sosyal izolasyon” yaklaşımıyla ele alınıp irdelenmiştir. Raif Efendi çalıştığı şirkette Almanca tercümanlığı yapmakta ve kazandığı parayla büyük bir aileyi geindirmektedir. Raif Efendi, çalıştığı şirkette ve aile içinde yalnızlığına gömülmüş ve herkesten sakladığı defteri ile anılarını taze tutmaktadır.

Kürk Mantolu Madonna romanı, insanların birbirlerini tanımaktan kaındığına ve ilk görüş yargularıyla hareket ettiğine dair pasajlar içermektedir. Bu roman, Raif Efendi'nin ilk görüşte varılan yargılardan oldukça farklı bir

kişiliğe ve karaktere sahip olduğuna ve insanların ilk izlenimlerinde düştükleri yanılgılara da yer vermiştir:

“insanlar birbirlerini tanımının ne kadar güç olduğunu bildikleri için bu zahmetli işe teşebbüs etmektense, körler gibi rastgele dolaşmayı ve ancak çarpıştıkça birbirlerinin mevcudiyetinden haberdar olmayı tercih ediyorlar.” (Ali, 2018: 32).

Raif Efendi anılarıyla baş başa kalmaktan çoğu zaman tedirgin olsa da günlük yaşamın gerçekliğinden kaçan, kendini yaşadığı toplumdan izole eden ve hem çalıştığı şirkette hem de aile efradının yaşadığı evinde onu insan yerine koymadıklarına inandığı insanlardan uzak duran bir yapıya sahiptir. Raif Efendi için aile üyelerinin hiç biri, hiçbir anlam taşımamaktadır, her birinin birer yabancı oldukları kanaatine sahiptir.

Raif Efendi, içinde bulunduğu bu sosyal izolasyon durumundan hiçbir rahatsızlık duymamaktadır. Kendisinin yarattığı bir dünya olması bakımından hoş karşılanması beklenebilir bir durum olsa da karşılaştığı kötü muameleler karşısında da sessizliğini bozmaz bir tavır takınmaktadır:

“... şirkette olsun evde olsun, kendisine ruhen tamamen yabancı insanların onu adamdan saymamalarını hoş görmekte kalmıyor, bunda adeta bir nevi isabet de buluyordu. Gerçi etrafları tarafından anlaşılmayan, haklarında daima yanlış hükümler verilen insanların zamanla bu yalnızlıklarından bir gurur ve acı bir zevk duymaya başladıklarını biliyordum, fakat hiçbir zaman etrafın hareketini haklı bulacaklarını tasavvur edemiyordum.” (Ali, 2018: 33).

Anlatıcının da kendi duygularını katmış olduğu bu paraftan anlaşılacağı üzere; Raif Efendi, patronu olan Hamdi Bey’in ve aile efradının kötü muamelelerine karşı içinde barındırdığı derin sükûnet ile karşılık vermekte ve haklı olduğu durumlarda dahi olayların nereye varacağını sabırla beklemektedir.

Sosyal izolasyon yaklaşımının üzerinde önemle durduğu bir husus olan insanlar tarafından önemsenmeme ve “hiç” olarak algılanma; Raif Efendi’nin haliyet-i ruhiyesinde sık rastlanır bir durumdur. Romanın bir bölümünde Raif Efendi’nin soğuk havada dışarı çıkması ve sonrasında hastalanmasının ardından ailesi, Raif Efendi için endişelenmiştir. Fakat Raif Efendi bu endişeyi oldukça yapmacık ve yersiz bulmaktadır;

“yahu ne oluyor bunlara? Hemen ölüyor muyuz? Diye söylenmişti. “ölsek ne olacak sanki...onlara ne? Ben onlar için neyim?... sonra, daha acı ve insafsız bir tavırla ilave etmişti: ben onlar için hiçbir şey değildim...senelerden beri aynı evde beraber yaşadık...bu adam kimdir diye merak etmediler...şimdi çekilip gideceğimden korkuyorlar..” (Ali: 38-39).

Sosyal izolasyon literatür taramalarından elde edilen veriler, bu durumun; kişinin sosyal izolasyon içerisinde bulunduğunu, hiç kimsenin onu anlamadığı ve önemsemediği gibi bir algıya kapıldığı, bu durumdan kurtulmanın aksine kendi yalnızlığına gömülmesi gerekliliği muhakemesine vardığını ortaya koymaktadır. Romanın ilerleyen safhalarında ortaya çıkan Raif Efendi'nin günlüğü, bu bağlamda önemli bilgiler sunmaktadır.

Raif Efendi'nin günlüğünden içine kapanık ve insanlardan çok, doğa ile kurulan ilişkilerin yoğun olduğu bir çocukluk dönemi geçirdiği anlaşılmaktadır. Gençlik döneminde ise baba mesleği olan sabunculuk ile alakalı mesleki incelikleri öğrenmesi için babası tarafından Berlin'e gönderilmiştir. Ayrıca Berlin'e gitmeden evvel çocukluğundan beri merak saldıği resim sanatı için İstanbul'da eğitim almıştır. Fakat içinde gizlediği duygularını yansıtacağı endişesi ile eğitimini yarıda bırakmıştır. Berlin'e geldikten sonra ise buraya geliş amacını kaybetmiş ve günlerini amaçsızca dolaşarak geçirmiştir. Raif Efendi'nin hayatında büyük izler bırakacak olan olay da burada gerçekleşmiştir. Resim sergisi gezerken karşılaştığı kürk mantolu bir kadın tablosu adeta hayatını değiştirmiştir. Kendi portresini çizen Maria Puder ile tesadüfler eseri tanışan Raif Efendi, kendi tabiriyle “yaşamak için kayıtsız şartsız muhtaç olduğu” bu kadınla mutlu zamanlar geçirmiştir. Maria ile Raif Efendi'nin zıtlıkları ön planda olsa da Raif Efendi onda kendisini bulmuş ve yaşamını anlamlı kıldığına kanaat getirmiştir. Maria ile Raif Efendi'nin aşkları beklenmedik bir şekilde son bulunca Raif Efendi, memleketine dönmüş ve artık hiçbir şey Raif Bey'i mutlu etmemeye başlamıştır. Yaşadığı bu aşkı ömrü boyunca unutamamış ve evlenip çocuk sahibi olduktan sonra bile mutlu olamamıştır.

Zaten içe dönük olan, kendi dünyasında yaşayıp duygularını göstermekten çekinen ve gerçek dünya ile ilişkisini minimum seviyelerde tutan Raif Efendi, yaşadığı bu acı tecrübenin ardından gerçek dünyada kendini bir fazlalık olarak görmeye ve sosyal hayattan izole olmaya başlamıştır. Kendi kararıyla içine düştüğü durum, toplumun anlayışsız ve dışlayıcı yapısıyla da birleşince tamamen toplumdaki yabancılaşmaya, yalnızlaşmaya ve umutsuz bir ruh haline kapılmaya başlamıştır.

Kendini dış dünyadan soyutlayan Raif Efendi'nin gagesiz, umutsuz, kendisini yok sayan bu durumu; Kim Samuel'in sosyal izolasyon tanımı olan “yaşayan insanın kendisini bir kuyunun dibinde yalnız oturuyor gibi hissetmesi ve çektiği acıdan

kimsenin haberdar olmaması, kimsenin onu umursamaması, seslenirse sesinin duyulmayacağı ve dünyada görünmez olduğunu düşünmesi” ile oldukça açık bir şekilde örtüşmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sabahattin Ali, yaşadığı dönemi ve toplumsal meseleleri oldukça ayrıntılı bir biçimde ele alan eserler kaleme almıştır. Öykülerinde özellikle “Değirmen” öyküsünden sonra köy, köylü, suç, işsizlik, yoksulluk, sınıf çatışması ve aydın-köylü arasındaki kopukluk gibi toplumsal konuları toplumcu gerçekçilik yaklaşımıyla ortaya koymuşken en popüler romanı olan “Kürk Mantolu Madonna”da ise yalnızlık, benlik, çaresizlik ve tutkuyu eserine konu edinmiştir.

Sabahattin Ali öykülerinde dikkat çeken en önemli konulardan biri köylünün yaşadığı yoksulluk ve çaresizlik nedeniyle suça olan yönelimidir. Sosyolojik bir temele oturtulan suç-yoksulluk ilişkisi, Sabahattin Ali’nin “Bir Orman Hikayesi”, “Bir Gemicisi Hikayesi”, “Kazlar”, “Kamyon” ve “Kanal” öykülerinde oldukça açık bir şekilde kendini göstermektedir. Köy hayatının içinde barındırdığı işsizlik, yoksulluk gibi temel menfi durumlar, köylünün hayatını idame ettirme noktasında adam öldürme, hırsızlık, aldatma, saldırganlık gibi bir takım suça ilişkin davranışların açığa çıkmasına neden olabilmektedir. Sabahattin Ali de bu suç eğilimlerini köylünün içinde bulunduğu şartlarla ilişkilendirmekte ve bu eğilimin yaşanılan olumsuzlukların getirmiş olduğu bir sonuç olduğu perspektifiyle olaya yaklaşmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan “Kürk Mantolu Madonna ve Sosyal İzolasyon” başlığından hareketle elde edilen veriler göstermektedir ki Sabahattin Ali, romanın başkişisi olan Raif Bey’in çocukluğundan beri gerçek hayatla sınırlı iletişim kurmasının ilerleyen safhalarda toplumun ön yargıları, kişisel çıkarlar uğruna yakınındaki insanları göz ardı etmeleri gibi temel argümanlar nedeniyle sosyal izolasyon çerçevesinde kendini toplumdaki soyutlaması ve insanların onu önemsememeleri, görmemeleri, anlamamaları gibi algılara kapılmasını işlemektedir.

Raif Bey’in sosyal izolasyonu, sadece kendi hayatında görünürlüğü az kişilere yönelik olarak değil aynı zamanda yakın iş arkadaşları, aile fertleri ve toplumun tamamına karşı bir izolasyonu içermektedir. Bu izolasyonun neticesinde kendini boş, işe yaramayan ve anlamsız bir mahluk olarak görmesine, sosyal ilişkilerini minimum seviyelerde tutarak sadece rutin işlerle ilgilenip ömründen zaman geçirmesine neden olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiği takdirde toplumdaki izole olacak seviyelerde kendi iç dünyasında yaşayan birey, gün geçtikçe kendi dünyasında yalnızlık içinde kalacak ve kendisine de yabancılaşacaktır. Bunun neticesinde de huzuru kendi iç dünyasında arasa da bulamayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Açıkgöz, R. (2015). Yoksulluk Ve Suç: Doğrusal Olmayan Bir İlişki. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (1), 251-265.
2. Ali, S. (2018). *Değirmen (Bir Gemici Hikayesi)*, (34. Baskı) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
3. Ali, S. (2018). *Değirmen (Bir Orman Hikayesi)*, (34. Baskı) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
4. Ali, S. (2018). *Değirmen (Kanal)*, (34. Baskı) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
5. Ali, S. (2018). *Değirmen (Kazlar)*, (34. Baskı) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
6. Ali, S. (2010). *Kağrı-Ses- Esirler (Kamyon)*, (5. Baskı) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
7. Ali, S. (2018). *Kürk Mantolu Madonna*, (91. Baskı) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
8. Erbaşı, A., Zaganjori, O. (2017). Sosyal İzolasyonun Örgütsel Sinizm Üzerindeki Etkisi. *Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 24 (1), 39-52.
9. Gültekin, M. (2010). *Yapısal-İnşacı Perspektiften İntihar Eylemlerinin Sosyal Belirlenimlerinin Sosyolojik Bir Analizi: 1985-2007 Denizli İli Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
10. Mehlum, Halvor, Moene, Ove, K., Torvik, Ragnar (1999) : Crime Induced Poverty Traps, Memorandum, University Of Oslo, Department Of Economics, No. 1999,35.
11. Schirmer, W., Michailakis, D. (2016). Loneliness Among Older People As A Social Problem: The Perspectives Of Medicine, Religion And Economy, *Ageing & Society*, 36(8), 1559-1579.
12. Özdoğan, F. (2009). *Yoksulluk Kültürü Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış*. Yayınlanmamış Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.
13. Zavaleta, D., Samuel, K., Mills, C.T. (2017) Measures of Social Isolation. *Social Indicators Research*, 131 (1), 367-391.

Elektronik kaynaklar

1. URL 1, Karaca, A. Sabahattin Ali'nin Öykülerinde Toplumsal Meseleler. Erişim Tarihi: 06.01.2019, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/850/10758.pdf>
2. URL 2, Kaya, N. Ç. Şiddetin Sosyal Dinamikleri: Yoksulluk, İşsizlik Ve Göç. Erişim Tarihi: 06.01.2019, <http://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2016/11/Şiddetin-Sosyal-Dinamikleri-Yoksulluk-İşsizlik-ve-Göç.pdf>

3. URL 3, Parigi, P. Social Isolation İn America. Erişim Tarihi: 27.12.2018, https://funginstitute.berkeley.edu/wp-content/uploads/2013/11/2012-Parigi--26-Henson_Social-Isolation2.pdf

21. Bölüm

Heidegger'de Doğruluk/ Hakikat¹ Sorunu

Zehra VAHAPOĞLU BİNDESEN²

Rızkan TOK³

1 'Truth' kavramı Türkçeleştirilmiş eserlerin bir kısmında doğruluk bir kısmında hakikat olarak tercüme edilmiştir. Bu nedenle bu çalışmada akışa uygun olacak şekilde kimi zaman doğruluk kimi zaman da hakikat olarak birbirinin yerine gelecek şekilde kullanılmıştır

2 Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür Kurumu İlkokulu, Yakutiye/Erzurum.

3 Arş. Gör. Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı

Felsefe tarihinde farklı şekillerde açıklanmaya çalışılmış olan doğruluk kavramı Heidegger'e kadar gelen süreç içerisinde genel itibarıyla özne –nesne ilişkisi bağlamında, öznenin nesneyi nasıl bildiğine göndermede bulunan epistemolojik bir düzlemde tartışılmıştır. Heidegger, doğruluğu açıklamada kullanılan bu epistemolojik yaklaşımın 'Varlık sorusu'nu dışarıda bıraktığını iddia ederek tartışmayı Varlık alanına taşımak suretiyle ontolojik bir bakış açısı sunmayı dener. Bu yaklaşım Heidegger düşüncesine özgü Ontoteolojik Töz, Dasein, Aletheia, Açılanmışlık gibi kavramsallaştırmaları beraberinde getirir. Biz bu çalışmada bu kavramların Heidegger felsefesinde işaret ettikleri anlamları açıklamaya çalışarak Heidegger'de doğruluk ya da hakikat sorununun tarihsel süreçlerine de değinmek suretiyle Heidegger'de doğruluk sorununu ortaya koymaya çalışacağız.

Doğru, gerçeğe uygun olan, onu yansıtan önerme olarak, doğruluk ise; yargı ve önermelerin gerçeğe uygunluğu olarak tanımlanır.¹ Felsefe tarihinde ise doğruluk farklı anlayışlara bağlı olarak tekabüliyetçi doğruluk, tutarlılık olarak doğruluk, pragmatik doğruluk gibi kuramlarla açıklanmaya çalışılmıştır.² Bu anlayışlar en temelde 'Doğruluk neye ilişkindir?' ya da 'Doğruluğun taşıyıcısı nedir?' sorularına yanıt bulmaya çalışır. Bu sorulara verilen yanıtlar 'varolandan' ziyade 'önerme' ve 'kuramlar' gibi bilgi birimlerine odaklanmıştır. Her ne kadar doğruluğun taşıyıcısının bilgiler ve önermeler olduğu bu tarz bir yaklaşım felsefi gelenekte hep ön planda olsa da, 20. Yüzyıl varoluşçu felsefenin önemli isimlerinden Alman filozof Martin Heidegger'de bu anlayışa alternatif bir doğruluk görüşüne rastlamak mümkündür.³ Heidegger bu anlamda, epistemolojinin ontolojiye göre daha ön planda tutulduğu geleneksel doğruluk anlayışını bir nevi tersine çevirerek 'varlık sorunu'nu merkeze almak yoluyla doğruluk sorununa ontolojik açıdan yaklaşmayı denemiştir.

Felsefede doğruluk sorununun Heidegger'e kadar gelen süreçte tarihsel olarak nasıl ele alındığına bakmak gerekirse bu süreç içerisindeki temel anlayışın doğruluğun bir uygunluk ya da mutabakat olarak anlaşıldığı tekabüliyetçi doğruluk kuramı olduğunu görmek mümkündür. Bu anlayış genel olarak düşünce ile gerçekliğin uyduğu fikrini ileri sürerek bir önermenin doğruluğunun onun ancak bir olguya tekabül etmesi şartıyla gerçekleşeceğini iddia eder. Burada gerçeklik doğruluğun sağlayıcısı konumundadır. Örneğin "Akvaryumda bir balık var." önermesi "Akvaryumda bir balık var." olgusuna tekabül ederse doğrudur. Akvaryumda bir balık yok." dediğimize ise önermenin hangi olguya tekabül ettiği

¹ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Terimler ve Doktrinler Sözlüğü*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013, s.94-95.

² Celal Türer, "Pragmatizmin Doğruluk Evi", *Bilimname*, XVII (2009/2), 165-185, s. 165.

³ Harun Tepe, *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2003, s. 22.

belirsizdir. Bu durum aslında düşünce ile gerçeklik arasındaki mutabakatın bir varsayım olduğunu ve doğruluğun da bu varsayıma dayandırıldığını göstermektedir. Dolayısıyla bu varsayılan mutabakatın ontolojik açıdan ne olduğu ya da nasıl tanımlanabileceği sorunlu bir hâl almaktadır.⁴

Doğruluğun idealar aracılığıyla edinildiği düşüncesinden yola çıkan temsil epistemolojisi bu sorunu aşmak için bir alternatif sunmaya çalışır. Fakat burada da ideaların kendilerinin ötesinde bulunan bir gerçekliği doğru bir şekilde nasıl temsil edebilecekleri sorunu ortaya çıkar. Bu noktada Kant, geleneksel özne – nesne ilişkisini tersine çevirerek öznenin nesneye zihinsel bakımdan uyumunu ve varlık alanının salt insan zihni tarafından yaratıldığı fikirlerini sorgular. Ona göre, varlık alanını yaratan zihin değildir ve zihnimizin sınırlılıklarına uymayan bir şey bize nesne olarak görünemez. Hegel ise epistemoloji ile ontoloji arasındaki kurulmaya çalışılan bu organik bağı bir adım daha ileri götürerek insan aklının engin bir varlık alanını kavrama çabasında kullanılan zihinsel bir yeti olmadığını söyler. Bu bağlamda, us ve onun sınırlarını aşan varlık ikililiğini reddeder. İnsan, akıl yoluyla varlığa yaklaşmaz aksine akli olanının açığa çıkması insan yardımıyla. Dolayısıyla özne de tıpkı bir töz gibi tümel ya da mutlak olabilir ve ussal olan ile gerçek olan arasında bir ayırım yapabilmeyenin imkânı yoktur.⁵

Hegel'in ardından Heidegger, doğruluk sorununun odak noktasını epistemolojiden ontolojiye kaydırma konusunda felsefe tarihinde önemli bir noktada durur. Ona göre doğruluk ancak 'varlık sorunu'nun tam olarak çözümlenebilmesiyle açıklanabilir. Heidegger'e göre varlık konusu, Batı felsefesinde Platon'dan beri göz ardı edilmiştir. Bu düşüncesini "Günümüzde varlık sorusu artık unutulmuştur."⁶ sözleriyle dile getiren Heidegger, Batı metafiziğinin bu yaklaşımını 'ontoteolojik töz' kavramıyla açıklamaya çalışır.

İlk kez Alman düşünürü Kant tarafından kullanılan ontoteoloji kavramı, metafiziğin 'Varlık nedir?' sorusunun cevabını hem varlığın kendisinden yola çıkarak görünür olanın ardındaki görünmeyen bir töze tabi kılarken, bir yandan da ontolojik olarak 'Tüm varlıkların ilk nedeni, kaynağı nedir?' sorusuyla beraber bulmaya çalışmasıdır. Heidegger de metafiziği bu ikili karakteri üzerinden sorunsallaştırarak 'onto-teo-loji' olarak adlandırır.⁷ Ontoteolojik töz kavramı bu bağlamda mutlak bir biçimde koşulsuz olan, varoluşu için kendinden başka hiçbir şeye ihtiyaç duyamayan dolayısıyla da varlık ve değer bakımından ilk olan varlığa göndermede bulunmak için kullanılır. Batı metafiziği, yaklaşık iki bin yıldır temel ya da tümüyle gerçek olan böyle bir varlığın var olması gerektiği

⁴ Türer, "Pragmatizmin Doğruluk Evi" s. 166.

⁵ Türer, "Pragmatizmin Doğruluk Evi" s. 168 – 169.

⁶ Martin Heidegger, *Being and Time*, Çev., J. Macquarrie and E. Robinson, Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 2001, p.21, Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, Çev., Kaan Ökten, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018, s.19.

⁷ Özgür Aktok- Metin Bal (Edt.), *Heidegger*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2010 s.24.

inancıyla devamlı bir arayış içerisinde. Bu inanca göre tüm diğer varlık türleri nedensel olarak bu temel varlığa bağlanma ihtiyacındadır. Tüm normlar ve değerler de temelini bu varlık ya da varlıklardan almaktadır. Heidegger'in iddiası, Batı düşüncesinin temelini bu türden varlıkları bulma ve belirleme çabasının oluşturduğu yönündedir. Platon'ın İdeaları, Aristoteles'in hareket etmeyen hareket ettiricisi, Orta Çağ'ın Tanrı'sı, Hegel'in Geist'i hep bu çabanın birer ürünü olarak değerlendirilmelidir.⁸

Öyle ki Heidegger Batı metafiziğinin aşamadığı bu ontoteolojik töz düşüncesini bilimsel aklın ve teknolojinin batı kültürüne zarar veren etkisinin sorumlusu olarak görür. Zira, bu mutlak bir biçimde koşulsuz olan varlık arayışı ve bu arayışın sonuçsuz kalması bilimsel aklın ön plana çıkması sonucunu doğurmakla kalmamış aynı zamanda bu temel inancı korumuş ve beslemiştir. Bu bağlamda Heidegger, Batı kültürünün tek gerçek bilgi türü olarak bilime ve bilimsel yöneme duyduğu derin inancın sebeplerini oluşturan Batı metafiziğinin temel kabullerinin yıkılması gerektiği düşüncesini taşır.⁹

Diğer yandan Heidegger, varolanlar ile Varlık arasındaki ontolojik ayrıma dikkat çeker. Ona göre metafizik düşünce geleneği boyunca ortaya konulan yaklaşımlar Varlığı bir varolana indirgemek suretiyle anlama çabası içerisinde. Bu indirgemeci yaklaşım, son tahlilde Varlığın unutulmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Öz-varoluş ayrılığı bunun tipik bir örneği olarak görülebilir. Bu ayırım, Varlık ve varolanlar arasındaki ontolojik ayırımın belirsizleşmesine ve Varlığın kendisinin dışlayıcı bir şekilde varolanların ilk sebebi ve en yüksek seviyede varolan biçiminde anlaşılmasına sebep olmuştur. Bu anlamda Heidegger, Batı metafiziğini aynı anda hem Varlığın ve onun çağlara göre başkalaşımının tarihi hem de Varlığın unutulmasının tarihi olarak görür. Nitekim, felsefi gelenekteki öz-varoluş ayrımı tarafsız bir ayırım olmamakla birlikte ne'liğin yani özün öncelikliği üzerine inşa edilmiş bir ayırımdır. Bu durum, yani özün varoluştan önce geldiği görüşü, vurguyu varolanlara kaydırarak varoluşun orijinal anlamının kaybolmasına ve onun artık gerçek anlamda varolduğu düşünülen öz ile bir karşıtlık içerisinde algılanmasına yol açmıştır. Varolana karşıtlık içerisindeki Varlık ise zaman ve mekândan soyutlanmış daimî bir mevcudiyet olarak tesis edilmiş ve felsefe tarihi boyunca Logos, İdea, Ousia, Töz, Cogito, Monad, Nesne, Ben, Ruh, İstenç, Güç gibi çeşitli anlamlarda yorumlanmıştır. Heidegger'e göre bu anlamların hiçbirinin Varlığın mutlak ve öncel olan ontolojik anlamını vermesi mümkün değildir. Zira bu tarz metafizik

⁸ Ahmet Cevzici, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yay., 2013, s. 1196.

⁹ Cevzici, A.g.e, s. 762.

kavramsallaştırmalar her zaman varolanlar sınırında kalmaya mahkûm olup Varlığa hiçbir biçimde ulaşamazlar.¹⁰

Heidegger'in geleneksel Varlık anlayışına göstermiş olduğu eleştirel yaklaşımın temellerinde, varoluşçuluk felsefesinin önemli düşünürlerinden Soren Kierkegaard ve Karl Jaspers'in yanı sıra yine dönemin önemli filozoflarından fenomenolojinin kurucusu Edmund Husserl'in etkilerini görmek mümkündür. Heidegger'in doğruluk anlayışının onun Varlık anlayışından bağımsız olmadığını göz önünde bulundurursak, onun doğruluk sorununa yaklaşımını ele almaya başlamadan önce Varlığı anlamlandırmada Heidegger'in bu isimlerden nasıl etkilendiğine ve onların görüşlerini hangi açılardan yetersiz bulduğuna ve son olarak da Heidegger'in Varlık anlayışına kısaca değinmek yerinde olabilir.

Heidegger temelde Kierkegaard'ın öznel hakikati ve tarihselciliği ön plana çıkartan yaklaşımını önemsemekle birlikte bu yaklaşımı yeterli bulmaz. Çünkü burada her ne kadar bilimsel aklın nesnelciliğine ve pozitivizme bir tavır alınmış olsa da nesnelciliğin karşısında bu defa gereğinden fazla önem kazanan öznelcilik olmuştur. Bu noktada, bilimsel aklın sorgulanamaz kavrayışını yıkmak adına onun yanına ya da karşısına öznelliği konumlandırmak yeterli değildir. Zira Heidegger açısından bu öznellik vurgusu, eleştirdiği kategori olan nesnelcilikten farklı olmamakla beraber en az onun kadar çarpık ve hastalıktır. Nesneliliğin karşısına çözüm olarak öznelliği öneren bu bakış açısını da yine Batı metafiziğinin ikili zıtlıklar üzerine temellenmiş sorunlu yapısının bir sonucu olarak gören Heidegger, bu sorunun çözümüne ancak daha geriye gidilerek Varlığın ne olduğu sorusuna odaklanmakla bir katkı yapılabileceğini düşünür.¹¹

Diğer yandan Heidegger ile aynı dönemde yaşamış varoluşçuluk felsefesinin önemli isimlerinden Karl Jaspers'in Varlık sorununa yaklaşımı da Heidegger'e önemli katkıda bulunur. Jaspers'e göre nesnel bir varoluştan söz etmek mümkün değildir. Biz bir kavram olarak varoluştan ziyade ancak tek tek varoluşlardan söz edebiliriz. Burada Jaspers'in ilk defa 'oradaki-varlık' ya da nesneleşmiş insan anlamında kullandığı 'Dasein' kavramı daha sonraları Heidegger felsefesinde özel bir anlam yüklenerek anahtar bir kavram olarak kullanılacaktır. Jaspers, temelde bu kavram vasıtasıyla insanın nesnel arasında bir nesne ve evrenin bir parçası olduğu ve bu anlamda doğa biliminin bir konusunu oluşturduğu üzerinde durur. Fakat diğer taraftan insan bir bilinç sahiptir ve bu bilinç sayesinde dış dünyanın nesnel olarak bilinç-nesnel olarak yeniden yaratabilmektedir. Nesnelin kendileri için bir bilinci olmasa da bilinir kılınabilme olanağına

¹⁰ Kasım Küçükkalp, *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida*, İstanbul: Sentez Yayınları, 2008, s. 174.

¹¹ Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 763.

sahiptirler. İnsanın da burada oluşu (Dasein) onun varoluşuna yetmez. Onun ‘varolması’ ancak kendisi olabilmesine bağlıdır.¹²

Husserl’a gelince, onun fenomenolojiyi bir yöntem olarak sunması bakımından Heidegger’e yaptığı katkı yadsınamaz. Her ne kadar odak noktaları farklı olsa da Heidegger düşüncesini çoğu noktada özgün kılan şeyin Husserl’ın fenomenolojisini bir yöntem olarak Varlık problemine uygulayabilmesi olduğu söylenebilir. Fakat Heidegger, Husserl’ı Kartezyen felsefeye ve bunun dışında, varlığı ‘mevcudiyet’ olarak düşünen metafiziğe tutuklu kalması noktasında eleştirir.¹³ Husserl fenomenolojisi kalem, tahta, masa gibi tek tek varlıklara odaklanırken Heidegger genel olarak varlığın kendisine odaklanmıştır. Ona göre sadece tek tek bireysel varlıkların değil Varlığın da kendisini Husserl’ın bahsettiği ‘fenomenolojik görüş’ veya sezgiye verebilmesi mümkündür. Yine Husserl, insan ile dünya arasında kurulan ilişkide insanın dünyayı nasıl algıladığı üzerinde yoğunlaşmış insanı bilen bir varlık olarak telakki ederken, Heidegger insanın yabancı bir dünyada varlığıyla ilgili duyduğu kaygılara odaklanır. Bu bağlamda Heidegger, fenomenolojiyi bir konu olarak değil daha ziyade bir yöntem olarak görür ve bu durumu da ‘varlık fenomenolojisi’ olarak tanımlar.¹⁴

Bu arka plan doğrultusunda Heidegger’in Varlık sorununa nasıl yaklaştığına odaklanmak gerekirse onun en temelde ontik olanla tarihsel olanı, nesnel olanla öznel olanı uzlaştırma çabası içerisinde olduğu söylemek mümkündür. Zira hayata ilişkin sağlam bir kavrayış ancak ontik olanla tarihsel olanı bir ilk ve temelde bir araya getirmekle mümkün olabilir.¹⁵

Heidegger’in öncelikli olarak üzerinde durduğu nokta, Sokrates öncesi düşünürler tarafından odak noktası edinilen ancak Platon’dan itibaren büyük ölçüde karanlıkta bırakılan ‘Varlıkla ilişkideki değişim’ ve bunun hakikat sorunuyla olan bağıdır.¹⁶ Ontolojik düşünceyi ikiye ayıran Heidegger’e göre temel ontolojinin görevi ‘varlık’ın anlamını açıklamak iken, Platon, Aristoteles ve Kant’ın dâhil olduğu bölgesel ontolojiler yalnızca ‘varlığın bir alanı’nın ‘varlık’ını ifşa ederler.¹⁷ Bu nedenle düşüncesine Antik Yunan felsefesini başlangıç olarak alan Heidegger için başlangıç hatırlamak, Varlığın hakikatini de hatırlamak anlamına gelmektedir. Bu hatırlama sonucunda hakikatin özü ile özün hakikatinin dolayısıyla da varlık ve hakikatin birbirine ait olduğu açığa çıkacaktır.¹⁸ Ontolojik bir doğruluk fikri sunan Heidegger’in ilk önce hakikat

¹² Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe Kant’tan Günümüze Felsefe Akımları*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1979, s. 205.

¹³ Bernhard Waldenfels, *Fenomenolojiye Giriş*, çev. Mesut Keskin, İstanbul: Avesta, 2008, s. 61.

¹⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2011, s. 1124.

¹⁵ Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s.763.

¹⁶ Ahmet Aydoğan, *Heidegger*, İstanbul: Say Yayınları, 2017 s.209.

¹⁷ Eileen Brennan, “Heidegger and the Measure of Truth”, *International Journal of Philosophical Studies*, 2013, 21:5, 792-795, <https://doi.org/10.1080/09672559.2013.857817>, p.795.

¹⁸ Küçükkalp, A.g.e, s. 184.

(doğruluk) anlayışına değinmek ardından ise hakikat ile varlık arasındaki ilişkiye değinmek yerinde olacaktır.

Heidegger felsefe tarihinde iki önemli ve temel doğruluk kuramının var olduğunu belirler. Bunlar uygunluk-doğruluk kuramı ve tutarlılık-doğruluk kuramıdır. Bunların geleneksel felsefenin doğruluk kuramları olduğunu belirten Heidegger'in bu kuramları incelemekteki amacı, doğruluk kavramının tarihçesini belirlemek değil, kendi kuramı için bir temel hazırlamaktır.¹⁹ Düşündüğü şey “gelenekten kurtulmak değil, onu esasen sahiplenmektir.”²⁰ Heidegger'in peşinden koştuğu hakikat sorunu, inançlarımızın ve iddialarımızın içeriğinin dünyadaki şeyler tarafından belirlenmesini neyin mümkün kıldığını sorgulamak, böylece bilginin var olanla uyumlu olma olasılığını güvence altına almaktır.²¹

Heidegger hakikat kavramına ilişkin değerlendirmesine kavramın günlük yaşamdaki kullanımı, metafizik düşünce geleneğindeki yeri ve Hristiyan inancındaki anlamlarını irdeleyerek başlar. Bu yöntem hem hakikat kavramının kronolojik süreçteki değişimini izah etmeyi hem de düşünürün kendi hakikat kavramını nasıl inşa ettiğini anlayabilmeyi olanaklı kılar. Hakikat ya da doğruluğa dair üç geleneksel tezden bahseden Heidegger'e göre ilk olarak hakikatin 'yeri' beyandır (yargıdır), ikincisi hakikatin özü yargı ile nesnenin 'uyuşumunda' yatar, üçüncüsü ise Mantıkbilimin atası Aristoteles hem hakikate asli yeri olarak yargıyı tayin etmiş, hem de hakikati 'uyuşum' olarak tanımlamanın yolunu açmıştır.²²

Uygunluk, uygun düşmek (Stimmen) Heidegger düşüncesinde önemli kavramlardan biridir. Hakikat ister bir madde ister bir önerme olsun uyumlu olandır. Hakikat ilkin bir şeyin önceden varsayılmış olanla uyumlu olması, ikincileyin ifade olarak kastedilen ile şeyin kendisinin uygun olması anlamındadır. Heidegger'e göre uygunluğun bu ikili karakteri hakikatin geleneksel tanımıyla gün yüzüne çıkar: veritas est adaequatio rei et intellectus²³ hakikat, maddenin bilgiye karşılık gelmesidir (uygunluğudur).²⁴ Hakikatin epistemolojik bir tarzda ele alındığı bu bakış açısı Heidegger'in düşüncesinde cevaplanması gereken yeni sorular doğurur. Çünkü hakikati, varolanın zihinde olana uygun düşmesi ile açıklamak hakikati açıklamada eksiklikler barındırır

¹⁹ A.Kadir ÇÜÇEN, *Heidegger'de Varlık ve Zaman*, Bursa: Asa Yayınları, 2003 s.142.

²⁰ Mark A. Wrathall, “Heidegger and Truth as Correspondence”, *International Journal of Philosophical Studies* 2010, 7:1, 69-88, <https://doi.org/10.1080/096725599341974>, p.70.

²¹ Wrathall, a.g.e. p. 80.

²² Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.324.

²³ Thomas Aquinas tarafından ortaya atılan ve 'şey ile zihin arasındaki uygunluk' olarak ifade edilen Ortaçağ döneminde hâkim olan hakikat anlayışını ifade etmek için kullanılan cümle. Tepe, *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, s.53.

²⁴ Martin Heidegger, “Hakikatin Özü Üzerine”, Çev., Nejat Aday, *Tezkire (Dergi)*, sayı 36-37, Ocak/Nisan İstanbul: 2004, 125-148 s.128.

ayrıca hem varlığın hem de onu anlamlandırarak olan varolanın sorgulanmasını gerektirir. Bu bağlamda hakikatin varlığını tamamıyla varlığın kendisine bağlayan Heidegger'in düşüncesinde varlık ve hakikat arasındaki ilişkinin düşünürün odak noktası olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Heidegger'e göre varlık sorusu en iyi bir biçimde insan varlıklarının bakış açısından sorulabilir. Çünkü 'varolan' olan 'insan'ın kendine mesele ettiği şey hep varlıktır.²⁵ Bu nedenle Heidegger'in düşüncesinde "varlık, hep bir varolanın varlığı"²⁶ olarak tanımlanır. İnsanın varlık hakkında düşünmesi varlık'ın başlangıç noktası olarak adlandırılabilir. "Varlığın kendisi üzerinde-düşünmek, felsefenin kökünün temelini şimdiye kadar düşünülmemiş olması, Varlığın-üzerinde-düşünme ile aşılr."²⁷ şeklinde düşünen Heidegger, kendi üzerine düşeni yaparak felsefi düşüncesinin en hacimli bölümlerini buna ayırır. Varlığın kendisi hakkında düşünmenin varlığın kökeninden başlaması gerektiğine inanan Heidegger için, varlığın kökeni, onun ne, nereden, ne sayesinde ve nasıl olduğu anlamına gelir.²⁸

İnsanın sürekli bir varoluş içinde bulunduğu düşünen Heidegger insan, homo, human, mensch vb. yerine 'Dasein' terimini kullanır. Dasein'in karakteristik özelliği gereği insan varlığı, var olmasının yanı sıra kendisinin ne olduğuna ilişkin bir kavrayışa da sahiptir.²⁹ Almanca 'Dasein' genellikle varlık, hayat, orada olmak anlamlarına gelir. Heidegger ise sözcüğün somut anlamına inerek 'burada-olan' insana gönderme yapacak şekilde 'Dasein'ı kullanır. Dasein hep kendi olanağı olarak vardır: bu olanağa ayrıca bir mevcut-olan özelliği olarak 'sahip' olarak değil. Ve Dasein özsel olarak hep kendi olanağı olduğu için bu varolan kendi varlığı içinde kendini 'seçebilme', kazanabilme, kendini kaybedebilme ya da hiçbir zaman kazanamama veya yalnızca 'görünürde' kazanmış olma olanağına sahip olmaktadır.³⁰ Bu nedenle Heidegger'in nazarında "Dasein kendi şuralığını kendi hamurunda taşır. Ondan mahrum olsaydı, yalnızca olgusal olarak var olmamakla kalmayacak, böyle bir öze sahip bir varolan bile olamayacaktı."³¹

Dasein'in varlığın hem açığa çıkmasını hem de gizlenmesini sağlayan ikircikli bir yapısı vardır. Dasein ile karşılaşan varlık onunla olan ilişkisinde ya ortaya çıkacak ya da örtüsünün altına gizlenecektir. Bu durum hakikat ya da doğruluğun keşfedilmesi gerekliliğinden kaynaklanır. "Hakiki-olma (hakikat), keşfedici-

²⁵ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.77.

²⁶ Heidegger, a.g.e. s.29.

²⁷ Martin Heidegger, *Metafizik Nedir?*, Çev., Yusuf Ömek, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2009 s.9-10.

²⁸ Heidegger, *Sanat Eserinin Kökeni*, Çev., Fatih Tepebaşı, Ankara: De Ki Yayınları, 2011, s.7.

²⁹ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.27.

³⁰ Heidegger, a.g.e. s.78-79.

³¹ Heidegger, a.g.e. s.133.

olmaklık demektir. Peki, ama bu son derece keyfi bir hakikat tanımı değil midir?”³² diye soran Heidegger yanıtı yine kendisi verir: “Keşfedici-olma olarak hakiki-olma, Dasein’ın bir varlık minvalidir. Bu keşfetmeyi bizatihi mümkün kılan, çok daha asli anlamda zorunlu olarak ‘hakiki’ denmesi gerekir. Hakikatin en asli fenomenini görünür kılan, keşfetmenin bizatihi eksistensiyal-ontolojik temelleridir.”³³ Dasein’ın varlık yapısının bir özelliği olan ‘keşfetmek’ aynı zamanda varolanın hakiki olmasının da bir göstergesidir. Heidegger bunu “hakikati ‘biz’ insanlar varsayarız çünkü ‘biz’, Dasein’ın varlık türü içinde var olarak ‘hakikat içinde’ varızdır. Biz onu, kendisine diğer değerlerin yanı sıra yöneldiğimiz, bizim ‘dışımızdaki’ ve ‘üzerimizdeki’ bir şey olarak varsaymayız. Aslında ‘hakikati’ varsayan biz değiliz. Bilakis bizim bir şeyler ‘varsayabilir’ oluşumuzu ontolojik bakımdan esasen mümkün kılan hakikattir.”³⁴ sözleriyle açıklar.

Fenomenolojik bir ontoloji fikri sunan Heidegger için “Dasein, özsel olarak sürekli ve öncelikli bir ilişki içinde bulunduğu bir varolandan, yani ‘dünya’ dan hareketle kendi varlığını anlama eğilimindedir.”³⁵ Dünya İçindeki (In Der Welt) Dasein, kendiyile her karşılaşmada, kendini açığa çıkarmaktadır. Bu açıktaki olma, saklı olmama durumunu aletheia, kavramı ile açıklayan Heidegger için bu kavram aynı zamanda hakikat’in temelidir. Wrathall, Heidegger’in gizlenmeyi hakikatin ‘temeli’ olarak adlandırmasının nedenini inançların ve iddiaların dünyayla uyumlu olabileceği bir zemin hazırlaması fikrinde bulur ve bu durumu “İlkel ‘hakikat’ (açıktaki olma), neyin nasıl olduğu ile ilgilidir. Tezahür eder, böylece inançlarımızın, sözlerimizin, düşüncelerimizin vb. anlamını belirler.”³⁶ sözleriyle ifade eder. Hakikati edilgen bir varlık olarak düşünen Heidegger’e göre Hakikati açığa çıkaran şey de Dasein’ın kendisidir. Bu bağlamda hakikat’i “açığa çıkarılmış/keşfedilmiş varlık”³⁷ olarak tanımlamak mümkün olur.

Heidegger’in ‘açığa çıkan varlık’ anlayışının özünü Küçükkalp, Antik Yunan’dan başlamak suretiyle şöyle açıklar:

“Greklerin Varlık anlayışı en iyi şekilde *physis* örneği bağlamında verilebilir. Bir bütün olarak varolanları ifade eden *physis*, kendinden-çiçeklenen (*self-blossoming*) zuhur ediş, açılma ve ifşa etme anlamlarına gelir. Bu zuhur ediş, meydana çıkış güneşin doğuşu gibi göksel fenomenlerde, denizlerin dalgalanmasında ya da insan ve hayvanların anne karnından dünyaya gelmesinde

³² Heidegger, “Hakikatin Özü Üzerine”, s.134. Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.219.

³³ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.332.

³⁴ Heidegger, a.g.e. s.341.

³⁵ Heidegger, *Being and Time*, p. 36. Heidegger, *Varlık ve Zaman* s.39.

³⁶ Wrathall, “Heidegger and Truth as Correspondence”, p.80.

³⁷ Heidegger, *Being and Time*, p. 263. Heidegger, *Varlık ve Zaman* s.332.

gözlemlenmesine rağmen Grek düşüncesinin *physis* kavramını bu fenomenlerle aynı anlamda düşünmek doğru değildir. *Physis*, sayesinde varolanların gözlemlenebilir hale geldiği ve öyle kaldığı Varlığın kendisidir, zuhur eden güç ve kendi hükmü altında süreduran alan anlamına gelir. Bu zuhur etme ve süredurma gücü ‘oluş’u olduğu kadar, hareketsiz süre şeklindeki sınırlandırılmış anlamıyla ‘varlık’ı da içerir. Dolayısıyla *physis*, gizli olandan zuhur etme, ortaya çıkma (a-rising) sürecidir.”³⁸

Bu noktada ‘Alethia’ söz konusu sürecin kavramsallaştırılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim, doğruluk/hakikat anlamına gelen ve Grekçe bir kavram olan ‘aletheia’, Latince ‘veritas’, Almanca ‘wahrheit’ kavramlarıyla adlandırılır. Heidegger kavramın Almanca karşılığını kullanmak yerine doğrudan özüne inerek Antik Yunandaki kullanımını alır. “*Aletheia* hakikat, doğruluk, açık sözlülük, samimiyet anlamlarına gelir. Sözcüğün fiil hali olan *aletheuein* ise, açmak, dünyayı gizlenmişlikten uzaklaştırmak demektir. Bu bağlamda *aletheia* örtüsünü kaldırmak, ortaya çıkmak, açmak anlamlarına gelir.”³⁹ Aletheia kavramı beraberinde ‘açımlanmışlık’ kavramını getirir. Dünya-dâhilinde varolanın keşfedilmişliği, dünyanın açılmışlığı üzerine temellenmektedir. Açılmışlık ise Dasein’in öyle bir temel türüdür ki onda kendi şuralığı olarak vardır...Dasein açılmışlığını kendi içinde barındırır. Onunla birlikte ve onun aracılığıyla keşfedilmişlik var olur. Bu yüzden Dasein’in açılmışlığı sayesinde hakikatin en asli fenomenine ulaşılmış olur.⁴⁰ Dasein’in temel karakterlerinden biri olan açılmışlık kavramını Heidegger “Dasein kendi açılmışlığıdır.”⁴¹sözleriyle ifade eder.

Böylelikle hem keşfeden hem de keşfedilmeyi sağlayan olarak karşımıza çıkan Dasein’a, Heidegger’in yüklediği anlam bir kez daha ortaya çıkmış olur. Kendi özünde açılmışlığı ile varolan Dasein, aynı zamanda keşfedici olma özelliğiyle de hakiki bir varolan olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle Heidegger “Dasein açılmışlık tarafından tesis edildiği için özü itibariyle hakikat içinde vardır.”⁴² diyecektir. Varolanların varlığa gelmesini sağlayan Dasein, genelgeçer kabul edilen bilgilerin de varlığa çıkmasını sağlayanıdır. “Newton yasaları, çelişmezlik önermesi ve esasen tüm hakikatler Dasein var olduğu müddetçe hakikidirler. Önce Dasein hiç yokken ve sonra Dasein artık var olmadığında, hakikat yoktu ve olmayacaktır. Çünkü o takdirde açılmışlık, keşif ve keşfedilmişlik olarak var olamayacaktır.”⁴³

³⁸ Küçükcalp, *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida*, s.172.

³⁹ Küçükcalp, a.g.e. s.184.

⁴⁰ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.332.

⁴¹ Heidegger, *Being and Time*, p.171. Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.133.

⁴² Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.340.

⁴³ Heidegger, a.g.e. s.340.

Hakikatin özünün özgürlük kavramında saklı olduğunu düşünen Heidegger bu nedenle özgürlüğün yapılan tanımlardan daha başka daha öz bir anlamının soruşturulması gerektiğine inanır. Özgürlüğü hakikatin özü olarak tanımlayan⁴⁴ Heidegger'e göre özgürlük, insani bir nitelik değildir. İnsan özgürlüğe sahip değildir ancak özgürlüğü açığa çıkaran Dasein insanın sahibidir.⁴⁵ Açıkta olan ancak kendini açığa çıkaranın karşısında özgür olabilir bu nedenle özgürlük kavramı Aletheia ile beraber ele alınmalıdır. Çünkü Aletheia ancak özgürlüğün olduğu yerde açığa çıkabilir. Varolan varlığa ancak özgürlük ile gelebilir. Bu nedenle özgürlük Heidegger tarafından varolanın açığa çıkarılmasına kendini kaptırmak⁴⁶ olarak tanımlanır.

Bu noktada Heidegger'in ölüm hakkındaki düşüncesine bir paragraf açmak yerinde olacaktır. Çünkü onun düşüncesinde Dasein'in yaşamını anlamlı ve özgür kılan ölümün varlığıdır. Heidegger düşüncesinde yaşamın zorunlu olarak ölümle nihayet bulması insanın kendisi için seçmiş olduğu bir varlık şekli değildir. Ölüm bir varlığın doğar doğmaz üstlendiği bir varoluş biçimidir. Bu durumu kendince olumlu bulan düşünür için yaşamın ölümle son bulması insanın bu dünya yaşamında özgürlüğünü idrak edebilmesini sağlar.⁴⁷

Sonuç olarak hakikatin pek çok farklı tanımının olduğu bir dönemde, herhangi bir hakikat tanımına itibar etmeden 'hakikat'in bizzat kendisini arayan Heidegger, hakikati felsefi gelenekte yaygın olarak kabul edildiği şekliyle bir öznenin bir nesneye ilişkin dile getirdiği yargının doğrulanması ile değil, varolanın ifşa olması, açığa çıkması olarak yorumlar. Burada açığa çıkmaktan kastedilen bizim varlık dediğimiz ve uzun zamandır bütünlüğünde varolan diye düşünmeye alıştığımız şeyin anlamının 'açıklığa kavuşmasıdır'.⁴⁸ Varlık kavramı yerine Dasein'i kullanan Heidegger'e göre 'üzeri örtülü olan varlık' Dasein'la ilişkisi neticesinde örtüsünden kurtulur, açığa çıkar, varlığa gelir. İşte tam da bu noktada Dasein'in önemi ortaya çıkar. Varlığın açığa çıkmasını sağlayan Dasein, 'varlık nedir?' ya da daha doğru bir ifadeyle 'varlığın anlamı nedir?' sorusunun da doğrudan muhatabı olur. Dasein dünyadaki mevcut varolanlar arasında varlığı anlayabilen tek varolandır. Varlığın anlamı, varlığın doğruluğu üzerinden Dasein'a açılır bu nedenle Heidegger'in düşüncesinde varlığın anlamı nedir? sorusu varlığın doğruluğu nedir? sorusu ile beraber sorulmalıdır. Zira 'Varlığın anlamı' ve 'Varlığın hakikati' aynı şeyi ifade ederler.⁴⁹

⁴⁴ Heidegger, "Hakikatin Özünü Üzerine", s.134.

⁴⁵ Heidegger, a.g.e. s.138.

⁴⁶ Heidegger, a.g.e. s.137.

⁴⁷ Arslan Topakkaya, "Heidegger'de Ölüm Kavramının Analizi." *E-Akademi İnternet Dergisi* 29 (2004): 1-15, s.3.

⁴⁸ Harun Tepe, *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, s.108.

⁴⁹ Heidegger, *Metafizik Nedir?* s.19.

KAYNAKÇA

1. Ahmet Aydoğan, *Heidegger*, Say Yayınları, İstanbul 2017
2. Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2011
3. Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013
4. A.Kadir Çüçen, *Heidegger'de Varlık ve Zaman*, Bursa: Asa Yayınları, 2003
5. Arslan Topakkaya, "Heidegger'de Ölüm Kavramının Analizi." *E-Akademi İnternet Dergisi* 29 (2004): 1-15.
6. Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, Ankara: İnkılap Yayınları, 1979.
7. Bernhard Waldenfels, *Fenomenolojiye Giriş*, Çev. Mesut Keskin, İstanbul: Avesta, 2008
8. Celal Türer, "Pragmatizmin Doğruluk Evi", *Bilimname*, XVII (2009/2), 165-185.
9. Eileen Brennan, "Heidegger and the Measure of Truth", *International Journal of Philosophical Studies*, 2013, 21:5, 792-795, <https://doi.org/10.1080/09672559.2013.857817>
10. Harun Tepe, *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2003
11. Kasım Küçükalp, *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida*, İstanbul: Sentez Yayınları, 2008
12. Mark A. Wrathall, "Heidegger and Truth as Correspondence", *International Journal of Philosophical Studies* 2010, 7:1, 69-88, <https://doi.org/10.1080/096725599341974>
13. Martin Heidegger, *Being and Time*, Çev. J. Macquarrie ve E. Robinson, Oxford: Blackwell Publishers Ltd. 2001
14. Martin Heidegger, "Hakikatin Özü Üzerine", Çev. Nejat Aday, *Tezkire (Dergi)*, sayı 36-37, Ocak/Nisan, İstanbul:2004, 125-148
15. Martin Heidegger, *Metafizik Nedir?*, Çev. Yusuf Örnek, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2009
16. Martin Heidegger, *Sanat Eserinin Kökeni*, Çev. Fatih Tepebaşılı, Ankara: De Ki Yayınları, 2011
17. Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, Çev. Kaan Ökten, İstanbul: Alfa Yayınları 2018
18. Özgür Aktok- Metin Bal (Edt.), *Heidegger*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2010
19. Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Terimler ve Doktrinler Sözlüğü*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013

22. Bölüm

Nuri Bilge Ceylan Sinemasında Oyun İmgesi¹

Zeynep BAKİ²

¹ Bu makale “Auteur Sinemasında Oyun İmgesi Nuri Bilge Ceylan ve Zeki Demirkubuz Örneği” isimli doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

² Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Araştırma Laboratuvarları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Giriş

Oyun hakkındaki çoğu çalışma, oyunun tanımlamanın zorluğuna işaret ederek başlar. Neredeyse bütün disiplinlere konu olan oyun, her disiplinin yaklaşımıyla yeni anlam katmanları geliştirerek karmaşık bir yapıya bürünür. Birçok farklı tanımı bulunan oyunun Huizinga'nın ifade ettiği şekliyle kültürü bile önceleyen yapısı onu tarihlendirmeyi de imkânsız kılar. Bu sebeple oyunu “*insanlık tarihi kadar eskidir*” diyerek tarihlendirmeye çalışmak nafîle bir çaba olarak görünmektedir. Zira evrenin kendisi birçok düşünür tarafından, oynayan Tanrı'nın bir tezahürü olarak yorumlanmaktadır, yani evren “*Tanrı'nın oyundur*”. Tanrı'nın varlığı ve oynadığı varsayımı kabul edildiğinde:

Tanrı oynuyordur,

Tanrı'nın yarattığı evrenin içinde insan ve hayvan oynuyordur.

O halde evrene sirayet eden ve onu çepeçevre saran bir oyun ve oynama hali vardır denilebilir.

Araştırmanın konusu gereği sanat oyunu bu bağlamda önemlidir. Sanatsal yapıt, Tanrı'nın oyununu oynamak istemeyen sanatçının isyan girişimi olarak değerlendirilebilir. Bir sanatçı olarak yönetmen Tanrı ve onun yaratılarını taklit ederek Tanrı'nın oyununu yapılandırır, değiştirir, bozar, yeniden kurar ve kendi oyununu belli tekniklerden faydalanarak inşa eder. Bu bağlamda Tanrı'nın oyunu evren, yönetmenin oyunu filmidir. Yönetmen yaratıcı süreci içinde karşılaştığı manzaraları bir araya getirirken, başka bir deyişle filmini inşa ederken oyuna benzer bir şekilde kapılıp gitmekte, yaratıcı sürecinin ürünü olan filmi izleyiciyle karşılaştığında da izleyici üzerinde benzer bir etkiyi kurmak istemektedir. Bu bağlamda izleyici filme maruz kalmamaktadır, o yönetmenin oyununa gönüllü olarak katılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında yönetmenin oyunu olan filmin içindeki oyun inceleme konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı yönetmenin oyun anlayışı aracılığıyla sanat yapıtlarını, sanatçıyı ve sanatçının içinde yaşadığı toplumu anlamaya çalışmak ve auterün yapıtlarını oyun çerçevesinde incelemektir.

Bu bağlamda oyun imgesi perspektifinden bakıldığında şu soruların cevapları aranacaktır:

- Yönetmen yaşadığı toplumdan ve toplumun oyun algısından ne şekilde etkilenmiştir?
- Yönetmenin filminde hangi tür oyun imgesine ne sıklıkla rastlanmaktadır?
- Nietzsche'nin, Huizinga'nın, Bourdieu'nün ve Goffman'ın kavramsallaştırdığı oyun kavramları auteurin filmlerinde nasıl gösterilmektedir.
- Yönetmenin filmlerindeki oyun imgesi yaşadıkları toplumun hangi yönlerini ön plana çıkarmaktadır.

- Oyuna ilişkin kolektif bellek auteurün filminde ne şekilde tezahür etmiştir.
- Filmlerin yönetmenin ruhsal dünyası ve bilinçaltının dışavurumu olduğu varsayımından hareketle, sinema anlatısında oyun imgesinin nasıl bir toplumsal ve ya kolektif bilinçaltının izlerini taşımaktadır.

Bu çalışmadan oyuna ilişkin çerçeve oluşturmak için Huizinga'nın, Nietzsche'nin Goffman'ın ve Bourdieu'nün oyun kavramsallaştırmaları irdelenmiş ve böylece auteurün filmlerinde oyun imgesine bakmayı kolaylaştıracak perspektifler elde edilmiştir. Çalışma Ceylan'ın Kasaba, Mayıs Sıkıntısı, Uzak, Bir Zamanlar Anadolu'da ve Kış Uykusu filmlerindeki oyun imgesinin incelenmesi ile sınırlandırılmıştır.

Nuri Bilge Ceylan sinemasıyla ilgili literatür incelendiğinde pek çok yüksek lisans, doktora tez çalışması ve makalenin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Veri tabanlarının incelenmesi sonucunda literatürde daha önce böyle bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Medya araştırmaları kapsamında oyun daha çok dijital oyun ve bağımlılık bağlamında inceleme konusu olmuştur. Sinema ve oyun ilişkiselliği bağlamında ise sadece Asuman Suner'e ait Metis Yayınevince yayımlanan "Hayalet Ev" (2015) isimli kitapta Nuri Bilge Ceylan'ın filmlerinde oyun imgesi incelenmiştir. Suner "Oyun/Bozgun" başlığı altında Winnicott'un oyun kavramsallaştırmasından hareketle Ceylan filmlerini oyun kavramı eşliğinde analiz etmiştir. Sinemada oyun imgesiyle ilgili araştırma alanının Suner'in çalışmasıyla sınırlı kalması, bu alanda önemli bir açık olduğunu ve yapılacak çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu nedenle bu çalışma hem literatürdeki bir boşluğu doldurması ve literatüre katkı sağlaması hem de konunun farklı perspektiflerden ele alınış şeklinin getirdiği özgünlükle ön plana çıkması bakımından önemlidir. Elbette bu çalışmanın da eksikleri mevcuttur, çünkü oyun imgesi çok çeşitli şekillerde tanımlanıp, birçok düşünür tarafından farklı bakış açılarıyla kavramsallaştırılmıştır. Ancak bu çalışmayla oyun konusunda önemli bir alan açılacağı düşünülmektedir.

Oyuna Subjektif Katkılar

Oyun bir eylemdir ama her eylem bir oyun değildir. Kökleri insanlık tarihinin de öncesine uzandığı için onu açıklama, tanımlama ve sınıflandırma çalışmaları da birtakım zorlukları beraberinde getirmektedir. Ayrıca oyun kavramsallaştırmaları birbirini destekleyebileceği gibi aynı zamanda birbirini çürütebilmektedir. Bu zorlukları aşmak için oyun kavramını açıklayan tanımlardan ve oyunun kavramsallaştırılmasına katkıda bulunun bilim insanları, düşünürler ve filozoflardan hareketle oyunu çerçevelemek yerinde olacaktır.

Oyun kurallı bir eylemdir, her oyunun kendine özgü kuralları vardır. Oyunun oynanışından önce de bir kurallar kümesinin var olması, oyun oynanırken

kategorik bir değer kazanması gerekir (Deleuze, 2020, s. 77). Oyun kurallıdır ama kurallar çoğu zaman oyuncular, kurumlar, otoriteler tarafından zamanla değiştirilebilir, kurallara yenisi eklenebilir. Bu bağlamda Bourdieu oyun kurallarının tarihsel olarak üretildiklerini ve sürekli değişime uğradığını ifade eder (Akt. Calhoun, 2007, s. 83). Bununla birlikte her oyun kurallı değildir. Aşk oyunları, alicengiz oyunları, doğaçlama, güç oyunları kesinkes belirlenmiş kurallara tabi değildir. Yine de Deleuze'e göre hiçbir belirgin özelliği ve belirgin kurallara sahip olmayan ve kazananın ya da kaybedenin olmadığı kendi kendisiyle çelişiyor gibi görünen oyunlar imge olarak sanat eserlerinde görülsede bu tarz oyunları icat etmemiştir insan (2020, s. 77).

Oyun diye adlandırılan eylemlerde ortak bir karakteristik olmayabilir. Wittgenstein'in bakış açısıyla oyunlar arasında akrabalık ilişkisine benzer bir ilişki vardır. Düşünür oyunlara oyun dememizi sağlayan nedeni bir benzerlik olarak görmekte ve buna aile benzerliği adını vermektedir. Nasıl ki aile benzerlikleri göz rengi, saç tipi, boy vb. gibi özellikler akrabalar arasında bir süre görünüyor sonra ortadan kayboluyorsa benzer şekilde oyunlarda da süregelen bir ortaklık yoktur. Özetle oyunlarda bütüne yayılan bir ortaklıktan genel bir karakteristikten bahsedilemez (Akt. Dursun, 2014, s. 12, 13).

Oyun canlıya aittir ve çocuklukla yakından ilişkilidir. Oyun çocuk söz konusu olduğunda gerçek hayatın provasıdır. Ayrıca Gander ve Gardiner'in üzerinde durduğu haliyle çocuklar oyun aracılığıyla gerçek davranışların sonuçlarından ve tehlikelerinden uzak bir şekilde toplumsal rolleri (kötü adam, hırsız, polis) deneyimleyebilirler (2001, s.315). Oyun sadece çocuklar için değil aynı zamanda yetişkinler içindir. Hatta oyunu Tanrı ile ilişkilendirenler de olmuştur. Platon'a göre oyun, iyi bir mimesis biçimidir, insan ancak Tanrıların oyununu temsil ederek onlarla bağlantı kurabilir (Dursun, 2014, s. 32, 34).

Oyun gündelik yaşamdan farklıdır, oyunun kendine ait bir dünyası vardır. Oyun gerçek yaşamın bir çeşit iptalini içerir, bu bağlamda oyun, ara bir deneyim bölgesidir. Winnicott'a göre oynayan çocuk kolayca terk edilmeyen, dışarıdan müdahalelere açık olmayan bir alandadır (2012, s. 72). And ise oyunu, günlük yaşama verilen bir ara, bir dinlenme, günlük yaşamın süsü olarak tanımlamaktadır (2007, s. 28).

Oyun bir performans olarak gündelik yaşamda benliğimizi temsil etme biçimlerimizde, gündelik yaşamda cereyan edebilir. Jung, insanın toplumsal yaşamın içinde var olabilmesi için hayvansı eğilimleri “gölge”, hayvansal eğilimleri ehliştirmek için taktığı maskeleri de “persona” olarak kavramıyla açıklamaktadır. (Akt. Geçtan, 2018, s.70). Bu bağlamda toplumsalın içinde yaşayan insanın personasında oyun ya da oyunsu öğeler görülebilir. Ayrıca Goffman, gündelik yaşamda insanın benliğini sunma biçimlerini performans-

oyun olarak görür. Benzer şekilde Bourdieu oyunu insanın yaşam alanında görmektedir. Bourdieu'ye göre rekabetin sistem tarafından körüklendiği düzende, oyun yaşamı çepeçevre sarmıştır. Bourdieu aşk, evlilik, çocuk yetiştirme veya dinsel kurtuluşu arayışını oyun kategorisi içerisine yerleştirir.

Oyun zaman ve mekân sınırlamasını da beraberinde getirmektedir. Huizinga oyunu mekân ve zamanla sınırlandırır (1995, s. 44). And'a göre oyun mekânı, dini mekânlara benzer özellikler taşımaktadır. Bu mekânlar bir çeşit korunaklı, yasak bölgelerdir. Kendine ait bir düzene tâbi olan bu yerlere ön kabullerle girilmektedir. (And, 2007, s. 28). Oyunda zaman ve mekân sınırlaması bütün oyunlar için geçerli değildir. Özellikle Goffman ve Bourdieu'nün oyuna yönelik yaklaşımı oyunu herhangi bir süre ve mekâna hapsedmez. Zaman sınırlaması katı kurallarla belirlenerek kronometrelerle ve kum taneleriyle ölçülebileceği gibi oyun insanın yaşamı boyunca da sürebilir.

Oyun gündelik yaşamdan farklıdır. Bu yaygın görüş genel olarak oyunun zaman ve mekân sınırlamasına sahip olduğunu ifade eden görüşün uzantısıdır. Huizinga (1995) oyunun gerçek hayattan kaçarak kendine özgü eğilimleri olan geçici bir faaliyet alanına girme bahanesi sunduğunu belirtir. Ayrıca oyunu bir deneyim alanı olarak iç ve dış gerçeklik arasında bir ara deneyim bölgesi şeklinde tanımlayanlar oyun ve gündelik yaşam arasında ayrıma gitmektedirler. Oyunu gerçek dünyadan farklı olarak görülmesine karşın gerçek dünyayı oyun olarak tanımlama eğilimi gösteren ve sosyal hayat pratiklerini oyunu temel alarak açıklayan düşünürler de vardır. Bu bağlamda Goffman, günlük yaşamda bireylerin etkileşimlerini oyun olarak değerlendirir. Bourdieu'nün görüşleri de Goffman'la benzer nitelikler taşır. Her ikisi de gündelik yaşamı ve sosyal hayatı oyuna benzetir. Goffman ise günlük yaşamın içinde bireyin provasız oyunlar, performanslar sergilediğini ifade etmektedir. Oyuncular rutini oynayan kişilerdir (2009, s. 38).

Oyun ciddi olmayan, boş zaman aktivitesidir. Freud oyunu ciddiliğin zıttı olarak değerlendirmektedir. (akt. Zeytinoğlu, 2013, s. 127). Huizinga'nın oyunu, boş zaman içinde değerlendirmesinin nedeni onu görev ve ödev kavramlarından ayırmaktadır. Ona göre oyun kültürel bir işlev haline geldiğinde o zaman zorunluluk ya da görev oyuna dahil olmaktadır (1995, s. 26). Fink, oyunun ciddi olmayışını, bağlayıcı ve esas olmamasına bağlar (2015, s. 13). Hacker etiği göz önünde bulundurulduğunda ise oyun ciddi bir iştir ve tüm yaşamı kapsayan bir eylem olarak tezahür edebilir. Hacker etiğine göre işini akıl ve tutkuyla yapmak, işi bir sanat ve yüksek seviyeli bir oyun olarak görmek işin oyuna dönüşmesidir (Himanen, 2000, 21).

Protestan ahlakı ve kapitalizm oyunu çalışmadan ve işten ayırır. Çalışmayı yaşamın merkezine konumlandıran Batı kültürü, oyunu boş zaman etkinliği

olarak görmektedir. Oyunu iş olarak gören düşünürler de yok değildir. Oyun iştir, sanatçının, sporcunun, oyuncunun, hackerin işidir. Ayrıca oyun isteğe bağlı, özgür bir eylemdir. Oyunun günlük yaşamdan farklı olmasından hareket edildiğinde oyun özgür bir eylemdir fakat oyunun günlük yaşamın içinde olduğu kabulünden hareket edildiğinde oyun özgür olmayabilir. Düzen kimi zaman birtakım oyunlara gönülsüz katılımı zorunlu hale getirebilir. Huxleyci bakış açısıyla toplum bireyden büyüktür ve rekabete dayalı oyunlara katılım çoğu zaman zorunluluğu beraberinde getirir.

Oyun içgüdüsel olduğu kadar toplumsal ve kültürelidir. İnsanoğlu bir kültür taşıyıcısı olarak oyunları kuşaktan kuşağa aktarır bu bağlamda oyun bir kültür motifidir. Kültürel bir olgu olarak oyun ve oyunsu öğeler ritüellerde, festivallerde bayramlarda görülebilir. Ayrıca oyun eğitici, geliştirici, eğlendirici ve sağlatıcı faaliyet olarak işlevseldir. Palmer'e göre oyunun eğlendirici işlevi onun en harikulade yanındır (2017, s. 59).

Oyunda değişmeyen öge oyun oynama hevesi, oyun güdüsüdür. İnsanoğlunun aşık kemikleri ve tablalarla oynadıkları oyunlardan tabletlerde oynadıkları dijital oyunlara uzanan serüveninde değişmeyen öge, oyun onama hevesi, oyun güdüsüdür. Oyun oynama isteği içeriden gelen bir dürtüdür. Fink'e göre oyun hevesi oyun alanından hoşlanmadır, sadece oyunun içindeki zevk değil, oyundan zevk almaktır (Fink, 2015, s. 18).

Huizinga ve Oynayan İnsan

Johan Huizinga'nın 1938 yılında kaleme aldığı "Homo Ludens" isimli eseri yüzyıla yakın bir zamandır oyun araştırmacılarının temel referanslarından biridir. Huizinga'ya göre oyun, eyleme anlam katan bir unsur, anlam bakımından zengin bir işlemdir ve ciddi bir faaliyettir. Oyun ciddidir ama herhangi bir ahlaki işlev taşımaz, iyi ile kötünün, erdem ve günahın alanında değildir (Huizinga, 1995).

Huizinga'nın oyun teorisinde oyunun özellikleri şu şekildedir:

- Oyun gönüllü bir eylemdir ve oyunun özgür bir doğası vardır.
- Oyun boş zamanda gerçekleştirilen bir eylemdir, gündelik yaşamdan farklıdır.
- Oyun zaman ve yer bakımından belli sınırlandırmalar içermektedir. Oyunda düzen mutlak, düzende olabilecek sapmalar, oyunu bozup, oyunun niteliğine zarar verir.
- Oyun istendiğinde tekrarlanabilen bir özelliğe sahiptir, bu özellik oyunun kültürel bir olgu olarak değerlendirilmesinde temeldir.
- Oyun ve estetik arasında sıkı bir ilişki vardır. Güzellik izlenimlerini aktarırken kullanılan birçok terim oyun unsurları için de geçerlidir. Her oyunda ritim ve harmoni vardır.

- Oyunun en önemli unsuru gerilimdir. Oyunda gerilim ve zevk arasında doğru orantı vardır.
- Her oyunun kendine özgü kuralları vardır ve kurallar yasa niteliğindedir. Kurallara uyulmaması durumunda oyun evreni çöker, bozulur. Kurallara uymamak oyunbozanlıktır. Oyunbozanlar cezalandırılır.
- Oyun maddi çıkarılardan ve kazançtan ayrı düşünülmesi gereken bir eylemdir.
- Oyun bir şey için mücadele ya da bir şeyin temsili şeklinde tezahür edebilir. Temsil etme, oyuncunun sıradan gerçeklik bilincini kaybetmeksizin heyecan duymasını sağlar. Huizinga oyunun bir şeyin temsili olarak tezahür edebileceği düşüncesinden hareketle kutsal temsil, ibadet, ayin, bayram, büyü ve kutsamayı da oyun kategorisi içine almaya çalışır.
- Huizinga oyuna kültürün doğmasına katkı sağlayan bir konum atfeder. Kültür zaten oynanan bir şeydir ve bu yüzden kültür oyun biçiminde doğar.

Nietzsche ve Güç İstenci Olarak Oyun

Oyunla ilgili düşünceleriyle ardıllarına esin kaynağı olan Nietzsche bütünleşik bir oyun kavramının hazırlayıcılarından biridir (Dursun, 2014, s. 43). Nietzsche'ye göre insan, nesnel bir dünyada değil, arzuların ve içgüdülerin hüküm sürdüğü bir dünyada yaşamaktadır. İnsanın bütün düşünceleri, görüşleri arzularının bir sonucudur (2007, s.85). Ahlak ve değer yargıları, günün koşullarının ve düzenin içindeki güçlü ya da zayıf kişilerin arzuları, içgüdüleri tarafından belirlenmektedir. Nietzsche'ye göre bütün yaşamın temel özünü *güçlü ve egemen olup yönetmek içgüdüüsü* oluşturmaktadır (2001, s. 48). Bu bağlamda insanların eylemlerinin ve davranışlarının altında yatan temel neden güç istencidir.

Yaratıcılığı güç istencine bağlayan Nietzsche, tüm insanlarda güç isteğinin ve çevreye egemen olma dürtüsünün bulunduğunu ifade etmektedir. Yaşamın temel nedeninin güçlü olma isteği olduğunu iddia eden Nietzsche'ye göre insanların temel ihtiyaçlarının ötesinde güçlü olma isteği içinde olduğunu evrenin güçlü olma isteğinin hükmü altında olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Nietzsche güç isteğini ve insanı estetize etmektedir: insanın güç isteğini koruyup onu yönlendirebilmesi ideal bir düzen yaratma adına disipline etmesi güç istemini en yüksek ifadesidir (Cevizci, 2000, s. 681, 684). Nietzsche güç ve güçsüzlük problemini güçsüz olanların yok olduğu, daha güçlü olanların yok olmayanları yıktığı, en güçlülerin ise hükmü geçen değerlerin üstesinden gelip, yeni değerler inşa ettiği trajik bir çağ (2017, s.75) olarak formüle eder.

Dünyayı gücün ve kuvvetlerin oyun alanı olarak gören Nietzsche (Dursun, 2014, s. 43) felsefesinin genel hatları tanrı, ahlak, güç istenci, iyi, kötü ve üstinsan eksenindedir. Nietzsche'nin oyun üzerine görüşleri Herakleitos'un "logos"u ve güç istenci kavramları etrafında şekillenmektedir. Nietzsche'ye göre evrendeki her şey oluş ile yok olma, yapma ile yıkma, bütün günahlardan suçtan azade ve ahlakın sorumluluğuna katılmadan cereyan etmektedir. Herakleitos'un arkhe olarak ateşi görmesinin nedeni, her şeyi değiştirdiği halde kendisinin değişmeden kalmasıdır. Bu bağlamda ölümsüz ve canlı ateş bir oyun halinde oynamaktadır, Nietzsche bu oyunu sanatçı ve çocukların oyununa benzetir. Ateş ile paralelindeki çocuk ve sanatçı oynamaktadır, suçsuz olarak oyun kurmakta, bozmakta ve yıkmaktadır (1992, s. 43).

Nietzsche'ye göre bu dünya bir oyundur ve insanın da içinde bulunduğu bu oyun gücü isteme oyunudur. Gücü isteyen insan "oyuncak" olmaktan ziyade oynamayı talep ederek "oyuncu" olmak istemektedir. Nietzsche bu isteme tarzını hayatla, canlı olmakla ortaya çıkan bir şey olarak görmektedir. Bu güç oyununda güçlü de güçsüz de oynamaktadır. Nietzsche güçsüzün de aynı oyunda oluşunu, güçlüye hizmet etmesini kendi güç isteğinin bir sonucu olarak görmektedir. Çünkü güçsüz de kendinden daha güçsüze efendilik etmek istemektedir. Sonuç olarak güçlü de güçsüz de gücü istediği için oynamaktadır. (2002, s.18). Güç istenci ve onun ortaya çıkardığı oyun bu noktada belirginleşir: güçlenen yukarıya çıkar, altındakileri boyunduruğu altına alır, kendinden üstekilerin boyunduruğu altına girer (Dursun, 2014, s. 45).

Erving Goffman ve Benlik Oyunu

İnsan etkileşimlerini oyun olarak değerlendiren Goffman'a göre günlük yaşam performans gerektiren provasız bir oyundur. Goffman "*Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*" (Goffman, 2009) isimli yapıtında insanların etkileşimlerinin oyun olduğu tezini savunmaktadır. Bu oyun kendi içinde kuralları olan ve sistemli bir etkileşim düzenidir. Goffman bireyin etkileşim sürecinde kendisini nasıl değerlendirdiğine, nasıl sunduğuna ve ne tür stratejiler geliştirdiğine kısaca nasıl oynadığına odaklanmaktadır. Goffman'a göre birey etkileşim sürecinde benliğini sunarken belli stratejiler izlemekte, karşısındakinin üzerinde yaratmak istediği ve yaratmaktan kaçındığı intiba ile ilgilenmektedir (2009, s. 19). Bu bağlamda denilebilir ki kişi sırf çevresindekileri etkilemek ya da çevresindekilerden belli bir tepki almak adına enikonu hesaplanmış eylemlerde bulunarak kendini ifade etmektedir.

Goffman performansın kimi yönlerinin seyirciye değil de vitrin bölgesine yönelik olduğunu ifade etmektedir. Goffman'a göre, belirli bir performans referans noktası olarak alındığında, performansın sunulduğu yer vitrin bölgesidir.

Vitrin bölgesindeki performanslar, kişinin bu bölgedeki faaliyetlerinin usullere uygun ve çeşitli standartları içerdiği izlenimi vermeyi amaçlamaktadır (2009, s. 109).

Bourdieu ve Oyun

Bourdieu'nün kavramlarının temalarının odağında oyun fenomeni vardır. Bourdeucü oyun metaforunu anlaşılır kılmak için Bourdieu'nün belli başlı kavramlarını ve o kavramlarda oyunun ne kadar belirleyici olduğunu anlamak yerinde olacaktır. Buna göre oyunun oynandığı yeri “alan” olarak imleyen Bourdieu, kuralları “doxa”, oyundan elde edilecek çıkarları, kendini oyuna kaptırmayı sağlayacak motivasyonu “illusio”, oyuncuların sahip oldukları kozları “sermaye” (kültürel, ekonomik, toplumsal) oyuncuların geliştirdikleri oyun stratejilerini, oyun alışkanlıklarını ve anlayışını “habitus” (toplumsallaşmış öznellik) kavramıyla açıklamaktadır (2003, s. 82, 106).

Devleti, güç ilişkilerini, iktidarı, sosyal düzeni, sanatı, mesleği, kariyeri, sınıflar arası ve toplumsal ilişkileri, düzeni, ekonomik ve siyasi kozmosu açıklarken Bourdieu'nün hareket noktası oyun olmuştur. Oyun, insanın ödül kazanmak için başkalarıyla ve kendi sınırlarıyla mücadele etmesidir. Bourdieu için sosyal hayat, ödüllerin daha fazla olmasının dışında oyundan farksızdır (Calhoun, 2007, s. 78). Bourdieu için oyun rekabetin ve mücadelenin olduğu bir alana işaret etmektedir.

Sosyal hayatı oyuna benzeten Bourdieu, sosyolojisini sosyal hayat ve oyun arasındaki benzerlikler üzerine inşa eder. Bourdieu'ye göre oyun, kuralları olan, belli bir oyun anlayışı gerektiren stratejik bir yapıdır. Bourdieu sosyal hayatın içinde bireyin de devletin de sermaye sahiplerinin de belli bir oyun anlayışına sahip olduğunu işaret etmektedir. Oyuncular oyuna katılırken bir inancı (oyunun oynamaya değer olduğu inancını) paylaşmakta, bir inancı paylaştıkları ölçüde (çıkar nosyonu) oyuncular oyuna katıldıkları ölçüde oyunun oynamaya değer olduğunu kabul etmektedirler. (2003, s. 82). Bu bakımdan sosyal hayatta her bakımdan oyunlar oynanmakta ve herkes kendi habitusu ve sermayesi ekseninde bir oyun anlayışı geliştirmektedir. Başka bir deyişle kişi, sermayesini geliştirdiği ölçüde oyuna ilişkin algısını ve oyun anlayışını geliştirmektedir.

Bourdieu'ye göre oyuna bağlılığı sağlayan şey, onun getireceği ödüllere sahip olma arzusudur. Fakat oyunlar kişiler tarafından icat edilmez, oyunlar; tarihin, toplumsal mücadelelerin ve daha önceki doğaçlamaların ve daha önce oynamış, oynamaya devam eden güçlü aktörlerin oynamasının sonucudur. Bourdieu'ye göre oyunlara katılmak, kişinin kendi kendine karar verdiği salt bilinçli bir seçim değildir, insan zaten oyunun içindedir. Kişinin belirli kültürler ve alt kültürler içerisinde yaşaması, onun oyun anlayışını yani habitusunu şekillendirir. Habitus

doğaçlamayı mümkün kılar fakat verili kültürel kodların içinde gelişmektedir. Bu bakımdan habitus toplumsal yapıların içselleştirilmesidir.

Kurallar, oyun dışında da oyun bitince de varlığını devam ederler, sabittirler. Ayrıca oyunun kuralları her ne kadar sabit görünseler de aslında tarihsel olarak üretilmişlerdir. Bu da kuralların sürekli değişime uğradığını, alanların mevcut organizasyonlarında birçok değişiklik yapıldığı anlamına gelmektedir. (Calhoun, 2007, s. 83). Elli yıl önceki sanat anlayışı ile şimdiki sanat anlayışı aynı değildir, ekonominin kuralları elli yıl içinde değişmiştir, devletler de kendi içlerinde düzenlemelere gitmişlerdir.

“Kasaba” Filminin Oyun İmgesi Çerçevesinde Analizi

Kasaba (1997) filmi sessiz ve sakin bir kasabada yaşamını sürdüren bir ailenin yaşamını, ailenin doğayla, çevreyle, hayvanlarla ve birbirleriyle olan ilişkilerini konu almaktadır. Filmde öyküden ziyade kasabanın ve kasaba insanının sakin yaşamı, insanlık durumları ve günlük yaşamlarına, filme konu olan karakterlerin içsel süreçleri ve ruh hallerine yer verilmektedir. Kasaba filmi mevsimlere ve doğanın durumlarına göre yaşamlarına yön veren insanların rutinlerini, insanların iç dünyalarını konu almaktadır.

Kasaba filminin jenerikten önceki görüntüsü karlı bir kış günü çocukların sokakta oynadıkları sahne ile başlamaktadır. Ayağıyla oyunun sınırlarını çizen çocuğa, Deli Ahmet’in karda kayıp düşmesine ve Ahmet’in düşüşüne gülen çocukların görüntüsüne yer verir auteur. Mevsimin doğal döngüsünün bir ürünü olan kar, çocuklara oyun oynayabilecekleri bir alan sunmaktadır. Burada oyun Huizinga’nın oyun kavramsallaştırmasına paralel bir görünüm sergilemektedir.

Görsel 1. Çocuklar karda oynuyor.

Karla oynayan çocuklar Deli Ahmet'in düşmesine gülmekte ve Foucaultcu yaklaşımla dışlama oyunu oynamaktadırlar. Foucault'ya göre delilik oyunla ve oyun dışında kalmakla yakından ilişkilidir (2003, s. 176). Çocukların oyununda, çocuklarla aynı konumu paylaşmayan Ahmet, dışlanmakta, düşmesiyle birlikte de alay konusu olmaktadır. Ahmet toplumun marjıdır, içeride tutularak dışlanmaktadır (Foucault, 2003, s. 218).

Görsel 2. Öğrenciler kuş tüyü ile oynuyor.

Jenerikten sonra okulun önünde öğrenciler Andımız'ı okurken detay görüntü olarak kardan adam gösterilir. Bu görüntü ile daha filmin başlangıç aşamasında mevsimin çocukların oyunlarına etkisi ikinci defa verilmiş olur. Andımız'ın okunmasının ardından çocuklar sınıflarına girerken çocuklardan biri kardan adamı yıkar. Oyun kendi içinde bozup yeniden kurmaktır ve kardan adamı yıkan çocuğun eylemini yeni oyunların habercisi olarak okumak mümkündür. Bir sonraki sahnede çocuklar sınıftadır ve bir çocuk kuş tüyüne üfleyerek oyun oynamakta arkadaşları da bu oyunu seyretmektedir. Burada doğadan bir parça olan kuş tüyü oyun nesnesine dönüştürülmüştür.

Görsel 3. Saffet lunaparka gidiyor.

Dersten sonraki sahnede mevsim değişir başka bir zamana geçilir, okuldan çıkan Ali yaşlı bir erkeğe taş atar. Çocukların acımasız oyunlarından birine tanıklık eder izleyici. Zamanın yavaş aktığı Kasaba filminde mevsim değişikliklerine hızlı bir geçiş söz konusudur. Saffet'in kasabada sıkılan halleri gösterilir. Oyuna ait bir diğer görüntü de burada verilmektedir. Can sıkıntısıyla başa çıkmak isteyen Saffet lunaparka gider, orada eğlenen insanlara bakar, oyuna dışarıdan izleyici olarak katılım sağlar.

Bir ilkbahar günü Asiye ve Ali okuldan çıktıktan sonra mısır tarlalarına gidene kadar doğanın sınırlarını sürekli yokladıkları ve doğayı gözlemledikleri bir yolculuk yaparlar. Yolculuk sırasında leylekleri görürler, Ali eline aldığı bir taşı mezar taşına sürerek oyun oynar, Asiye mezarlıktaki erik ağacından erik toplar. Sonrasında bir eşek görürler, Ali eşeği uzun süre inceledikten sonra oyunsu bir tavırla yediği eriğin çekirdeğini eşeğe atar. Devamındaki sahnede Emin'in lunaparktaki görüntüsü verilir. Kasabada geçirilen hayatın sıkıcılığın kurtulmanın tek yolu oyun olarak verilmektedir.

Ali ve Asiye yolculukları sırasında karşılaştıkları kaplumbağa ile oyun oynarlar. Ali de Asiye de kaplumbağanın üstüne çıkarlar, Asiye yola koyulduğunda Ali acımasız bir oyun oynayarak kaplumbağayı ters çevirir. Tarlaya ulaşan çocukları bekleyen anne, çocukların oyuna daldıkları için geç kaldıklarından emindir. Tarlada anne, baba, dede, babaanne ve Saffet hep birliktedir. Ali tarlada elinde bir değnekle kendi kendine oyunlar oynamaktadır.

Çocuklar doğanın içinde özgür bir şekilde gösterilmektedir, doğa ve oyun arasında güçlü bir bağ vardır. Asiye büyüklerin sohbetlerini dinlerken bir yandan

babaannesine yardım etmekte bir yandan da elma ile oynamaktadır. Akşam bastırıldığında aile çeşitli konularda sohbet ederken Saffet elinde bıçağıyla bir değneği yontarak oyun oynamaktadır. Doğadaki nesnelere oyuncağa dönüşmesi çocuklar ve yetişkinler için de olağandır. Doğa oyuna davet eden bir yapıya sahiptir.

İnsan türü anlam arayışı içinde olmalıdır, bütün yapıp etmelerine anlam yüklemekle kalmaz, eylemleri belli bir amaç dizgesine hizmet edecek şekilde davranır. Bu bağlamda insan yaşamı bir anlam ve amaç arayışı olarak değerlendirilebilir. Yaşamın amacının oyun olduğu bir dünya ise egemen söyleme göre sadece çocukların alanında makul ve anlaşılabilir bir durumdur. Oyun yetişkinlikte araçsallaşır. Oyun, çocuğun amacı, Bruner'e göre temel işidir (Gander&Gardiner, 2001, s. 315) ama Aries'in de ifade ettiği üzere, Ortaçağ toplumunda çocuk yoktur. Çocukluğun yetişkinlikten farklılığı Batı'da ilk olarak 18. yüzyılda kabul edilmiştir (Elkind, 2011). Modernizmle birlikte keşfedilen çocukluk, yetişkinlikten ayrılmıştır. Bu bağlamda "*Kasaba*" filminde oyun çocukluğun alanındadır. Çocuk oynamaktadır, çevresindeki her şeyi oyuna ve oyun nesnesine dönüştürebilmektedir.

Ceylan, sinemasal oyun alanını kurarken, kendi içinde bir kronolojiyi takip etmiş, oyunun ilk kavranışı olan çocuğun oyununu sinema perdesine aktarmıştır. Bu bağlamda denilebilir ki Ceylan da oyunu ilk olarak çocuğun alanında görmektedir. Çocuk yetiştirirken katı bir disiplin benimsenmesi gerektiğini düşünen Platon da 3-6 yaş arasındaki çocukların ruh yapısının oyuna gereksinimi olduğunu ifade eder (2012, s. 266). Çocukluk ve yetişkinlik arasındaki ayrım, yalnızca biyolojik bir sınıflandırmanın değil toplumsal ve siyasal kavrayışın sonucudur. Modernizmin çocukluğu keşfi aynı zamanda yetişkinliği de belli bir alana konumlandırmış ve yetişkinliğin sınırlarının belirlenmesine neden olmuştur (Özcan, 2013, s. 3, 4).

Freudyan bakış açısıyla, insanlığın tarihi bir anlamda onun baskılanışının tarihidir, baskılanış bir anlamda insanın içgüdüsel yapısının kısıtlanması demektir. Çocukluk alanında doğrudan doyum, yetişkinlikte ertelenmiş hazzla, çocuğun sevinçle oynayışı, yetişkinlikte zahmete ve çalışmaya dönüşmüştür. Freud bu değişimi, haz ilkesinin olgusal ilkesine dönüşümü olarak değerlendirmektedir (Marcuse, 1998, s. 32). Bu bağlamda, uygarlıkla birlikte, çalışma oyununun karşıtı haline gelmiştir. Çocuğun hakkı olarak değerlendirilen ve nispeten çocukluğa hapsedilen oyun, yetişkinler söz konusu olduğunda boş ve serbest zaman aktivitesi olarak görülerek sınırlandırılmıştır. Oyunun ciddi ve iş olmayan herhangi bir etkinliği tanımlamak için kullanılması, oyunu yetişkinlikten uzaklaştırmış (Bateson & Martin, 2014, s. 20), çocukluk dönemine özgü bir eylem haline getirmiştir. "*Kasaba*" filminde de egemen söyleme benzer

bir oyun algısı görürüz. Oynayanlar; çocuklar ve çocuk kalan kasabanın delisidir. Filmde çocukların kuş tüyü ile oynadığı sırada, kuş tüyünün sınıfın otoritesi öğretmenin masasına düşmesi ile birlikte sona ermesi de yetişkinlikle çocukluk arasındaki keskin ayrıma işaret etmektedir.

Kasaba filminde olduğu gibi yetişkinliğin alanından nispeten kovulan oyun, çocukluğun alanında ise belli denetimlerle kontrol altında tutulmaya çalışılır. Sanatçı için ise oyun yaşamın amacı olma formunu koruyabilir. Eserlerinde mimetik de olsa gerçekliğe yeni bir yorum katan sanatçı, Tanrı'nın oyununa, Tanrı'nın gerçekliğine karşı alternatif bir üretim içine girmektedir. Sanat, elbette alt yapısı, belli kuralları olan bir düşünce işidir, ama oyunun da bu bağlamda herhangi bir zeminden yoksun olduğu ya da hiçbir kuralı olmadığı söylenemez. Sanatçı, yaratı aşamasında içtepisinin boyunduruğu altındadır. Oynayan insan da aynı içtepiden hareket etmektedir. Freud'a göre sanat, zevklenmek, keyif almak için türetilen bir güçtür, çocukluk devresindeki oyunun devamı niteliğindedir. Uygarlık ve sonrasında oyun, her ne kadar egemen söylem tarafından yetişkin için boş zaman aktivitesi olarak sınırlandırılırsa da oyun yetişkin yaşamında farklı boyutlarda kendini göstermeye devam etmiştir. Sanatın oyunu, oyunun sanatı, bir güç istenci olarak oyun, gündelik yaşamda benliği gösterme biçimleri olarak oyun, oyun haline getirilen çalışma anlayışı, psikolojik oyun, aşk oyunu ve politik oyunlar yetişkinin alanında kalan oynama biçimleri olarak değerlendirilebilir. "Kasaba" filminde yetişkinliğe ait oyunlar yoktur.

"Mayıs Sıkıntısı" Filminin Oyun İmgesi Çerçevesinde Analizi

"Mayıs Sıkıntısı" (1999) film yönetmeni olan Muzaffer'in çocukluğunun geçtiği kasabada film çekmesini konu alır. Bu bağlamda yönetmen ilk filmi ile çocukluğunun geçtiği kasabayı anlatırken, ikinci filmi "Mayıs Sıkıntısı"nda film çekme sürecini perdeye taşımıştır. Filminde birebir kendi tecrübelerini anlatmayan yönetmen, yine de kronolojik olarak belli bir dizgeyi takip etmiş, sinemasal oyununu kurallı bir şekilde devam etmiştir. "Kasaba" filminde çocuk ve çocuk oyunları kendine yer bulurken, yetişkinlikte oynanan oyunlara doğru bir geçiş de söz konusudur.

Mayıs Sıkıntısı doğrudan bir filmin çekim sürecini konu ediniyor olması bakımından sinemanın oyun boyutunu gözler önüne sermekle kalmaz aynı zamanda hayatla oyun arasındaki kaygan zemini de gösterir. Suner'in değindiği üzere filmde gerçekle kurmaca, gerçekle oyun, gerçekle yalan sürekli yer değiştirir ve iç içe geçer, bu bakımdan da bir ironi duygusuyla yüklüdür ve bu duygu amatör oyuncuların rol yapma pratiklerinde de ortaya çıkmaktadır (Suner, 2015, s.154).

Görsel 4. Muzaffer salıncakta sallanıyor.

Mayıs Sıkıntısı'nda oyuna ilişkin ilk görüntü Muzaffer'in çocuk parkında salıncakta sallanmasıdır. Ceylan çocuğa ait bir alana yönetmen olan Muzaffer'i yerleştirmektedir. Böylece auteur çocukluğa atfedilen oyunun kapılarını, sanatçıya da açılmış olur. Zira oyun ve sanat yakından ilişkilidir. Beceri ve zarafetle icra edilen her türlü insan etkinliğini ifade eden sanatın (Shiner, 2004, s. 23) ortaya çıkış sebepleri üzerine yapılan araştırmalar, sanatın (inanç, korku, boşalım, psikolojik nedenler, yaşamı anlamlandırma, iz bırakma, yaşanılan toplumu anlama ve yaratıcısının kendini ifade etmesi, sanatçının kendini gerçekleştirme, dünyanın duyarlı olarak kavranması (Lenoir, 2003, s. 31) yaratıcısının içsel gereksinimlerinin yanı sıra) oyun içtepisinden hareketle ortaya çıktığı üzerinde durmaktadır. Hem sanatın hem de oyunun "mimesis" (taklit etme, yansıtma) kavramıyla açıklanması oyun-sanat ilişkisi ve benzerliğinin bir tezahürü olarak yorumlanmaktadır. Oyunun ve sanatın kurallı olması, belli bir biçim dâhilinde gerçekleşmesi, gerçekleştirilmesi, her ikisinin de özgürleştirici bir yapısının olması oyun ve sanatın diğer benzer özellikleridir. Bu bağlamda Ceylan'da oyun imgesi önce çocuğun oyunu sonrasında sanatçının oyunu şeklinde tezahür etmektedir. Sanat da oyun da iyinin ve kötünün ötesinde, ahlaki değerlerin dışında, korunaklı bir alandır. Sanatçı yaratırken çocuksu bir coşkuyla oynayarak yaratmaktadır.

Muzaffer salıncakta sallanırken Ali çıkar gelir. Muzaffer Ali'yi kaplumbağalarla oynamaya davet eder. Yetişkin sanatçı çocukla oynamakta, çocuksuluğunu korumaktadır. Muzaffer'in Ali ile oynaması, sanatçının çocuk kaldığının göstergesidir.

Muzaffer'in annesi Ali'ye kırk gün boyunca cebinde taşıması için yumurta vermiştir. Eğer Ali kırk gün boyunca yumurtayı cebinde taşımayı başarırsa halası Ali'nin babasıyla konuşacak, Ali'ye müzikli saat alınmasını sağlayacaktır. Bu yolla Ali'ye yetişkin dünyasının sorumluluğu oyun aracılığıyla öğretilmeye çalışılmaktadır. Burada oyun, Adorno'nun da tanımladığı şekliyle, "doğru yaşamın bilinçsiz bir provası"dır.

Halası Ali'nin yumurtayı kırk gün cebinde taşımasını isterken kuşkusuz Ali ile kurallarını kendisinin koyduğu bir oyun oynamaktadır. Muzaffer Ali'ye yumurtayı haşlayıp cebinde taşımasını, bu şekilde kırılmayacağını söylerken oyunda hile yapmasını teklif etmektedir. Ali bu öneriyi hileli olduğu gerekçesiyle kabul etmez ama zamanın izinin değiştiği her şey, inançlar, kurallar zamanla değiştiği için Ali'nin de yumurtaya karşı bakışı değişir.

Muzaffer ve Saffet, Pire Dayı isimli birinin evini aramaktadırlar. Muzaffer, Pire Dayı'yı filmde oynatmak istemektedir. Pire Dayı eskiden düğünlerde, bayramlarda oynamaktadır. Muzaffer, yerleri süpüren bir kadına Pire Dayı'nın evinin neresi olduğunu sorar. "*Kadının ne olacaktı*" diye cevap vermesi üzerine Muzaffer cinayet masasından geldiklerini kendisinin dedektif, Saffet'in de müfettiş olduğunu, bir cinayeti soruşturduklarını söyler. Oyuna ait görüntüyü oluşturan bu diyalog ile Muzaffer yalan söyleyerek Goffman'ın gündelik yaşamda benliğin sunumuna ilişkin performansla benzerlik gösteren bir oyunsu bir tavır içerisinde. Gerçekle yalan, gerçekle kurmaca, gerçekle oyun yer değiştirmektedir. Muzaffer, Pire Dayı'dan eskiden yaptığı gibi bir iki oyun yapmasını ister, karşılığında para vereceğini ifade eder. Muzaffer, Pire Dayı ile deneme çekimi yapar ama sonuçtan memnun kalmaz.

Görsel 5. Muzaffer ceviz kabuklarıyla oynuyor.

Oyunla gerçek bir kez daha bu görüntülerle yer değiştirmektedir. Pire Dayı'nın deneme çekiminde tekrar etmesini istediği diyaloglar Kasaba filmindeki savaş anıdır. Ceylan'ın oyun içinde oyun kurma yeteneği de bu görüntülerle gün yüzüne çıkmaktadır. Bu sahneye ilişkin bir diğer oyun görüntüsü de deneme çekimi yapmadan önce Muzaffer ve Pire Dayı baş başa otururken verilir. Muzaffer sıkılmış ve bunalmış bir ruh hali içerisinde önündeki ceviz kabuklarıyla oynamaktadır. Bu bakımdan oyun, ceviz kabuğunun oyun nesnesine dönüştüğü, can sıkıntısının küçük oyunlara imkân verdiği bir çizgide kalmaktadır. Oyun can sıkıntısıyla başa çıkmayı sağlamaktadır ve kasaba hayatı her an can sıkıntısının hissedildiği bir yerdir. Pire Dayı'nın deneme çekimlerinden memnun kalmayan Muzaffer filmde annesi ve babasının oynamasını istemektedir. Anne ve babasını ikna edebilmek için Goffmancı oyun anlayışına paralel bir şekilde Pire Dayı'nın oynamak için yığınla para istediği yalanını söyler. Sonraki sahnede Saffet bir oyun salonunda gösterilmektedir. Bilgisayar oyunları oynanan bir salonda Saffet, bilardo masalarının solunda sıkılmış bir vaziyette oturmakta, sigara içmektedir. Ayrıca Beşiktaş forması olan bir çocuk arkadaşlarıyla birlikte bilgisayar oyunu oynamaktadır. Beşiktaş futbol takımı da Türkiye'nin önemli bir spor figürüdür. Bu durum yönetmenin filmde kolektif bellekten faydalandığının göstermektedir.

Görsel 6. Ali'nin yumurtası kırılıyor.

Ali okuldan eve dönerken yaşlı bir nene Ali'den bir sepet dolusu domatesi Döndü'nün evine bırakmasını ister. Ali istekli görünmez ama kadının ısrarları sonucu sepeti alır. Ali sepet elinde yol alırken domateslerin bir tanesi düşer,

almak için yere eğildiğinde cebindeki yumurta kırılır. Bu durumu hazmedemeyen Ali, sepete tekme atar ve bir sonraki sahnede de bir kümese girip yumurta çalar. Ali'nin sorumluluk duygusunu geliştirmesi için verilen yumurta Ali'nin gündelik yaşamı ve yetişkinlerin dünyasını öğrenmesine aracılık eder. Ali istemese de sosyal hayat oyununda hile yapmak zorunda kalmıştır. Otoritelere; halasına ve yaşlı bir neneye itiraz edemeyen Ali kendi istekleri ve otorite arasında bir ara yol, hileli bir uzlaşma formülü bulur. Ali, Bourdieücü oyun anlayışına göre sosyal bir oyunun içindedir ve oyuna katılması kendi başına verdiği bir karar değildir, Ali oyunun içinde doğmuştur. Kişinin belirli kültürler ve alt kültürler içerisinde yaşaması da onun oyun anlayışını yani habitusunu şekillendirmektedir. Ali yumurtanın kırılmasıyla birlikte yumurta taşıma oyununda doğaçlama yapmak zorunda kalmıştır ama bu doğaçlamayı verili olan kültürel kodları yıkmadan, kurallara uyuyor gibi görünerek, yeni bir oyun anlayışı geliştirmiştir. Toplumsal yapının içinde halası yumurtayı kırık gün taşımamasını istemiştir ve karşılığında da ödül vaat etmiştir. Ali de toplumsal yapıyı içselleştirerek kuralına uygun bir şekilde yumurtayı taşımaya çalışmış ama yumurta kırıldığı anda da doğaçlama yapmaktan çekinmemiştir. Kırılan yumurtasının yerine yenisini koyduktan sonra da yumurtasını cebinde taşımaya devam etmiş, kendisi ve toplumsal yapı arasında bir uzlaşma ortamı hazırlamıştır.

Görsel 7. 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı kutlamaları yapılıyor.

Mayıs Sıkıntısı film evreninde 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı'nın kutlanmasına ilişkin görüntüler de mevcuttur. Emin kadastrocuları

ararken kutlama yapılmaktadır. Bayramları bir kimlik olarak oyun retoriği içerisinde değerlendiren Smith'e göre bu tür oyunların amacı oyuncuların toplumsal kimliğini, gücünü korumak ve sürdürmektir (Smith, 1997, s. 11). Auteur Mayıs Sıkıntısı ismini verdiği filminde Türkiye'nin kimliğine ilişkin önemli bir oyuna, bayrama yer vermesi tesadüf değildir. Bu bakımdan auteur oyunun kültürel, toplumsal bağlamlarını da göz önünde bulundurarak içinde yaşadığı toplumun değerlerine bağlı kalarak film evrenini inşa etmiştir. Muzaffer'in çekmeye çalıştığı filmin deneme çekimlerinde Emin, Kasaba filmindeki diyalogunu tekrar etmekte kendini oynamakta, auteur bu haliyle oyun içinde oyun, film içinde film inşa etmektedir. Asuman Suner, Emin'in kendini oynama halini şu şekilde ifade etmiştir: "*Söz konusu sahnede kendini oynama meselesi üzerinden gerçekle kurmaca, gerçekle oyun arasındaki sınır muğlaklaşır, bu iki düzlem iç içe geçer, birbirinin içinde erir... Kişinin "kendisi" olması, doğal ve kendiliğinden bir durummuş gibi düşünülmesine karşın, aslında performansa dayalı bir süreçtir. Muhtemelen kendini oynamanın güçlüğü de en çok buradan kaynaklanır zaten: İçerdiği iki aşamalı performanstan, performansın performansı olmasından*" (Suner, 2015, s. 160, 161).

Muzaffer, film öncesinde Saffet'e İstanbul'da iş bulacağına dair söz verirken filmin yapım aşamasında Saffet'i İstanbul'a gitme fikrinden uzaklaştırmaya çalışır. Muzaffer'in bu tavrı sosyal yaşamın provasız performanslara dayandığını söyleyen Goffman'ın oyun anlayışına örnektir. Muzaffer, Saffet'in filminde oynaması için ikna sürecinde vaatlerde bulunmuş ama filmin yapım sürecinde verdiği sözü yerine getirmemek için çareler aramaya başlamıştır. İstanbul'da yaşamın zor olduğuna yönelik bahaneler uydurarak Saffet'in İstanbul'a gelmesini engellemeye çalışır.

"Uzak" Filminin Oyun İmgesi Çerçevesinde Analizi

Uzak (2002) filmi Mahmut ile Yusuf'un hikayesine odaklanmaktadır. Kasabada istediği hayatı yaşayamayan ve arayış içerisinde olan Yusuf, iş bulmak umuduyla İstanbul'daki akrabası Mahmut'un yanına gider. Mahmut sevdiği işi yapan, geçim sıkıntısı olmayan bir fotoğrafçıdır. Hayatı olağan seyrinde devam eden Mahmut'un düzeni Yusuf'un gelmesiyle birlikte bozulur. Yusuf, gemilerde iş bulabileceğini düşünmekte, İstanbul'daki vaktini dolaşarak geçirmektedir. Mahmut, Yusuf'un varlığından rahatsız olmakta, ondan kurtulmak istemektedir.

Uzak filminde oyun görüngüsü Muzaffer'in evini oyun alanı olarak görmesi ve oyun alanının kurallarını Yusuf'a ifade etmesiyle başlar. Ev, Muzaffer'e ait alandır ve o eve misafir olan Yusuf, oyun alanının kurallarına uygun şekilde hareket etmek zorundadır. Muzaffer, Yusuf'u banyodaki tuvaleti değil küçük tuvaleti kullanması ve sigarayı yalnızca mutfakta içmesi konusunda bilgilendirir.

Oyunun kuralları açık ve net bir şekilde Muzaffer tarafından ifade edilmesine rağmen Yusuf, salonda sigara içer. Muzaffer'in durumu fark etmesi üzerine Yusuf önce Goffmancı oyun anlayışına paralel bir şekilde yalan söyleyerek performans sergiler. Muzaffer'i ikna edemeyen Yusuf, bu defa farklı bir performans sergileyerek bir defasında beraber salonda sigara içtikleri için sigara içebileceğini düşündüğünü, bu yüzden sigara içtiğini söyler. Oyunun kurallarını ihlal eden Yusuf, bu tavrıyla Muzaffer'i sinirlendirir. Yusuf'un tuvaletten çıktıktan sonra sifonu çekmemesi de Muzaffer'in gündemindedir. Muzaffer'in oyun alanına giren Yusuf kuralları ihlal etmektedir, Muzaffer'de Yusuf'a oyun alanının misafiri olduğunu hatırlatır. Oyuna ait ikinci görüntü, Muzaffer ve Yusuf'un televizyonda Trabzonspor maçı izledikleri sahnede görünür. Futbol maçı erkeğe ait bir alanda konumlandığı için auteur iki erkeğin hikâyesini konu alan Uzak'ta erkeklerin vakit geçirme unsuru olarak futbol oyunundan faydalanmıştır.

Görsel 8. Saffet yeğenine aldığı oyuncakla oynuyor.

Yusuf yeğenine aldığı (komando asker) oyuncak oyuna ait bir diğer görüntüdür. Yusuf, yerde süründükten sonra ateş etmeye başlayan oyuncağın harika bir şey olduğunu düşünmektedir ama Muzaffer evin kurallarını ihlal eden Yusuf'a sinirlenmiştir ve oyunun sırası olmadığını söyler. Bu bağlamda Muzaffer, oyunu ciddiyetin zıddı olarak görmektedir. Çünkü Yusuf oyuncakla oynadığı sırada Muzaffer ona işle ilgili sorular sormakta, Yusuf'u yetişkin dünyasına davet etmektedir. Yusuf iş bulamamakta, kasabaya gitmeye de gönüllü görünmemektedir. Uzak filminde Yusuf; çocukluğu, oyunsuluğu ve hayalperestliği, Muzaffer; yetişkinliği, ciddiyeti ve gerçekçiliği temsil etmektedir.

Oyuna ilişkin bir diğer görüntü de Muzaffer'in köstekli gümüş saatinin kaybolduğu sırada verilir. Muzaffer suçlayıcı bir tavırla Yusuf'a saati görüp

görmediğini sorar, bir yandan da raflarda, çekmecelerde saati aramaktadır. Saati ararken birtakım başka oyuncaklar da görünür: örümcek, kurbağa, sindy bebek... Muzaffer söz konusu oyuncakların olduğu kutuyu karıştırırken köstekli saati de görür ama görmemezlikten gelir. Yusuf kendini suçlu hisseder, saatin nerede olabileceğine yönelik sorular sorar, Muzaffer ise saati bulduğu halde saat kayıpmış gibi davranır, önemli değil diyerek geçiştirir. Muzaffer'in bu tavrı günlük yaşamdaki etkileşimlerin performanslara dayalı oyunlar olduğunu düşünen Goffman'ın oyun anlayışına örnektir. Muzaffer'in oynadığı köstekli saat, Yusuf'un oynadığı ise işportadan alınmış bir komandodur. Bu oyuncaklar ikisinin arasındaki kentli taşralı ayrımını da oyuncaklar aracılığıyla ortaya koyar niteliktedir. Suner'e göre Muzaffer, Yusuf'un küçük oynadığı komandonun karşısına pahası ve kültürel değeriyle aralarındaki farkı belirginleştirecek bir oyuncak koymaktadır. Köstekli saat yalnızca antikacıdan alınmış köstekli bir gümüş saat değil aynı zamanda kayıp bir saattir. Bu bağlamda kayıp saat Yusuf'un komandosundan daha etkili ve tahrip gücü yüksektir (Suner, 2015, 153). Auteur oyuncaklar aracılığıyla sınıf farkını ve taşralı, kentli ayrımına dikkat çekmektedir. Muzaffer köstekli saati ile kendi oyun alanının iktidarı olduğunu göstermekte, Yusuf'u suçluluk duyguları içinde bırakmakta bir beis görmemektedir.

“Bir Zamanlar Anadolu’da” Filminin Oyun İmgesi Çerçevesinde Analizi

Cinayet soruşturmasını konu alan Bir Zamanlar Anadolu’da (2011) filmi, soruşturmada suçunu itiraf eden katil zanlısı Kenan'ın öldürdüğü kişiyi gömdüğü yeri emniyet güçleri ile birlikte aramasının öyküsünü anlatmaktadır. Kırıkkale'nin bozkırında Kenan öldürdüğü kişiyi nereye gömdüğünü hatırlayana kadar Komiser Naci, Savcı Nusret, Doktor Cemal, Arap Ali ve jandarma ekipleriyle birlikte oradan oraya konvoy halinde gezerler. Cinayetin nasıl ve neden işlendiğinden çok ölünün gömüldüğü yerin aranmasının hikâyesidir Bir Zamanlar Anadolu’da. Filmde kristal öyküleme tekniği ile ölüyü arayan kişilerin hikâyeleri anlatılmaktadır.

Filmde bürokratik ilişkiler Bourdieu'nün oyun anlayışına uygun şekilde verilmektedir. Hatırlanacağı üzere Bourdieu'ye göre oyun, kuralları olan belli bir oyun anlayışı gerektiren stratejik bir yapıdır. Sosyal hayatın içinde birey de devlet de belli bir oyun anlayışına sahiptir. Bu bağlamda filmdeki karakterler ölü arama oyununa katılırken oyunun oynamaya değer olduğu inancını paylaşmakta, bu inancı paylaştıkları ölçüde de oyunun oynamaya değer olduğunu kabul etmektedirler. Bourdieu, kart oyunlarında güçleri oyuna göre değişen kartlara sahip oyuncular gibi sosyal hayatta da kültürel, simgesel, iktisadi ve toplumsal sermayeye sahip olan oyuncuların hiyerarşisinden bahsetmektedir (2003, s. 82).

Ayrıca filmdeki bütün karakterler Goffman'ın üzerinde durduğu “vitrin”lerine uygun hareket etmektedirler.

Üstü Savcı Nusret'e tâbi olan Komiser Naci, Savcı Nusret'in üstü olmasının geriliminden kurtulmak için oyunsu bir tavır sergilemekte, strateji geliştirerek rakibi Savcı Nusret'i yenmeye çalışmaktadır. Bourdieu'ye göre oyuncular sermayelerini korumak ya da arttırmak için oynamakta, rakibinin gücünün dayandığı sermaye türlerinin değerini düşürmeye, kendi sermayelerinin değerini arttırmaya yönelik stratejiler geliştirme gayreti içinde olabilmektedirler (2003: 105). Bu bağlamda Komiser Naci, kendisinden sermaye bakımından üstün olan Savcı Nusret'i sağlık problemi aracılığıyla küçük düşürmeye çalışarak, kendinin sağlıklı oluşunu öne sürerek strateji geliştirmekte, simgesel ve toplumsal sermaye bakımından geride olduğu Savcı Nusret'e üstün gelmeye çalışmaktadır.

Oyuna yönelik diğer bir pratik de cenazenin aranmasında görülmektedir. Katil zanlısının sözünün geçerli olduğu ve devlet güçlerinin katil zanlısının ifadelerine göre cenazeyi aradığı film evreninde auteur, katil zanlısının bir türlü cenazeyi gömdüğü yeri hatırlayamamasından kaynaklanan bir oyun evreni kurmaktadır. Katil zanlısının cenazeyi gömdüğü yeri hatırlayamaması devlet güçleri arasındaki ilişkilerin doğasının anlaşılmasına yardımcı olan bir oyun görüntüsü sunmaktadır. Cenaze aranırken Arap Ali ve Doktor Cemal arasında geçen konuşmada Arap Ali, doktora fazla mesai ücreti alıp almadığını sorar. Doktor Cemal “*bilmem verirler herhalde*” diye cevap verir. Bunun üzerine Arap Ali “*verirler verirler, ölü parası iyidir*” der. Bu konuşmada Bourdieucü oyun anlayışını görmek mümkündür. Bourdieu'ye göre, oyun insanın ödül kazanmak için başkalarıyla ve kendi sınırlarıyla mücadele etmesidir. Sosyal hayat ödüllerin (ölü parası) daha fazla olmasının dışında oyundan farksızdır. Bir Zamanlar Anadolu'da filminde devlet güçleri ölü arama eylemine katılırken bir inancı (oynamaya değer olduğu inancını) paylaşmakta, bir inancı paylaştıkları ölçüde (çıkartma nosyonu) de oyunun oynamaya değer olduğunu kabul etmektedirler. Arap Ali'nin ölü parasından bahsederken Tefvik'in ölü parası diri parası aracılığıyla iki kat ev yapmasını gündeme getirmektedir. Arap Ali bu tavrıyla Bourdieu'nün oyun anlayışındaki rekabet duygusuna paralel şekilde hareket etmektedir. Tefvik fırsatları iyi değerlendirip iktisadi sermayesini geliştirmiştir ve Arap Ali de bu durumdan kıskançlıkla bahsetmektedir. Doktor Cemal ve Savcı Nusret cenazenin arandığı esnada konuşurlarken auteurün oyun algısına yönelik bir pratik görülmektedir. Savcı Nusret, meslek hayatında nedeninin anlayamadığı bir sürü ölüm gördüğünü söyler ve bir örnek verir: bir kadının 4-5 ay sonra öleceğim deyip tam da söylediği tarihte öldüğünden bahseder. Söz konusu kadın aslında Çehov'un bir öyküsünde geçmektedir ve auteur bu bağlamda hayranı olduğu Çehov'a gönderme yaparak metinlerarasıcılık oyunu oynamaktadır. Bu öykünün

bir diğ er önemli özelliğ i de Savcı'nın herhangi bir kadın olarak bahsettiğ i kiş inin aslında kendi eşi olmasıdır. Savcı katlanılması güç olan tecrübesini herhangi bir insanın baş ına gelmiş gibi anlatarak Goffman'ın oyun anlayış ına uygun bir performansla hareket etmektedir.

Doktor Cemal ile Savcı Nusret konuştukları esnada yanlarına jandarma komutanı gelir ve onlara kremalı bisküvi ikram eder. Jandarma komutanının asıl amacı şehir merkezinden 3-5 kilometre uzaklaştıkları için olay yerinin mücavir alana girmesi ve tutanağ ın altına emniyetin değ il jandarmanın imza atması gerektiğ iyle ilgili savcıya hatırlatma yapmaktır. Savcı Nusret olayın şehir merkezinde gerçekleş tiğ i için tutanaktaki imza yetkisinin Komiser Naci'de olduğunu söyler, jandarma komutanı da bu bilginin ardından *“biz size tâbiyiz, siz nasıl uygun görürseniz”* deyip gider. Jandarma uzaklaşınca Savcı Nusret, *“koyun can derdinde, kasap et derdinde”* diyerek jandarmanın mücavir alana takılmış olmasını eleştirir. Savcı Nusret'in bu tutumu Goffman'ın oyun anlayış ına paralel özellik taşımaktadır. Jandarmayla olan etkileş iminde resmi bir tavır benimseyen Nusret, jandarma yanından uzaklaştığı anda içten bir tavırla jandarmanın bu tavrının ne hissettirdiğ ini samimi bir şekilde ifade etmektedir. Bu bağ lamda savcı, jandarmayla olan etkileş iminde rol ve rutiniyle uyumlu bir tavır sergilemekte, jandarma yanından uzaklaştığında ise jandarmanın ifadelerine yönelik gerçek kanaatini doktora söylemektedir.

Uzun aramalara rağmen Kenan'ın bir türlü öldürdüğ ü kiş iyi gömdüğ ü yeri hatırlayamamasının sonucunda Komiser Naci ç ileden çıkar ve Kenan'ı hırpalar. Savcı Nusret, Komiser Naci'yi ikimizin de baş ını belaya sokacaksın diyerek sakinleştirmeye çalışır. Vaktin hayli ilerlemesinden dolayı Savcı Nusret mola vermeye karar verir. Savcı Nusret, Tevfik'in yakın olduğunu söylediğ i köyün neresi olduğunu sorar. Tevfik *“Ceceli”* diye cevap verir. Arap Ali duruma müdahale etmeye çalışarak Köş ker köyünün daha yakın olduğunu söyler. Nereye gidileceğ i hususunda Arap Ali ve Tevfik arasında tartış ma yaşanır. Nihayetinde Ceceli köyüne gidilmesine karar verilir.

Arap Ali de Tevfik de ş ofördür ve ikili arasında rekabet ilişkisi vardır. Arap Ali, kendi söylediğ i yere gidilmesini istemekte, Bourdieucü oyun anlayış ına paralel olarak Tevfik'in sözünü ettiğ i köyün yolunun bozuk olduğunu ifade etmektedir. Arap Ali sosyal hayatın oyun olduğ u düş ünmesine sahip olan Bourdieu'nün sözünü ettiğ i rekabete uygun bir şekilde davranarak rakibinin önerisinin yanlış olduğ una Savcı'yı ikna etmeye çalışmaktadır. Bourdieu sosyolojisinde oyun, iktidar ve güçle yakından ilişkilidir. Bu bağ lamda Arap Ali savcıyı ikna ederse Tevfik'in karş ısında elinin güçlü olacağını düşünür ve kendi iktidar alanını korumak için oyun anlayış ı geliştirmeye çalışır. Nihayetinde bu oyunun kaybedeni Arap Ali olur ve Savcı Ceceli köyüne gidilmesine karar verir.

Bir Zamanlar Anadolu'da film evreninde yaratılan karakterlerin hemen hepsinde güç ilişkilerine yönelik bir rekabet bu bağlamda da oyun anlayışı görülmektedir. Jandarma Komutanı Komiser Naci ile Arap Ali de Tevfik ile rekabet içerisindedir. Bu bakımdan Nietzsche'nin felsefesinde oyun ve istemenin birbiriyle yakından ilişkili olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Nietzsche'ye göre bu dünya bir oyundur ve bu oyun gücü isteme oyunudur. Bir Zamanlar Anadolu'da filminde herkes gücü istemekte, rekabet etmekte ve daha güçlü olmak için oynamaktadırlar. Savcı Nusret'in en güçlü olduğu bu evrende, güçsüz olan Arap Ali de Tevfik de oynamaktadırlar, çünkü gücü istemektedirler. Film evreninde oyunun dışında kendi halinde görünen karakter Doktor Cemal'dir. Cemal'in kimse ile rekabete girmeyen bir doğası vardır.

Ekip Ceceli köyüne gitmek için hazırlanırken, katil zanlısı Kenan, Doktor Cemal'den sigara ister. Durumu fark eden Komiser Naci duruma müdahale eder, söyledikleri Komiser Naci'nin oyun anlayışını anlamak açısından önemlidir. Komiser Naci, Kenan'a şöyle der: *“Ne yapacaksın lan sigarayı, oğlum sigara istiyorsan önce hak edeceksin. Artık bedava iş yok, bak savcıya adam hukuk tahsili yapmış, çalışmış, sigarasını da içer, fırçasını da atar, niye hak etmiş adam”*. Bu cümleler, Komiser Naci'nin Bourdieücü oyun anlayışını ve çıkar nosyonunu benimsediğinin kanıtıdır. Komiser Naci yukarıdaki ifadesiyle belirli bir toplumsal oyunun taşıdığı anlamın, kazanılıp kaybedileceklerin önemli olduğunun ve oynanmaya değer olduğunun farkındadır. Başka bir deyişle komiser Naci, güç ilişkilerini kabul edip benimsemekte, oyuna inanmakta ve oyunu oynamaya değer bulmakta, oyunun kurallarına uymaktadır, bu durumda Naci'nin Bourdieu'nün doxa, illusio, habitus kavramlarına uygun hareket ettiğinin göstergesidir.

Ceceli köyüne giden ekip, muhtarın kurduğu sofrada yemek yerken sohbet ederler. Muhtar ekibe çocuklarından birinin Çanakkale Yenice'de polis olduğundan bahseder. Auteur burada hem memleketi olan hem de Kasaba ve Mayıs Sıkıntısı filmini çektiği Yenice'den bahsederek metinlerarasıcılık oyunu oynar. Cenazenin bulunmasının ardından olay yeri tutanağı yazdıran Savcı, jandarma komutanına hangi mevkide olduklarını sorar. Jandarma komutanı merkezden 37 kilometre uzakta olduklarını ifade ederken, mücavir alanda olduklarını Savcı'ya özellikle hatırlatır. Çünkü tutanağın altında Komiser Naci'nin değil kendi imzasının olmasını istemektedir. Jandarma komutanının bu rekabet oyununu fark eden Savcı, jandarma komutanının lafını kesip onu geçiştirerek komutanın tavrından rahatsız olduğunu hissettirir. Jandarma komutanının bu tavrı Bourdieücü oyun anlayışına örnek teşkil etmektedir.

Savcı tutanağı yazdırdığı sırada Arap Ali ile biraz ötede sigara içen Komiser Naci, Savcı'yı kastederek *“şahlandı seninki, sabaha kadar biz koşalım halayı sen*

çek” der. Komiser Naci bu söylemiyle Bourdieu’nün oyun anlayışına uygun bir oyun tavrı sergilemektedir. Hiyerarşik olarak kendisinden üstte olan Savcı’nın tutanak yazdırmasını alaya alarak onun sermayesini küçük düşürmekte, bu yolla kendisini rahatlatmaya çalışmaktadır. Kendi sermayesinin eksikliğini “*bu dünyada halay başı olacaksın*” sözleriyle kabullenmekte ve oyun anlayışını kabullendiğini göstermektedir.

Savcı tutanağını yazdırırken büyük bir ciddiyet içerisinde maktülü “*Clark Gable görünüşlü, 80, 90 kilo ağırlığında*” olarak tanımlar. Tutanağı yazan Abidin de itiraz etmeksizin Savcı’nın söylediklerini yazar. Sonrasında Savcı espri yaptığının anlaşılması için bir müddet bekler ve gülümsemeye başlar, ekip de onunla birlikte güler. Savcı’nın bu tutumunda insan etkileşimlerinin provasız performanslara dayanan oyunlar olduğunu söyleyen Goffman’ın oyun anlayışına uygun bir oyun anlayışı mevcuttur. Savcı rolü ve rutini ile uyumlu bir şekilde davrandığı ve her söylediği itirazsız kabul edildiği için bu esprisi ilk anda anlaşılmaz. Savcı bu esprisiyle rutininin dışına çıkarak ekibe oyun oynamıştır. Ekipten birinin Savcı’yı Clark Gable’a benzetmesinin ardından Savcı ekibi ciddiyete davet ederek oyunun bittiği vurgusunu yapar. Savcı oyun kurandır, oyun süresini belirleyendir, bu bağlamda oyunun otoritesidir.

Görsel 9. Şakir babası ölen çocuğa sihirbazlık gösterisi yapıyor.

Otopsi yapılmak üzere getirilen cesedin teşhisi için eşi Gülnaz (Nihan Okutucu) çağrılır. Bu sırada babası ölen çocuk otopsi yapılan yerin kapısından içeri bakmaktadır. Çocuğun olduğu yerde oyunun olduğunu düşünen auteur, oyundan faydalanır. Otopsi yapılmasına yardımcı olan Şakir elindeki sigarayla sihirbazlık numarası yaparak çocuğu eğlendirmeye çalışır. Bu sihirbazlık

gösterisi doktorun da tebessüm etmesine neden olur. Bir Zamanlar Anadolu’da film evreninde en masum oyun da bu sahneyle verilmiş olur.

Görsel10. Çocuklar okul bahçesinde oyun oynuyor.

Otopsi yapılırken Doktor Cemal, pencereden dışarıyı seyretmektedir. Dışarıda Gülnaz ve oğlunun gidişini görür. Okul bahçesinde teneffüse çıkan çocuklar topla oyun oynamakta top peşinde koşturmaktadırlar. Toplarını kaçıran çocukların topunu Gülnaz’ın oğlu okul bahçesine atar. Oyun bu haliyle geleneksel oyun tanımına uygun bir şekilde verilmektedir. Bu bağlamda oyun, çocukları hem eğlendiren hem sosyal, psikolojik ve fiziksel gelişimine etki eden ve sosyal bir varlık olan insanın grup içinde yaşama pratiklerinin temellerinin atılmasına yardımcı olan bir etkinliktir (Başal, 2011, s. 9). Yetişkinlerin stratejik oyunları ile sarmalanan film evreni çocuk oyunları ve çocuk sesleriyle sona erer.

“Kış Uykusu” Filminin Oyun İmgesi Çerçevesinde Analizi

Emekli olduktan sonra babasından kalan Othello isimli bir otelin işletmeciliğini yapmak üzere Kapadokya’ya yerleşen tiyatro oyuncusu Aydın, genç eşi Nihal ve eşinden ayrılan kız kardeşi Necla ile birlikte yaşamaktadır. Kış Uykusu (2014) filmi “Türk Tiyatrosunun Tarihi” kitabını yazmak isteyen Aydın’ın eşi, kız kardeşi, kiracıları ve her şeyden öte kendisiyle kurduğu ilişkinin öyküsüdür.

Aydın ve yardımcıları Hidayet araba ile seyir halindeyken kiracılarının oğlu İlyas, Aydın ve Hidayet’in bulunduğu araca taş atar ve arabanın camı kırılır. Taş attıktan sonra kaçan İlyas’ı Hidayet yakalar. İlyas kaçmaya çalışırken dereye düşmüş ve ıslanmıştır. Aydın ve Hidayet İlyas’ı ailesinin evine götürür. Hidayet, İlyas’ın babası İsmail’e durumu anlatır. İsmail, İlyas’ı yanına çağırarak İlyas’a

tokat atar. İlyas'a attığı tokadı kendine yediremeyen İsmail sinirlenir ve kendi evinin camını kırar. Bu sırada İsmail'in abisi Hamdi gelir. İsmail ve Hidayet arasında tartışma yaşanır, Hamdi durumu sakinleştirmeye çalışır.

Aydın, kira borçlarını ödeyemeyen Hamdi ve İsmail'i icraya vermiştir. İlyas, ailesini icraya veren Aydın'ın arabasına taş atarak intikam almak istemiştir. Kırılan camın parasını bizzat kendisinin ödeyeceğini söyleyen Hamdi, bir yandan da konuyu icra meselesine getirir, olabildiğince alttan alıp, mazlum bir tavırla icraya verilmelerine gerek olmadığını söyler, kırılan cam için de defalarca özür diler ama Aydın ve Hidayet arabayla uzaklaştığı anda küfür eder. Hamdi'nin bu tutumu günlük yaşamda insanların etkileşimlerinin performanslara dayalı oyunlar olduğunu söyleyen Goffman'ın oyun anlayışına örnek teşkil etmektedir. Hamdi, İsmail ve Hidayet'in karşısında mahcup ve olgun bir tavır sergilerken onlardan uzaklaştığı anda küfür etmektedir. Goffman'a göre her etkileşim yerleşik toplumsal yapıların içinde gerçekleşmekle birlikte benliklerin etkileşimidir (2018, s. 29).

Kendi içinde kuralları olan ve güçlünün karşısında boyun eğmeye mecbur bırakan sosyal hayatta, Hamdi'nin etkileşimi rolüne uygun davranmayı gerektirmektedir. Hamdi yalnız kaldığında ise rol yapmasına gerek kalmadığı için gerçek düşüncelerini açık etmektedir.

Çalışma odasında, köşe yazısı yazan Aydın'ın yanına kız kardeşi Necla gelir. Necla abisinin yazdığı "Anadolu Kasabalarındaki Estetik Yoskunluk" başlıklı yazıyı okuduğunu ve beğendiğini ifade eder ama alttan alta da abisini iğnelemekten geri durmaz. Aydın bu yazıyı, Hamdi ve İsmail'in evine gitmesinin ardından yazmıştır. Hamdi imamdır ve Aydın Hamdi'nin din adamı olmasına rağmen kendine çeki düzen vermeyişini, dış görünüşünü, tavrını, sahibi olduğu evin bahçesinin pis ve derbeder halde olmasını eleştirir. Necla da kimsenin okumadığı yerel bir gazetede köşe yazısı yazan abisini eleştirmektedir. Necla'ya göre abisi yerel bir gazetede kendini paralayana kadar büyük gazetelerde yazmalıdır.

Aydın, Necla'nın bu fikrine karşı çıkar, krallığının küçük olduğunu ama kralın kendisi olduğunu söyler. Aydın, yazdığı yazılara gelen okur yorumlarından doğru yolda olduğunu anladığını ve yerel gazetede yazmaktan memnuniyetini ifade eder. Necla buna karşılık olarak internette uyduruk yazarların da bir sürü övgü aldığını, herkesin illa ki bir seveni çıktığını söyler. Necla ve Aydın'ın söz konusu etkileşimi Aydın'ın güç istencine yönelik bir oyunun içinde olduğunu göstergesidir. Nietzsche'ye göre bu dünya bir oyundur ve insanın da içinde bulunduğu bu oyun "güçü isteme" oyunudur. (Dursun, 2014, s. 45).

Aydın, kendi küçük krallığındaki gücünü pekiştirmek için yerel gazetede yazı yazarak güç istencine yönelik bir oyun oynamaktadır. Aydın içten içe daha büyük

gazetelerde yazamayacağını bilincindedir. Kendi gücünü ve güçsüzlüğünü kabullenen Aydın, güçlü olduğu bir alanda oynamayı tercih etmekte, bu bağlamda yerel gazetede yazmakla yetinmekte, küçük krallığında oyuncu olmaktan memnun görünmektedir. Aydın Kapadokya’da kendi küçük krallığını ve iktidar alanını yaratmıştır. Güçlü olabildiği bir alanda kendine bir oyun alanı kurmuştur, bu küçük krallıkta Aydın’ın Hamdi’yi ve yerel halkı eleştirebilecek kadar iktidarı vardır.

Hamdi ve İlyas, Aydın’dan özür dilemek üzere gelirler. Hamdi ve İlyas kasabadan otele kadar olan uzunca bir yolu yürümüşlerdir. Durumu öğrenen Aydın, dönüşte Hidayet’in onları bırakabileceğini söyler ama Hidayet arabanın bakımlarını yaptıracağı bahanesini uydurarak Hamdi ve İlyas henüz daha oturlurlarken gider. Hidayet’in bu tutumu Goffman’ın oyun anlayışına örnek teşkil etmektedir. Hidayet, İlyas ve Hamdi’yi evlerine götürmek istemediği için arabanın kapısını yaptıracağını söyler. Aydın “*ne acelesi var*” deyince, arabanın motorundan da ses geldiğini onu da göstermek istediğini söyler. Hidayet bu haliyle stratejik davranmakta ve Aydın’la Hamdi’yi stratejisine inandırmaya çalışmaktadır. Yaratmak istediği intiba arabayı sanayiye götürmesinin gerekli olduğudur ama gerçekte Hidayet’in amacı Hamdi ve İlyas’ı evlerine bırakmak istememesidir.

Otel müşterisi Timur motoruyla gitmek üzereyken Aydın’la karşılaşır. Timur’un otelden ayrıldığını fark eden Aydın, Timur’a otel işleriyle ilgilenen yardımcısı Hidayet’i görüp görmediğini sorar. Timur, “*biz hallettik hesabı onunla*” der. Aydın bunun üzerine “*yok yok onun için sormadım*” der ama sergilediği performans inandırıcı olmaz. Aydın’ın bu performansı günlük yaşamın provasız performanslara dayandığını, insanların etkileşimlerinin oyun olduğu tezini savunan Goffman’ın oyun anlayışına örnektir.

Kıış Uykusu filminde güç istencine yönelik bir oyun anlayışını Aydın’ın dışında, Nihal’de de görmek mümkündür. Nietzsche’nin güç istencinin hakikati isteme, değer yaratmak (iyi, kötü) isteme ve kendini aşmak isteme gibi görünüşleri vardır (Dursun, 2014, s. 46). Nihal’in değer yaratmaya yönelik istemi okullara yardım toplamak şeklinde tezahür etmektedir. Nihal iyilik yaparak kendi gerçekliğini, eşinin sırtından geçindiği gerçeğini unutmak ve kendini aşmak istemektedir. Kendine küçük bir iktidar alanı yaratıp o alanın içinde oynamaya çalışan Nihal, Aydın’ın kendi alanına girmesine tahammül edememekte, Aydın’ın müdahaleleri sonucunda yardım toplama oyununu kaybetmekten korkmaktadır.

İnsan eylemlerinin ve davranışlarının altında yatan temel nedenin güç istenci olduğunun düşünen Nietzsche’ye göre yaşamın temel özünü güçlü ve egemen olup yönetmek içgüdüselü oluşturmaktadır (2017, s. 576). Aydın, eşi Nihal’in

kasabadaki okullar için yardım toplantıları düzenlemesi ve yardım toplamasına müdahale ederek eşini yönetmek, Nihal'in üzerinde hâkimiyet kurmak istemektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Nuri Bilge Ceylan, filmlerinde oyunun çeşitli boyutlarını ve oynama şekilleri zengin bir çeşitlilik göstermektedir. Ceylan'ın filmlerinin filmlerarası bir boyutu vardır, bu metinlerarasıcılık standartlaştırılmış bir şekilde verilmez. Nuri Bilge Ceylan özelden genele yolculuk ettiği filmlerinde oyununu iç gerçekliklerinden yola çıkarak verirken zamanla evrensel insanlık durumlarına yönelmiştir. Ceylan'ın filmlerinde görülen metinlerarasıcılık kendini tekrar etmez, kendini sürekli yenileyen bir özelliğe ve izleyici tarafından öngörülemez bir niteliğe sahiptir.

“Kasaba”, “Mayıs Sıkıntısı” ve “Uzak” filmleri yönetmenin kendisinin ve yakın çevresinin iç gerçekliklerinden yola çıkmaktadır. Ceylan'ın ilk üç filmi birbirinden izler, imgeler (metinlerarasıcılık) taşımaktadır. Ceylan sinemasındaki izler daha önce kısaca bahsedilen ya da temas edilen konuların, yeni filmde daha derinlemesine işlenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Auteur yarım kalan oyunlarını tamamlamak için geriye dönmüş görünmektedir.

“Kasaba” filmi ile çocukluğundaki imgeleri anlatan Nuri Bilge Ceylan, “Mayıs Sıkıntısı” filmi ile “Kasaba” filmini çekerken karşılaştığı insanlık durumlarını ve zorlukları anlatmıştır. “Mayıs Sıkıntısı”nda taşradan kente gitmek isteyen Saffet, Uzak filminde Yusuf karakteriyle can bulmuş, derinleştirilmiştir. Bu bağlamda Ceylan, karakterlerinin yarım kalan hikâyelerine tekrar dönen, onları tamamlayan bir tavır içerisinde olmuştur. Söz konusu üçlemde yönetmenin otobiyografik özellikleri görmek mümkünken “İklimler” filmiyle iç gerçekliklerini anlatmaktan uzaklaşmış, “Üç Maymun” filmiyle de otobiyografik özelliği olmayan, kendisinin gözlemci ve anlatıcı olduğu bir film anlayışını benimsemiştir. Bu bakışla yönetmenin oyun anlayışı da değişmiş, oyun türleri açısından verimli bir zenginlik göstermiştir.

Filmlerinde insana ait duygulara, düşüncelere, insanlık durumlarına ve insan manzaralarına yer veren yönetmen insanlığa değişik açılardan baktığı için oyun anlayışı da zengindir. Karakterlerini iyi ya da kötü diye kesinkes çizgileriyle ayırmayan yönetmen filmlerinde insanın iyi olduğu zamanlarda belli açılardan kötü olabileceğini, kötü olduğu zamanlarda da belli açılardan iyi olabileceğini göstermektedir.

Nuri Bilge Ceylan sineması insanın iyi ve kötüyü aynı anda içinde barındırabileceğini incelikli bir şekilde göstermesi açısından başarılıdır. Bu bakışla Ceylan'ın sinemasında konulardan ziyade durumlar vardır ve olaylardan

çok insanların iç dünyasının derinlikleri işlenmektedir. Bu yüzden filmlerinin teması ne olursa olsun Ceylan, insanın psikolojisine ve doğasına yönelmektedir. Ceylan filmlerinde; mekânın doğal, oyuncuların amatör, ışığın doğal olmasına yönelik takıntılarını zamanla bırakarak filminde meselenin anlatılabilmesi için her türlü yöntemi denemeye karar vermiştir, bu yüzden Ceylan'ın sineması yönetmenin kendinin ve tekniğin sınırlarını zorladığı, kendi içinde bütün ama tekrara düşmeyen, deneysel çalışmalar olma özelliği taşımaktadır.

İlk filmi “Kasaba”da çocukluğundan ve çocukluk imgelerinden faydalanan yönetmen, kendisini ve yakın çevresini anlattıktan sonra başka konulara, başka insanlara, başka insanların hikâyelerine yönelmiştir. Ceylan'ın filmografisinde izlediği bu tavır, filmlerindeki oyuna yönelik bakışta da görmek mümkündür. “Kasaba” filmiyle çocuk oyunlarına sıklıkla yer veren yönetmen, sonraki filmlerinde çocukluğa ilişkin oyunlardan yetişkinlerin oynadığı oyunlara doğru geçiş yapmıştır.

Ceylan, sadece güçsüzlüğün değil aynı zamanda gücün, hem iradenin hem zayıflığın, iyiliğin ve kötülüğün, mutluluğun ve mutsuzluğun, sıkıntının ve huzurun, iyimserliğin ve karamsarlığın anlatıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ceylan'ın filmlerindeki bu ikili doğa, zıtlıklardan faydalanabildiğini göstermesi açısından da önemlidir. Auteurün filmleri sanata olan inancının ve bunun sonucunda da yaşamını anlamlı hale getirmek için kurduğu bir oyun evrenidir. Ceylan'ın sinema evreni kişisel ve içe dönük bir sinema değil dışadönük, evrensel ve kendisini yenileyen, değişime açık ve dinamik bir sinemadır.

Ceylan'ın filmlerinde çocuk oyunları geçiş unsuru olarak ya da çocuğun çocuk olduğunu göstermek için verilmez. Ceylan'ın filmlerinde oyun, çocuğun psikolojisini, doğayla olan ilişkisini ve karakterini betimlemek için kullanılmakta, derinlikli, yan anlamları okumaya elverişli bir şekilde verilmektedir. Ceylan sinemasında çocuğun oyununun yan anlam bakımından zengin bir doğası vardır. Çocuk iç ve dış dünya arasında, bir ara deneyim bölgesinde oynuyordur, çocuk doğayı, çevresini anlamak için, oyun kendisinin işi olduğu için, öğrenmek, deneyimlemek, tecrübe kazanmak için oynuyordur. Bu bakımdan Ceylan'ın sineması çocuğu geçiştirmez, üzerine eğilir ve çocukluğa yönelik derin anlamları göstermeye yoğunlaşır.

Ceylan'ın çocuk oyunlarında doğa ve oyun arasında güçlü bir bağ vardır. Kar, kuş tüyü, taş, değnek, kaplumbağa, mezar taşı, erik çekirdeği, ceviz kabuğu, elma oyun nesnesine dönüşebilmektedir. Doğadaki nesnelerin oyuncuğa dönüştürülmesi çocuklar için de yetişkinler için de olağan bir durumdur. Ayrıca Ceylan filmlerindeki yetişkinlerin çocuk oyunlarına doğal bir eğilimi vardır. Kasaba'da Saffet lunaparka gidip eğlenirken, Mayıs Sıkıntısı'nda Muzaffer çocuk parkında salıncakta sallanmaktadır.

Ceylan'ın filmlerinde oyun, yapıp bozmayı, yıkıp yeniden kurmayı içerir. Filmografisi çocuk oyunları ile başlar, yetişkin oyunları ile devam eder. Ceylan sinemasında gösterilen oyun alanları sokak, çocuk parkı, lunapark, kahve iken oyuncaklar; müzikli çakmak, komando asker, oyuncak örümcek, oyuncak kurbağa, sindy bebek, tenis raketi ve topu, futbol topu, müzik kutusudur. Ceylan'ın filmlerinde oyuncuğa dönüşen hayvanlardan bahsetmek de mümkündür, "Kasaba" filmindeki kaplumbağa ve eşek buna örnektir.

Yönetmenin filmlerinde Goffman'ın oyunu kavramsallaştırmasına uygun bir oyun motifine sıklıkla rastlanmaktadır ve en çok kullanılan oyun motifi Goffmancı oyun pratiğidir. Hatırlanacağı üzere Goffman, günlük yaşamda insanların etkileşimlerinin oyun olduğu tezini ileri sürmektedir. Bu bağlamda sosyal yaşamda etkileşimlerin oyun olduğu tezine uygun bir tavır sergileyerek filmlerinde oyunun yan anlamlarından faydalanmıştır.

Ceylan, Bourdieücü oyun anlayışını "Bir Zamanlar Anadolu'da" filminde detaylı bir şekilde işlemiştir. Bourdieu'ye göre sosyal yaşam, rekabete dayalı, belli bir oyun anlayışı gerektiren stratejik bir yapıdır. Bu bakışla Ceylan oyuna daha geniş bir perspektiften bakmaktadır ve oyunun rekabet yönünün önemine dikkat çeken bir film yapmıştır. Ayrıca güç istencine yönelik oyun anlayışı ve kurgusal oyun anlayışı da Ceylan sinemasında ön plana çıkmaktadır.

19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nı yan anlam bakımından oyuncuların toplumsal kimliğini ve gücünü korumak, sürdürmek için oynanan geleneksel ve kültürel kutlamalar kategorisinde değerlendirilmesi mümkün olan ve Smith tarafında bir kimlik olarak oyun retoriği ismiyle kavramsallaştırılan oyun pratiğini Ceylan filminde görmek mümkündür. Bu bakışla Ceylan'ın oyuna yüklediği yan anlamlar ve oyun perspektifi geniş ve detaylıdır. Ayrıca ulusal bir bayramın filme konu olması auteurün kolektif belleğin etkisi altında olduğunun göstergesidir.

Ceylan filmlerinde oyun hem can sıkıntısıyla başa çıkabilmek için hem boş zaman aktivitesi hem de rekabet içeren bir düzlemedir. Ceylan sinemasında oyunun yan anlam bakımından güç istenci ve iktidar mekanizmasıyla, hiyerarşiyle yakından ilişkisi vardır. Ayrıca auteurün sinemasında Foucaultcu dışlama oyunu da görülmektedir.

Ceylan sinemasındaki oyun imgesinin detaylı bir şekilde işlendiğinin bir diğer göstergesi de oyunda hile yapılabileceğine ve oyun anlayışının zamanla değişebileceğine değinilmesidir. "Mayıs Sıkıntısı" filminde Halası Ali'ye 40 gün boyunca cebinde taşıması için yumurta vermiştir. Eğer yumurtayı kırmadan taşımayı başarırsa Ali'nin halası, babasıyla konuşacak ve Ali'nin istediği müzikli saati almasını sağlayacaktır. Muzaffer, Ali'ye yumurtayı haşlayıp taşırsa yumurtanın kırılmayacağını söyleyerek hile yapmasını önerir. Ali yumurtayı

haşlama teklifini kabul etmez ama yumurta kırıldığında kümeden yumurta çalıp hile yapma yoluna gider.

Ceylan Türkiye'nin geleneksel değerleri ve oyun algısını düğün merasimi ile verir. Alt sınıf ve orta sınıf ayrımını oyunlar aracılığıyla gösteren yönetmen alt sınıfın eğlence anlayışı olarak futbol ve düğün gibi oyunları tercih ederken orta sınıfın oyun anlayışını göstermek için tenis oyunundan faydalanmıştır. Bu bakımdan Ceylan sinemasında gösterilen tenis ve futbol oyununda sınıfsal ayrıma gönderme yapan yan anlamlar dizgesi mevcuttur. Oyuna ilişkin bir diğer gösterge de futbol ve kahvehanedir. Futbol ve kahvehane erkeğe ait bir alandır ve genellikle alt sınıftan insanların eğlence anlayışlarını göstermek için verilmektedir.

Nuri Bilge Ceylan'ın filmleri Türk toplumunun pozitif yönlerinin izlerini taşımaktadır. Toplumun Ceylan üzerindeki etkisi oyunsu pratikler göz önünde bulundurulduğunda rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Ceylan'ın kasabada geçirdiği çocukluğun ve oynadığı oyunların izlerini Kasaba, Mayıs Sıkıntısı ve Uzak filminde görmek mümkündür. Filmlerine konu olan göstergeler dikkate alındığında (örneğin Kasaba filmi) devlet ideolojisinin küçük yaşlardan itibaren çocuklara verilmeye başladığını gösterir.

Devletin okul olarak resmedildiği Kasaba filminde toplumla devlet arasındaki dil farkı da göze çarpmaktadır. Devlet çocuklara sadece okul süresince erişebilmekte ve etkili olamamaktadır. Derse başlamadan önce hep bir ağız okunan Andımız devletin eğitim politikasını yansıtırken çocuklar bir kuş tüyüne daha çok ilgi göstermesi çocuk psikolojisini göstermektedirler. Bu bağlamda Ceylan, müfredatta geçmeyen konularla toplumun kendisi üzerindeki etkisini anlatmaktadır. Göstergelerin yan anlamları dikkate alındığında Türk toplumu Ceylan için yeri geldiğinde imecenin güçlü olduğu yeri geldiğinde herkesin kendisini düşündüğü bir alanda konumlanmaktadır. Toplum ikiyüzlüdür, kurnazdır, sevecendir, bağışlayıcı, yardımsever, acımasız ve hilekârdır. Mayıs Sıkıntısı'nda saat isteyen Ali'ye çocuk yaşta hile yapmak öğretilmektedir.

Uzak filminde Türk toplumunun en önemli özelliklerinden birisi olan misafirperverliğin ve hemşeriye sahip çıkmanın nasıl ağır bir yüke dönüştüğü gözler önüne serilmektedir. 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı toplumsal ve resmi bir değer olarak Ceylan'ın anlatısında kutlama olarak kendisine yer bulmuştur. Bir Zamanlar Anadolu'da Türk toplumunun ve Ceylan'ın devlet memurlarına, resmî kurumlara ve bürokratik ilişkilere paralel bakışını ifade etmektedir. Türk toplumuna ait "*Fakir ama gururlu*" halk miti ise Kış Uykusu'nda İsmail ile temsil edilmektedir.

Bu çalışmada yapılan analizler neticesinde yönetmenin oyun anlayışı aracılığıyla sanat yapıtlarını, sanatçıyı ve sanatçının içinde yaşadığı toplumu

oyun perspektifinden anlamının mümkün olduğu sonucunda varılmıştır. Bu çalışmanın iletişim ya da sosyoloji alanında yapılacak çalışmalara yeni bir perspektif kazandıracığı düşünülmektedir. Çalışmaya konu olmayan diğer auteur yönetmenler aynı yöntem ve perspektifle incelenebilir, Yeşilçam'dan günümüze Türk filmlerinde değişen oyun algısı üzerine çalışmalara yapılabilir. Ayrıca oyuna ilişkin belleğin evrensel ve yerel özelliklerini anlamak için karşılaştırmalı çalışmalara yapılabilir. Kitle iletişim araçlarının diğer ürünleri de oyun perspektifinden incelenebilir.

Kaynakça

1. And, M. (2007). *Oyun ve Būgū*. İstanbul: Yapı Kredi.
2. Atakan, Özbatur, Z. (Yapımcı), & Ceylan, N., B. (Yönetmen). (2011). *Bir Zamanlar Anadolu'da* [Sinema Filmi]. Türkiye.
3. Atakan, Özbatur, Z. (Yapımcı), & Ceylan, N., B. (Yönetmen). (2014). *Kış Uykusu* [Sinema Filmi]. Türkiye.
4. Bateson, P., Martin, P. (2014). *Oyun Oyunbazlık Yaratıcılık ve İnovasyon*. (Çev: Songül Kırcen). İstanbul: Ayrıntı.
5. Calhoun, C. (2007). Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, Ü. Tatlıcan, (Ed.), *Ocak ve Zanaat içinde* (77-130). İstanbul: İletişim.
6. Cevizci, A. (2000). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma
7. Ceylan, N., B. (Yapımcı), & Ceylan, N., B. (Yönetmen). (1997). *Kasaba* [Sinema Filmi]. Türkiye.
8. Ceylan, N., B. (Yapımcı), & Ceylan, N., B. (Yönetmen). (1999). *Mayıs Sıkıntısı* [Sinema Filmi]. Türkiye.
9. Deleuze, G., (2020), *Anlamın Mantığı*, (Çev: Hakan Yücefer). İstanbul: Norgunk.
10. Dursun, Y. (2014). *Oyunun Ontolojisi*. Ankara: Doğu Batı.
11. Elkind, D. (2011). *Oyunun Gücü*. (Çev: Bekir Onur). İstanbul: İmge.
12. Fink, E. (2015). *Bir Dünya Sembolü Olarak Oyun*. (Çev: Necati Aça). İstanbul: Dost Yayınevi.
13. Gander, M., J., Gardiner, H., W. (2001). *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. (Çev: Bekir Onur). İstanbul: İmge.
14. Goffman, E. (2009). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. (Çev: Barış Cezar) İstanbul: Metis Yayınları.
15. Goffman, E. (2018). *Damga*. (Çev: Ş. Geniş, L. Ünsaldı; N. Ağursanlı). Ankara: Heretik Yayınları.
16. Himanen, P. (2001). *Hacker Etiği*. (Çev: Şebnem Kaptan). İstanbul: Ayrıntı.
17. Huizinga, J. (1995). *Homo Ludens*. (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
18. Lenoir, B. (1999). *Sanat Yapıtı*. (Çev: Aykut Derman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
19. Öztan, G., G. (2013). *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
20. Marcuse, H. (1998). *Eros ve Uygarlık*. (Çev: Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea.

- 21.NBC Film. (Yapımcı), &Ceylan, N., B. (Yönetmen). (2002). Uzak [Sinema Filmi]. Türkiye.
- 22.Nietzsche, F. (2017). Güç İstenci. (Çev: Nilüfer Epçeli). İstanbul: Say Yayınları.
- 23.Nietzsche, F. (2007). İyinin ve Kötünün Ötesinde. (Çev: Ahmet İnam). İstanbul: Say Yayınları.
- 24.Nietzsche, F. (2001). Tarih Üzerine. (Çev: Nejat Bozkurt). İstanbul: Say Yayınları.
- 25.Nietzsche, F. (1992). Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe. (Çev: Nusret Hızır). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- 26.Nietzsche, F. (2002). Zerdüşt Böyle Diyordu. (Çev: Osman Derinsu). İstanbul: Varlık Yayınları.
- 27.Palmer, S. (2006). Zehirlenen Çocukluk. Çev: Özge Çağlar Aksot). İstanbul: İletişim. 2017.
- 28.Platon. (2012). Yasalar. (Çev: Candan Şentuna, Saffet Babür). İstanbul: Kabalcı.
- 29.Shiner, L. (2004). Sanatın İcadı. (Çev: İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- 30.Smith, B., S. (1997). The Ambiguity of Play. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- 31.Suner, A. (2015). Hayalet Ev. İstanbul: Metis.
- 32.Winnicott, D.W. (2012). Oyun ve Gerçeklik. (Çev: Tuncay Birkan), Metis: İstanbul.
- 33.Zeytinoğlu, E. (2013). “Hileli Bir Oyun Olarak Estetik”. Fatma Akyürek, Gül Özturanlı (Haz.). *Saraydan Sokağa Oyun içinde* (115-136). İstanbul: Kabalcı.

23. Bölüm

Tâhir Bin Cellûn'dan Hapishane Anlatısı (Tilke'l Atemetu'l/Utmetu'l Bâhira)

Ercan BARAN¹

¹ Dr, Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı

İnsanoğlunun hayatının başlangıcından beri insanoğlu başkalarına tahakküm etmeye çalışmıştır. Zamanla demokratik yapılar oluşsa da insanların hırsları bitmemiş ve bu doyumsuz hırslar insanlara kötülüğe dönüşmüştür. Dünya genelinde dünyanın düzenini bozan insanlar için hapishaneler inşa edilmiştir. Hapishaneye kimlerin girebileceği üzerine tartışılabilir. Ama bilinen demokrasinin olduğu ülkelerde huzuru bozan insanlar haklı olarak hapishanelere konurken demokrasinin olmadığı ülkelerde gelişigüzel insanlar hapse konmaktadır. Hapse konmanın ölçütü demokratik olmayan ülkelerde belli değildir. George Orwell'in "Hayvan Çiftliği" anlatısı bunun örnekleriyle doludur. Eğer demokratik bir ülkede yaşamıyorsanız sizi hapse atmaya karar verirlerse kanunlar anında sizi hapse atmak için yeterli olacaktır. Gelişen toplumlarda hapse giren oranı azdır. Çünkü sosyal adalet sağlanmış, gelir dağılımı adil bir şekilde yapılmaktadır. Gelişmemiş toplumlarda suç oranlarının yüksek olmasının sebebi değerler eğitiminin az olması değil, gelir dağılımının adil bir şekilde yapılmamasındandır. İslam toplumları ve Arap toplumlarında hapishane mefhumu ve hapishaneler önem arz eder. Çünkü özellikle Arap toplumlarında diktatörlük fazla olduğu için hapishanede olanların sayısı fazladır. Ayrıca diktatörlükle yönetilen birçok Arap ülkesinde hapishane sayısının fazlalığı da dikkat çekmektedir. Hapishane sayısını azaltmak ancak eğitilmiş bir toplum ve sosyal adaleti gerçekleştirmekle olur. Hapishanelerin bol olduğu ülkelere biride Fas'tır. Faslı yazar Tâhir Bin Cellûn ülkesindeki hapishane ve mahkûmları anlatmak için bu anlatısını kurgulamıştır.

GİRİŞ

TÂHİR BİN CELLÛN HAYATI

Tahar Ben Jelloun Aralık 1944'te Fas'ta dünyaya geldi. Çocukken Arapça-Fransızca iki dilli bir ilkokula gitti. Daha sonra 18 yaşına kadar Fas, Tangier'deki Lycée Regnault'da okudu. Rabat'taki Muhammed V Üniversitesi'nde felsefe okudu. Fas'ta felsefe profesörü olduktan sonra 1960'ların ortalarında edebiyat dergisi Souffles'ı yöneten gruba katıldı ve kültür dergisi için birçok yazı yazdı. Daha sonra Fas polisinin "baskıcı ve şiddet içeren eylemlerine" karşı öğrenci isyanına katıldı. 1966'da ceza olarak askeri kampa alındı.

Beş yıl sonra, ilk şiirleri Hommes sous linceul de sessizlikte (1971) yayınlandı. Kısa bir süre sonra psikoloji okumak için Fransa'nın Paris kentine taşındı ve 1972'de Le Monde için yazmaya başladı. 1975 yılında sosyal psikiyatri doktorasını aldı.

Ocak 2003'te Ben Jelloun, Fransız dilinin düzenleyici organı olan Académie Française'nin koltuğu için iki adaydan biri olarak gösterildi. Bu koltuk en son Léopold Sédar Senghor'a verilmişti.

Bugün, Ben Jelloun sadece edebi kariyeriyle değil, aynı zamanda Fransa'da yaşayan Kuzey Afrika kökenli insanların deneyimlerinden bahsettiği Fransız medya kuruluşlarında yer almasıyla da tanınıyor.

Ben Jelloun'un 1985 tarihli romanı *L'Enfant de Sable* (Kum Çocuğu olarak çevrildi) yaygın ilgi gördü. 1987'de *La Nuit Sacrée* (Kutsal Gece) adlı romanıyla Goncourt Ödülü'nü aldı ve bu ödülü alan ilk Mağrip yazarı oldu.

1996 tarihli *Les raisins de la galère* kitabı (İng. *The Fruits of Hard Work*) ırkçılığın ve kadınların yeri hakkındaki geleneksel Müslüman fikirlerini anlatır. Ana karakter Nadia (Cezayir kökenli genç bir Fransız kadın), Fransız toplumundaki yerini bulmak için ırkçılık ve ötekileştirmeye savaşıyor.

1993 yılında İtalyan Araştırma Merkezi Archivio Disarmo tarafından verilen Barış İçin Altın Güvercinler gazetecilik ödülünü aldı. Ben Jelloun, 2004 yılında *Cette aveuglante abuse de lumière* (*This Blinding Absence of Light*) ile Uluslararası Dublin Edebiyat Ödülü'ne layık görüldü. 2005'te tüm yapıtları için Ulyse Ödülü'nü aldı.

Tahar Ben Jelloun birkaç pedagojik eser yazmıştır. İlki, *Kızıma Anlatıyorum* (1998) olarak tercüme edilen *Le Racisme expliqué à ma fille*'dir. Bu metin, çocuklar için eğitici bir araçtır ve bu, onun neden okullarda ve üniversitelerde düzenli olarak konuşmaya davet edildiğinin ana bileşenidir. Metni kendi kızına hitap ediyor, ancak aslında ırkçılığı çevreleyen karmaşık ama önemli konulardan rahatsız olan tüm Fransız çocuklara yazıyor. Fransa'da ırkçılığı çözenin birincil çözümünün eğitimden, özellikle de genç yaşta başlayan eğitimden geçtiğini savunuyor. Ayrıca sömürgecilik ve ırkçılık arasındaki bağlantıyı genç izleyicilerinin anlayabileceği bir şekilde yapıyor ve sömürgeciliğin ırkçılığın devlet düzeyinde var olmasına yardımcı olan bir tür tahakküm ve güç olduğunu açıklıyor. Ayrıca *L'Islam expliqué aux enfants* (*İslam Açıklaması*, 2002) ve *Le Terrorisme expliqué à nos enfants*, 1990'larda Fransız göçmenlik yasalarına karşı yapılan protestolara yanıt olarak *Terörizm Üzerine* (2016) olarak çevrilmiştir, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 11 Eylül saldırılarını ve Kasım 2015 Paris saldırılarını izleyen İslamofobi, sırasıyla. Eylül 2006'da Ben Jelloun, Lazio Avrupa ve Akdeniz Festivali'nde "insanlar arasında barış ve dostluk" için özel bir ödüle layık görüldü. 1 Şubat 2008'de Nicolas Sarkozy ona Légion d'honneur'un Büyük Memur Haçını verdi (Jelloun, 2022:1).

Yâsemîne Hadrâ Tâhir Bin Cellûn'un kendisine Fransa'da kota koyduğunu iddia ederek bu durumdan dolayı oluşan rahatsızlığını ifade eder (yabiladi.).

Tâhir Bin Cellûn'un yazdığı eserler:

- Sessizlik Örtüsündeki Adamlar , 1971 .
- Güneşin Yaraları , 1972 .
- Harrouda , 1973 – yeniden basım. Gallimard, 2010 .
- Yalnızlık , 1976 .
- Badem ağaçları yaralarından öldü, şiirler, 1976 , Fransız-Arap dostluk ödülü 1976.
- La Mémoire geleceği, Fas'ın yeni şiiri Antolojisi, 1976 .
- Yalnızlıkların En Yücesi , 1977 .
- Moha le fou, Moha le sage , 1978 , Fransa Kütüphanecileri ödülü, 1979 Radyo-Monte-Carlo ödülü.
- Bilinmeyen hafıza, şiirler, 1980 .
- Yokluğun Duası , 1981 .
- Kamu Yazarı, hikâye, 1983 .
- Fransız Misafirperverliği , 1984 .
- 12'nin Nişanlısı, ardından Cezayirli işçi, tiyatro, Bay Saïd Hammadi ile Röportajlar, 1984 .
- Kum Çocuk , 1985 .
- Kutsal Gece , 1987 – Goncourt Ödülü .
- Tanca'da sessizlik günü, hikâye, 1990 .
- Alçaltılmış Gözler, roman, 1991 .
- Alberto Giacometti , 1991 .
- Küllerden Doğuyor, şiir (iki dilli baskı, Kadhim Cihad'ın Arapça versiyonu), 1991 .
- Kör Melek, kısa öyküler, 1992 .
- Dostluğa Övgü , 1994 .
- Kırık Adam , 1994 .
- Kardeş Kaynak , 1994 .
- Komple Şiir: 1966-1995 , 1995 .
- İlk aşk her zaman sondur, kısa öyküler, 1995 .
- Kadırğa Üzümleri , 1996 .
- Hata Gecesi , roman, 1997 .
- Kızıma ırkçılığı anlattı , 1997 .
- Yoksulların Hanı , 1997 .
- Duyguların Labirenti , 1999 .
- Işığın Kör Eden Yokluğu , 2001 .
- Çocuklara İslam Anlatıldı , 2002 .
- Cadı Seviyor , 2003 .
- Son Arkadaş , 2004 .

- Uyuyan Güzel , 2004 .
- Delacroix'e Mektup , 2005 , Editions FMR . 10 , 2006'dan itibaren .
- Yemma , 2007 .
- Kayıp Okul , 2007 , Gallimard Jeunesse .
- Annem Üzerine , 2008 .
- Evde , 2009 .
- Âmin in Kırılgnalık adına - Yazarların sözleri Charles Gardou (kolektif), 2009 , Éditions Érès .
- Bir fotoğraf albümünün metni: Marabouts, Fas , 2009 , Éditions Gallimard .
- Beckett ve Genet, Tanca'da bir çay , 2010 , Éditions Gallimard .
- Jean Genet, yüce yalancı , 2010 , Éditions Gallimard .
- Ateşle , 2011 , Gallimard .
- Kıvılcım — Arap ülkelerinde isyan , 2011 , Gallimard .
- Bırak yara kapansın , 2011 , Editions Gallimard .
- Evlilik Mutluluğu , 2012 , Sürümler Gallimard .
- Cennetin eşiğinde , 2012 , Busclats'ın basımları .
- Ablasyon , 2014 , Gallimard, col. "Beyaz", 144 s.
- Perrault'dan Öykülerim , 2014 , Le Seuil .
- DEAŞ kim? , Edgar Morin , Régis Debray , Michel Onfray , Olivier Weber , Jean-Christophe Rufin ve Gilles Kepel ile birlikte, Philippe Rey, 2015 .
- Kuran Hikâyeleri, 2015.
- Korkutan İslam, 2015.
- Zevk Evliliği, Gallimard, col. "Beyaz", 2016 .
- Çocuklarımıza terörü anlattı , Le Seuil , col. "A'yı Açıklama", 2016 .
- Gergin bir ülke, şafak baskıları , col. "Kitaptaki 1", 2017 .
- Ceza, Gallimard, col. "Beyaz", 2018 .
- L'insomnie, Gallimard, 2019 (2021'de ciltsiz olarak L'insomniaque başlığı altında yeniden basılmıştır.
- Dünyanın acısı ve ışığı, önce Yara kapansın, Şiir/Gallimard, 2022.
- Kelimelerin Rengi, The Iconoclast, 2022 (Jelloun, 2022:1)

Tâhir Bin Cellûn'un Türkiye'de yayınlanmış kitapları:

1. Işığın O Kör Edici Yokluğu
2. Beckett ve Genet Tanca'da Bir Çay
3. Jean Genet: Yüce Yalancı
4. Kum Çocuk
5. Yoksullar Hanı
6. Kutsal Gece

7. Ülkemde
8. Tanca'da Sessiz Bir Gün
9. Hata Gecesi
10. Kızıma Irkçılığı Anlatıyorum
11. Devenin Söylediği
12. Efsunlu Aşklar
13. Son Arkadaş
14. Annem Hakkında
15. Duygular Labirenti
16. Kör Melek
17. Bay Ahlakın Çöküşü
18. Gitmek (Jelloun, 2022:1)

Romanı anlamak açısından Fas Kralı 2. Hasan dönemini bilmek açısından Fas Kralı 2. Hasan'ın hayatını veriyoruz.

FAS KRALI 2. HASAN'IN HAYATI (RABAT 1929 – 23 TEMMUZ 1999)

2. Hasan; Fas kralıdır. Muhammed V, Sultan, ardından Fas Kralı (1909-1961) ve ikinci eşi Lalla Abla bint Tahar'ın (1909-1992) en büyük oğluydu. Hasan, Fas'ın en katı hükümdarlarından biri olarak biliniyordu. V. Muhammet'in büyük oğludur. Rabat' taki Kraliyet Koleji'nde öğrenim gördü. Babası V. Muhammet 1953'te Fransa'dan bağımsızlık isteyince, kral ailesi Korsika Adası'na sürgüne gönderildi. Babasının Fransızlar tarafından yeniden Fas sultanı olarak tanınmasından ve Fas'ın bağımsızlığından (Mart 1956) sonra Fas'a dönen II. Hasan, 1956'da Silahlı Kuvvetler Komutanlığı'na getirildi. Temmuz 1957'de veliahtlığı açıklandı. Savunma Bakanı olarak hükümette görev aldı. 1960'ta babasının kurduğu hükümette başbakan yardımcılığına getirildi. Babasının ölümü üzerine 20 Şubat 1961'de II. Hasan adıyla tahta çıktı. 1962'de yeni bir liberal anayasa hazırlattı. 1965 Martında Casablanca'da baş gösteren ayaklanmalar üzerine sıkıyönetim parlamentoyu kapattı. 1970'te olağanüstü hal uygulanmasını kaldırttı. Yeni bir anayasayı halkoyuna benimsetti (1972). Halk Güçleri Ulusal Birliği'nin (UNFP) karşı çıkmasıyla genel seçimleri gerçekleştiremedi. Bu arada Harp Okulu öğrencilerinin sarayı basmalarına karşın sağ olarak kurtuldu ve Fransa'ya gitti. Fransa'dan ülkesine dönerken uçağına Fas Hava Kuvvetleri uçakları ateş açınca ordunun yönetimini üstlendi. Batı Sahra'nın Fas'a katılmasını sağlamak için 1975'te "Yeşil Yürüyüş"ü düzenledi. 1976'da önce yerel seçimleri, 1977'de genel seçimleri gerçekleştirdi. UNFP dışındaki partileri bir araya getirerek Ulusal Güvenlik Kongresi'ni kurdu (1979). Ardı arkası gelmeyen Polisario gerillalarının verdiği zararlardan kurtulmak için

1980'de hükümeti yeni seçimlere kadar dağıttı. Cezayir ile süren gerginlik karşısında 1985'te Libya ile bir konfederasyon kurma tasarısını halkoyuna benimsettiyse de girişim sonuçsuz kaldı. Afrika Birliği ile Arap Birliği kurulmasından yana yoğun çaba harcadı, 1974 ve 1984'te İslâm Zirve Konferansının da Fas'ta toplanmasını sağladı. Ağustos 1989'da Batı Sahra'yı tanımak zorunda kaldı. BM'nin Libya'ya ambargo yaptırımını uygulamasıyla ilgili olarak arabuluculuk girişiminde bulundu (Nisan 1992). 23 Temmuz 1999'da, saat 16:30'da (GMT), Rabat'taki MUB İbn Sina Hastanesi tarafından II. Hasan'ın miyokard enfarktüsünden öldüğü açıklandı, o günün erken saatlerinde akut interstisyel pnömoni nedeniyle hastaneye kaldırılmıştı, 70 yaşındaydı (Dursun, 1995:192-196).

10 Temmuz 1971'de bir grup Faslı asker, Fas Kralı II. Hasan'a bir suikast düzenler. Başarısızlıkla sonuçlanan bu girişimin ardından elebaşı olarak görülen subaylar öldürülür, kalanlar ise aylarca sorgulanır. Sorgulananları korkunç bir son beklemektedir: Tazmamart zindanlarında, kör kuyudan farkı olmayan hücrelere kapatılırlar ve tam yirmi yıl insanlık dışı koşullarda yaşatılırlar. Bu cehennem yıllarından sağ çıkanlar 1991'de serbest bırakılırlar. Yaşamayı, konuşmayı, yemek yemeyi unutmuş insanlardır bunlar.

Bu roman, içlerinden birinin, Aziz'in anlattıkları üzerine kurulu. Fas doğumlu yazar Tahar Ben Jelloun, yirminci yüzyılın bu dramını, zindanların kulağı sağır eden sessizliğini, gözleri kör eden ışıksızlığını, unutulmuş ve yok oluşu romanın sayfalarına taşıyor. Bir mahkûmun gözüyle, direnişi, hayata tutunma çabalarını, insanoğlunun acımasızlığını ve insanlığın bitişi anlatıyor. Dehşetin gerçekliğini anlamak ve herkesin anlamasını sağlamak için kurgusuyla farkındalık yaratmaya çalışıyor.

Roman 2021 yılında Gönül Akgerman tarafından Türkiye'de Sia yayıncılık adına çevrilmiş.

Romanın giriş cümlesi şöyle başlamaktadır:

“Bu roman Tazmamart Zindanı'nda kalmış eski bir mahkûmun tanık olduğu gerçek olaylara dayanılarak yazılmıştır. Kitap hem Aziz'e, hem de hayatının sonbaharının ışığı olan gencecik oğlu Rıza'ya adanmıştır (Jelloun, 2022: 5).”

Yazarın bu cümleleri romanın her ne kadar kurgusalda gerçek hayatla çekiştiği alanı göstermesi açısından ilginçtir. Bu bize bu anlatının otobiyografik bir roman olduğunu da düşündürmektedir.

Roman hapisanedeki mahkûmların kaldıkları yerin tasviriyle şu şekilde başlamaktadır:

“... Gecenin sonsuzluğunu besleyecek, bu mezarda, insanlıktan çıkmış bir adamın kürekle vura vura derisini yüzdüğünü, gözünün nurunu, sesini ve mantığını söndürdüğünü hissedecek. Zaten mantık ne işe yarar ki gömüldüğümüz,

daha doğrusu yerin dibine sokulduğumuz o yerde; günahın kefarecini ödeyecek kadar zaman, gerektiği kadar gece yaşayalım diye bir hava deliği bırakmışlardı; ölümü kurnazca bir yavaşlığa itmişlerdi böylece; hiç acelesi olmayan, artık içlerinde olmadığımız bütün insanların, bize bekçilik edenlerin ve bizi tamamen unutmuş olanların zamanını elinde tutan bir ölümdü bu...

... Ama biz neredeydik? Oraya geldiğimizde bakışlarımız artık yoktu. Gece miydi? Çok mümkün. Gece bizim arkadaşımız, vatanımız, dünyamız ve mezarımız olacak. ...Ayrıca gece bizi giydiriyordu... Gece artık gece değildi, çünkü biz kendimiz geceydik. Hapishanede küçücük bir yerde tutulan mahkûmları yeri mezar gibidir ve üç metre boyunda bir buçuk metre genişliğinde bir hücredir. Özellikle alçak yapılmıştır bir elliyle bir altmış arası. Mahkûmlar ayakta duramıyordu. Pislemek ve işemek için bir delik vardı. On santimetre çapında bir delik. Delik mahkûmların bedenlerinin bir parçasıdır. Delikten gelen kokuları hissetmemeye çalışıyorlardı. Mahkûmların yatakları yoktur sadece her birinin üzerinde 1936 rakamı yazılmış ikişer gri battaniye vardı. Ayrıca her mahkûmun günde sadece beş litre su hakkı vardı. Aslında verilen su içme suyu da değildi. Mahkûmlar plastik sürahilere bu suları koyduklarında sürahinin dibinde toz ve sümüksü pisliklerin karışımından bir tabaka oluşuyordu. Mahkûmların içeri alınma yılı Fas Kralı 2. Hasan'a darbe yaptıkları tarihtir ve kurgu şöyle devam eder. 10 Temmuz 1971 gecesinde yaşam yok. Ne ihtiyarladım ne de gençleştim. Yaşımı yitirdim. Artık yüziümden okunmuyor. Gerçek şu ki, var olmadığım için kendime bir yüz veremiyorum. Hiçliğin yanı başında durdum kaldım, orada zaman yok, rüzgâra kapılmış hafif bir meltemin dalgalandırdığı beyaz çarşaftan oluşan o uçsuz bucaksız sahilde bırakılmış, bağrına sığınan yıldızların, görüntülerin, çocukluk düşlerinin boşaltıldığı gökyüzüne savrulmuş, zamanın içinde her şey yok olmuş, Tanrı bile. Mahkûmlardan biri abdest alır ve köşelerin birinde namazını ve nafile namazlarını kılar. Kurgu geriye dönüşlerle zamanda kırılmalar yaratarak darbe gününü kurgular ve devam eder. Şkirat Sarayı'nın beyaz duvarlarını hala hatırlayanlar var mıdır? Örtülerin üzerindeki yemyeşil çimenlerin üzerindeki kanı hatırlayan var mıdır? Renkler hoyratça birbirine karışmıştır. Bize gelince, gözlerimizde yaşlar vardı. Yaşlar kendiliğinden akıyor ve artık tek bir silah tutamayan ellerimizi ıslatıyordu. Başka bir yerdeydik, belki de patlamış gözlerin yüzden fırlayıp enseye yerleştiği yerde, öteki dünyadaydık. Gözlerimiz bembeyazdı. Artık ne gökyüzünü ne de denizi görüyorduk. Serin bir rüzgâr tenimizi okşuyordu. Silah sesleri biteviye çınlıyordu. Uzun zaman yakamızı bırakmayacaklardı. Kulaklarımız seslerle doluydu. Asileri takip eden Saray Muhafız Alayı'na mi teslim olmuştuk, yoksa rüzgâr farklı yönden esmeye başlayınca taraf değiştiren subaylar mı silahlarımızı alıp bizi tutuklamışlardı, artık bilemiyorum. Söyleyeceğimiz hiç bir şey yoktu. Karar yetkisine sahip

olamayacak kadar önemsiz emir kullarıydık, sadece birer asker, birer piyonduk. O yaz günlerinin sıcağında üşüyen birer bedendik. Ellerimiz arkamızda bağlı, ölülerin ve yaralıların yığıldığı kamyonlara atılmıştık. Benim başım iki askerin arasına sıkışmıştı. Kanları gözlerime giriyordu. O kan hala sıcaktı. İki asker de dışkılarını ve sidiklerini salmıştı. Tiksinmeye hala hakkım var mıydı acaba? Safra kustum. Başkalarının kanı yüzünden akarken bir adam neyi düşünür? Bir çiçeği mi, tepedeki eşeği mi, elinde kılıç yerine bir sopayla silahşörlük oynayan bir çocuğu mu? Belki de artık hiç bir şey düşünmez. Bedeninden ayrılmaya, orada olmamaya, uyuduğuna ve kötü bir rüya gördüğüne inanmaya çabalar. Hayır, bunun rüya olmadığını biliyordum. Zihnim berraktı. Tüm uzuvlarım titriyordu. Burnumu tıkamadım. Kusmuk kokusunu ve ölümü ciğerlerime çekiyordum. Boğularak ölmek istiyordum. Cesetlerin yanına konmuş plastik bir torbaya kafamı sokmaya çalıştım. Ama sadece bir askerin öfkesini üzerime çekerek enseme tekme yediğimle kaldım. Bilincimi kaybettiğim için cesetlerin kokusunu duymuyordum. Artık hiçbir şey duymuyordum. Kurtulmuşum. Kaval kemiğime inen bir dipçik darbesi beni uyandırdı. Neredeydik etraf soğuktı. Belki de Rabat askeri hastanesinin morgundaydık. Canlılarla ölüler iç içeydi. Kimileri inliyordu, kimileri kafalarını duvarlara vuruyordu, kadere, dine, orduya ve güneşe küfrederek. Darbenin güneş yüzünden başarılı olmadığı söylüyorlardı. Güneş fazla kızgın, fazla parlaktı. Bazıları şöyle haykırıyordu: “Ne darbesi?” Düsturumuz damarlarımızdaki kandadır: “Allah, Vatan, Kral.” Bu sloganı ihanetlerini başışlatacak bir nakarat gibi tekrar ediyorlardı. Darbe yapmak isteyipte başarısız olan mahkûmlar hapishaneye nakledilir ve kalan yirmi üç kişi ayrı ayrı hücrelere konulur ve her birine ayrı bir sayı verilir. Yirmi üç mahkûmdan ilk aklını kaybeden 12 numara Hamit olur ve kendi kendine konuşmaya başlar. İşkence gören mahkûmlar Hamit gibi ya akıllarını ya da yaşamlarını yitirdiler. Mahkûmlardan Hamit fazla dayanamaz ve ölür. Mahkûmlar ölen Hamit sayesinde kırk yedi gün sonra gökyüzünü görürler. Ardından mahkûmlardan dokuz numara İdris 'te fazla dayanamaz ve ölür. Ölen mahkûmların arkasından Kur'an okumak adet haline gelir. Hapiste rahat etmenin yolu darbe günü olan 10 Temmuz 1971 yılını hatırlamamak ve bu güne ait gizli olan şeyleri de unutmak gerektiğidir. Mahkûmlar 10 Temmuz 1971 darbe günü doğmuş ve ölmüşlerdir. O tarihten önce kahraman olanlar darbe sonrası vatan haini olmuşlardır. Artık mahkûmlar için kaldıkları hücre mezarları olmuştur. Mahkûmlar en iyi yaptıkları işi geceleri rüya görmektir tabi rüya görebilirlerse. Bir akşam mahkûmların arasına iki kişi getirilir. İkisi de aynı gece ölür yani öldürülür. Gardiyanlar bu iki kişinin Sahra'nun Fas'a ait olmadıklarını savundukları için öldüklerini söylerler. Hapishanedeki mahkûmlar Fas halkının iyiliği için devrim yapıp Fas halkını kurtaracaklardır. Ama şu an Fas halkı onları

hapishanede yalnız bırakmıştır. Mahkûmların buldukları yerde akreplerde vardır. Mahkûmlar akreplerle yaşamaya alışmak durumundadırlar. Hapishane gardiyanlarının sekizinin içinde özellikle ikisi kötüdür. Mahkûmların bulunduğu hapishanede sessizlik kraldır. Bu hapishanede –gecenin sessizliği, mahkûmları usulca terkeden arkadaşlarının sessizliği, bir yaş işareti olarak sessizlik, yavaş dolaşan kanın sessizliği, akreplerin yürüyüşü hakkında mahkûmlara bilgi veren sessizlik, mahkûmların akıllarından tekrar tekrar geçirdikleri görüntülerin sessizliği, bıkkınlık ve tekdüze ifade eden, nöbetçilerin sessizliği, yakılmış anıların gölgesinin sessizliği, mahkûmlara hiçbir işaretin ulaşmadığı kurşuni gökyüzünün sessizliği, yokluğun sessizliği ve yaşamın kör edici yokluğunun sessizliği türleri vardır. Mahkûmlar sırasıyla ölümler sekiz numaralı Mustafa da bu arada ölümler. Darbe döneminin en etki şahsı İçişleri Bakanı General Ufkir'dir. O dönemde Ufkir Fas'ın en korkulan ve çekinilen kişisiydi. General Ufkir, 1972 yılında Kral 2. Hasan'a karşı darbe tertiplemiş, başarısız olunca da intihar etmiştir. Mahkûmlar hapishanede kaldıkları süre içerisinde iç sorgulama yaparlar. Mahkûmlar darbeye başarılı olsak Kral'ı öldürsek ne işe yarayacaktı ki diye düşünürler. Kral yerine askeri bir cunta, ülkenin servetini ve iktidarı aralarında pay edecek generaller, albaylar geçsin diye mi? Mahkûmlar neyse ki başaramamıştık diye neredeyse sevinir hale gelirler. Mahkûmlar Kral gibi Komutan A'nın ve yardımcısı Atta'nın da onları kazıklayacağı askeri bir diktatörlükle karşılaşacaklardı. Mahkûmlar ihtiyaç duydukları ilaçları bile alamamaktadır. Bu yüzden mahkûmlardan Burras dışkısını atamadığı için ölür. Mahkûmlar ruhlarını dinlendirmek için hapishanede inançlarına daha sıkı sarılırlar. Mahkûmlarını aklına birden geriye dönüşlerle evliyalara gelir. Akla gelen yedi evliya, yedi yol, yedi dua demektir. Mahkûmlardan haber alınmadığı için aileleri için artık onlar ölmüşlerdir. Mahkûmların çoğu yirmi yaşındaki ateist halleriyle gurur duymazlar. Şu anki olgun halleriyle Tanrı'ya, Muhammed'e, İsa'ya ve Musa'ya inanırlar. Yani din mahkûmlar için vazgeçilmezdir. Din hapishanede ve hücrelerinde onların ruhlarını dinlendiren tek çıkış yoludur. Mahkûmlar on üç yılı geride bıraktıklarında artık mahkûmların yarısı ölmüştür. Gardiyanlar değişmeyip emekli olana kadar aynı hapishanede görev yaparlar. Mahkûmlar bazen tatlı düşlere ve hayallere dalarlar. Hülyalarından bazıları Mekke'ye gidip hacı olmak ve Mısır'da Nobel edebiyat ödülü almış Necip Mahfuz'un gittiği kafeye gitmektir. Mahkûmlar için hapishanede dertsiz tasasız gün yoktur. Gün gelir mahkûmlardan bir numaralı Muhammed ve on yedi numaralı Berberi Icho'da ölür. 1971 yılında girilen hapishanede kala kala sadece beş kişi kalmıştır. Kalan mahkûmlar Aşar, Abbas, Ömer, Vakrin ve anlatıcı yazardır. Anlatıcı-yazarın bahsettiği 1971 darbesi başarılı olsa kurgusal başkarakter 58 yaşında başarılı bir albay olacaktır. Ama

şu an sadece sıradan bir tutukludur. Yazar geriye dönüşlerle tekrar darbe gününe gelir. 1971 darbesi sonrası elli sekiz tutukludan yirmi sekizi hayatta kalmıştır. Ölen otuz kişi, işkence çeken otuz kişi, farklı sürelerde ve seviyelerde otuz cehennem yaşantısı. Mahkûmlar Ahermumu'da tedavi gördükten sonra serbest bırakılacaklarını öğrenirler. Baş mahkûm Marakeş Kraliyet Karakolu'na bırakılır. Karakolda rütbeliler ona kralımız seni affetti. Kendine dikkat et derler. Evine gelen başkarakter kardeşlerini görür. Hapse girdiğinde kardeşlerinden biri dokuz biri on bir yaşındadır. Bırakılma tarihi 29 Ekim 1991'dir. Başkarakterin mahkûmluğunun bitişi aynı zamanda yeniden doğuşu gibidir. Başkarakter 10 Temmuz 1971'den sonra hapiste yaşadığı yirmi yılı hiç yaşamamış kabul eder ve hayatına devam eder. Başkarakterin hapis hayatını değiştirmiştir. Başkarakter artık rahat bir yatakta yatamamakta yattığı şiltenin altına tahta koydurmaktadır. Başkarakter Tazmamart hapishanesi diye bir yer olmadığını düşünmek ister. Roman hapishane ile ilgili şu cümle ile biter. Öyle diyorlar. Ne önemi var ki. Doğru Tazmamart hiç var olmadı. Kimsenin gidip aramaya da niyeti yok. Dendiğine göre küçük bir ormandaki yaşlı meşe ağaçlarını yerinden söküp o büyük çukuru örtmekte kullanmışlar. Köyün adı bile değişecekmiş. Diyorlar... Diyorlar... (Jelloun,2022:1-228).

Yazar bu romanında 10 Temmuz 1971 yılında Fas Kralı 2. Hasan'a karşı yapılan darbeyi ve darbe sonrası General Ufkir emriyle hapse atılan mahkûmların hayatlarını kurgusal olarak gerçekle karşılaştırarak tasvir eder. Roman, 10 Temmuz 1971 darbe tarihinden içeride ölmeyip geriye kalan mahkûmların Tazmamart hapishanesinden çıkış tarihi olan 29 Ekim 1991 tarihine kadar devam etmektedir.

İçeride kalan mahkûmlar artık dışarı çıkacaklarına inanmayıp içeride öleceklerini düşünmektedirler). Tazmamart Hapishanesi'nde olan mahkûmlar gece hakkında şöyle derler:

“Gece bizim arkadaşımız, vatanımız, dünyamız ve mezarımız olacak (Jelloun,2022:8)”.

Mahkûmların kaldıkları yer insani açıdan bakıldığında çok da güzel ve beğenilecek bir yer değildir. Mahkûmların kaldığı yer üç metre boyunda, bir buçuk metre genişliğinde bir hücredir. Özellikle alçak yapılmış olup yüksekliği bir elliyle bir altmış arasındadır. Mahkûmlar bu hücrede ayakta duramamakta ve pislemek ve işemek için ise hücrenin ortasında sadece on santimetre çapında bir delik vardır (Jelloun,2022:10). Mahkûmların kaldıkları hücreler o kadar kötüdür ki yatakları yoktur ve sadece verilen 1936 rakımı üzerine basılmış iki battaniyeleri vardır. Mahkûmlara kullanmak üzere günde sadece beş litre su hakkı verilmiştir. Verdikleri su da temiz olmayı verilen suyu bir sürahide dinlendirdiklerinde sürahinin dibinde toz ve sümügümsü pisliklerin karışımından bir tabaka oluşmaktadır (Jelloun,2022:11).

10 Temmuz 1971 yılında Fas Kralı 2. Hasan'a karşı yapılan darbe anlatıcı-yazar tarafında şu şekilde tasvir edilir:

“10 Temmuz 1971 gecesinde yaşım yok. Ne ihtiyarladım ne de gençleştim. Yaşımı yitirdim. Artık yüzümden okunmuyor. Gerçek şu ki, var olmadığım için kendime bir yüz veremiyorum. Hiçliğin yanı başında durdum kaldım, orada zaman yok, rüzgâra kapılmış hafif bir meltemin dalgalandırdığı beyaz çarşaftan oluşan o uçsuz bucaksız sahilde bırakılmış, bağrına sığınan yıldızların, görüntülerin, çocukluk düşlerinin boşaltıldığı gökyüzüne savrulmuş, zamanın içinde her şey yok olmuş, Tanrı bile. Mahkûmlardan biri abdest alır ve köşelerin birinde namazını ve nafile namazlarını kılar. Kurgu geriye dönüşlerle zamanda kırılmalar yaratarak darbe gününü kurgular ve devam eder. Şkirat Sarayı'nın beyaz duvarlarını hala hatırlayanlar var mıdır? Örtülerin üzerindeki yemyeşil çimenlerin üzerindeki kanı hatırlayan var mıdır? Renkler hoyratça birbirine karışmıştır. Bize gelince, gözlerimizde yaşlar vardı. Yaşlar kendiliğinden akıyor ve artık tek bir silah tutamayan ellerimizi islatıyordu. Başka bir yerdeydik, belki de patlamış gözlerin yüzden fırlayıp enseye yerleştiği yerde, öteki dünyadaydık. Gözlerimiz bembeyazdı. Artık ne gökyüzünü ne de denizi görüyorduk. Serin bir rüzgâr tenimizi okşuyordu. Silah sesleri biteviye çınliyordu. Uzun zaman yakamızı bırakmayacaklardı. Kulaklarımız seslerle doluydu. Asileri takip eden Saray Muhafız Alayı'na mi teslim olmuştuk, yoksa rüzgâr farklı yönden esmeye başlayınca taraf değiştiren subaylar mı silahlarımızı alıp bizi tutuklamışlardı, artık bilemiyorum. Söyleyeceğimiz hiç bir şey yoktu. Karar yetkisine sahip olamayacak kadar önemsiz emir kullarıydık, sadece birer asker, birer piyonduk. O yaz günlerinin sıcağında üşüyen birer bedendik. Ellerimiz arkamızda bağlı, ölülerin ve yaralıların yığıldığı kamyonlara atılmıştık. Benim başım iki askerin arasına sıkışmıştı. Kanları gözlerime giriyordu. O kan hala sıcaktı. İki asker de dışkılarını ve sidiklerini salmıştı. Tiksinmeye hala hakkım var mıydı acaba? Safra kustum. Başkalarının kanı yüzünden akarken bir adam neyi düşünür? Bir çiçeği mi, tepedeki eşeği mi, elinde kılıç yerine bir sopayla silahşörlük oynayan bir çocuğu mu? Belki de artık hiç bir şey düşünmez. Bedeninden ayrılmaya, orada olmamaya, uyuduğuna ve kötü bir rüya gördüğüne inanmaya çabalar. Hayır, bunun rüya olmadığını biliyordum. Zihnim berraktı. Tüm uzuvlarım titriyordu. Burnumu tıkamadım. Kusmuk kokusunu ve ölümü ciğerlerime çekiyordum. Boğularak ölmek istiyordum. Cesetlerin yanına konmuş plastik bir torbaya kafamı sokmaya çalıştım. Ama sadece bir askerin öfkesini üzerime çekerek enseme tekme yediğimle kaldım. Bilincimi kaybettiğim için cesetlerin kokusunu duymuyordum. Artık hiçbir şey duymuyordum. Kurtulmuştum. Kaval kemiğime inen bir dipçik darbesi beni uyandırdı. Neredeydik etraf soğuktu. Belki de Rabat askeri hastanesinin morgundaydık. Canlılarla ölüler iç içeydi. Kimileri inliyordu,

kimileri kafalarını duvarlara vuruyordu, kadere, dine, orduya ve güneşe küfrederek. Darbenin güneş yüzünden başarılı olmadığı söylüyorlardı. Güneş fazla kızgın, fazla parlaktı. Bazıları şöyle haykırıyordu: “Ne darbesi?” Düsturumuz damarlarımızdaki kandadır: “Allah, Vatan, Kral.” Bu sloganı ihanetlerini bağışlatacak bir nakarat gibi tekrar ediyorlardı (Jelloun,2022:12, 13, 14)”.

Yukarıdaki pasajdan darbe yapanların millete rağmen darbe yaparak kendi çıkarlarını öncelikle anlatmaktadır. Yazar, darbe yapan insanların kahramanken bir anda nasıl hain olduklarını da bu kurgusuyla gözler önüne seriyor.

1929'da dünyaya gelen ve Arap dünyasının en uzun ömürlü kralı olan Hasan, 1961'de babası Kral Muhammed'in önemsiz bir ameliyat sırasında vefat etmesinin ardından 32 yaşında tahta geçti. Kral Hasan yönetiminin ilk yıllarında, çeşitli darbe girişimlerinden kurtulmayı başardı. 1971'de, doğum günü partisinde 1400 asker saldırıda bulundular, 100 misafiri öldürdüler ama banyoda saklanan Kral bu saldırıdan da kurtuldu. Bir yıl sonra, Fas Hava Kuvvetleri, Fransa'dan ülkeye dönen Kral'ın Boeing 727 uçağını vurarak düşürmeye çalışmış ama başaramamışlardı. Bu başarısız girişimlerden sonra, İçişleri Bakanı General Muhammed Oufkir öldürüldü ve 30 yetkili Tozmamert'te kötü ünü olan bir çöl kalesinde işkenceyle öldürüldü. General Oufkir'in çocukları ve karısı 25 yıl göz hapsine alındı (Kral 2. Hasan, 2022:1).

Yazarın kurgusu Fas'ta gerçekleşen darbe olayıyla çakışmaktadır. Yalnızca yazar General Ufki'ın Fas Kralı 2. Hasan'a darbe yapmasına bu kurgusunda yer vermemiştir. Bu noktada kurgu hakikatle iç içe olmayıp gerçekle de çakışmamıştır.

Sadece romanda Kralın, General Ufki'i sevmediğini şu cümlelerden anlayabiliriz:

“Yine aynı dönemde İçişleri Bakanı General Ufki'ın bir konuşması yayımlandı. Öğrencileri ayaklanmaya sevk ettiği gerekçesiyle sakıncalı metinlerin eğitim programından çıkartılması ve felsefe eğitiminin Arapça yapılması öneriliyordu. Kral bakanı çağırılmış ve ağır sözlerle onu oğlunun eğitimini ihlal etmekle suçlamıştı (Jelloun,2022:103).”

Bu cümlelerden Kralın bile General Ufki'den daha demokrat olduğunu anlasak da ülkeyi geri bırakanın Kral olduğunu gözden kaçırmamalıyız. Diktatörler eğitimi bile kendi emellerine alet edebilmektedir. İşte bu noktada eğitim de tartışmalı hale gelmektedir. Eğitim diktatörlerin kullandığı temel araçlardır.

Mahkûmlar hapiste kaldıkları süre içerisinde öz değerlendirme imkânı bularak yaptıkları darbe hakkında şöyle düşünmektedirler:

“İşte tam o anda, bu trajedinin anlamını kavrayamaz olmuştum. Kral’ı öldürmek! Ne işe yarayacaktı ki? Onun yerinde askeri bir cunta, ülkenin servetini ve iktidarı aralarında pay edecek generaller, albayla geçsin diye mi? Zaman içinde çok düşündüm; Neyse ki başaramamıştık! Hayır, düzeltiyorum: Neyse ki başaramamışlardı. Komutan Ata’nın ve yardımcısı Atta’nın bizi kazıklayacağı askeri diktatörlük! Onları iyi taniyordum. Bunu bilecek ve bundan söz edecek kadar deneyim kazanmıştım. Ama bu delikte kim beni duyar ki şimdi (Jelloun,2022:111).”

Başarısız bir darbe girişimden sonra hapisteki mahkûmların öz değerlendirme yapması önemlidir. Hapishanedeki darbe mahkûmları darbe çıkar dışında kim için ve ne için yapılır ki diye kendilerine sormaktadırlar.

Mahkûmlar yaşamdan koparıldıkları için üzülmede ve yaşamın geride kaldığını düşünmektedirler (Jelloun,2022:21). Mahkûmlar hapishanede en büyük düşmanlarının hatıralar olduğunu düşünmektedirler (Jelloun,2022:25). Mahkûmlar anılar akıllarına geldiğinde unutmaya hatırlamamaya çalışıyorlardı (Jelloun,2022:27). Çoğu mahkûm için hayat darbe tarihi olan 10 Temmuz 1971’de bitmiştir (Jelloun,2022:28). Kahraman olan askerler bir anda vatan haini olmuşlardır. Mahkûmların hapishanedeki durumları hiç de iyi değildir. Mahkûmların hücreleri adeta mezar gibidir (Jelloun,2022:29). Hapishane koşulları çoğu mahkûmu intihar etmeye yöneltse de inançla bağdaşmadığı için mahkûmlar bunu düşünmezler. Çoğu mahkûm için direniş bir görevdir ve meydan okumadır (Jelloun,2022:33).

Çoğu mahkûm devrime inanmış tüm Fas halkını arkalarından sürükleyeceğini düşünmüştür. Ama mahkûmlar bu noktada yanılmıştır. Mahkûmlar Cezayirilere, Kübalılara alet olmuşlardır (Jelloun,2022:44, 45). Dünyada yapılan bütün darbeler veya devrimler halk adına halka rağmen yapılan darbelerdir.

Mahkûmların çoğu Tazmamart Hapishanesi’nde delireceklerini düşünmektedirler (Jelloun,2022:56). Bu hapishanede güzel olan tek şey belki de sekiz gardiyandan altısının iyi ikisinin kötü olmasıdır (Jelloun,2022:59). Tabiki gardiyanların iyi olması yetmemektedir. Çünkü mahkûmların bulunduğu ortam berbattır.

Mahkûmlar için hapishanedeki sessizliğin ayrı bir önemi vardır. Bu hapishanede sessizlik çeşitleri şunlardır:

- “–gecenin sessizliği,*
- mahkûmları usulca terk eden arkadaşlarının sessizliği, bir yaş işareti olarak sessizlik,*
- yavaş dolaşan kanın sessizliği, akreplerin yürüyüşü hakkında mahkûmlara bilgi veren sessizlik,*
- mahkûmların akıllarından tekrar tekrar geçirdikleri görüntülerin sessizliği,*

-Bıkkınlık ve tekdüze ifade eden, nöbetçilerin sessizliği,
- Yakılmış anıların gölgesinin sessizliği,
-Mahkûmlara hiçbir işaretin ulaşmadığı kurşuni gökyüzünün sessizliği,
- Yokluğun sessizliği ve yaşamın kör edici yokluğunun sessizliği
(Jelloun,2022:67).”

Yirmili yaşlarda kutsallara inanmayan mahkûmlar hapishanede kutsalların önemini keşfetmiş Allah’a, Hz. Muhammed’e, Hz. Musa’ya ve Hz. İsa’ya saygı duymaya başlamışlardır (Jelloun,2022:151). Yazarın bu kurgusunda sadece İslam’ı temsilen Hz. Muhammed’i vermeyip Sami dinlerin peygamberlerinin hepsini vermesi düşündürücüdür.

Hapishanede kalan mahkûmlar dışarıya çıkmanın özlemiyle yanıp tutuşuyor, Mekke’ye gitmenin ve Mısır’da Necip Mahfûz’un gittiği Kafe’ye gitmenin hayalini kuruyorlardı (Jelloun,2022:175).

Koskoca hapishanede yirmi yıl içerisinde kala kala beş kişi kalmıştır. Bütün mahkûmlar hayalleriyle beraber yitip gitmişlerdir (Jelloun,2022:200). Askeri darbe başarılı olmuş olsa idi başkarakter şu an elli sekiz yaşında bir yarbay olacaktı (Jelloun,2022:207). Tarih 29 Ekim 1991 olduğunda kalan mahkûmlar serbest bırakılmış ve hayata yeniden merhaba demişlerdi (Jelloun,2022:224). Serbest bırakılan mahkûmların huyları ve hayata bakışları da değişmiştir. Başkarakter Aziz uyurken artık şiltesinin altına tahta koymaktadır (Jelloun,2022:226).

Romanın sonu şu cümlelerle bitmektedir:

“Başkarakter Tazmamart hapishanesi diye bir yer olmadığını düşünmek ister. Roman hapishane ile ilgili şu cümle ile biter. Öyle diyorlar. Ne önemi var ki. Doğru Tazmamart hiç var olmadı. Kimsenin gidip aramaya da niyeti yok. Dendiğine göre küçük bir ormandaki yaşlı meşe ağaçlarını yerinden söküp o büyük çukuru örtmekte kullanmışlar. Köyün adı bile değişecekmiş. Diyorlar... Diyorlar... (Jelloun,2022:228).”

Yazar bu romanında darbeler tarihinden biri darbeyi başkarakter Aziz aracılığıyla anlatmaktadır. Darbelerin çıkar için yapıldığını vurgulayarak başarılı olduklarında kahraman başarısız olmaları durumunda hain olmalarını okuyucularına tasvir etmektedir. Yazar, Tazmamart Hapishane’si ile insanoğlunun ortak bir sorunu olan hapishanelerin panoramasını çizmektedir.

Roman aslında tarihi bir olaya 10 Temmuz 1971’de Kral 2. Hasan’a yapılan başarısız darbe olayına ve darbeyi yapanların yirmi yıl hapishanede yaşadıklarına odaklanmaktadır.

Romanda kurgu yoluyla oluşturulan karakterler başkarakter Aziz, 12 numaralı Hamit, 10 numaralı Harbi, 9 numaralı İdris, hapishane kumandanı, Kral, el-Galavi Paşa, 15 numaralı Kerim, 19 numaralı Lhusin, Larbi, 23 numaralı Rüşdi,

Çavuş M. Fadel, generaller, sekiz gardiyan, gardiyan Fantas, gardiyan Hmiduş, Hz. İbrahim, anne, 8 numaralı Mustafa, 1 numaralı Moha, Abdusselam, Binbaşı Atta, Harbi, Kerim, 6 numaralı Macid, 13 numaralı Burras, yedi evliya, peygamberimiz Hz. Muammed, Hz. İsa, Hz. Musa, 5 numaralı Abdulmelik, Hatice, Allah, Vakrin, 1 numaralı Muhammed, 17 numaralı Berberi İcho, Aşar, Abbas, Ömer, General Ufkir'dir.

Romanın zamanı konusunda yazar ketum davranmamıştır. Zaten romanın konusu olan darbenin tarihi bellidir. Roman 10 Temmuz 1971 darbe günü ve sonrasını anlatmaktadır denilebilir. 10 Temmuz 1971 darbe tarihinden mahkûmların Tazmamart hapishanesinden çıkış tarihi olan 29 Ekim 1991 tarihine kadar devam etmektedir. Hatta yazar roman aralarında tarihler vererek zamana önem atfeder. Tabiki romanda geriye zamansal olarak dönüşler söz konusudur.

Kapalı ve açık mekân olmak üzere anlatıda mekân ikiye ayrılır. Kapalı mekân olarak, Şkirat Sarayı, Kenitra Hapishanesi, Tazmamart Hapishanesi, Tazmamart Köyü, hücre, ev, olarak sıralanabilir. Açık mekân için ise hapishane bahçesi, Marakeş şehri, Karaviyyun Üniversitesi, Sahra, Fas, Küba, Mekke, Kâbe, Marakeşte Cema'ül Fena Meydanı, Fez şehri, askeri akademi örnek verilebilir.

Yazar genelde edebiyat üzerinden kurgularında siyasasını vererek siyaset yapmaktadır. Tahir Bin Jelloun da Yâsemîna Hadrâ' nın "Kaddafi'nin Son Gecesi" adlı romandaki gibi siyaset yapar (Baran, 2022: 1-20). Yazarın bu romanı Necip Mahfûz'un Yevm Makteli'z-Za'îm (Baran, 2022:61-80), Radva Aşur'un et-Tanturiyye romanı (Baran, Mart 2022: 659-670), Sun'ullah İbrâhîm'in Tilke'r-Râ'iha İsimli Romanı (Baran, 2022:141-148) ile siyasayı ele alması açısından kurguda benzerlik gösterir.

SONUÇ

Yazar bu anlatısıyla aslında tarihsel iki soruna anlatısıyla odaklanmaktadır. Birinci sorun darbeler sorunu ikincisi de hapishaneler sorunudur. Yazar, bu anlatısında hapishanelerin ağır koşullarını Fas Tazmamart Hapishane'si üzerinden vermektedir. Yazar, hapishanelerin insanlık dışı koşullarını Aziz ve diğer mahkûmlar üzerinden anlatmaktadır. Yazar, hapishanelerin insanların hayatlarını öldürdükleri gibi hayallerini de öldüren bir yer olduğunu bu anlatısıyla biz okuyucularına tasvir etmektedir. Ayrıca müellif, yapılan darbelerin halka rağmen halk için yapıldığını da kurgudaki karakterleri üzerinden vurgulamaktadır. Anlatıcı-deha, Fas Tazmamart Hapishanesi özelinde hapisten çıkanların fiziksel ve duygusal olarak çok değiştiklerini de kurgusunda özellikle vurgular. Sonuç olarak yapılan darbelerin halka bir faydası olmayıp, çıkarıcı insanların işine yaradığı bu anlatıda önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Baran, E. (2022). Yâsemîna Hadrâ''nın Kaddafi'nin Son Gecesi Adlı Romanı Üzerine Genel Değerlendirmeler. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
2. Baran, E. (2022). Necip Mahfûz'un Yevm Makteli'z-Za'îm Romanında Siyaset. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
3. Baran, E. (2022). Filistin Göç Edebiyatı (Radvâ 'Âşûr'un Et-Tantûriyye Adlı Romanı). Ankara: 2. Uluslararası Göç Sempozyumu Olgusu.
4. Baran, E. (2022). Çağdaş Arap Edebiyatında Zindan Edebiyatı (Sun'Ullah İbrâhîm'in Tilke'r-Râ'iha İsimli Romanı) . Asya Studies, 6 (20).
5. Cellûn, T. (2022). Işığın O Kör Edici Yokluğu (Çev: Gönül Akgerman). İstanbul: Sia Yayınları.
6. Dursun, D. (1995). 4. Himaye Dönemi ve Bağımsızlık. (Cilt. 12, ss. 192-196). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
7. <https://www.babelio.com/auteur/Tahar-Ben-Jelloun/79792>. Erişim Tarihi: 28.09.2022
8. Raşid G. "İslam, Laiklik ve Demokrasi"
https://www.youtube.com/watch?v=J7Ct_z59XOw. Erişim Tarihi: 28.09.2022
9. Kral 2. Hasan, <https://www.turkcebilgi.org/kim-kimdir/h/kral-hasan-ii-1786.html>. Erişim Tarihi: 28.09.2022

24 Bölüm

Rusya Ukrayna Savaşı'nın Ekonomik Yansımaları Doğalgaz ve Tahıl Üzerinden Bir Değerlendirme

Şerafettin KELEŞ¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, skeles2580@gmail.com

1. Giriş

Doğu Avrupa, İkinci Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu dünya arasında sıkışmıştı. Romanya Macaristan gibi ülkeler Doğu Bloku'nda bağımsız ülkeler olarak kalsalar da Ukrayna, Moldova ve Estonya gibi ülkeler SSCB'nin siyasi egemenliğine girmişti. SSCB'nin 1989 sonrası dağılma sürecine girmesiyle birlikte Sovyetler Birliği içerisindeki birçok ülke gibi Ukrayna da 1991 bağımsızlık referandumuyla tartışmalı bir şekilde birlikten ayrıldı (Mbah & Wasum, 2022). Rusya ekonomik ve siyasi nedenlerle bu ayrılığa pek sıcak bakmadı. Sovyetler Birliği'nin çöküşü Doğu Avrupa'daki Varşova Paktı üye ülkelerini ve birlikten kopan ülkeleri birer birer AB ve NATO gibi Batılı liberal demokratik kurumlara entegre olmaya itiyordu. Ancak Rusya, Ukrayna'nın Batı'ya yaklaşmasına izin vermedi ve demokratik seçimle gelen ve AB ile ortaklığa karşı çıkan Yanukoviç'i destekledi. Yanukovic halk ayaklanmasıyla ülkesini terk etti (Minakov, 2019). Rusya tarihsel, ekonomik ve askeri açıdan Ukrayna'yı hayati öneme sahip görüyordu ve bu nedenle Ruslar bu ayrılığı anormal olarak değerlendiriyordu (Dragneva-Lewers 2019). Rusya, Ukrayna'nın birlikten ayrılıp Batı'ya entegrasyonunu başta NATO'nun doğuya doğru genişlemesi, Ukrayna'daki Rus azınlık ve Ukrayna'nın Rusya'ya olan enerji borcundan dolayı istememektedir (Mbah & Wasum, 2022).

Gelinen son noktada, Rusya 2022'de Ukrayna'ya saldırdı ve topraklarının büyük bir kısmını işgal etti. Bu işgal dolayısıyla ABD ve AB'nin Rusya'ya şiddetli mali yaptırım ve ambargolar uygulaması sadece Başkan Vladimir Putin'in Rusya'sına ekonomik bir felaket yaşatmamakta aynı zamanda küresel ekonomiyi de ciddi şekilde tehdit etmektedir. Gıda, enerji ve finansal piyasalar ciddi şekilde bu ambargodan etkilenmektedir. Rusya ve Ukrayna, küresel pazarda petrol, doğal gaz, kömür, buğday ve diğer emtia ihracatında önemli oyuncularlardır. Her iki ülke yarı iletken üretiminde küresel tüketimin %70'ini üretmekte ve bu durumun özellikle otomobil üreticilerinin bilgisayar çiplerinde bir kıtlığa yol açacağı tahmin edilmektedir (Mbah & Wasum, 2022).

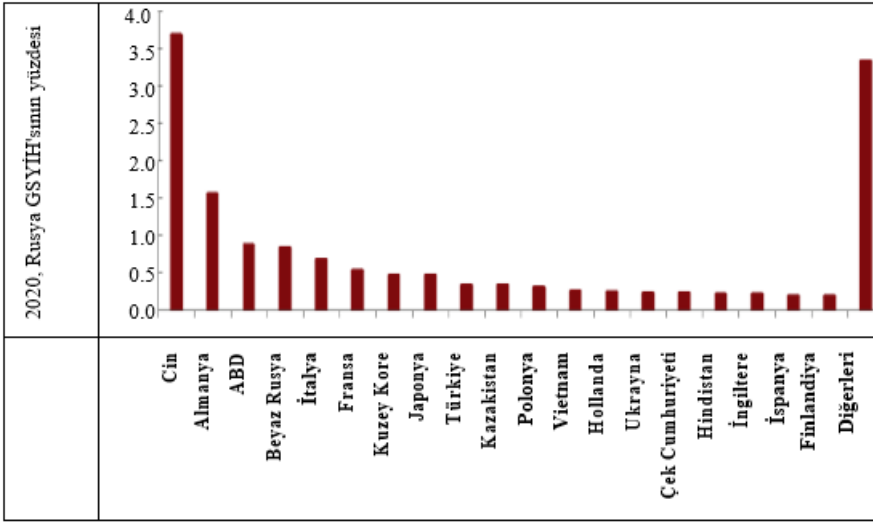
Bu çalışmada Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesiyle oluşan krizin ekonomik yansımaları incelenmiştir. Başta doğalgaz olmak üzere, tahıl ve endüstriyel ürün piyasalarına etkileri ortaya konmuştur.

2. Doğalgaz ve Enerji

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın dünya ekonomisi üzerindeki temel etkisi, Rusya'ya karşı güçlü uluslararası yaptırımların yol açtığı enerji fiyatlarında yükselme, güven zayıflaması ve finansal piyasalarda dalgalanmalardır. Ukrayna, herhangi bir büyük ekonomi için önemli bir ticaret ortağı değildir. Rusya, AB ve İngiltere için önemli ticaret ortağıdır. Yine Çin, ABD, Almanya, Fransa ve İtalya gibi

ülkeler, Rusya'nın GSYH'sinin %1 ile %3.7'sini oluşturan başlıca ithalat ortaklarıdır. Şekil 1'de Rusya Federasyonu'nun ithalat yaptığı ülkeler verilmiştir. Uluslararası Para Fonu'na (IMF) göre, Rusya'nın küresel GSYH'deki payının 2022'de yüzde 1,6 olması beklenirken, Ukrayna'nın ekonomik üretiminin dünya üretiminin %0,2'sini oluşturacağı tahmin edilmektedir (Liadze et al., 2022). Ukrayna ve Rusya ekonomileri küresel ekonomiye göre toplamda küçük olsa da, özellikle enerji ve gıda olmak üzere bazı kilit alanlarda önemlidirler. Rusya-Ukrayna Savaşı'nın diğer ülkelerle ticaret bağlantıları yoluyla emtia fiyatları ve dolayısıyla hane halkı harcamaları üzerindeki etkisinin önemli olacağı tahmin edilmektedir (Liadze et al., 2022).

Şekil 1: Rusya'nın ithalat yaptığı ülkeler ve GSYH'sinde payı

Kaynak: Liadze et al., 2022

Teknoloji ölçeğinde üst sıralarda yer alan Rusya, küresel maden üretiminin %40'ını ve küresel platin arzının yaklaşık %10'unu üretmektedir. Yine, Rusya egzoz emisyonlarını azaltmak için motor egzozlarda kullanılan önemli bir paladyum üreticisidir. Rusya ve Ukrayna, uçaklarda kullanılan küresel titanyum sünger tedarikinin yaklaşık %15'ini üretmektedir. Rusya, küresel gübre arzının yaklaşık %13'ünü elinde bulundurmaktadır. Mevcut tedarik zinciri sorunlarına ek olarak, Rusya-Ukrayna Savaşı nedeniyle bu malların küresel arzındaki kesintiler, belirli endüstrileri ağır bir şekilde aksatmaktadır. Örneğin araba üretiminin azalması ve böylece araba fiyatlarının yükselmesi muhtemeldir (Liadze et al., 2022).

Teknolojik yenilikler her zaman nüfus artışı, ekonomik gelişmeyle birlikte enerji tüketimini de artırmıştır (Wicaksana & Ramadhan, 2022). Enerji tüketimindeki artış, mevcut kullanılabilirliği de dikkate alarak bu enerji kaynaklarını elde etmede artan rekabet ile doğru orantılıdır. Enerji kaynakları, özellikle gelişmiş ülkelerin sahip olduğu sanayi sektörünün sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle enerji kaynaklarına olan ihtiyacın karşılanabilmesi için enerji maddelerini üreten bir ülkeye ihtiyaç duyulmaktadır (Rachmat, 2018). AB enerji ihtiyacının özellikle doğalgaz ihtiyacının büyük bir kısmını Rusya Federasyonu'ndan karşılamakta ve AB ile Rusya Federasyonu arasındaki karmaşık ticari ilişkiler Avrupa gaz piyasasını da güçlü bir şekilde etkilemektedir (Nagayama & Horita, 2014; Mitrova et al., 2016; Božić et al., 2021). Rusya Federasyonu dünyanın en büyük doğal gaz üreticilerinden ve ihracatçılarından biridir ve son zamanlarda siyasi kriz ve ambargolar nedeniyle doğal gaz ihracat hacimlerini koruma ve artırma konusunda önemli zorluklar yaşamaktadır (Kutcherov et al., 2020). Doğalgazın boru hattı ile iletimi, dünyadaki standart üretim alanlarından standart tüketim bölgelerine daha kısa mesafelerde doğal gaz ulaştırmanın en ucuz yolu olmuştur ve halen de öyledir. Dolayısıyla doğalgaz ana dağıtım yolları yeraltı boru hatları, büyüyen LPG pazar paylarına bakılmaksızın, önümüzdeki on yılda benzer kalacaktır (Božić et al., 2021). Rus gazının büyük bir kısmı geçen yüzyılda eski Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde inşa edilen boru hatlarıyla Avrupa'ya ulaştırılmaktaydı. SSCB'nin dağılmasından sonra, boru hatlarının bir kısmı artık Rusya Federasyonu'nun doğrudan kontrolünde olmayan devletlerin kontrolünde kaldı. Bu devletler arasında boru hattı ağının çoğunluğu Ukrayna Cumhuriyeti'ne geçti (Pirani, 2007). Yani, Rus gazı Ukrayna üzerinden Avrupa'ya ulaşmaktaydı. Gazprom Rusya'nın önde gelen doğal gaz üreticisi ve tedarikçisi olarak, yeni müşterilerin doğal gaz alımı için, yeni doğal gaz boru hattı inşası ve tedarik yollarının çeşitlendirilmesi, üretim ve depolama tesislerinin genişletilmesi ile senkronize gaz iletim sisteminin entegre bir şekilde geliştirilmesi, doğal gaz ihracatı için çeşitli projelerin uygulanması, mevcut ulaşım ağının yenilenmesi, gaz iletim sisteminin hazırlanmasını içeren stratejik hedefleri üstlenmişti (Božić et al., 2021). Rusya'dan Avrupa'ya gaz arzı Ukrayna ile olan anlaşmazlıklar nedeniyle zaman zaman kesintiye uğramaktadır. Bu kesintiyi önlemek ve gaz arzının istikrarını sağlamak için Kuzey Akım 1 ve Kuzey Akım 2 boru hatları yanında Türk Akımı boru hattı da devreye sokulmuştur (Božić et al., 2021).

Rusya, dünyanın en büyük petrol üreticilerinden ve enerji ihracatçılarından biridir ve bu nedenle dünya petrol arzı ve fiyatları üzerinde dolaylı etkiye de sahiptir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgali Rusya'ya karşı uluslararası yaptırımlar uygulanmasına yol açmıştır ve bu yaptırımlar Rusya'nın petrol ve gaz ihraç etme

kabiliyetini hedef almaktadır. Rusya'nın petrol ve doğalgazla ilgili karşı hamleleri Avrupa ve diğer ithalatçı ülkelerde gaz arzı ve fiyatların yükselmesi sonucunu doğurmuştur.

Avrupa ülkeleri yeni enerji kaynakları arayışı içerisine girmiş ve Rus gazı olmadan 2022 kışını geçirme yollarını aramaktadır. Der Spiegel (2022) "Almanya, Rusya Gazı Olmadan Bir Kış Planlıyor" başlıklı haberinde; Vladimir Putin'in, Rusya'dan gelen gaz akışını daha da azaltarak Almanlarla oynadığını yazdı. Almanya'da iktidar 2022 kışında kötü durumları önlemek için ellerinden geleni yaparken, şirketlerin potansiyel bir finansal uçurumdan endişe ettiği belirtildi. Yine Le Figaro "Avrupa bir savaş ekonomisine girmeye hazırlanıyor" başlıklı haberinde; Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen'in sunduğu ve en kötü senaryoyu öngörmeyi amaçlayan planda söz konusu olan gaz kesintisinin gerçekten mümkün olduğunu söylemektedir. Rusya'nın enerjiyi silah olarak kullandığı ve bu nedenle ister Rus gazının kısmen ve büyük ölçüde kesilmesi isterse Rus gazının tamamen kesilmesi olsun Avrupa'nın her duruma hazır olması gerektiğini vurgulamıştır. Avrupa'da yaşanan enerji krizi, kömür ve nükleer enerjide olduğu gibi geçmişte çevrecilerin tepkileri nedeniyle rafa kaldırılan kaya gazı üretimini de seçenekler arasına sokmuştur (Cumhuriyet, 2022a). Fransa'da enerji fiyatlarındaki yükseliş nedeniyle halkın odun sobalarına yöneldiği ve talaş yakıtta talep patlaması yaşandığı haberlere yansımaktadır (Cumhuriyet, 2022b).

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, Avrupa'daki siyasi düzen için bir dönüm noktası olmakta ve Avrupa Birliği'nin enerji politikasının tamamen yeniden değerlendirilmesine yol açtığı görülmektedir. Rus boru hatlarıyla AB'ye gaz arzının bol miktarda olması, son on yılda AB'de doğal gaz fiyatlarını düşük tuttu ve AB'nin enerji yoğun endüstrilerinin rekabet gücüne katkıda bulundu ancak mevcut kriz AB'nin Rus gazına bağımlılığını açıkça ortaya koydu (Ehrhart & Schlecht, 2022). Gazprom, 2021 yazının tamamında normalden önemli ölçüde daha az gaz arz etti ve Ekim 2021'de gönüllü spot piyasa teslimatlarını tamamen durdurdu. İşgalden sonra Rusya, 27 Nisan 2022'de Polonya ve Bulgaristan, ardından Hollanda, Yunanistan, Danimarka ve Finlandiya'da gaz kesintilerin yanı sıra Almanya, İtalya, Fransa, Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Avusturya'da 2022 baharında ve yaz başında gaz kesintisine gitti (McWilliams & Zachmann, 2022). Rusya'nın Ukrayna'yı askeri işgalinden önce başlayan gaz arzı kısıtlaması ve buna karşılık piyasa tepkisi Ekim 2021 - Haziran 2022 dönemi için gaz fiyatının beş kat artırarak 19 €/MWh'dan 97 €/MWh'ye çıkmasına neden oldu. Bu arada gaz fiyatı, işgalden kısa bir süre sonra tüm zamanların zirvesi olan 227 €/MWh'den Mayıs ayına kadar 77 €/MWh'ye düştü ancak Gazprom'un Kuzey Akım 1 boru hattından geçen gaz akışını kapasitesinin %40'ına düşürmesi

Haziran başında gaz fiyatlarını Temmuz ayının ilk haftasında yeniden 170 €/MWh civarına yükseltti (Ehrhart & Schlecht, 2022).

Avrupalı alıcıların Rusya'dan gaz tedarik sözleşmeleri spot piyasa fiyatlarına bağlı olduğundan, son indirimlere rağmen AB gaz fiyatlarında iki kattan fazla fiyat artışı yaşanmaktadır. Rusya'nın gaz satışına karşılık gelen gelirleri, satılan gaz hacminin önemli ölçüde azalmasına rağmen neredeyse sabit kalmış olmaktadır. Böylece Rusya, mevcut fiyat ortamında, kendi gelirini çok az azaltsa da AB'ye ekonomik olarak zarar vermektedir. Aslında doğal gaz piyasasındaki ve daha geniş anlamda tüm enerji piyasasındaki belirsizlik ve fiyat artışları, Rusya federal bütçesinin enerjiyle ilgili genel gelirlerini artırmaktadır.

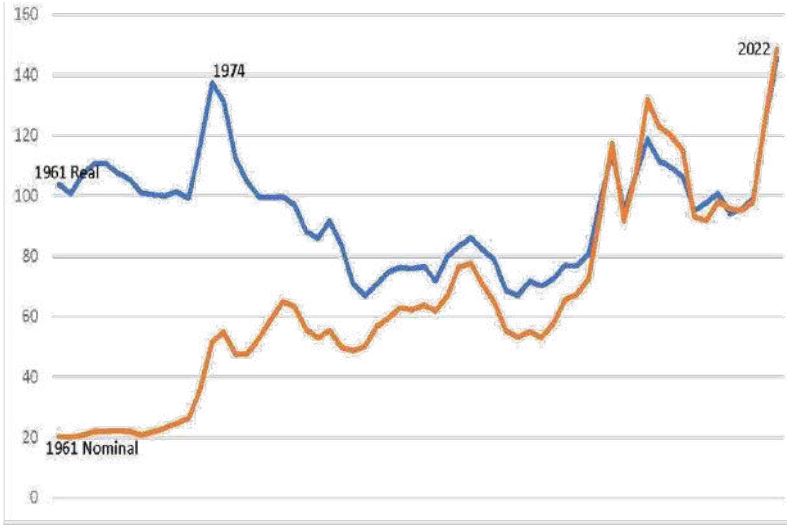
Gelinen son aşamada Rusya Federasyonu Avrupa'ya doğalgaz akışını durdurduğunu açıkladı. Gazprom, Avrupa'ya gaz akışını tamamen kestiğini duyurdu. Haber ajanslarının son dakika olarak duyurduğu haberde "Rus enerji şirketi Gazprom, Kuzey Akım boru hattından doğalgaz sevkiyatının belirsiz süreliğine durdurulduğunu açıkladı (Cumhuriyet, 2022c). Rus enerji şirketi Gazprom, Kuzey Akım boru hattından doğalgaz sevkiyatının belirsiz bir süreliğine durdurulduğunu, 31 Ağustos 2022'de bakıma alınan ve kısa süre içerisinde tekrar faaliyete geçmesi beklenen Kuzey Akım'daki bir türbinde arızaların tespit edildiği belirtildi.

Tüm bu gelişmeler, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile başlayan yaptırım sürecinin farklı bir evrilmeye yeni sorunlara ve ekonomik krizlere kapı araladığını göstermektedir.

3. Rusya'nın Ukrayna'yı İşgali ve Tahıl Ticareti

Gıda, enerji ve diğer tüketim mallarının fiyatlarındaki yükselme gelişmiş ülkelerde enflasyona neden olurken gelişmekte olan ülkeler için ciddi bir kıtlık ve açlık manasına gelmektedir. Gıda fiyatlarındaki yükselme, iklim değişikliğinin şiddetlendirdiği olumsuz hava koşulları, dünyanın farklı bölgelerindeki iç karışıklık ve çatışmalar, Covid-19 pandemisi sonrasında yaşanan ekonomik şoklar ve buna bağlı olarak yaşanan aksaklıklar nedeniyle 2020 ve 2021 yıllarında yükselişe geçmişti (Peterson, 2022). 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi ve Karadeniz bölgesinden önemli tarımsal ihracatın engellenmesi tahıl fiyatlarındaki artışları daha da şiddetlendirdi. Küresel gıda fiyatlarının, dünya çapında milyonlarca insanı ciddi gıda kıtlığı ve yetersiz beslenme ile tehdit ederek artmaya devam etmesi muhtemel görünmektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), et, süt ürünleri, tahıllar, yağlı tohumlar ve şeker fiyatlarına dayalı bir dünya gıda fiyat endeksi yayınlamaktadır. Şekil 2'de hem reel (enflasyona göre düzeltilmiş) hem de nominal fiyat endeksleri gösterilmektedir.

Şekil 2: Reel ve Nominal Fiyat Endeksi (2014 ve 2016=100 baz yıl)

Kaynak: FAO, 2022a

1973-1974 yıllarında, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) eylemlerinin yol açtığı arz kıtlığı ve artan petrol fiyatları sonucunda reel gıda fiyatları hızla arttı. Reel gıda ve diğer emtia fiyatları 1980'lerde düştü ve 2007-2010 emtia fiyatlarındaki patlamaya kadar sabit seyretti. Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline kadar reel gıda fiyatları 1974'te ulaşılan seviyeyi asla aşamamıştı. 2022 yılının ilk dört aylık ortalama fiyatları baz alındığında, reel fiyatlar 2022 Nisan ayında baz seviyenin %45,5 üzerinde gerçekleşti.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle gıda, emtia, enerji ve finansal piyasalarda büyük dalgalanmalar yaşanmaktadır (Hellegers, 2022). İşgal ve sonrasında gelişen ambargolar nedeniyle tarımsal ürün piyasaları, bozulan tedarik zincirleri, ticaret ve lojistik gibi çeşitli etmenlerden doğrudan etkilenmektedir. Rusya ve Ukrayna, bu gıda ürünlerinin önde gelen ihracatçıları arasında yer aldığından, küresel tahıl ve yağlı tohum pazarları özellikle sert darbe almaktadır. Buğday, dünya nüfusunun %35'inden fazlası için temel gıda maddesidir (FAO, 2022b). Diğer tahıl ihracat eden ülkelerin bu arz boşluğunu doldurup dolduramayacakları belirsizdir. Muhtemel bir senaryo da, diğer tahıl üreten ihracatçı ülkeler iç talebi karşılamak amacıyla ihracatı kısıtlamasıdır (FAO, 2022b).

Gıda güvensizliği, jeopolitik gerilimlerin ve sosyal huzursuzlukların ana kaynağıdır (Bellemare, 2015; Berazneva & Lee, 2013; Koren et al., 2021; Hellegers, 2022). Çok yakın geçmişte, Arap Baharı protestolarının gösterdiği gibi, gıda güvensizliği ayaklanmaları tetikleyip sosyal ve politik düzeni bozarak siyasi istikrarsızlığa yol açabilmektedir (Soffiantini, 2020). Rusya'nın 2010

yılındaki tahıl ihracatını yasaklamasının ardından 2011'de başlayan Arap Baharı protestolarının ana tetikleyicisi gıda kıtlığıydı.

“Tarih tekerrürden ibarettir” atasözü oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında da Karadeniz buğday ihracatına kapatılmıştı ve bu durum buğday üretiminin azalmasına ve fiyatların artmasına neden olmuştu (Kovtoniuk & Molchanova, 2022). Bu olay iki dönemde gerçekleşti. İlk dönem Haziran 2014'ten Ekim 1914'e kadar sürdü. Avrupa'da buğday üretim hacmi %20 azalırken, fiyatlar %22 arttı. Fiyat artışının ikinci dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na yeni katıldığı ve İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı'nı ablukaya aldığı Ekim 1914 ile Şubat 1915 arasındaydı (The Economist, 2022). Rus buğdayının Avrupa müttefiklerine, özellikle İngiltere ve Fransa'ya taşınmasının tek yolu İstanbul ve Çanakkale boğazlarıydı. Bu dönemde fiyat artışları %45'i bulmuştu. Rusya'nın Ukrayna'yı işgal harekâtının başlamasının arifesinde (22 Şubat 2022), Ekim 1914'te boğazların gemi geçişine kapatılarak Karadeniz'e erişimin kesilmesi beş yıllık ortalamasının %12 üzerinde bir fiyat artışına neden olduğunu belirtmek önemlidir. Bu durum 1900'lü yıllardan günümüze Karadeniz'in buğday ihracatında öneminin büyüklüğünü göstermektedir (Voznesenski, 2022).

Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesinin hububat üretimini, dolayısıyla arzını ve ihracatını etkileyeceği açıktır. Ukrayna ve Rusya'nın kara toprak bölgelerine 2021 sonbaharında kışlık buğday ekildi; buğday ekim alanı ve potansiyel üretim bu nedenle büyük ölçüde sabittir. Tüm raporlara göre, hava şu ana kadar Rusya'da hava koşulları iyi gitti ancak Ukrayna'da biraz fazla kuraklık oluştu. Ancak, erkeklerin savaş nedeniyle askerlik için müracaatları ve savaş için yakıt stoku Ukrayna'daki çiftçilik faaliyetlerini ciddi şekilde etkilemektedir. Çiftlikler genellikle Mart/Nisan aylarında yapılan gübre uygulamalarını yapamadılar. Bu nedenle, buğday mahsulü hasat edilip işlenebilse bile, yaklaşık üçte bir oranında verim azalması kaçınılmaz görünmektedir. Ayrıca, azaltılmış azotlu gübre uygulaması daha düşük protein içeriğine yol açtığı için buğdayın kalitesinin daha düşük olması da beklenmektedir (von Cramon-Taubadel, 2022).

Buna ek olarak, Ukrayna'nın en iyi ekili arazisinin büyük bir kısmı, Rus milliyetçilerinin "Novorossiya" olarak adlandırdıkları doğu ve güney vilayetler yer almaktadır. Silahlı çatışma ve Rusya'nın Ukrayna'nın bu bölümünü ilhak etme girişimleri ekin hasadını ciddi şekilde engellemektedir. Son olarak, Ukrayna'nın tüm liman şehirleri Odessa, Mykolayiv, Kherson ve Mariupol Azak Denizi ve Kırım'dan Transdinyester'e kadar Karadeniz kıyısında yer almaktadır. Bu şehirlerden Kherson, Mariupol şiddetli çatışmalara sahne oldu. Bu nedenle, tahıl terminallerinin ve oradaki ray bağlantılarının hasar görmüş olması muhtemeldir. Ayrıca, liman girişlerinin ve suyollarının mayınlı olduğu ve bu ve sonraki yıllarda

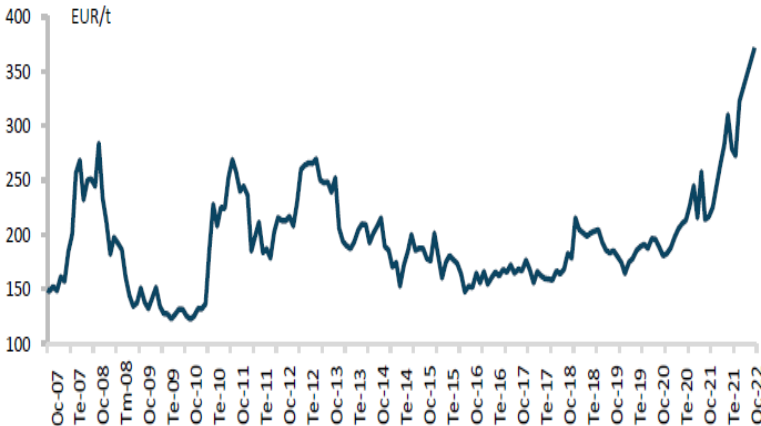
ihracat akışını engelleyebileceğine dair ciddi endişe verici durum mevcuttur (von Cramon-Taubadel, 2022).

İlkbaharda ekimi yapılan hububat özellikle mısır ve arpa için durum daha kötüdür. Savaş nedeniyle ekim alanlarının bir kısmı ekilemedi ve tohum, gübre ve mazot gibi girdiler pahalı ve yetersiz hale geldi. Bu nedenle, Ukrayna'nın 2021'de hasat ettiği 42 milyon ton (mt) mısırı 2022'de yakalaması çok zor görünmektedir. Ancak bu savaşta Rusya'nın tahıl üretiminin daha az etkileneyeceği söylenebilir. Rusya Rublesinin ABD Doları ve Euro'ya karşı değer kaybetmesi bu süreçte rekor seviyeye yükselen tahıl fiyatları çiftçilere üretim için güçlü motivasyon sağlamaktadır.

Umut verici bir gelişme Rusya ve Ukrayna Karadeniz üzerinden tahıl sevkiyatı konusunda anlaşması olmuştur. Rusya ve Ukrayna'nın tahıl sevkiyatı için anlaşmaları olası bir küresel gıda krizi önleyeceği ifade edilmektedir. 1 Ağustos 2022 günü 26.000 ton mısır taşıyan bir gemi, Ukrayna'nın Odessa limanından Lübnan'a hareket etti. Bu, Rusya'nın Şubat ayında Ukrayna'yı işgal etmesinden bu yana ilk kez gerçekleşti ve iki ülke tarafından 22 Temmuz 2022'de Ukrayna'nın gıda ihracatı için limanlarını yeniden açmasına olanak sağlayan anlaşma uygulamaya sokulmuş oldu. Ukrayna Altyapı Bakanı Oleksandr Kubrakov, geminin ayrılmasının "dünyadaki açlığı önlemeye yönelik yeni bir adım" olduğunu söyledi. Anlaşma, küresel bir gıda krizini hafifletmek için tasarlandı. BM 50 milyon kişinin kıtlığın eşiğinde olduğunu söylemekte ve BM Genel Sekreteri António Guterres, anlaşmayı "Karadeniz'de bir fener" olarak nitelendirmektedir (The Economist, 2022).

Ancak tüm bu süreçte tahıl fiyatları oldukça yükseldi. Şekil 3'te ton başına Euro cinsinden buğday fiyatları verilmiştir.

Şekil 3: Fransız vadeli işlem borsasında aylık buğday fiyatları

Kaynak: Reuters, EURONEXT, ay sonu fiyatları ((von Cramon-Taubadel, 2022).

Almanya, İngiltere, ABD gibi yüksek gelirli ülkelerde tahıl fiyatlarındaki artışlar gıda fiyatları enflasyonunu artıracaktır. Düşük gelirli haneler gelirlerinin daha yüksek bir kısmını gıdaya harcadıkları için gıda fiyatları enflasyonundan olumsuz şekilde etkilenecektir. Bu nedenle, yüksek gelirli ülke hükümetlerinin, dar gelirli ailelerin refah seviyelerini korumak için asgari yaşam maliyeti ödenekleri gibi sosyal politika önlemleri uygulamaları muhtemel görünmektedir.

4. Sonuç

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonucu başta enerji ve tahıl olmak üzere küresel tedarik zinciri kesintisi ile küresel ekonomide zincirleme etkilere sebep oldu ve olmaya da devam edecek gibi görünmektedir. Küresel ölçekte yükselen enerji fiyatları, gıda fiyatları ve emtia fiyatları başta Euro bölgesi ülkeleri olmak üzere birçok ülkede küresel enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Küreselleşmenin etkisiyle dünya gıda fiyat endeksi, dünya petrol fiyat endeksi, dünya emtia fiyat endeksi ve dünya tahıl fiyat endeksi arasında doğrusal yönlü ve yüksek bir ilişki vardır. Rusya-Ukrayna Savaşı gibi jeopolitik çatışmaların diğer ülkeler üzerinde geniş kapsamlı ekonomik etkileri olduğu görülmektedir.

Düşük gelirli ülkelerde durum tamamen farklıdır. Gıda fiyatları enflasyonu, bu ülkelerdeki yüz milyonlarca bireyin sağlığı ve hayatta kalması için varoluşsal bir tehdit oluşturmaktadır. Hâlihazırda gelirlerinin %50'sini ve daha fazlasını gıdaya harcayan hanelerin, gıda fiyatları arttığında diğer harcama türlerini azaltmak için çok az olanağı vardır ve bu 'diğer' harcamalar genellikle barınma, sağlık ve eğitim gibi diğer temel ihtiyaçları kapsamaktadır. Ayrıca, yüksek gelirli ülkelerle karşılaştırıldığında, gıdaya yapılan tüketici harcamalarının payı düşük gelirli ülkelerde çok daha yüksektir.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve akabinde gelişen küresel ekonomik aktörlerin Rusya'ya uyguladıkları küresel mali yaptırımlar Rusya ekonomisini ciddi şekilde etkileyecek olsa da, küresel boyutta bir etki hissedilecektir. Bu kriz, daha yüksek petrol, gaz, buğday, mineral ve emtia fiyatlarına nedeniyle dolayısıyla daha yüksek enflasyona ve hane halkı tüketiminde azalmaya, tedarik zinciri aksamalarına, belirsizliğe, ekonomik büyümede düşüşe veya ekonomik küçülmeye yol açacağı açıktır.

Kaynakça

5. Bellemare, M. F. (2015). Rising food prices, food price volatility, and social unrest. *American Journal of agricultural economics*, 97(1), 1-21.
6. Berazneva, J., & Lee, D. R. (2013). Explaining the African food riots of 2007–2008: An empirical analysis. *Food policy*, 39, 28-39.
7. Božić, F., Karasalihović Sedlar, D., Smajla, I., & Ivančić, I. (2021). Analysis of Changes in Natural Gas Physical Flows for Europe via Ukraine in 2020. *Energies*, 14(16), 5175.
8. Cumhuriyet (2022c). Gazprom, Avrupa'ya gaz akışını tamamen kestiğini duyurdu. https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/son-dakika-gazprom-avrupaya-gaz-akisini-tamamen-kestigini-duyurdu-1976566?utm_medium=Kategori%20Sayfasi&utm_source=Cumhuriyet&utm_campaign=Kategori%20Sayfasi . Erişim Tarihi 02.09.2022.
9. Cumhuriyet. (2022a). Avrupa enerji krizinde kaya gazına yönelebilir, <https://www.cumhuriyet.com.tr/ekonomi/avrupa-enerji-krizinde-kaya-gazina-yonelebilir-1974236> . Erişim Tarihi 01.09.2022.
10. Cumhuriyet. (2022b). Fransızlar enerji krizi nedeniyle talaşlı ısıtmaya yöneldi, <https://www.cumhuriyet.com.tr/ekonomi/fransizlar-enerji-krizi-nedeniyle-talaslisi-ismaya-yoneldi-1974330> . Erişim Tarihi 01.09.2022.
11. Der Spiegel. (2022). Germany Plans for a Winter Without Gas from Russia <https://www.spiegel.de/international/germany/the-energy-shock-germany-plans-for-a-winter-without-gas-from-russia-a-3058931c-d3c8-4146-9144-3f957f490f88> . Erişim tarihi 01.09.2022.
12. Dragneva-Lewers, R. (2019). Pork, Peace and Principles: the Relations between the EU and the Eurasian Economic Union. Institute of European Law Working Papers
13. Ehrhart, K. M., & Schlecht, I. (2022). Introducing a price cap on Russian gas: A game theoretic analysis.
14. FAO. (2022a). “World Food Situation,” Food and Agriculture Organization, retrieved from: FAO Food Price Index | World Food Situation | Food and Agriculture Organization of the United Nations
15. FAO. (2022b). New scenarios on global food security based on Russia-Ukraine conflict. FAO. <https://www.fao.org/philippines/news/detail/zh/c/1476904/>. Erişim Tarihi 02.09.2022.
16. Hellegers, P. (2022). Food security vulnerability due to trade dependencies on Russia and Ukraine. *Food Security*, 1-8.

17. Koren, O., Bagozzi, B. E., & Benson, T. S. (2021). Food and water insecurity as causes of social unrest: Evidence from geolocated Twitter data. *Journal of Peace Research*, 58(1), 67-82.
18. Kovtoniuk, K., & Molchanova, E. (2022). Identification and Levelling of Crisis Phenomena in the World Grain Market in the 2022/23 Marketing Year. *ECONOMICS-INNOVATIVE AND ECONOMICS RESEARCH JOURNAL*, 10(1).
19. Kutcherov, V., Morgunova, M., Bessel, V., & Lopatin, A. (2020). Russian natural gas exports: An analysis of challenges and opportunities. *Energy Strategy Reviews*, 30, 100511.
20. Le Figaro. (2022). Gaz russe: l'Europe se prépare à entrer dans une économie de guerre, <https://www.lefigaro.fr/international/gaz-l-europe-basculer-dans-une-economie-de-guerre-20220720> .
21. Liadze, I., Macchiarelli, C., Mortimer-Lee, P., & Juanino, P. S. (2022). The economic costs of the Russia-Ukraine conflict. *NIESR Policy Paper*, 32.
22. Mbah, R. E., & Wasum, D. F. (2022). Russian-Ukraine 2022 War: A review of the economic impact of Russian-Ukraine crisis on the USA, UK, Canada, and Europe. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 9(3), 144-153.
23. McWilliams, B. and G. Zachmann (2022) 'European Union demand reduction needs to cope with Russian gas cuts', <https://www.bruegel.org/2022/07/europeanunion-demand-reduction-needs-to-cope-with-russian-gas-cuts/> . Erişim Tarihi 01.09.2022.
24. Minakov, M. (2019). Post-soviet Eastern Europe. Achievements in post-soviet development in six Eastern European nations. *Ideology and Politics Journal*, 3(14), 171-193.
25. Mitrova, T., Boersma, T., & Galkina, A. (2016). Some future scenarios of Russian natural gas in Europe. *Energy strategy reviews*, 11, 19-28.
26. Nagayama, D., & Horita, M. (2014). A network game analysis of strategic interactions in the international trade of Russian natural gas through Ukraine and Belarus. *Energy Economics*, 43, 89-101.
27. Peterson, E. (2022). The Coming Global Food Crisis. *Cornhusker Economics* June 8, 2022. https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2156&context=agecon_cornhusker .
28. Pirani, S. (2007). *Ukraine's gas sector*. Oxford Institute for Energy Studies.
29. Rachmat, A. N. (2018). Indonesia dalam Pusaran Politik Energi Global. *Indonesian Perspective*, 3(1), 66-78.

30. Soffiantini, G. (2020). Food insecurity and political instability during the Arab Spring. *Global Food Security*, 26, 100400.
31. The economist (2022). War in Ukraine will cripple global food markets. The economist, 12 March. Retrieved from: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2022/03/12/war-in-ukraine-willcripple-global-food-markets>. Erişim Tarihi 02.09.2022.
32. The Economist (2022). Will the grain deal between Russia and Ukraine reduce global hunger? <https://www.economist.com/the-economist-explains/2022/07/28/will-the-grain-deal-between-russia-and-ukraine-reduce-global-hunger> . Erişim Tarihi 02.09.2022.
33. von Cramon-Taubadel, S. (2022). Russia's Invasion of Ukraine–Implications for Grain Markets and Food Security. *GERMAN JOURNAL OF AGRICULTURAL ECONOMICS*, 71, 1-13.
34. Voznesenski, D. (2022). When Black Sea Wheat Is Caught in Conflict. RaboResearch, Rabobank. https://research.rabobank.com/far/en/documents/183433_Rabobank_When-Black-Sea-Wheat-Is-Caught-in-Conflict_Voznesenski_Feb2022.pdf. Erişim Tarihi 02.09.2022.
35. Wicaksana, K. S., & Ramadhan, R. F. (2022). The Effect of the Russia-Ukraine Crisis on Price Fluctuations and Trade in Energy Sector in Indonesia. *Jurnal Nasional Pengelolaan Energi MigasZoom*, 4(1), 6-18.

25. Bölüm

İslam Öncesi Türk Devletlerinde Savaş Taktikleri ve Aletleri

Mehibe ŞAHBAZ¹

¹ Doç. Dr. Mehibe Şahbaz, Çukurova Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, msavas@cu.edu.tr , 544 628 3087, Orcid: 0000-0002-0597-925X,

GİRİŞ

Tarih boyunca Dünya'nın çeşitli coğrafyalarında yaşayan Türkler gittikleri yerlerde birçok devlet kurmuşlardır. Yarı göçebe olan İslamiyet Öncesi Türk devletlerinin yaşam biçimlerini gittikleri yerlerin jeopolitik konumu, coğrafi koşulları ve iklimi belirlemiştir. Türkler ilk ana yurdu olan Orta Asya'da geçimlerini sağlayabilmek için hayvancılık ve nadirde olsa ziraatla uğraşmak zorundaydı. Ancak hayvanları doyurmak için yeni otlaklar sağlanmalı (Rosanyi,1991:3) ve oldukça zor olan bu yaşam biçimi aynı zamanda çobanlık mahareti de gerektirmekteydi. Ayrıca da Bozkır coğrafyasında yaşayan toplumların askerlik kabiliyetlerini artırarak bu insanlara ileri görüşlülük ve fiziki üstünlük sağlamaktaydı. Görüldüğü gibi Orta Asya'nın elverişsiz koşulları konargöçer hayat süren Türkleri iktisadi yönden oldukça zorlayarak onları savaşı yapmıştır. Bu yüzdendir ki Türkler için askerlik, benimsedikleri inançlar kadar üstün tutulmuştur. Bu coğrafyanın oldukça zor şartları, Türklerin sağlam, dinamik ve mücadeleci, iyi birer savaşçı olarak yetişmelerini ve diğer topluluklara karşı üstünlük kurmalarını sağlamıştır. Bu durum İslam Öncesi Türk devletlerinde savaşların yeni bir geçim kaynağı olmasını sağlamış ve savaşlar vasıtasıyla yağma, haraç, vergi ve tutsak edindiği kişilerden önemli bir miktarda gelir elde etmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde Türklerin savaşlardan elde ettiği gelir, ekonomik faaliyetlerden elde ettiği gelirden daha fazla olmuş ve devletin en önemli gelir kaynağını teşkil ederek Türklerin ordu millet olmasında etken olmuştur. İslamiyet Öncesi Türk devletlerindeki ordunun oluşumunda sadece Orta Asya coğrafyasının zor koşulları etkili olmamıştır. Türk devletlerindeki boy teşkilatlanmasındaki yapı da Türk ordusunun şekillenmesinde etken olmuştur. Türkler boy teşkilatı sayesinde ordu millet özelliğini kazanmış ve askerliği bir meslek olarak değil de sosyal hayatın bir gerekliliği olarak görmüştür. İslam Öncesi Türk devletlerinde askerliğin daimi olması ve meslek olarak bakılmamasının en önemli nedeni yaşamaları için savaşmaya muhtaç olmalarından kaynaklanmaktadır (Doruk, 2017:33). Bu yüzdendir ki Türk toplumu oluşturmuş oldukları askeri teşkilatlanma ile geçimini sağlamakta olup, ordu milletin kendisi olduğu için toplum ile asker arasında bir bölünmüşlük söz konusu olmamıştır.

Türkler savaş sırasında gerçekleştirdikleri taktik ve stratejilerini sosyal hayatta da sürekli gerçekleştirdiği için bu durum Türklerin sosyal ve günlük hayatında çok fazla bir değişikliğe yol açmamaktadır. İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde askerlik ile sosyal hayat arasındaki bu ilişkiden dolayı Türklerin saldırı ve savunma taktikleri ve stratejileri askeri bir işlevin yanında hayatın içinde var olan birer olgu olarak sürekli tekrarlanmaktadır.

1. İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinde Ordu

İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde Ordu sözcüğü Hunlardan itibaren kağanların oturdukları otağ veya buldukları şehri ifade etmektedir. Eski Türklerde ilk düzenli ve disiplinli ordu M.Ö. 209'larda kurulmuştur (Taşağıl, 2008:153). İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde savaş durumu oluştuğunda halk asker olarak değerlendirildiği için bütün halk bir ordu olarak hareket etmekteydi (Temir, 1964:33). Buradan hareketle günümüze kadar gelen “Her Türk asker doğar” sözü daha iyi anlaşılmalıdır (Taşağıl,2008:153). M.Ö. 174-160 yıllarında Mo-tun'un oğlu Ki-ok döneminde Hun hizmetine girmiş olan Çinli Chunghang Yüeh, Hunlarındaki ordu-millet anlayışını şu sözlerle “*Bütün Hun teşkilatı insan vücudundaki organlar arası birlik ve ahengi andırıyordu*” anlatmıştır (Donuk,2008:155). İslamiyet öncesi Türklerde daimi olan askerlik özel bir meslek olarak görülmemektedir.

İslamiyet öncesi Türk devletlerindeki ordunun başkomutanı kağandı. Kağanın aile üyeleri ise ordunun diğer komutanları akraba boyların başkanlarıydı (Baştav, 1964:47). Bu komutanlar, aynı zamanda Hunlarda “altı köşe” ve “dört köşe” adlarıyla anılan devlet yönetiminde etkili memurlar olarak emirlerinde on binlerce asker bulunmaktaydı. Bu askerler, kağanın özel muhafız kıtalarının dışında kalan devletin merkez ordusunu oluşturmuştur. Ancak Eski Türklerdeki ordu sadece merkez ordusundan ibaret olmayıp, çeşitli görevlerde kullanılan birlikler de vardı. Bu birliklerden Yelme keşif birliklerinden (Koca,2002:1469), olup savaşlarda düşmanın durumunu önceden öğrenirken, Akıncılar ise düşman ordugâhına gece baskınları yapar, Kargular (Ögel,2001:661) ise gözcülük yapmaktaydı.

İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde en önemli gelir kaynağı savaşlarda elde edilen ganimet olup, bu ganimetler ordu arasında paylaşılmaktaydı. Bu durum İskitler ve Hunlardan itibaren başlayarak savaş geleneklerinde ganimet paylaşımı öldürdükleri düşman sayısına ödüllendirilmeyle yapılmaktaydı (Hasanov, 2016:645). Eski Türklerde ordu atlı birliklerin yanı sıra yayalardan oluşmaktaydı. Asya Hun devletinin kurucu Mo-tun döneminde oluşturulan bu onluk sistem daha sonraki dönemlerde kullanılmıştır. Bu sisteme göre Türk ordusundaki en büyük askeri birlik on bin kişiden oluşan tümen adı verilen birliktir. Tümenler 1000, 100 ve 10'ar kişilik bölümlere ayrılmış ve her bir birliğin başında ayrı bir komutan bulunurken, komutanlar derecelerine göre “tümen başı”, “binbaşı”, “yüzbaşı” ve “onbaşı” şeklinde düzenlenmiştir.

İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde halk ordu olduğu için askeri eğitimlere çocuk yaşta başlanırdı. İlk olarak koyuna bindirilerek, doğadaki küçük hayvanlara ok atılarak askeri eğitime oyunlarla başlatılırdı. Daha sonraki

aşamada da ata bindirilerek tilki, tavşan gibi hayvanlara ok attırılırdı (Beckwith, 2011:75).

İslamiyet Öncesi Türk devletlerindeki ordular her daim için savaşa hazır durumunda eğitimler yapılırken bu eğitimlerde canlı hedefler kullanılmaktaydı. Genellikle ata binme ve ok atma gibi aktivitelerin yanı sıra sürek avları, at yarışları, gülle atma, güreş, cirit atma gibi sporlar yapılmaktaydı. Çok iyi bir savaşçı olmak zorunda olan Türkler, savaşlardan sonra yağma akınlar yaparlardı ve bu akınlarda elde ettikleri ganimetler oldukça önemliydi. Askerlerin yapmış olduğu bu ganimet akınlarında bir yere girdiklerinde önlerine çıkan çadırlara veya evlere kendi işaretleri olan oklarını atardı ki bu oklar kimse o çadıra veya mala dokunmasın anlamına gelmekteydi (Kafesoğlu, 2012:276). Savaş kazanıldıktan sonra da herkes oklarının bulunduğu yeri yağmalardı.

İslamiyet Öncesi Türk devletlerindeki ordu sisteminde rütbe ve statüler esas alınmaktaydı. Sancak ile mehter yetki belgesi anlamında devlet görevlilerinin tayininde kullanılırken protokole uygun olarak çalınırdı. Önce kağanın kösü ve ardından diğer devlet görevlilerinin kösleri rütbelerine göre çalınırdı. Eski Türklerde Savaş meydanında çalınan kösler oldukça önemliydi. Ayrıca Uçlarına atkuyrukları bağlanmış olan tuğlar askerin savaş meydanındaki yerlerini belirtirken mehter ile davul ordunun savaş düzenini belirlemede kullanılırdı (Ögel, 1987:3-7) .

2. İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinin Savaşlarda Kullanmış Oldukları Strateji ve Taktikler

Savaş kabiliyeti oldukça yüksek olan Türkler kendilerine özgü savunma taktikleri ve stratejiler geliştirmişlerdir. Bu savunma taktik ve stratejileri çöle çekilme taktiğini, istihkâm oluşturma, iç hat manevrası, ihtiyatlı olma usulleri yer alırken, Saldırı Amaçlı Taktik ve Stratejiler arasında da Turan, Kapan, Bozkır, Hilal Taktiği ve Sahte Ricat taktikleri gelmektedir.

İlk örneklerine İskitlerde rastladığımız çöle çekilme taktiğini Bozkır kültürüne mensup kavimlerin uyguladıklarını görmekteyiz. Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletlerinden olan Hunlar komşuları Çinlilerle bölgenin hâkimiyeti için sürekli olarak savaş halindeydiler. Bölgenin hâkimiyeti için M.S. 12 yılında yapılan savaşta Çin İmparatoru Wang Mang 300 bin kişilik bir ordu hazırlayarak Hunların üstüne yürümek istemiştir. İmparatorun bu isteğini yardımcıları böyle bir seferin imkânsız olacağını söyleyerek vazgeçirmeye çalışmışlarsa da imparator 300 bin kişilik orduyla Hunların üzerine yürümüş ise de Hunların uygulamış olduğu Çöle çekilme taktiğiyle bozguna uğramışlardır (Taşağıl, 2014:325). M.Ö 119 yılında Çin İmparatoru Hun devletine, çölü de hesaba katarak 100 bin kişilik bir orduyla savaş açtı. Çin İmparatorunun büyük bir ordu

ile üstlerine geldiğini gören Hunlar geleneksel savunma stratejilerini uygulamaya koyarak Çin ordusunun gücünü etkisiz hale getirmeyi başardı (Gumilev,2003:49).

Hunlardan sonra bölgeye hâkim olan Göktürkler zamanında da bu taktik büyük Çin seferlerinden korunmak için uygulanmıştır. Göktürk hükümdarı Kapgan Kagan (Büğü Çor) Çin devleti ile evlilik yoluyla anlaşma yapmak isterken çıkan anlaşmazlık sonucunda Çin'e 100 bin kişilik bir ordu ile akın yapmak zorunda kalarak, Çin'in kuzey eyaletlerini yağmalayınca Çin İmparatoriçesi 450 bin kişilik bir orduyla Kapgan Kağan'ın üzerine gitti. Kapgan Kağan kalabalık Çin ordusu ile savaşamayacağını anlayınca kuzeye çekilerek Çin ordusunu çetin arazi şartlarına sürükleyerek ordunun ikmal hatlarıyla bağlantısının kesilmesini sağladı. Bu taktik ve strateji sayesinde Kapgan Kagan kendisinden üç kat fazla olan Çin ordusunu yenmeyi başarmıştır. İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde kullanılan bu savaş taktiği daha sonraki dönemlerde bir takım değişikliklerle aynen devam etmiştir.

Eski Türklerin savaş stratejilerinden biri de Savaş arabaları ile istihkâm noktası oluşturarak düşmanını yenmek olmuştur. Bozkır kültürüne mensup olan konar-göçer Türkleri Hunlardan itibaren Çinlilerinkinden farklı olarak çeşitli arabalar (Ögel,2000:391-422) kullanmışlardır. Eski Türkler günlük hayatta içinde yaşamak için kullandıkları arabaları savaş zamanlarında ihtiyaçlarına uygun bir vaziyete getirerek kullanabiliyorlardı. Orta Asya bozkırında yaşayan İslamiyet Öncesi Türk devletleri savaşlarda savunma amaçlı olarak ordugâhın etrafını arabalarla çevirerek savaşı kazanmışlardır. Örneğin Uygurlar ev olarak kullandıkları yüksek tekerlekli arabaları savaş dönemlerinde arabalarla bir çember oluşturarak saldırıyı geri püskürtmüşlerdir (İzgi, 200:14). Avrupa Hun devletinin hakanı Attila, Batı Roma ordusunun komutanı Aetius'un ordusuyla Campus Mauriacus ovasında savaştığında Atilla bu savaştan bir sonuç alamadan karargâhına geri döndü. Ancak Roma ordusunun yapacağı ani bir baskına karşı savaş arabalarını ve eyerleri karargâhın etrafında müstahkem bir mevki oluşturarak tedbir aldı. Bu savaş taktiği daha sonra Avrupalı kavimlerce uygulanılmaya başlandı (Baştav, 2015:128).

İslamiyet Öncesi Türk devletlerinin savaşlarda uyguladığı taktiklerden olan İç hat manevrasını Türkler, Hunlardan itibaren kullanmışlardır. Hatta Motun bozkırdaki kavimleri birleştirmek için iç hat stratejisini uygulamıştır. Hunlar iç hat manevrasının bir gereği olarak düşmanları arasında ilk olarak en güçlü olanda başarı sağlamayı düşünmüşlerdir (Turan, 1986:61). Bu savaş taktiğinin temel amacı düşmanı parçalı bir şekilde kuşatmaktır. Öncelikle harekete geçen düşman güçlerinin aralarındaki birlikteliği ve iletişimi bozarak düşman birliklerinin güç birliği sağlamalarına fırsat vermemektir. İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde

uygulanan bu savaş taktiği Avrupa Hun devletlerinde daha gelişmiş bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Attila döneminde bu coğrafyada Hunları tehdit edebilecek olan Batı Roma, Doğu Roma ve Sasani imparatorluklarını iç hat stratejisiyle Doğu ve Batı Roma özelinde bu üç merkezin birleşmesine engel olmuştur. İç hat manevrası İslamiyet sonrasında da Türkler tarafından da başarılı bir şekilde savaş taktiği olarak uygulanmıştır.

Bozkır kültüründe yaşayan Türkler kendilerini savunmak için temel savunma stratejileri geliştirmişlerdir. Türkler öncelikle bazı ihtiyatlar veya tedbirler olarak devamlı saldırıya hazır bir vaziyetteydi. Böylece bozkır coğrafyasında yaşayan diğer milletlerinde saldırıya açık bir vaziyette kendileri gibi savunmasız bir vaziyette bulunmaları, “en iyi savunma saldırıdır” prensibi ile baskınların yapılmasına imkân vermiştir. Eski Türkler her savaştan önce düşman hakkında bilgi edinmek için bölgeye keşifçiler göndererek bölgenin durumu hakkında bilgi edinmeye çalışmaları savaş taktiklerinden olan ihtiyat ve tedbirler arasına girmektedir. Bu durum İslamiyet Öncesi Türk devletlerinden olan Göktürk Kitabelerinde düşmanın Türklerin üzerine ordularını göndermeye başladıklarında Türklerin bölgeye gönderdiği casuslarla bu durumun hemen Türklere iletildiğinden söz edilmektedir (Ergin, 2011:67-75). Bu tedbir sayesinde gerekli olan vaziyet alınmış ve düşman yenilmişti.

Bozkır kültürüne mensup olan Türkler savaşma taktikleri savunmadan ziyade taarruz şeklinde gelişmiştir. Bu taarruz taktiklerden olan Hilal taktiğinde ordu birbirinden ayrı hareket edebilen üç parçadan oluşmaktaydı. Bu bölümler birbirinden bağımsız olarak merkez, sağ ve soldan oluşuyordu. Ağırlık merkezi kanatlarda olup, kanatlardaki hafif zırhlı süvariler örtme sağlayacak olan dağ, tepe, orman gibi arazilerin arkasında hazır vaziyette bekletilirdi (Donuk, 1991:462) ve merkezdeki birlikler düşmana doğru ilerlerdi. Düşmanla temas edildiğinde ikinci aşamaya geçilerek, düşman kuvvetlerine başarılı oldukları izlenimi verilerek sahte bir ricat gerçekleştirilerek düşman ordusu istenilen yere getirilirdi. İstenilen yere gelen düşman ordusu esnek hareket kabiliyetine sahip kanatlarda saklanan süvari birliklerince kuşatılırdı (Baştav, 1964:41). Tam bir organizasyon gerektiren bu taktikte merkez birliklerin düşmanı taciz ederek bilgi edinmeleri sağlanırdı. Böylece taciz muharebeleri vasıtası ile düşman ordularının savaş meydanındaki vaziyeti hakkında bilgi edinilir ve bu bilgiler kanatlardaki asıl kuşatmayı yapan birliklere iletilirdi. Sahte ricat şeklinde gerçekleşen bu taciz saldırılarını yapan bu birliklere düşmanın ulaşması ve zarar vermesi imkânsızdı. Bu durum düşman birliklerinin ilerlemesini ve orduları ile bağlarının kopmasına ve de Stratejik denge bozukluğuna neden olurken parçalanan düşman kuvvetleri de imha edilirdi (Baştav, 1964:41). İslamiyet Öncesi Türk devletlerinin savaşlarda uygulanan taarruz taktiklerinde başarılı olmasında kullanmış oldukları

silahlar etkili olmuştur. Hilal taktiğini Türk tarihinde ilk kullanan Motun, Tatung-fu bölgesinde Çin imparatorunu bu taktikle yenmeyi başarmıştır.

Eski Türkler yukarıda da bahsettiğimiz gibi taarruz amaçlı yapmış oldukları taktiklerde düşmana karşı yıldırma, yıpratma, pusu, kuşatma ve imhayı uygulamıştır. Türklerin uygulamış oldukları bu taktiklerin amacı öncelikli olarak düşmanın psikolojik olarak yıpratmaktır. Bunun için düşman ordusunun moralini bozacak çeşitli yalanlar yayarak olabildiğince onları korkuturlardı. Daha sonraki aşamada ise düşman kuvvetlerinin karakollarına baskınlar yapılarak, ikmal hatları yok edilerek, ordunun ihtiyacını sağlayan iase noktalarına baskınlar düzenlenirdi. Düşman ordusu bu geri çekilme hareketi ile kuşatılarak yok edilirdi (Göksu, 2015:106).Asya Hun devletinin kağanı Motun, yapmış olduğu savaşlarda genelde bu taktikleri uygulamıştır.

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren vur kaç taktiği uygulanmış olup, bu taktikte (İbn-i Haldun, 2004:360) düzensiz küçük birlikler kendisinden sayıca çok büyük olan düşman kuvvetini sürekli olarak rahatsız ederek düşman güçlerini eritmişlerdir. Bu taktiğin uygulanabilmesi için hareket kabiliyeti, organizasyon yeteneği ve ateş gücüne sahip olmak şarttır. Eski Türkler bilhassa da Hunlar kendilerinden kalabalık olan Çin ordularıyla meydan muharebesinden kaçındığı için sahip oldukları oynak ateş güçlerinden faydalanarak vur kaç taktiği ile düşman ordusunu eritmişlerdir (Çoban,2017:116).

Step coğrafyasında hayatını sürdüren Türkmenler bu coğrafya da tutunabilmek için Step taktiği adını verdikleri taktiği savaşlarda uygulayarak mücadele etmişlerdir. Step taktiğine göre ordular uzun bir zaman boyunca birbirlerini takip ederek, birbirlerinin zayıf anını kollayarak uygun bir zamanda baskın yaparlardı. Step taktiğinde istihbarat ve karşı istihbarat faaliyetleri önemliydi. Step taktiğinde iz sürebilen kimseler öncülük yaparak, düşman tespit edilirdi. Düşmanın yeri tespit edildikten sonra düşmana hücum edilip edilmeyeceğine karar verilirdi.

İslamiyet Öncesi Türk devletlerinin savaşlarda uyguladıkları taktikler arasında Cepheyi Genişletme ve Hesaplı Dağılma, Kuşatma ve Orduyu Çevirme, Pusu ve Hile, Baskın Prensibi ve Gece Muharebeleri taktikleri gelmektedir.

3. İslamiyet Öncesi Türklerin kullanmış Oldukları Silahlar

Savaş meydanında kullanılan aletlere genel olarak silah adı verilirken, İnsan silahı ilk olarak vahşi hayvanlardan korunmak ve beslenmek için hayvanlar üzerinde kullanırken sonrasında da insanların üzerinde kullanmak için geliştirmişlerdir. İnsanlar başlangıçta hayvanlarla mücadele etmek için silahları kullanırken daha sonra kendi aralarındaki mücadelelerde üstün sağlamak amacıyla silahlar kullanmaya başlamışlardır (Göksu, 2015:27). Türkler tıpkı

diğer milletlerde olduğu gibi tarih süreç içerisinde silahlar kullanırken bu silahları bir taraftan savunma amaçlı kullanırken bir taratanda saldırı amaçlı kullanmıştır. İslamiyet Öncesi Türk devletlerinin saldırı amaçlı kullandığı silahlar arasında ok, yay, kılıç, balta, bıçak, mızrak, topuz gibi silah aletleri gelirken, savunma amaçlı kullandığı silahlar da kalkan, miğfer, zırh, eldiven, kolçak gelmektedir (Arsever, 1952:1801). İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde savaşlarda kullanılan silah araç ve gereçlerine geçmeden önce kendilerine savaş kabiliyeti kazandıran ve Bozkır Kültürünün vazgeçilmez bir parçası olan At kültüründen bahsetmek gerekir. Eski Türkler at'ı sadece evcilleştirip savaş meydanında veya arabalarda kullanmakla yetinmemiştir. Aynı zamanda at biniciliğini de geliştirerek savaş meydanlarında üstünlük sağlamışlardır. Eski Türklerden itibaren at Türk kültüründe sosyal hayatın içinde yer alarak savaş alanlarının vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Türklerin at kullanmadaki gösterdikleri becerileri savaşları kazanmalarında önemli bir etken olmuştur.

Eski Türkler silah olarak yaşam koşullarının getirmiş olduğu zorluklardan kaynaklı kendilerine en uygun silahın ok ve yay olduğuna karar vermişlerdir. Öyle ki Türk kültüründe en önemli savaş aletlerinden olan ok ve yayı Türklerin tüm organizasyonlarında yerini almıştır. Tarihte Ok ve yayı askeri bir araç olarak kullanan İskitler olmuştur (Göksu, 2015:116). Bozkır kültüründe çok önemli bir yeri olan yaylar tarihin her döneminde Türkler tarafından kullanılmıştır. Öyle ki Orta Asya Hun hükümdarı Motun bozkır toplumları için ok çeken kavimler demiştir (Onat, 2004:14). Uzak muharebe silahı olan ok ve yay tarihin her döneminde Türkler tarafından kullanılmakta olup, onlar için delici özellikler gösteren silah türü olmuştur.

Türkler dünya harp tarihine önemli icatlardan biri de ıslık çalan oklardır. Hun devletinin kağanı olan Motun tarafından icat edilen ve fırlatıldığında yüksek bir ses çıkarmaktaydı (Onat, 2004:14). Çin kaynaklarından öğrendiğimiz kadarıyla İslamiyet Öncesi Türk devletleri kullanmış olduğu bu okları belirli ağaçlardan yapmaktaydılar. Hatta Orta Asya Hun devletinin bu okların yapımında kullandıkları ağaçların yetiştiği ormanı kaybettiklerinde daha sonra bu orman yakınından geçerken ağladıklarından bahsetmektedir (Onat, 2004:62).

İslamiyet Öncesi Türk devletlerinin savaş araç ve gereçlerini sahip oldukları özel bir ormanda yetişen ağaçlardan yaptıklarından bahsetmiştik. Türklerin önemli silahlarından olan Kargı, süngü, cıda ve mızrak olarak değişik boyutlarda olan ucu sivri ağaç parçalarından oluşan bu silahlar yakın muharebe ve uzak muharebe silahı olarak kullanılmıştır. Küçük boyutlu olan cıda düşmana atılmak için kullanılırken kargı ise uzun ve ağır silahlar süvarinin elinde düşmana saldırmak için kullanılırdı (Diyarbakirli, 1972:76). Sözcük anlamı karmak deşmek olan Kargının ucu sivri bir metalden oluşan ahşap bir sopadır. Türkler İslamiyet öncesinden beri yakın muharebe silahı olarak kargı düşmanı deşmek için kullanılmıştır. Türklere ait olan Oğuz Kağan destanında bu

silahtan Oğuz kağan ava giderken yanına kargı ok ve yay (Oğuz kağan Destanı,1936:11) aldığı şeklinde bahsedilmektedir. Mızrak ise Türklerde Orta Asya Hun devletinden itibaren kullanılmaya başlamıştır. Hunları anlatan Marcellianus eserinde Hunların mızrakları savaşlarda kullanmakta oldukça yetenekli olduğundan söz etmektedir (Marcellianus,1935:385). Ayrıca da Mızraklar Türk kültüründe oldukça önemli olup, Türkler mezarların başına mızraklar dikerlerdi. Böylece bu mızrak ölen kişinin bir savaşçı olduğunu göstermekteydi. Hun devletinden sonra yerine kurulmuş olan Türk devletlerinde de Mızrak'ın Türkler tarafından savaşlarda kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin Sung devrinde resimlendiği düşünülen bu resimde Uygur süvarileri sivri uçlu bir kılıç ve uzun bir mızrakla birlikte görülmektedir (Aslanapa, 1964:76).

Kılıçlar tarih boyunca kullanılan yakın muharebe silahlarından biridir. Birçok kültür kendilerine göre değişik boyutlarda ve şekillerde kılıçlar yapmıştır. Ancak Türklerin savaş meydanlarında kullanmış oldukları bu savaş aleti ilk üretildiklerindeki kullanım yöntemini korumuştur. Türklerdeki savaş araç gereçlerinin önemli bir unsuru olan kılıçlar demir madeninden yapılmıştır. Nitekim demir madeninden yapılan kılıçlar bronz ve tunçtan yapılan silahlara karşı üstünlük sağlamaktaydı. Türk Ordusunda kullanılan yakın mesafe silahlarından olan kılıçlar kesici ve delici olarak ikiye ayrılmanın yanı sıra çift elle ve tek elle kullanılan kılıçlar olarak da ayrılmaktaydı. Türklerin tarihine baktığımızda her tür kılıcı kullandıklarını ve kendilerine özgü kılıçları yapıp kullandığını görmekteyiz. Türklerin en sık kullandığı kılıç ise eğri kılıç olup (Göksu, 2015:179), oldukça hafif olan bu kılıçlar tek elle kullanılırdı. Eğri kılıç Hunlardan diğer Türk devletlerine kadar ufak tefek değişikliklerle kullanılmıştır.

İslamiyet Öncesi Türk devletlerinin kullanmış olduğu silahlardan biri de balta olup, balta tarihin ilk dönemlerinden Modern dönemlere kadar Türkler tarafından kullanılmıştır. Bilhassa da Türkler farklı amaçlar doğrultusunda değişik büyüklükte ve türde baltalar üreterek kullanmışlardır. Türklerin savaşlarda kullanmış olduğu baltalar arasında kısa saplı (nacak)'ları süvariler, uzun saplı (teber)'leri piyadeler kullanmışlardır (Göksu, 2015:229). Hunlar gibi Göktürkler Uygurlar ve diğer Türk devletlerince balta saldırı silahı olarak kullanılmıştır (Hudyakov, 2002:477).

İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde Bıçak Türklerin kullanmış olduğu diğer silahlar gibi temel yakın muharebe silahlarından. Türklerin kullanmış olduğu silahlar zaman içerisinde gelişerek farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Daha sonraki dönemlerde Hançer ismi ile adlandırılan bu silahı Türkler Hançerler göğüs göğse olan mücadelelerde kullanılmıştır (Hudyakov, 2002:463).

Türkler arasında çok eskiden beri kullanılan bir silah olan Topuz, öncelikli olarak düşmanı atından düşürerek düşmana sert darbeler vererek vücudunda kırıklar oluşturmaktı. Topuz, Gürz, Şeşper, Bozdoğan gibi çeşitli isimlerle anılmakta olup kırıcı özelliğe sahipti. İslamiyet Öncesi Türklere ait Yenisey'in sülek bölgesinde

bulunan kaya resimlerinde Türk süvarileri ellerinde topuzlarla tasvir edilmiştir (Göksu, 2015:212). Topuzun Türklerde savaş alanlarında kullanılması İslam dinini kabul ettikten sonra da devam etmiştir.

Türkler İslam Öncesi dönemlerde tahrip gücü yüksek olmasa da sapanı savaşlarda kullanmışlardır. Bu silah günlük hayatta bile herkesin kolaylıkla edinebileceği bir silahtı. Ayrıca Türklerde Sapan'ın dışında muhariplerce harp meydanında kullanılan silahlardan biride kementtir. Türkler Kementi daha çok bir silah olarak değil de konargöçer yaşamlarında daha çok hayvancılıkta kullanmışlardır. Türkler Kementi ip veya sopa yardımı ile kullanarak düşmanı yakalamak için kullanmıştır. Türkler hayvancılıkta kullandıkları kementleri savaşlarda etkili bir şekilde kullanarak düşmanlarını zararsız hale getirip esir ederek zenginleşmişlerdi. Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus eserinde Hunların kement kullanmaktaki hünelerini *“Düşmanlar süvari kılıcı ile yaralanmaktan korunurlarken, hasımlarının üzerine kıvrılmış ipler atarlar ve onları dolayıp düşmanı yakalar, el ve ayaklarına zincir vururlar”* diye anlatmaktadır. Ayrıca Türklerin kamçı ve Çomak gibi silahları da (Kalkan, 1995:188) kullandığı bilinmektedir.

İslamiyet Öncesi Türk devletleri savaşlarda sadece saldırı maksadıyla silahlar kullanmamış, savunma amaçlı silahlarda kullanmışlardır. Türkler, savunma amaçlı olarak kalkan, Tulga (börk, miğfer), Zırh gömlek, kolçaklar, dizçekler ve at zırhları gibi silahlar kullanmışlardır. Türkler savaşlarda savunma amaçlı kullanmış oldukları silahları konargöçer hayatlarından edindikleri tecrübeler doğrultusunda şekillendirmişlerdir. Türklerin savunma amaçlı kullandıkları savaş aletlerin başında Tulga (Miğfer) gelmektedir. Bu savaş aleti sayesinde Türkler savaşlarda başına gelecek darbelerden korunmaktaydı. Bu miğferler çelik veya deriden yapılmaktaydı. İslamiyet Öncesi Türk devletlerine ait arkeolojik buluntularda Türklerin miğfer kullandıklarına dair bilgilere rastlamaktayız.

Türklerin Tura (kalkan) olarak adlandırdığı bu savaş aleti düşman tarafından atılan oklardan, kılıç ve mızrak darbelerinden korunmak için ellerine taktıkları bu alet tahta, deri veya çeşitli madenlerden yapılmıştır (Arsever, 1952:1809). Kalkanlar farklı farklı boyutlarda olup, bu savaş aletini kullanan kişilere veya kullanım amaçlarına göre değişmektedir. Bu sebepten dolayıdır ki Türklerin kullanmış oldukları kalkanlar yuvarlak, dikdörtgen veya kavisli bir şekle sahiptir. Türk ordusundaki süvariler küçük yuvarlak kalkanları kullanırken, büyük dikdörtgen kalkanları ise piyadeler kullanmaktaydı. Türkler genellikle küçük kalkanlar kullanmışlardır. Çin yıllıklarında Türklerin Hunlardan itibaren kalkan kullandıklarını yazmaktadır.

İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde savunma amaçlı zırh kullanımı Hunlarla başlar. Türkler zırhların çeşit ve türlerine göre kuyag, say, yarık, yalma gibi çeşitli isimler vermiştir (Donuk, 1988:102). Zırh askerlerin harp esnasında vücutlarını korumak amacıyla kullanılmıştır. Zırhlar genel itibari ile bir giysi gibi vücudu örttüğü için

gömlek de denilmektedir. Bu zırh gömlekleri genellikle deriden, keçeden, metalden veya tahtadan yapılmaktadır.

SONUÇ

Tarihin her döneminde Türkler teşkilatlıkları ve Asker bir millet olmaları ile anılmaktadırlar. Türklerin teşkilatçı ve asker bir toplum olmasında şüphesiz hâkimiyet sağladıkları Bozkır coğrafyasının zor koşulları belirleyici faktör olmuştur. Bozkır kültürü adını verdiğimiz bu kültür Türklerin bir taraftan sosyal ve iktisadi hayatlarını şekillendirirken bir taraftan da dini inançlarına da etki ederek Türklerin asker olmasına zemin hazırlamıştır. Türkler Bozkır coğrafyasında hayatta kalabilmek için sürekli bir mücadele içerisindeydi. Bu sebeptendir ki İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde özel bir talim ve eğitime gerek duyulmadan hayatın normal akışında asker olabiliyorlardı. Sürekli bir mücadele alanı olan bozkırda yaşayan Türkler için askeri eğitim ve talim günlük yaşamın içinde var olan bir olgu olmuştur. Türklerde askerlik Bozkır hayatı içerisinde çocukluktan itibaren başlamakta olup, Türklerde ata binmek ve bir takım savaş araç ve gereçlerini kullanmak çocukluktan başlardı. Bozkır kültürüne mensup olan Türkler yaşadıkları Bozkır coğrafyasında konargöçer yaşamlarına uygun savaş taktikleri ve silahlar geliştirmişlerdir. Türkler genel itibari ile silahlarını seçerken yaşadıkları sosyal çevreden oluşturdukları askeri taktik ve stratejilerden etkilenmiş ve onları etkilemiştir. Türklerin savaş taktikleri ve savaşlarda kullanmış oldukları silahlar sürekli olarak dönem ve koşullara uygun taktik ve stratejilerle kendini yenilemiştir. İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde Bozkır coğrafyası gereği savaş saldırı üzerine şekillenmiştir. Ancak Türkler bozkır coğrafyasından uzaklaştıkça saldırı temelli savaş anlayışlarına savunma prensip ve usulleri eklenmiştir. Daha sonraki dönemlerde Bozkır coğrafyasından uzaklaşan Türkler yerleşik hayata geçerek ziraat ve ticaretle uğraşarak şehirler kurmuşlardır. Türklerin yerleşik hayata geçmeleriyle birlikte savaş taktikleri ve silah araç ve gereçlerinde değişimler yaşanmıştır. Türklerin günlük yaşantılarında hayatta kalabilmek için hareketli bir yapıya sahip olması onlara düşmanları karşısında büyük avantajlar sağlamıştır. Ayrıca da sahip oldukları atlar vasıtası ile diğer milletlerden farklı olarak kendilerine uygun taktikler geliştirmişlerdir. Türklerin asker bir millet olmasında sadece bozkır coğrafyasının olumsuz koşullarının etkisi olduğu söylenilemez. Bunun yanında Türklerdeki boy teşkilatı ve benimsedikleri dini inançlarda etkilidir. Türkler benimsedikleri Boy teşkilatlanması sayesinde ordu daimi ve ücretsizdi. Türklerde her ferdin asker olmasının başlıca sebebi bozkırdaki günlük hayatın askeri bir disiplin içinde olmasından kaynaklanmaktadır.

KAYNAKLAR

4. Arsever, C. Esad. (1952). “Silah”, İstanbul: *Sanat Ansiklopedisi, C.IV*.
5. Aslanapa, Oktay. (1964). “Tarih Boyunca Türk Ordusuna Ait Tasvirler”, *Türk Kültürü Dergisi*, S.22 Ankara: ss.75-87.
6. Baştav, Şerif. (1964). “Eski Türklerde Harp Taktiği”, *Türk Kültürü Dergisi* (Ordu Sayısı), S. 22, Ankara: *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, ss. 39-48.
7. Baştav, Şerif. (2015). *Büyük Hun Kağanı Attila*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
8. Beckwith, Christopher I. (2011). *İpek Yolu İmparatorlukları Bronz Çağı'ndan Günümüze Orta Asya Tarihi*, (Çev. Kürşat Yıldırım), Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Yayınları.
9. Çoban, R. Efe. (2017). “Hsiung-Nu Askeri Teşkilatlanması Üzerine Görüşler”, İtil Suvi Aka Turur EU TDAE Türk Tarihi Ana Bilim Dalı 25. Yıl Armağanı, İzmir, s.103-123.
10. Diyarbakirli, Nejat. (1972). *Hun Sanatı*, İstanbul: MEB Devlet Kitapları.
11. Donuk, Abdülkadir. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdari- Askeri Unvan ve Terimler*, İstanbul: TDAV Yayınları.
12. Donuk, Abdülkadir. (1991). “Kuruluşunun 2200. Yıldönümünde Türk Ordusu”, *Türk Kültürü Dergisi*, S.340. ss.455-467.
13. Donuk, Abdülkadir. (2008). “Türk Ordu Teşkilatının Yabancı Ordulara Te'siri Mes'elesi”, *Eski Çağ'dan Modern Çağ'a Kadar Ordular-Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, (Ed. Feridun Emecen), İstanbul: *Kitabevi Yayınları*, ss. 183-191.
14. Doruk, İ. Doğukan. (2017). “Bozkır Ekonomisi ve Üretim Şekli Olarak Yağma Akınları”, İtil Suvi Aka Turur, EÜ TDAE Türk Tarihi Anabilim Dalı 25. Yıl Armağanı, Editör, Umut Uren, Didem Çatal kılıç, İzmir: ss. 27-37.
15. Eberhard, Wolfram. (1940). “Çin kaynaklarına göre Orta Asya'da At cinsleri”, *Ülkü*, S. 92, ss.161-172.
16. Ergin, Muharrem. (2011). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
17. Göksu, Erkan. (2015). *Türk Kültüründe Silah*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
18. Gumilev, Lev Nikolayeviç. (2003). *Hunlar*, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
19. Hasanov, Zaur. (2016). “İskit ve Türk-Moğol Halklarına Ait Aynı Gelenekler, Kültürler ve Psikolojik Özellikler”, (Çev. Bağdagül Musa), Ankara: *Bellekten*, C. LXXX, S. 288, ss. 639-660.
20. Hudyakov, Y. S. (2002). “Eski Türklerde Silah”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.III, ss.468-477, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,

21. İbn-i Haldun. (2004). *Mukaddime I*, (Çev. Halil Kendir), Cilt I. Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı.
22. İzgi, Özkan. (200). *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara: TTK Yayınları.
23. Kafesoğlu, İbrahim. (2012). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınlar.
24. Kalkan, Mustafa. (1995). *Ordu ve Savaş Stratejileri*, İzmir: Kaynak Yayınları.
25. Koca, Salim. (2002). "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 2, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 823-844.
26. Marcellinus, Ammianus (1935). (Çev. John C. Rolfe), Cambridge: Harvard University Press.
27. Oğuz Kağan Destanı. (1936). (Haz. W. Bang, G R Arat), İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
28. Onat, A., Orsoy, S., Ercilasun, K. (2004). *Han Hanedanlığı Tarihi Bölümü 94A/B Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Ankara: TTK Yayınları.
29. Ögel, Bahaeddin. (1987). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 8, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınlar: 733, Kültür Eserleri Dizisi: 46.
30. Ögel, Bahaeddin. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
31. Ögel, Bahaeddin. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
32. Rasonyi, Laszlo. (1991). *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
33. Taşağıl, Ahmet. (2014). *Gök-Türkler I-II-III*, Ankara: TTK Yayınları
34. Taşağıl, Ahmet. (2008). "İslam Öncesi Devirde Türk Ordusu", Eski Çağ'dan Modern Çağ'a Kadar Ordular-Oluşum, Teşkilat ve İşlev, Ed. Feridun Emecen, İstanbul: Kitabevi Yayınları, ss. 153-181.
35. Temir, Ahmet. (1964). "Eski Türklerde Sosyal Teşkilat ve Askerlikle İlgili Sözcükler", *Türk Kültürü Dergisi (Ordu Sayısı)*, S. 22, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, ss. 33-38.
36. Turan, Oğuz. (1986). *Türklerde Stratejik ve Taktik Düşünceler (Mete'den Atatürk'e Kadar)*, İstanbul: Belge Yayınlar.

26. Bölüm

Uluslararası Denizyolu Taşımacılığı ve Akıllı Limanlar

Ramazan YILDIZ¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yenice Meslek Yüksekokul, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ramazanyildizahmet@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8437-8171

1. GİRİŞ

Diş ticarete en önemli taşımacılık denizyoluyla gerçekleştirilmektedir. Küresel çapta toplam taşımacılığın %80'nini denizyolu taşımacılığı oluşturmaktadır. Uluslararası ticaretin bel kemiğini oluşturan denizyolu taşımacılığı, küreselleşmeyi de sağlamaktadır. Ülkelerin ekonomik gelişmesini etkileyen denizyolu taşımacılığı gemi inşaatı, liman işletmesi ve lojistik hizmetlere kadar geniş bir alanda yer almaktadır. Denizyolu taşımacılığında meydana gelen aksamalar, tedarik zincirinde kırılmalara neden olmaktadır. Özellikle COVID-19 salgınının etkisi ile denizyolu taşımacılığında yaşanan aksamalar, ürünlerin istenilen yere ulaşmasında tüm dünyada sıkıntıya yol açmıştır (Nguyen ve ark.: 2022).

Uluslararası taşımada hemen her türlü ürün denizyolu ile taşınmaktadır. Gıda ürünleri, paketlenmiş ürünler, hububatlar ve petrol ürünleri örnek olarak gösterebilir. Ayrıca tedarik zincirinin en önemli halkalarından birisi denizyolu taşımacılığıdır. Zincirde meydana gelen aksaklıklar ürünlerin zamanında müşterilere ulaşmasını engelleyebilmektedir (Tarı, 2019: 2 ve Esmer, 2019: 74).

Denizyolu taşımacılığının avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. İşletmeler ve tüketici açısından denizyolu taşımacılığı daha ekonomik bir taşımacılık türüdür. Karayolu taşımacılığına göre 7 kat, havayoluna göre 14 kat ve demiryoluna göre 3,5 kat daha ucuz taşıma gerçekleştirilmektedir. Ayrıca diğer taşımacılık türlerine göre bir seferde daha fazla yük götürülebilmektedir. Bunların yanında diğer taşımacılık türlerine göre çevreyi daha az kirletmektedir. Kıtalar arası kara bağlantısı olmayan yerlere ulaşım açısından denizyolu taşımacılığı çok büyük avantaj sağlamaktadır. Dezavantaj olarak; küçük gönderiler için uygun olmaması, denize kıyısı olmayan yerlerde faaliyet gösterememesi, altyapı maliyetlerinin yüksek olması gibi nedenler sayılabilir (Yıldız, 2022: 1214).

Avrupa'da kısa mesafeli taşımacılıkta denizyolu taşımacılığı, karayolundan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Avrupa kıtası dış ticarete önemli ölçüde denizyolu taşımacılığına güvenmektedir. Kıtada dış ticaretin %77'si ve birlik içerisindeki ticaretin ise %35'i denizyolu ile gerçekleştirilmektedir. Covid-19 salgınından dolayı 2020 yılında denizyolu taşımacılığında öngörülen düşüşe rağmen hızlı bir şekilde yükseleceği öngörülmektedir (Nguyen ve ark.: 2).

2020 yılındaki denizyolu taşımacılığındaki düşüşün başlıca sebebi Covid-19 salgınıdır. Salgından dolayı birçok ülkeler, vatandaşlarını karantinaya almışlardır. Karantina sürecinde insanların alış veriş öncelikleri değişmiştir. Bunların yanında, gemi içerisindeki personeller etekte olmuşlar ve salgın gemi içerisine yayılmıştır. Bu durumda karantina süreci başlamış bazı gemi seferleri durdurulmuş veya ertelenmiştir. Ayrıca yolcu taşımacılığındaki kurvaziyer

gemilerde enfekte olan yolcular, hastalar ve ölümler hastalık kontrol ve önleme merkezine bildirilmiştir. Yolculuk esnasında enfekte olanlar için karantina süreci başlamış ve ilk demirleme limanında gemiler karantinaya alınmıştır. Bu durumlar denizyolu taşımacılığını geriletmiş ve aksatmıştır (Kanrak ve ark., 2021: 2).

Dış ticarete denizyolu taşımacılığının tüm dünyada giderek artması, taleplerin zamanında karşılanamaması ve yoğun rekabet ortamından dolayı ülkeler, limanlarını ve araç kapasitelerini geliştirmeye başlamışlardır. Ülkeler mevcut liman kapasiteleri daha iyi kullanabilmek için akıllı liman anlayışına geçmektedirler. Endüstri 4.0 sanayi devriminde kullanılan birçok araç gereçler akıllı sistemlere dönüştürülmektedir. Bu sistemler, işletmelere ve kullanıcılarına kolaylık ve avantaj sağlayabilmektedir. Artan liman ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için, liman operasyonlarının etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Bu yönetimin sağlanabilmesi için ise akıllı limanlara ihtiyaç duyulmaktadır.

2. DÜNYADA DENİZYOLU TAŞIMACILIĞI VE GÜNCEL DURUMLAR

Küresel anlamda denizyolu taşımacılığının ülkelerin dış ticaretine ve finansal gücünün artmasına çok büyük katkısı bulunmaktadır. Gelişmiş ülkeler denizyolu taşımacılığını aktif şekilde kullanmaktadırlar. Ayrıca, ülkelerin ekonomik durumlarının ve refah seviyelerinin yükselmesi için vazgeçilmez öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Literatür araştırmalar ve istatistikler, bu durumu kanıtlar niteliktedir (Ulucenk, E. 2022). Durumu daha iyi görebilmek için denizyolu taşımacılığı ile ilgili niteliksel bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Denizyolu taşımacılığı her geçen yıl artma gösterse de, Covid-19 etkisinden dolayı 2020 yılında %3,6-3,8 arasında düşüş gerçekleşmiştir. 2020 yılının son çeyreğinde kuru ve konteyner yükler için toparlanma görülse de tanker taşımacılığında bir iyileşme olmamıştır. Denizyolu taşımacılığı salgının etkisinden dolayı farklı bölgelerde ve pazarlarda performans eğilimlerinde değişkenlik göstermiştir. Amerika Birleşil Devletlerinde e-ticaretin hızla gelişmesi ve tüketici harcamalarının artmasından dolayı ticaretteki toparlanmayı hızlandırmıştır. Aşıların bulunması ve dünya genelinde uygulanmaya başlanması ile ticaretteki toparlanma iyimserliği daha da artmaktadır. Ayrıca 2021 yılında denizyolu ticareti biraz daha toparlanmaktadır (İMEAK Deniz Ticaret Odası Raporu 2021).

Tablo 1. Dünya Ticareti ve Dünya Denizyolu Taşımacılığı

Dünya Ticareti ve Deniz Yolu Taşımacılığı	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021(t)	2022(t)	Toplam	Yıllık 10 (*)	Yıllık 5(*)
Dünya Denizyolu Ticareti (milyar ton)	10,56	10,79	11,12	11,57	11,89	11,94	11,51	11,99	12,35	103,72	0,02	0,02
Dünya Nüfusu (milyon kişi)	7,3	7,38	7,46	7,55	7,63	7,71	7,8	7,8	7,88	68,51	0,01	0,01
Ticaret Tonajı (Kişi Başı)	1,45	1,46	1,49	1,53	1,56	1,55	1,48	1,54	1,57	13,63	0,01	0,01
Dökme Yük Taş.(Kişi Başı)	1,04	1,04	1,06	1,08	1,09	1,07	1,01	1,05	1,07	9,51	0,01	0
Konteyner Taşımacılığı (Kişi Başı)	0,21	0,22	0,22	0,23	0,24	0,24	0,24	0,25	0,26	2,11	0,03	0,02
Denizyolu Taşımacılığı Çarpanları												
Dünya Denizyolu Taşımacılığı Gelişimi	3,40%	2,20%	3,10%	4,10%	2,70%	0,40%	-3,60%	4,20%	3,00%		2,40%	1,60%
Dünya GSYİH Gelişimi	3,6	3,4	3,4	3,8	3,6	2,8	-3,5	5,5	4,2	26,8	3,00%	2,40%
Denizyolu Taş. /GSYİH Çarpanı	0,94	0,64	0,9	1,08	0,77	0,15	1,03	0,76	0,71	6,98	0,81	0,64
Dünya Ticaret (milyar ton)												
Dünya Denizyolu Taşımacılığı	10,56	10,79	11,12	11,57	11,89	11,94	11,51	11,99	12,35	103,72	2,40%	1,60%
Dünya Ticaret Hacmi (Bütün Modlar)	12,5	12,78	12,95	13,56	13,95	14,09	12,79	13,71	14,57	120,9	1,70%	1,10%
Dünya Taşımacılığı Denizyolu Oran	84%	84%	86%	85%	85%	85%	90%	87%	85%	7,71	85%	87%

Kaynak: İMEAK Deniz Ticaret Odası Raporu 2021

"2021 ve 2022 yılları tahmini verilerdir. * Trendler (eğilimler-gidişat göstergeleri) mevcut yıl da dahil olmak üzere 10 ve 5 yıllık ortalama dönemi veya dönem içindeki birleşik ortalama büyüme oranı kullanılarak hesaplanmıştır".

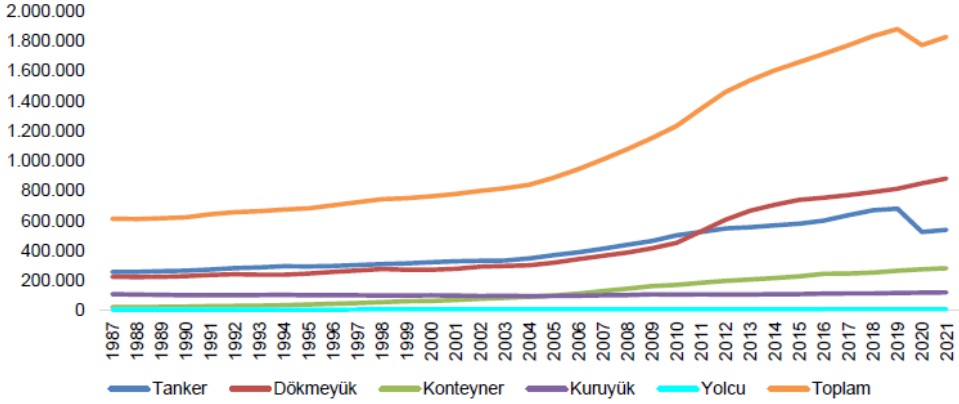
Dünya denizyolu taşımacılığının gelişimine bakıldığında 2020 yılında, % 3,6 oranında gerilediği görülmektedir. Benzer şekilde dünya GSYİH gelişimi % 3,5 oranında negatif yönlü ayrıştığı anlaşılmaktadır. Bu iki veri birbirine çok yakın olması, denizyolu taşımacılığının GSYİH üzerinde çok büyük etkisinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: Dünya Denizyolu İle Taşınan Yükler (Milyon Ton)

Milyon Ton	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020(y)	2021(t)	2022(t)	Toplam
Demir Cevheri	1,34	1,364	1,418	1,473	1,476	1,456	1,504	1,545	1,564	13,140
Kömür	1,217	1,138	1,141	1,202	1,263	1,292	1,168	1,223	1,244	10,888
Tahıl	0,409	0,43	0,45	0,476	0,475	0,477	0,508	0,518	0,532	4,275
Minör Dökme Yük	1,847	1,891	1,88	1,936	2,009	2,023	1,957	2,041	2,102	17,686
Ham Petrol	1,804	1,872	1,955	2,017	2,028	2,006	1,855	1,92	1,986	17,443
Petrol Ürünleri	0,942	1,012	1,058	1,074	1,086	1,032	0,917	0,968	1,011	9,100
Gaz	0,332	0,344	0,371	0,399	0,432	0,478	0,483	0,507	0,528	3,874
Kimyasal	0,3	0,315	0,323	0,347	0,368	0,373	0,365	0,377	0,391	3,159
Konteyner	1,557	1,592	1,668	1,763	1,84	1,877	1,851	1,959	2,032	16,139
Diğer Kuru Yük	0,809	0,83	0,855	0,888	0,914	0,927	0,903	0,937	0,96	8,023
Toplam	10,558	10,788	11,118	11,573	11,891	11,94	11,511	11,994	12,349	103,722
Yıl Bazında Değişim	3,40%	2,20%	3,10%	4,10%	2,70%	0,40%	-3,60%	4,20%	3,00%	

Kaynak: Ulucenk, E. 2022

Dünya denizyolu ile taşınan yük miktarlarına bakıldığında, demir cevheri ve gaz ürünlerinde trendin yükselme eğiliminde olduğu görülmektedir (Tablo 2). 2020 yılında salgının etkisi olmasına rağmen bu ürünlerin taşınmasında düşme yaşanmamıştır. 2014-2022 yılları arasında bakıldığında toplamda en fazla yük taşımacılığının minör dökme yük (17,686 milyon ton) olurken, ardından ham petrol (17,443 milyon ton) gelmekte, konteyner taşımacılığı (16,139 milyon ton) ise üçüncü sırada yer almaktadır (Ulucenk, E. 2022).

Şekil 1. Dünya Deniz Ticaret Filo Gelişimi 1987-2020 (1000 DWT)

Kaynak: İMEAK Deniz Ticaret Odası Raporu 2021

Dünya ticaret filosunda en fazla gelişme birinci sırada dökme yük gemileri olurken, ikinci sırayı tanker gemileri yer almaktadır (Şekil 1). Konteyner gemi sayılarında yıllar itibariyle sürekli artma trendine olduğu görülmektedir. Toplam sayılara bakıldığında, sadece 2020 yılındaki salgında düşüş yaşanmış, sonraki yılda yükselme göstermiştir.

3. TÜRKİYE DENİZYOLU TAŞIMACILIĞI VE GÜNCEL DURUMLAR

Türkiye coğrafi konum gereği üç kıtanın (Asya, Avrupa ve Afrika) denizyolu kesişim noktasındadır. Türkiye, Atlas Okyanusuna bağlayan Cebelitarık Boğazı, Hindistan ve Arap Yarımadası tarafına bağlayan Süveyş Kanalı, Türk boğazları sayesinde Akdeniz ve Karadeniz bağlantısı bulunan denizyolu ulaşımının kilit noktasıdır. Uluslararası transit geçişler ve kabotaj hakları açısından Türkiye'nin önemi büyüktür (Ulucenk, E. 2022). Dış ticarete ve ekonomik öneminden dolayı Türkiye'de denizyolu taşımacılığı giderek büyüme eğilimindedir. Bununla ilgili niteliksel bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Türkiye'de 300 GT ve üzeri deniz ticaret filosu bilgileri Tablo 3'de yer almaktadır. 2020 yılı itibariyle Türkiye'de en fazla 261 adet ile kuru yük gemisi

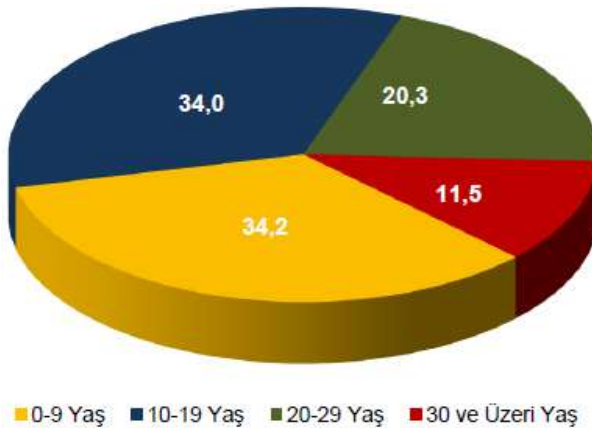
olmasına rağmen, 2016-2020 yılları arasındaki yük taşıma miktarı (DWT) giderek azalmıştır. Kuru yük gemisinden sonra, 205 adet ile yolcu gemileri yer almaktadır. Bu gemiler 2019 yılında 208 adet olmasına rağmen 2020 yılında 205 adete gerilemiştir. Üçüncü sırada 180 adet ile deniz araçları yer almaktadır. Bu araçların adetleri ve taşınan yük miktarları yıllar itibariyle artma göstermiştir (Ulucenk, E. 2022).

Tablo 3. Türkiye deniz ticaret filosu (300 GT ve üzeri)

Gemi Türü (10'lu Grup)	2016		2017		2018		2019		2020		Toplam	
	Adet	DWT	Adet	DWT	Adet	DWT	Adet	DWT	Adet	DWT	Adet	DWT
Kuru Yük Gemileri (Genel kargo)	359	1.434.690	333	1.360.833	305	1.238.526	281	1.141.894	261	1.064.624	1539	6.240.567
Dökme Yük Gemileri	78	3.718.574	61	2.692.709	61	2.636.629	53	2.224.742	43	1.713.840	296	12.986.494
Konteyner Gemileri	72	1.205.422	75	1.392.287	70	1.349.228	57	1.047.502	56	1.028.620	330	6.023.059
Sıvı / Gaz Taşıyan Tankerler	142	1.739.669	138	2.322.259	139	2.005.482	132	2.067.911	140	2.172.958	691	10.308.279
Yolcu Gemileri	190	66,995	201	88,942	203	88,881	208	89,947	205	85,686	1007	420,451
Hizmet Gemileri	73	44,74	87	56,752	104	96,634	104	104,85	107	173,697	475	476,673
Romorkörler	79	2,776	83	2,776	85	2,776	94	2,598	98	2,71	439	13,636
Deniz Araçları	132	26,878	144	26,878	158	33,749	170	37,517	180	37,765	784	162,787
Balkçı Gemileri	77	5,414	99	5,019	108	5,017	120	5,162	137	5,162	541	25,774
Sportif ve Eğlence Amaçlı Tekneler Yatlar	42	1,935	42	1,935	44	1,935	41	1,811	46	1,926	215	9,542
Toplam	1,244	8.247.092	1,263	7.950.390	1,277	7.458.857	1,26	6.723.933	1,273	6.286.988	1,273	36.667.260

Kaynak: Ulucenk, E. 2022

Türkiye’de bulunan deniz araç filolarının yaşları Şekil 2’de gösterilmektedir. Buna göre gemilerin % 34,2’si 10-19 yaş, %34’ü 0-9 yaş, % 20,3’ü 20-29 yaş ve %11,5’i 30 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir.

Şekil 2. Türkiye deniz ticaret filosu yaşlarının % dağılımı

Kaynak: İMEAK Deniz Ticaret Odası Raporu 2021

4. AKILLI LİMANLAR

Limanlar, denizyolu taşımacılığında diğer taşımacılık türlerinin bağlantı sağladığı özel alanlardır. Limanların temel işlevleri arasında; yükleme, indirme, depolama, bakım onarım, kurtarma ve barınma gibi hizmetler yer almaktadır. Liman hizmetlerinin verildiği alana “hinterlant” denilmektedir. Limanlar denize kıyısı olan yerlerde, doğal ve yapay olarak inşa edilmişlerdir. Ürün çeşidine bağlı olmak üzere konteyner limanları, dökme yük limanları, petrol limanları gibi çitleri bulunmaktadır. Bu limanlarda verilen hizmetler ve kullanılan elleçleme araçları değişkenlik göstermektedir. Örneğin konteyner limanlarında; RTG, RMG, Reachstacker, sahil vinçleri ve truck gibi araçlar kullanılırken, dökme yük limanlarında; konveyörler, damperli kamyonlar, vagonlar gibi araçlar kullanılmaktadır (Sanrı, 2022: 17).

Limanlar gerek alt gerekse üst yapı unsurluları açısından özel ve korunaklı yerlerdir. Kapasiteleri sınırlı olduğundan her gemi her limandan yük alıp bırakamamaktadır. Limanların işleyiş durumuna göre yoğun bir trafiği bulunmaktadır. Trafik yoğunluğuna ve yükün durumuna bağlı olarak indirme ve yüklemeler günleri alabilmekte, diğer gemiler bekleme yapmak zorunda kalabilmektedirler. Bunların yanında liman işlemleri çeşitlidir ve karmaşık işlemler gerektirmektedir. Liman verimliliğinin artırılması ve karmaşıklığın önlenmesi için modern teknolojik sistemler kullanılmaya başlanmıştır. Son yıllara baktığımızda denize kıyısı olan birçok ülkeler, akıllı liman inşa etmeye başlamışlardır.

Douaioui vd. (2018) akıllı limanı, “tüm liman lojistik zincirinin birbirine bağlanması ve liman operasyonlarının ve ekipmanlarının otomasyonudur” şeklinde tanımlamıştır. İşleyiş olarak limanların tarihsel gelişimini ve akıllı limanların özelliklerini Yau ve ark. (2020) aşağıdaki gibi değerlendirmişlerdir.

Limanların tarihsel gelişimi;

- ✓ Birinci aşamada, limanlar kara ve deniz taşımacılığın düğüm noktası olarak faaliyet gösterirler. Limanda lojistik ve taşımacılık ve acil kurtarma gibi temel faaliyetler yapılmaktadır.
- ✓ İkinci aşamada, insan gücünü azaltmak için araç gereç kullanılmış ve liman altyapıları düzenlenmiştir.
- ✓ Üçüncü aşamada, limanlarda katma değerli hizmetler ile, depolama ve paketleme hizmetleri verilmeye başlanmıştır.
- ✓ Dördüncü aşamada, ürünlerin istenilen yere ulaşmada limanlar arasında ağ bağlantıları oluşturulmuştur.
- ✓ Beşinci aşamada, müşteri ve topluluk merkezli olan akıllı bağlantı noktaları bulunan liman sistemleri kurulmaktadır.

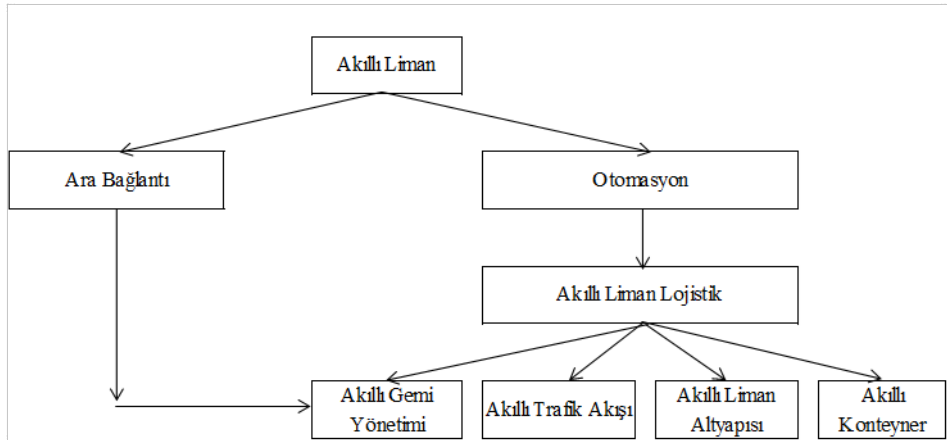
Akıllı limanlarda olması gerekenler;

- ✓ Gemilerin ve konteynerlerin yönetimi için yapay zeka uygulamalarının olması
- ✓ Veri merkezi, ağ ve iletişim ve otomasyon teknolojilerinin olması
- ✓ Coğrafi olarak yakın şirketlerden ve paydaşlardan oluşan, küme kurulması ve küme yönetimi
- ✓ Diğer limanlarla işbirliğini geliştirmek için *hub altyapılarının* geliştirilmesi.
- ✓

4.1. Akıllı Liman Aktivite Sistemleri

Akıllı liman aktivite sistemlerini ara bağlantı ve otomasyon olmak üzere iki kategoride değerlendirilmektedir (Li, H. ve Zhu, D., 2017).

Akıllı liman aktiviteleri; akıllı bilgi sistemleri, akıllı gemi yönetimi, akıllı trafik akış sistemi, akıllı liman altyapı sistemleri ve akıllı konteyner sistemleri olmak üzere farklı bölümlerden oluşmaktadır.

Şekil 3. Akıllı Liman Aktivite Sistemi

Kaynak: Li, H. ve Zhu, D. 2017

4.1.1. Akıllı Bilgi Sistemleri

Limanda içerisinde ürünler ile ilgili plan programın yapılması, hem de limanda kullanılan araç ve gereçlerin aktif ve verimli bir şekilde kullanılabilmesi için, iyi bir bilgi sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Liman kapasitesini maksimum kullanabilmek için bilgi sistemleri olmazsa olmaz araçlardan birisidir. Bunların yanında limanlar arasında koordinasyonun sağlanmasında yine bilgi sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Liman yönetim bilgi sisteminin kurulma nedenleri aşağıda yer almaktadır (Bessid ve ark 2020).

Liman içerisinde;

- ✓ Kullanılan kamyonların koordinasyonunun sağlanması (kara trafiğinin düzenlenmesi)
- ✓ Liman alanının verimli bir Şekilde kullanılması, ona göre planın yapılması. (rneğin; dolu – boş konteyner alanları, konteyner yükleme ve boŐaltma alanlarının planı)
- ✓ Limanda kullanılan elleçleme makinalarının verimli bir Şekilde kullanılması
- ✓ Limandaki antrepolarda performans artışı
- ✓ Bilgi ve dokmantasyonların doğruluğu ve zamanında hazır hale getirilmesi
- ✓ Gemi yükleme planının oluşturulması
- ✓ Gemi yk indirme planının oluşturulması

Liman dışında;

- ✓ Limanlar arsında koordinasyonun sağlanması
- ✓ önemli evrakların zamanında ve doğru olarak elektronik veri deėiŐimlerinin gerçekleştirilmesi
- ✓ Limana gelen gemilerin bekleme sürelerini en aza indirme
- ✓ Liman gemi trafiğinin düzenlenmesi

Yukarda belirtilen sebeplerden dolayı limanlarda yönetim bilgi sistemlerinin kurulması ve geliştirilmesi gerekmektedir.

4.1.2. Akıllı Gemi Yönetimi

Endüstri 4.0 devrimi ile birlikte, günümüzde kullanılan araç gereçler akıllı sistemlere dönüştürülmektedir. Cep telefonundan, elektrikli süpürgeye, buzdolabından akıllı evlere kadar birçok alanda bu tür sistemler yaygınlaşmaya basmamıŐtır. Aynı Şekilde gemilerde akıllı sistemlere dönüştürülmektedir. Bu gemilerin uzaktan kumandalı, otomatik, personelinin olup olmadığı, gemilerde kimin sorumlu olacağı tartışılmaktadır. Daha verimli bir liman operasyonu için gemilerin yanında limanlar da, gemilere uygun Şekilde dönüştürülmektedir. Bu mimari sistemler dönüŐtürülürken, akıllı kontrol sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır (Bessid ve ark 2020).

Limn verimliliğinin arttırabilmek için akıllı gemi ile birlikte, rıttım planının oluşturulması, kargo elleçleme operasyonlarının hazırlanması, ürün elleme ve kamyoncuların saatine kadar birçok alandaki organizasyonun iyi yönetilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Douaioui ve ark. 2018).

Bir geminin tasarımı dört aşamadan oluşmaktadır. Bunlar; n tasarım, tasarım, imalat ve iŐletmesidir. İmalat aşamasında çok yüksek miktarda enerjiye, malzemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Akıllı gemi imalatında bilgi teknolojisi, sensör sistemleri,

gemi otomasyon sistemleri ve bilgisayar zekası gibi birçok yeniliklerin kullanılması gerekmektedir (Douaioui ve ark. 2018).

4.1.3. Akıllı Trafik Akış Sistemi

Limanda giderek artan operasyonlardan dolayı, karmaşık hale gelen, heterojen trafik kontrol altyapısını daha iyi yönetebilmek için, akıllı trafik yönetim sistemine ihtiyaç duyulmaktadır (Bessid ve ark 2020).

Genel olarak araç trafiğinin akışında kızıl ötesi algılama sistemleri kullanılmaktadır. Fakat araçlar birbirine çok yakın veya yüksek hızla birbirine paralel olarak hareket ettiklerinde araçları saymada ve algılama sistemlerinde hata meydana gelebilmektedir. Bu durum trafik sinyal zamanlarında ve sayılarında başarısızlığa neden olmaktadır. Bu tür sorunları aşılması için trafik sistemi iletişim algoritması ve trafik sinyali zaman algoritmalarını birleştirilerek akıllı trafik akış sistemleri geliştirilmiştir (Chao and Chen, 2014).

4.1.4. Akıllı Liman Altyapı Sistemleri

Akıllı limanların olabilmesi nesnelerin internetine, akıllı liman altyapısına, akıllı yönetim ve akıllı hizmet ağına bağlı olmaktadır. Akıllı liman altyapısında akıllı bilgi teknolojisi, bluetooth, etkin noktalar, bulut, mobil uç cihazlar, nesnelerin interneti ve büyük veri gibi unsurların yer alması gerekmektedir (Bessid ve ark 2020).

Akıllı liman altyapılarında elektronik, mekanik ve yazılım olarak son teknolojilere ihtiyaç duyulmaktadır. Liman altyapısında ilgili paydaşların yanı sıra kullanılan araç ve gereçlerin birbirine koordineli şekilde bağlı olması gerekmektedir (Dey ve ark., 2000).

Altyapıda oluşturulan bütün unsurlar, yazılım ve işlevsel olarak birbirlerini desteklemek zorundadırlar. Bütün sistem bir bütün haline işlerken, aksaklıkların hemen belirlenip ortadan kaldırılması gerekmektedir (Dey ve ark., 2000).

4.1.4. Akıllı Konteyner Sistemleri

Dolu konteynerlerin ve içerisindeki müşterilere ait yüklerin takibi ile boş konteynerlerin izlenmesi çok önemlidir. İlgili tüm paydaşların (gönderici, alıcı, gemi acentesi, bankalar, liman lojistik hizmet sunucular ve diğer aracı kuruluşlar) konteyner, yük ve katma değerli hizmetler gibi bilgilere istediklerinde ulaşabilmesi gerekmektedir. Bu bilgilerin zamanında ve doğru olarak ilgili paydaşlara ulaştırılmasında akıllı konteyner sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Çok modlu taşımacılıkta konteyner akışının kısa sürede güvenli ve doğru bir şekilde sağlanabilmesi yine akıllı konteyner sistemleri ile mümkün olabilmektedir. Akıllı konteyner sistemlerinde hırsızlık, hasar ve ürünlerde meydana gelebilecek olumsuz durumları tespit edebilmek ve önleyebilmek için, kablosuz senyörler ve RFID

sistemleri kullanılmaktadır. Konteynerlerin çıkışından varıncaya kadar yolda ve gümrüklerde RFID elektronik mühürler kullanılmaktadır (Zhang vd., 2008) .

Akıllı konteynerlerde elektronik kilitler uygulanabilmekte, sensörlü ve pille çalışan alarm sistemleri kullanılabilenkte, konteynerin yerini ve konumu belirlemek için GPS konum modülü takılabilmektedir. Bu sistemlerle konteynerler içi, konteyner dışı ve hücresele ağlar arasında iletişim kurularak bilgi alış verişı yapılabilmektedir (Bessid ve ark 2020).

5. SONUÇ

Dünyada ve Türkiye'deki uluslararası denizyolu taşımacılığının sürekli büyüme trendinde olduğu görülmektedir. Büyüme trendinde olma sebeplerinden bazıları şunlardır; denizyolu taşımacılığı ülkeleri ekonomik, siyasi ve askeri açıdan etkilemektedir. Dünya nüfusunun giderek artması, müşteri istek ve ihtiyaçlarındaki artışlar, teknolojinin gelişmesi ve dünyanın giderek küreselleşmesi denizyolu taşımacılığını geliştiren diğer unsurlar arasında sayılmaktadır.

Ülkeler, giderek artan denizyolu taşımacılığındaki taleplere cevap verebilmek için araştırma içerisinde dirler. Bunun için bir taraftan yeni teknolojiler kullanılırken, diğer taraftan mevcut imkanları daha verimli kullanma eğilimine girmişlerdir.

Denizyolu taşımacılığında kullanılan araçları (gemi, vinç, kamyon, konteyner, depolar, konveyör vb.) etkin ve verimli kullanabilmek limanlardan geçmektedir. Etkin kullanabilmek için ise yeni teknolojilere, yazılımlara, otomasyon sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Endüstri 4.0 sanayi devriminde limanlar da akıllı hale getirilmeye başlamıştır. Akıllı limanlar sayesinde mevcut kapasiteden daha fazla ürün elleçlemesi yapılarak, daha fazla ürünlerin müşterilere zamanında ulaştırılması hedeflenmektedir.

Akıllı limanlarda, ürünlerin limana gelmesinden müşteriye ulaşmasına varıncaya kadar bütün paydaşların anlık bilgi alışverişinde bulunması sağlanabilmektedir. Bunların yanında akıllı araçlar sayesinde liman içerisinde ürünler, en az zaman kaybına uğrayarak sevkiyatı gerçekleştirilebilmektedir. Bu organizasyonun yapılabilmesi için ilgili araç ve gereçlerin akıllı olup hep birlikte koordinasyonlu çalışması gerekmektedir.

Ülkeler, akıllı liman sistemine biranda geçmesi zor görünmektedir. Ama kullanılan cihazlar zamanla akıllı hale getirilerek yaygınlaşması bu süreci hızlandıracaktır. Bunun yanında bir akıllı limanı olmasından ziyade ülkelerdeki diğer limanların da akıllı olması ile dış ticaretteki denizyolu lojistik süreçler çok daha avantajlı hale gelecektir.

KAYNAKLAR

1. Chao K.H. ve Chen, P.-Y. (2014). An intelligent traffic flow control system based on radio frequency identification and wireless sensor networks. *International journal of distributed sensor networks*, 10(5), p. 694545.
2. Dey, A.K., Abowd, G.D. ve Salber, D. (2000). A context-based infrastructure for smart environments, In *Managing Interactions in Smart Environments*, p. 114–128, Springer, London.
3. Douaioui, K., Fri, M. and Mabrouki, C. (2018). Smart port: Design and perspectives. 4th International Conference on Logistics Operations Management (GOL'2018), 10-12 April, Le Havre, France, p. 1–6.
4. Esmer, S. (2019). Liman ve Terminal Yönetimi, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3840 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2647.
5. İMEAK Deniz Ticaret Odası Raporu (2021). <https://www.denizticaretodasi.org.tr/tr/yayinlarimiz/sektorraporu>, Tarih: 23.09.2022
6. İnce, M. R., and Tarı, R. (2019). Analysis of Global Trade Volume within the Scope of Maritime Transport Market: Markov Regime Switching Model, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 1–20. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/doi/10.35343/kosbed.581404>.
7. Kanrak, M., Nguyen, H.O. ve Du, Y. (2021). Analysis of the COVID-19 Pandemic's Impact on the Cruise Shipping Network in the Asian-Australasian Region, *Journal of International Logistics and Trade*, Vol. 20, No. 1, 1–000 pISSN : 1738-2122 eISSN : 2508-7592 <https://doi.org/10.24006/jilt.2022.el>.
8. Li, H. ve Zhu, D. (2017) . Empirical Research and Evaluation on Capability of Port Logistics Based on Fuzzy Comprehensive Evaluation Method. *Revista de la Facultad de Ingeniería*, 32(14), p. 426-434.
9. Nguyen, P.H., Nguyen, T.L., Nguyen, T.G., Nguyen, D.T., Tran, T.H., Le, H.C. ve Phung, H.T. (2022). A Cross-Country European Efficiency Measurement of Maritime Transport: A Data Envelopment Analysis Approach, *Axioms* 2022, 11, 206. <https://doi.org/10.3390/axioms11050206>.
10. Sanrı, Ö. (2022). Akıllı Limanlar Üzerine Bibliyometrik Bir Literatür Araştırması, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23 (2) 2022, 15-31.
11. Trade, GDP, and the Construction in Turkey, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi / ISSN: 1309-9302, Doi: 10.48146/odusobiad.1093034*.
12. Ulucenk, E. (2022). Sürdürülebilirlik Kapsamında Denizyolu Taşımacılığında Karbon Muhasebesi İşlemleri Ve Bir Model Önerisi, *Doktora Tezi, T.C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya*
13. Yau, K.L.A., Peng, S., Qadir, J., Low, Y.C. ve Ling, M.H. (2020). Towards Smart Port Infrastructures: Enhancing Port Activities Using Information and

- Communications Technology, IEEE Access, date of current version May 15, 2020. Digital Object Identifier 10.1109/ACCESS.2020.2990961.
14. Yıldız, R. (2022). A Case Study of Examining the Relationships Between Maritime Foreign
 15. Zhang, J. Liu, Y.Q., Yu C.Y. and Zhang, C.F., 2008. Smart Container Security the E-seal with RFID Technology. TransNav, International Journal on Marine Navigation and Safety od Sea Transporta-tion, 2(1), p. 99-101.

27. Bölüm

Televizyon Haberlerinde Gerçekliğin Yeniden Üretimi ve Çerçeveleme; İzmir Depremi Haberleri Örneği

Evin DOĐAN¹

1

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu Radyo ve Televizyon Programcılığı Programı,
evin.dogan@sisli.edu.tr

GİRİŞ

Günümüzde yaygınlığı ve hızı yadsınamayacak düzeye ulaşan medyanın toplumsal alan üzerindeki etkisi iletişim araştırmalarına sıklıkla konu olmuştur. Medyanın kullandığı dil, söylem veya içerik eleştirel medya kuramları kapsamında ideolojik, politik, ekonomik veya kültürel açılardan değerlendirilmiştir. Özellikle medya içeriklerinden gerçek veya gerçekliğe en yakın olarak nitelendirilen haberlerin toplumsal alanın bir aynası mı, belirli mesajlar, ideolojik kodlar ve söylemsel yapılar içeren kurgulanmış medya iletileri mi olduğu kitle iletişim araştırmalarında irdelenmiştir. Toplumsal gündemi belirleme ve kamuoyu oluşturma gücü yadsınamayan haberlerin toplum üzerindeki etkisi, haberi belirleyen dinamikleri veya haberi oluşturan çerçeveleri gündeme getirmiştir. Haberi belirleyen dinamikler, yenilik, dikkat çekicilik, toplumsal ilgi ve kamusal fayda ile tanımlanırken, haber çerçeveleri de ideolojik, politik veya sosyo-ekonomik unsurlar ile birlikte değerlendirilmiştir. Çerçeve, izleyici veya okurun zihninde algı oluşturma, düşünce sistematığını etkileme veya belirli bir yaklaşıma yönlendirme amacıyla oluşturulan vurgulardır. Çerçeveleme ise habere konu olan olay veya olgunun seçimi, mesajın belirlenmesi ve içeriğin biçimlendirilerek sunulması sürecidir. Bu süreç, haberde anlamın üretilmesi ve gerçekliğin yeniden inşası olarak nitelendirilmektedir.

Çerçeveleme Kuramı bağlamında televizyon haberlerinde kullanılan çerçeveler ve çerçevelerin gerçeklik inşasındaki yeri, bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Türkiye’de yazılı basın haberleri üzerinden çerçeve analizleri gerçekleştirilse de, televizyon haberlerine ilişkin araştırmalar sınırlı sayıdadır. Çalışmanın ilk bölümünde Çerçeveleme Kuramı’na ilişkin literatüre yer verilmiş, haber çerçevelerinin işlevlerine dikkat çekilmiştir. Haber çerçeveleri, gündelik yaşam bilgisi üzerinden anlamlar oluşturmakta ve dolaşıma sunmaktadır. Okur veya izleyicinin de anlam üretimine dahil olması ile oluşturulan “gerçeklik” toplumsal uzlaşı haline dönüşmektedir. Gerçekliğin yeniden üretiminde televizyon haberlerinde yayınlanan görsel çerçeveler belirleyici önemdedir. Video, animasyon, fotoğraf, özel efekt, grafik, tablo vb. görsel unsurlar habere konu olan olay veya duruma ilişkin gerçeklik algısını pekiştirmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, televizyon haberlerinde çerçeveleme ve gerçeklik inşasına yönelik araştırma alanı yer almıştır. Araştırma evreninin genişliği nedeniyle farklı yayın politikalarına sahip 3 ulusal televizyon kanalının ana haber bültenleri seçilmiş, spesifik bir konunun haber çerçevelerinin tespiti için veri sunacağından hareketle 30 Ekim 2020 tarihinde İzmir’de meydana gelen depreme ilişkin yayınlanan haberlerden örneklem oluşturulmuştur.

Çerçeve analizinin yapıldığı örneklem grubunda hangi haber çerçevelerinin kurulduğu tespit edilmiş, çerçeveler gerçeklik inşası bağlamında analiz edilmiştir.

1. HABER, GERÇEKLİK VE ÇERÇEVELEME

Gündelik yaşamda gerçekleşen olay ve durumlara dair toplumun temel bilgi veya enformasyon kaynaklarından biri haberdur. Güncellik, farklılık, ilgi çekicilik ve önemlilik üzerinden tanımlanan haber, toplumu ilgilendiren veya toplumun bilmesinde fayda sağlayan bilgi ve enformasyonun belirli formlarla biçimlendirilmiş halidir. Haberler, siyasal, toplumsal, ekonomik veya kültürel alanlarda yaşanan olay, durum veya gelişmelere ilişkin bilgi ve enformasyon sunumunun yanı sıra siyasal denetim, kamuoyu oluşturma ve demokratikleşme açısından belirleyici öneme sahiptir. Ana akım paradigmaya göre, gerçek olay, durum veya olgulardan beslenen haber aracılığıyla toplumsal bilinç ve farkındalık oluşturulmakta, toplumsal gelişime katkı sağlanmaktadır. Haberler gerçekliğe açılan pencere veya ayna olarak kabul edilse de iktidar ve ideolojinin haberle ilişkisi iletişim araştırmalarında öne çıkmıştır. Haberi belirleyen ekonomik, politik, sosyal ve kültürel dinamiklere dikkat çeken Eleştirel paradigma, haberi ideolojik kodlarla hazırlanan ve çeşitli süzgeçlerden geçirilerek toplumsal gündeme sunulan anlam üreticileri veya temsil pratikleri olarak ele almaktadır. Gerçekliğin yeniden üretiminde stratejik bir alan olarak değerlendirilen haber, en küçük detayına kadar planlanmış ve kurgulanmış bir gerçekliğin ürünü olarak konumlanmaktadır (Akmeşe, 2020, s. 45). Haber aynı zamanda bir söylemi içermektedir. Egemen kültür ve ideolojiyi içeren haber söylemi, gerçekliği yeniden üretmekte ve dolaşıma sunmaktadır. Mora'ya (2008, s. 8) göre haber, "Gerçekliğin ideolojik temsiliyeti ve inşasında oldukça stratejik metinsel bir söylemdir." Haber, gündelik yaşama dair kurgulanmış bir gerçeklik sunmasının yanı sıra belirli bir dünya görüşü, değerler sistemi veya deneyim alanları oluşturmaktadır. Kurgusal bir metin olan haber aracılığıyla ideal, meşru, normal ve kabul edilebilirlik ölçütleri sunulmaktadır (Varol, 2016, s. 141).

Bu çalışmanın ana eksenini oluşturan Çerçeveleme Kuramı, medya içeriklerinin gerçeklikle ilişkisini irdelemekte ve gerçekliğin medya tarafından yeniden üretildiğini veya gizlendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Temelini sosyoloji ve psikolojiden alan Çerçeveleme Kuramı, siyasal iletişim, halkla ilişkiler ve medya araştırmalarında sıklıkla referans olmaktadır. Kurama göre, çerçeveler, imgeler, sözcükler, betimlemeler, sloganlar, metaforlar veya çeşitli görsel unsurlar aracılığıyla, bakış açısı, dünya görüşü veya yaklaşımları belirlemeye yönelik sınırlardır. Çerçeve Kuramı'nın öncülerinden Goffman, (1974, s. 7) çerçeveleri "yorum şemaları" olarak niteleyerek, çerçevelerin

sürekli seçim, vurgu ve dışlama üzerinden şekillendiğini belirtmiştir. Medya bir konunun bazı unsurlarını diğerlerinden daha fazla öne çıkartarak, vurgulayarak, dışlayarak veya gizleyerek bir olayı veya konuyu tanımlamaktadır. Çerçevesel, algılanan gerçekliğin bazı yönlerini seçerek veya daha belirgin hale getirerek durum tanımlaması yapmakta, problemi belirlemekte, nedenlerini tespit etmekte ve ahlaki yargıda bulunmaktadır. Çerçevelerle, belirli bir soruna dair çözüm veya çözümsüzlük perspektifi sunulmakta, belirli politikalar, tutumlar veya davranışlar doğal bir süreç olarak gösterilmektedir (Dan, 2018, s. 2). Çerçevelemenin insanların bir konu hakkında belirli bir kavramsallaştırma geliştirme veya düşüncelerini yönlendirme sürecini olduğunu belirten Chong ve Druckman'a (2017, s. 111) göre; önyargılar, korkular, abartılar veya yalanlar üzerine inşa edilen haber çerçeveleri okur veya izleyicinin bakış açısını, düşünce sistemini veya tutumlarını etkileyebilmektedir. Haber çerçeveleri özellikle egemen söylemin meşrulaştırılıp içselleştirilmesini, karşıt görüşlerin ise parçalanarak sistem dışına itilmesini sağlamaktadır. Haber dili ve söylemi üzerinden kurulan çerçeveler benzer olaylara uyarlanarak süreklilik kazanmaktadır (İnal, 1995, s. 112). Çerçevelerin belirlenmesi ve oluşturulması süreci medya kuruluşunun kimliği ve yayın politikasından bağımsız değildir. Medyanın ekonomik politik yapısı, mülkiyet rejimi, ideolojik konumlanması, siyaset ile ilişkisi ve yayın politikası haber çerçevelerinin niteliğini belirlemektedir. Haber, gündelik yaşam bilgisi üzerinden anlamlar oluşturmakta ve dolaşıma sunmaktadır. Okur veya izleyicinin de anlam üretimine dahil olması ile haber çerçeveleriyle oluşturulan gerçeklik toplumsal uzlaşa haline dönüşmektedir (Durur, 2011, s. 24). Uzlaşa ile oluşturulan çerçevelerle haberin toplumsal gerçekliği yeniden ürettiğini belirten Dursun'a (2004, s. 43) göre, *“Gerçekliğin haber boyunca inşası, tek tek bireylerin değil, bir toplumsal failer çoğulculuğunun ve çoğulluğu doğal bir tavır alış içerisinde eylemliliğe yönelten bilişsel olanakların bir ürünüdür”*.

Çerçeveleme Kuramına ilişkin teorik ve ampirik çalışmalar son yıllarda hız kazanmış, farklı modeller ve ölçütler kullanılarak çerçeveleme analizleri gerçekleştirilmiştir. Gamson ve Lasch (1983) çerçevelerin kullanımını gösteren beş araca işaret etmiştir; metaforlar, örnekler, sloganlar, tasvirler ve görsel imgeler. Entman (1993) haberlerde çeşitli anahtar sözcüklerin kullanımı, kalıp yargı ifadelerine yer verilmesi, stereotip imgelerin kullanılması, cümle biçimleri veya bilgi kaynaklarının seçimi ile haber çerçevelerinin oluşturulduğunu belirtmiştir. Tankard (2001) haber çerçeveleri için *“haber başlıkları, ara başlıklar, sıfatlar/etiketler, sorumluluk atıfları, kaynaklar, istatistikler ve çizelgeler ile sonuç paragrafları vb.”* ölçükleri kullanmıştır. Pan ve Kosicki (1993), haber çerçeveleme analizini sözdizimsel, senaryo-metin yapısı, tematik

ve retorik yapıdan oluşan dörtlü grupta gerçekleştirmiştir. Çerçeve analizlerinde çatışma, sorumluluk, ekonomik sonuçlar ve insani ilgi çerçeveleri sıklıkla kullanılmıştır (Valkenburg, Semetko, & Vreese, 1999). İnsani ilgi çerçevesi; acıma, merhamet, empati, sempati, öfke, kızgınlık, şefkat vb duygulara seslenilmesi, insan hikayelerinin öne çıkarılmasıdır. Çatışma çerçevesi; bireysel, gruplar arasında uyumsuzluk vurgusu, taraf oluşturma ve tarafları karşı karşıya gösterme, taraflar arasında kazanan veya kaybeden tanımlaması üzerine tasnif edilmektedir. Ekonomik sonuçlar çerçevesi; mali kayıplar ve kazançlar, ekonomik getiriler veya giderlerin yer almasıdır. Sorumluluk çerçevesi ise; sorunun kaynağı, sorunun çözüm mercii, sorunu ortaya çıkartan veya çözebilecek kurumsal yapıların niteliğine ilişkin ifadelerden oluşmaktadır. W. Russell Neuman arkadaşlarının izleyiciler üzerine yaptığı araştırmada izleyicilerin de bu çerçeveleri çıkarsadığı tespit edilmiştir (Eraydın, 2020, s. 152). Çerçevelemenin etkilerine ilişkin yapılan araştırmalarda bilgi işleme, tutum etkisi ve davranış etkisi öne çıkmıştır (Erdoğan, 2014, s. 37).

1.1. Televizyon Haberlerinde Çerçeveleme

Televizyon haberleri, metin, ses ve görsel unsurların bir arada sunularak, farklı duylara aynı anda seslenen medya içerikleridir. Habere konu olan olay ve durumlara ilişkin görüntü kesitleri yer aldığı için televizyon haberleri gerçeklik algısı üzerinde etkin rol oynamaktadır. Haberde yer alan görsel unsurlar izleyicilerin kendilerini olayın içinde, olayı yaşamış veya tanıklık etmiş gibi hissetmelerini sağlamaktadır (Yurdigül & Yurdigül, 2014, s. 124). Görsel imgelerin yanı sıra yazılı ve sözel imgelerle birlikte kurgulanan televizyon haberleri, gündelik hayatta dair olay veya durumları belirli yapı, anlatım tarzı, dil ve söylem biçimleriyle izleyiciye sunmaktadır. Televizyon haberleri, söylem ve ideolojik kodlar aracılığıyla anlamlandırma pratiklerinde etkin rol oynamakta ve aynı zamanda izleyicinin bilincini siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel sonuçlar ortaya çıkartacak şekilde biçimlendirmektedir (Kazaz & Çoban, 2013, s. 204). Çünkü televizyon haberleri aracılığıyla sadece habere konu olan olay ve duruma ilişkin bilgi ve enformasyon değil, toplumsal yapıya veya kurumlara dair kodlar izleyiciye aktarılmakta, kültür, kimlik ve ideolojik alanlarda ortaklıklar veya karşıtlıklar kurulmasını sağlayacak çerçeveler oluşturulmaktadır. Bilgi dağarcığı, inanışlar, algılar, duylar, anlamlar, değerler, dünya görüşleri ve gerçek çerçevelemektedir (Deniz, 2019, s. 92). Akmeşe'nin (2020) televizyon haberlerine ilişkin yaptığı çerçeve analizinde, haber kanallarının yayın politikası farklı olmasına rağmen benzer çerçeveleme pratiklerini kullandığı, hem konusal hem görsel çerçevelerin paralellik gösterdiği tespit edilmiştir. Kazaz ve Çoban'ın (2013) çalışmasında her

televizyon kanalı farklı haber çerçevesi kullansa dahi, kendi egemen söylemlerini güçlendirmek ve desteklemek için meşrulaştırma ve şeyleştirilmeye sıklıkla başvurduğu aktarılmıştır.

Televizyon haberlerinde çerçeveleme temelde iki aşamadan oluşmaktadır; metinsel ve görsel çerçeveleme. Metinsel çerçeveleme, konusal ve içeriksel çerçeveleme süreçlerinden oluşmaktadır. Konusal çerçeve habere konu olan olay veya durumun seçimi ile başlamaktadır. Gündelik yaşamda meydana gelen olaylar veya durumlardan hangilerinin kamuoyuna yansıtılacağına karar verilmektedir. Haberin seçiminin ardından haberin hazırlanma sürecinde haberde hangi unsurların yer alacağı veya kapsam dışında tutulacağı, hangi unsurların öne çıkartılacağı veya geri tutulacağı belirlenmektedir. İçeriksel çerçeveleme olarak tanımlanan bu süreçte, haber kuruluşlarının yayın politikasına uygun formatta içerik hazırlanmaktadır. Haber için belirlenen içerik, belirli bir zaman, mekan, karakterler, öykü, çatışma ve sonuç içeren şablonlarla biçimlendirilerek sunulmaktadır. Belirli ifadeler, sözcükler, kalıplar öne çıkartılarak veya yinelenerek çerçeve oluşturulmaktadır. Metinsel çerçeveye görsel çerçeve eşlik etmektedir. Görsel çerçeveleme görsel malzemelerin seçimi, kompozisyon, çekim ölçekleri ve kurgu unsurlarından oluşmaktadır. Işık, renk ve müzik kullanımı da görsel çerçeveleme sürecinin önemli parçasıdır. Görsel çerçeveler, metinsel çerçeveyi destekleyen, güçlendiren çerçevelerdir ve gerçeklik inşasında belirleyici rol oynamaktadır. Üstelik görsel çerçeveler, haber metininden bağımsız olarak görüşleri ve davranışları etkileme veya yönlendirme potansiyeline sahiptir (Powell, Boomgaarden, Swert, & Vreese, 2015, s. 997).

2. ARAŞTIRMA

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, Türkiye’de yayın yapan ulusal televizyon kanallarında yayınlanan haberlerin gerçekliğin yeniden üretimindeki rolünü ve işlevini Çerçeveleme Kuramı kapsamında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Türkiye’de yazılı basın haberlerine yönelik çerçeveleme analizleri akademik araştırmalarda öne çıkmaya başlasa da, televizyon haberlerine yönelik çerçeve araştırmaları sınırlı sayıdadır. Çalışmanın televizyon haberlerinde çerçevelerin kurulması ve gerçekliğin inşasına yönelik yapılacak akademik araştırmalara ampirik veri sunması amaçlanmaktadır.

Çalışma kapsamında 30 Ekim 2020 tarihinde İzmir’de meydana gelen depreme ilişkin televizyon haberlerine odaklanılmıştır. İzmir Seferihisar merkezli depremde 116 kişi yaşamını yitirmiş, 1035 kişi yaralanmıştır. İzmir Depremi’nin yazılı basın ve sosyal medyada temsiline ilişkin akademik

çalışmalar öne çıkarken, televizyon haberleri yeterince irdelenmemiştir. Serçelik ve Kasımoğlu (2022) ile Usta ve Yükseler'in (2021) sosyal medya odaklı çalışmalarında İzmir Depremi'ne ilişkin paylaşımlarda nefret söylemi kullanımı, hukuki alanda özel yaşamın gizliliğinin ihlal edilmesi, kişisel verilerin korunması ilkesine aykırı davranılması, yanıltıcı başlıklara yer verilmesi ve reklama maruz bırakma gibi etik ihlallerin gerçekleştiği tespit edilmiştir. Kütükoğlu'nun (2021) ulusal gazetelere yönelik yaptığı çalışmada ise gazetelerin kendi yayın politikalarına göre depreme ilişkin haberler yaptığı ve gündem oluşturduğu aktarılmıştır.

Televizyon haberlerine odaklanan bu araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

- Televizyon haberlerinde metinsel ve görsel çerçeveler nasıl kurulmaktadır?
- Haber çerçeveleri, gerçekliğin kurgulanmasında nasıl bir rol oynamaktadır?
- Televizyon ana haber bültenlerinde yer alan haberlerde hangi çerçeveler kullanılmaktadır?

2.2. Araştırma Yöntemi

Çalışma kapsamında araştırma sorularına yanıt vermek amacıyla Türkiye'de yayın yapan ulusal televizyon kanalları ana haber bültenleri araştırma evreni olarak belirlenmiştir. Araştırma evreninin genişliği nedeniyle farklı yayın politikalarına sahip 3 televizyon kanalında yayınlanan ana haber bültenleri örneklem grubu olarak seçilmiştir. Amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenen örneklem grubunda Türkiye Televizyon İzleme Araştırmaları verilerine göre en çok izlenen televizyon kanalları içerisinde yer alan ATV ve FOX Tv kanalları ile kamu yayıncılığı kurumu olan TRT 1 kanalı ana haber bültenleri yer almıştır. Araştırmada haber çerçevelerinin niteliğinin tespit edilmesi amacıyla spesifik bir konu seçilmiş, İzmir'de meydana gelen depreme ilişkin haberler analiz verileri olarak seçilmiştir. Araştırma verisini oluşturan televizyon haber kayıtları medya takip ajansları aracılığıyla elde edilmiştir.

Çerçeve analizinin yapıldığı bu çalışmada, Tankard'ın geliştirdiği analiz unsurlarından “haber başlıkları”, “haber aktörleri ve kaynaklar” ile “görsel unsurlar” esas alınarak içeriksel çerçeve analizi gerçekleştirilmiştir. Yazılı basında kullanılan haber başlıkları, televizyonda alt yazı bandı üzerinde sunulan ifadelerden oluşmaktadır. Bu nedenle haber başlığı analizlerinde haber sırasında alt yazı bandında yayınlanan metinler kullanılmıştır. Haber başlıkları haberin hangi olaya ilişkin olduğu veya olayın neyi içerdiği bilgisini izleyiciye aktarmaktadır. Dolayısıyla haber başlıklarında kullanılan sözcükler veya

cümleler üzerinden çerçeveler oluşturulmakta ve anlam inşası süreci başlamaktadır. Başlıklar izleyiciye habere konu olan olay veya durumun nasıl yorumlanması veya değerlendirilmesi gerektiğine ilişkin mesaj vermektedir. Haber başlıkları, olaya dair en önemli bilgi ve enformasyonu sunduğu için izleyicinin anlamlandırma sürecini yönlendirmekte ve belli bir bakış açısı oluşmasını sağlamaktadır (Keneş, 2016, s. 272). Haber başlıkları gibi haberde kullanılan kaynaklar da haber çerçevesini belirleyen temel unsurlardan biridir. Haberde resmi kurumların açıklamalarına veya uzman görüşlerine yer verilmesiyle anlam inşası süreci tamamlanmakta, gerçeklik algısı biçimlendirilmektedir. Haberlerde kullanılan son cümleler ise olaya dair anlamı sabitlemeye yaramaktadır. İzleyicinin düşünce, tutum ve davranışlarına doğrudan hitap eden son bildirimler, beklenti, kaygı, korku, iyimserlik, kötümserlik, rahatlama, huzur veya güven gibi mesajlar aktarmaktadır.

Çerçeveleme Analizlerinde tümdengelim yaklaşımı esas alınarak “Çatışma”, “İnsani İlgisi”, “Ekonomik Sonuçlar”, “Sorumluluk” çerçeveleri bağlamında bulgular incelenmiştir. Bu çerçevelerin dışında “sayılarla belirtme, bilgi verme, magazinelleştirme, manşete taşıma, tedbir ve kontrol” gibi çerçeveler de çeşitli araştırmalarda kategoriler arasında yer almıştır (Saraç, 2018). Bu nedenle genel çerçevelerin dışındaki çerçeveler “Diğer” başlığı altında değerlendirilmiştir. Haberlerde kullanılan görsel unsurlar da, aynı çerçeveler bağlamında analiz edilmiştir.

2.3. Bulgular ve Değerlendirme

Araştırma verileri içerisinde yer alan haberler, konu itibarıyla birbiriyle ilişkili, devam niteliğinde veya tekrarlı haberlerden oluştuğu için ayrı ayrı tablolandırılmamış, bütünlüklü değerlendirilip analiz edilmiştir. Haberlerde kullanılan başlıklar, altyazılar, haber anonsları ve görsel unsurların incelenmesi ile tespit edilen çerçeveler Tablo 1’de yer almıştır. Çerçeveler; sözcük seçimi, söz dizilimi, metafor, sembol veya slogan kullanımı, haber kaynağı, alıntılar ve görsel imgeler incelenerek belirlenmiştir.

Tablo 1: Televizyon Ana Haber Bültenlerinde Haber Çerçeveleri

TV Kanalları	Haber Çerçeveleri				
	İnsani İlgisi Çerçevesi	Sorumluluk Çerçevesi	Ekonomik Sonuçlar Çerçevesi	Çatışma Çerçevesi	Diğer
TRT 1	+	+			+
ATV	+	+			
FOX TV	+	+		+	+

2.3.1. TRT 1 Haber Çerçeve Analizi

Araştırma bulgularına göre; TRT 1 kanalı ana haber bülteninde İzmir Depremi, “İzmir’i deprem vurdu: 4 can kaybı” başlığı ile izleyiciye sunulmuştur. Haber başlığında doğrudan bilgi ve enformasyon aktarımı yerine “vurdu” sözcüğü ile metafor kullanılmış, can kayıpları “olumsuzluğa yol açma” anlamına gelecek şekilde doğal afete yüklenmiştir. Can kayıplarının nedeni olarak binaların yıkılması ve insanların enkaz altında kalması değil, depremin kendisine işaret edilmiştir. Bir olay veya konunun farklı yönlerini öne çıkarmak ve dikkat çekmek için yapılan haber çerçeveleme süreci ile “Neden: Deprem”, “Sonuç: Can kaybı” şeklinde “bilgi işleme” ve “gerçekliğin yeniden üretimi” sağlanmıştır.

Resim 1: TRT 1 Ana Haber Bülteni Görüntü Kesitleri

Haberde ayrıca Cumhurbaşkanı başta olmak üzere resmi aktörlerin açıklamaları öne çıkartılarak sorumluluk çerçevesi oluşturulmuştur. “Erdoğan ve Miçotakis görüştü”, “İki lider görüşmede karşılıklı olarak geçmiş olsun dileklerini ilettiler” başlıkları ile siyasal aktörlere işaret edilmiştir. Haber başlıklarının yanı sıra alt yazı bandında devlet yetkilileri ile resmi kurum ve kuruluşların açıklamalarına sıklıkla yer verilerek, “sorumluluk” çerçevesi pekiştirilmiştir. Sorumluluk çerçevesinin yanı sıra haberlerde “güç” çerçevesi kurulduğu tespit edilmiştir. “Güç” çerçevesi “sorumluluk” çerçevesinden farklı olarak, erk, iktidar ve otorite vurgusu üzerinden şekillenmiştir. Güç çerçevesi söylem analizlerinde sıklıkla kullanılan “kurtarıcı olarak devlet” söylemine paralellik içermektedir. Güç çerçevesinin oluşturulmasında temel faktör olarak “Haber kaynağı” gösterilebilir. Çünkü haber kaynaklarının kendisi veya sundukları çerçeve, haber çerçevesini belirleme potansiyeline sahiptir.

“Güç” çerçevesini gösteren başlıklar ve alt yazılardan bazıları şunlardır:

“Erdoğan: Gerek duyulması halinde Yunanistan’a yardıma hazırız”

“Cumhurbaşkanı Erdoğan: Tüm vatandaşlarımıza geçmiş olsun, devletimizin tüm imkanları ile depremden etkilenen vatandaşlarımızın yanındayız”

“Devlet tüm gücüyle sahada”

“Fahrettin Altun: Devletimiz tüm kurum ve kuruluşlarıyla aziz milletimizin yanındadır”

“70 vatandaşı enkazdan çıkardık. İzmir Valisi: Biz tüm tedbirleri alıyoruz, vatandaşlarımız sakın olsun”

“İzmir Valisi Köşger: Şu ana kadar 70 civarında kişi kurtarıldı. Devlet tüm gücüyle sahada, bütün binalara ulaşıldı. Biz tüm tedbirleri alıyoruz. Vatandaşlarımız sakın olsun, şu an kan ihtiyacı yok”

“İstanbul Valisi Yerlikaya: İstanbul’dan 2 araç, 7 kurtarma personeli, 2 arama kurtarma köpeği, 20 AKUT personeli, 10 İBB itfaiye personeli, 10 itfaiye aracı ve 10 kişilik 2 UMKE personeli İzmir’e yola çıktı”

“AFAD: Ankara, Erzurum ve Diyarbakır’dan 3 askeri kargo uçağıyla çevre illerden AFAD ve JAK arama kurtarma personeli araç ve ekipmanları bölgeye sevk edilmiştir. Sakarya, Bursa ve Afyon’dan toplam 3 mobil koordinasyon tırı bölgeye bölgeye yönlendirilmiştir”

“AFAD: Türk Kızılay tarafından 54 personel, 17 araç ve 25.500 kişiye hizmet verebilecek mobil mutfak ve ekipmanları bölgeye gönderilmiştir”

“AFAD: İzmir’de yıkılan ve hasar gören 12 binada arama kurtarma çalışmaları sürüyor”

“Milli Eğitim Bakanı Selçuk: Okullarımızla ilgili sıkıntılı bir durum bulunmuyor”

“İzmir Cumhuriyet Başsavcılığı depremle ilgili provokatif paylaşımlarda bulunan hesapların kullanıcılarının tespit edilmesi için talimat verdi”

“70 kişi enkazdan kurtarıldı”

TRT 1 ana haber bülteninde sıklıkla siyasal aktörler ve resmi kuruluşlara yapılan atıfların dışında canlı bağlantı ile uzman görüşüne yer verilerek, olaya ilişkin doğru, güvenilir, bilimsel bir yaklaşım sunulduğu algısı oluşturulmuştur. Haberlerde “Depremde 12 can kaybı, 419 yaralı” başlığında olduğu gibi sayısal veriler öne çıkartılmış ve aynı zamanda “AFAD: 6 Kişi hayatını kaybetti” başlığı ile “Hayatını kaybedenlerin sayısı 6’ya yükseldi, 202 yaralı var”, “1’i boğulma olmak üzere 6 kişi hayatını kaybetti, 202 yaralı var” başlıkları tırnak içerisinde aktararak, tarafsızlık ve objektiflik mesajı verilmiştir. Haberlerde izleyiciye aktarılan mesajlara ve kurulan çerçevelere görsel imgeler de eşlik etmiştir. Görsel içeriklerde enkaz altında kurtarılan kişilerin görüntüleri ve

sesleri verilerek insani ilgi çerçevesi kurulmuştur. İzleyicide gerçeklik algısı oluşturmaya yönelik, güvenlik kamerası veya cep telefonu ile çekilen amatör görüntüler, drone ile yapılan genel çekimler, ajanslardan alınan veya kameramanlar tarafından çekilen videolar ile olay yerinde muhabir görüntüleri kullanılmıştır. Yardım çağrıları, ambulans sesi gibi doğal seslere sıklıkla yer verilen görüntülerde, hız ve hareketlilik ön plana çıkartılarak izleyicide gerçeklik algısı oluşturulmuştur.

2.3.2. ATV Haber Çerçeve Analizi

ATV Ana Haber Bülteni'nde depreme ilişkin genel bir anons haberi yapıldığı, depremin yeri ve şiddetine ilişkin bilgiler aktarıldığı ardından izleyiciye bültende sunulacak diğer haberlere ilişkin özet sunulduğu görülmüştür. Anons haberde depremde hayatını kaybeden veya yaralanan kişilerin sayısal verileri aktarılmış, arama kurtarma çalışmalarının devam ettiği vurgulanmıştır. Anonsun sonlarında bir genç kadının enkaz altında sağ kurtarıldığı “*Umudun görüntüleri bunlar*” ifadesiyle aktararak, insani ilgi çerçevesi oluşturulmuştur. Ayrıca “*Ekipler çalışmalarını sürdürüyor*”, “*Cumhurbaşkanından gelen açıklama: Tüm kurumlarımızla seferberlik halindeyiz*” sözlerine yer verilerek, sorumluluk çerçevesi oluşturulmuştur.

Resim 2: ATV Ana Haber Bülteni Görüntü Kesitleri

Haberler sırasında sıklıkla haber başlıklarının sürekli değiştirildiği veya yinlendiği görülmüştür. “*İzmir 6.6'lık depremle sarsıldı*” başlıklı haberde, “sarsıldı” sözcüğü ile metafor yapılmış, depremin sadece fiziki bir sarsıntı değil, toplumsal düzeyde de sarsıntıya neden olduğu aktarılmıştır. Anlam inşa sürecinin bir parçası olan metaforlara, “*Beklenen Deprem İzmir'i vurdu*”, “*Korkunun İkinci Perdesi: Tsunami*” ile “*6.6'lık Deprem Komşuyu da Korkuttu!*”, “*Deprem Yunan Adasını da Vurdu*”, “*Önce Deprem, Sonra Tsunami Kabusu*” başlıklarında da yer verilmiştir. “Vurdu”, “korku”, “ikinci perde”, “kabus” gibi metafor kullanımlarıyla habere ilişkin dikkat çekicilik

sağlanmaya çalışılırken, aynı zamanda korku, kaygı, gerilim duygularına hitap edilmiştir. “ATV Haber Deprem bölgesinde” başlığı ile olay yerinde muhabirlerin bulunduğu aktarılmış, “ATV Haber” ifadesi ile televizyon kanalının olaya yönelik verdiği öneme vurgu yapılmıştır. Bu başlık aynı zamanda, izleyicinin gerçeklik, doğruluk ve güven algısına hitap etmiştir. Haberlerde canlı bağlantı ve röportajla uzman görüşüne yer verilmiş, konuşan uzman olduğu “Deprem Uzmanı” sıfatıyla öne çıkartılmıştır. Uzman görüşleri haberin algılanmasında etkili bir unsur olarak kullanılmaktadır ve olaya dair profesyonel, doğru ve tarafsız bilgi ve enformasyon sunulduğu izlenimi oluşturmaktadır. Aynı şekilde önceki depremlerde sembolleşmiş ifadelerden biri olan “Yardım edin! Kimse var mı?” başlığı tırnak içerisinde gösterilerek hem bir hatırlatma yapılmış hem de haberin yorumsuz ve doğru aktarıldığı algısı oluşturmaya çalışılmıştır. Haberde ikna ediciliğın sağlanması için olayın tarafları veya tanıklarından alıntılar kullanılmaktadır. (Şeker, 2004, s. 37) Depremin ardından enkaz altında kalan kişileri kurtarma çalışmalarının aktarıldığı haberde “Enkazda zamanla yarış”, “Saniyeler bile altın değerinde...”, “Zorlu kurtarma operasyonu kamerada” yazılı başlıklar kullanılmış, yine metaforlara yer verilerek haberin önemine vurgu yapılmıştır. Haberde aynı zamanda “Canlı yayında kurtarma çalışmaları” başlığına yer verilerek, gerçeklik ve doğruluk mesajı aktarılmıştır. Daha önce Kocaeli depremini yaşayan bir ailenin İzmir’de meydana gelen deprem sırasında yaşadıklarının gösterildiği “Depreme AVM’de yakalandılar” başlıklı haberde ise “Korku, Panik, Endişe!” yazısı ile olayın yıkıcı boyutları ve insanlar üzerindeki etkileri aktararak, insani ilgi çerçevesi oluşturulmuştur.

Metafor kullanımı, uzman görüşüne yer verme, sayısal verileri aktarma, bireysel hikayeler ve kurumsal çalışmaları öne çıkarma gibi yöntemlerle oluşturulan haber çerçevelerine görsel unsurlar da eşlik etmiştir. Anons haber sırasında stüdyoda kırmızı renk ve ışığa ağırlık verilerek, olayın önemine dikkat çekilmiştir. Deprem haberlerinde amatör video kayıtları, cep telefonu ve güvenlik kamerası görüntüleri, haber ajanslarından alınan videolar ve haber kameramanları tarafından çekilen görüntüler ile harita ve grafikler görsel unsurları oluşturmuştur. Canlı yayın bağlantıları, röportajlar ve video paylaşımları ile gerçeklik ve anımsal algısına hitap edilmiş, ambulans sesleri, yardım çağrıları, insan çığlıklarına sıklıkla yer verilerek gerçeklik algısı pekiştirilmiştir.

2.3.3. FOX TV Haber Çerçeve Analizi

FOX TV’de deprem haberi “İzmir’de 6.6 büyüklüğünde deprem. 6 kişi hayatını kaybetti, 202 kişi yaralandı” ve “Merkezüssü Seferihisar’ın 17

kilometre açığı”, “*Deniz suyu yükseldi, tekneler sürüklendi*” başlıkları ile sunulmuştur. Kısa bir anonsun ardından yayınlanan ilk haberde izleyiciye doğrudan bilgi ve enformasyon sunulmuş, herhangi bir yorum, benzetme veya metafora yer verilmemiştir. Haberin devamında stüdyo konuğu ile röportaja yer verilmiş, “*İzmir’de deprem. 6.6’lık depremin ardından Ege’de tehlike geçti mi?*” sorusuna yanıt aranmıştır. Uzman görüşüne başvuru olan haberde depremin şiddetine ilişkin resmi kurumlar arasında çelişkiye dikkat çekilmiş, “*Depremin büyüklüğünü AFAD 6.6, Kandilli 6.9 olarak açıkladı*” başlığı ile çatışma çerçevesi kurulmuştur.

Resim 3: FOX TV Ana Haber Bülteni Görüntü Kesitleri

Haber başlıklarında yer alan “*Enkaz altındakileri kurtarma çalışmaları sürüyor*” başlığı ile sorumluluk atfı yapılmış, resmi kurum ve kuruluşlara işaret edilmiştir. Hükümet yetkililerinin yaptıkları açıklamalara, yerel yöneticiler, sivil toplum örgütleri ve meslek kuruluşları temsilcilerinin görüşlerine yer verilen haberlerde, siyasi parti liderlerinin sosyal medyada paylaştığı içerikler de aktarılmıştır. Depremden etkilenenlerle yapılan röportajların da yayınlandığı haberlerde, olaya tüm detaylarıyla kapsamlı bir şekilde bakıldığı, objektif ve tarafsız yayıncılık yapıldığı mesajı verilmiş ve “kapsayıcılık çerçevesi” kurulmuştur. Kapsayıcılık çerçevesi habere konu olan olayın tüm taraflarına yer verilmesi, canlı bağlantılarla görüşlerin alınması ile oluşturulmuştur. Haberlerde ayrıca “*Bir annenin tarifsiz mutluluğu*”, “*Depreme evde yakalanan 3 çocuğu kurtarıldı anneleri gözyaşlarını tutamadı*” ve “*Yavrularına böyle kavuştu*” başlıkları ile bireysel öykü aktarıcılığı yapılmış, insani ilgi çerçevesi kurulmuştur. Haberlerde “*Saniyelerle yarış*” başlığı ile metafor kullanıldığı da tespit edilmiştir. “*Sesimi duyan var mı?*” ve “*Enkazdan duyulan ses umut oldu*” yazılı başlıklara da yer verilen haberlerde Marmara Depremi’nde sıklıkla kullanılan sembolleşmiş söze hatırlatma yapılmıştır.

FOX TV haberlerinde kurulan çatışma çerçevesi, insani ilgi çerçevesi, sorumluluk çerçevesi ve kapsayıcılık çerçevesi görsel unsurlarla desteklenmiştir. Olay yerinde bulunan muhabirlerin canlı yayına bağlanması ile

aracısız, doğrudan, objektif bilgi aktarımı algısı oluşturulmuş ve gerçeklik yeniden üretilmiştir. Grafik, harita, cep telefonu veya işyeri güvenlik kamera görüntüleri ile haber ajansları ve kameramanlar tarafından çekilen profesyonel video kayıtlardan oluşan görsel unsurlar ile gerçeklik algısı pekiştirilmiştir.

SONUÇ

Haber genel olarak siyaset, ekonomi veya sosyo-ekonomik alanda meydana gelen gelişmeler ile gündelik yaşama dair temel bilgi ve enformasyon kaynağı olarak konumlanmaktadır. Haberin bilgi işleme, karar verme, kanaat, tutum ve davranış oluşturma üzerindeki etkisi haberin gerçeklikle ilişkisini irdelemeyi gerektirmiştir. Haber ve gerçeklik ilişkisine odaklanan kuramlardan biri Çerçeveleme Kuramı'dır. Bu çalışmanın ana eksenini oluşturan Çerçeveleme Kuramı'na göre haberler, belirli çerçevelerle anlam inşa etmekte ve gerçekliğin yeniden üretiminde belirleyici rol almaktadır.

Anlamın inşa edildiği ve gerçekliğin yeniden kurgulandığı kitle iletişim araçlarından biri televizyondur. Üstelik televizyon haberleri, görsel unsurları da çerçeveleme sürecine dahil ederek, "gerçeklik" inşasında etkin rol oynayabilmektedir. Televizyon haberlerine odaklanan bu çalışmada, haberlerin belirli dil, söylem ve içeriklerle çerçevelenerek izleyiciye sunulduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, televizyon kanallarının yayın politikaları farklılaşsa dahi haberler belirli çerçevelerle aktarılmakta, metafor, sembol, görsel imgeler, canlı bağlantılar, uzman görüşleri vb. unsurlarla gerçeklik yeniden üretilmektedir. Televizyon yayın politikalarındaki farklılık, çerçevenin türünde etkisini göstermektedir. TRT 1 kanalında diğer kanallara göre daha belirgin şekilde resmi aktörlere ve söylemlere yer verilmiş, sorumluluk çerçevesi ön plana çıkmıştır. Sorumluluk çerçevesinin yanı sıra güç çerçevesinin de haberlerde kurulduğu bu araştırmanın temel bulgularından biridir. ATV kanalında yayınlanan haberlerde de sorumluluk çerçevesi ve insani ilgi çerçevesinin oluşturulduğu görülmüştür. FOX TV haberlerinde diğer kanallardan farklı olarak çatışma çerçevesi kullanılmıştır. Ayrıca haber aktörü olarak sadece devlet yetkilileri değil yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve meslek odaları temsilcileri ile depremden etkilenenlere yer verilerek kapsayıcılık çerçevesi oluşturulmuştur.

Televizyon haberlerinde çerçevelemeye ilişkin ampirik bulgulara yer verilen bu çalışmanın televizyonda çerçeveleme araştırmalarına katkı sunması beklenmektedir. Gerçekliğin inşa biçimleri ve çerçeve türlerine ilişkin elde edilen tespitler, çerçeveleme literatürüne ve çerçevelemenin toplum üzerindeki etkilerine dair yapılacak araştırmalara veri sunabilir.

KAYNAKÇA

1. Akmeşe, Z. (2020). Televizyon Ana Haber Bültenlerinde Çerçeveleme: Türk Telekom Reklam Filmi Örneği. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 5(1), 37-49.
2. Chong, D., & Druckman, J. N. (2017). Framing Theory. *Annual Review of Political Science*(10), 103-126.
3. Dan, V. (2018). *Integrative Framing Analysis Framing Health through Words*. New York: Routledge.
4. Deniz, K. (2019). Dramatik Çerçeveleme ve Televizyonda Temsil İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul.
5. Dursun, Ç. (2004). *Haber Hakikat ve İktidar İlişkisi*. Ankara: Elips Kitap.
6. Durur, E. K. (2011). İnşacı Yaklaşım İçinde Çerçeveleme Kuramı ve Haberin Çerçevenişi. *Atatürk İletişim Dergisi*(2), 21-32.
7. Entman, R. M. (1993). Framing: Towards Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.
8. Eraydın, G. (2020). Protestoların Çerçevenmesi: Sarı Yelekliler ve Türk Medyası. *Etkileşim Dergisi*(5), 146-168.
9. Erdoğan, İ. (2014). Haber Çerçeveleme: Kuram ve Tipoloji. *Marmara İletişim Dergisi*, 13(13), 35-52.
10. Gamson, W. A., & Lasch, K. E. (1983). The political culture of social welfare policy. S. E. Spiro, & E. Yuchtman-Yaar içinde, *Evaluating the Welfare State Social and Political Perspectives* (s. 397-415).
11. Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. New York: Harper&Row.
12. İnal, A. (1995). Yazılı Basın Haberlerinde 'Yapısal' Yanlılık Sorunu. *Toplum ve Bilim*(67), 111-135.
13. Kazaz, M., & Çoban, M. (2013). Televizyon Haberleri ve Egemen Söylemin Yeniden Üretimi Sürecinde İdeolojik İnşa Stratejilerinin Kullanımı. *Selçuk İletişim*, 6(2), 191-206.
14. Keneş, H. Ç. (2016). Metaforun Ayrımcı Hegemonyanın İnşasındaki Rolü: Suriyelilerin Haberleştirilmesinde Metafor Kullanımı. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(2), 253-280.
15. Kütüklüoğlu, E. (2021). Afet Gazeteciliğine Gündem Belirleme Kuramı ve İzmir Depremi Haberlerinden Bakış. *Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi*, 4(2), 211-233.
16. Mora, N. (2008). *Medya Çalışmaları Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim*. İstanbul: Altkitap.

17. Pan, Z., & Kosicki, G. M. (1993). Framing Analysis: An Approach to News Discourse. *Political Communication*, (10), 55-75.
18. Powell, T. E., Boomgaarden, H. G., Swert, K. D., & Vreese, C. H. (2015). A Clearer Picture: The Contribution of Visuals and Text to Framing Effects. *Journal of Communication*, 65(6), 997-1017.
19. Saraç, D. Ç. (2018). Domuz Gribi Haberlerinde Çerçeveleme: Hürriyet Gazetesi Örneği Framing in Swine Flu News: Hürriyet Newspaper Example. *Global Media Journal*, 8(16), 161-185.
20. Serçelik, H., & Kasımlıoğlu, S. (2022). Yeni Medyada Etik İhlaller: İzmir Depremi Örneği. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Sanat Araştırmaları*, 1(1), 128-141.
21. Şeker, T. (2004). Türk Basımında Objektiflik Fazilet Partisi'nin Kapatılması Örneği. *Selçuk İletişim*, 3(3), 35-47.
22. Timisi, N., & Dursun, Ç. (2003). *Medya ve Deprem, 17 Ağustos 1999 Depreminin Medyada Temsili*. Ankara: RTÜK Radyo ve Televizyon Üst Kurulu.
23. Usta, E., & Yükseler, M. (2021). Afetlerde Sosyal Medya Kullanımı ve Etik İkilimler: İzmir Seferihisar Depremi Örneği. *Afet ve Risk Dergisi*, 4(2), 249-269.
24. Valkenburg, P. M., Semetko, H. A., & Vreese, C. H. (1999). The Effects of News Frames on Readers' Thoughts and Recall. *Communication Research*, 26(5), 550-569.
25. Varol, S. F. (2016). *Temsil İdeoloji Kimlik*. İstanbul: Varlık Yayınları.
26. W. Tankard, J. (2001). The Empirical Approach to the Study of Media Framing. In S. D. Reese, J. Gandy, & A. E. Grant, *Framing Public Life - Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World* (pp. 95-106). New York: Routledge.
27. Yurdigül, Y., & Yurdigül, A. (2014). TV Haberlerinin Anlatı Yapısının Oluşturulması Sürecinde Özel Efekt Teknolojileri: NTV ve CNN Türk Ana Haber Bültenleri Üzerinden Bir İnceleme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(46), 121-146.

28. Bölüm

Vergi Psikolojisi Alanında Yer Alan Temel Kavramlar ve Vergiye Gönüllü Uyumu Etkileyen İçsel Faktörler Üzerine Bir Değerlendirme

Hakan ARSLANER¹

¹ Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü, Mali Hukuk ABD,
harslaner@adu.edu.tr

1. GENEL OLARAK

Vergi bilinci, vergi ahlakı, vergi algısı, vergi uyumu şeklinde ifade edilen tanımlar aslında iç içe geçmiş ve birbirine çok yakın tanımlardan oluşmaktadır. Üst bir kavram olarak ise “vergi psikolojisi” kullanılmaktadır. Bireysel ve toplumsal gerekçelerle mükellefin vergisel işlemlere karşı bilinç düzeyi, vergiye gönüllü uyum sağlaması, vergi ahlakının oluşması ve vergiyi algılama biçimi mükellefin psikolojisini etkilemekte ve bu suretle veriye karşı çeşitli reaksiyonlar geliştirmektedir.

Bireylerin iç ve dış etkenler karşısında gösterdiği tepkileri inceleyen psikoloji bilimi, vergilemeye karşı bireylerin psikolojik açıdan değerlendirilmesinde de önem taşımaktadır (Taşkın, 2010: 69). Davranışsal kamu maliyesi, mali olayların insan tutum ve davranışları üzerindeki etkilerini incelerken, vergi psikolojisi daha dar anlamda, sadece vergiler karşısında bireylerin algılamalarını, tutum ve davranışlarını inceler (Aktan, 2012: 14). Vergi psikolojisi, bu bakımdan vergi ahlakı ve vergi bilinci kavramlarını da içerisinde barındırmaktadır.

Biz bu çalışmamızda öncelikle vergi psikolojisi alanına terminolojik olarak baktıktan sonra, çalışmamızın sayfa sınırı gereği, vergiye gönüllü uyumu etkileyen içsel faktörler üzerinde durmaya çalışacağız.

2. VERGİ PSİKOLOJİSİ

Vergi psikolojisi, hem bireysel hem de toplumsal olarak vergiye karşı tutum ve davranışları içinde barındırmaktadır. Yani vergiye psikoloji bilimi ile yaklaşan vergi psikolojisi kavramı bir üst kavram olarak kullanılmaktadır.

Vergi psikolojisinin önemi, davranışsal ekonominin etkinliğinin hızla belirdiği günümüzde daha fazla ön plana çıkmaktadır. Ekonomi sarmalında rol alanların başında bireyler gelmektedir ve bireylerin duyguları ile hareket ettiğini söylemek kuşku götürmez. Bu bakımdan kişi ve toplumların ahlak yapısı, değerler manzumesi, algı ve tutum kabiliyeti, prensipli olup olmadıkları, geçmiş ve geleceğe bakış perspektifleri ve kaygı, duygudaşlık, yardımseverlik, kin duyma gibi bilişsel psikolojileri etkili olduğu gibi toplum karşısında utanma, cezadan korkma, kınanmaktan çekinme, gibi sosyal psikolojileri de ekonomik karar aşamasında etkili olmaktadır. Bu sebepten davranışsal ekonomi ile vergiye gönüllü uyum arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu söyleyebiliriz.

Vergi ile insan psikolojisi arasındaki ilişkileri 1960'lı yıllarda ilk analiz edenlerin başında Alman maliyeci Günter Schmölders gelmektedir. Daha sonra da Amerika'da ve Avrupa'da 1970 yılından itibaren bu alanda çalışmalar hız kazanmıştır (Aktan, Dileyici ve Vural: 2006, 125). Yapılan çalışmalar, vergiye karşı gösterilen olumlu ya da olumsuz reaksiyonların sadece mali gerekçelerle ya

da vergilendirme usulündeki yapılanmayla alakalı değil, kişisel ve toplumsal psikolojik gerekçelere de dayanıp dayanmadığı ölçülmeye çalışılmıştır.

Özetle söylenebilir ki, vergi psikolojisi bireysel ve sosyolojik duygu ve davranış bütünlüğü ile kişi ve toplumların hem vergi ahlakını hem de vergi bilincini etkileyen olguları inceleyen kamu maliyesinin bir alt kolu olarak nitelendirilebilir. Bu bağlamda vergi politikalarına yönelik kararlar alınır iken vergi psikolojisinin birey ve toplumlar üzerindeki etkisini de göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

2.1. Vergi Uyumu

Vergi uyumu, beyannamenin verildiği tarihte uygulanan vergi mevzuatları çerçevesine uygun bir biçimde vergi yükümlülüğünün beyannamede tam olarak belirtilmesi ve beyannamenin zamanında ilgili yerlere verilmesidir. Vergilerin etkisini anlamak için kimlerin uyum gösterip göstermediğini bilmek oldukça önemli bir yere sahiptir. Vergiye uyum ya da uyumsuzluk sadece fırsat, vergi oranları ve yakalanma olasılığının bir fonksiyonu değil, aynı zamanda bireyin vergiye uyum gösterme ya da vergi kaçırma istekliliğinin de bir fonksiyonudur. Vergi ahlakı yüksek olduğunda vergi uyumu da nispeten yüksek olmaktadır (Bilgin, 2011:260- 261). Dolayısıyla vergisel işlemlere karşı mükelleflerin gönüllü bir şekilde uyum sağlaması, kişinin ahlaki yapısının durumu ile doğru orantılıdır ancak tek başına yeterli değildir.

Kendisine uygulanan vergi politikalarının da aslında ne kadar “ahlaklı” olduğu bu noktada önem taşımaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, devlet vatandaşlarının en temel yaşam haklarını kullanmasına, ananevi değerlere sahip olup geliştirmesine, insani bir yaşam standardında hayat sürmesine, gerekli eğitim ve sağlık hizmetleri almasına, ulaşmak istediği sanatsal, kültürel faaliyetlere ulaşmasında kolaylık sağlanmasında, piyasa boşluğunu gidermeli ve bu konularda etkili bir rol oynamalıdır. Devlet tarafından bu ve benzeri hizmetlerin sunulmadan sadece kişilerin gelirlerine ortak olma saikiyle hareket etmesi “ahlaksızlık” olarak nitelendirilebilir ve bu durum elbette ki vergiye gönüllü uyumu zedeleyecektir.

2.2. Vergi Ahlakı

Vergi yükümlülerinin vergiye gönüllü uyumunu etkileyen konuların başında vergi bilinci ve vergi ahlakı gelmektedir. Türk Dil Kurumu (TDK)’ya göre ahlak; “Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları, aktöre, sağıtöre” olarak tanımlanmaktadır.” Dolayısıyla ahlak kurallarının varlığı için öncelikle bir toplumun kurulu olması gerekmektedir. Ancak bu yargı, “toplum içinde değil isek, ahlaksız davranabiliriz” sonucunu,

genel olarak, doğurmaz. İlelebet toplumdan soyutlanamayacağımıza göre, toplumdan ayrı kaldığımızda dahi ahlaksız davranış biçimleri toplumda bir şekilde karşılık bulacağından, ahlak kurallarına her durumda uyum sağlama eğilimi göstermeliyiz.

Ahlak, insan ilişkilerinde; iyi, kötü veya doğru, yanlış şeklinde ifade edilen değer yargılarından oluşmaktadır. Ahlak, insanlar arası ilişkilerde nasıl davranılması veya nasıl davranılmaması gerektiğini gösteren kendiliğinden oluşmuş değer yargıları sistemidir. Hiç şüphesiz bir toplumun ahlaki değerleri ile vergilendirme arasında yakın bir ilişkinin mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Vergi ödemeyi bir ödev ahlakı olarak ele alan ve vergi kaçakçılığını ayıplayan ve kınayan bir toplumda bireylerin vergiye gönüllü uyumun kendiliğinden sağlanacağı söylenebilir (Aktan, 2012: 19). Elbette burada kişinin, toplumun genel ahlak kurallarına ne kadar saygılı olduğu ile de bağımlıdır. Toplumsal tepkiyi çok da önemsemeyen kişilerden, ahlak kurallarını temel alan bir yaşam biçimini benimsemesini beklemek doğru olmayacaktır. Vergi ahlakı açısından da aynı şeyi söyleyebiliriz. Bu noktada, ahlak kurallarından ziyade hukuk kuralları, yaptırımlar önemini artırmaktadır.

Vergi ahlakı, vergi zihniyetinin temelini oluşturur ve vergi cezaları karşısında bireyin aldığı tutumla doğrudan orantılıdır (Schmölders, 1976: 107). Vergi ahlakı yerleşmemiş bir kişi vergi kaçırma eğiliminde olacaktır. Vergi kaçakçılığı neredeyse tüm ülkelerde yaşanan bir sorundur. Ancak bunun yanı sıra diğer yükümlüler vergi kaçırıyor olmasına rağmen vergi kaçırmanın yollarını bile araştırmayan yükümlüler de bulunmaktadır. Vergi ahlakı, insanların niçin vergi kaçakçılığı yaptıklarından ziyade niçin vergi kaçakçılığı yapmadığı ile ilgilidir (Bilgin, 2011:260). Dolayısıyla hem vergi kaçırmanın hem de vergi kaçırma yoluna hiç bulaşmamanın gerekçesi ahlak kavramına bakış açısidir.

Vergi ahlakı şu şekilde ifade edilebilir, vergi kaçakçılığı ve vergi cezaları karşısında yükümlülerin takındıkları tavidir (Turhan, 1998: 198- 199). Bir başka ifadeye göre vergi ahlakı, vergi ödeme konusundaki dışsal bir zorlama ve baskı olmaksızın gönüllü vergi ödemeyi tanımlar. Burada yükümlüler, vergiyi gönüllü olarak öderler veya yakalanma ve cezalandırma riskini göz önüne almadan öderler. Bu sebepten, vergilemenin uzun döneme ait verimliliği ve sınırları hakkında bir yargıya varabilmek için, ekonomik koşulların yanı sıra, psikolojik koşulların da dikkate alınması gerekmektedir. Eğer vergilemenin ölçüsü, vergi mükelleflerinin ya da sorumlularının davranışında vergilemenin mali verimliliğini azaltacak değişikliklere yol açarsa psikolojik sınırlara ulaşmış olur. Vergi yükümlülerinin davranışları ise, her şeyden önce halkın vergi zihniyeti ve vergi ahlakı tarafından belirlenir. Zaman ve mekâna göre farklılıklar gösteren vergi zihniyeti mükelleflerin bizzat vergileme ile kendilerine yüklenen maddi ve

biçimsel yükümlülüklerin karşısında takındıkları genel tavır olarak nitelendirilebilir (Aktan, 2012: 15). Bu sebepten, vergi oranlarının yüksekliği, vergi konusunun çeşitliliği, vergi cezalarının yüksek ya da düşük olması, başkalarının vergi ödememesi gibi dışsal faktörler ne kadar zorlayıcı olursa olsun kişi yükümlülüklerini tam ve zamanında yerine getiriyor ise vergi ahlak yapısı oluşmuş demektir. Bu durumda kişinin yaşayacağı iç ferahlık, vicdani rahatlık, kişi için toplumun olumlu ya da olumsuz tepkisinden daha önemli bir yer edinmektedir.

Vergi ahlakını genel ahlaktan çok daha geride takip ettiğini ve davranışların, vergi kanunlarının çizdiği sınırların dışına çıkmayı bir çeşit toplumsal kabiliyet olarak nitelendirmek mümkündür. Bu konuda yapılmış olan bir anket çalışmasına göre, ankete katılanların %43'üne yakın bir kısmı “vergi suçlusunu kiminle mukayese edebiliriz?” sorusuna “kurnaz bir iş adamı ile” cevabını verirken ancak %27'si vergi suçlusunu “dolandırıcı” olarak nitelendirmiştir (Turhan, 1998: 199). Bu sebepten vergi ahlak yapısı bozuk olan kişiler ise, yine toplumun tepkisinden bağımsız olarak, yükümlülüklerini tam ve zamanında yerine getirmeyi bir “enayilik” olarak görmekte, vergi ödememe eylemini kurnazlık olarak tasvip etmektedir.

Bunun sonuçların çeşitli psikolojik nedenleri bulunmaktadır. Her şeyden önce verginin zorunlu olma özelliği, vergi kaçakçılığında hiç kimsenin zarar görmediği izlenimini bırakmaktadır. İkinci olarak, yükümlülerin, vergiler ile finanse edilen kamu harcamalarının verimliliği konusundaki inançları tam değildir. Zaten yükümlüler vergi ödemeleri ile amaçları itibarıyla benimsedikleri devlet giderlerinin ve hatta büyük ölçüde rakip firmaların yararlandıkları sübvansiyonların finanse edilmesine katkıda buldukları hissine kolayca kapılabilmektedir. Bu sebeple modern psikolojinin kanıtladığı gibi, vergi yükümlülüğü ile kişinin vicdanında kökleşen ahlakı arasında hiç denecek kadar az ilişki olduğu olduğunu vergilemeye olan tepkiler kanıtlar niteliktedir (Turhan, 1998: 199). Toplumda oluşan değer ya da ahlak yargıları içerisinde vergi ile ilgili madde en sondadır denilebilir. En temel ahlak kurallarının bu kadar yozlaştığı toplumlarda vergi ahlakının oluşmasını ya da var olan yapının sürdürülebilmesini beklemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

Vergi ahlakı ve bilincinin geliştiği ülkelerde dolaysız vergiler daha önemli ve başarılı uygulanmaktadır (Çataloluk, 2008: 218). Dolayısıyla vergi ahlakının yerleşmesi, vergi sistemlerinin beyana dayalı olduğu ülkelerde daha da önemini artırmaktadır. Çünkü kendi gelir ve giderlerini kendisi beyan eden ve ödeyeceği vergiyi de bir anlamda kendi tayin eden kişinin vergi ahlakı ne kadar yüksek ise o kadar doğru vergilendirme, aksi durumda ise düşük vergilendirme yapılacaktır. Bu sebepten

2.3. Vergi Bilinci

Vergi bilinci, devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu kamu hizmetlerinin finanse edilebilmesi için bireylerin elde ettiği gelirlerinden, servetlerinden veya tüketimlerinden kanunlarda belirtilmiş olan usul ve esasa ilişkin olarak katkıda bulunmaları gerektiğini fark etme, bilme ve hatırlama yeteneğine sahip olmalarını ifade etmektedir. Vergi bilinci yalnızca vergi ödenmesi bilinci olarak algılanmamalıdır (Ömürbek, Çiçek, & Çiçek, 2007: 104). Verginin ödenebilmesi için vergileme tekniği ile verginin; tarh, tebliğ, tahakkuk ve tahsil aşamasında vergi yükümlüsüne yüklenen biçimsel vergi yükümlülüğü de vergi bilincinin oluşmasında mükellefin zamanında ve eksiksiz olarak yapması veya yapmaması gereken fiilleri de içerisinde barındırır.

Zaten mali yükümlülüğün olması gereken şekilde eksiksiz tespit edilebilmesi için şekli yükümlülüklerin yine olması gereken şekilde, eksiksiz ve zamanında yerine getirilmesi icap etmektedir. Bu anlamda vergi bilinci; yükümlülüklerini anlama yani vergi kanunlarını anlama, yorum yapabilme, sorumlulukların farkına varılabilme, idare tarafından kendisinden beklenen yükümlülüklerin neler olduğunun kavranabilmesi ve bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi hâlinde istisnasız ekonomik ve adli müeyyideler ile karşılaşma ihtimalinin olduğu, bu ihtimalin şaka götürmeyecek seviyede olduğu gibi konuları da kapsadığını söylemek doğru olacaktır.

Bu bağlamda, vergi bilinci ifade edilirken, bireylerde oluşan vergi farkındalığına vurgu yapılmış olduğunun altına çizmek gerekir. Burada ifade edilen, vergi farkındalığı ile bireylerin vergi mevzuatını yapılan değişikliklerin takibi ve vergi uygulamaları konusunda bilgi sahibi olması ifade edilmektedir. Verginin neden ödendiğinin farkındalığı ise vergilerin yararlanan kamu hizmetlerinin finansman kaynağı olarak görülmesini ifade etmektedir (Buyrukoğlu & Erasa, 2012: 121). Vergi bilincinin oluşması bakımından en önemli faktör bireylerin kamu finansmanının büyük kısmını oluşturan vergilerin hangi alanlara finanse edildiği ve kamu harcamalarına duyduğu güven ile ölçülebilmektedir.

3. VERGİYE GÖNÜLLÜ UYUMU ETKİLEYEN İÇSEL FAKTÖRLER

İçsel faktörler, vergi bilincinin mükellef açısından ortaya çıkmasında mükellefin yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi, ahlak kavramını anlayış düzeyi, siyasete ve devlet yönetimine bakış açısı, vatansever olup olmaması gibi genel değil özel olarak ifade edilebilen faktörlerden oluşmaktadır. Bu faktörler, mükellefiyetin vergi bilinci açısından incelenmesi ve değerlendirilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Literatürde iç dinamiklerin vergi bilinci üzerindeki etkisini ölçen birçok saha çalışmaları bulunmaktadır ve bu çalışmaların içeriği anket yöntemi ile mükelleflerin vergi bilincini ölçmeye yönelik sorular sormak ve çeşitli ölçme yöntemleri ile bulgulara ulaşmaktır. Hemen hemen yapılan çoğu anket sonuçları birbirine benzemektedir. Bizim çalışmamızın içeriğinde bir alan uygulaması yoktur, ki amacımız da zaten bu değildir. Çalışma teorik olarak vergi bilincine etki eden faktörlere değinip bu faktörlerin etki kabiliyeti hususunda kişisel görüşlerimize yer vermektedir. Çoğu yayınlarda ortak sonuca ulaşılması ve örnek teşkil etmesi bakımından Türkiye’de yapılmış bir çalışmanın anket sonuçlarına da, kısaca, aşağıda yer vermeyi de uygun görüyoruz.

Buyrukoğlu ve Erasa (2012)’nin çalışmasına göre, “kişisel faktörleri mükellefin; yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, devletin varlığına ilişkin inancı, gelir düzeyi olmak üzere beş ayrı özelliklerine göre ifade etmek mümkündür. Yaş faktörü yapılan araştırmalarda özellikle gençlerin henüz yüksek gelire sahip olmayışları ve tasarruf yapma eğilimlerinin düşük olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni olarak ise belli bir hayat standardını yakalamış olmaları gösterilmektedir. Cinsiyet bakımından ise yapılan araştırmalar kadınlara göre erkeklerin daha fazla vergi kaçırdığı yolunda hemfikirdir. Bu bakımdan kadın istihdamının eksik olduğunu da belirtmek gerekir. Kadının iş dünyasında erkeğe göre pasif kalması elbette kadın mükelleflerin de erkeğe görece daha az sayıda olduğunu beraberinde getirir. Eğitim düzeyi arttıkça vergi mevzuatını ve mevzuat değişikliklerini anlama kabiliyeti de artmaktadır. Aynı şekilde mevzuattaki açıkların farkına varma kabiliyeti de artmaktadır. Ancak yapılan araştırmalar eğitim düzeyi arttıkça vergiye uyumun da arttığını göstermektedir. Mükellefin devletin varlığına olan inancı ve devlet faaliyetlerinin pozitif dışsallığı olduğunu düşünenlerin ağırlıklı olduğu toplumlarda vergi bilincinin ileri düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Mükellefin gelir düzeyine karşı birçok araştırma yapılmış ve çıkarılan genel sonuç, mükellefin gelir düzeyi artarken, vergi kaçırma eğiliminin de arttığı yönünde bulgulara rastlanmıştır.”

Görüldüğü üzere anket sonuçları beklenen sonuçlara paralel düzeydedir. Bilindiği üzere anket sonuçlarının sağlıklı olması, verilen cevapların dürüst ve samimi bir şekilde verilmesine bağlıdır. Çalışmanın bu kısmında aşağıda vergiye gönüllü uyumu etki eden temel içsel faktörleri aşağıda sıralamaya çalışacağız. Bu başlık altında; yaş, eğitim seviyesi, cinsiyet, meslekte geçirilmiş süre, gelir düzeyi gibi demografik özellikler, ahlak kavramına bakış açısı, herhangi bir dine ve devlete bağlılık seviyesi ve duygu durumlarını içsel faktörler olarak değerlendireceğiz.

3.1. Demografik özellikler

Her anket sorusu kişinin demografik özelliğinin ölçülmesine dayalı sorularla başlamaktadır. Kişinin yaşı, meslekte geçirdiği süre, cinsiyeti ve gelir seviyesi bu soruların başında gelmektedir. Yaştaki değişimin eğitim seviyesi ile bağlantılı olduğunu da söyleyebiliriz ancak aynı yaştaki iki kişi arasında ise eğitim seviyesi tabii ki belirgin bir rol oynayacaktır. Yaş, beraberinde tecrübeyi de getirmektedir. Bununla birlikte yaşı daha fazla olanların iş tecrübelerinin her zaman yaşı küçük olanlara göre daha fazla olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Ayrıca meslek hayatında geçirilen sürelerin aynı olduğu durumda, mesleğin pasif şekilde mi aktif şekilde mi cereyan ettiği de önemlidir. Yapılan işin ana unsurları ile birebir ilgilenen kişi ile sadece söylenen yapan kişinin meslekteki geçirdikleri süre aynı olsa da elbette ki elde etmiş oldukları tecrübe aynı olmayacaktır. Yine, eğitim seviyesi yüksek kişilerin vergi kurallarını daha iyi okuyup nüfuz edebilecekleri, dolayısıyla kendilerinden isteneni tam olarak anladıklarından, vergisel işlemlerde hata yapmayarak bilinçli mükellef olacakları düşünülse de kanunları iyi anlayıp okuyan mükelleflerin sarıh bir gizli bir şekilde kural açığı bulduklarında bunu da iyi değerlendirecekleri, vergi kaçırma eylemlerini kurallara bağlıyor muşçasına yapacakları gibi sonuçlar da ortaya çıkabilir. Eğitim seviyesi düşük olan kişilerin ise vergi kurallarını bilmeyerek hata ile davranıp bilinçsiz vergi mükellefi olacakları düşünülebilir. Kurallara uymamanın ciddi yaptırımlar içerdiğini bilen eğitim seviyesi yüksek mükellef, kurallara uyacak; bu yaptırımlardan bir haber olan eğitim seviyesi düşük mükellef ise kurallara uymayacaktır şeklinde algılar oluşabilir. Ancak vergi mevzuatına yeterince nüfuz etmenin eğitim seviyesi ile birebir bağ kurulması pek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu kanaatimiz her ne kadar, o ülkede verilen eğitimin kaliteli olup olmadığı ve ne eğitimi alındığı tartışmasından uzak olsa da, yüksek eğitilmiş, bilinçli vergi mükellefidir; düşük eğitilmiş bilinçsiz vergi mükellefidir görüşü doğru olmayacaktır. Vergi bilincine yönelik eğitimlerin anaokulu seviyesinden itibaren ortaöğretimde verilmesi, yüksekokullarda hangi bölüm ya da program olursa olsun, temel anatomi ya da ilk yardım dersi kadar önemli olan, vergi ile ilgili temel bir dersin verilmesi önemli bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü bir birey hayatı boyunca kendi vücut ve sağlığı ile ilgili temel bilgilere ve hem kendi hem de başkaları için ilk yardım bilgisine ihtiyaç duyacaktır ve aynı kişi mutlaka hayatın devamı için gelir elde edici eylemlerde bulunarak vergi mükellefi olacaktır. Kendi sağlığı, başkalarının ve vergi konusunda bilinçli bireyler yetiştirmek, bir ülkenin kalkınmasına yönelik atılacak en önemli adımlardan biridir.

Gelir düzeyi yüksek olanların vergi cezaları karşısında risk alma ve dolayısıyla da vergiye gönüllü uyum konusunda daha isteksiz davranma ihtimalinin olduğunu söylesek de yüksek gelir seviyesindeki insanların daha pımpirikli, eli sıkı ve kuralcı olduğu yönünde toplumda genel bir inanış da vardır. Diğer yandan zaten az kazanan

kişinin düşük geliri ile bir de ceza ile karşılaşmak istememesi nedeniyle vergiye gönüllü uyum sağlayacağı da düşünülebilir. Ancak gelirine göre olması gerekenden fazla vergi ödemediğini düşünen kişilerin daha az vergi ödemek için kurallar dışına çıkabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Her ne kadar cinsiyet ayırımı içeren bir durum olsa da kadın ve erkek mükelleflerin vergi uyumu konusunda farklılık gösterebilme ihtimali de düşünülebilir. Kadınların daha detaycı ve titiz olduğu fikri genel kabul görmektedir ancak her zaman bu tarz bir kesin yargıya ulaşmak mümkün değildir. Ayrıca son dönemde kadın girişimcilere ciddi vergisel teşvikler sağlanmaktadır. Kadın girişimcileri destekleyici vergi harcamaları nedeniyle belli bir süre hiç vergi ödenmeme ya da çok az vergi ödenme ile sonuçlanan vergisel işlemler nedeniyle ve bu teşviklerden yararlanabilmek için kurallara sıkı sıkıya bağlı kalma şartlarının getirilmesiyle zaten kadın mükelleflerden vergiye gönüllü uyum ve azami düzeyde yükümlülüklerini tam ve zamanında yerine getirmelerini beklemek yanlış olmayacaktır.

Kısacası, yukarıda temel alınan dört demografik özelliğin aynı paralelde olumlu sonuçlar vermesini beklemek doğru olmayacaktır.

3.2. Ahlak Yapısı

Vergi ahlakını kavramsal olarak yukarıda yer vermeye çalıştık. Vergi ahlakında asıl önemli husus, yükümlülerin vergi ile ilgili ödevlerini tam ve zamanında yerine getirme konusundaki hassasiyetleridir. Bu hassasiyeti ölçen vergi ahlakı, kişinin üyesi olduğu topluma vergilerini istikrarlı ödeyerek ortak giderlere katkıda bulunma ihtiyacı olarak ifade edilmektedir (Torgler 2004: 239). Bu nedenle toplumda oluşan değer yargılarına kişinin ne kadar alakadar olduğu, vergi bilincinin yerleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bunun yanında genellikle, bireyler, kendi değerlendirmelerine ve inançlarına göre yeterli vergiyi ödedikleri anlayışıyla hareket etmekte ve vergi yükümlülüğünü yerine getirdiklerine inanmaktadırlar. Çünkü onlara göre başkaları kendileri kadar vergi ödememektedir (Kitapçı, 2013: 76). Ancak bu fikir sadece yükümlülerin kendilerini vicdanen rahatlatma isteklerinden kaynaklanmaktadır. Somut olaylarda bu inanın gerçekliğinin olduğunu söyleyebilirsek de genel olarak böyle bir kanıya varmak, vergisel işlemlerin bireysel özelliklerinden dolayı, mümkün değildir. Diğer mükelleflerin harcama ve servet alışkanlıkları, yaşam tarzları kişileri bu düşünceye sevk edebilir. Ancak harcanan ve tasarruf edilen gelirin tek kaynağının ise vergiye tâbi olarak görünen kazancı olmayabilir.

Hepsinden önce etik bir konu olarak vergi uyumu, vergi mükelleflerinin içsel motivasyonları ile alakadar bir durumdur. Bu durumda yükümlüler vergilerin ekonomik maliyetlerinin yanı sıra ahlaki maliyetlerini de göz önüne katarak vergi kaçırmanın ahlak dışı bir davranış hissi olduğuna kapılıp, vergi ödeme davranışını bir

vatandaşlık görevi olarak görürler (Cullis, Jones ve Lewis, 2007: 3). Yani mükellefin vergi ödeme zamanı geldiğinde parası olmasa bile bir şekilde kurumsal ya da bireysel borçlanmalarla, toplumsal bir tepki ile karşılaşmamak adına, vergi ödeme yoluna giderler.

Tabii burada vergi ödemenin ahlaki bir ödev olduğu konusu toplumda kendine yer bulabilmiş olsun. Küçük toplumlarda kınama kültürünün baskın olduğu söylenebilir ve toplumun böyle bir durumda tepki göstermesinden mükellefler sakınabilir. Daha kozmopolit ve kalabalık toplumlarda ise toplumsal reaksiyonun etkisi az hissedileceğinden yükümlüler bu reaksiyonu göze alabilirler. Ancak daha kötüsü ise toplumda böyle bir algının oluşmamış olmasıdır. Yani vergisel yükümlülüklerini tam ve zamanında yerine getiren mükelleflere “enayi” gözüyle bakılan bir toplumda, vergi ahlakının diğer ahlak kuralları içerisinde yer alamadığı bir toplumda vergi bilinci için bu konu içsel bir motivasyon olmayacaktır. Eskiye nazaran günümüzde devletlerin vergi toplama görevini suiistimal ettiği, gelir düzeyine göre vergi toplanmadığı, “mükellefle birlikte” anlayışından ziyade “mükellefe rağmen” vergi toplama anlayışının yaygınlaştığı toplumlarda “vergi ahlakı” kavramının da zayıfladığını söylemek mümkündür.

3.3. Herhangi Bir Dine ve/veya Devlete Bağlılık Düzeyi

İstisnasız tek tanrı inancının olduğu her dinde hatta kimine göre meşru olmayan dini inanışlara göre de temel ahlak kuralları, o dinin ayrılmaz birer parçası dahası zaman zaman somut olaylara göre ibadetin bile önüne geçen temel dinamo taşı olmuştur. Bu sebepten ahlaksızlığı meşru gören bir inanıştan bahsedebilmek, akılcı bir yaklaşımla mümkün değildir. Bu sebepten rasyonel beklenti, dini inanışı ağır basan kimselerden ahlaklı davranışlar sergilemesidir. Bu temel argüman karşısında ortaya çıkan soru, vergi ahlakının dini ahlak kuralları ile birlikte sayılıp sayılamayacağıdır. İlk bakışta bu soruya olumlu cevap vermek mümkündür. Çünkü verginin sosyal amacı özellikle göz önünde bulundurulduğunda vergi gelirleri ile devlet geçim sıkıntısı çeken kişilere, yetim ve öksüzlere, ülke için canını feda etmiş ya da yaralanmış kişilere kısacası yardıma muhtaç kişilere yardım ediyor ve bu yardım yeterli görülüyor ise inançlı vergi mükelleflerinin vergiye gönüllü olarak uyum sağlaması beklenir. Ancak devlet harcamalarının biraz önce bahsettiğimiz amaçlar doğrultusunda kullanılmaması hasebiyle, bu mükelleflerin vergi ahlakında bir gerileme de söz konusu olabilir.

Bununla birlikte, Müslüman toplumlar için zekat vermek ibadetin gereğidir. Kutsal kitap ve öğretiler doğrultusunda zekâtını tam ve doğru olarak veren mükellefler bir de devlete vergi vermek konusunda, mükerrer bir ödeme olduğunu düşünmesinden dolayı, direnebilirler. Vergiler her zaman bahsedilen amaçlar doğrultusunda kullanılmamaktadır. Öncelikle ortak ihtiyaçların finansmanı için

vergilerin toplandığı düşünülürken, zekât ile birlikte ayrıca vergi talep edilmesi, sanıldığı aksine mükerrer bir duruma sebebiyet vermeyecektir. Ancak günümüzde birçok zengin Müslüman ülkelerinde gelir vergisinin sıfır olarak uygulandığı düşünülürken “zekât varsa, vergi yok” anlayışı, bu görüşe sahip olanlar için kabul edilebilir. Bununla birlikte zekât ile vergi konularının farklı olduğu, inanışlarda “vergi varsa zekât ödemenin gerekli olmadığı” şeklinde bir kuralın da olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Vergi kaçırmanın günah olduğunu düşünen mükellef zorla vergi verme eğiliminde de olabilmektedir. Çünkü dinen cezalandırılacaklarını düşünmektedirler. Bu düşünceyle mükellefler bu dünyada da diğer dünyada da mutlu olmak amacıyla vergilerini zamanında ve tam verme eğilimindedirler. Kişilerin otokontrol davranışlarını da belirleyen dini inançlar, mükelleflerin vergi bilinclerinin gelişmesine sağlamasına, gönüllü uyumlarının artmasına katkı sağlamaktadır (Pekkaya, Cural ve Albayrak, 2017: 1070). Bu anlamda dini inanış ile ahlak arasında pozitif bir bağ olduğunu söyleyerek dini inanışı yüksek olanlarda vergi ahlak boyutunun ve vergiye gönüllü uyumun yüksek olduğu kanısına ulaşabiliriz. En azından beklentinin bu yönde olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız bu kanı, hiçbir inanışı olmayan ya da meşru sayılmayan inanışlara sahip olan kişilerin ahlaksız olduğu, dolayısıyla da vergi ahlakına sahip olmadıkları sonucunu doğurur mu? Ahlak konusunu dini inanışlardan ayıran, insanın karakteri ile alakalı bir durum olduğunu savunan düşünceler de azımsanmayacak kadar çoktur. Bu sebeple dini inanışı yüksek olan kişilerin vergiye gönüllü uyum oranının yüksek olmasını beklemek mantıklı olduğu gibi dini inanışı hiç olmayan ya da oransal olarak daha az olan kişilerin vergiye gönüllü uyum sağlamasını beklemek de o derece mantıklı olacaktır.

Milliyetçi ya da ulusal kimlikle veyahut kimi ülkelerde aşırı sağ olarak adlandırılan siyasi görüşlere göre devlete bağlı olunması, devletin vatandaşlara kıyasla üstün bir erk olarak kabul edilmesi yaklaşımının mutlak suretle vergiye gönüllü uyumu dolayısıyla da vergi bilincini artıracığını söylemek, bu açıdan, iddialı olmayacaktır. Bu yaklaşıma sahip olanlar tarafından kutsal görünen devletin temel gelir kaynağının vergi olduğu düşünülürken, aynı kişilerin vergi ödememek için vergi kaçırma yollarına girmesi, vergi kurallarına riayet etmemesi, vergi bilincini geliştirmek adına hiçbir çaba göstermemesi düşünülemez. “Ben bir vatandaşım ve vatandaşlık bağı ile koruyucum, kollayıcı olan bu devlete bağlıyım, bu sebepten her türlü vazifemi layıkıyla seve seve eksiksiz yerine getirmek benim vatandaşlık görevim” düsturunu kendine ilke edinmiş yükümlülerin vergiye gönüllü uyum sağlamasını beklemek kadar doğal bir yaklaşım olamaz.

KAYNAKÇA

1. Aktan C.C., Dileyici, D. ve İstiklal Y. V (2006), *Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi*, Seçkin Yayınları.
2. Aktan C. C. (2012), “Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı”, Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası, 14-22.
3. Bilgin H. (2011). “Vergi Ahlakının Teorik Çerçevesi”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (20), 259- 278.
4. Buyrukoğlu, S., ve Erasa, İ. (2012), “Vergi Bilincinin Oluşmasında Mükellef Haklarının Yeri ve Önemi”, Vergi Dünyası Dergisi, (375), 116–127.
5. Cullis J., Jones P. ve Lewis A., “Tax Compliance: Social Norms, Culture and Endogeneity”, International Studies Program Working Paper, 07-22 December 2007, 1-20.
6. Çataloluk, C. (2008), “Vergi Karşısında Mükelleflerin Tutum ve Davranışları”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 20, 213-228
7. Kitapçı, İ. (2013), *Vergi Etiği*, Seçkin Yayınları: Ankara
8. Ömürbek N., Çiçek, H.K. ve Çiçek S. (2007), “Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılan Anketin Bulguları”, Maliye Dergisi, 153
9. Pekkaya M., Cural, M. ve Karabulut E. C. (2017), “SMMM’lerin Vergi Bilinci Boyutlarına Göre Vergiye Bakışları: Zonguldak’ta Bir Uygulama”, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICMEB17 Özel Sayısı, (13) 1066-1078
10. Schmölders, G. (1976), *Genel Vergi Teorisi (Çeviren: Salih Turhan)*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
11. Taşkın Y. (2010). “Vergi Psikolojisi ve Vergiye Karşı Mükellef Tepkileri”, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, (54), 67-90.
12. Torgler, B. (2004), “Tax Morale in Asian Countries”, Journal of Asian Economics, 15(2), pp. 237-266
13. Turhan, S. (1998). *Vergi Teorisi ve Politikası*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

29. Bölüm

COVID-19 Pandemisinden Sonra İnsan Kaynakları Yönetimi'nin Rolü

İzzet ATALAY¹

COVID-19'un patlak vermesinin ardından dijitalleşme yeni bir önem kazanmıştır. Pandeminin başlangıcından bu yana, insan kaynakları yöneticileri çeşitli zorluklar ve engellerle karşı karşıya kalmıştır. Bir pandeminin ardından İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY), salgın sonucunda işyerinde yeni kalıpların yanı sıra yeni sorunlarla da karşı karşıya kalabilir. Bu zorluklar, bu bölümde dünyanın her yerinden şirket yöneticilerinin ve uzmanların işin geleceğine ilişkin bakış açılarına bakarak daha ayrıntılı olarak incelenmektedir. Bakış açılarında, özellikle bir salgın sonrası pandemi-sonrası geçişi etkin ve verimli bir şekilde ele almak için örgüt kültürünü geliştirmenin, insanların yetkinliğini artırmanın ve daha hassas bireysel bütünlüğü teşvik etmenin önemini vurgulamaktadırlar. Bu nedenle, sistemik ve prosedürel bir yaklaşım, bir pandemi sonrasında liderlik, personel katılımı ve müşteri merkezli tutumun oluşumu için yeni bir stratejiye ihtiyaç duyacaktır. Birçok araştırmacı yazarlara göre, pandemi sonrası dönemde insanların fiziksel ve zihinsel iyileşmesi tamamen güven, saygı, dayanışma ve en önemli insani değerlerle ilgilidir.

1. Giriş

Corona virüsü (COVID-19) salgınları insan merkezlidir ve halk sağlığı üzerinde dünya çapında bir etkiye sahiptir. Pandeminin devasa sosyoekonomik ve politik etkileri vardır. Salgının feci ekonomik sonuçlarını azaltmak için insan yaşamını korumak ve virüsün yayılmasını kısıtlamaya yönelik hükümetler tarafından salgının başlangıcından itibaren benzeri görülmemiş birçok adım atıldı. Bir korona virüsü salgını ve hayatımızdaki etkileri, salgın sonrasında hayatımızın nasıl değiştiği açısından incelenmektedir. Teknolojik ilerlemeler ve uzaktan çalışmanın yaygın kullanımı nedeniyle, gelecek oldukça farklı görünecektir. İnsan yönetimi profesyonelleri yeni gerçekliğe alışmakta zorlanacaklar. COVID-19, dijital çağda daha fazla teknoloji kullanımına geçişi hızlandırmış, yeni işleyiş biçimlerinin geliştirilmesini ve yeni işlerin kurulmasını zorunlu kılmıştır. Bu yeni teknolojinin bir sonucu olarak, tehlikelerin yanı sıra bir de olasılıklar seli vardır. Aynı zamanda, evden çalışanlara aynı anda yardım ve destek sunarken ofis çalışanlarının sağlığının ve esenliğinin tehlikeye atılmamasını sağlamak insan kaynakları yöneticileri için zorlu bir sorumluluk olmuştur. Bazı kuruluşlar, pandeminin bir sonucu olarak pandemi öncesi süreç ve uygulamalarının pandemi sonrası dönemde nasıl işleyeceğini incelemektedir. COVID artık gerekli olmadığında, kuruluşların uyum sağlamak ve büyümek için daha fazla zamana ihtiyacı olacaktır (Shannon ve Carlson, 2021). Evden veya ofiste çalışmak, gelecek iş yaşamının normu olacaktır. Sonuç olarak, işgücünün büyük bir kısmı birkaç sektör ve ülkede yoğunlaşmaktadır, işgücünün büyük çoğunluğu uzaktan çalışamayabilir (McKinsey&Company, 2020).

2. COVID-19 salgını sırasında insan kaynakları yönetimi

İnsan Kaynakları (İK) uygulamaları ve süreçleri Corona virüsü salgınından etkilenmiştir. İyi yönetilmeyen değişiklikler verimlilik kaybına neden olabilmektedir. Bir İK yöneticisi olarak yolunuza çıkan her şeye hazır olmalısınız (Friday Nchuchuwe ve diğerleri, 2021). COVID-19 salgınından etkilenen şirketler için, bir yandan şirket operasyonlarını sürdürürken diğer yandan çalışanların evden çalışmasına izin vermek önemli bir endişe kaynağı olmuştur (Collings ve diğerleri, 2021). Kuruluşların ilk kez elektronik ortamda çalışabilmeleri, tarihlerinde ilk kez sıklıkla, önemli bir dijital dönüşüm gerektiren insanların yeniden beceri ve eğitimini gerektirmiştir. Kuruluşların insan kaynakları uygulamalarını mevcut ortama nasıl uyarlamak zorunda olduklarına dair birkaç örnek aşağıda verilmiştir (Collings ve diğerleri, 2021). Corona virüsü salgını sırasında İK yöneticileri, etkilenen çalışanları daha esnek ve üretken olmaya çağırmıştır. Pandemi sonucunda insan kaynakları yöneticileri, yüz yüze toplantı ayarlayamama, uzaktan çalışan değerlendirmesi, çalışanları korona virüsü ve etkileri hakkında uyarma, kişisel temizlik ve psikolojik iyi olma hali gibi çeşitli sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. (Friday Nchuchuwe ve diğerleri, 2021). Pandemi öncesinde pek çok kuruluş çalışanları yerinde denetim olmadan yönetme kavramına aşina olmadıkları için insanların evden çalışabilmesi salgından önce düşünülemezdi (uzaktan çalışanları yönetmek ve iş ve aile yükümlülüklerini dengelemek). Salgının ardından işletme sahipleri hayatta kalabilmek için iş-yaşam dengesini değiştirmek zorunda kalmışlardır. Sahada çalışan kişilerin kesin sayısını belirlemenin zorluğu nedeniyle, insan kaynakları yöneticilerinin eğitilmiş tahminler yapması gerekmektedir. COVID-19'un korona virüsünün yayılması için bir risk faktörü olduğu keşfedilmiş ve bu da işyeri sağlığı risklerinin artmasına neden olmuştur; - sürekli değişen standartlara ayak uydurmak için hızlı politika değişiklikleri; - birçoğu evden veya uzak bir yerde çalışırken çalışanların iletişimini yönetmek gibi. Her bir çalışan için hangi iletişim stratejilerinin en uygun olduğunu belirlemeye yönelik insan kaynakları yöneticileri mücadele etmiştir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ile Avrupa Birliği (AB) arasında, bir korona virüsü salgını (2020) ile mücadele eden devlet kurumlarına yardımcı olmak için SIGMA Programı (SIGMA, n.d.) üzerinde ortak bir çaba başlatılmıştır. Hepimizin deneme yanılma yoluyla öğrendiğimizi, veri ve geri bildirim elde ettiğimizi ve gerektiğinde uyum sağlayıp değiştirdiğimizi vurgulayan çalışmada, İK yöneticilerinin çalışanlarını karşılaştıkları zorluklar konusunda eğitmeleri ve onları bu belirsizliklere karşı uyum sağlamaları ve büyümeleri yönünde teşvik etmeleri gerektiği vurgulanmıştır.

3. COVID Sonrası Dönemde İnsan Kaynaklarını Yönetmek

Pandeminin şirketleri nasıl etkilediğiyle ilgili olarak uzmanlar, salgının etkisi ışığında yeni bir dijital ekonomiye geçişin hızlandırılması gerekliliğine ek olarak çalışanların uyum yeteneği ve esnekliği ihtiyacını vurgulamıştır (Shannon ve Carlson, 2021). Ekonomik durgunluğun bir sonucu olarak dijital ve otomasyon devrimleri hızlanmış ve bu da çalışanların sektörler arasında yaygın bir şekilde yeniden yerleştirilmesine yol açmıştır (IMF, 2022). İşletmeler pandemi sonrası iklime uyum sağlamak için mücadele ederken, örgüt kültürünü yeniden oluşturmak insan kaynakları departmanlarının birincil sorumluluğu olacaktır. Sonuç olarak, gelecekte uzaktan ve yerinde işçiliği bir araya getiren karışık çalışma modellerinin kullanımının yaygınlaşması beklenmektedir (Shannon ve Carlson, 2021). Bunun faydalı bir gelişme olmasına rağmen, geçişin mevcut örgüt kültürü üzerinde zararlı bir etkisi olma olasılığı bulunmaktadır. Çalışanların sosyal dinamikleri, daha az yüz yüze etkileşim ve daha dağınık bir işgücünden etkilenecektir (Shannon ve Carlson, 2021). Bu gelişmenin ardından üst düzey yöneticilerin alt düzey çalışanları nasıl kontrol edeceği konusunda endişeler var. Bununla birlikte, bazı araştırmacılara göre, yalnızca sosyal etkileşim veya duygusal destek amacıyla sık yapılan giriş kontrolleri hem uzak bir işgücünü yönetmek hem de bağları sürdürmek için uygun olan dengeli bir çerçeve geliştirmek için faydalı bir teknik olabilmektedir. Liderlik ve yönetim, açık iletişimi teşvik ederek ve kuruluşun farklı yönetim ve idare seviyeleri boyunca doğrudan temas hatları oluşturarak çalışanlarını etkileyen sorunlara dikkat etmelidir. Çeşitliliği, eşitliği ve içermeyi teşvik eden politikaların dahil edilmesi ve desteklenmesi, örgüt kültürünün güçlendirilmesine ve birlik, karşılıklı saygı, empati ve çalışanlar arasında kişisel sorumluluk duygusu gibi özelliklerin geliştirilmesine yardımcı olabilir (Shannon ve Carlson, 2021). Kuruluşların çoğu, mevcut işletme tekniklerinin geçmişte olup olmadığını ve gelecekte onlara hizmet etmeye devam edip etmeyeceğini değerlendirmeye çalışmaktadır (Deloitte, 2020). Bu yeni iş ortamı, insan kaynakları yönetimi için idealdir. Ayrıca, firmaların personeli nasıl işe alıp geliştirdiğini, çalışanların deneyimlerini nasıl iyileştirdiğini ve modası geçmiş işletme modellerinden nasıl uzaklaştığını tanımlamada firmalar ön saflarda yer almalıdırlar. İnisiyatif almalı ve öncülük etmelidirler (Deloitte, 2020). Gelecekteki başarı, kişinin geçmişteki başarısızlıklarından ders alma yeteneğine bağlıdır. Avrupa Merkez Bankası Başkanı Christine Lagarde (2021), karışık bir çalışma biçiminin kaçınılmaz olduğunu söylediği sözlerinde açıklamalarda bulundu. Tele çalışma, bir ofiste çalışma ve bir arada çalışma, bunun nasıl başarılabilceğinin örnekleridir. Avrupa Merkez Bankası (ECB), çalışanlarının mevcut durum hakkında ne düşündüğünü öğrenmek için kendi personeli arasında bir anket yapıyordu. Ayrıca, Lagarde'a

(2021) göre, COVID-19 sırasında büyük bir üretim kaybı olmadan yeni yetenekler kazanıldı ve uzaktan çalışma bağlantılarıyla karşılaşıldı. Ona göre bireylerin bir araya gelip birbirlerinin gözlerine bakarak, beden dilini izleyerek, duygularını değerlendirerek konuşmaları gerekiyor. Yeni fikirler ve yenilikler geliştirmeye gelince, beyin toplama ve beyin paylaşımı, yaratıcı sürecin kritik bileşenleridir. Dünya Bankası'ndan Lagarde (2021), toplulukların gelişimi üzerinde zararlı bir etkisi olabileceğinden, tele çalışma ve her şeyi uzaktan yapma konusunda aşırı hevesli heyecana karşı tavsiyede bulunmuştur. Martucci ve Bui, bir pandemi (2021) sırasında işyeri davranış kalıplarına dikkat çekmiştir. En etkili olanları şunlardır: Salgından önce birçok yönetici ofiste bulunmayan işçilerin gerçekten çalışmadığına inanıyordu; ancak, salgın bunların yanlış olduğunu kanıtlamıştır. Evden çalışan işçilerin daha üretken olduğu fikri, onlara kendi çalışma programlarını seçme olanağı verildiği takdirde doğru kabul edilmektedir. Uzmanlara göre "İlginç olmayan" olarak sınıflandırılan işlerin oranında da yüzde 27'den yüzde 12'ye düşüş kaydedilmiştir. (Ofis ortamında çalışmanın getirdiği kişilerarası ilişkilere sahip olunmadığından dolayı uzaktan çalışma dezavantajdır. Bunu başarmak için insan kaynakları uzmanlarından insanları bir araya getirmek için yeni yöntemler geliştirmeleri beklenmektedir). Artık bir tartışma kalmayınca kadar, konum bazlı ücretlendirme tartışması süresiz olarak devam edecektir. İşçilerin tazminatları ve daha düşük maliyetli yerlere taşınmaları durumunda maaşlarında indirim yapılıp yapılmayacağı sorusu ikinci bölümde tartışılmaktadır. Mevcut işçilerin maaşlarının korunabilmesi de mümkündür, ancak bu konulardan aynı görevleri yapan yeni çalışanların tazminatları, gerçek yaşam maliyetini temsil etmek için kesilecektir. Koronavirüs pandemisinin dünyayı birbirine daha da yakınlaştırmış olmasına rağmen, daha geniş çapta dağılmış bir küresel işgücünün sonucu olarak daha da büyüyeceği öngörülmektedir. İşverenlerin, çalışanlarının gelişimine ve refahına büyük önem vermeleri beklenmektedir. Salgın, her insanın ihtiyaçlarının bir bütün olarak daha büyük nüfusun ihtiyaçları perspektifinde ele alınması gerektiğini göstermiştir. Bu şekilde, ilgili herkese daha fazla özgürlük, sorumluluk ve güven sağlamak amacıyla gelecekte ek fırsatların ortaya çıkması mümkündür. Gerçekten de (McKinsey&Company, 2020b) göre, COVID-19 pandemiden sonra değişmesi muhtemel olan istihdamla ilgili üç önemli eğilimi hızlandırmıştır: Uzaktan çalışma ve sanal toplantıların pandemi sonrasında da devam etmesi beklenmekte, ancak salgının zirvesi sırasında olduğundan daha az sıklıkta. Teslimat, nakliye ve depolama alanlarındaki işlerin artması ve otomasyon, yapay zekâ (AI) ve dijitalleşmenin önceden tahmin edilenden daha hızlı bir şekilde uygulanması beklenmektedir. McKinsey, COVID-19'un işgücü üzerindeki etkisine ilişkin bir analiz yaptığında, pandemi sonrası ortamda devam etmesi beklenen bir trendin,

evden çalışan insan sayısının önemli ölçüde arttığını keşfetmiştir. Bazı kuruluşlar, yakın gelecekte daha esnek ve daha küçük ofis konumlarına geçme planlarını zaten duyurmuşlar (McKinsey&Company, 2020a). Bu, diğer girişimlerin yanı sıra departman sitelerinin sayısını azaltmayı, "sıcak masa" oluşturmayı ve bireysel çalışma ortamlarından ortak çalışma ortamlarına geçişi içermektedir. Sonuç olarak, ofis alanı azalacak ve günlük olarak görevlerini yerine getirmek için daha az çalışana ihtiyaç duyulacaktır. McKinsey&Company (2020b) tarafından Ağustos 2020'de yapılan bir anket, 278 yöneticiden oluşan bir örneklemin ofis alanının % 30 oranında azalmasını beklediğini ortaya koymuştur. Değişken ve elektrik faturalarını azaltmanın bir sonucu olarak, birçok firma para biriktirdiklerini fark etmiştir. Temmuz 2020'de daha fazla ve diğer ulusların katılımıyla yapay zekanın benimsenmesi üzerine dünya çapında bir çalışma gerçekleştirilmiştir (McKinsey&Company, 2020b). Ankete göre, her dört firmadan birinin yıllık satışları 1 milyar doların altındayken, geri kalan şirketler satışları 1 milyar ila 10 milyon dolar arasında olanlar ile yıllık satışları 10 milyon doların üzerinde olanlar arasında bölünmüş durumda. Bir araştırmanın bulgularına göre, soruyu yanıtlayanların üçte ikisi şimdiden otomasyon ve yapay zekâya yatırım yapmaya başlamıştır (McKinsey&Company, 2020a, 2020b). Dijitalleşme ilerlerken, otomasyon teknolojileri robotlar gibi, görevler daha yavaş ilerlemiştir. Richmond Federal Rezerv Bankası Başkanı Tom Barkin, bir röportajda (2021) istihdamın ve işgücünün geleceği ile uzaktan ve ofis çalışmasını harmanlayan karışık modeli tartışmış. Şirketler bu önerilerden yararlanabilir. İlk adım olarak kuruluşların yüz yüze çalışmanın değer önermesini net bir şekilde oluşturması, bu değer önermesini çalışanlarına etkili bir şekilde aktarması, dengeli olması, yani bireylerin yeteneklerini geliştirebilecekleri ve kariyerlerinde ilerleyebilecekleri keyifli bir çalışma ortamı oluşturmaları esastır. İnsanlara aidiyet, yaratıcılık ve gelişme duygusu aşılayarak onları motive etme ve bunu şirketin stratejik amaç ve hedeflerine dönüştürme yöntemidir. Yeni başlayanlar için Barkin (2021), çalışanların işlerine başlamadan önce şahsen çalışmak için ne kadar zaman harcamaları gerektiğini ve yükümlülüklerinin neler olduğunu tam olarak anlamaları için net kriterler oluşturma ihtiyacını vurgulamaktadır. Sahada daha az meslektaşına sahip olmak, yeni çalışanları şirketin kültürüne ve iş yapma biçimine entegre etmeyi zorlaştırdığından, yeni çalışanların işe alınması ve entegrasyonu yeniden düşünülmelidir (Barkin, 2021). Uzaktan çalışanların ihtiyaçlarına göre uyarlanmış yönetim yöntemlerinin uygulanması da gereklidir. Barkin (2021), tüm projelerin diğerleriyle aynı şekilde tamamlanamayacağına dair son bir argüman eklemektedir. Pozisyonlarına bağlı olarak, bazı yöneticilerin sahada olmaları gerekebilirken, diğerlerinin uzak bir yerden çalışmasına izin verilebilmektedir. İşverenlerin, personelinin uzaktan

çalışmanın tüm avantajlarından yararlanmasını garanti etmek istiyorlarsa, eğitimin yanı sıra yazılım ve ekipmana daha fazla para harcaması gerekecektir. İşletmeler için bu, iş güçlerini yeniden düzenlemeyi ve hangi bireylerin ve mesleklerin uzaktan çalışma için en uygun olduğunu değerlendirmeyi gerektirir. Hem çevrim içi hem de şahsen çalışacak bir grup insandan oluşacağı için yeni işyerini yönetmek daha zor olacaktır (McKinsey&Company, 2020b).

4. COVID-19 Sonrası İnsan Kaynakları Yönetimi Geliştirmeleri için Olanaklar

COVID-19 sırasında öğrenilen dersler, gelecekteki krizler karşısında pandemi sonrası dönem esnekliğinde kullanılmalıdır. Pandemiden kurtulmak için, mevcut İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) stratejilerini ve iş sürekliliği planlarını analiz etmek, güncellemek ve geliştirmek gereklidir, pandemi sonrası bağlamlarda başarılı İKY prosedürleri, yalnızca kuruluşun yöneticilerinin ve çalışanlarının değil, aynı zamanda sistemdeki tüm paydaşların çalışma uygulamalarında ve davranışlarında değişikliklere ihtiyaç duymaktadır. Bunlara ek olarak, bu geçişler yeni çok disiplinli bilgi, beceri ve "risk temelli" ve "kriz temelli" düşünme gibi kavramların öğrenilmesini ve yeni örgütsel yapıların geliştirilmesini gerektirir (Luburić ve Vučinić, n.d.). İyileştirilmiş şirket kültürü, çalışan yetkinliği ve kişisel bütünlük, tüm bu dönüşümlerin başarılı olması için gereklidir. Sonuç olarak, pandemi sonrası etkili ve verimli değişim yönetimi, istikrarı sağlamak ve sisteme entegre olmak için basit olmasa da zaman ve çalışma gerektirir. Krizler ve kriz sonrası ile uğraşırken, devam eden değerlendirme, iyileştirme ve yeniliği birleştiren mantıklı ve süreç odaklı bir yaklaşım kullanmak çok önemlidir (Luburić ve Vučinić, n.d.). Salgın nedeniyle, insanların yaşamları hem ekonomik refahları hem de zihinsel sağlıkları açısından geri dönüşü olmayan bir şekilde değişmiştir. Sonuç olarak, İKY günümüzde hiç olmadığı kadar hayati bir öneme sahip durumdadır. Kuruluşların, bireylerin ve ailelerin ihtiyaçlarını dengeleyen çalışanlar arasında daha sık yapılan toplantıların tümü önemli yumuşak yönetim değişkenleridir. Yeni teknoloji, mevcut işlerin korunmasına yönelik bir tehditten ziyade bir fırsat olarak görülmelidir. Yöneticiler için pandemi sonrası bir eğitim programı, organizasyonun ilerlemesine daha iyi liderlik edebilmeleri için beceri ve yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olacaktır.

5. COVID-19'dan sonra İnsan Kaynakları Yönetiminde Gelecek Eğilimlere Genel Bir Bakış

Bu bölümde, COVID-19 sonrası iş hedeflerine fiilen ulaşmak için yeniden tanımlanması gereken İnsan Kaynakları Yönetimi'ndeki (İKY) yeni eğilim uygulamalarını göstermek olacaktır. Stratejik yeterlilikler, çeşitlilik ve

kapsayıcılık, demografik konular, beceri boşluğu, çalışan hareketliliği ve teknolojinin yönetimdeki rolü ile ilgili birkaç yıl önce açıklanan trendler (eğilimler) gözden geçirilmelidir (Krysińska-Kościańska, 2017; Przytuła, 2018; Przytuła ve diğerleri, 2020). COVID-19'un patlak vermesinden önce yayınlanan 2020 Deloitte İnsan Sermayesi Raporu'nda, 2011'den 2019'a kadar iş dünyasını yeniden şekillendiren değişimlerin geriye dönük vizyonu sunulmaktadır. Şaşırtıcı bir şekilde, bu bulgular bugün içinde yaşadığımız dünyaya mükemmel bir şekilde uymaktadır: “Bugünün dünyası, 2011'de ilk Küresel İnsan Sermayesi Eğilimleri raporunu başlattığımızdan oldukça farklı görünmektedir”. Teknoloji, işyerini on yıl önce hayal bile edilemeyecek bir hızla işgal etmiştir. Bu nedenle, gelecekteki eğilimler tahmin edilmiş, ancak 2019'da yapılan tahminler bile artık gerçekleşmeyecek ve bu ani, beklenmedik küresel salgından sonra modası geçmiş olacaktır. COVID-19, işletmelerin bugün ve gelecekteki çalışma şeklini temelden değiştirmiştir.

İKY araştırmasının, kriz sırasında ve sonrasında İKY fonksiyonunun rolünü inceleyerek, gelecekte küresel çalışmayı kolaylaştıracak ilgili ve faydalı kanıtları toplaması için bir fırsat vardır. Karmaşık pandemi öncesi personel politikalarına sahip büyük kuruluşların bile kuralları yeniden yazması muhtemeldir. Örneğin, seyahat kısıtlamaları hafifledikçe, işverenler ve bireyler seyahat etmek için kendilerini güvende hissedip hissetmeyecekleri, ne zaman ve nereye gidecekleri konusunda kararlar alacaklardır.

5.1 İşyerinin yeniden yapılandırılması

Pandemi süresince uzaktan çalışmanın ardından birçok kuruluş, çalışanlar evden çalışmaya karar verirse fiziksel alana, ofislere ve otoparka artık ihtiyaç duyulmadığını fark etmiştir. Ofiste çalışmayı kabul edecek olan çalışanlar, güvende olmak, mesafeyi korumak ve havalandırmak için pencereleri açma olanağına sahip olmak için özel koşullara ihtiyaç duyacaktır. Bu departman bölgeleri, daha verimli, ekiplerin benzersiz ihtiyaçlarına daha iyi hizmet eden ve uygulanması çok daha az maliyetli olan yeni bir “şirket ekosistemi”nin temelini oluşturacaktır. Sonuç olarak, bu yeni yaklaşım daha etkili ekipleri mümkün kılacak ve kültürü ve katılımı iyileştirecektir (Igloosoftware, 2020).

Uzaktan çalışma, çalışanların zamanlarını ev ve iş yeri arasında, alternatif haftalarda ve dönüşümlü bir programa göre ayırması için yapılandırılabilir. Herkesin fiziksel olarak hazır bulunması için belirlenmiş zamanları içerebilir-örneğin, herkesin sahada olması iyi bir neden olabilir; örneğin her ayın pazartesi günü. Veya bir şirket, çalışanların her zaman uzaktan çalışabilecekleri ancak yine de bağlanma amacıyla isterlerse istedikleri zaman herhangi bir iş yerini ziyaret edebilecekleri bir “her yerden çalışma modeli” seçebilir (Kaufman ve diğerleri,

n.d.). Kuruluşların, COVID-19 ile ortaya çıkan üstel değişimde gezinmek için içerik ve çalışma yeri ile ilgili kuralları yeniden yazmaları gerekmektedir. Sanitasyon ve temizliğin artırılması, iş seyahatlerinin azaltılması gibi sosyal mesafe kuralları ile birlikte operasyonel değişikliklerin uygulanması ve mutfak veya rekreasyon alanları gibi ortak alanların kullanımının azaltılması. İK profesyonellerinin %87'sinin pandemi başladığından beri çalışmalarının kuruluşları için çok önemli olduğunu bildirdikleri ve yarısından fazlasının çalışmalarının pandemi öncesine göre daha fazla takdir edildiğini hissettikleri için bu görevler genelde İK departmanına verilmektedir (SHRM, n.d.).

5.2 İşe alım ve seçimde daha fazla teknoloji

KPMG araştırmasına göre, 2019'da İK uzmanları, özellikle İK analitiğini geliştiren ve önümüzdeki iki ila üç yıl içinde daha fazla İK otomasyonuna olanak tanıyan İK teknolojisine yatırım yapmayı planladı. Yüzde altmış da bu yeni teknolojileri benimsemenin İK içinde önemli bir rol değişikliği gerektireceği konusunda hemfikir olmuştur (KPMG, 2019). Nitekim, işe alım ve seçim uygulamalarının çoğunluğu e-botlar veya ATS (uygulama takip sistemi) aracılığıyla sağlandığından, bu plan COVID ortaya çıktığından beri önem kazanmıştır. Teknoloji, İK hizmetlerinin daha hızlı, daha ucuz ve daha iyi sunulmasını sağlayan kilit bir unsurdur ve bazı durumlarda hem dönüşümsel hem de istenmeyen olumsuz etkileri olabilir (Thite, 2019). Çeşitli çevrimiçi/mobil iletişim çözümlerinin zenginliği bir yandan avantajlı ve diğer yandan bolluğun laneti olabilmektedir. Çalışanlar, üretkenliği ve iş birliğini tehdit eden yeni bir bildirim geldiğinde odağı bir platform, uygulama veya projeden diğerine değiştirmek zorunda kalmaktadır. KPMG firmasının yaptığı bir ankette, çalışanların %55'inin günlük olarak işlerini yapmak için en az iki şirket onaylı uygulama kullandığını bulmuştur.

5.3 Daha fazla içsel motivasyon, bağlılık, aidiyet duygusu ve iyi olma aktivitelerine ihtiyaç vardır

Günümüzün dijital iş yeri hem eski zorluklar hem de bazı yeni gerçekler nedeniyle on yıl önceki iş yerinden büyük ölçüde farklıdır. Daha fazla araç, işimizi yaptığımız yerde daha fazla esneklik ve iş arkadaşlarımızla ister yanımızda otursunlar ister yarım dünya uzakta çalışsınlar, daha fazla iletişim vardır. Ancak daha bağlı, etkili bir uzaktan iş gücüne olan talep katlanarak artmıştır. Çalışanların başarılı olmasına yardımcı olmak için dinlemek ve harekete geçmek her zamankinden daha önemlidir (Igloosoftware, 2020). Deloitte araştırmasına göre, bağlılık ve aidiyet duygusunun artırılması bu dönem için kurumsal bir öncelik olmuştur ve bu çabalar yakın gelecekte meyvelerini

verecektir. Kuruluşların %79'u, iş gücüne ait olma duygusunu güçlendirmenin önemimizdeki 18 aydaki başarıları için önemli olduğunu söylemektedir (Deloitte, n.d.-b).

Bu sadece Bilgi Teknolojisi (BT) araçlarını bilmekle ilgili değil, aynı zamanda içsel motivasyon ve işe bağlılıkla da ilgilidir. Örneğin, COVID-19 yayılımından sonra zorunlu e-öğrenme nedeniyle akademisyenlerin motivasyonu ile ilgili bazı tahminler bulunmaktadır. Sułkowski, Przytuła ve Kulikowski, (2020), zorunlu e-öğrenmenin akademik öğretmenler için motivasyonel iş özelliklerinde (görev kimliği, görev önemi, özerklik ve işin sosyal boyutları gibi) bir azalmaya yol açabileceğini tahmin etmiştir.

Ayrıca, psikoloji literatürü, temel insan motivasyonlarımızdan birinin yeterlilik ihtiyacı olduğuna dair önemli kanıtlar sunmaktadır. COVID-19 pandemisi sırasında, evden çalışırken profesyonel teşvik eksikliği, öğrenme, büyüme ve yeterlilik gösterme ihtiyacını karşılamak için daha fazla öz-yönelimli bilgi aramayı teşvik etmektedir. Çalışanların öğrenme, büyüme ve yetkinlik gösterme isteklerinin arttığı bir zamanda, çalışanların çevrimiçi eğitimlerine erişim veya geri ödeme sunan şirketler net bir kazan-kazan elde etmekte; yetenek kapasitesini arttırmakta ve aynı zamanda çalışan motivasyonunu da desteklemektedir (Caligiuri ve diğerleri, 2020).

COVID-19 sırasında ve sonrasında işverenlerin işaret ettiği en önemli İK eğilimleri, çalışanlarının iyiliği ve aidiyet duygusu yer almaktadır. Çalışanların refahı artık her zamankinden daha önemlidir. Deloitte anketine göre, ankete katılanların %97'si çalışanların refahını önemsemenin şirketin sorumluluğu olduğuna inanmakta, yanıt verenlerin %50'si refahın sadece çalışanların deneyimi üzerinde değil, diğer alanlarda da olumlu bir etkisi olduğunu fark etmekte ve ankete katılanların %65'i refahın iş modelinin bir parçası olmadığını kabul etmektedir. Katılımcıların %97'si şirketlerin sorumlu olduğuna inanırken sadece %40'ı çalışanlarının refahı için bu alanda atılan adımların etkinliğini ölçtüğünü kabul etmektedir (Deloitte, n.d.-a). Ayrıca, örgütsel kültür (%43 yönetici tarafından işaret edilmektedir), adalet, saygı ve psikolojik güvenlik gibi örgütsel değerleri pekiştiren liderlik davranışları (%33) ve ayrıca kişisel ilişkiler (%24), bir örgütün aidiyet yaratma yeteneğini etkileyen en büyük faktörlerdir. (Deloitte, n.d.-b).

5.4 Uzaktan çalışma

COVID-19, uzaktan çalışmanın benimsenmesini hızlandırmıştır. Ankete katılanların %70'inden fazlası, diğer insanlarla bağlantılarını derinleştiren dijital çözümlere değer verdiklerini kabul etmekte ve %63'ü, pandemiden çok sonra bile dijital teknolojilere daha fazla güveneceklerine inanmaktadırlar (Przytuła, 2018). 12 000 işveren üzerinde yapılan anket, pandeminin işverenleri benzeri

görülmemiş bir çalışan payını yaklaşık %40'ını uzaktan çalışmaya kaydırmaya zorladığını, ancak çalışanların %25'inden fazlasının uzaktan ve yerinde çalışmayı birleştiren karışık modellerde çalışacağını bulmuştur. Katılımcıların %60'ı gelecekte nerede ve ne zaman çalışacakları konusunda biraz esneklik istediklerini belirtmiştir (Dahik ve diğerleri, n.d.). Uzaktan çalışmanın geleceği söz konusu olduğunda, uzak yöneticilerin kafasında görünüm çok olumlu görünmekte ve bunların %87'si uzaktan çalışmanın gerçekten gelecek olduğuna ve 5 yıl içinde 'norm' olacağına inanmaktadırlar. (Uzaktan Yöneticiler, 2020). Oxford Economics'in öngördüğü gibi, uzaktan çalışma önümüzdeki yıllarda bir yetenek mıknaatısı olacak ve uzun vadeli bir yatırım olarak görülmesi öngörülmektedir (Oxford Economics, 2020).

5.5 Yeniden beceri kazanma ve yeniden eğitim – yeni yetkinlikler ve yeni yeteneklere yönelik

2020'de ankete katılanların neredeyse %87'si ya şu anda beceri boşlukları yaşadıklarını ya da birkaç yıl içinde bunları beklediklerini söylemektedirler. Bu durumda, McKinsey'e yanıt verenlerin %56'sının belirttiği gibi, bu sorunun çözümü işe alma veya beceri geliştirme olabilmektedir (McKinsey&Company, 2020a). İşverenler, hızla değişen koşullara nasıl uyum sağlayabileceklerini, “mesafe ekonomisi” için yeni becerileri nasıl bulabileceklerini ve şirketler bu işçileri yeni roller ve faaliyetlerle nasıl eşleştireceklerini öğrenmelidir. Bu, pandemi sonrası çağda yeni iş modelleri sunmak için liderlerin iş gücünü nasıl yeniden becerip geliştirebilecekleri ile ilgilidir. Yeniden beceri kazandırma programları çoğunlukla, çalışanların eleştirel düşünme ve karar verme, liderlik ve başkalarının yönetimi ile gelişmiş veri analizi becerilerini geliştirmeye odaklanmaktadır. Agrawal ve diğerleri (2020), beceri geliştirmenin dört alana odaklanması gerektiğine dikkat çekmiştir: dijital, daha yüksek bilişsel, sosyal ve duygusal uyum ve dayanıklılık. Buna cevaben, İK yöneticileri genel olarak işgücünü yeniden vasıflandırmak için önemli bir ihtiyaç olduğunu tespit etmiş ve 2019 Global CEO Outlook'a göre, büyük pazarlardaki CEO'ların %44'ü işgücünün yarısından fazlasını yeni dijital yeteneklerde (gelişmiş veri görselleştirme, kodlama yeteneği vb.), büyük veride, yapay zekada ve siber güvenlikte yükseltmeyi planlamaktadır (KPMG, 2019). Yeni beceri kazandırma, işverenlerin %75'i tarafından 2020'deki en önemli İK eğilimi (trendi) olarak işaret edilmiştir (Deloitte, n.d.-b) ve buna karşılık, çalışanlar yeniden beceri kazanmaya istekli ve COVID-19'un bir sonucu olarak dünya genelinde yaklaşık 1,500 tam zamanlı çalışanın dörtte üçü teknik veya mesleki becerilerini geliştirmek için daha fazla motive olmuştur. (Oxford Economics, 2020).

5.6 Küresel ve sanal hareketlilik ve zihinsel sonuçlar

COVID-19 yalnızca insanların çalışma şeklini değil, aynı zamanda temel hareket ve seyahat kalıplarını da değiştirmiştir. Bu değişiklikler, faaliyetlerin başka ülkelere taşınmasını gerektirebilmektedir. Şirketler yerel olarak yetenekleri toplayabilir, ancak daha sonra yeniden beceri kazandırma yoluyla yeni çalışanları yeni rollerinde hızlandırmak zorunda kalacaklardır.

Küresel olarak mobil çalışanlar, “olağan iş” koşullarında bile benzersiz zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Dünya çapında günlük yaşamı alt üst eden benzeri görülmemiş bir pandeminin ardından, bu zorluklar yeni bir ülkede olmakla daha da kötüleşmektedir. Pandemi sırasında, uluslararası iş seyahati yapan ve çokuluslu şirketlerde küresel olarak mobil çalışan birçok kişi için hayat çok değişmiştir. Sık seyahatleri, otel konaklamaları ve iş yemeklerinin yerini evde kalma kısıtlamaları ve sanal toplantılar almıştır.

Ruh sağlığı ve stres, yurtdışında çalışan ve yaşayan çalışanların önde gelen endişe kaynaklarıdır. Çalışanların işverenlerinin yardımına ihtiyacı bulunmakta ve küresel olarak mobil çalışanlar, yeni bir ülkede yaşarken bilgi boşluğunu kapatmak için şirketlerinin refah programlarından yardıma ihtiyaç duymaktadır. İyi olma hali için sürekli olarak en önemli ihtiyaç düzenli fiziksel aktivitedir (katılımcıların %67,5'ine göre). Zihinsel denge en önemlisidir (pandemi öncesi %35'ten yeni gerçeklikte %43,9'a) (Activy, 2020).

5.7 Sosyal bağlara iletişim kurmak ve geliştirmek

COVID-19 krizi, insanlar arasındaki sosyal ve kişilerarası bağların zorluklarına ışık tutmuştur. Katılımcıların %71,1'i çalışanların şirkete entegrasyonunun azaldığını belirtirken, %59,4'ü yeni realitede diğer çalışanlarla entegrasyona ihtiyaç duyduğunu beyan etmektedir (Activy, 2020). Krizden önce güçlü iş ilişkileri kurmamış olanlar için uzaktan ve sanal iletişim medyası aracılığıyla çalışmak ve yönetmek, sürdürmeyi zorlaştırmıştır (Caligiuri ve diğerleri, 2020).

Kendi ofis ekipmanlarını, elektriğini, çevrim içi kapasitesini sağlayan çalışanların uzak koşullarda çalışmaya devam edebilmeleri için psikolojik sözleşmeden doğan işverenlerin teknik altyapı ve yazılım sağlama yükümlülüğü gibi görünmektedir. Ancak her şeyden önce yöneticiler, yeni sosyo-kültürel kalıpları (Sułkowski, 2020) veya yeni sosyal sözleşmeyi şekillendirmekten sorumludur. Bazı insanlar için sosyal izolasyonun yanı sıra sağlıkları, işleri ve gelecekleriyle ilgili belirsizlik, ruh sağlıklarını olumsuz yönde etkileyecektir.

Boston Consulting Group tarafından yürütülen araştırma, çalışanların %75'inin pandeminin ilk birkaç ayında bireysel görevlerinde (verileri analiz

etme, sunum yazma ve idari görevleri yürütme gibi) üretkenliği sürdürebildiklerini veya artırabildiklerini söylemişlerdir. İşbirlikçi görevler için (iş arkadaşlarıyla değiş tokuşlar, ekipler halinde çalışma ve müşterilerle etkileşim dahil), sayı daha düşüktür. Bu analizde şaşırtıcı olan şey, çalışanların işbirliği içinde üretken olmalarını sağlayan şeyin sosyal bağlantı olmasıdır. Ve işbirliğine dayalı üretkenlik, iletişimi geliştirmek, verimliliği artırmak, beceri kazanımını hızlandırmak veya inovasyondan yararlanmak isteyen herhangi bir şirket için çok önemlidir (Dahik ve diğerleri, n.d.).

6. SONUÇ

Dijital bir devrimin ortasında olmamıza rağmen, işyerinin etkisi COVID-19 salgınının patlak vermesini önemli ölçüde genişletmiştir. Hem şirketler hem de bireyler evden çalışmanın yükselişinden etkilenmiştir. Şirket yöneticileri, çalışanlarının hayatlarını korurken aynı zamanda kuruluşlarının hayatta kalmasını sağlamak için yeni yollar bulmaya çalışıyorlar. Salgın sona erdiğinde ne olacağını bilemeyiz. Evden ve ofiste çalışmanın bir karışımı, istihdam dünyasında geleceğin dalgası olabilir. Ancak, tüm meslekler uzaktan gerçekleştirilemez ve mesleklerin başarılı olabilmeleri için teknoloji, altyapı ve personel eğitimine büyük yatırımlar yapılması gerekecektir. Uzaktan çalışmanın avantajları olmasına rağmen, yüz yüze iletişimin olmaması nedeniyle çalışanların güvenliği tehlikeye düşebilmektedir. İK yöneticilerinin bu değişimle başa çıkmalarında ve hem çalışanlara hem de örgütlerine aynı anda fayda sağlayan ideal bir çalışma modeli geliştirmelerinde çeşitli engeller olacaktır.

Geleceği tahmin etmek zor olsa da COVID-19 salgınının gelecekte örgütsel çalışma uygulamaları ve kültürü üzerinde geri döndürülemez bir etkisi oldu ve olmaya devam etmesi muhtemeldir. Değişikliklerin başarılı olmasını sağlamak için ne zaman başlanacağını, hangi kaynakların kullanılacağını ve hangi süreç ve prosedürlerin kullanılacağını anlamak çok önemlidir. Bu, her şeyin sorunsuz çalışmasını sağlayacaktır. Pandemi sonrası iyileşme, ekonomik iyileşmeden daha fazlasını kapsamakta; ayrıca etkilenen bölgede yaşayan kişilerin fiziksel ve duygusal rehabilitasyonunu da kapsamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Activity. (2020). *Przyszłość wellbeingu i benefitów pracowniczych*. [https:// raport.activity.app/](https://raport.activity.app/)
2. Agrawal, S., de Smet, A., Lacroix, S., & Reich, A. (2020). *To emerge stronger from the COVID-19 crisis, companies should start reskilling their workforces now*. . <https://www.mckinsey.com/business-functions/organization/our-insights/to-emerge-stronger-from-the-covid-19-crisis-companies-should-startreskilling-their-workforces-now>
3. Barkin, T. (2021). The Future ‘Hybrid’ Office. In *Richmond Federal Reserve Bank*. www.richmondfed.org/press_room/speeches/thomas_i_barkin/2021/barkin_20210201
4. Caligiuri, P., de Cieri, H., Minbaeva, D., Verbeke, A., & Zimmermann, A. (2020). International HRM insights for navigating the COVID-19 pandemic: Implications for future research and practice. In *Journal of International Business Studies* (Vol. 51, Issue 5, pp. 697–713). Palgrave Macmillan Ltd. <https://doi.org/10.1057/s41267-020-00335-9>
5. Collings, D. G., McMackin, J., Nyberg, A. J., & Wright, P. M. (2021). Strategic Human Resource Management and COVID-19: Emerging Challenges and Research Opportunities. In *Journal of Management Studies* (Vol. 58, Issue 5, pp. 1378–1382). Blackwell Publishing Ltd. <https://doi.org/10.1111/joms.12695>
6. Dahik, A., Lovich, D., Kreadle, C., Bailey, A., Kilmann, J., Kennedy, D., Roongta, P., Schuler, F., Tomlin, L., & Wenstrup, J. (n.d.). *What 12000 Employees Have to Say About the Future of Remote Work*.
7. Deloitte. (n.d.-a). *About the Deloitte CMO Program*.
8. Deloitte. (n.d.-b). *The social enterprise at work: Paradox as a path forward*.
9. Deloitte, L. (2020). *The Future of HR in the Face of COVID-19*. <https://www2.deloitte.com/lu/en/pages/human-capital/articles/the-future-of-hr-in-the-face-of-covid-19.html>
10. Friday Nchuchuwe, F., Nchuchuwe, F. F., & Adeyi, A. (2021). Human Resource Management during Covid-19 Pandemic: An Insight on the Challenges for Human Resource Practitioners Human Resource Management during Covid-19 Pandemic: An Insight on the Challenges for Human Resource Practitioners View project Human Resource Management during Covid-19 Pandemic: An Insight on the Challenges for Human Resource Practitioners. *IOSR Journal of Humanities And*

- Social Science (IOSR-JHSS*, 26, 14. <https://doi.org/10.9790/0837-2602041421>
11. Igloosoftware. (2020). *State of the Digital Workplace*. <https://igloosoftware.lookbookhq.com/resourcespage>
 12. INTERNATIONAL MONETARY FUND. (2022). *WORLD ECONOMIC OUTLOOK, APRIL 2022*. INTL MONETARY FUND.
 13. Kaufman, E., Lovich, D., Bailey, A., Messenböck, R., Schuler, F., & Shroff, A. (n.d.). *Remote Work Works-Where Do We Go from Here?*
 14. KPMG. (2019). *Future of HR 2020: Which path are you taking?* <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2019/11/future-of-hr-2020.pdf>
 15. Krysińska-Kościańska, K. (2017). DIVERSITY MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF HUMAN RESOURCES MANAGEMENT. *NAUKI O ZARZĄDZANIU*, 33, 11–22. <https://doi.org/10.15611/noz.2017.4.02>
 16. Lagarde, C. (2021). *A Live Conversation with Christine Lagarde, President of the European Central Bank - The Aspen Institute*. <https://www.youtube.com/watch?v=Kta-yvw0fe8>
 17. Luburić, R., & Vučinić, M. (n.d.). The Challenges and Opportunities of Human Resource Management in The Post-Pandemic Era. *Journal*, 26–37.
 18. Martucci, W., & Biu, B. (2021). *5 HR Trends for the Post-Pandemic Workplace*. <https://scs.georgetown.edu/news-and-events/article/8419/5-hr-trends-for-post-pandemic-workplace>
 19. McKinsey&Company. (2020a). *Beyond hiring: How companies are reskilling to address talent gaps*. . [https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/BusinessFunctions/Organization/Our Insights/Beyond hiring How companies are reskilling to address talent gaps/Beyond-hiring-How-companies-are-reskilling.ashx](https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/BusinessFunctions/Organization/Our%20Insights/Beyond%20hiring%20How%20companies%20are%20reskilling%20to%20address%20talent%20gaps/Beyond-hiring-How-companies-are-reskilling.ashx).
 20. McKinsey&Company. (2020b). *The future of remote work: An analysis of 2,000 tasks, 800 jobs, and nine countries*. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/whats-next-for-remote-work-an-analysis-of-2000-tasks-800-jobs-and-nine-countries>
 21. Oxford Economics. (2020). *THE FUTURE OF WORK ARRIVES EARLY HOW HR LEADERS ARE LEVERAGING THE LESSONS OF DISRUPTION*. <https://www.bls.gov/opub/reports/minimum-wage/2019/home.htm>

22. Przytuła, S. (2018). Global Labor Market Trends and Their Significance for the Future Employees' Competences. *Journal of Intercultural Management*, 10(4), 5–38. <https://doi.org/10.2478/joim-2018-0023>
23. Przytuła, S., Strzelec, G., & Krysińska-Kościańska, K. (2020). Re-vision of Future Trends in Human Resource Management (HRM) after COVID-19. *Journal of Intercultural Management*, 12(4), 70–90. <https://doi.org/10.2478/joim-2020-0052>
24. Shannon, J., & Carlson, I. (2021). *Creating economic recovery and growth after COVID-19*. PWC Global.
25. SHRM. (n.d.). *SHRM_ReturnToWorkHR*.
26. SIGMA. (n.d.). *SIGMA-HRM-coronavirus-inventory-ideas-09072020*.
27. Sułkowski, Ł. (2020). Covid-19 Pandemic; Recession, Virtual Revolution Leading to De-globalization? *Journal of Intercultural Management*, 12(1), 1–11. <https://doi.org/10.2478/joim-2020-0029>
28. Sułkowski, Ł., Przytuła, S., Borg, C., & Kulikowski, K. (2020). Performance appraisal in universities—assessing the tension in public service motivation (PSM). *Education Sciences*, 10(7), 1–19. <https://doi.org/10.3390/educsci10070174>
29. Thite, M. (2019). E-HRM: Digital Approaches, Directions & Applications. In *References Sierra-Cedar*.

30. Bölüm

Anonim İletişime Sosyal Ağlar Perspektifinden Bakmak: Twitter Üzerine Bir Araştırma

Ömer Faruk KOÇAK¹

¹ Araştırma Görevlisi, Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi

GİRİŞ

İnsan iletişiminin görece yeni aracı olan internet, sözlü olmayan iletişimi azaltması, fiziksel ayrılık ve zamansal esneklik sağlaması gibi özelliklerle karakterize edilir. Bununla birlikte internet, doğası gereği anonim iletişim için benzersiz olanaklar sunmaktadır (McKenna ve Bargh, 2000). Johnson'a (1997) göre; anonimlik, çevrimiçi ortamların en önemli özelliklerinden biridir çünkü internetin en temel özelliği sosyal varlığı ve sosyal ipuçlarını ortadan kaldıran bir yapı sunmasıdır. Anonim iletişim kurma, internetin sosyal ağ siteleri (social networking sites) olarak bilinen ve web 2.0 güncellemesi ile insanların senkron biçimde iletişim kurmasına olanak tanıyan yapıları sayesinde yaygınlık kazanmıştır. Çünkü sosyal ağların en önemli özelliği; bireylerin kişisel bilgilerinin bir kısmını gizleyerek ya da bunları hiç sunmadan etkileşim kurabilmelerine olanak tanınmasıdır.

Anonimlik genel olarak tanımlanamayan, bilinmeyen veya isimsiz olma durumu olarak tanımlanabilir. Wallace (1999), anonimliği “bir tanınmama biçimi” (s. 23) olarak ifade ederken; diğer bir tanıma göre anonimlik, “bir iletişimcinin, mesaj kaynağının özelliklerini düşük düzeyde bilmesi ya da hiçbir özelliğini bilmemesi” olarak ifade edilir (Anonymous, 1998, s. 387). “Psikolojik açıdan, anonim olmak ise kişinin gerçekleştirdiği eylemler için hesap verme sorumluluğunda bir azalma olarak ifade edilir” (Chauhan ve Panda , 2015, s. 147).

Anonim olma kavramı, internet teknolojisi ile insan hayatına giren bir kavram olmasa da internet ile bambaşka bir nitelik kazanmıştır. İnternet bağlamında anonimliğe tanımsal anlamda bakıldığında, yüz yüze iletişimle arasında bazı nüanslar bulunmaktadır. Yüz yüze iletişimde olduğu gibi internet ortamında da anonimlik iletişim kaynağının sahip olduğu özelliklerinin bilinmemesi olarak ifade edilebilir ancak bu özelliklerden hangilerinin bilinip bilinemeyeceğini bireyin kullandığı sosyal medya mecrası belirlemektedir. Dolayısıyla bu noktada internet ortamında anonim iletişim kurmanın birbirinden farklı boyutları olduğu ifade edilebilir.

İnternet üzerinde var olan anonim olma durumunun, içerisinde yanılısama barındıran bir algılama hali olduğu ifade edilebilir. İnternet trafiği içinde yer alan kullanıcı etkinliklerinin çoğu, ihtiyaç halinde izlenebilir niteliktedir. Daha net ifade bir ifade ile insanlar, internet ortamında kişisel bilgilerini gizleyerek anonim olduklarını düşünürler ancak IP adresi olarak isimlendirilen ve ağ üzerinde bulunan cihazların konum bilgilerini içeren numara sayesinde bireylerin kimlik bilgilerine erişilebilir. Sadece VPN (Virtual Private Network) kullanılarak bireylerin kendi IP'lerini gizleyerek farklı IP üzerinden internete bağlanmaları bu durumun istisnasıdır. Ancak belirtmek gerekir ki insanların IP adreslerine

ulaşabilmek onların kişisel bilgilerine ulaşmak anlamına gelmemektedir. Çoğunlukla suç içeren bir durum var ise bu suçun işlendiği IP adresinin kullanıcısının yetkili birimlerce bulunması söz konusudur. Dolayısıyla bu noktada anonimlik durumu, bireyler herhangi bir suça ya da yasal bir süreç gerektiren başka olaylara karışmadıkları sürece devam etmektedir. Bu anlamda anonim olma algısının sosyal medyada kurulan birçok etkileşim için geçerli olduğu ifade edilebilir.

Azehci (2005) online anonimliğin üçlü bir hiyerarşik bir yapısı olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki olan görsel anonimlik türü, anonimlik türü, anonimliğin en düşük seviyesidir. Örneğin; e-postalar, gönderenlerin fotoğraflarını veya diğer sözlü olmayan ipuçlarını içermez. Bununla birlikte, bu anonimlik düzeyinde, genellikle tanıdığınız bireylere e-posta gönderip aldığınız için kişinin "gerçek" kimliğiyle bir bağlantısı vardır. Keipi ve arkadaşlarına göre (2015, s. 3) görsel anonimlikte kişinin fiziksel özellikleri gizlenir, ancak diğer tanımlayıcı bilgiler açıktır. Görsel anonimlik, çoğu çevrimiçi toplulukta mevcuttur; ancak, gerçek ve çevrimiçi kimliklerin ayrışması, çevrimiçi topluluklarda daha az sıklıkla meydana gelir. Elektronik forumlar gibi bazı topluluklarda, kullanıcıların genellikle bir foruma katılmadan önce kaydolmaları gerekir ancak, kullanıcıların gerçek adlarını veya kimliklerini açıklamaları gerekmez. Gerçek ve çevrimiçi kimliklerin ayrışması, insanların kendilerini tanımlamak için tanıtıcı adları veya takma adları kullandığı topluluklarda da ortaya çıkar. (Morio ve Buchholz, 2009, s. 300).

Diğer bir anonimlik düzeyi ise gerçek ve çevrimiçi kimliğin ayrışması, başka bir ifade ile takma ad kullanımınıdır. Sohbet odaları, forumlar ve interaktif sözlükler bu anonimlik düzeyi için iyi birer örnek olarak gösterilebilir. Sohbet odalarına katılırken, bireyler genellikle çevrimiçi kişiliklerini gerçek kişilikleriyle tutarlı olabilecek veya olmayabilecek şekilde sunmalarına olanak tanıyan bir anonimlik düzeyine sahiptir (takma adlar, avatarlar kullanarak veya diğer bilgileri yanlış temsil ederek).

Son olarak, tam anonimlikte, bireyler tamamen anonimdir. Douglas ve McGarty'nin (2001) *kimlik eksikliği* olarak ifade ettiği bu durumda bir bireyin davranışlarının diğerlerinin davranışlarından ayırt edilememesi söz konusudur. Bu anonimlik türünün, etkileşim sona erdikten sonra, kullanıcıların bilinemez olduğu ve herhangi bir uzun vadeli kullanıcı adının yokluğu durumunda ortaya çıktığı söylenir. Şu ana kadar tartışılan üç anonimlik düzeyinden, kişilerin aldıkları mesajların kaynağını belirleyememeleri nedeniyle, kimlik eksikliği "gerçek anonimliğe" en yakın olanıdır. Haber grupları, anonim sohbet grupları ve mesajların tanımlanabilir işaretler olmadan gönderilmesine izin veren diğer hizmetler, bu en üst seviyeyi oluşturur. Bu anonimlik türünde bireylerin cinsiyet,

yaş, ırk, sosyoekonomik durum ve meslek gibi bireyin kimliğinin çeşitli nitelikleri önemsizleştirilebilir veya manipüle edilebilir. Bu düzeyde insanlar gerçek kimliklerinden bağımsız çevrimiçi bir “kişi” yaratırlar (Turkle, 1995, s. 209).

Hayne ve Rice (1997), iki tür online anonimlik olduğunu öne sürmektedirler; teknik ve sosyal anonimlik. Bu araştırmacılar, teknik anonimliğin, “başkaları (veya kendiniz) hakkındaki anlamlı tanımlayıcı bilgiler, değiş tokuş edilen herhangi bir iletişim aracından çıkarıldığında ortaya çıktığını ifade ederken; sosyal anonimliğin, bireylerin başkalarını (ve hatta belki de kendilerini) bireysellikten arındırılmış veya tanımlanamaz olarak algıladığında” var olduğunu iddia etmektedirler. Diğer bir ifadeyle sosyal anonimlik, belirli bir bireye bir kimlik atfetmek için mevcut ipuçlarının olmaması nedeniyle başkaları tarafından tanımlanamaz olma algısını ifade ederken; teknik anonimlik etkileşimler ve iletişim sırasında bir kişi hakkında tüm tanımlayıcı bilgilerin yokluğu anlamına gelir. Dolayısıyla sosyal anonimlikte, anonimlik durumu ile birey algılarının etkileşimi söz konusuysen, teknik anonimlikte anonim olmanın somut tarafı ağır basmaktadır (Hayne ve Rice, 1997, s. 432). Anonim olma durumuna farkı bir yaklaşım Gary Marx tarafından geliştirilmiştir. Ona göre anonimlik bireye ait kimliğin yedi farklı boyut üzerinden herhangi birine göre tanımlanamaması anlamına gelmektedir. Bunlar; yasal ad, konum, davranış kalıpları, sosyal grup üyeliği, kişisel özellikleri, isim ve konumla bağlantılı takma adlar ve kişiye ait sembollerdir. Bu bilgilerin bir kısmının ya da tamamının olmaması, bireylere online ortamlarda farklı düzeylerde anonim olma niteliği sunmaktadır (Marx, 1999, s. 100).

Online ortamlarda anonim olmak bireyler için bir tercih meselesidir. Bireyler gerçek yaşamda isteyip, elde edemedikleri anonim olma hissiyatına internet sayesinde kolayca ulaşabilmektedirler. Dolayısıyla bu anlamda anonim olmanın verdiği görece özgürlük hissi insanları online ortamlarda anonim olmaya teşvik eden faktörlerin başında gelmektedir. Bununla birlikte internet ortamında anonim olma konusunda bireyler her zaman bir nedene ihtiyacı duymazlar. Ancak anonim iletişimin en başlıca sebebi, insanların en temel gereksinimlerinden olan mahremiyet ihtiyacıdır. Bireylerin gerçek kimlikleri ile paylaşmak istemediği düşüncelerini, belirli konularda sahip olduğu fikirleri ve tutumlarını rahatça ifade edebilmesi, dilediği web sayfalarını bir kısıtlama olmadan gezinebilmesi, gerçek yaşamındaki insanların bilmesini istemediği konularda rahat biçimde hareket etmesi mahremiyet sebebi ile anonim olma eğiliminin temelinde yatmaktadır (Chauhan & Panda , 2015, s. 147).

Online ortamlarda anonim olmak bireye göreceli olarak özgürce davranmanın kapısını açmaktadır. Bu noktada sorulması gereken soru; insanların anonim

oldukları zaman gerçek yaşama göre ne ölçüde farklı davrandığıdır. Bu soru daha ileri noktaya taşındığında, insanların online ortamlarda sahip oldukları anonimlik hissiyatına dayanarak norm dışı davranışlar sergileyip sergilemediği çalışma açısından önem arz etmektedir.

İnternetin sağladığı anonimlik *disinhibition effect* olarak bilinen ve Türkçe'ye kısıtlamaların tamamen veya kısmen ortadan kaldırılması sonucu oluşan serbest davranış olarak tercüme edilebilen bir durumu ortaya çıkarır. Bu durumda bireylerin söyledikleri ya da yaptıkları her şey hayatlarının geri kalanıyla doğrudan bağlantılı olmamaktadır. İfade edilen düşmanlıklar veya diğer sapkın eylemler durumunda, kişi, sanki süperego kısıtlamaları ve ahlaki bilişsel süreçleri geçici olarak askıya alabilir, bu davranışların sorumluluğunu kaçabilir ve çevrimiçi davranışların kendilerine ait olmadığını ifade edebilir (Suler, 2004, s. 322). Morio ve Buchholz'da gerçek ve çevrimiçi kimliklerin ayrıştırılmasıyla, çevrimiçi davranışlar doğrudan o kişinin fiziksel benliğine bağlı değildir. Bu ayrışma nedeniyle, "gerçek" yaşamdaki davranışlarla karşılaştırıldığında çevrimiçi davranışlar için daha az sorumluluk olduğunu ifade etmektedirler (2009, s. 299). Literatürde yapılan farklı çalışmalar (DeAndrea vd., 2012; Douglas ve McGarty, 2001; Omernick ve Sood 2013; Leer ve Barak, 2012; Chen ve diğerleri, 2009; Kilner ve Hoadley, 2005; Hlavach ve Freivogel, 2011; Joinson, 2001; Suler, 2004; Christopherson, 2007; Eastwick ve Gardner, 2009; Robertson, 2006; Spears ve Lea, 1992; Reicher vd., 1995) farklı online mecralarda bireylerin anonimlik sayesinde norm dışı davranışlar sergilediklerini ortaya koymuşlardır. Online ortamlarda anonim olmanın farklı boyutlarına odaklanan bu çalışmalarda, anonim bireylerin; çevrimiçi olarak çarpıtılmış ve aldatıcı kendini sunma düzeylerinin, zorbalık ve şiddet yanlısı davranışlar sergilemelerinin, tehdit edici mesajlar göndermelerinin, küfür ve hakaret etme, oyunlarda hile yapma düzeylerinin anonim olmayan bireylere göre çok daha fazla olduğu sonucu elde edilmiştir.

Mevcut çalışmada da geçmişte yapılan çalışmalar benzer bakış açısıyla online anonimliğin birey iletişimine etkisi yapılandırılmış görüşme yöntemine dayanan nitel bir araştırma ile ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda milyonlarca kullanıcısı olan Twitter araştırma alanı olarak belirlenmiştir. Twitter, direkt mesaj, tweet atma, video, resim, etkileşim, retweet (RT) ile bir şeyler paylaşma gibi sayısız özellik sunmaktadır. Yazılabilecek karakter sayısı 280 karakter ile sınırlıdır. İnsanların herhangi bir konuda görüş ve düşüncelerini başka insanlara kolayca ifade etme imkânı sunduğu için insanlar tarafından yoğun biçimde kullanılmaktadır. Twitter'ın en önemli özelliği, Facebook'un ve diğer bazı sosyal medya platformlarının aksine insanların gerçek kimliklerine dair herhangi bir bilgi sunmalarını zorunlu kılmamasıdır. Dolayısıyla insanlar takma

isimler kullanarak bu mecraayı rahat biçimde kullanabilmektedirler. Bu da insanların arzu ettiği anonimlik için önemli bir zemin olarak görülmektedir. Günümüzde de Twitter’da bulunan hesapların yaklaşık %30’unun yarı anonim-anonim olduğu düşünülmektedir. Bu olgunun en görünür etkisi, gerçek dünyadaki orijinal kişiliklerinden tamamen farklı olabilecek yeni kişilikler yaratma eğiliminin ortaya çıkmasıdır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Anonim Twitter kullanıcılarının norm dışı davranış sergileme biçimlerini ortaya koyma amacıyla yapılan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, gereğine uygun biçimde çeşitli sosyal ortamları ve grupları ya da bu ortamlarda yaşayan bireyleri inceleyerek cevaplar arar. Bu durumda nitel araştırmacılar en çok insanların kendilerini ve ortamlarını nasıl düzenlediğiyle ve bu ortamlarda yaşayanların çevrelerini semboller, ritüeller, sosyal yapılar, sosyal roller ve benzerleriyle nasıl anlamlandırdığıyla ilgilenmektedir (Berg ve Lune, 2015). Nitel araştırma süreci, farklı birtakım paradigmalardan (pozitivizm, yorumlayıcı, feminizm vb.) beslenen bir takım araştırma stratejileri (durum çalışması, etnografi, olgubilim vb.) ve bu stratejilerinde altında yer alan çeşitli veri toplama tekniklerini (görüşme, gözlem, metin analizi vb.) içeren bir süreçtir (Creswell, 2016). Bu çalışma süreci; yorumlayıcı paradigma ışığında, olgubilime dayalı bir strateji doğrultusunda, yapılandırılmış görüşme tekniği ile verilerin toplanması biçiminde düzenlenmiştir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, kullanıcı sayısı açısından sosyal ağ sitelerinin başında gelen Twitter’da, anonim profillere sahip kullanıcıların online iletişim biçimlerindeki farklılaşmaları norm dışı davranışlar bağlamında ortaya koymaktır.

Katılımcılar ve Verilerin Toplanması

Çalışma katılımcıları, Twitter’ı anonim olarak kullanan 7 bireyden oluşmaktadır. Çalışmada 10.06.2022-17.06.2022 tarihleri arasında Twitter gündeminde yer alan farklı alanlara (siyaset-ekonomi, spor, magazin, oyun, kripto para, cinsel içerikler) ait *hashtag*lerde yorumlar yazan, tam anonim 60 profil rastgele biçimde seçilmiştir. Bu profillere sahip kullanıcılara Twitter üzerinden özel mesaj gönderilerek, çalışma katılımcısı olmaları talep edilmiştir. Gönderilen mesajlara 9 Twitter kullanıcısı olumlu cevap vermiştir. Görüşme

soruları özel mesaj yolu ile yazılı biçimde katılımcılara gönderilmiş, 7 kullanıcıdan geri dönüş alınırken 2 katılımcıdan geri dönüş alınamamıştır.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Oluşturulan bu araç katılımcıların Twitter'ı anonim olarak kullanma sebepleri ve norm dışı davranışları sergileme biçimlerini ortaya koymayı amaçlayan 5 sorudan oluşmaktadır. Araştırma soru formunda, katılımcıların anonimliği önem taşıdığı için herhangi bir tanımlayıcı bilgi talep edilmemiştir.

Verilerin Analizi

Bu araştırmadan elde edilen verilerin analizinde nitel araştırma tekniklerinden betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimleme neyin ne olduğunun, şeylerin nasıl başlayıp nasıl sürdüğünün ya da bir durumun, kişinin ya da olayın neye benzediğinin resminin çizmektir. Betimleme karmaşık şeyleri anlaşılır kılmakla ilgilidir (Punch, 2016). Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Katılımcılardan yazı olarak elde edilen metinler NVivo 10 programı üzerinde cümle cümle işlenerek analiz edilmiş, araştırma için anlam ifade eden cümlelerin analizi sonucunda kodlar (program dilinde nodlar) oluşturulmuş, bu kodlar ile benzer özellikler taşıyan tüm kodlar bir “tema” altında birleştirilmiştir. Elde edilen betimlemeler yorumlanarak birtakım sonuçlara ulaşılmıştır.

Bulgular

Katılımcıların her birinden elde edilen yazılı veriler ile araştırma için anlamlılığı olan ifadeler analiz edilerek sıklıkla tekrar edilen söz öbekleri ve söylemden hareketle iki tema ve üç kod oluşturulmuştur.

Temalar	Kodlar
Tema:1 Anonim olmanın gerekliliği	Kod 1: Özgürlük isteği
	Kod 2: Güvenlik kaygıları
Tema 2: Davranışlardaki değişim	Kod 1: Agresif dil kullanımı

Tema 1: Anonim Olmanın Gerekliliği

Bu tema, çalışma katılımcılarının Twitter üzerinde neden anonim hesaplar kullandıklarını ortaya koyma amacıyla sorulan görüşme sorusuna yönelik cevapları içermektedir.

Kod 1: Mahremiyet isteği

Çalışma katılımcıları, anonim olarak Twitter kullandıklarında kendilerini toplumsal yaşam içerisindeki kısıtlamalardan kurtulmuş hissettiklerini ifade etmektedirler. İfadelere göre; anonim olmak gündelik yaşamda söylenemeyeni söyleme gibi bir rahatlık sunmaktadır. Örneğin; katılımcı 1, anonim hesap kullanma sebebini şu şekilde ifade etmektedir. *“Normalde kendi ismimle hesabım vardı. Siyaseti çok sevdiğim için herkesle siyaset konuşurum. Ama Twitterda tanımadığım insanlarla siyaset konuşunca bana hakaret ettiler. Çok zoruma gitti bende kendi ismimle onlara hakaret edince utandım. O yüzden kendime ismimin olmadığı hesap açtım. Bana hakaret etseler bile artık umursamam”*. Diğer bir katılımcı (K⁴) anonim hesap kullandığı zaman kendisini *“zincirlerinden kurtulmuş”* olarak ifade etmekteyken; katılımcı 7 *“takip ettiğim hesapları ailemin görmesini istemem”*, katılımcı 5 ise anonim hesap kullanmasının gerçek kimliği ile yapmayı istediği davranışları yapmasına olanak tanıdığı için tercih etmektedir. *“Twitter’da hesap açmamın en temel sebebi bana gerçek kimliği ifşa etmeden düşüncelerimi ifade etme olanağı tanınmasıdır. Gerçek yaşamda çalıştığım kurum ve bu kurumdaki pozisyonum gereği atmak istediğim tweetleri atamam. Bu nedenle benim için anonim olmak, Twitter’ı daha rahat kullanmak anlamına geliyor”*. Katılımcı 2, diğer katılımcılara benzer şekilde kendisini daha rahat ifade ettiğini gündelik ilişkileri üzerinden değerlendirmektedir. *“Çevremde insanların örnek gösterdiği bir kişiyim, ağırbaşlı olduğum söylenir. Ben aslında toplumsal baskıdan dolayı kendimi çok fazla kısıtlayan biri olduğum için, istediğim davranışları Twitter ve başka sosyal sitelerden gösteriyorum. Benim böyle şeyler paylaştığımı arkadaşlarım görse çok şaşırır :).”*

Kod 2: Güvenlik Kaygıları

Çalışma katılımcılarının anonim hesap açmalarının diğer bir sebebi de güvenlik kaygılarıdır. Katılımcı 6, bu durumu şu şekilde dile getirmektedir. *“Twitter’da sürekli birileriyle tartışma yaşıyorum... Çoğu zaman siyaset konusunda oluyor ama spor konularındada sürekli tartışma... Bazıları tehdit mesajları yazıyor bazıları polis olduğunu beni bulacağını söylüyor. Beni bulamazlar ama ismim profilimde yazarsa için rahat etmez.”*

Katılımcı 3, Twitter üzerinde yaptığı paylaşımlarda hesabında bulunan para miktarını gösterdiği için açık kimliği ile yapacağı paylaşımların kötü niyetli insanları kendisine çekme ihtimalinden dolayı anonim hesap açtığını şu şekilde ifade etmektedir. *“Hesabım kripto paralarla ilgili. Her gün yaptığım işlemlerde kazandığım para miktarlarını paylaşıyorum. Hesabım ayda yaklaşık 300 bin kez görüntüleniyor. Kimlik bilgilerimi içeren bir hesaba sahip olsam*

paylaşımlarımdaki para miktarını gören soyguncular beni bulabilir. Arkadaş çevremde bu miktarda para kazandığımı bilmiyor, onların bilmesinide istemem.

Tema 2: Davranışlarda Değişim

Çalışmaya ait bu tema altında katılımcıların, Twitter üzerindeki davranışlarının anonim olup olmadıklarına göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik ifadelerine yer verilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (5 katılımcı) anonim hesap kullanmamış olsa, attığı tweetlerin büyük çoğunluğunu norm dışı davranışlar (küfür, hakaret, ötekileştirme, ayrımcılık vb.) sebebi ile atmayacağını ifade etmektedir. Örneğin; katılımcı 1, (Tweetleri) *“atmazdım çünkü zaman zaman insanlarla tartışırım ismim görünürse istedikleri rahat olarak söyleyemem”*, katılımcı 5 yukarıda da *“belirttiğim gibi gerçek yaşamdaki konumumla uygun düşmez o yüzden atmazdım”*, katılımcı 6 (Tweetleri) *“atmazdım çünkü Twitter’da genellikle insanlarla dalga geçerim, gerçek kimlikle bunu yapamam”*. Katılımcı 2 ise *“atmazdım çünkü gerçek ismimle atsam kendime yakıştıramam”* şeklindeki ifadeleri ile çalışmanın anonim bireylerin davranışlarındaki değişimi konusundaki varsayımını desteklemektedirler.

Katılımcı 1, siyaset ile ilgili içeriklere yoğunlukla yorum yaptığını, karşıt görüşlerin, kendi siyasi görüşüne yönelik eleştirilerini gördüğünde kendisini sürekli tartışmalar içerisinde bulunduğunu ifade ederken şu noktalara vurgu yapmaktadır: *“... Twitter telefonumda sürekli açık, sürekli bildirim gelir. Tvitlerin yorum kısımlarını okumak hoşuma gidiyor...Yorumlarda kendi görüşümle alay edenleri görünce ilk başta uygun dille uyarırım sonra karşıdakinin durumuna göre hakaret gibi şeylere başvururum”*. Diğer bir katılımcı (K⁶) *“insanları sinirlendirmek hoşuma gidiyor, o yüzden spor twitlerine sürekli kışkırtıcı şeyler yazarım”* şeklinde ifadesi ile norm dışı davranışta bulunma sebebini ifade etmektedir. Benzer biçimde katılımcı 4 norm dışı davranışlarda bulunma sebebini şu şekilde ifade etmektedir: *“Gerçek hayat çok sıkıcı Twitter’da ... dayılar çok fazla, onlarla dalga geçmek çok hoşuma gidiyor. Yada ciddi konularla ilgili tweetlerde komik şeyler yazmayı seviyorum... Suç işleyen insanların haberlerine küfürlerde yazarım”*.

Katılımcı 5 ise norm dışı davranışları bazı istisnalar dışında sergilemediği ifade etmektedir: *“Büyük çoğunlukta ne yazdığımı dikkat ederim, bana karşı seviyesiz cevaplar yazanlara da uygun dille yaklaşırım ama insanı bazen çileden çıkaracak kadar a.... olan insanlara denk geldiğimde çok ağır olmamak kaydıyla negatif cümleler kurarım”*. Katılımcı 3 ise zaman zaman norm dışı olarak ifade edilebilecek iletişim biçiminde bulunduğunu şu şekilde ifade etmektedir: *“Paylaşımlarıma gereksiz yere hakaret yazan yada beni eski paylaşımlarımdan dolayı zor durumda bırakan takipçilerime gerekli cevabı verip engellerim. Çok*

fazla örnek var sıralasam sayfalar yetmez ama haksız yere bana küfredenlere sesiz kalmam kesinlikle". Son olarak katılımcı 2, "ismimin bilinmemesi kendimi çok özgür hissettiriyor, o yüzden birçok tweetin altına kendimi nasıl ifade etmek istersem öyle yazıyorum. Bazen çok rahat olmam başkaları ile tartışma yaşamama sebep oluyor. Bu durumlarda zaman zaman hakaret ve küfürler ettiğim oluyor. Ama ismimin bilinmemesi bu şekilde yazmamı etkileyen en önemli neden" şeklindeki ifadesiyle anonim olmanın norm dışı iletişim kurmasına önemli etkileri olduğunu belirtmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

İnternetin bireylere sunduğu sayısız yeniliklerin başında anonim olma özgürlüğü gelmektedir. Bireylerin reel yaşamları içerisinde, toplumsal birtakım sebeplerden dolayı ortaya çıkan davranışsal sınırlandırmaların büyük kısmı internet sayesinde ortadan kalkmaktadır. Bireylerin davranış kalıplarında ortaya çıkan değişimler sosyal bilimler araştırmalarının ilgi odağı haline gelmektedir. Bu çalışmada da bireylerin online ortamlardaki davranışları Gustavo Lebon'un Kitleler Psikolojisi kitabında ortaya koyduğu teoriden yola çıkarak incelenmiştir. Teorisinde Lebon (1997, s. 20-30) bireylerin kalabalık gruplar içerisinde anonim diğer bir ifade ile tanınmaz olduklarını ifade etmektedir. Anonim olma algısının oluşturduğu özgürlük hissiyatı dolayısıyla bireyler, toplum tarafından kısıtlanmış norm dışı davranışlara meyletmektedirler. Bu anlamda internetin, Lebon tarafından ifade edilen anonim olma durumu için emsalsiz bir araç olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Dolayısıyla bireylerin norm dışı davranışlar sergilemek için sayısı belirsiz bir insan kitlesine ihtiyacı bulunmamaktadır. Dolayısıyla küçük bir araştırma grubu ile yürütülen bu çalışma, bireylerin anonim olma algısından kaynaklı norm dışı davranış sergileme beçimlerini net olarak ortaya koymaktadır. Çalışmada elde edilen sonuçlara genel çerçeveden bakıldığı zaman; insanların Twitter mecrasında anonim profiller ile iletişim kurmalarındaki temel sebebin mahremiyet ihtiyacı olduğu söylenebilir. Ayrıca bireylerin anonim iletişim kurduklarından dolayı kendilerini özgür ve sergiledikleri iletişimsel eylemlerden daha az sorumlu hissettikleri gözlemlenmiştir. Bununla birlikte katılımcıların büyük çoğunluğunun norm dışı davranışlar sergiledikleri sonucu elde edilirken, bu iletişimsel davranışları sergilemelerinin temel sebebinin katılımcıların anonim profiller aracılığı ile iletişim kurmaları olduğu ifade edilebilir.

Mevcut literatürde benzer mahiyete sahip çalışmalara bakıldığında elde edilen sonuçların hali hazırdaki bu çalışma ile kesiştiği söylenebilir. Hlavach ve Freivogel (2011) yaptıkları araştırmada; online anonim bireylerin çarpıtılmış ve aldatıcı biçimde kendilerini sunduklarını gözlemlemişlerdir. (Joinson, 2001)

online anonim iletişimin şiddet yanlışı davranışları daha fazla arttığını ifade ederken; Douglas ve McGarty (2001) yaptıkları araştırmada, anonim bireylerin web ortamında daha dūřmanca söylemler geliştirdiğini ve nefret dilini daha fazla kullandıklarını ortaya koymuşlardır. Benzer sonuçlar farklı araştırma teknikleri kullanan diğer çalışmalarda da (Chen ve diğerleri, 2009; Kilner ve Hoadley, 2005, Leer ve Barak; 2012) elde edilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma küçük bir araştırma grubu üzerinde yapıldığı için elde edilen sonuçlar, gelene uygulanma kısıtına sahiptir. Bu anlamda ileri araştırmalar, daha genel sonuçlar sunabilecek nicel yöntemler ile yapılabilir. Aynı zamanda mevcut konu netnografik gözlemler içinde elverişli bir zemin sunmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Anonymous. (1998). To reveal or not to reveal: A theoretical model of anonymous communication. *Communication Theory*, 381–407.
2. Berg, B.L., and Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. H. Aydın (Çev. Ed.). Konya: Eğitim Kitabevi.
3. Chauhan, S., & Panda, N. K. (2015). *Hacking web intelligence: open source intelligence and web reconnaissance concepts and techniques*. Elsevier Science.
4. Chen, Vivian Hsueh-Hua, Henry Been-Lirn Duh, and Chiew Woon Ng (2009). Players who play to make others cry: The influence of anonymity and immersion". In: Proceedings of the International Conference on Advances in Computer Entertainment Technology
5. Christopherson, K. M. (2007). The positive and negative implications of anonymity in Internet social interactions: 'On the Internet, Nobody Knows You're a Dog.' *Computers In Human Behavior*, 23(6), 3038-3056. doi:10.1016/j.chb.2006.09.001
6. Creswell, J. W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
7. Douglas, K., & McGarty, C. (2001). Identifiability and self-presentation: computer-mediated communication and intergroup interaction. *Br J Soc Psychol*, 319-416.
8. Eastwick, P.W., & Gardner, L. W. (2009). Is it a game? Evidence for social influence in the virtual world. *Social Influence*, 4, 18-32.
9. Hayne, S. C., & Rice, R. E. (1997). Attribution accuracy when using anonymity in group support systems. *International Journal of Human-Computer Studies*, 429-452.
10. Johnson, D. G. (1997). Ethics online. *Communications of the ACM*, 40(1), 60-65.
11. Joinson, A. N. (2001). Self-disclosure in computer-mediated communication: The role of self-awareness and visual anonymity. *European Journal of Social Psychology*, 31(2), 177-192.
12. Kilner, Peter G. and Christopher M. Hoadley (2005). Anonymity options and professional participation in an online community of practice". In: Proceedings of the 2005 conference on computer support for collaborative learning: learning 2005: The next 10 years! CSCL '05. Taipei, Taiwan: International Society of the Learning Sciences, pp. 272-280.
13. Leer, Noam and Azy Barak (2012). Effects of anonymity, invisibility, and lack of eye-contact on toxic online disinhibition". In: *Computers in Human Behavior* 28.2

14. Le Bon, G. (1997). *Kitleler psikolojisi*. (Y. Ender, Çev.) İstanbul: Hayat Yayıncılık.
15. McKenna, K., & Bargh, J. A. (2000). Plan 9 from cyberspace: the implications of the Internet for personality and social psychology. *Personality and Social Psychology*(4), 57-75.
16. Morio, H., & Buchholz, C. (2009). How anonymous are you online? Examining online social behaviors from a cross-cultural perspective. *AI & Society*, 297-307.
17. Omernick, Eli and Sara Owsley Sood (2013). The Impact of Anonymity in Online Communities". In: International Conference on Social Computing, SocialCom 2013.
18. Robertson, T. (2006). Dissonance effects as conformity to consistency norms: The effect of anonymity and identity salience. *British Journal Of Social Psychology*, 45(4), 683-699. doi:10.1348/014466605X82855
19. Reicher, S. D., Spears, R., & Postmes, T. (1995). A social identity model of deindividuation phenomenon. *European Review of Social Psychology*, 6, 161–198.
20. Suler, J. (2004). The online disinhibition effect. *Cyberpsychology & behavior : the impact of the Internet, multimedia and virtual reality on behavior and society*, 7(3), 321–326.
21. Spears, R., & Lea, M. (1992). Social influence and the influence of the 'social' in computer-mediated communication. In M. Lea, M. Lea (Eds.), *Contexts of computer-mediated communication* (pp. 30-65). Hertfordshire, HP2 7EZ England: Harvester Wheatsheaf.
22. Turkle, S. (1995). *Life on the screen: identity in the age of the internet*. New York: Simon & Schuster.
23. Wallace, K. A. (1999). Anonymity. *Ethics and Information Technology*, 21-31.

31. Bölüm

Bütçe Hakkı Bağlamında Orta Vadeli Mali Plan Uygulamasına Son Verilmesi Üzerine Bir Değerlendirme¹

Serkan IŞIK²

¹ Bu çalışma, 13-15 Mayıs 2022 tarihlerinde Anadolu Üniversitesi tarafından düzenlenen the Sixth International Conference on Economics (EconAnadolu2022)'de sunulan “Orta Vadeli Mali Plan’ın Kaldırılması Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı tebliğden türetilmiştir.

² Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, srkn@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5678-6020>

GİRİŞ

Bütçe; hukuki, siyasi, idari, ekonomik ve mali pek çok unsuru bünyesinde barındıran son derece önemli bir belgedir. Ayrıca temsili demokrasinin uygulanabilmesi bakımından bütçe ve bütçe hakkı oldukça önemli kavramlardır. Bütçe aracılığıyla sadece kamu gelirlerinin toplanabilmesi ve harcamaların gerçekleştirilebilmesi konularında yetki sağlanmamakta, aynı zamanda devletin sunacağı kamusal hizmetlerle bu hizmetler yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılan amaçların planlanması mümkün olmaktadır. Zaman içinde değişen devlet anlayışı ile birlikte bütçe anlayışı da değişmiş; kamu bütçeleri kamu gelirlerini ve giderlerine dair tahminleri gösteren belgeler olmanın ötesinde, kaynakların daha verimli, etkin, ekonomik biçimde kullanılmasını sağlayan bir niteliğe bürünmüştür. Söz konusu niteliklere sahip bir bütçe hazırlanabilmesi için, bütçelerin hazırlanması aşamasında bazı temel çalışmaların yapılması gerekmektedir. Son yapılan değişikliklerle uygulamasına son verilen orta vadeli mali plan da mevzuatımızda düzenlenmiş temel çalışmalardan biridir.

Orta vadeli mali plan, bütçenin hazırlanmasında yol haritasını çizen en önemli bütçe hazırlık çalışmalardan biri olarak düzenlenmekteydi. Orta vadeli mali plan, bütçenin kamu maliyesi ile ilgili kısmını ayrıntılandıran ve çok yıllık bütçeleme açısından oldukça önemli olan, ödenek tavanlarını göstermesi yönüyle sınırlayıcı özellik arz eden bir yapıdaydı. Ancak orta vadeli mali plan uygulamasına 20/5/2021 tarihli 7319 sayılı Kanun'la son verilmiştir. Söz konusu düzenlemenin gerekçesi olarak bütçe hazırlık sürecinin sadeleştirilmesi gösterilmiş, orta vadeli mali planda yer alan hususların artık orta vadeli program içinde düzenleneceği belirtilmiştir.

Bütçe hazırlık sürecinde kullanılan temel iki çalışma olan orta vadeli program ve orta vadeli mali plan farklı amaçlarla hazırlanmakta, takvimlerinin farklılaştırılması da bütçe hakkı açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışmada öncelikle bütçe ve bütçe hakkı kavramları açıklanmış, daha sonra bütçe hazırlığında kullanılan temel çalışmalardan kısaca bahsedilerek orta vadeli mali plan uygulaması hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra bütçe hakkı ile orta vadeli mali planın ilişkisi ortaya konarak, zaman içinde orta vadeli mali plan ile ilgili yapılan değişikliklerin bütçe hakkı üzerindeki etkileri yorumlanmaya çalışılmıştır. Son olarak da orta vadeli mali plan uygulamasına son verilmesinin bütçe hakkı üzerindeki etkisi değerlendirilerek bütçe hazırlık süreciyle ilgili uygulama önerilerinde bulunulmuştur.

1. BÜTÇE VE BÜTÇE HAKKI KAVRAMLARI

Bütçeler, ülkelerin mali yönetiminde son derece önemli işlemlere sahip belgelerdir. Bütçe olmadan kamu hizmetlerinin sunulabilmesi düşünülemez.

Zaman içinde devletlerin yapılarında ve görevlerinde yaşanan değişime paralel olarak bütçe anlayışı da değişime uğramıştır. Söz konusu değişimlere cevap verebilmek için farklı bütçe yöntemleri geliştirilmiş, bütçeler artık ölçüme ve analize elverişli veri sağlamaya yönelik olarak, uzun ön çalışmalar neticesinde çok yıllık olarak hazırlanmaya başlanmıştır. Bütçeleme, bir dizi farklı aşamadan oluşarak süregiden bir uygulamadır. Her aşama da bir dizi etkinlikten oluşur ve her bir etkinlik belirli bir zaman diliminde gerçekleştirilir (Khan, 2019, s. 155). Bu aşamalar da mali saydamlığa uygun olarak yürütülmelidir. Mali yönetim sisteminin saydam olması halinde yurttaşlar, kamu kaynaklarının nasıl kullanıldığı ve bunların ne tür sonuçlar yarattığı konusunda yeterli bilgiye sahip olacaktır (Engin, Demirbaş, İpek, 2021, s. 173).

Kamu bütçeleri zaman içinde farklı tekniklerle hazırlandığından ve pek çok fonksiyonu bir arada gerçekleştirdiğinden bütçeyi tek bir cümleyle tanımlamak hayli güçtür. Kamu mali yönetimi anlayışında yaşanan değişimle birlikte farklılaşan bütçe anlayışı neticesinde bütçe literatürde çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bazı tanımlar bütçenin mali bir plan olmasına vurgu yaparken kimi çalışmalar da bir kanun olması nedeniyle hukuki özelliklerine yoğunlaşmakta, bazıları ise ekonomik araç olma vasfına odaklanmıştır. Kamu ekonomisinin tercihlerini belirleyen bütçeleme, taşıdığı siyasal nitelik gereği yasama ve yürütme organlarının şekillenmesinde de etkilidir. Bütçe teorik olarak yasamanın takdiri çerçevesinde siyasal karar organının yapısı ve bileşiminde değişikliğe neden olabilmekte yani yürütme üzerinde etkili olabilmektedir (Akdoğan, 1999, s. 309-310). Bütçeler aynı zamanda siyasal niteliği olan belgelerdir ve bütçe hakkı temsili demokrasinin uygulanabilmesinin ön koşullarından biridir.

Parlamento ile bütçe ilişkisinin merkezinde yer alan bütçe hakkı kavramı, modern-ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, siyasal alan ile toplumsal alanın ayrışması ve devletin tüzel kişiliğinin oluşma sürecinde gündeme gelmiştir (Bağlı, 2014, s. 325). Bütçe hakkı uzun yıllar süren mücadeleler sonunda elde edilmiş bir hakktır. Bütçe hakkı, devletlerin hangi harcamaları ne ölçüde yapacağına ve bu harcamalar nedeniyle halka ne gibi yükümlülükler getirileceğine, halkın ya da halk adına temsil yetkisi olan meclislerin söz sahibi olmalarıdır (Mutluer, Öner, Kesik, 2005, s. 53). Yani kısaca kamu hizmetlerinin cinsi ve tutarı ile bu hizmetleri karşılayacak gelirlerin toplanması ile ilgili karar verme yetkisi bütçe hakkı olarak tanımlanabilir (Edizdoğan ve Çetinkaya, 2021, s. 23). Bütçe hakkının dört temel unsuru bulunmaktadır (Kartalci, 2019, s. 8):

- Kamu gelirlerinin belirlenmesi hakkı,
- Kamu harcamaları planının değerlendirilmesi ve onaylanması hakkı (kamu harcamalarının belirlenmesi hakkı),
- Gelir ve giderlerin belirlenme hakkının her yıl tekrarlanması,
- Bütçenin denetlenme yetkisi.

Vergiler ve diğer kaynaklardan elde edilen gelirlerle kamu harcamalarının türünü ve miktarını belirleme ve onama hakkı olarak da tanımlanabilen bütçe hakkının doğuşu ve gelişimi tarihsel süreçte üç aşamada gerçekleşmiştir. Bu aşamaların ilki, vergilerin ve diğer kamu gelirlerinin parlamento onayından geçerek alınabilir hale gelmesidir. Böylelikle bütçenin gelir kısmı hukuki bir yapıya kavuşmuştur. İkinci aşamada ödenek verme yöntemi ile giderlerin parlamento onayından geçmesi sağlanmıştır. Son aşamada ise, bütçenin her yıl parlamento tarafından onaylanması esası getirilmiştir (Edizdoğan ve Çetinkaya, 2019, s. 23).

Bütçenin hazırlanması ve uygulanması kadar denetlenmesi aşaması da bütçe hakkı bağlamında oldukça önemlidir. Bütçe hakkı tüm bu aşamaların birlikte gerçekleştirilmesi halinde var olabilmektedir. Aynı zamanda kamu bütçeleme sistemleri esnek olmalı, bütçe hakkını güçlendirecek değişimlere uyum sağlayabilmelidir. Günümüzde, sosyal bütçeleme, vatandaş odaklı bütçeleme ve bütçe hakkıyla güçlü ilişkisi olan bir kavram olan katılımcı bütçeleme anlayışlarına dikkat edilmesi gerekmektedir. Dünyada yaygın uygulaması yerel yönetimlerde görülen katılımcı bütçeleme, yurttaşların ve sivil toplum kuruluşlarının bütçe kaynaklarının nereye ve nasıl harcanacağı ile ilgili kararlara katılma hakkına sahip olduğu bir modeldir (Sakinç ve Bursalıoğlu, 2014, s. 2). Söz konusu modeller bizi mali demokrasi kavramına kadar götürmektedir. Mali demokrasi ise yurttaşların kamu harcamaları ve gelirleri üzerinde ne ölçüde söz sahibi olduğunu, olumsuz ekonomik ve mali koşullar karşısında ne derecede mali alana ve mali açıdan hareket imkanına sahip olduğunu ölçmek için ortaya atılmış bir kavramdır (Ulusoy ve Ela, 2021, s. 113). Demokrasinin tam anlamıyla uygulanabiliyor olmasının en önemli yollarından biri, bütçe hakkının etkili şekilde kullanılabilmesi (Narter, 2012, s. 48).

2. BÜTÇE HAZIRLIĞINDA KULLANILAN TEMEL ÇALIŞMALAR VE ORTA VADELİ MALİ PLAN

Bilindiği gibi 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, ülkemizde genel yönetim kapsamındaki idarelerin bütçe süreçlerinin idamesini sağlayan temel kanundur. 2003 yılında kabul edilen ilgili Kanun yıllar içinde pek çok değişikliğe uğramıştır. Son yapılan değişikliklerden sonra, 5018 sayılı Kanun'a göre bütçe hazırlığında kullanılan temel çalışmalar şu şekilde sıralanabilir:

- Kalkınma Planı
- Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı
- Orta Vadeli Program
- Bütçe Çağrısı ve eki Bütçe Hazırlama Rehberi
- Yatırım Genelgesi ve eki Yatırım Programı Hazırlama Rehberi
- Stratejik Plan
- Performans Programı
- Faaliyet Raporu

Yukarıda belirtilen çalışmalar bütçelerin temel ilkeler çerçevesinde hazırlanabilmesi için son derece önemlidir. Bu çalışmalar bütçenin teknik bir belge olarak hazırlanmasının yanında bütçe hakkı bakımından da vazgeçilmez niteliktedir. Son yapılan düzenlemelerle orta vadeli mali plan bu çalışmaların arasından çıkarılmış ve planın orta vadeli program içinde düzenlenmesine karar verilmiştir. Bu nedenle orta vadeli mali plan yukarıda temel çalışmalar içinde sayılmamıştır.

Değiştirilmeden önceki son haliyle 5018 sayılı Kanun'un 16. maddesinde orta vadeli mali plan; "Orta vadeli program ile uyumlu olmak üzere, gelecek üç yıla ilişkin toplam gelir ve gider tahminleri ile birlikte hedef açık ve borçlanma durumu ile kamu idarelerinin ödenek teklif tavanlarını içeren ve Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan orta vadeli malî plan, en geç Eylül ayının onbeşine kadar Resmî Gazete'de yayımlanır" şeklinde düzenlenmişti. Kanun metninden de anlaşılabilceği gibi orta vadeli mali plan, ödenek teklif tavanlarını göstermesi bakımından idareler açısından da son derece önemli bir belgedir. Ayrıca orta vadeli mali plan çok yıllık bütçelemenin uygulanabilmesi için zorunlu bir çalışmadır. Orta vadeli mali planın ayrı bir belge olarak düzenlenmemesi bütçe hakkı kavramıyla yakından ilişkilidir.

3. BÜTÇE HAKKI VE ORTA VADELİ MALİ PLAN İLİŞKİSİ

Bütçe hakkı en genel haliyle, kamu harcamalarının bileşimiyle bu harcamaların kaynağı olan gelirlerin toplanması kararlarının meclisler aracılığıyla halk tarafından verilmesi olarak belirtilebilir. Ancak tanımdan da anlaşılabilceği gibi bütçe hakkının uygulanması yönetim biçimlerine göre farklılık arz etmektedir. Temsili demokrasinin gerçekleştirilebilmesinin temel direklerinden olan bütçe hakkının uygulanabilmesi için hem yönetim yapısının hem bütçeleme sürecinin buna göre tasarlanması gerekmektedir.

Bütçe hakkı, uzun süredir yasama organlarının yürütme organını kontrol etmesine yarayan temel araç olarak görülmektedir (Cox, 2012, s. 2). Modern çağda kullanılan demokratik araçlardan biri olan bütçe hakkı, hem siyasal istikrarın korunması hem de kamu kaynaklarının hukuka uygun biçimde

kullanılması bakımından oldukça büyük bir öneme sahiptir (Avcı, 2015, s. 78). Bütçe hakkı; yasama organına ait olup bütçenin hazırlanması, onaylanması, yürürlüğe girmesi ve denetimi süreçlerini kapsamakta ve harcamalar için ödenek tahsis edildikten sonra bütçenin yasama organının onayladığı şekliyle uygulanmasını gerektirmektedir (Kıral ve Akdemir, 2019, s. 107).

Ülkemizde 2018 yılından bu yana uygulanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte bütçeyle ilgili bazı konularda değişimler yaşanmaktadır. Sistemin yürürlüğe girmesiyle bütçe sürecinin farklı aşamalarında görev alan bazı kurumlar kapatılmış, yeni kurumlar ihdas edilmiş, yapılan anayasa ve kanun değişiklikleriyle bütçe hazırlığından uygulanmasına ve denetimine kadar pek çok konuda değişiklikler yapılmıştır. Türkiye’de, yaşanan sistem değişikliğiyle beraber, parlamentonun bütçe hakkından daha çok yürütmenin “bütçe hürriyeti” ne sahip olduğunu belirtmek gerekir (Durdu, 2020, s. 75). Bununla birlikte mevcut yönetim sistemi meclisin bütçe hakkını da, yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanının maliye politikası ile ilgili haklarını da koruyamamaktadır (Akbeý, 2020, s. 23). Yapılan ve hatta yapılmakta olan bu değişimlerin bazıları bütçe hakkıyla da yakından ilişkilidir. Bu çalışmada bütçenin hazırlık aşamasıyla ilgili yapılan yakın zamanlı bir değişiklik olan orta vadeli mali planın kaldırılmasının bütçe hakkı üzerindeki etkisi konu edinilmiştir.

Orta vadeli mali plan uygulaması mevzuatımıza 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile girmiş olup Kanun’un 16. maddesinin ilk hali şu şekildedir: “ ... Merkezî yönetim bütçesinin hazırlanma süreci, Bakanlar Kurulunun Mayıs ayının sonuna kadar toplanarak kalkınma planları, stratejik planlar ve genel ekonomik koşulların gerekleri doğrultusunda makro politikaları, ilkeleri, hedef ve gösterge niteliğindeki temel ekonomik büyüklükleri de kapsayacak şekilde Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığınca hazırlanan orta vadeli programı kabul etmesiyle başlar. Orta vadeli program, aynı süre içinde Resmî Gazetede yayımlanır.

Orta vadeli program ile uyumlu olmak üzere, gelecek üç yıla ilişkin toplam gelir ve gider tahminleri ile birlikte hedef açık ve borçlanma durumu ile kamu idarelerinin ödenek teklif tavanlarını içeren ve Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan orta vadeli mali plan, Haziran ayının onbeşine kadar Yüksek Planlama Kurulu tarafından karara bağlanır ve Resmî Gazetede yayımlanır.”

Madde gerekçesi ise “...bütçe hazırlık sürecine Bakanlar Kurulu’nca kabul edilecek orta vadeli program ile Maliye Bakanlığı’nca hazırlanıp Yüksek Planlama Kurulu’nca kabul edilecek orta vadeli mali planın yön vermesi öngörülmüştür.” şeklinde belirtilmiştir. Kamu mali yönetimine yön veren en önemli yasal kaynaklardan biri niteliğindeki 5018 sayılı Kanun’un orta vadeli programa ve orta vadeli mali plana çok büyük bir önem atfettiği görülmektedir.

Bütçe hazırlık sürecine bu iki çalışmanın yön vereceği kanun gerekçesinden anlaşılmaktadır. Kanun'un bu iki çalışmanın Resmî Gazete'de yayımlanmasıyla ilgili emrettiği takvim de oldukça dikkat çekicidir. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile bütçe kanununun Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmadan aylar önce söz konusu programın ve planın kamuoyuyla paylaşılması gerektiğine yönelik düzenleme yaptığı görülmektedir. Ayrıca orta vadeli programla orta vadeli mali planın Resmî Gazete'de yayımlanmaları arasında da en az on beş günlük bir süre öngörülmüştür.

Orta vadeli program ve orta vadeli mali planla ilgili olarak 5018 sayılı Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihteki düzenleme, bütçe hakkının sağlanabilmesi için daha elverişlidir. Konukman'ın da belirttiği gibi her iki belgenin yayım tarihlerinin belirli bir zaman farkı gözetilerek birbirini izlemesi, bir sonraki belgenin bir öncekine göre hazırlanması gereğinden ileri gelmektedir (Konukman, 2015, s. 43). Kanunda orta vadeli mali planın, orta vadeli program yayımlanıp kamuoyuna duyurulduktan ve gerekli tartışmalar yapıldıktan sonra bu tartışmaların sonuçlarına göre düzenlenerek yayımlanması öngörülmüş olup bu durum bütçe hakkının gerçekleştirilebilmesi için daha elverişli olmaktadır.

Ancak Kanun'un (2011 yılında değiştirilmeden önce) yukarıda bahsedildiği şekilde uygulandığı dönem incelendiğinde, Kanun'un emrettiği sürelerle uyulmadığı görülmüştür. Bütçe hakkının kullanımı bakımından özellikle sakınca oluşturan nokta ise, gecikme sonrasında iki belge arasındaki zamanın kısalması olacaktır. Bu sürenin kısalması, belgelerin kamuoyunda yeterince tartışılması için gereken zamanın kısalması anlamına geldiği için bütçe hakkının kullanımı ile ilgili sorun yaşanma olasılığı ortaya çıkmaktadır. Bu olumsuzluğa rağmen, yine de bütçe hazırlık sürecinin temelini oluşturan belgelerin bütçenin görüşülmesinden aylar önce kamuoyuyla paylaşılmasının bütçe hakkı bakımından, hazırlık çalışmaları ile ilgili kamuoyunun ve ilgililerin görüşlerini yansıtabilme, bütçe hazırlığına katılabilmek için olanaklarını doğurması bakımından, Kanun'daki ilk düzenlemelerin sonraki uygulamaya ve şimdiki uygulamaya kıyasla daha olumlu olduğunu belirtmek gerekir.

Daha sonra; 26/9/2011 tarihli ve 659 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin 17. maddesi ile orta vadeli programla orta vadeli mali planın yayımlanma tarihleri değiştirilmiş ve 5018 sayılı Kanun'un 16. maddesinin ilgili metni şu hale getirilmiştir:

“... Merkezî yönetim bütçesinin hazırlanma süreci, Cumhurbaşkanı tarafından en geç Eylül ayının ilk haftası sonuna kadar kalkınma planları, stratejik planlar ve genel ekonomik koşulların gerekleri doğrultusunda makro politikaları, ilkeleri, hedef ve gösterge niteliğindeki temel ekonomik büyüklükleri

de kapsayacak şekilde onaylanan orta vadeli programın Resmî Gazete’de yayımlanması ile başlar.

Orta vadeli program ile uyumlu olmak üzere, gelecek üç yıla ilişkin toplam gelir ve gider tahminleri ile birlikte hedef açık ve borçlanma durumu ile kamu idarelerinin ödenek teklif tavanlarını içeren ve Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan orta vadeli malî plan, en geç Eylül ayının onbeşine kadar Resmî Gazete’de yayımlanır.”

Madde metninden de görüldüğü gibi, her iki temel belgenin de yayım tarihi eylül ayına getirilmiş, yayımlarıyla ilgili aradaki süre de azaltılarak bir haftaya indirilmiştir. Yapılan düzenleme Kanun’la yapılmadığı için madde gerekçeleri görülemediğinden değişikliğin nedeni tam olarak bilinmemektedir. Ancak yapılan düzenlemeyle hem iki temel belge arasındaki sürenin kısaltılması hem de yayım tarihinin (eylül ayı) bütçenin TBMM’de görüşülme tarihine (ekim ayı) yaklaştırılmış olması; bütçe hazırlığında kullanılan temel çalışmalarındaki verilerin kamuoyu tarafından tartışılması için verilen sürelerin azaltılması sonucunu doğurduğundan bütçe hakkının uygulanmasına zarar vermiştir.

Bütçe hakkına zarar veren söz konusu değişikliğe rağmen, uygulamada 2012 yılından sonra da yine Kanun’un emrettiği sürelerle riayet edilmediği görülmüştür. Belli dönemlerde iki belgenin Resmî Gazete’de yayım tarihleri arasındaki sürenin birkaç güne kadar düştüğü ve yayım tarihinin ekim ayına kadar sarktığı görülmüştür. Bütçe hazırlığında kullanılması gereken temel iki belgenin, Kanun’da belirtilen sürelerde yayımlanmamasıyla hem bütçe hakkı zarar görmüş, hem de bu belgeler kamuoyunda tartışılmadan bütçe hazırlığında kullanıldığı için nitelikleri zarar görmüş ve adeta göstermelik bir yapıya bürünmüştür.

Ancak bütçe hakkına zarar verecek nitelikteki düzenlemeler bununla bitmemiştir. 20/5/2021 tarih 7319 sayılı Sigortacılık ile Diğer Bazı Alanlara İlişkin Kanunlarda ve Bir Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ’la orta vadeli mali plan uygulamasına son verilmiştir. Yapılan değişiklikten sonra madde metni şu şekli almıştır:

“...Merkezî yönetim bütçesinin hazırlanma süreci, Cumhurbaşkanı tarafından en geç Eylül ayının ilk haftası sonuna kadar kalkınma planları, stratejik planlar ve genel ekonomik koşulların gerekleri doğrultusunda makro politikaları, ilkeleri, hedef ve gösterge niteliğindeki temel ekonomik büyüklükleri, gelecek üç yıla ilişkin toplam gelir ve gider tahminlerini, bütçe dengesi ve borçlanma durumu ile kamu idarelerinin ödenek teklif tavanlarını içeren orta vadeli programın Resmî Gazete’de yayımlanması ile başlar.”

Yapılan kanun değişikliği ile orta vadeli mali plan kaldırılmış, orta vadeli programla birleştirilerek tek bir belge olarak düzenlenmesine başlanmıştır. Buna göre artık merkezi yönetim bütçesinin gelir ve gider tekliflerinin hazırlanmasında

kullanılan orta vadeli mali plan ayrı bir belge olarak düzenlenmeyecektir. Bundan böyle orta vadeli mali planda düzenlenen “toplam gelir ve gider tahminleri ile birlikte hedef açık ve borçlanma durumu ile kamu idarelerinin ödenek teklif tavanları” orta vadeli programda düzenlenecektir.

Bütçe süreciyle ve bütçe hakkıyla ilgili önemli değişim yaratan bu yasal düzenlemenin neden yapıldığı ile ilgili ayrıntılı bilgiye rastlanamamıştır. Olması gereken, yapılan bir yasal düzenlemenin gerekçesinin kanun teklifinin ekinde sunulan madde gerekçelerinden ve komisyon tutanakları gibi kaynaklardan öğrenilebilmesidir. Kanun teklifi ve gerekçesi incelendiğinde 7. maddeyle ilgili olarak sadece “bütçe hazırlık sürecinin sadeleştirilmesi kapsamında” orta vadeli program ile orta vadeli mali planın birleştirildiği yazmaktadır. Komisyon tutanakları incelendiğinde ise yine teklifi sunan milletvekilinin kanun teklifi ekinde yer alan gerekçe dışında bir neden ileri sürmediği görülmektedir. Bütçe hazırlık sürecinin sadeleştirilmesi doğrudan yurttaşları etkileyen bir durum olmadığı gibi bütçe hakkına zarar verecek şekilde orta vadeli mali planın tamamen ortadan kaldırılmasının anlamlı bir gerekçesi tespit edilememiştir.

Son yayımlanan orta vadeli mali plan 2021-2023 dönemine aittir. Planda kamu giderlerine ilişkin yirmi, kamu gelirlerine ilişkin ise on üç politika maddesi sıralanmıştır. Ardından bütçe büyüklükleri ile ilgili temel konulara ilişkin hedefler ortaya konmuştur. Bütçede yer alan kamu giderleri ve gelirleri ile ilgili hedefler açıklandıktan sonra bütçe açığı ve açığın finansmanı ile ilgili hedefler paylaşılmıştır. Daha sonra orta vadeli mali planın en önemli bölümlerinden biri olan kamu idarelerinin ödenek tavanları ekli listelerde sunulmuştur. Son olarak ise bütçe sürecine ilişkin hususlar belirtilmiş ve mali plan sonlandırılmıştır.

Bütçe hakkı bakımından bütçe hazırlığında kullanılan belgelerdeki hedeflerin gerçekliği de oldukça önemlidir. Son yayımlanan orta vadeli mali plan incelendiğinde (https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/2021-2023-Donemi-Orta_Vadeli-Mali-Plan.pdf); 2021 yılı için bazı hedeflerin tutturulduğu bazılarının ise gerçeklikten oldukça uzak olduğu görülmektedir. Örneğin bütçe dengesi ile ilgili hedefe ulaşılırken enflasyon hedefi gerçekleşen rakamlardan oldukça farklıdır. Tüketici fiyatları endeksi 2021 yılı için %8 olarak öngörülmüş ama %36,08 olarak gerçekleşmiştir. Orta vadeli mali planda TÜFE oranları hedefleri 2022 yılı için %6, 2023 için ise %4,9 olarak öngörülmüş ancak bu hedeflerin de gerçekleşmesinin içinde bulunduğumuz dönemde gerçeklikten hayli uzak olduğu değerlendirilmektedir.

Mali planın son kısmında yer alan bütçe sürecine ilişkin bölümdeki bir ifade bütçe hakkı konusunda oldukça açıklayıcıdır: “Genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri ile özel bütçeli idareler, Bütçe Çağrısı ve eki Bütçe Hazırlama Rehberi ile Yatırım Genelgesi ve eki Yatırım Programı Hazırlama Rehberindeki esas ve

usuller çerçevesinde 2021, 2022 ve 2023 yıllarına ilişkin bütçe tekliflerini hazırlayacaklar ve 13 Ekim 2020 tarihine kadar kesinleşen bütçe tekliflerini Strateji ve Bütçe Başkanlığına teslim edeceklerdir.”. Buna göre Kanun kapsamındaki idarelerin bütçe tekliflerini sunmaları gereken son tarih olarak 13 Ekim belirtilmiştir. Zaten bütçenin TBMM’ye sunulması gereken son tarih Kanun gereği 17 Ekimdir. Yani orta vadeli mali plan kaldırılmadan önce de bütçe hakkı bağlamında bütçe ile ilgili verilerin kamuoyunda tartışılması ve bu tartışmalardan sonra bütçe verilerinin düzenlenmesi gibi bir uygulamanın olmadığı anlaşılmaktadır. Orta vadeli mali planın uygulamadan kalkmadan önceki son haliyle de bütçe hakkı açısından adeta göstermelik nitelikte olduğu söylenebilir.

Yeni düzenlemeyle birlikte orta vadeli mali planı da içerecek şekilde hazırlanarak Resmî Gazete’de yayımlanan ilk orta vadeli program 2022-2024 dönemine aittir. Program incelendiğinde, önceki yıllarda düzenlenen orta vadeli mali plan formatının, ilgili yıllar için düzenlenen halinin orta vadeli programın son bölümüne eklendiği görülmektedir. Bu nedenle yeni haliyle orta vadeli programda yapısal olarak önemli bir değişim gözlenmemiştir.

SONUÇ

Kamu bütçeleri, en bilinen haliyle kamusal ihtiyaçların maliyetlerini ve bu maliyetlerin finansmanının gösterildiği belge olarak bilinmektedir. Ancak günümüzde bütçeler mali, hukuki, siyasi, idari pek çok fonksiyonu olan önemli kamusal araçlardır. Devletlerden beklenen hizmetlerin genişlemesiyle ve çeşitlenmesiyle birlikte bütçelerin de önemi giderek artmıştır. Bu artış bütçelerin temsili demokrasinin gerçekleştirilmesindeki önemiyle de yakından ilişkilidir. Bütçe ve demokrasi bağını kuran temel kavram ise büyük mücadeleler sonrası elde edilen bir hak olan bütçe hakkıdır. Bütçe hakkı, hangi harcamaların nasıl yapılacağına ve bu harcamaların halka ne tür yükümlülükler getireceğine, halkın ya da meclislerin karar vermesiyle ilgili bir kavramdır.

Pek çok bakımdan son derece önemli olan bütçelerin hazırlığı için de oldukça kapsamlı hazırlık çalışmaları yapılmaktadır. Bütçe hakkı kavramı, sadece bütçenin mecliste görüşülmesi ve uygulanması süreçleri ile ilgili değil aynı zamanda bütçe hazırlığı çalışmaları bakımından da geçerlidir. Halkın bütçe hazırlığı çalışmalarını da izleyebilmesi, sürece katılabilmesi, tartışmalarda doğrudan ya da temsilcileri aracılığıyla yer alabilmesi bütçenin demokratik tarafını temsil etmektedir.

Bu nedenle; yapılan yasal düzenlemeyle bütçe hazırlığında kullanılan temel çalışmalardan olan orta vadeli mali planın kaldırılmasının bütçe hakkı bakımından değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Türk mali yönetim sisteminin

yönlendiricisi niteliğindeki 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun gerekçesinde, bütçe hazırlık sürecine yön veren iki çalışmadan biri olan orta vadeli mali planın kaldırılması ve gerekçede belirtilen diğer çalışma olan orta vadeli programla birleştirilmesi bütçe hakkı bakımından eleştirilmektedir. Orta vadeli mali plan uygulandığı dönemde gelir ve gider tahminlerini, borçlanma durumuyla kamu idarelerinin ödenek tavanlarını gösteren oldukça önemli bir belgeydi. Esasen orta vadeli mali plan tamamen yürürlükten kaldırılmamış, içerdiği unsurlar bundan böyle orta vadeli programın içinde düzenlenmeye devam edilecektir.

Bütçe hazırlığında kullanıla temel çalışmalardan orta vadeli program ile orta vadeli mali planın ayrı belgeler olarak düzenlenmeleri, Resmî Gazete'de yayımlanarak kamuoyuna duyurulmaları, iki belgenin yayımlanmaları arasında görüşülüp tartışılması için makul bir süre belirlenmesi bütçe hakkının sağlanması bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle 5018 sayılı Kanun ilk çıkarıldığında orta vadeli programın mayıs ayı sonuna kadar, orta vadeli mali planın haziran ayının on beşine kadar Resmî Gazete'de yayımlanması, bu belgelerde yer alan veriler kamuoyunda tartışıldıktan sonra buna göre bütçenin hazırlanması öngörülmüştür. Ancak bütçe hakkının sağlanması için hukuki olarak yapılan düzenlemenin uygulamada gerçekleştirilemediği, kanuni sürelerle uyulmadığı görülmektedir. Daha sonra 2011 yılında yapılan yasal düzenlemeyle söz konusu iki belgenin yayımının arasındaki sürenin kısaltıldığı ve Eylül ayına alındığı, bu durumun ise bütçe hakkını zedelediği anlaşılmaktadır. Fakat uygulamada bu sürelerle de uyulmadığı ve bütçe hazırlık aşamasına yön vermesi gereken her iki raporun da işlevinin neredeyse kalmadığı söylenebilmektedir. Son yapılan düzenlemeyle de bahsi geçen raporlar birleştirilerek orta vadeli program içinde düzenlenmesine karar verilmiştir ve bütçe hakkına tekrar zarar verilmiştir.

Bütçe hakkı demokratik yönetim sistemlerinin vazgeçilmez parçasıdır. Bu nedenle bütçe hakkının, bütçenin hazırlanmasından uygulanmasına ve denetlenmesine kadar her aşamada güçlendirilmesi gerekmektedir. Bütçe hazırlığında kullanılan temel çalışmalar olan orta vadeli program ile orta vadeli mali plan ayrı ayrı hazırlanmalı, birbirine bağlı olarak düzenlenen bu belgelerin kamuoyunda tartışılması için makul bir süre tanınmalı, belirlenen bu sürelerin bütçenin meclise sunulmasından olabildiğince önce olması ve ilgili belgelerin ekonomik konjonktürle uyumlu olarak gerçekçi bir biçimde hazırlanmasını sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılmasının bütçe hakkını güçlendireceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akbey, F. (2020). Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sisteminde Bütçe Hakkı ve Kanunu. *International Journal of Public Finance*, 5 (1), 1-26. DOI: 10.30927/ijpf.676534
2. Akdoğan A. (1999). *Kamu Maliyesi*, 7. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
3. Avcı A. M. (2015). “Yasamanın Birincil Güçlü Silahı Bütçe Hakkı: Teorik Bir Yaklaşım”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19 (1), 69-80.
4. Bağlı M. S. (2014). TBMM’nin Bütçe Hakkı Kullanım Durumu: 5018 Sayılı Kanun Sonrası Bütçe Hakkı Kullanımında Etkinlik Düzeyinin Ölçümü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Ekonomisi (Maliye) Anabilim Dalı.
5. Cox, G.W. (2012). *The Power of the Purse and the Reversionary Budget*, <http://pscourses.ucsd.edu/ps200b/Cox%20The%20power%20of%20the%20purse%20and%20the%20reversionary%20budget.pdf>
6. Durdu, M. (2020). Bütçe Hakkının Cumhurbaşkanlığı Sistemindeki Görünümü ve Latin Amerika Ülkeleri ile Mukayesesi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 25 (99), 49-78. DOI: 10.36484/liberal.739812
7. Edizdoğan N. ve Çetinkaya Ö. (2021). *Kamu Bütçesi*, 10. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.
8. Engin R., Demirbaş T., İpek S. (2021). Vatandaşların Belediyelerin Mali Saydamlığına İlişkin Tutumları: Çanakkale İlinde Bir Alan Araştırması, *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, Vol. 5 (4), 170-211, <https://doi.org/10.29329/ijiasos.2021.419.1>
9. Kartalçı K. (2019). Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sistemi Açısından Bütçe Süreci ve Bütçe Hakkı, Bursa: Ekin Yayınevi.
10. Khan A. (2019). *Fundamentals of Public Budgeting and Finance*, New York: Palgrave Macmillan.
11. Kırıl, H. & Akdemir, T. (2019). Bütçe Hakkı Kapsamında Türkiye’de Ödenek Aktarmalarının Değerlendirilmesi. *Sayıştay Dergisi*, (112), 107-135.
12. Konukman A. (2015). Türkiye’de Bütçe Hakkının Kullanımı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yaz, 23-65.
13. Mutluer K. M., Öner E., Kesik A. (2005). *Bütçe Hukuku*, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
14. Narter R. (2012). Anayasal Açından Bütçe Hakkı, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi XVI (2012): 35-52.*

- 15.Orta Vadeli Mali Plan (2021-2023) https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/2021-2023-Donemi-Orta_Vadeli-Mali-Plan.pdf
- 16.Sakinç S. ve Bursalioğlu S. A. (2014). Bütçelemede Demokratik Bir Değişim: Katılımcı Bütçeleme, Electronic Journal of Vocational Colleges, May/Mayıs 2014.
- 17.Ulusoy A. ve Ela M. (2021). Türkiye’de Mali Demokrasi: 2010-2019 Dönemi İçin Bir İnceleme, Optimum Journal of Economics and Management Sciences, 8(1), 111-132.

32. Bölüm

Pandemi Sürecine Toplumsal Bakış

Demet ÜNALAN¹

Tuğba Gül BAYNAL DOĞAN²

1 Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi, Halil Bayraktar Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, 0000-0001-9854-437X

2 Arş. Gör., Kayseri Üniversitesi Develi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, 0000-0002-2832-3157

GİRİŞ

COVID-19, daha önce insanlarda tanımlanmamış yeni bir koronavirüsün neden olduğu bir hastalıktır. Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve şimdiki adı COVID-19 olan koronavirüsü tüm dünyaya yayılmış ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından "salgın" olarak kabul edilmiştir. COVID-19, birçok coğrafi konumdaki birçok ülkeden insanı etkilemektedir ve etkileme olasılığı yüksektir (WHO, 2020a). Tüm dünyayı etkileyen pandeminin başlangıçta sadece tıbbi yönleri ile ilgilenilse de salgının tıbbi etkisi azaldıkça sosyal yönlerinde meydana getirdiği tahribatlar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu sebeple ülkeler pandemi süreci ile ilgili psikolojik, sosyal, ekonomik vb. konulardaki hasar tespit çalışmalarına hız vermişlerdir (İnce ve Yılmaz, 2020). İncelemeler sonucunda salgının sadece biyolojik veya fiziksel değil, aynı zamanda beşerî ve toplumsal bir fenomen olduğu dolayısıyla beşerî, toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasal ve hatta ideolojik sonuçları da doğurduğu tespit edilmiştir (Akbaş, 2020).

Geçmişten günümüze salgınlar üretim, yönetim, davranış, mimari ve hatta imparatorlukların yıkımına kadar birçok konuda yeni gelişmelerin nedeni olarak kabul edilmektedir. Nitekim Avrupa'nın en büyük salgını olarak kabul edilen tam rakam bilinmemekle birlikte 75-125 milyon kişinin ölümüne neden olan Kara Veba salgını sosyal, ekonomik ve siyasal etkileri sebebiyle feodalizmin çöküşünde temel etken olarak kabul edilmektedir (TÜBA, 2020). Benzer şekilde biyolojik ve epidemiyolojik bir sorununun sosyal, ekonomik ve politik bir konuya dönüşümünü ortaya koyan koronavirüs pandemisi de mevcut toplumların hem biyolojik hem de zihinsel olarak savunmasızlığını ortaya koymasının bir sonucu olarak (Sadati vd., 2020) 21. Yüzyılda insan hayatındaki en önemli sosyal olaylardan biri olarak kabul edilmektedir.

Koronavirüs (COVID-19) salgınına; bütün dünyada yayıldıkça, her türlü tehlikeden uzak "steril toplum" beklentisinde oluşan kırılabilirlik duygusu (Sadati vd., 2020) yaygın endişe, korku ve strese neden olmaktadır. Tüm dünyanın karşı karşıya kaldığı bu sorun, çok hızlı gelişen böylesi stresli bir duruma nasıl tepki verdiğimiz ve bunu nasıl yönettiğimiz ile ilişkilidir (WHO, 2020b). Nitekim dünya çapında hızla artan koronavirüs (COVID-19) ile enfekte olan insan sayısı ve mortalite oranının yüksek olması nedeniyle toplumda korku ve endişe dalgası ortaya çıkmıştır (Ahorsu vd., 2020; Lin, 2020). Önceki araştırmalar, izolasyon ve karantina önlemlerinin, kaygı ve travma sonrası stres de dahil olmak üzere, kısa ve uzun vadeli olumsuz psikolojik etkileri olduğunu ortaya koymuştur (Hawryluck vd., 2004; Wu vd., 2005a, Wu vd. 2005b, Zandifar ve Badrfam, 2020). Psikolojik etkilerinin yanı sıra değişen toplum yapısı, ekonomik düzen ve diğer sosyal faktörler kaynaklı meydana gelen problemler pandeminin toplumlar

üzerindeki yıkıcı etkisini artırmıştır. Pandemi kaynaklı bu etkiler toplumun her kesimini aynı derecede etkilememekte bazı kişi ve gruplar pandemiyi yıkıcı etkisi altında ezilmektedir. Özellikle yaşlılar, çocuklar, yoksullar üzerinde ciddi bir risk unsuru oluşturan COVID-19 pandemisi toplumda bazı kişiler veya grupları daha kırılgan hale getirmiştir.

Pandemiyi bu olumsuz etkilerini bertaraf etmek için süreçte karşılaşılan sorunların ve bu sorunlardan en fazla muzdarip olan kişi ve grupların doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Böylelikle tespit edilen sorunlara çözüm üretilmesi için sahip olunan güç ve işbirliği imkânlarından faydalanılması ile savunmasız grupların pandemi sürecinin etkilerini daha az zararlarla atlattığı sağlanacağı gibi ülkelerin sosyal, kültürel ve ekonomik dönüşümü için de doğru adımlar atılacaktır. Bu bağlamda bölüm kapsamında öncelikle pandemi sürecinden en çok etkilenen kırılgan gruplara yer verilerek pandemiyi bu kırılgan gruplar üzerindeki sosyal etkileri ele alınmaktadır. Böylelikle pandemi sürecinde savunmasız grupların ve sosyal sorunların doğru tespit edilerek gelecek çalışmalara ve pandemi süreçlerine fayda sağlanması amaçlanmaktadır.

1. Salgında Sosyal Kırılganlık

COVID-19 pandemisi ile yaşananlar; sadece bir sağlık krizi değil, aynı zamanda beşerî, ekonomik ve toplumsal bir kriz olup, özellikle yoksullar, yaşlılar, engelliler gibi kırılgan sosyal gruplar başta olmak üzere toplumun her kesimini etkilemektedir (Birleşmiş Milletler, 2020). Salgın, toplumda yoksulları/yoksunları, evsizleri, yaşlı/bakım evleri/cezaevleri mensupları, barınma evleri ve barınaklarında yaşayan ya da aşırı kötü koşullar altında çalışan göçmen işçileri ve mültecileri daha çok etkilemiştir (Kocabaş, 2020). Pandemi sürecinde kırılgan/savunmasız gruplar, risklere oransız olarak maruz kalan kesimlerdir. Ani gelir ve sosyal destek kaybı riski ile pandemi kaynaklı öngörülmesi zor olan sorunlar sebebiyle pandemiyi başlangıcında kırılgan olmayan bir kişi, pandemiye karşı uygulanan politikalar sonucunda kırılgan hale gelebilmektedir (The Lancet Editorial, 2020).

Salgının, çok ciddi tıbbi, psikolojik ve sosyolojik etkilerinin yanı sıra, ciddi bir ekonomik krizi de ortaya çıkardığı görülmüştür. Bu ekonomik kriz; tüm sınıflar için aynı şiddette yaşanmayıp, yoksulları, işçileri, işsizleri ve göçmenleri daha çok etkilemiştir (Aktan, 2020). Bugün, bilinmektedir ki, birinin salgından etkilenme durumu dünya haritasındaki yerine, ülkesindeki vatandaşlık durumuna, yaşadığı şehirdeki mekânının konumuna, yaptığı işe, yaşına, sınıfına, cinsiyetine ve ırkına göre şekillenmektedir. Sonuç olarak, kişinin salgındaki durumunu sağlığın sosyal belirleyicileri belirlemektedir (Kocabaş, 2020). Salgın sonucunda, sosyal ve ekonomik sınıf ayrımları derinleşmekte ve virüs daha

tahrip edici hale gelmektedir. Virüsün etkilediği toplumlarda hastalığı daha ağır geçirenler; düşük ekonomik kesime mensup insanlardır. Bunun yanı sıra araştırmalar, yoksul kesimlerde virüse yakalanma olasılığının da daha yüksek olduğunu da ortaya koymaktadır (Davidai vd., 2020).

Gelişimsel ihtiyaçlarını bağımsız bir şekilde karşılama konusunda yetişkinlere kıyasla daha deneyimsiz olan çocuklar da doğal afet ve pandemi gibi travmatik olaylarda kırılgan grupların arasında yer almaktadır (Schonfeld ve Demaria, 2015). Pandemi sürecinde neredeyse bütün çocuklar değişimi algılasa da, küçük çocuklar meydana gelen değişiklikleri anlamakta güçlük çekebilme ve küçük/büyük bütün çocuklarda sinirlilik ve öfke görülebilmektedir. Çocuklar, ebeveynlerine daha yakın olma, onlardan daha fazla talepte bulunma durumları görülebilmektedir. Bu bağlamda bazı ebeveyn veya bakıcıların aşırı baskı altında kalma durumları söz konusu olabilmektedir (WHO, 2020b). Buna ilaveten pandemi sürecinde ekran süresinde artış, akademik hayatın kesintiye uğraması, ailenin gelir kaybına yönelik kaygılar, sosyal izolasyon ve bunlara bağlı travmalar da çocukları derinden etkilemektedir (Golberstein vd., 2020).

Kadınlar, pandemi gibi felaket durumlarında cinsiyet eşitsizliği problemleri ile daha fazla karşılaşmakta, ekonomik ve sosyal ayrımcılığın yanı sıra hamilelik durumu ve farklı sağlık problemleri ile mücadele etme durumunda kalabilmektedirler. Hamile kadınlar, halk sağlığıyla ilgili acil durumlarda genellikle en savunmasız gruplar arasındadır. Bazı durumlarda, hamile kadınlar, solunum yolu enfeksiyonlarında olduğu gibi, olumsuz sağlık sonuçlarına karşı artan biyolojik duyarlılıkla karşı karşıya kalabilmektedir. SARS, MERS'de olduğu gibi COVID-19 salgınında da, enfekte olmuş hamile kadınların, hamile olmayan kadınlara göre ciddi komplikasyonlar yaşama olasılığının daha yüksek olduğu bildirilmiştir (Favre, 2020). Etiyopya, Hindistan ve Vietnam'da küçük çocukları olan kadınlar arasında yapılan araştırmalar, hane içinde hastalık veya ölüm ve mali belirsizlik gibi aileye bağlı stresli yaşam olayları yaşayan kadınların ciddi zihinsel sıkıntı dönemleri yaşama olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Gausman vd., 2020).

Pandeminin, kadınların üreme sağlığı ile ilgili olumsuz etkilenmeleri hamilelik veya annelikle sınırlı değildir. Ayrıca, hareket kısıtlamaları uygulandıkça, tedarik zincirleri kesintiye uğradığında ve işletmeler kapatıldıkça, bazı kadınlar, düzenli kontraseptif yöntemlerini veya gerekirse acil kontraseptifleri elde edememeleri sebebiyle istenmeyen gebelik riskine maruz kalabilmektedir (Tavernise, 2020). Aynı zamanda pandemi ile bağlantılı kriz durumlarında, kadınlara yönelik aile içi şiddetteki ani artışlar görülebilmektedir. Olağanüstü durumlarda, toplumda oluşan stresin yansıması olarak kadına şiddet vakalarının arttığı bilinmektedir. Hükümetlerin sosyal mesafenin sağlanması

doğrultusunda aldığı önlemler devam ettikçe, bazı kadınlar için istismarcı partner ile evde daha fazla zaman geçirme sonucunu ve bunun komplikasyonlarını ortaya koymaktadır (Gausman and Langer, 2020).

Bunlara ilaveten kadınlar bakımından pandemi sürecinde kırılabilirlik meydana getiren diğer bir konu ise sağlık hizmetleri profesyonellerinin (hemşire, ebe, toplu sağlığı çalışanları, sağlık teknisyenleri vb.) kadınlardan oluşması sebebiyle salgın sürecinde kadın cinsiyeti daha yüksek oranda; enfeksiyon, hastalık riski ve sonucunda ölüm gerçeğine maruz kalmaktadır. Ayrıca, kadınlar ev içinde birincil olarak hizmet verme ve bakıcılık rollerinin yanı sıra kayıt dışı istihdam sektöründe fazla yer almaları da kadın cinsiyetinde riski artıran faktörlerdir (Langer, 2015). Aynı zamanda COVID-19 pandemisi özellikle küçük çocuğu olan kadınlar için, babalara/erkeklere göre iş gücünden çıkma ve işsiz kalma ihtimallerini de artırmaktadır (Landiwar vd., 2020).

COVID-19 kaynaklı ölüm haberlerinin sürekli “yaşlı” vurgusu ile verilmesi sebebiyle kırılabilir hale gelen diğer bir grup ise yaşlı bireylerdir. Basın yayın organları ile yaygın bir şekilde COVID-19’un yaşlıları daha sık etkilediği ve daha ağır tablolara yol açtığı sonucunda yoğun bakımda yatanların ve ölümlerin çoğunun yaşlılardan oluştuğu bilgilendirmeleri sonucunda yaşlılarda olumsuz psikolojik etkilenme (güven duygusu, anksiyete, depresyon vb.) sonucunu doğurmuştur (Altın, 2020). Yaşlı bireylere COVID-19 salgını karşısında çok savunmasız olduklarının ifade edilmesi yaşlıların kaygı ve stres düzeylerini daha da artırabilmekte ve ölüm korkusu yaşamalarına neden olabilmektedir (Türk, 2020). COVID-19, yaşlı insanların günlük rutinlerini, aldıkları bakımı ve desteği, sosyal olarak bağlı kalma yeteneklerini ve bunları algılama tarzlarını değiştirmektedir. Yaşlılar, evde daha fazla zaman geçirme zorunluluğu, ev dışındaki aile üyeleri, arkadaşları ve meslektaşları ile fiziksel temas eksikliği, işten çıkarılma ve diğer olumsuzluklar nedeniyle zorlanmaktadır. Diğer bir durum yaşlı insanların yürüme gibi aktivitelerin azaltılmasına bağlı olarak daha hareketsiz bir yaşam tarzı sürdürmeleri sonucunda daha önceki dinç ve enerjik durumlarını kaybedip daha kırılabilir hale gelmelerine ve yaşam konforlarını kaybetmelerine yol açabilecektir (Davies vd., 2020).

2. Salgın Sürecinin Psikolojik Etkileri

COVID-19 pandemisi önemli bir medikal kriz olmasının yanı sıra ruh sağlığı için de etkilerinin uzun yıllar süreceği öngörülen acil bir durumdur. Önceki çalışmalar, SARS gibi akut bulaşıcı hastalıklardan kurtulanların anksiyete, depresyon, stres ve travma sonrası stres bozuklukları ile karşılaşabileceklerini göstermiştir. COVID-19 salgını; özellikle yeni bir viral enfeksiyon olmasının yanı sıra şu anda kesin tedavisinin mevcut olmayıp sadece semptomatik

tedavilerin uygulanıyor olması daha ciddi bir stresör haline gelmiştir (Xiao vd., 2020). Koronavirüs pandemi sürecinde, izolasyon ve karantina (sosyal mesafenin daha aşırı biçimleri) önlemleri depresyon ve kaygıyı artırmıştır. Salgın sebebiyle kısıtlanmış insanların sevdiklerinden ayrı kalması, kişisel özgürlüklerden yoksun olması, geçim kaynaklarından ve diğer rutinlerinden mahrum kalmaları durumunda da hayal kırıklığı, can sıkıntısı, karamsarlık ve depresyon durumları ile karşılaşılabilir (Venkatesh ve Edirappuli, 2020).

Dünyadaki birçok kişi için günlük yaşamın bir parçası haline gelen enfeksiyon korkusu, belirsizlik, bozulma ve sosyal izolasyon, şüphesiz ki, nüfusun ruh sağlığı üzerinde derin etkiler oluşturmuştur (Caron, 2020). Bireysel düzeyde, salgınlar; anksiyete, panik, depresyon ve travmaya bağlı bozukluklar da dahil olmak üzere çok çeşitli psikiyatrik komorbiditelerle ilişkilidir (Tucci vd., 2017). Özellikle; soyutlanmış ve bilişsel gerileme/bunama sorunu yaşayan yaşlı yetişkinler, salgın sırasında veya karantinadayken daha endişeli, kızgın, stresli, heyecanlı ve içine kapanık olabilirler (WHO, 2020a). Daha önce normal şartlarda market alış-verişi, topluluk gruplarına ve ibadet yerlerine gidip gelme gibi faaliyetler sırasında yaşadıkları sosyal etkileşim sayesinde izole ve yalnızlık duygusu yaşamayan yaşlıların COVID-19 pandemi nedeniyle bu tür faaliyetlerin kısıtlanması sonucunda beklenenden çok daha fazla yalnızlık ve izole edilmişlik duygusu yaşayabileceklerinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Davies vd., 2020).

Salgın nedeniyle izolasyon durumunda olan insanları psikolojik olarak zorlayan en önemli faktörlerden birisi de süreçteki belirsizliktir. Covid-19 virüsü ile yapılan uluslararası mücadele sürecinde durumun ne kadar ciddi olduğu ve neler yapılması gerektiği konusunda mevcut olan belirsizlikler nedeniyle yetkililerin ve uzmanların net açıklamalar yapamaması insanları derinden etkilemektedir (Taştan, 2020). Pandemi sırasında ortaya çıkan psikolojik tepkiler; aşırı korkudan kayıtsızlığa, kaderciliğe kadar giden bir çeşitlilik gösterebilmektedir. Bazı insanlar tehdide uyum sağlar ve daha az endişe yaşarlar. Bazı durumlarda ise psikolojik etkiler şiddetli ve uzun süreli olabilir. Pandemi en sık görülen ruhsal bozukluklar; duygu durum bozuklukları, kaygı bozuklukları ve travma sonrası stres bozukluğudur (Tükel, 2020).

3. Salgın Sürecinin Psikososyal Etkileri

COVID-19 pandemisi, ruh sağlığı da dahil olmak üzere halk sağlığı üzerinde potansiyel olarak ciddi bir olumsuz etki oluşturabilecek küresel bir acil sağlık durumudur (WHO, 2020a; Xiang vd., 2020). Koronavirüs pandemisi bir psikososyal stressör olup, stressörle ilişkili bozukluklar olan; akut stres bozukluğu, uyumsal bozukluk ve post travmatik stres bozukluğu gibi durumların

dışında hipokontriyaizis, panik bozukluk gibi kaygı bozukluklarına, obsesif belirtilerin alevlenmesine, depresyona da yol açabilmektedir. COVID-19 enfeksiyonu; ateş, hipoksi ve öksürük gibi fiziksel semptomları oluşturmasının yanı sıra, kullanılan ilaçların bir takım yan etkilerini de (kortikosteroidin sebep olduğu uykusuzluk gibi) anksiyete ve depresyon gibi distres durumlarını da oluşturabilmekte ve kişide mevcut bir mental hastalık var ise bunu da şiddetlendirebilmektedir (Xiang vd., 2020).

Toplum oluşturulan bireyler üzerinde ciddi psikolojik tahribatlara yol açan bu sorunun toplumun her kesiminde uzun süreli psikososyal yaratması olasıdır. Nitekim Taylor (2019)'un kaleme aldığı "Pandeminin Psikolojisi" adlı kitapta küresel ölçekteki salgınlara damgalanma, panik kaynaklı gereksiz tüketim, asılsız iddia ve komplo teorilerinde artış gibi etkilerinden bahsedilmiştir.

Pandeminin toplum üzerindeki ilk psikososyal etkisi karantina ve izolasyon sonrası kişilerde oluşabilecek damgalandıkları inancıdır (Bai vd., 2004). Bulaşıcı hastalıklarda damgalama ve ayrımcılık, hastalığı yaşayan bir kişi veya gruba, hastalığın görüldüğü yerlere ve hastalıkla ilgili durumlara dair olumsuz, kötüyici, düşmanca, değersizleştirici ve ayrımcı tutumları içermektedir. Daha önceden ayrımcılığa maruz kalan yaşlılar, mülteciler, eğitim düzeyi düşük olanlar, yoksullar vb. salgın dönemlerinde de sıklıkla damgalamanın hedefinde yer alabilmektedir (Tükel, 2020).

Mart ayı itibariyle pandemi sürecinin baş göstermesi ile birlikte toplum üzerinde oluşan diğer bir psikososyal etki ise tüketicilerin karar verme sürecinde yaptığı mantıksızlıklardır (He ve Harris, 2020). Baker ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarında pandemi sürecinin başlangıcında tüketici harcamalarında artış yaşandığı sonrasında ise düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu durum tüketicilerin stok yapmış olma durumunu ortaya koymaktadır. Bochko vd. (2020)'nin çalışması da bunu destekler nitelikte karantina uygulamaları başladığında tüketicilerin gıda ürünlerine yönelik rasyonel olmayan satın alma davranışı sergilediği tespit edilmiştir. Gıda ürünlerine ilaveten temizlik malzemeleri, maske ve dezenfektan satışlarının da pandemi süreci ile hız kazandığı aşikardır.

COVID-19 salgının yarattığı psikolojik ruh hali beraberinde yanlış bilgi salgınının da doğurmuştur. Pandemi sürecinde ortaya atılan asılsız iddia ve komplo teorileri de toplumu psikososyal yönden olumsuz etkilemiştir. WHO direktörünün "Sadece salgınla değil infodemi ile mücadele ediyoruz" söylemi de bunu destekler niteliktedir (WHO, 2020d). Süreç boyunca yetkililer virüs ile mücadele ettikleri kadar bilgi kirliliği ile de mücadele etmek durumunda kalmıştır. Özellikle bu virüsün bir laboratuvar virüsü olduğu ve geliştirilen

aşuların ilaç firmalarının ticari faaliyetleri olduğu yönündeki iddialar sürecin sekteye uğramasına sebep olmuştur.

Pandemi sürecinin psikososyal etkisi karantina önlemleri sırasında daha da sık görülmektedir (Brooks vd., 2020). Aile ve/veya yakınları ile birlikte yaşayan yaşlı bireylerin hane içinde aile fertleriyle uzun süre bir arada olmaları, fertlerin günler boyunca dışarı çıkamamalarının getirdiği kapanmışlık duygusu ve stres, aile içinde gerginliklerin ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmış ve kuşak çatışmalarının yaşanmasına neden olmuştur (Varışlı ve Gültekin, 2020). Nitekim eşlere, sevgililere ve aile üyelerine karşı öfkeli ve saldırgan tutumlar (aile içi ve yakın partner şiddetinin artması) gösterme ihtimali bu sorunların başında gelmektedir (IASC, 2020). Salgın sürecinde kadınların yanı sıra; çocukların da aile içi şiddete maruz kaldıkları gözlenmiş, eğitime ara verilmesi, sokağa çıkma yasağının uygulanması gibi durumlardan dolayı evde kalmak zorunda kalan çocukların; fiziksel, psikolojik veya cinsel anlamda ihmal ve istismar riskiyle karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir (Görmüş ve Arslankoç, 2020).

Koronavirüs pandemisinin en önemli sonuçlarından birisi de, küresel düzeyde sosyal kaygıya yol açmasıdır. Bu salgının görülmediği toplumlarda bile küresel düzeyde görülen kaygı ve endişeler tespit edilebilmektedir. Çünkü bu toplumlarda da bir şekilde salgının görülebileceği beklentisi söz konusudur. Bu beklenti gerçekçidir. Bu salgınla beraber toplumlarımızın tehlikelere karşı ne kadar savunmasız olduğu ortaya çıkmış olup bu durum özellikle genç nesiller arasında hayal kırıklığı oluşturmuştur (Sadati vd., 2020).

Farklı ülkelerde yaşayan bireylerin Covid-19 enfeksiyonu karşısında tutumları farklı olsa da bu süreçte meydana gelen iş kayıpları, sosyal izolasyon, ölüm oranlarının artması, yaşam rutininden uzaklaşmak, dini ritüellerin yerine getirilememesi gibi etkenler yapılan çalışmalarda da gözlemlendiği üzere kaygı oranını arttırmaktadır (Çölgeçen ve Çölgeçen, 2020). Bir yakını kaybetmenin travmatik etkisinin yanı sıra pandemi sürecinde alınan önlemler nedeniyle, kaybın cenazesine bile gidememe, varsa dini ritüelleri yerine getirememe gibi faktörlere bağlı olarak kaybın kişide oluşturacağı travmatik etki daha da artacaktır.

Pandemi ilk çıktığı günden itibaren insanlar üzerinde, ölüm, yoğun bakımdaki hasta ve entübe hasta sayısındaki fazlalık gibi durumlar ve medyada yapılan yorumlar sebebiyle korku, panik, endişe, güvensizlik gibi duygusal/tepkisel sorunların arttığı gözlenmiştir. Bu gibi durumlar pandeminin psikososyal etkilerinin de yabana atılmaması gerektiğini gösterir (Çölgeçen ve Çölgeçen, 2020). Covid-19 salgını sürecinde salgına neden olan etkenin bilinmesine karşın gerek tedavi imkanlarının yeterli olmaması gerekse mevcut tedavilere rağmen prognozun kestirilememesi gibi nedenlerle oluşan belirsizlik ve muktedir

olamama hissi oluşan kaygının temelini oluşturmaktadır. Karantinaya alınan ya da sokağa çıkma yasakları gibi kısıtlayıcı uygulamalar nedeniyle belli ortamlarda uzun süre kalmak durumunda olan insanların bu zamanlarını kitap okumak, sanatla uğraşmak, yazı yazmak vb. aktivitelerle doldurmadıkları durumlarda bu zamanı geçirmek konusunda sıkıntı yaşayacaklar, can sıkıntısından şikayet edebileceklerdir.

4. Salgın Sürecinin Sosyal Yaşam Üzerine Etkileri

Pandemi sürecinde virüsle karşı karşıya kalan devletlerin en yaygın ve en önemli stratejisi halk sağlığı yaklaşımı olmuştur. Kliniklerin ve hastanelerin kapasitesinin artırılması ve enfekte hastaların sıkı karantinası, el yıkama ve diğer hijyen tedbirleri, sosyal mesafe kuralları yaygın olarak uygulanmıştır (Sadati vd., 2020). Ülkeler, COVID-19 ile enfekte olan kişilerin sayısını azaltma ve enfeksiyonun yayılmasını önleme çabaları içerisinde hareketi kısıtlayıcı önlemler getirmiş ve bu durum da kişilerin rutin faaliyetlerini değiştirmek zorunda bırakmıştır. Evden çalışma durumu, geçici işsizlik, çocukların evde eğitim görmesi ve diğer aile üyeleri, arkadaşlar ve meslektaşları ile fiziksel temasın olmaması, kabulü ve alışılması zaman alan durumlardır (WHO, 2020c). Dolayısıyla COVID-19 pandemisinin toplumların sosyal yaşamları üzerinde ciddi olumsuz etkileri söz konusudur.

Pandemi sürecinde toplumların hazırlıksız yakalandığı alanlardan ilki eğitim öğretimdir. Pandemi sürecinin başlaması ile kitlesel faaliyetler içerisinde ilk olarak ara verilen örgün eğitim olmuştur. Ülkeler gelişmişlik seviyelerine göre ivedi bir şekilde uzaktan eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmeyi tercih etseler de bu durum toplumda adil olmayan bir eğitim sistemini de beraberinde getirmiştir. Nitekim UNESCO Genel Direktörü tarafından yapılan açıklamada eğitimsel kesintinin küresel ölçeği ve hızının benzersiz olduğunu, bu durumda uzun süre devam etmesinin eğitim hakkını tehdit edebileceğini açıklamıştır (Üstün ve Özçiftçi, 2020). Birçok ülke gibi Türkiye’de de hem Milli Eğitim Bakanlığı hem de YÖK bünyesinde uzaktan eğitime entegrasyon gerçekleşse de eğitim öğretim faaliyetlerini uzaktan sürdürmek için uygun alt yapısı olmayan birçok öğrencinin gerekli eğitimi alamadığı dolayısıyla toplum içerisinde aynı düzeydeki öğrenciler arasında uçurumlar oluştuğu bir gerçektir.

Örgün eğitim faaliyetlerine ara verilmesinin beraberinde getirdiği diğer bir sorun ise her iki ebeveynin de çalıştığı ailelerde bakım sağlayacak kişinin olmaması kaynaklıdır. Bakım sağlayacak kişinin olmaması ya da ailelerin bunun için ayırabilecekleri finansman kaynağının bulunmaması sebebiyle ücretsiz izin alma veya işten ayrılma sorunu doğmuştur. Sosyal ve ekonomik yönden toplumu etkileyen bu soruna ilaveten sektörel çalışma düzenlemelerinin yeniden

yapılandırılması, evden çalışma, esnek mesai saatleri gibi sosyal mesafe tedbirleri de çocuk bakımı konusunda benzer sorunlara sebep olmuş ve ailelere ek sorumluluklar yüklemiştir (Yaşar Dinçer ve Yirmibeşoğlu, 2020).

COVID-19 pandemisinin getirdiği diğer bir sosyal sorun ise sosyal mesafe önlemlerinin getirdiği kısıtlamalar sonucunda bireysel ve toplumsal boyutta yalnızlık hissidir (Brooks vd., 2020). Bireylerin enfekte olma kaygısı ile ailesi ve sosyal çevresi ile olan iletişimini kesmesi toplumda hareketsizliği ve beraberinde can sıkıntısını getirmiştir (Cohen-Mansfield vd., 2016). Buna ilaveten pandemi ile birlikte gelen seyahat engelleri sebebiyle sosyal çevre ile uzun süreli ayrılıklar yaşanması özellikle yaşlı nüfusu derinden etkilemiştir.

Pandemi sürecinin diğer bir etkisi ise sosyal bir hak olan sağlık hizmeti alma üzerinde oluşturduğu problemlerdir. Pandemi sebebiyle sağlık kurumlarında yaşanan yoğunluk ve bu yoğunluğu karşılayabilecek yeterli alt yapının olmaması sebebiyle sağlık profesyonelleri triyajı başvurmak durumunda kalmıştır. Özellikle yoğun bakım üniteleri ve ventilatör cihazlarında yaşanan yetersizlik sebebiyle sağlık profesyonellerinin hastalar arasında seçim yapmak durumunda kalması hem etik hem de vicdani muhasebelere sebep olmuştur. Sağlık profesyonellerinin seçimlerine bağlı alınan tedavi hizmetleri ise bireylerin sağlık hizmeti alma hakkını sekteye uğratmıştır.

5. Salgın Sürecinin Ekonomi Üzerine Etkileri

COVID-19 pandemisi; kayıplar ve psiko-sosyal bozulmaların yanı sıra, kapanma, kısıtlanma ve yasakların neden olduğu ciddi bir ekonomik zorlanma durumuna da sebep olmuştur (Kocabaş, 2020). Yoksul insanlar, bir taraftan ekonomik sıkıntılar nedeniyle korunma tedbirlerini (işini sürdürme, gerekli korunma tedbirleri alamama vb.) yeterince uyamama, işsizlik durumunda gelirden yoksun olma, sağlık sigortalarını kaybetme ve sonuçta hastalığa yakalanma ve çevresine bulaştırma riski ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Ayrıca hastalığa yakalanma durumlarında ise etkin tedaviye erişme imkânından mahrum kalabilmektedirler. Kaldı ki hastalığa yakalanıp düzelseler bile ciddi ekonomik sıkıntı ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Sonuç olarak ekonomik eşitsizlik ve yetersizlik durumu salgında da çarpan etkisi gösteren bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır (Yücel 2020).

COVID-19 salgını dünya genelinde hemen her ülkenin ekonomisinde ciddi boyutta küçülmeye, yoksulluğun, işsizliğin ve diğer sosyo-ekonomik sorunların artmasına zemin oluşturmuştur. Bir taraftan can kayıpları bir taraftan sağlık sistemlerinin zorlanmasının yanı sıra sosyal güvenlik, eğitim, ulaşım, gıda üretimi ve temini gibi bütün yaşam alanlarında ciddi olumsuz etkiler meydana getirmiştir (Kocabaş, 2020). İnsanların biyolojik olarak genelde hastalıklara

özelde COVID-19'a karşı eşit düzeyde açık ya da dayanıklı olmamalarının yanı sıra sosyo-ekonomik nedenlerle de sağlığını koruma, evde kalma ve izolasyon gerekliliklerine uyabilme, tedavi ve rehabilitasyon anlamında eşit fırsatlara sahip olmadıkları pandemi sürecinde daha da belirgin hale gelmiştir. Pandemi sürecinde uygulanan evde kalma ve izolasyon gibi tedbirler özellikle sabit geliri ve iş garantisi olan orta sınıflar için mümkün görünse de bu tedbirler çok sayıda esnafın ekonomik krize girmesine, işçilerin ve düzensiz işlerde çalışanların işlerini kaybederek gelirlerinden tümüyle mahrum kalmalarına yol açabilmektedir (Sunar, 2020).

Dünyada yaşanan yoksulluğa ilave olarak, COVID-19'un oluşturduğu iktisadi daralmaların sonucunda ülke ve dünya çapında gelirlerin azalması, yoksulluk sınırına yakın ya da altındaki çalışanları önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir (Yorgun, 2020). Nitekim COVID-19 salgını sebebiyle 20.1 milyon ile 35 milyon arasında insanın yoksullaşacağı, çalışanların yoksulluk düzeyinde önemli ölçüde artış yaşanacağı tahmin edilmektedir (ILO, 2020). Özellikle yoksulluk riski; yaşlılar, ciddi sağlık sorunu bulunanlar, yüksek işsizlik baskısı altında olan gençler, kadınlar, serbest çalışanlar, kayıt dışı çalışanlar, mevsimlik işçiler, göçmenler gibi bazı kesimlerde daha yüksek seyretmektedir (Yorgun, 2020).

Salgın dönemi boyunca pek çok işletme karantina önlemleri nedeniyle geçici süreyle kapanmıştır. Bazı sektörlerde işle ilgili faaliyetler evden yürütülürken çoğu kişi ücretsiz izne ayrılmak ya da işini kaybetmek durumunda kalmıştır (Yaşar Dinçer ve Yirmibeşoğlu, 2020). Pandemi sürecinde maske, dezenfektan, eldiven, solunum cihazı gibi alanlarda üretim yapan firmalar, eczane, market, kargo şirketleri vb. işletmeler ile online satış yapan firmalar her ne kadar yüksek talebe bağlı olarak kar paylarını artırmış olsalar da (Alon vd., 2020) seyahat, emlak, konaklama, imalat, toptan ve perakende sektörlerinde üretim veya hizmet sağlayan pek çok ticari kurum kuruluş ekonomik krize maruz kalmıştır (Yaşar Dinçer ve Yirmibeşoğlu, 2020). COVID-19 tedbirlerinden doğrudan etkilenen sektörlerin bir çoğu düşük ücretli işçi çalıştıran küçük ölçekli iş yerlerinden oluşması sebebiyle bu sektörlerdeki daralmanın yoksulluğu hızla artıracığı, gelir ve talepteki düşüşün ise hemen hemen tüm sektörlerde ciddi daralmalara yol açacağı aşıkardır (Nakiboğlu ve Işık, 2020).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Salgının oluşturduğu durum bir psikososyal stressör olup kişilerin buna psikolojik anlamda maladaptif bir reaksiyonla cevap vermesi ve bu reaksiyonun salgın sona erdikten sonra da bir anlamda kronisite kazanarak (salgının etkileri kişisel, ailesel ve toplumsal boyutta devam edebileceği için) bir takım duygusal ve davranışsal problemlerin oluşması ve/veya devam etmesi söz konusu

olabilecektir. Bu durumun oluşmasında insanların bizatihi kendilerinin hastalığa maruz kalmaları, yakınlarını kaybetmeleri ve/veya sekel oluşması etkili olmaktadır. Ayrıca salgın süresince ve bir ölçüde salgın sonrasında da değişik kaynaklardan, yayın organlarından ya da kendi çevresinden duyma şeklindeki olumsuz haberlerin de etkisi olacaktır. Bütün bu belirlemeler doğrultusunda toplumun gerek sağlık otoriteleri tarafından gerekse merkezi ya da mahalli idareler tarafından gerekli uyarı ve bilgilendirmelerin, insanların dehşete düşme, aşırı korkuya kapılma gibi sonuçlar doğurmayacak şekilde ancak gerekli ikaz ve bilgilendirmenin de sağlanması koşulu ile gerçekleştirilmesi gerekir. Ayrıca salgının psikososyal etkilerini ve psikiyatrik sonuçlarını bertaraf etmek ya da en aza indirmek amacıyla psikiyatrik muayene, tedavi ve destekleyici psikoterapötik yaklaşımlarla katkı verilmesi çok önemlidir. Bu çabalar sadece ruh sağlığının korunması ya da rahatsızlık oluşmasıyla tedavi edilmesine değil aynı zamanda kişilerin fiziksel sağlıktaki bozulmalar, sosyal problemler, ekonomik problemler gibi COVID-19'un yarattığı olumsuz sonuçlarıyla baş etme kapasitelerini de güçlendirme sonucunu doğuracaktır.

Sonuç olarak; ortada bir kriz durumu mevcut olup, bu durum öngörülemez, belirsizlik, kararsızlık, sürece hükmedememe gibi faktörlerin belirlediği maladaptif bir reaksiyonu ortaya koyar. Bunun önemli bir psikolojik sonucu da korkudur. Bu sürecin en az zararlı atlatılabilmesi ve bundan sonra yaşanacak kriz durumlarıyla daha kolay baş edilebilmesi için gerek bireysel gerekse toplumsal bağlamda tedbirlerin alınması ve gerekli alt yapının oluşturulması hayati önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Ahorsu, D. K., Lin, C. Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (2020). The fear of COVID-19 scale: development and initial validation. *International journal of mental health and addiction*. 2020 March:1-9. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00270-8>.
2. Akbaş, E., (2020). Covid-19'un Toplumsal Etkileri, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü, 12(3), 5-9.
3. Aktan M.N., Nefes Almanın Eşitsizliği. Gazete Duvar (18 Mayıs 2020). <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2020/05/18/nefes-almanin-esitsizligi> (Erişim Tarihi: 28.12.2020)
4. Alon, T. M., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J., & Tertilt, M. (2020). The Impact of COVID-19 on Gender Equality (No. w26947). National Bureau of Economic Research.
5. Altın Z. (2020). Covid-19 Pandemisinde Yaşlılar. Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi, 30(Ek sayı):49-57.
6. Bai, Y., Lin, C.C., Lin, C.Y., Chen, J. Y., Chue, C.M. ve Chou, P. (2004). Survey of Stress Reactions Among Health Care Workers Involved with the SARS Outbreak. *Psychiatric Services*, 55(9), 1055-1057.
7. Baker, S.R., Farrokhnia, R.A., Meyer, S., Pagel, M., Ve Yannelis, C., (2020), "How Does Household Spending Respond To An Epidemic? Consumption During The 2020 COVID-19 Pandemic", (No. W26949), National Bureau Of Economic Research.
8. Birleşmiş Milletler (BM) (2020). Everyone Included: Social Impact of COVID-19. <https://www.un.org/development/desa/dspd/everyone-included-covid-19.html> (Erişim Tarihi:02.12.2020)
9. Brooks, S.K., Webster, R.K., Smith, L.E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N. ve Rubin, G.J., (2020). The Psychological Impact of Quarantine and How to Reduce It: Rapid Review of The Evidence. *The Lancet*. 395, 912-920.
- 10.Bochko, O., Feier, O. Ve Donets, D. (2020). Impact of Covid-19 on Consumers' Behavior Within The Market of Essential Goods, *Agrarian Economy*, 13(1-2), 23-28.
- 11.Caron C., Syckle K.V. (2020). Laboring Alone: Some Hospitals Bar Partners Because of Virus Fears. *The New York Times*.
- 12.Cohen-Mansfield, J., Hazan, H., Lerman, Y., & Shalom, V. (2016). Correlates and Predictors of Loneliness in Older-adults: A Review of Quantitative Results Informed by Qualitative Insights. *International psychogeriatrics*, 28(4), 557.

- 13.Çölgeçen, Y. & Çölgeçen, H. (2020). Covid-19 Pandemisine Bağlı Yaşanan Kaygı Düzeylerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği, *Turkish Studies*, 15(4), 261-275. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44399>
- 14.Davidai, S., Day, M. V., Goya-Tocchetto, D., Hauser, O., Jachimowicz, J., Mirza, M. U., ... & Tepper, S. (2020). COVID-19 Provides a Rare Opportunity to Create a Stronger, More Equitable Society.
- 15.Davies, N., Frost, R., Bussey, J., Hartmann-Boyce, J., & Park, S. (2020). Maximising Mobility in Older People When Isolated with COVID-19. *Centre for Evidence-Based Medicine*. <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10094045/1/Maximising%20mobility%20in%20the%20older%20people%20when%20isolated%20with%20COVID-19%20-%20CEBM.pdf>
- 16.Favre, G., Pomar, L., Musso, D., & Baud, D. (2020). 2019-nCoV Epidemic: What About Pregnancies?. *Lancet (London, England)*, 395(10224), e40.
- 17.Gausman J, Langer A. (2020). Sex and Gender Disparities in the COVID-19 Pandemic. *Journal of Women's Health* Vol. 29, No. 4., 17 April <https://doi.org/10.1089/jwh.2020.8472>.
- 18.Gausman, J., Austin, S. B., Subramanian, S. V., & Langer, A. (2020). Adversity, Social Capital, and Mental Distress Among Mothers of Small Children: A Cross-Sectional Study in Three Low And Middle-Income Countries. *Plos one*, 15(1), e0228435.
- 19.Golberstein E, Wen H, Miller BF (2020) Coronavirus disease 2019 (COVID-19) and mental health for children and adolescents. *JAMA Pediatr*, 174:819-820.
- 20.Görmüş, K. ve Arslançoç, S. (2020). Sosyal Hizmet Perspektifinden Covid-19 Salgını Sürecinde Aile İçi Şiddet Olgusuna Dair Genel Bir Değerlendirme, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını, <http://shuder.org/Resimler/959f9722-72d9-45f0-b560-a6ae6ce3779fsh-dergisi-temmuz-aralik-2020pdf.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2020)
- 21.Hawryluck, L., Gold, W. L., Robinson, S., Pogorski, S., Galea, S., & Styra, R. (2004). SARS Control and Psychological Effects Of Quarantine, Toronto, Canada. *Emerging Infectious Diseases*, 10(7), 1206-12. <https://doi.org/10.3201/eid1007.030703>.
- 22.He, H., Harris, L., (2020), “The Impact Of Covid-19 Pandemic On Corporate Social Responsibility And Marketing Philosophy”, *Journal Of Business Research* 116, 176-182.
- 23.IASC (Inter-Agency Standing Committe), (2020). COVID-19 Salgınının Ruh Sağlığı Ve Psikososyal Etkenler Açısından Ele Alınması Versiyon 1.5, (Erişim

Tarihi:

04.12.2020)

<https://interagencystandingcommittee.org/system/files/2020-03/IASC%20Interim%20Briefing%20Note%20on%20COVID-19%20Outbreak%20Readiness%20and%20Response%20Operations%20-%20MHPSS%20%28Turkish%29.pdf>

24. ILO (International Labour Organization), (2020). COVID-19 and The World of Work: Impact and Policy Responses, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf (Erişim Tarihi: 04.12.2020)
25. İnce, M. ve Yılmaz, M. (2020). Olağanüstü Olayların Sosyal Yaşam ve Kültürlere Etkisi; Covid-19 Salgınının Türk Kültürüne Etkisi Üzerine Bir Araştırma. Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), 6 (2), Kış, s. 552-571.
26. Kocabaş A. COVID-19 Pandemisinde Sosyal Belirleyiciler ve Eşitsizlik. COVID-19 Pandemisi ve Sağlıkın Sosyal Bileşenleri, Türk Toraks Derneği COVID-19 E-Kitapları Serisi, Haziran 2020, ss 5-24.
27. Landiwar, W. C., Rupaner, L., Scarborough, W.J. & Colins, C. (2020). Early Signs Indicate That COVID-19 Is Exacerbating Gender Inequality in The Labor Force. *Socius: Sociological Research for Dynamic World*, 6, 1-3. <https://doi.org/10.1177/2378023120947997>.
28. Langer, A., Meleis, A., Knaul, F. M., Atun, R., Aran, M., Arreola-Ornelas, H., ... & Claeson, M. (2015). Women and Health: The Key for Sustainable Development. *The Lancet*, 386(9999), 1165-1210.
29. Lin, C. Y. (2020). Social Reaction Toward The 2019 Novel Coronavirus (COVID-19). *Social Health and Behavior*, 3(1), 1. https://doi.org/10.4103/SHB.SHB_11_20.
30. Nakiboğlu, A. ve Işık, S., (2020). Kovid-19 Salgınının Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye’de İşletme Sahipleri Üzerinde Bir Araştırma. *Turkish Studies*, 15(4), 765-789. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43368>
31. Sadati, A. K., B Lankarani, M. H., & Bagheri Lankarani, K. (2020). Risk Society, Global Vulnerability And Fragile Resilience; Sociological View On The Coronavirus Outbreak. *Shiraz E-Med J. Online Ahead of Print* ; 21(4):e102263. doi: 10.5812/semj.102263.
32. Schonfeld, D. J. & Demaria, T. (2015). Providing psychosocial support to children and families in the aftermath of disasters and crises. *Pediatrics*, 136(4), 1120-1130

33. Sunar, L., (2020). Salgınla Mücadelenin İlk Eşiği: Eşitsizlikler, Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı, https://tyap.net/mediaf/TYAP_korona_analizleri.pdf (Erişim Tarihi: 02.12.2020)
34. Taştan, C., (2020). Kovid-19 Salgını Ve Sonrası Psikolojik Ve Sosyolojik Değerlendirmeler, Polis Akademisi Yayınları, Ankara.
35. Taylor, S. (2019). *The Psychology of Pandemics: Preparing for The Next Global Outbreak of Infectious Disease*. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing
36. Tavernise S. Texas and Ohio Include Abortion as Medical Procedures That Must Be Delayed. The New York Times. 2020. <https://www.nytimes.com/2020/03/23/us/coronavirus-texas-ohio-abortion.html> (Erişim Tarihi: 27.12.2020)
37. The Lancet Editorial (2020). Redefining Vulnerability in The Era of COVID-19. *Lancet* 2020; 395(10230), 1089.
38. Tucci, V., Moukaddam, N., Meadows, J., Shah, S., Galwankar, S. C., and Bobby Kapur, G. (2017). The Forgotten Plague: Psychiatric Manifestations Of Ebola, Zika, And Emerging Infectious Diseases. *J. Glob. Infect. Dis.* 9, 151–156. doi:10.4103/jgid.jgid_66_17.
39. TÜBA (2020). “Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu”, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, TÜBA Raporları No: 34, Nisan 2020
40. Tükel, R., (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Ruh Sağlığı, Türk Tabipler Birliği COVID-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu, https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6.pdf (Erişim Tarihi: 04.12.2020)
41. Türk, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Pandemisi Sürecinde Yaşlılara Yönelik Uygulamalar Ve Yaşlıların Psiko-Sosyal Durumu Üzerine Bir Değerlendirme, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını, <http://shuder.org/Resimler/959f9722-72d9-45f0-b560-a6ae6ce3779fsh-dergisi-temmuz-aralik-2020pdf.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2020)
42. Üstün, Ç., & Özçiftçi, S. (2020). COVID-19 Pandesinin Sosyal Yaşam Ve Etik Durumu Olumlu Sonuçlanması: Bir Değerlendirme Çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25 (COVID 19 Özel Sayısı), 142-153.
43. Varışlı, B., Gültekin, T. (2020). Yaşlı Ayrımcılığının Pandemi Hali: COVID-19 Sürecinde Kuşaklararası Etkileşimin Dönüşümü. *Turkish Studies*, 15(4), 1227-1237. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44376>
44. Venkatesh, A., & Edirappuli, S. (2020). Social Distancing in COVID-19: What Are The Mental Health Implications?. *Bmj*, 369. <https://doi.org/10.1136/bmj.m1379>.

45. WHO (World Health Organization), (2020a). Mental Health And Psychosocial Considerations During The COVID-19 Outbreak, <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/mental-health-considerations.pdf> (Erişim Tarihi: 28.12.2020)
46. WHO (World Health Organization), (2020b). Mental Health and Psychological Resilience During The COVID-19 Pandemic, <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/news/news/2020/3/mental-health-and-psychological-resilience-during-the-covid-19-pandemic> (Erişim Tarihi: 18.12.2020).
47. WHO (World Health Organization), (2020c), Looking After Our Mental Health, <https://www.who.int/campaigns/connecting-the-world-to-combat-coronavirus/healthyathome/healthyathome---mental-health> (Erişim Tarihi: 18.12.2020).
48. WHO (World Health Organization), (2020d). An Ad Hoc WHO Technical Consultation Managing the COVID-19 Infodemic: Call for Action, 7-8 April 2020. Geneva: World Health Organization; 2020. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
49. Wu, K. K., Chan, S. K., & Ma, T. M. (2005a). Posttraumatic Stress, Anxiety, And Depression in Survivors of Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS). *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of The International Society for Traumatic Stress Studies*, 18(1), 39-42. <https://doi.org/10.1002/jts.20004>.
50. Wu, K. K., Chan, S. K., & Ma, T. M. (2005b). Posttraumatic Stress After SARS. *Emerging Infectious Diseases*, 11(8), 1297. <https://doi.org/10.3201/eid1108.041083>.
51. Xiang, Y.-T., Yang, Y., Li, W., Zhang, L., Zhang, Q., Cheung, T., et al. (2020). Timely Mental Health Care for The 2019 Novel Coronavirus Outbreak Is Urgently Needed. *The Lancet Psychiatry* 7, 228–229. doi:10.1016/S2215-3570366(20)30046-8.
52. Xiao, H., Zhang, Y., Kong, D., Li, S., & Yang, N. (2020). The Effects of Social Support on Sleep Quality of Medical Staff Treating Patients with Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) in January and February 2020 in China. *Medical Science Monitor: International Medical Journal of Experimental and Clinical Research*, 26, e923549-1.
53. Yaşar Dinçer, F. C. ve Yirmibeşoğlu, G., (2020). COVID-19'un Ekonomik Etkilerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Değerlendirilmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, Special Issue*, 780-792.

- 54.Yorgun, S., (2020). Covid-19 Salgını'nın Sosyal Politikalara Etkileri, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul. DOI: 10.26650/B/SS46.2020.005
- 55.Yücel O. (2020). New York Times: "Koronavirus Eşitsizliği, Eşitsizlik İse Salgını Derinleştiriyor." Med-yascop. <https://medyascope.tv/2020/03/16/new-york-times-koronavirus-esitsizligi-esitsizlik-ise-salgini-derinlestiriyor/> (Erişim Tarihi: 27.12.2020).
- 56.Zandifar, A., & Badrfam, R. (2020). Iranian Mental Health During The COVID-19 Epidemic. Asian Journal of Psychiatry, 51. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.101990>.

33. Bölüm

Savunma İhracatı ve AR-GE Harcamaları İlişkisi: Seçili Ülkeler İçin Bir İnceleme

Levent KAYA¹

¹ Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri, Şanlıurfa, TÜRKİYE,
lekaya@harran.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7278-8114

GİRİŞ

Güvenlik ihtiyacı, eski çağlardan günümüze kadar toplumlar için vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm ülkelerde, insanlığın medeniyet tarihi boyunca ilerlemesiyle birlikte, savunma teknolojilerinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesine yönelik çabalar zaman içinde sürekli değişmiş ve ilerlemiştir (Mowery, 2012; Lee and Park, 2019: 4). Bu bağlamda ülkeleri sosyo-teknik sistemlere sahip kuruluşlar olarak kabul edersek, ülkelerin güvenliğine verilen önem her geçen gün artmaktadır. Son yıllarda özellikle teknolojinin gelişmesiyle birlikte güvenlik anlayışında değişimler yaşanmış ve savaş anlayışı klasik savaşın ötesine geçerek farklı boyutlar kazanmıştır (Yalçın, vd. 2020: 228).

Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte, birçok gelişmiş ülke, yerli savunma sanayileri inşa etmek için büyük yatırımlarda bulunmuşlardır. Savunma alanında üretici ve tedarikçi sayısı arttıkça, ülkeler arasındaki işbirliği de giderek artmıştır. Küresel savunma sanayi sisteminin dönüşümü, bazı sanayileşmiş ülkelerin ve büyük savunma şirketlerinin, araştırma, geliştirme ve üretim maliyetlerini düşürmenin yollarını aramaya sevk etmiştir. Başlıca silah üreticisi ülkelerin savunma şirketleri, sınırlarının ötesinde gerçekleşen birleşme ve satın almalar yoluyla çok uluslu şirketlere dönüşmeye başlamıştır. Batı'daki savunma şirketleri arasındaki bu yeni ilişki, 1980'lerin ortalarında, silah üretimi işbirliğine ilişkin hükümetler arası anlaşmaların yerini almıştır. (Kurç ve Neuman, 2017: 219). Küreselleşme ile birlikte savunma sanayi alanında faaliyet gösteren firmalar arasında iş birliğinin artması ve çok uluslu firmalar haline gelmeye başlamasından dolayı ulusal savunma firması kavramı gittikçe zayıflamaya başlamıştır (Sezgin ve Sezgin, 2018: 2). Savunma sektöründe küreselleşme eğiliminin artması, ülkelerin korumacılıktan vazgeçmesine, uluslararası firmaların ülkeye giriş engellerini gevşetmesine ve doğrudan yabancı yatırımları çekmek ve yerel ve çok uluslu şirketler arasında kalıcı ve bütünleştirici savunma sanayi ilişkilerini teşvik etmek için iç savunma pazarlarında rekabet edebilirliği teşvik etmesine yol açmıştır. Birleşmeler, satın almalar ve çok uluslu savunma şirketleri ile sağlanan bağlantılar yoluyla, ülkeler artık büyük savunma pazarlarına erişimde ve artan silah maliyetlerini omuzlamak anlamında daha iyi konuma sahip olmuşlardır. Dünyanın silah üretim sisteminin bu dönüşümü, savunma sanayileşmesini arayan ülkeler için de yeni fırsatlar yaratmıştır. Artan silah tedarikçileri, yerli savunma sanayilerinin gelişimi için ihtiyaç duyulan teknoloji transferlerine erişimlerini kolaylaştırmıştır (Kurç ve Neuman, 2017: 220).

Bir ülkenin sahip olduğu politik gücü, büyük oranda sahip olduğu silahlı kuvvetleri ve bu kuvveti destekleyen güçlü bir savunma sanayinin varlığı belirlemektedir (Kakaşçı ve Orhan: 2018: 78). Bu nedenle savunma sanayi, ulusal güvenlikte hayati bir rol oynamaktadır. Ülkelerin savunma sanayilerinin güçlerinin göstergelerinden biri silah ticareti olduğundan dolayı savunma sanayi, hem

ekonomik hem de askeri olarak stratejik bir öneme sahiptir (Sezgin ve Sezgin, 2018: 2). Savunma sanayi, ulusal güvenlik politikalarından doğrudan, sosyo-ekonomik politikalarındaki baskıdan ve bilgi teknolojilerinin gelişiminden dolayı olarak etkilenmektedir (Wang, vd. 2018; Briones-Peñalver, vd. 2020: 596).

Silah ticareti, uluslararası ticarete en hassas ve karmaşık faaliyetlerden biridir (Yang, 2020: 156). Askeri mallar için arz ve talep, az sayıda tedarikçi ve az sayıda müşteri ile kusurlu bir piyasayı tanımlar. Silah endüstrisi çoğu sanayileşmiş ülke oligopolistik bir yapıya sahiptir. Eğitim, bakım ve olası yeniden siparişler açısından tedarikçiler, birkaç büyük silah üreticisinin silah geliştirip ürettiği ve böylece askeri mallar için pazara hâkim olduğu bir pazar yapısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Askeri silahlar oldukça farklılaştırılmış ürünlerdir. Bu nedenle savunma şirketleri teknelci rekabet altında çalışırlar. Sanayileşmiş ülkelerdeki talep tarafı, yerel hükümetin tek yerel müşteri olduğu ve hatta diğer ülkelere silah ihracatına karar verdiği bir monopson piyasa yapısı ile tanımlanmaktadır (Blum, 2019: 2). Savunma sanayinde üretimde bulunan ülkeler dünyada sınırlı sayıdadır (Sezgin ve Sezgin, 2018: 2). İhracatın % 90'ı ABD, Rusya, Fransa, İngiltere, Almanya ve Çin tarafından gerçekleştirilmektedir (Fauconnet, vd. 2019: 176).

Uluslararası ticarete rekabeti sağlayan en önemli unsurların başında Ar-Ge faaliyetleri gelmektedir. İnovasyon ve Ar-Ge harcamaları firmaların uluslararası arenada rekabet gücüne katkı sağlamakla birlikte mevcut pazar paylarını arttırmakta ve yeni pazarlara girmelerini mümkün kılmaktadır (Ayaydın ve Karaaslan. 2014: 170). Ar-Ge faaliyetleri, belirli miktarda yatırım gerektiren maliyetli bir süreç olduğundan dolayı firmalar, hem para kaybetmemek hem de olumlu kazanımlar elde edebilmek için faaliyetlerini sürekli kontrol ve incelemelerle takip etmektedirler. Ar-Ge çerçevesinde dünya genelinde en fazla kaynak ayrılan sektörlerden biri de savunma sanayidir. Çünkü savunma sanayi hem yüksek Ar-Ge harcaması hem de yüksek sermaye gerektiren bir sektördür. Ancak, her ülkenin kendi savunma sanayi kanun ve yönetmeliklerine sahip olması, savunma sanayi konularının gizlilik gerektirmesi ve savunma sanayi Ar-Ge konusunda üzerinde ortaklaşa mutabakata varılmış tek bir veri kaynağı olmaması nedeniyle, savunma sanayi ile ilgili Ar-Ge faaliyetlerinin performans ölçümü ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir (Dağ, 2020: 4). Ayrıca savunma faaliyetlerine ayrılmış kamu Ar-Ge harcamalarına ayrılan fonlar, makroekonomik bir perspektiften bakıldığında, eğitim veya sağlık gibi kamu tarafından finanse edilen diğer faaliyetler için ayrılan kamu fonları için bir rakip olduğunu iddia eden görüşler de söz konusudur (Estévez and Baute 2014: 39).

Literatür İncelemesi

Blom vd. (2014) Avrupa Birliğinin savunma sanayi pazarını kademeli olarak serbestleşmesine yol açacak yeni bir politika çerçevesini uygulamaya koyduğunu

belirtmişlerdir. Bu amaçla iç pazardaki savunma firmalarının bu yeni kararlara ve fırsatlara nasıl yanıt vereceğini araştırmak için bir simülasyon modeli geliştirmişlerdir. Model sonuçlarından elde edilen çıkarımları dört maddede açıklamışlardır. İlk olarak, AB savunma sektörünün giderek daha açık ve entegre hale geleceğinden, her ulusal pazardaki firmaların kendi performans kriterlerini ve beklentilerini yukarı doğru ayarlamaya başlayacaklarını, daha açık ve rekabetçi hale geleceklerini belirtmişlerdir. Bu durum firmaları teknoloji ve ürün kalitesinin yükseltilmesine daha aktif yatırım yapmaya teşvik edecek ve böylece uzun vadede genel endüstri performansını ve ihracat eğilimini artıracaklarını öne sürmüşlerdir. İkinci çıkarımda, ulusal savunma makamları firmalar arası işbirliklerini teşvik etmeyi amaçlayan planlar getirerek, endüstrinin performansını önemli ölçüde iyileştireceğini belirtmişlerdir. Üçüncü çıkarımda, ulusal politika yapıcılarının kamu ihale kurallarını değiştirme ve özel firmalara Ar-Ge desteği tahsis etmek için kullandıkları kriterlerin bazılarını revize edeceklerini, yabancı ülkelere izin vererek, kamu alım ihalelerinde daha yüksek derecede bir açıklık getirmeyi amaçladıklarını belirtmişlerdir. Son olarak, savunma sektöründeki piyasa liberalizasyonunun etkilerinin büyük ve küçük Avrupa ekonomilerinde farklılık göstereceğini, piyasa liberalizasyonunun olumlu etkilerinin, küçük bir ekonomide daha hızlı ve büyük bir ülkede daha yavaş ortaya çıktığını vurgulamışlardır. Estévez and Baute (2014) İspanya savunma sektöründeki Ar-Ge yatırımlarının ana itici güçlerini firma düzeyinde analiz etmişlerdir. 2003-2008 yılları arasında 650'den fazla şirketin bilançolarını kullanarak inovasyon kararını ve inovasyon sürecine ayrılan kaynakların miktarını etkileyen faktörleri analiz etmişlerdir. Firmaların Ar-Ge yatırımı yapma veya yapmama kararını hesaba katmak için Heckman seçim modeli uygulamışlardır. Analiz sonuçlarına göre İspanya savunma sanayinde faaliyet gösteren firmaların Savunma Bakanlığı ile sözleşmeye katılım yoğunluğu, firmaların kısa ve uzun dönem Ar-Ge yatırım kararlarını etkilediğini belirtmişlerdir. Fonfría ve Brown (2014) 2003-2008 döneminde İspanya savunma endüstri firmaları için ihracat yoğunluğunun belirleyicilerini ampirik olarak incelemiş hem de ihracat verimlilik primini tahmin etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre firmaların mülkiyet yapısına yabancı ve kamu sermayesinin katılımının, ihracat yoğunlukları üzerinde hiçbir etkisi olmadığını tespit etmişlerdir. Firmaya özgü etkilerin hesaba katılmadığı durumda ekonomik açıdan yüksek bir ihracatçı verimlilik priminin elde edildiğini belirtmişlerdir. Rubin (2017) Şu anda dünyanın en büyük silah ihracatçısı ülkelerinden biri olan İsrail'in savunma sanayisi ile ilgili yakın tarihsel sürecini incelediği çalışmasında, 1967 Fransa silah ambargosu sonrasında Ar-Ge harcamalarını arttırarak savaş uçakları, savaş gemileri ve zırhlı araçlar gibi savunma platformlarında kendi kendine yeterlilik politikasını benimsediğini belirtmiştir. Günümüzde İsrail savunma sanayinin gelişmiş hassas güdümlü mühimmat ve robotik teknolojilere yöneldiğini ve bu nedenle savunma

sanayinin tamamının özelleştirilmesinin beklenildiğini belirtmiştir. Kakaşçı ve Orhan (2018) Türkiye'nin jeopolitik olarak dünyanın en riskli bölgelerinden birinde yer aldığını ve bu nedenle bazı tehditlere maruz kaldığını ve Türk savunma sanayinin sürekli gelişme gösterdiğini, ürün ve pazar seçenekleri bakımından büyük bir potansiyele sahip olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarını milli ve yerli olarak karşılayabilmesi için yeni modellere ve yaklaşımlara ihtiyacı olduğunu ve gerekli altyapıların oluşturulması halinde ihracatın da arttırılacağını belirtmişlerdir. Sezgin ve Sezgin (2018) Savunma sanayinin monopol/oligopol bir piyasa yapısına sahip olması ve Ar-Ge yoğun özellikleri nedeniyle ekonomik açıdan stratejik sanayi alanlarından biri olduğunu ifade etmişlerdir. Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin savunma sanayi ile ilgili en büyük problemlerinin üretim maliyetlerinin sürekli artması olduğunu ancak ulusal olarak bağımsız olabilmek için savunma sanayinin verimli ve etkin olmayan kollarına bile destek verdiklerini belirtmişlerdir. Türkiye'de Osmanlı devleti döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında savunma sanayinin kurulması için girişimlerin olduğunu ancak ikinci dünya savaşı sonrası dış askeri yardımlar ve NATO üyeliğinin sağladığı kolaylıklar nedeniyle savunma sanayinin gelişiminin önemli ölçüde durduğunu vurgulamışlardır. Blum (2019) 21 ülkede 195 silah üreticisi şirketin 2002-2016 dönemine ait verilerle askeri ürünler için şirketlerin askeri mal arzı ile hem ulusal hem de başka ülkelerde askeri mal talebi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre ulusal savunma harcamalarına olan talep %1 arttığında silah üreticisi şirketlerin silah satışları %1.2 artmaktadır. Bir ülkenin silah endüstrisinin güvenlikten ziyade ekonomik amaçlara hizmet edip etmediğini gösteren en büyük etken ülkelerin jeopolitik koşulları ve uluslararası ilişkilerdeki farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Yalçın vd. (2020) 2000-2019 yıllarında en çok askeri harcama yapan 30 ülke için askeri harcamalar ve silah ihracatı arasındaki ilişkiyi korelasyon analizi ile incelemiştir. Farklı ülke grupları için farklı korelasyon ilişkisi tespit etmişlerdir. Özellikle Türkiye, Güney Kore ve Çin için savunma harcamalarını arttırmanın daha yüksek miktarda silah ihracatına yol açtığını vurgulamışlardır. Kudar (2021) Türkiye'de savunma sanayi firmaları için 1997-2019 döneminde satış hasılatı, ihracat gelirleri ve Ar-Ge harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Değişkenler arasında yüksek bir korelasyonunun olduğunu ve ihracat gelirlerinin Ar-Ge harcamalarının Granger nedeni olduğunu belirtmiştir. Özcan (2021) Hindistan, Türkiye, Brezilya, Singapur ve Endonezya için 1995-2019 yıllarına ait verileri kullanarak savunma ihracatı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemiştir. Araştırma bulgularına göre ithalatı arttırmadan silah ihracatını arttırmanın ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu belirtmiştir.

3. Veri Seti

Çalışmada, savunma sanayinde en gelişmiş 10 ülke (ABD, İngiltere, Güney Kore, İsrail, İtalya, İspanya, Çin, Almanya, Fransa, Rusya) ve Türkiye’de savunma ihracatı (EXPORT) ile Ar-Ge harcamaları (ARGE) arasındaki ilişki incelenmiştir. 1996-2020 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Savunma ihracatı verileri SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute), Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payı ise Dünya Bankası elektronik veri tabanından elde edilmiştir. Savunma ihracatına ait veriler, logaritmik dönüşümden sonra analize dâhil edilmiştir.

4. Ekonometrik Yöntem

4.1. CADF Birim Kök Testi

Pesaran (2007) tarafından birimlere ait ortalamalar ile ADF istatistiklerinin genelleştirilmesi ile geliştirilen testte, cross-sectionally ADF (CADF) istatistiği ile her bir birim için durağanlık sınaması yapılırken, cross-sectionally augmented IPS (CIPS) testi ile panelin bütünü için durağanlık sınaması yapılır. Yatay kesit ve gözlem sayısına bakılmaksızın Hem $T < N$ hem de $T > N$ olduğu durumlarda kullanılabilir. t , zaman, i , yatay kesit birimi olmak üzere y_{it} , (1) numaralı denklemdeki gibi oluşturulur.

$$y_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i y_{i,t-1} + u_{it}, \quad (1)$$

(1) numaralı denklemdeki u_{it} kalıntıları aşağıdaki şekilde elde edilir.

$$u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

(2) numaralı denklemde f_t , ortak etkileri, ε_{it} ise birimlere ait kalıntıları temsil etmektedir. (1) ve (2) numaralı denklemler aşağıdaki şekilde ifade edilir.

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

(3) numaralı denklemde $\alpha_i = (1 - \phi_i)\mu_i$, $\beta_i = -(1 - \phi_i)$ ve $\Delta y_{it} = y_{it} - y_{i,t-1}$ şeklindedir. $\phi_i = 1$ olmak üzere hipotezler aşağıdaki şekilde ifade edilir.

$$H_0 : \beta_i = 0$$

$$H_1 : \beta_i < 0$$

H_0 , serinin durağan olmadığını, H_1 ise serinin durağan olduğunu ifade etmektedir. (4) numaralı denklem ile her bir birim için CADF birim kök test istatistikleri hesaplanır.

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \quad (4)$$

$$CIPS(N, T) = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (5)$$

(5) numaralı denklem, her bir birime ait test istatistik değerlerinin ortalamasını ifade eden ve panelin bütünü için birim kök sınaması yapan CIPS test istatistiğini göstermektedir.

4.2. Westerlund (2008) Eşbütünleşme Testi

Westerlund (2008), yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Durbin-Hausman testini geliştirmiştir. Bağımlı değişkenin birinci farkının durağan olması şartıyla bağımsız değişkenlerin farklı mertebelerde durağan olmasına izin vermektedir. Test hem panelin geneli için hem de gruplar için ayrı ayrı test istatistiği hesaplanır. Gruplar ve panel için Durbin-Hausman test istatistiği sırasıyla şu şekilde hesaplanır;

$$DH_g = \sum_{i=1}^n \hat{S}_i (\phi_i - \hat{\phi}_i)^2 \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (6)$$

$$DH_p = \hat{S}_n (\phi - \hat{\phi})^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (7)$$

Panel istatistiği (DH_p), n tane terimin çarpılmadan önce toplanmasıyla elde edilirken, grup istatistiği (DH_g), önce terimlerin çarpılması ve ardından toplanmasıyla elde edilmektedir.

Panel testi için sıfır ve alternatif hipotezler;

$$H_0 : \phi_i = 1 \quad H_1^p : \phi_i = \phi \text{ ve } \phi < 1$$

Grup testi için sıfır ve alternatif hipotezler;

$$H_0 : \phi_i = 1 \quad H_1^g : \phi_i < 1$$

Sıfır hipotezi, hem panel hem de grup testi için eşbütünleşme ilişkisi olmadığını ifade etmektedir.

4.3. Panel Nedensellik Testi

Savunma ihracatı ile AR-GE harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisi Emirmahmutoglu ve Köse (2011) testi ile incelenmiştir. Testin uygulanabilmesi için değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının bulunması ve eğim katsayılarının heterojen bir dağılıma sahip olması gerekmektedir. Toda-Yamamoto (1995) tarafından literatüre kazandırılan nedensellik testinin panel verilerine uyarlanmış halidir. Emirmahmutoglu ve Köse (2011) testinin en önemli avantajı; değişkenlerin aynı dereceden bütünlük olmasının gerekmemesi ve eşbütünleşme ilişkisi varlığının şart koşulmamasıdır.

Heterojen panellerde $VAR(k_i + d \max_i)$ modeli aşağıdaki tahmin edilir.

$$z_{i,t} = \mu_i + A_{i1}z_{i,t-1} + \dots + A_{ik}z_{i,t-k_i} + \sum_{l=k_i+1}^{k_i+d \max_i} A_{il}z_{i,t-l} + u_{i,t} \quad i = 1, 2, \dots, N, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (8)$$

Nedensellik ilişkisinin araştırılması için gerekli Fisher test istatistiği aşağıdaki şekilde elde edilir.

$$\lambda = -2 \sum_{i=1}^N \ln(p_i) \quad (9)$$

(9) numaralı denklemde p_i , Wald istatistiğine ait p olasılık değerleridir. Test istatistiği, ki-kare dağılımına sahiptir. Test için iki değişkenli VAR $k_i + d \max_i$ modeli aşağıdaki şekilde ifade edilir.

$$x_{i,t} = \mu_i^x + \sum_{j=1}^{k_i+d \max_i} A_{11,ij} x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+d \max_i} A_{12,ij} y_{i,t-j} + u_{i,t}^x \quad (10)$$

$$y_{i,t} = \mu_i^y + \sum_{j=1}^{k_i+d \max_i} A_{21,ij} x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+d \max_i} A_{22,ij} y_{i,t-j} + u_{i,t}^y \quad (11)$$

(10) ve (11) numaralı denklemde k , her bir birim için gecikme uzunluğunu, $d \max_i$ ise maksimum bütünlük düzeyini göstermektedir. Temel hipotez, değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir.

5. Ampirik Bulgular

Çalışmada kesit boyutu $N = 11$ ve zaman boyutu $T = 25$ olduğundan dolayı Breusch-Pagan LM, CD_{LM} ve LM_{adj} testleri kullanılmıştır.

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılığı

	Breusch – Pagan LM	CD_{LM}	LM_{adj}
EXPORT	207.81 (0.000)	14.57 (0.000)	14.34 (0.000)
ARGE	704.04 (0.000)	61.88 (0.000)	61.65 (0.000)

Panel veri analizinde öncelikle yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesi gerekir. Yatay kesit bağımlılığı, herhangi bir birimde meydana gelen şoktan diğer panel birimlerinin de etkilenmesini ifade etmektedir. Yatay kesit bağımlılığı mevcut ise ikinci nesil adı verilen panel analiz yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir. Tablo 1’de Breusch – Pagan (1980), Pesaran (2004) ve Pesaran vd. (2008) yatay bağımlılık testlerinden elde edilen sonuçlara göre savunma ihracatı ve Ar-Ge harcamaları değişkenlerinde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir. Herhangi bir birime gelen şok, diğer birimleri de etkilediğinden dolayı çalışmada ikinci kuşak panel veri yöntemleri kullanılmıştır.

Tablo 2. Değişkenlere ait Birim Kök Test Sonuçları

Ülkeler	EXPORT		ARGE	
	CADF	Gecikme sayısı	CADF	Gecikme sayısı
ABD	-1.997	2	-1.594	2
İngiltere	-2.102	2	-1.903	2
G. Kore	-3.230	2	-2.835	2
İsrail	-3.040	2	-2.240	2
İtalya	-2.169	3	-2.266	2
İspanya	-2.555	2	-0.591	2
Çin	-1.507	3	-0,983	3
Türkiye	-4.205**	6	-3.404	2
Almanya	-1654	5	-2.282	2
Fransa	-1.976	2	-1.756	3
Rusya	-0.317	5	-2.700	2
CIPS	-2.250		-2.050	

CADF için kritik değerler, %1, %5 ve %10 için -4.67, -3.87 ve -3.49. CIPS için kritik değerler, %1, %5 ve %10 için sırasıyla; -3.10, -2.86 ve -2.73’dir. ***, ** ve * %1, %5 ve %10 için anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 2’de Savunma ihracatı serisine ait sonuçlara göre Türkiye dışındaki ülkelerin birim köklü olduğu görülmektedir. Ar-Ge harcamaları serisine ait sonuçlara göre bütün ülkeler birim köklü çıkmıştır. Panelin geneli için CIPS istatistiği her iki değişken için birim köklü çıkmıştır.

Tablo 3. Homojenlik Testi Sonuçları

	EXPORT-ARGE	
	Test İstatistiği	p-değeri
Δ	8.600	0.000
Δ_{adj}	9.143	0.000

Tablo 3’te Pesaran ve Yamagata (2008) homojenlik testi sonuçları verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre eğim katsayılarının heterojen bir dağılıma sahip olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlere ait hesaplanan katsayılar birimden birime farklılık göstermektedir.

Tablo 4. Westerlund (2008) Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	p-değeri
Durbin-H Grup	3.484	0.000
Durbin-H Panel	3.087	0.000

Tablo 4’te Eşbütünleşme testine ait sonuçlar verilmiştir. Testten elde edilen grup ve panel istatistiklerine göre sıfır hipotezi reddedilmiştir. Savunma ihracatı ile Ar-Ge harcamalarının arasında uzun dönemde birlikte hareket ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 5. Panel nedensellik Test Sonuçları

	Test İstatistiği	% 1	% 5	% 10	p-değeri
ARGE → EXPORT	39.431	51.073	41.078	36.644	0.070
EXPORT → ARGE	28.748	49.140	40.563	36.024	0.152

Tablo 5’te Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) Panel nedensellik testi sonuçları verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Ar-Ge harcamalarından savunma ihracatına doğru nedensellik bulunmuştur. Savunma ihracatından Ar-Ge harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Elde edilen bulgular, Ar-Ge harcamalarının savunma ihracatı üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Uluslararası ticarete rekabeti sağlayan en önemli unsurların başında Ar-Ge faaliyetleri gelmektedir. Ar-Ge çerçevesinde dünya genelinde en fazla kaynak

ayrılan sektörlerden biri de savunma sanayi sektörüdür. Çünkü Savunma sanayi hem yüksek Ar-Ge harcaması hem de yüksek sermaye gerektiren bir sektördür. Bu nedenle, savunma ile ilgili Ar-Ge harcamalarının itici güçlerinin analizi önem kazanmaktadır. Savunma ihracatı ve Ar-Ge harcamaları arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı tespit edildiğinden dolayı analizlerde ikinci nesil yöntemler kullanılmıştır. Değişkenler için yapılan birim kök testinden elde edilen sonuçlara göre savunma ihracatı serisi için Türkiye dışındaki ülkeler birim köklü çıkmıştır. Ar-Ge harcamaları serisine ait sonuçlara göre bütün ülkelerin birim köklü olduğu tespit edilmiştir. Panelin geneli için hesaplanan CIPS istatistiği her iki değişken için birim köklü çıkmıştır. Eşbütünleşme testinden elde edilen grup ve panel istatistiklerine göre eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını iddia eden sıfır hipotezi reddedilmiştir. Savunma ihracatı ile Ar-Ge harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Panel nedensellik testi sonuçlarına göre Ar-Ge harcamalarından savunma ihracatına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Savunma ihracatından Ar-Ge harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Elde edilen ampirik bulgular, savunma sanayine yapılan Ar-Ge harcamalarının savunma ihracatını arttırıcı yönde bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca ihracata yönelik politikaların savunma pazarlarını serbestleştirceğini, savunma pazarlarının yabancı yatırımları çekebileceğini ve savunma sanayilerinin küresel üretim zincirlerine entegre edilebileceğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

1. Ayaydın, H. and Karaaslan, İ. (2014). The Effect Of Research And Development Investment On Firms' Financial Performance: Evidence From Manufacturing Firms In Turkey. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 9(1), 23-39. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/beyder/issue/3469/47188>
2. Blom, M., Castellacci, F. and Fevolden, A. (2014). Defence Firms Facing Liberalization: Innovation And Export In An Agent-Based Model Of The Defence Industry. *Computational and Mathematical Organization Theory*, Springer, vol. 20(4), 430-461. <https://doi.org/10.1007/s10588-014-9173-6>
3. Blum, J. (2019). Arms Production, National Defense Spending And Arms Trade: Examining Supply and Demand. *European Journal of Political Economy*, 60(1), 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2019.101814>
4. Briones- Peñalver, A. J., Bernal-Conesa, J. A. and Nieto, C. N. (2020). Knowledge and Innovation Management Model. Its Influence on Technology Transfer and Performance In Spanish Defence Industry. *International Entrepreneurship Management Journal*, 16, 595-615. <https://doi.org/10.1007/s11365-019-00577-6>
5. Dağ, O. (2020). Türk Savunma Sanayii için Bir AR-GE Yol Haritası. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Doktora Tezi*, 252s.
6. Emirmahmutoğlu, F. ve Köse, N. (2011). Testing for Granger Causality In Heterogeneous Mixed Panels. *Economic Modelling*, 28, 870-876. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2010.10.018>
7. Estévez, J. G. and Baute, E. T. (2014) Drivers of R&D Investment In The Defence Industry: Evidence From Spain, *Defence and Peace Economics*, 25(1), 39-49. <https://doi.org/10.1080/10242694.2013.857464>
8. Fauconnet, C., Malizard, J. and Pietri, A. (2019). French Arms Exports and Intrastate Conflicts: An Empirical Investigation. *Defence and Peace Economics*, 30(2), 176-196. <https://doi.org/10.1080/10242694.2018.1488371>
9. Fonfría, A. and Brown, N. D. (2014). Explaining Export Performance In the Spanish Defense Industry. *Defence and Peace Economics*, 25(1), 51-67. <https://doi.org/10.1080/10242694.2013.857460>
10. Kakaşçı, U. ve Orhan, B. (2018). Türkiye Savunma Sanayii İhracatının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler. *Sürdürülebilir Havacılık Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 78-87. <https://doi.org/10.23890/SUHAD.2018.0210>
11. Kudar, A. (2021). Türk Savunma Sanayi Firmalarında İhracat, Satış Hasılatı ve AR-GE Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6, 157-171. <https://doi.org/10.30784/epfad.1021787>

12. Kurç, Ç. and Neuman, S. G. (2017) Defence Industries In The 21st Century: A Comparative Analysis, *Defence Studies*, 17(3), 219-227. <https://doi.org/10.1080/14702436.2017.1350105>
13. Lee, J. G. and Park, M. J. (2019). Evaluation of Technological Competence and Operations Efficiency in the Defense Industry: The Strategic Planning of South Korea, *Evaluation and Program Planning*, <https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2019.101775>
14. Mowery, D.C. (2012). Defense-related R&D as a Model for “Grand Challenges” Technology
15. Policies. *Research Policy*, 41(10), 1703-1715. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2012.03.027>
16. Özcan, M. (2021). Savunma İhracatı ve İktisadi Büyüme: Küresel Silah Pazarında Üst Sıralara Tırmanan Gelişmekte Olan Ekonomiler için Ampirik bir Değerlendirme. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 530-547. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kmusekad/issue/67623/995650>
17. Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity In Large Panel. *Journal Of Econometrics*. 142, 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
18. Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test In The Presence Of Cross – Section Dependence. *Journal Of Applied Econometrics*, 22, 265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
19. Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test Of Error Cross-Section Independence. *The Econometrics Journal*. 11(1), 105-127. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
20. Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests For Cross Section Dependence In Panels. *Cambridge Working Papers in Economics*. 1-39. <https://doi.org/10.1007/s00181-020-01875-7>
21. Rubin U. (2017) Israel’s Defence Industries – An Overview, *Defence Studies*,17(3), 228-241.
22. Sezgin, Ş. ve Sezgin, S. (2018). Dünya’da ve Türkiye’de Savunma Sanayi: Genel Bir Bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 1-19. <https://doi.org/10.1080/14702436.2017.1350823>
23. Stockholm International Peace Research Institute (2022). <https://sipri.org> (Erişim Tarihi: 21.07.2022).
24. Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference In Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)
25. Wang, C. N., Nguyen, X. T., Le, T. D. and Hsueh, M. H. (2018). A Partner Selection Approach for Strategic Alliance In The Global Aerospace and

- Defense Industry. *Journal of Air Transport Management*, 69, 190-204. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2018.03.003>
26. Westerlund, J. (2008). Panel Cointegration Tests of The Fisher Effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-223. <https://doi.org/10.1002/jae.967>
27. Worldbank (2022). <https://data.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 21.07.2022).
28. Yalçın, R. C., Gökmen, Y., Beğenirbaş, M. ve Tunca, H. Ö. (2020). Is There Any Relationship Between Military Expenditure And Arms Transfer? A Research for the Period 2000-2019. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 30(2), 227-252. <https://www.acarindex.com/pdfs/301218>
29. Yang C. H. (2020). Determinants of China's Arms Exports: A Political Economy Perspective. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 25(1), 156-174. <https://doi.org/10.1080/13547860.2019.1637706>

